

**MIGRACIJE IN
KRIMINALITETA**
Pogled čez meje
stereotipov in predsodkov

Aleš Bučar Ručman

MIGRACIJE

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.15:343
343.3/7:314.15

BUČAR-Ručman, Aleš

Migracije in kriminaliteta : pogled čez meje stereotipov in predsodkov
/ Aleš Bučar Ručman. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC SAZU, 2014. -
(Zbirka Migracije, ISSN 1580-7401 ; 24)

ISBN 978-961-254-754-7

277053952

**MIGRACIJE
IN KRIMINALITETA**

**Pogled čez meje
stereotipov in predsodkov**

Aleš Bučar Ručman

Ljubljana 2014

VSEBINA

KNJIGI NA POT

UVOD

11

TEORETIČNA IZHODIŠČA

ETNIJA, NAROD, NACIJA

21

VZPOREDNA SVETOVA FORMALNE IN
DRUŽBENE DELITVE: »MI« IN »ONI«

35

POGLED V ZAKULISJE – ZNAČILNOSTI POZNO
MODERNIH »DEMOKRATIČNIH« DRUŽB

62

NACIONALNA DRŽAVA, MEDNARODNE
MIGRACIJE IN KRIMINALITETA

110

GLOBALNE IN LOKALNE
TOTALNE INSTITUCIJE

138

POSTINDUSTRIJSKE MIGRACIJE V EVROPSKEM PROSTORU

KAJ SO MEDNARODNE MIGRACIJE?
KDO JE MIGRANT?

159

EKLEKTIČNI POGLED NA
TEORIJE MIGRACIJ
163

POSTINDUSTRIJSKE
MEDNARODNE MIGRACIJE
175

MIGRACIJE IN KRIMINALITETA

KAJ JE KRIMINALITETA?
223

MIGRACIJE IN KRIMINALITETA
244

**MIGRACIJE IN KRIMINALITETA
NA »SONČNI STRANI ALP«**

TEORETSKO–METODOLOŠKI OKVIR
333

ANALIZA STATISTIČNIH PODATKOV O
KRIMINALITETI IN MIGRACIJAH
336

ANALIZA PRIMERA:
MESTNA OBČINA VELENJE
353

ZAKLJUČNA DISKUSIJA
449

LITERATURA
469

KAZALO KRATIC
502

STVARNO IN IMENSKO KAZALO
503

Nini, v zahvalo za življenje v barvah.

KNJIGI NA POT

UVOD

Selitve ljudi so v človeški zgodovini prisotne že od nekdaj. Najprej so bile pogojene z zagotavljanjem osnovnih pogojev za preživetje, s tehnološkim napredkom na področju prometa pa so postopno dobivale vse širše razsežnosti. Z njihovo širitvijo in pojavom političnih tvorb, kot so države in njihove predhodnice, so migracije in pravica do prebivanja na določenem teritoriju postale varnostno vprašanje ter tudi predmet nadzora in omejevanja. Velika geografska odkritja in osvajanje sveta so Evropejcem odprli vrata v novi svet, ki so ga osvojili in kolonizirali z uporabo vojaške sile in premoči. Želja po dobičkih iz trgovine, slabe socialne razmere doma, iskanje priložnosti, svobode, v nekaterih primerih tudi kazenski izgon itn., so vodili Evropejce na vse konce sveta. Takšne razmere so prevladovale še do druge svetovne vojne, nato pa pride do spremembe. Evropa je prešla iz emigracijske v imigracijsko družbo. Posebnost evropskega migracijskega prostora po drugi svetovni vojni je bila bipolarna razmejitev Evrope, v kateri so bile selitve prebivalstva omejene z železno zaveso.

Po drugi svetovni vojni so bile za evropski prostor značilne različne oblike migracij od tistih, povezanih z razpadom kolonialnega sistema, do ekonomskih migracij, povezanih s povojno obnovo infrastrukture in zagonom evropskega gospodarstva, ki je zahteval nove delavce. Delovne migracije so postale prevladujoča oblika migracij v evropskem prostoru v 60. in 70. letih. Potreba po delavcih je presegala število delovno aktivnega prebivalstva držav, zato so države delavce novačile v tujini. Priseljenci so prihajali iz južnoevropskih držav in tudi držav zunaj Evrope. Migracije so kljub prvotno načrtovani začasni naravi kmalu prešle v stalno naselitev, kar je bilo v interesu priseljencev in tudi delodajalcev. Prvi so ohranili zaposlitev in nadaljevali novo zastavljeno življenje, drugi pa so tako ohranili usposobljene in priučene delavce. Z večletnim bivanjem v imigrant-skih državah so priseljenci pridobili nekatere pravice, med katerimi sta

najpomembnejši pravica do stalnega prebivališča in združitve družine. Ko so se z recesijo v začetku 70. let potrebe po delovni sili zmanjšale, so prevladovala migracije na podlagi združevanja družin. Migracije konec 70. let zaznamuje sprememba vloge južnoevropskih držav, ki so prešle iz emigrantskih v imigrantske družbe, v severnih in zahodnih evropskih državah pa so se, tudi kot odziv na zaostritev pravil delovne imigracije, pojavile alternativne oblike priseljevanja – povečano je bilo zlasti število prošenj za priznanje statusa begunca. S povečanjem števila priseljencev v evropskih državah so se povečali tudi pritiski javnosti na politične odločevalce. Odgovor so ti našli v vnovičnem zaostrovanju pravil za imigracijo, tudi za oblike, povezane s prošnjami za mednarodno zaščito. Zaostritev vstopnih pogojev in zapiranje Evrope sta vodila v iskanje alternativnih možnosti prihoda, tj. povečanje števila neregularnih migracij.

Evropa se je s padcem železne zavesa in širitvami EU notranje sicer povezala, vendar se je ob tem sočasno navzven zaprla in se obdala s šengensko mejo ter kompleksnim panoptičnim sistemom nadzora mednarodnih migracij. Namen in cilj takšne imigracijske politike sta preprosta – dovoliti (začasno) bivanje tistim, ki se jih potrebuje za delo v sedentarnih dejavnostih oziroma tistim, ki lahko pripomorejo k ekonomskemu razvoju. Posledica takšnega zapiranja Evrope in drugih razvitih regij sveta je oblikovanje globalnih totalnih institucij, v katere se zapira zlasti revnejše prebivalstvo in celo tisti, katerih življenje so ogrožena. Tisti, ki jim uspe priti v »obljubljene dežele«, so pogosto odrinjeni v interne totalne institucije, tj. revne in stigmatizirane predele mest, in v opravljanje poklicev, ki so med domačim prebivalstvom nezaželeni. Tako se znajdejo na obrobju družbe, če so v državah neregularno, pa je njihov položaj še slabši. Zaradi strahu pred izgonom ne morejo uporabiti institucij, ki so na voljo vsem drugim prebivalcem. S težavami se v nekaterih državah srečajo celo pri zdravstveni oskrbi, saj se od zdravnikov zahteva prijavljanje neregularnih imigrantov; podobno velja za inšpekcijske službe, policijo idr. Neregularnim priseljencem poleg izkoriščanja grozi še slabša alternativa – zapiranje v zaporom podobne institucije (centre za tujce), kjer v nekaterih članicah EU ljudje, ki prosijo za mednarodno zaščito, živijo v povsem neprimernih življenjskih razmerah. Če podatkom o zaprtih priseljencih v zaporih dodamo še podatke o zaprtih priseljencih v teh institucijah, lahko vidimo, da je inkarceracija pomemben pristop pri upravljanju migracij v Evropi. Dopolnjuje militarizacijo mejnega nadzora, ki jo simbolizirajo sodobne ekonomske »železne zavesa« na zunanjih mejah EU (in drugih industrijsko razvitih trdnjavah), restriktivna imigracijska zakonodaja in kompleksen panoptičen nadzor.

Sodoben družbenopolitični diskurz EU temelji na ideji o upravljanju mednarodnih migracij, ki je prežeta z birokratsko in tehnokratsko logiko, vodijo pa jo ekonomska načela. Na podlagi teh se ljudi deli na zaželene in nezaželene oziroma na tiste, ki jim je dovoljen vstop in bivanje, in tiste, ki nimajo te pravice. Skladno z duhom neoliberalizma je tudi na tem področju merilo zaželenosti vezano na ekonomske indikatorje – upošteva se ekonomski kapital priseljencev oziroma posest kapitala, ki ga je mogoče spremeniti v ekonomskega (npr. kulturni kapital v obliki znanja). Če ga imaš, si »in«, če ga nimaš, si preprosto »out«. V teh drugih primerih ljudem ostane le še nezakonita pot, na kateri so izpostavljeni številnim tveganjem in grožnjam, ki lahko vodijo v viktimizacijo in tudi smrt. Reševanje težav, povezanih z nezakonitimi migracijami in nezakonitim prehodom mej s povečevanjem in militarizacijo nadzora, graditvijo zidov, ustanavljanjem novih policijskih enot, obsežnimi bazami podatkov itn., predstavlja naslavljanje posledic problema in ne odpravljanja dejanskega vzroka. V tem pogledu je »civilizirana« in »demokratska« Evropa v dejanjih daleč od vseh deklariranih načel o spoštovanju človekovih pravic vseh ljudi.

Spremembe imigracijske politike evropskih držav, ki vključujejo predvsem selektivno zapiranje mej in poostren panoptični nadzor, niso neodvisne od širšega družbenega dogajanja v zahodnih družbah. Spremembe, ki se dogajajo od 70. let prejšnjega stoletja naprej, kažejo, da je vzpon neoliberalne ideologije posegel tudi na področje migracij in pravic priseljencev. To seveda ni prav nobeno presenečenje. Šibke, vendar vse bolj represivne neoliberalne države in njihovi sopotniki v globalni ekonomski sferi najprej posežejo po pravicah tistih, ki imajo najmanj socialne in politične moči. Tako so v procesih, ki sicer prej ali slej viktimizirajo vse prebivalce, najprej in najbolj izpostavljene marginalizirane skupine. V zagotavljanju večje fleksibilnosti trga dela in drugih podpornih mehanizmi postfordistične prekarnosti dela so ene od prvih žrtev prav delavci migranti in njihovi potomci. Ob zaostrenih socialnih razmerah umirajoče države blaginje domače prebivalstvo nato ironično pogosto prepozna kot krivce za svoje težave prav priseljence, tj. tisto skupino ljudi, ki so sami žrtve. V takšnih razmerah nacionalne države in njihove institucije izgubljajo svojo socialno in regulacijsko vlogo, marginaliziranim in izkoriščanim pa pogosto ostane le pomoč lokalnih akterjev in institucij civilne družbe ter dobrodelnost empatičnega dela javnosti. Družbenopolitična nemoč in uspešnost delovanja mehanizmov diskurza drugosti pretvorita priseljence v »njih« in jih naredita priročne krivce za težave »nas«. V javnem diskurzu so pogosto prikazani in zaznani kot odjemalci delovnih mest domačemu prebivalstvu, izkoriščevalci »naše« socialne politike, ogrožanje varnosti, poleg tega pa so stereotipno označeni kot neprilagodljivi in nagnjeni h kriminaliteti.

Značilnost evropskega prostora je razširjeno protipriseljsko razpoloženje. V družbeni klimi, prežeti s stereotipnimi sodbami in predsodki, je eno od temeljnih sporočil, ki se jih promovira v javnem diskurzu, enačenje priseljevanja s kriminaliteto in enačenje priseljencev s storilci kaznivih dejanj. Tako ni prav nič presenetljivo, da smo v »demokratskih« evropskih državah priče predvolilnim kampanjam in tudi referendumom s protipriseljskimi pobudami, katerih osrednje sporočilo je prav domneva o zagotavljanju varnosti in zmanjševanju stopnje kriminalitete z omejevanjem priseljevanja. Po 11. septembru 2001 je takšna gonja zoper migracije dobila še novo dimenzijo – boj proti terorizmu. Migracije in migranti so prikazani kot potencialni teroristi in prav zato jih je treba še bolj natančno nadzorovati, omejevati in zapirati v globalne totalne institucije. Takšno držo zavzemajo ne le marginalni politični akterji, temveč osrednji in pomembni politični odločevalci in voditelji držav. Ob tej nestrpnosti in predsodkih, ki so legitimirani od zgoraj navzdol, ni presenetljivo, da se pojavljajo različna protipriseljska gibanja, skupine in organizacije, ki se razglašajo za domoljubne in zaščitnike »svoje« nacije. Med njimi nekatere posegajo po skrajnih oblikah nasilja, ki je usmerjeno neposredno proti priseljencem in drugače mislečim.

Povezava med migracijami in kriminaliteto je predmet številnih raziskav, vendar se raziskovalci v večini osredotočajo zgolj na posamezen segment povezave (npr. kriminaliteto priseljencev in njihovih potomcev, oblike viktimizacije priseljencev, tihotapljenje ljudi, trgovino z ljudmi, razizem, nestrpnost itn.). Le redki podajajo širši pogled in odkrivajo celotno povezavo med obema pojavoma. Tisti, ki se vendarle podajo na takšno pot in skušajo predstaviti celosten pogled, najpogosteje ostajajo korak pred ciljem. Večina se jih namreč osredotoča le na direktno nasilje oziroma direktno kriminaliteto, spregledajo pa strukturno nasilje oziroma strukturno kriminaliteto. Da bi se izognili tej omejitvi, smo se odločili preseči legalistično kazenskopravno opredelitev kriminalitete in smo oblikovali svojo definicijo kriminalitete, ki ji sledimo v knjigi. Kriminaliteto razumemo kot *nelegitimno dejanje, ki ga povzroči A, in je do X nepošteno in ga (lahko) huje oškoduje. Pri tem predpostavljamo, da je A vedel za te posledice oziroma jih je moral predvideti.* (Podrobnejša predstavitev koncepta je podana v poglavju Kaj je kriminaliteta?). Kljub temu da raziskave ugotavljajo, da ni enoznačne povezave med kriminaliteto in migracijami, družbeni stereotipi in predsodki, spodbujeni z diskriminatornim medijskim poročanjem in sovražno politično retoriko, širijo prav nasprotna prepričanja. Kriminološke in sociološke raziskave sicer ugotavljajo, da so nekateri priseljenci in njihovi

potomci nadpovprečno zastopani med storilci kaznivih dejanj, vendar je vsakemu resnemu raziskovalcu, ki presega raven populizma in hujskaštva, jasno, da tega ni mogoče pripisati njihovi naravi, genom, nacionalnosti, temveč na takšno stanje vplivajo številni družbeni dejavniki. Priseljenci so pogosto izpostavljeni strukturnemu nasilju in diskriminaciji, institucionaliziranemu rasizmu, izključeni in potisnjeni na obrobje družbe in tako potisnjeni v kriminalne dejavnosti oziroma je njihovo delovanje v primerjavi s celotnim prebivalstvom v večji meri nadzorovano in inkriminirano. Primeri kulturnega konflikta med priseljenci in imigracijsko družbo, ki bi se kazali v razlikovanju v temeljnih vrednotah, ki določajo sprejemljivo/nesprejemljivo oziroma škodljivo (tj. kriminaliteto), so zelo redki. Priseljenci so pogosto ena od najštevilčnejših skupin ljudi, ki so žrtve kriminalitete, izkoriščanja, diskriminacije in rasizma.

Kot bomo pokazali v knjigi, je povezava med migracijami in kriminaliteto vse prej kot preprosta in temeljito presega ozke stereotipne predstave in predsodke o »kriminalnih prišlekih«. Natančna analiza večplastne povezave med migracijami in kriminaliteto pokaže, da lahko presečišče med njima najdemo v teh oblikah:

1. *Strukturno nasilje oziroma strukturna kriminaliteta*, ki deluje v ozadju direktnega nasilja in vpliva na globalne razmere, je povod za emigracijo ter tudi element viktimizacije priseljencev in njihovih potomcev po emigraciji in nastanitvi v imigracijskih družbah.
2. *Direktno nasilje oziroma direktna kriminaliteta*, ki se kaže v teh oblikah:
 - a) kriminaliteta, ki deluje kot dejavnik potiska in vzrok za mednarodne migracije (politično nasilje in nasilje države, vojne, spopadi, ekonomsko nasilje, okoljska kriminaliteta, etnični in verski konflikti, organizirana kriminaliteta itn.),
 - b) kriminaliteta, ki je povezana z izkoriščanjem legalnih in neregularnih migrantov (trgovina z ljudmi, tihotapljenje ljudi, siljenje v prostitucijo, eksploatacija delavcev migrantov in druge oblike nasilja nad njimi),
 - c) kriminaliteta priseljencev in njihovih potomcev,
 - d) kriminaliteta, ki temelji na nestrpnosti, ksenofobiji in rasizmu – ta lahko poteka v odnosu imigrantske države do priseljencev (institucionalizirane oblike), imigrantske družbe do priseljencev (nestrpnost, predsodki, ksenofobija), kot tudi priseljencev do imigrantske družbe, države in drugih skupin priseljencev (medkulturni konflikti).

V knjigi želimo razkriti in predstaviti celostno povezavo med migracijami in kriminaliteto. Pri tem iščemo odgovore na ta vprašanja: *Kakšna je povezava med mednarodnimi migracijami in kriminaliteto? Kateri dejavniki vplivajo na to povezavo? V katerih vlogah, povezanih s kriminaliteto, se pojavljajo priseljenci in njihovi potomci? Kaj vpliva na prevzemanje oziroma pripisovanje teh vlog? Kakšna je v teh procesih vloga države? Kakšne so razmere na tem področju v Sloveniji?*

Knjiga je razdeljena na pet temeljnih delov: V prvem delu predstavljamo teoretična izhodišča in koncepte, povezane z migracijami (etnijska, narod, nacija), formalne in neformalne mehanizme delitve na »nas« in »njih«, temeljne značilnosti pozno-modernih »demokratskih« družb, vlogo nacionalne države pri nadzoru migracij in procese zapiranja »odpadne populacije« v globalne in interne totalne institucije. Prvi del knjige bralca opremi z informacijami in potrebnim znanjem za razumevanje širine dogajanja in vzrokov za spremembe v sodobnih družbah. Takšen vpogled je nujen za to, da lahko osmislimo in razumemo povezavo med migracijami in kriminaliteto. V drugem delu predstavljamo opredelitev mednarodnih migracij, eklektičen pogled na teorije migracij in glavne značilnosti migracij po posameznih fazah, posebej pa predstavimo povojne migracije v Sloveniji. V tretjem delu se osredotočimo na opredelitev kriminalitete, postavitev svoje lastne definicije kriminalitete in oblikovanje strukturnega modela povezave med migracijami in kriminaliteto. Poseben poudarek namenimo strukturni kriminaliteti (nasilju) v povezavi z migracijami, nato pa predstavimo tudi različne oblike direktne kriminalitete, ki je povezana z migracijami (medkulturne konflikte, (neo)rasizem, nestrpnost in ksenofobijo; izkoriščanje delavcev migrantov, trgovino z ljudmi; kriminaliteto priseljencev in njihovih potomcev). V četrtem delu knjige predstavljamo analizo razmer v Sloveniji, kjer iščemo povezavo med migracijami in kriminaliteto z analizo policijske in sodne statistike ter podrobno analizo primera – analizo razmer v Mestni občini Velenje. Primer občine Velenje nazorno pokaže na širino povezave med migracijami in kriminaliteto ter na spremenjeno vlogo šibke, vendar represivne države. Država je izkoriščene in viktimizirane delavce migrante prepustila same sebi, njeno funkcijo pa je prevzela lokalna skupnost – občina Velenje, različne organizacije in občani. Analiza razmer v Velenju prikaže tudi uspešno sobivanje različnih narodnostnih skupin, razmere na področju kriminalitete in diskriminacije. Knjigo končujemo s sklepno diskusijo in predstavitev ključnih ugotovitev.

Posebna zahvala za pomoč z nasveti in vpogledi v širino družbenega dogajanja in razumevanje sprememb v sodobnih družbah gre Rastku Močniku. Zahvalo dolgujem tudi Gorazdu Mešku, ki je pomagal s kriminološkim

znanjem in nasveti pri empiričnem raziskovanju in interpretaciji rezultatov. Za nasvete in razmišljanja o vsebinah, povezanih z migracijami, delavci migranti, položajem priseljencev in njihovih potomcev sem hvaležen tudi Marini Lukšič-Hacin. Zahvala za pomoč gre tudi sodelavcu na Fakulteti za varnostne vede Matevžu Brenu in Alekseju Kalcu, uredniku zbirke Migracije, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, ZRC SAZU. Nikakor ne smem pozabiti vzorne pomoči in sodelovanja z zaposlenimi v Mladinskem centru Velenje in Mestno občino Velenje. Dodatno so pri terenski raziskavi pomagali člani Bošnjaškega mladinskega kulturnega društva v Velenju. Posebno vlogo pri terenskem raziskovanju so imeli tudi moji prijatelji v Velenju, ki jih zaradi zagotavljanja anonimnosti ne morem navesti, vendar to ne zmanjšuje moje hvaležnosti za njihovo pomoč. Posebej sem hvaležen tudi družini Lemež, ki me je novembra 2012 gostila v Velenju in mi omogočila, da so bile moje skrbi en mesec vezane le na raziskovanje.

TEORETIČNA IZHODIŠČA

ETNIJA, NAROD, NACIJA

Ob predstavitvi konceptov etnija, narod in nacija naletimo na več težav. Povzročajo jih različni pogledi na te koncepte, dodaten zaplet pa se pojavi tudi zaradi jezikovnih ovir in težav pri prevajanju v slovenski jezik.¹ Kot pravi Rizman (1991: 15), »v družbenih znanostih ni konsenza o definiciji naroda, če pa ta že obstaja, potem se ne more izogniti nevarnosti, da se ji kateri narod ne bi izmaknil ali pa bi ga proglasila za neobstoječega«. Narod se v občem diskurzu pogosto enači z nacijo, etnijo, državo, ljudstvom, prebivalci. Podobne težave spremljajo termin etnija, za katerega Malešević (2004: 1) navaja, da predstavlja vse od nadomestila za termin manjšina, je tudi sinonim za narod, vezan na skupne prednike, ali ozemlje, uporablja se ga namesto termina rasa in tudi kot označevalec za priseljske manjšine. V nadaljevanju skušamo razjasniti konceptualno in terminološko zmedo, v katero so zaviti ti pojmi.

Če si na začetku sposodimo Renanovo vprašanje »Kaj je narod?« (Qu'est-ce qu'une nation?) (to je bil naslov njegovega predavanja na Sorboni, 11. marca 1882), pridemo do sklepa, da odgovor ni enoten in enoznačen, saj je pogledov na ta pojem več. Razlikovanje med »nami«, domačimi prebivalci oziroma državljani s političnimi pravicami, in »njimi«, »drugimi« oziroma tujci (metojki) brez političnih pravic so poznali že v antičnih Atenah. Tudi v Rimskem imperiju so imeli državljani veliko širše pravice kot tujci, državljanstvo je bilo v obeh primerih vezano na starše oziroma rod, na podlagi katerega so bile oblikovane različne kolektivne identitete. Kot pravi Smith (1991b: 51), je šele s procesi teritorializacije in politizacije, z vodilno vlogo inteligence in s širjenjem svoboščin, z ekonomsko enotnostjo, mobilizacijo vseh članov družbe in

1 V slovenskem jeziku razlikujemo med terminoma *nacija* in *narod*, ki sta v tujih jezikih sicer pomenko različna, vendar se zanju uporablja isti označevalec (npr. v angleškem jeziku *nation*). Te težave so razvidne iz Rizmanovih (1991: 15) besed, ko pravi, da mora »prevajalec v slovenščino šele iz konteksta razbrati in pogosto tudi uganiti (vedno pa to tudi ni mogoče), ali gre za narod ali nacijo.«

novimi potmi občevanja, ki so tesneje povezali množice in elito, nastal nov model človeških združb – nastali so novoveški narodi, ki so izpodrinili stare združbe, vezane predvsem na njihovo lokalnost.

Pojem narod so v preteklosti uporabljali zelo široko. Ena od prvih kategorizacij posameznikov na *nacije* se je pojavila na srednjeveških univerzah v Aberdeenu, Glasgowu in Parizu. Študenti so se delili v različne *nationen* glede na jezik, ki so ga govorili (Schulze, 2003: 112) oziroma glede na njihov teritorialni izvor in rojstni kraj (Južnič, 1993: 306; Rizman, 1991: 16). Univerzitetne nacije so delovale na eni strani kot mehanizem istovetenja z »lastno skupino« in prepoznavanja, na drugi strani pa so predstavljale obliko ločevanja od »tuje skupine«. Kot ugotavlja Schulze (2003: 112), študenti tega niso čutili doma, temveč šele, ko so bili v tujini. V tujini, ločeni od preostalih »svojih«, so ugotovili, da med njimi obstaja vez, ki jih na eni strani združuje in na drugi ločuje od »drugih«. Kot navaja Schulze, so bili razlike in nasprotovanja med temi skupinami študentov tako ostri, da so privedli tudi do sporov, preteпов in umorov.

Narod od konca srednjega veka do konca 18. stoletja ni obsegal celotnega ljudstva, temveč se je nanašal na njegov vladajoči del. Kot pravi Schulze (ibid.: 110), v tistem obdobju niso poznali »ljudskih narodov«, temveč »plemiške narode«. Razmere so se spremenile po ameriški in francoski revoluciji. Nekoč nezaslišane zamisli o vključitvi širših množic, ljudstva, v politično delovanje so postale splošno sprejemljive – vsaj deklarativno, pravno-formalno. Legitimnost je pridobil politični diskurz, ki je kot temelj delovanja zagovarjal načela svobode, enakosti in bratstva, suverenost pa prenašal na ljudstvo oziroma narod. Razsvetljenstvo in francoska revolucija sta namreč prekinila »srednjeveški mrak zahodne civilizacije, za katerega je značilna podložnost znanosti, humanistike, politike in celotne družbe verski dogmاتي Katoliške cerkve« (Splichal, 2005: 18). Potem ko je obdobje srednjega veka več stoletij zaznamovala zamenjava, v kateri je državljana z aktivnim političnim presojanjem nadomestil pravi katoliški vernik – ali povedano drugače, je bil *homo politicus* zamenjan s *homo credensom* (Held, 2006: 29), se je to spremenilo. Po francoski revoluciji je suverenost prešla z božje pravice kraljev, izhajajoče iz zakonov Boga, na ljudstvo. Tega Južnič (1993: 307) v tem kontekstu opredeljuje kot »celotno prebivalstvo kake države in k temu še opremljeno s kategorijo državljanstva«. Ljudstvo je bilo preveč abstraktna kategorija, da bi se lahko obdržala pred neko drugo, otipljivejšo kolektivnostjo, tj. narodom oziroma nacijo, zato je ta tako postala nov legitimacijski mit države (Rizman, 1995: 118). Postrevolucionarna država je ne glede na to, ali so jo vodili dedni vladarji ali ne, nujno imela organsko razmerje z »nacijo«, torej

s prebivalci svojega ozemlja, ki so bili nekakšen kolektiv, »ljudstvo« (Hobsbawm, 2007: 103). Ta nova ideja o narodu kot politično dejavnem ljudstvu je bila več kot pojmovna konstrukcija – bila je orožje, ki se je širilo po Evropi (Schulze, 2003: 161). Začel se je proces, ki ga ni bilo mogoče ustaviti in katerega posledice in dejavnosti so vidne še danes. Kot pravi Wallerstein (2006: 17, 18), je francoska revolucija odprla Pandorino skrinjico in zbudila ljudske želje, pričakovanja in upe, ki jih ne konzervativna ne liberalna oblast nista mogli zlahka obvladati. Francoska revolucija je legitimirala tri domneve: politične spremembe so nenehne in normalne; suverenost je v ljudstvu in ne v vladarju ali korporativnem telesu plemstva; ljudje, ki živijo v neki državi, sestavljajo narod, ki mu pripadajo kot državljani.

V obdobju po francoski revoluciji in pred prvo svetovno vojno se je temeljito spremenila ideja naroda, zlasti pogled na njegov političen pomen. Še ob koncu 18. stoletja je bilo v narod vključeno razmeroma malo ljudi in je služil predvsem vodilnim političnim slojem kot kulturna vez. Nato je v začetku 20. stoletja narod postal najmočnejša ideja politične legitimacije v Evropi in po vsem svetu (Schulze, 2003: 143). Obstoj narodov oziroma natančneje delitev ljudi na različne narode je postala politična realnost, ki so skupaj z državami – političnimi tvorbami in nekakšnimi organizacijskimi institucijami nacij (in narodov) – temelj današnje svetovne politične ureditve. Različne aktualne poglede (predvsem na zahodu oziroma v t. i. industrijsko razvitih državah) na narod oziroma na razvoj današnjih narodov lahko združimo v dve skupini: *subjektivno politični država–narod* in *objektivno kulturni narod–država*.

Prvi model, *subjektivno politični država–narod*, utemeljuje narod – oziroma natančneje nacijo² – z nastankom države. Narod v teh primerih ni utemeljen na rodu, skupnem jeziku, kulturi, skupnih prednikih ali katerih drugih interno inkluzivnih in ekstremno ekskluzivnih merilih, temveč predvsem na pripadnosti državi, ki jo njeni člani – državljani – izražajo³ s soglasanjem pri skupnem življenju. Renan (1882/1994: 17) pravi, da gre za »strinjanje, željo, jasno izražanje, da želijo nadaljevati življenje v skupnosti. Obstoj naroda je

2 Nacija vključuje politično oziroma državno dimenzijo naroda, ali kot pravi Rizman (1991: 15) pove-zavo, pripadnost oz. lojalnost naroda do države. Hribar (1987: 4) navaja, da »je narod nacija v smislu naroda z državo, z državo kot uresničeno idejo svobode.« S predstavljenim se ujema tudi Južničeva opredelitev (1993: 265), da »narodi, ki dosežejo tisto obliko politične organiziranosti, ki sklene težnjo po popolni avtonomiji in nedvomni ločenosti, kar ponuja samostojna država, postanejo nacije«.

3 To izražanje je tiho, neizrečeno soglasje, ki se ne izrazi v obliki jasno opredeljenega soglasja, temveč v obliki neizrečenega metafizičnega konsenza, ki deluje po načelu »soglašam, dokler ne manifestiram nasprotovanja«. Hribar (1987: 4) pravi, da to soglasje oziroma Renanova enotna volja izhaja iz Rousseaujevega koncepta obče volje. Pri tem ugotavlja, da Renanov »vsakodnevni plebiscit ni nič drugega kot vsak dan obnovljena družbena pogodba, nanašajoča se na nacijo«.

/.../ vsakodnevni plebiscit«. Ta model omogoča oblikovanje naroda iz posameznikov na določenem ozemlju s skupno točko – pripadati želijo izbrani kolektiviteti, ki ji sami zagotavljajo legitimnost in tako dodatno zagotavljajo tudi legitimnost institucionalnemu okvirju, v katerega so vključeni ti posamezniki – njihovi nacionalni državi. Zgodovinski trenutek, v katerem je vzniknil ta pogled in politični naboj, je vanj vstavila francoska revolucija, ki je koncept naroda vezala na politično delovanje. Pripadnik naroda (natančneje nacije) je državljan, čigar etnična pripadnost, zgodovina, jezik ali *patois*, ki so ga ljudje govorili doma, niso bili pomembni (Hobsbawm, 2007: 107). Pomembna je njihova družbenopolitična volja in želja po sobivanju v skupni družbenopolitični skupnosti.

Podoben pogled na narod lahko zaznamo tudi pri Webru (1925/1978: 398), ki pravi, da se »koncept naroda nanaša na močno politično skupnost ljudi, ki delijo skupen jezik ali religijo ali skupne običaje ali politične spomine«. V nadaljevanju Weber (ibid.: 922) pravi, da je pri »konceptu naroda primerno pričakovati od posameznih skupin določen *občutek solidarnosti*. Ta solidarnost ni povezana s skupnim jezikom, lahko pa je vezana na skupno religijo, družbene strukture, ki se med narodi razlikujejo, in na etnične elemente. Narodna solidarnost je na prvem mestu povezana s spomini o skupni politični usodi« (ibid.: 923). Weber sicer omeni in poudarja etnično komponento, vendar predvsem politično razsežnost skupnosti, tj. naroda. Posamezniki se čutijo pripadnike te skupnosti, njihovo vez pa utrjuje skupna skrb za člane te skupnosti – solidarnost. Ta izhaja iz skupnih preteklih političnih dejanj. Narodna identiteta sicer izhaja *tudi* iz razlik oziroma skupne ekonomske in družbene strukture, notranje strukture moči, ki vpliva na običaje, in iz skupne religije, jezika in rase (ibid.: 397), vendar je pred vsemi temi dejavniki politična dimenzija naroda. Skupni spomini na politično sodelovanje poenotijo v drugih dimenzijah heterogeno prebivalstvo v narod. Veliki politični premiki in uspehi zasenčijo verske, rasne, jezikovne, ideološke in druge delitve in (lahko) združijo razdeljene v skupen okvir naroda.

Ti pogledi na politično razsežnost naroda se (v velikem delu) ujema-jo tudi s prvim od dveh konceptov naroda, ki ju je oblikoval Smith (1991a: 9–11). Koncept, ki ga Smith imenuje »zahodni« oziroma »civilni«, vključuje te elemente: narod je vezan na ozemlje, in to ne katero koli, temveč zgodovinsko ozemlje, domovino oziroma zibelko, od koder prihajajo naši ljudje. Ljudi se prepriča, da so tam živeli, delali in se bojevali »naši« heroji, svetniki. Tudi Smith (1991b: 57) ugotavlja, da morajo narodi imeti domovino, ki je lahko le zgodovinsko ozemlje, na katerem so živeli naši predniki, in ga zato

nosimo v srcu. Omenjeno ozemlje ima za ljudi poseben pomen, saj, kot pravi Smith (1991a: 9), postane sveto za posameznike, ki se samoopredelijo kot del tega naroda. Drugi sestavni del naroda je ideja *patrie* – skupnosti zakonov in institucij z enotno politično voljo. Ta predpostavlja vsaj nekaj skupnih institucij, ki bodo zagotovile pomen skupnim političnim sentimentom in ciljem. Te institucije lahko delujejo v okviru centralizirane državne oblasti, lahko pa gre tudi za različno urejena združenja bolj ali manj avtonomnih lokalnih oziroma regionalnih institucij. Oblikovanje naroda kot politične skupnosti je vplivalo tudi na tretjo komponento, ki jo vključuje Smithov zahodni model naroda, tj. pravna in politična enakost *pripadnikov* naroda – državljanov. Smith (ibid.: 10) pravi, da so pravne in politične pravice sestavni del zahodnega modela naroda. Obsegajo recipročne pravice in dolžnosti pripadnikov in hkrati delujejo kot mehanizem izključevanja, saj vse »nepripadnike«, nečlane naroda izključujejo iz teh pravic in dolžnosti. Zadnja značilnost političnega modela naroda so po Smithovem mnenju skupna kultura in ideologija, nabor skupnih razumevanj, verovanj, aspiracij in idej, ki vežejo posameznike skupaj v njihovi domovini. Smith pravi, da je bila naloga oblikovanja skupne javne in množične kulture zaupana javnemu izobraževanju in množičnim medijem oziroma, če uporabimo Althusserjeve (2000) besede, ideološkim aparatom države. Pri tem konceptu naroda je pomembno, da lahko posameznik sam izbira, kateremu narodu bo pripadal, kar pa ni mogoče pri drugem konceptu naroda, ki ga je Smith poimenoval ne-zahodni oziroma etnični model naroda.

Drugi model naroda, poimenovan *objektivno etnično-kulturni* ali model *narod-država*, vključuje vpliv kulture, ki deluje kot kohezivni element skupnosti, vendar je treba pri tem poudariti, da gre za skupnost, katere člani izhajajo iz *skupnega rodu*. Kot prikazuje besedna igra, ki so jo uporabljali nekateri slovenski avtorji, gre pri tem za »na-rod«. Ta je, kot pravi Hribar (1987: 4), ljudstvo, ki izvira iz istega rodu. Če ljudje izhajajo iz različnih rodov, ne gre več za en narod, temveč za mešanico rodov in tudi mešanico pripadnikov različnih narodov. Kultura v tem modelu je vezivo, ki združuje posameznike določene družbene skupnosti in vpliva na oblikovanje naroda oziroma istovetenje posameznikov z njim. Prevlado etnične komponente pri oblikovanju narodov lahko zasledimo tudi v Smithovih (1991b: 58) besedah, ko ugotavlja, da je država sicer res imela pomembno vlogo pri homogeniziranju prebivalstva in širjenju kulture, vendar ne bi bila tako uspešna brez etničnih modelov in jeder, s katerimi je mobilizirala težnje in solidarnost ljudstva. Smith torej predvideva, da je predhodno obstajala kolektiviteta v obliki etnije, dejavna pri vzpostavljanju naroda.

Smith (1991a) je model, ki je skladen z opisanim konceptom, poimenoval etnični model naroda. Ta domneva, da je narod predvsem skupnost, ki temelji na skupnem izvoru oziroma skupnem rodu. Ne glede na to, kje prebiva posameznik, in tudi če emigrira, je za vedno označen s svojim prvotnim izvorom, ki ga določa skupnost, v kateri je bil rojen. Posameznik nima možnosti izbire, kar predpostavlja prvi, t. i. »zahodni« model, saj ga rojstvo v določeni skupnosti za vedno vključi v skupino – narod, ki so mu pripadali njegovi starši in s katero ima skupne prednike. Z drugimi besedami, vsi pripadniki naroda izhajajo iz istega rodu – dejanskega ali domnevnega. Narod ni vezan na ozemlje, temveč predstavlja nekakšno fiktivno »nad-družino« (ibid.: 12). V etničnem modelu so ljudje vključeni v politično delovanje posredno kot objekt, na katerega se sklicujejo voditelji, ki upravičujejo svoja dejanja in združujejo različne skupine s sklicevanjem na »voljo ljudstva« (ibid.). Ključna za etnični model naroda je vernakularna kultura, ki temelji na skupnem jeziku (četudi ta ni več živ), mitih, običajih in zgodovini. Kot pravi Schulze (2003: 160–164), naroda v tem pogledu ne tvorijo politične vezi, temveč jezik in zavedanje o pripadnosti. Narod je več kot le vsota pripadnikov, je kolektivni individuuum, ki mu pripada vsak posameznik od rojstva in je povezan z njim z maternim jezikom.

Smith ob tem opozarja, da vsak nacionalizem⁴ vključuje (sicer v različnem obsegu) oba koncepta naroda. V določenem trenutku je v ospredju zahodni civilni model, nato etnični (ali obratno). Istega mnenja je Schulze (2003: 163), ki ugotavlja, da sta se v preteklosti subjektivno politični in objektivno kulturni pogled med seboj oplajala in dopolnjevala. To stališče lahko nadgradimo z Giddensovo (2002: 216–218) trditvijo, da sta omenjena koncepta povezana, od okoliščin pa je odvisno, katera stran Janusovega obraza dihotomičnih nacionalnih konceptov bo prevladala: tista, ki postavlja v ospredje večjo nacionalno agresivnost – kar pomeni večjo izključenost, ki jo prinaša objektivno etnično-kulturni model naroda, ali večje zastopanje demokratičnih idealov razsvetljenstva, ki jo zagovarja ideja samoopredelitve in političnega naroda. Kljub tem razhajanjem lahko po Smithovem (1991a: 40) mnenju najdemo skupne značilnosti obeh konceptov, ki razlikujejo narode od drugih kolektivnih identitet. Te značilnosti so: narod je vezan na zgodovinsko ozemlje ali domovino; obstajajo skupni miti in zgodovinski spomini; skupna množična kultura; skupne pravne pravice in dolžnosti za vse člane; skupna ekonomija, skupna delitev dela in trg z

4 Nacionalizem je v tem kontekstu razumljen kot »ideološko gibanje, katerega cilj je zagotovitev avtonomije, enotnosti in identitete družbene skupine, za katero se pričakuje, da bo konstituirala narod« (Smith, 1991a: 51).

ozemeljsko mobilnostjo. Smith (2005: 97) temu dodaja še samoopredelitev, občutek identitete ter delitev na »nas« in »njih«.

Poleg naroda je pomemben tudi drugi vključujoč oziroma izključujoč koncept kolektivne identitete, tj. *etniya*. Kot smo že omenili, *etniya* v splošnem družbenem diskurzu vključuje številne pomene.⁵ Smith (1991a: 20) ugotavlja, da lahko stališča različnih avtorjev o etničnih skupinah združimo v dva nasprotujoča si pogleda. Prvi vključuje prepričanja v prvobitnost *etniye* in njeno povezavo v naravi, ki je neodvisna od časa. Drugi pogled vidi *etniyo* kot koncept, vezan na subjektivni odnos, dojemanja in občutja, ki so nujno minljiva in spremenljiva. Verjetno ni presenetljivo, da se takšna delitev ujema s predhodno opisano razdeljenostjo pogledov na narod.

Prvobitnost *etniye* predvideva eno od »danosti« človeškega obstoja ali če povemo drugače, etnična pripadnost naj bi bila človeku pripisana z njegovim rojstvom v določeni človeški – etnični – skupini. Drugi pogledi, ki jih navaja Smith, opredeljujejo *etniyo* kot situacijski koncept, vezan na odnos, dojemanja in občutja. Odvisni so od položaja posameznika, njegovih pogledov, občutij in istovetenja s posamezno skupino. V tem pogledu lahko vidimo sorodnost tega koncepta z Renanovo tezo o narodu kot vsakdanjem plebiscitu – posameznik pripada *etniji*, če se čuti njenega pripadnika. Ko se razmere spremenijo, se spremenita tudi njegova subjektivna zaznava pripadnosti in istovetenje z določeno etnično skupino.

Med obe skupini pogledov na *etniyo* (prvobitnostni in subjektivni) lahko po Smithovem mnenju umestimo tretjo skupino mnenj, ki poudarjajo simbolično-kulturne elemente etnične identitete. Etnična skupina je oblika kulturne kolektivitete, ki poudarja vlogo mitov o skupni preteklosti in zgodovinskih spominih. Od drugih se razlikuje po kulturnih značilnostih, kot so religija, običaji, jezik ali institucije. Takšne kolektivitete so nedvomno tudi zgodovinske, saj so poleg tega, da vključujejo zgodovinske spomine, tudi same rezultat zgodovinskih sil in zato lahko tudi predmet zgodovinskih sprememb.

Med klasičnimi sociologi je podrobnejšo opredelitev *etniye* mogoče zaslediti pri Webbru. Če skušamo uvrstiti njegov pogled na *etniyo* v Smithove skupine, lahko sklenemo, da je na prehodu iz druge v tretjo skupino. Weber namreč poudarja subjektiven element, dodaja pa mu tudi kulturno dimenzijo, ki jo uvede v obliki jezika in običajev. Weber (1925/1978: 389) je o etničnih skupinah in etnični pripadnosti zapisal

5 Za natančen pregled sociološke teorije v povezavi z *etniyo* glej Malešević, S. (2004). *The Sociology of Ethnicity*. Sage, London.

Etnične skupine bomo imenovali tiste človeške skupine, ki na podlagi podobnosti v telesnem videzu ali običajih ali obojem ali spominih na kolonizacijo in migracijo oblikujejo *subjektivno prepričanje* v skupen izvor. Pri tem ni pomembno, ali objektivno obstaja krvna povezava med njimi. /.../ Na prepričanje v skupno etnično pripadnost vpliva primarno politična skupnost, ne glede na to, kako umetno je ustvarjena. To prepričanje ostaja tudi po disintegraciji politične skupnosti, razen če med člani skupine ni velikih razlik v običajih, telesnem videzu ali predvsem v jeziku [poudarek A. B. R.].

Webrova konceptualizacija etnije torej obsega subjektivno prepričanje članov specifične etnične skupine o skupnem izvoru. Ni pomembno, ali posamezniki resnično delijo skupne prednike, pomembno je le, da verjamejo, da jih. V to jih prepričajo podobnosti v zunanjem videzu, običajih ali spomini na preteklost. Pomembno vlogo pri oblikovanju etnije je Weber pripisal jeziku. Ta deluje kot »nosilec specifične kulturne lastnine množic in omogoča ali olajšuje medsebojno razumevanje« (ibid.: 390). Jezik ima po Webrovem mnenju večji pomen pri oblikovanju etnije in etnične identitete kakor v primeru naroda in narodne identitete. Kljub temu tudi v primeru etnije jezik ni edini dejavnik. Weber (ibid.: 391) pravi, da razlike v dialektih in religiji ne izključujejo občutkov pripadnosti skupni etniji. Na prepričanje o pripadnosti isti etniji so vedno vplivale tudi zunanje razlike, ki jih lahko vidimo kot razvidne označevalce kulturne različnosti (slog oblačenja, urejanja stanovanj, kuhinja in prehranjevalne navade, delitev dela med spoloma).

Webrova opredelitev etnije, ki ji pripisuje tudi politično konotacijo – na prepričanje v skupno etnično pripadnost naj bi vplivala primarno politična skupnost –, se vendarle razlikuje od politično aktivne kolektivitete, tj. naroda. Webrova – in številne druge – opredelitev etnije sicer zelo spominja na opredelitve naroda. Za oba, lahko rečemo sorodna koncepta, obstaja določen obseg prekrivanja in tudi razlikovanja. Narod je primarno rezultat političnega udejstvovanja skupnosti, etnija pa postavlja v ospredje tudi nepolitično subjektivno kulturno dimenzijo kolektivitete. To se ujema s pogledom na narod in etnijo, ki ga je oblikoval Južnič (1993: 265). Po njegovem mnenju so pri narodu že poudarjene politične in ideološke razsežnosti, pri etniji pa ni ideološke razčlenitve o enkratnosti, zgodovinski avtonomnosti in kontinuiteti. Narod naj bi se razlikoval od etnije tudi v tem, da v etniji ni teženj po izraziti politični nadgradnji, dodatno pa je v narodu veliko projeciranja v preteklost, dokazovanja zgodovinske kontinuitete in vsakodnevnih predelav zgodovine, ki naj bi dokazovale korenine

v čim bolj oddaljeni preteklosti (Južnič, 1993: 278). Narodi so politični projekti oziroma rezultati političnega delovanja, etnije pa kolektivne identitete, vzpostavljene na subjektivnem prepričanju, verovanju v pripadnost in občutenju skupinske identitete.

Webrov pogled na etnijo je razširil Parsons, ki je poleg subjektivnega prepričanja članov dodal tudi prepričanje *drugih* o tem, da se pripadniki etnije razlikujejo. »Etnija je skupina, katere člani imajo na osnovi lastnih prepričanj in prepričanj nečlanov razločevalno identiteto, ki je zakoreninjena v nekakšnem razločevalnem pojmovanju njihove zgodovine« (Parsons, 1975: 56). Etnije po Parsonsovem mnenju izhajajo iz kulturne tradicije, v kateri imata poseben pomen jezik in zgodovina. Etnija vključuje dve ključni dimenziji. Prvič, transgeneracijska kulturna tradicija, ki je zaznana kot široko razširjena in je skupna celotni populaciji. Sestavljajo jo trije elementi: skupen jezik, kulturna zgodovinska skupnost, kjer dogodki iz preteklosti vplivajo na dogajanje in dojemanje v sedanjosti, in časovne razširitve tradicije na prihodnost, kjer sedanjost vpliva na prihodnost. Drugič, prostovoljna pripadnost posameznikov etniji (Parsons, 1975: 58, 60, 61).

Kot je razvidno iz navedenih ugotovitev, je jezik pomemben dejavnik narodne in etnične identifikacije. Jezik je dobil posebno vlogo na prehodu od etničnosti k narodnosti in nacionalnosti. Ime standardiziranega jezika je praviloma ime naroda, ki ga govori (Južnič, 1993: 286). Vendar moramo biti pri tem natančni. Kot je zapisal že Weber (1925/1978: 395), jezik ni zadosten dejavnik za ustvarjanje občutka nacionalne pripadnosti in na drugi strani jezikovne razlike tudi ne izključujejo skupne nacionalnosti. Narodi nimajo nujno skupnega jezika. Povsod po svetu lahko najdemo dokaze, da ni zapovedi o nujni koeksistenci jezika in naroda. Njunjo razmerje je veliko bolj dinamično in je navadno rezultat zgodovinskih procesov. Najbolj očitni so primeri, ko se isti jezik pojavi na različnih koncih sveta. To je največkrat posledica evropske kolonizacije sveta – prevlada španskega jezika v Latinski Ameriki, portugalske v Braziliji, angleščine v ZDA, Avstraliji, Novi Zelandiji in skupaj s francoščino v Kanadi itn. Na drugi strani lahko najdemo države in nacije, kjer ljudje govorijo več jezikov in so ti tudi uradno priznani kot jeziki teh držav (npr. Švica, Belgija, Kanada). Ob tem lahko pritrdimo Renanovemu (1882/2011) sklepu, da »jeziki vabijo ljudi k temu, da se združijo, vendar jih k temu ne morejo prisiliti«. Nad jezikom je po Renanovem mnenju že omenjena volja ljudi po združitvi ali, če uporabimo Webrove besede (1925/1978), pri narodu so pomembni spomini o skupni politični usodi, jezik pa je na drugi strani bolj pomemben dejavnik pri etnijah.

Pred splošno šolsko obveznostjo ni bilo govorenega »nacionalnega« jezika,⁶ razen literarnih ali administrativnih idiomov, ki so jih zapisali, iznašli ali prilagodili za ustno rabo. Nacionalni jeziki so skoraj vedno napol umetni konstrukti in so pravo nasprotje tega, kar v njih vidi nacionalistična mitologija – tj. prvobitne temelje nacionalne kulture (Hobsbawm, 2007: 64–67). Velika večina nacionalnih jezikov, ki se danes zdijo tako trajni in trdno zasidrani v kulturah evropskih ljudstev, je bila oblikovana šele v 19. stoletju. Ustvarjeni so bili iz nejasnih ljudskih pogovornih jezikov in uliti v strogo obliko slovnično standardiziranega knjižnega jezika, delno pa sploh šele iznajdeni (Schulze, 2003: 168). S šolskimi reformami, uvedbo obvezne osnovne šole in posledičnim zvišanjem izobrazbene ravni se je med ljudi razširil in zasidral tudi nacionalni jezik, v katerem je potekal pouk. Poleg šol so na širjenje nacionalnega jezika vplivale tudi druge institucije – vojska, kjer so fantje morali služiti vojaški rok, poveljevanje pa je potekalo v nacionalnem jeziku, ali mediji, ki so poročali v nacionalnem jeziku. Jezik lahko deluje kot dejavnik kulturne kolonizacije, zlasti če je določeni etnični skupini ali narodu prek različnih (državnih) institucij, kot so šola, vojska in mediji, vsiljen tuj jezik. Države so pri tem posegale po različnih stopnjah prisile – od že omenjene uporabe svojih ideoloških aparatov do uporabe represivnih institucij, saj so nekatere celo z zakoni prepovedale uporabo dialektov oziroma neuradnih jezikov, ki so bili tolerirani le v zasebni rabi.⁷

Jezik vključi posameznika v kulturo družbe, ki ji pripada, saj jo lahko ponotranji predvsem s poznavanjem jezika soljudi v skupnosti. Kot pravi Chambers (1994: 22), jezik ni le sredstvo komunikacije, temveč je način kulturne konstrukcije, v katerem je konstruirana naša predstava o sebi in tudi razumevanju kulture. Vendar ob tem ne smemo pozabiti na Renanovo (1882/2011) opozorilo, da je nad partikularno kulturo ali jezikom posameznega naroda skupna človeška kultura. Nad francosko, nemško ali italijansko kulturo je človeška kultura. Skupne norme in vrednote, kultura, ki jo delimo – tudi če ne govorimo (popolno) prevladujočega jezika, so tisto, kar nas naredi člane te skupnosti. Prav ta vidik je pogosto zanemarjen, saj jezik

6 Za zgodovinski vpogled v oblikovanje nacionalnega jezika in naroda v Angliji, Franciji, Španiji, Švici, Nemčiji, Indiji in nekaterih afriških državah glej: Rizman, R. (1991). *Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma*, str. 22–25; Schulze, H. (2003). *Država in nacija v evropski zgodovini*, str. 201–269; Hobsbawm, E. J. (2007). *Nacije in nacionalizem po letu 1780*, str. 113–121; Južnič, S. (1993). *Identiteta*, str. 280–291.

7 Povezavo med težnjo po ohranjanju narodne identitete ter njeno povezanostjo z jezikom in kulturo lahko nazorno vidimo v prizadevanjih zamejskih Slovencev po uporabi slovenskega jezika. Njihov boj za ohranjanje jezika in tudi vidno izražanje njegove uporabe (npr. dvojezične jezikovne table) lahko vidimo kot boj za ohranjanje kulturne identitete slovenstva in viden prikaz njihove navzočnosti – ki jo prikazujejo drugim in sebi – na določenem ozemlju.

deluje tudi kot meja – ločuje »nas«, ki govorimo določen jezik, od »njih«, ki govorijo drugega. Jezikovna distinkcija se nato preslikava tudi na druga področja in predstavlja v primerih majhnih fenotipskih razlik med narodi, etnijami temelj narodne oziroma etnične segregacije. Jezik dodatno predstavlja identifikacijski dejavnik. Ljudje, ki govorimo isti jezik, vemo, da pripadamo isti skupnosti in čutimo posebno povezanost z drugimi, ki tudi govorijo naš jezik. To lahko nazorno zaznamo predvsem v tujini, ko občutimo posebno povezanost s človekom, ki ga slišimo govoriti naš jezik. Prav zaradi opisane identifikacijske vloge jezika, ki vključuje v skupnost ali izključuje iz nje, se priseljenci srečujejo z očitki, naj uporabljajo jezik večine. Kljub temu da lahko povsem običajno živijo v skupnosti, tudi če uporabljajo svoj jezik (toliko bolj, če sta jezika sorodna), z njegovo javno uporabo pokažejo na navzočnost »drugega«. Še natančneje, dovolj ni samo uporaba jezika dominantne skupine, potrebna je popolna uporaba jezika brez kakršnega koli naglasa, brez uporabe neprimerne stavčne strukture, brez vključene zaznane (slišne) drugosti.

Pomemben generator oblikovanja kolektivne identitete je tudi religija. Religiozna pripadnost ima podobno kot jezik že od nekdaj pomembno vlogo pri oblikovanju meje med »nami« in »njimi«. Kot ugotavlja Južnič (1993: 298), je v času, ko še ni bilo nocije državljanstva, njegovo vlogo zavzemala religiozna pripadnost. V imenu vere so vladajoči mobilizirali ljudi za vojne, ki so bile v prvi vrsti vojni pohodi, legitimirani z ideološko konstruiranim bojem za »našo« religijo. Temu se je pozneje pridružila še narodna komponenta in tako je boj postal še boj za »naš« narod. Prav to je bilo razvidno v vojni na tleh nekdanjih jugoslovanskih republik. V vojni so se znašli trije narodi in tri religije. Vzpostavljena je bila identifikacija naroda z religijo (in tudi obratno), saj je bila odpravljena razmejitev med narodom in religijo. Vojna med tremi narodi je bila tudi vojna med tremi religijami, kar so z vključevanjem vere in verske simbolike spodbujale vse vključene strani. Bošnjakom se je pripisovalo (in so si tudi sami), da so muslimani, Hrvatje katoliki in Srbi pravoslavci. Religija lahko deluje tudi kot mejnik med različnimi kolektivitetami, ki lahko govorijo celo isti jezik, se minimalno razlikujejo po fenotipskih značilnostih, imajo podobno kulturo (npr. Irci in Angleži).

Renan (1882/2011) je postavil tezo, da religija ne more zagotavljati temelja za oblikovanje moderne nacije. Absolutna veljavnost te teze je danes zavrnjena. Oblikovanje države Izrael, v kateri je verska identiteta združena z etnično oziroma celo nacionalno, je dober dokaz takšne negacije. Izrael namreč zagotavlja vstop v svojo skupnost državljanov vsem židovskim vernikom, njihovim potomcem do drugega kolena in tudi njihovim partnerjem, hkrati pa

na drugi strani onemogoča vstop ljudem, ki so se spreobrnil v drugo vero. Zanje veljajo, kot za vse preostale »nežide«, pravila, ki so podobna imigracijskim pravilom drugih držav. Verska pripadnost torej deluje kot merilo za vključitev v nacijo. Združitev religije in naroda oziroma nacije je na simbolni ravni prikazana tudi z vključenostjo verskih simbolov v državne (npr. uporaba židovskega simbola, Davidove zvezde, v državni zastavi). Izraelski primer je nasprotje evropski tradiciji, kjer je razsvetljenstvu in francoski revoluciji sledila ločitev cerkve in države. Religija je uradno postala del zasebnega življenja, vzpostavljeno je bilo načelo verske svobode oziroma svobode vesti, verske skupnosti pa so uradno izenačene. Ne smemo pozabiti, da so v Evropi tudi pozneje sledili ekscesi, ki so predstavljali popolno negacijo razvijajoče se verske strpnosti ter ločitve cerkve in države. Odstopanje je doseglo vrhunec v nacistični Nemčiji, ki je s konstrukcijo rasnega modela na podlagi rodu in tudi verske pripadnosti vzpostavila uradno hierarhično razmerje med različnimi verskimi in etničnimi skupinami in pri tem tistim na dnu zanikala celo pravico do življenja in obstoja. Po izkušnji druge svetovne vojne, ko so bile vidne posledice narodnostnega in etničnega hujskaštva in nestrpnosti, je omenjeni diskurz postal – vsaj formalno – nesprejemljiv. Kljub temu družbeno dogajanje kaže na odstopanje od splošno določenih pravil in načel, tako v kontekstu nejasne ločitve cerkve od države, političnega delovanja cerkve, favoriziranja prevladujoče verske skupnosti in tudi verski nestrpnosti, ki je zasidrana med ljudmi. Slovenija pri tem ni izjema.

Kljub pomembnemu vplivu religije lahko sklenemo, da je v današnjem času – zgolj z nekaterimi izjemami – narodna identiteta močnejša od religijske. Hobsbawm (2007: 221) pravi, da si ljudje želijo skupinske identitete, nacionalnost pa je le eden od njenih izrazov, vendar ni edini. To naj bi bilo najbolj razvidno v islamskem svetu. Ob tem je treba dodati, da tudi v islamskem svetu ni bilo mogoče ustaviti nacionalnih teženj in oblikovanja nacionalnih držav. Tudi tam je nad povezovanjem ljudi znotraj religije prevladala izključevalna ideja o povezovanju ljudi »le« na podlagi mitov o narodnosti oziroma nacionalnosti. Podobno kot ugotavljajo različni avtorji (npr. Connor, 1991: 312; Parsons, 1964: 332; Schulze, 2003: 262), je ideja naroda in etnije močnejša od internacionalizma, razredne solidarnosti in razredne identitete, lahko ugotovimo, da je močnejša tudi od verske. To je rezvidno tudi iz omejevanja (izbranih) mednarodnih migracij, kjer ni na prvem mestu ideja o povezovanju sovornikov, temveč »zavarovanje« naroda in njegovih privilegijev pred tujci, ki so lahko tudi sovorniki – izjema pri tem pravilu je Izrael, ki na podlagi t. i. zakonov o vrnitvi omogoča vstop, prebivanje in izraelsko državljanstvo židovskim vernikom.

Sodobne »demokratske«⁸ države težijo k vodenju z oblikovanjem »spon- tanega« soglasja, saj to pomeni ekonomsko optimizacijo vodenja. Vendar se, kot je ugotovil Gramsci (1992), v primeru, ko soglasje (pasivno ali aktivno) ni doseženo, uporabi državne represivne institucije, ki »legitimno« disciplinirajo nepodredljive skupine. *Legitimacija družbenega reda* izhaja iz tega, da agenti umevajo objektivne strukture družbenega sveta skozi strukture percepcije in vrednotenja, ki so izšli iz teh objektivnih struktur in za katere je zato svet videti samoumeven (Bourdieu, 2003: 91). Umevanja se naučimo v družbi; naše percepcije so pod vplivom delovanja institucij (ideoloških aparatov države), ki nas učijo naše umestitve v družbeni prostor. Učijo nas, kaj smo mi in kaj mi nismo oziroma natančneje, kaj je sprejemljivo, pravilno in pričakovano ravnanje – seveda v okviru vladajoče ideologije. Tisti, ki ima nadzor nad temi institucijami in upravlja z njimi, ima tudi moč (vsaj začasnega) vplivanja na družbeno življenje. Tako meni tudi Althusser (2000: 73), ki pravi, da noben razred ne more trajno obdržati državne oblasti, ne da bi hkrati uveljavljal svojo hegemonijo nad ideološkimi aparati države in v njih. Aparati države so postali temeljni mehanizmi utrjevanja nacionalne zavesti. Prav tako kot lahko izobraževalni sistem pomembno vpliva na zmanjševanje rasizma in nestrpnosti, je po drugi strani to področje, kjer se pokaže in utrjuje politična in družbena moč dominantne skupine. V tem kontekstu sklene Mirjam Milharčič Hladnik (2012: 11), da lahko izobraževalni sistem sicer vpliva na zmanjševanje rasizma in nestrpnosti, vendar se sočasno v »imenu nacionalne kulture, jezika in identitete ter skrbi za »naše« otroke razraščata prav rasizem in diskriminacija /.../ izobraževalni sistem je tisti, ki reproducira stereotipe, razredne razlike, družbene neenakosti in predvsem dostop do družbene mobilnosti ter socialnih resursov«. Šola oziroma izobraževalni sistem, mediji in vojska imajo pri utrjevanju nacionalne zavesti dvojno vlogo, posegajo v preteklost in vežejo ljudi v sedanost. Najprej skušajo usidrati v posameznike »resnico« o narodu, njegovi preteklosti in slavi. Posebnega pomena pri tem je poudarjanje dogodkov ali obdobj trpljenja, zatiranja in žrtvovanja, ki so narod utrdila v duhu

8 V knjigi uporabljamo distinkcijo med terminoma *demokracija* (brez narekovajev) in »*demokracija*« (z narekovaji). Kadar je uporabljen termin »demokracija« (ali pridevnik »demokratski«), so narekovaji uporabljeni namerno in se takšna uporaba termina demokracija nanaša na realnost političnega prostora zahodnih, industrijsko razvitih družb. Kot je razvidno iz številnih socioloških raziskav in razprav, je ta realnost drugačna od pravih, lahko rečemo tudi teoretičnih (vendar ne v realnosti neizvedljivih) demokratskih načel. Kot pravi Wallerstein (2004: 161, 163), »Neuresničena demokracija torej? Seveda. Saj ni treba dokazovati (čeprav bi bilo mogoče), da je demokracija, kakor koli jo že definiramo, omejena in šepava celo v t. i. liberalnih državah. /.../ verjamem, da je pretežno demokratski sistem mogoč. Mislim, da ga zdaj nimamo.« Pri teh mislih ne gre spregledati tudi slikovitega opisa razmer, ki ga je podal Kanduč (2012: 257). Pravi, da »se je realnost »demokracije« izkazala v prvi vrsti za slabo šalo«, fikcijo, ki koristi vladajoči eliti. Gre za medijsko prikazan spektakel za državljanke, ki so preoblikovani v splošno pasivne opazovalce in potrošnike.

reka »kar ne ubija, krepi«. Narodi potrebujejo svoje – dejanske ali izmišljene – junake in pretekle boje. Nacionalni miti prepričujejo, da je današnji obstoj mogoč zgolj zato, ker so se naši predniki žrtvovali in bojevali za nas.⁹ Miti in nacionalna zgodovina delujejo tudi kot filtri kolektivnega spomina, saj določajo, katere stvari ostajajo v nacionalni zavesti, katere pa se, kot pravi Renan (1882/2011), pozabijo. Pozabljanje je namreč po njegovem mnenju ključen dejavnik oblikovanja naroda.

Poleg usidranja »nacionalne resnice« ideološki aparati hkrati vežejo ljudi tudi na sedanost. Pri tem postavljajo v ospredje identifikacijo posameznika z narodom in državo. Wallerstein (2006: 75) pravi, da so države zgodovinsko imele tri ključne vzvode za oblikovanje nacionalizma oziroma nacionalne identitete: državni šolski sistem, služenje vojaškega roka in javne proslave. Vse tri so ves čas v rabi, dodane pa so jim tudi druge »državotvorne« oziroma »narodotvorne« prakse, ki se kažejo v uporabi simbolov in obredov (petje himne, nošenje zastave, obiski muzejev, sodelovanje ali spremljanje slovesnosti itn.). Posebno vlogo v tem procesu imajo športna tekmovanja. Hobsbawm (2007: 170) ugotavlja, da »šport postane medij za vcepljanje nacionalnih čustev«. Demonstrativni vrhunec identifikacije posameznikov z narodom oziroma nacijo je v mirnodobnem času namreč mogoče zaslediti prav ob navijanju za nacionalno reprezentanco v določeni – po možnosti zelo priljubljeni – športni panogi. Na drugi strani je sodelovanje v nacionalni reprezentanci predstavljeno in pri športnikih razumljeno kot velika čast za športnika. Ne le da je član ekipe najboljših v naciji, ampak je celo njen predstavnik.

Športniki in tudi drugi posamezniki s pomembnimi dosežki na različnih področjih nazorno kažejo hipokrizijo izključevalnega mehanizma narodnosti oziroma državljanstva. Kadar gre za posameznike, ki prispevajo k napredku »našega naroda« oziroma nacije – ali kot nazorno piše v Zakonu o državljanstvu RS (Ur. list RS 24/2007) »če to koristi državi zaradi znanstvenih, gospodarskih, kulturnih, nacionalnih ali podobnih razlogov« –, smo jih pripravljene sprejeti za svoje. Še več, podelimo jim vlogo predstavnikov naše države in naroda (npr. članov reprezentance). Sočasno vseh drugih ljudi, od katerih naš narod in država ne moreta pričakovati takojšnje koristi, sploh ne

9 Enega od ključnih dejavnikov utrjevanja moči narodnosti kot primarne kolektivne identitete je prinesla prva in nato druga svetovna vojna. Vojna s številnimi smrtnimi žrtvami, skrajnim nasiljem, nacističnim osvajanjem t. i. življenjskega prostora in celo holokavstom je pokazala, da je ogrožena eksistenca posameznih skupin ljudi (narodov, etnij). Izpostavljeni takšnim eksistenčnim grožnjam so ljudje ugotovili, da je preživetje mogoče le ob premostitvi posameznih delitev in medsebojni solidarnosti. Ljudje so se – podobno kot v primerih, ko so izpostavljeni kriminaliteti (Durkheim, 1893/1984: 58–59) – združili in skupinsko odzvali.

spustimo v našo skupnost oziroma jim postavljamo številne pogoje. Vendar moramo biti nekoliko bolj natančni. Takrat ko se te športnike vključi v »naše« vrste, se ob tem skuša z različnimi mehanizmi zabrisati in prikriti njihovo drugačno etnično pripadnost. Nazoren primer takšnega javnega diskurza je »spregledan« pomen vpliva imigracije in aktivne vloge potomcev priseljencev v Sloveniji v nogometni pravljici slovenske reprezentance (več o tem glej v Mlekuž, 2008: 31–32). Formalne in neformalne mehanizme vključevanja in izključevanja iz »naše« skupnosti podrobneje predstavljamo v nadaljevanju.

VZPOREDNA SVETOVA FORMALNE IN DRUŽBENE DELITVE: »MI« IN »ONI«

Francoska revolucija je predstavljala ukinitvev nekaterih privilegijev in vsaj delno razširitev pravic. Dokončno je prizadela ekonomske temelje in odpravila družbeno premoč monarhičnega absolutizma in aristokracije. Omogočila je vzpon buržoazije, ki je nato kmalu pozabila na revne revolucionarne soborce, v katerih nato ni več videla zaveznika, temveč grožnjo buržoaznim ekonomskim privilegijem. Po mnenju Althusserja (2000: 78) največji dosežek francoske revolucije ni bil prehod državne oblasti iz rok fevdalne aristokracije v roke kapitalistično-trgovskega meščanstva, temveč to, da je napadla dotedanji vladajoči ideološki aparat, tj. Cerkev, in ga zamenjala z novim ideološkim aparatom – šolo. Z uporabo Althusserjeve (2000) razlage represivnih in ideoloških aparatov države lahko rečemo, da je francoska revolucija kapitalističnemu meščanstvu zagotovila dostop do uporabe represivnih aparatov in omogočila vzpostavitev njegovih lastnih ideoloških aparatov. Legitimacija oblasti ni več vezana na cerkev, religijo, mit o božjem poslancu na Zemlji, temveč izhaja iz legalnih okvirjev, zakonodaje, ki jo po določeni proceduri določa država oziroma, če smo natančni, v imenu države jo določajo po predpisani proceduri izbrani predstavniki ljudstva. Ob tem se pojavi vprašanje, kdo je to ljudstvo. Odgovor nanj je dala novovzpostavljena kolektivna identiteta nacija. Nove politične tvorbe – države – so potrebovale svoje »podložnike«, ki so jih konstruirale in oblikovale v obliki nacije (v nekaterih primerih je bilo tudi obratno, da so narodi oblikovali države), s tem pa je sledil vzpon nacionalnih držav.

Z represivnimi in ideološkimi aparati se je v zahodnih družbah vse do danes (zgolj z nekaterimi izjemami) uveljavila in obranila takrat začrtana meščanska kapitalistična ideologija, katere sestavni del so nacionalne države in formalna delitev ljudi na podlagi nacionalnosti, narodnosti in tudi etnične pripadnosti (npr. poseben položaj t. i. avtohtonih etničnih, narodnostnih manjšin, ki je nekaterim etnijam, narodom priznan, sočasno pa drugi ne

uživajo tega privilegija). Ideološki aparati so namreč skonstruirali kolektivne identitete – narode, nacije, ki so jih ljudje sprejeli za del svoje družbene realnosti in še več, kot pravi Smith (1991b: 58), za »edine legitimne politične enote«. Zavajajoče bi bilo trditi, da pred tem ni bilo skupnosti s kolektivno identiteto in da se ljudje niso identificirali z njimi – seveda so bile. Vendar je šele francoska revolucija, kljub svojim emancipacijskim in egalitarističnim nazorom, vzpostavila in zakoreninila močan elitistični in izključevalni mehanizem. Vzpostavila je idejo (političnega) naroda oziroma nacije, ki prinaša neizbežno delitev na »nas« in njih«.

Izključevanje, ki je postalo značilno za liberalno ideologijo, poteka v obliki *formalnih in neformalnih izključitev*. Med prve štejemo na primer vzpostavljen sistem državljanstva (in z njim povezanega nacionalizma), ki sicer, kot pravi Wallerstein (1999: 22), vključuje, vendar hkrati izključuje. Državljanstvo je privilegij tistih, ki ga imajo, in predstavlja izključenost za vse, ki ga nimajo. Med te lahko štejemo priseljence – tudi legalne, ki sicer živijo v imigrantski državi, lahko so v njej celo rojeni, plačujejo davke in prispevke, vendar imajo v tej državi formalno omejene politične in socialne pravice. Med druge, neformalne družbene izključitve umeščamo oblike delitev na »nas« in »njih«, ki so posledica različnih družbenih procesov, kot so na primer oblikovanje in delovanje predsodkov, rasizem, oblikovanje izključujočih družbenih identitet in diskurz drugosti, vzpostavljanje družbenih meja, nacionalizem (Cohen, 2006: 89–109). Obe obliki vključevanja oziroma izključevanja – formalno in neformalno – podrobneje predstavljamo v nadaljevanju.

Formalni statusi in formalne delitve

Koncept političnega naroda na prvi pogled zagotavlja vključenost, vendar podrobnejši pogled v ozadje razkriva, da ga družbenopolitična realnost postavlja na laž. Renanova prisposodba naroda kot plebiscita je na prvi pogled sicer demokratična, vendar v ozadju skriva izključevanje. Vprašanje, ki se postavlja, je, kdo sploh sme sodelovati na tem plebiscitu. Primeri številnih migrantov, ki si želijo vstopiti v kolektivno skupnost ljudi v državah, v katerih že dalj časa živijo ali so bili tam celo rojeni, kažejo, da je pravica sodelovanja na takšnem »glasovanju« zelo omejena. Postrevolucionarna Francija kljub svoji tradiciji pri tem ni nikakršna izjema – prej nasprotno. Enako velja za druge industrijsko razvite zahodne države. Vendar to ni presenetljivo, saj, kot pravi Smith (1991a: 18), je francoska revolucija spremenila idejo o enotnem človeštvu, o obstoju svetovne skupnosti in njegovi moralni enotnosti. Namesto tega je prišel v ospredje nacionalizem, ki

ponuja ozko in konfliktno legitimacijo politične skupnosti. Sistem držav in narodov je namreč zamejil teritorij nacionalne države, na katero je vezal njene prebivalce. Duh delitve na narode oziroma nacije, ki je po francoski revoluciji ušel iz steklenice, je kmalu zajel ves svet. Ta je danes svet držav in privilegiranih narodov/nacij z državami. Članstvo v privilegirani skupini nacije določa državljanstvo. Ljudje, ki ga imajo, uživajo – vsaj uradno – politične in socialne pravice; tistim, ki ga nimajo, pa so te dodeljene v zelo omejenem obsegu.

Med državo in njenim prebivalstvom – oziroma njenim narodno prevladujočim delom – obstaja posebna vez. Omenjena skupina ljudi namreč ne predstavlja zgolj prebivalcev, ki živijo na nekem ozemlju, temveč oblikuje posebno in najmočnejšo kolektivno identiteto – narod oziroma nacijo. Ob tem je treba upoštevati, da se meje oziroma teritoriji nacionalnih držav ne ujemajo s tistimi, na katerih živijo narodi. Za večino prebivalcev – vendar ne vse – posamezne nacionalne države je značilno, da tvorijo posebno kategorijo prebivalcev, ki jih z državo veže specifičen odnos, temelječ na pravicah in dolžnostih, ki izhajajo iz posebnega pravnoformalnega statusa – državljanstva. Castles in Miller (2009: 43) pravita, da je biti državljan odvisno od članstva v določeni nacionalni skupnosti, saj je »državljan vedno tudi član nacije«. S takšno ugotovitvijo se lahko le delno strinjamo. Obstaja namreč razlika med državljanstvom in pripadnostjo naciji. Državljanstvo lahko opredelimo predvsem kot svojevrstno pravno pogodbo države in posameznika, ki mu zagotavlja pravice in omogoča dostop do ugodnosti države, vendar mu na drugi strani tudi nalaga odgovornosti in dolžnosti. Pripadnost naciji pa je odvisna bodisi od posameznikovega rodu ali njegove samoopredelitve in pripoznavanja drugih sonarodnjakov (odvisno od tega, kateri model naroda je v posamezni državi prevladujoč).

Državljanstvo posamezne države in nacionalna pripadnost se sicer po večini ujemata, vendar ju ne smemo enačiti. Takšno razlikovanje med državljanstvom in narodno ali nacionalno pripadnostjo lahko zasledimo pri priseljencih, njihovih potomcih ali narodnostnih manjšinah. Čeprav so (lahko) državljanji ene države, se lahko še vedno čutijo, in jih hkrati tudi drugi vidijo, kot pripadnike drugega naroda. Nasproten primer so ljudje, ki živijo v tujini, ti so lahko državljanji druge države, vendar jih drugi in se tudi sami še vedno štejejo za pripadnike drugega naroda. V Sloveniji imamo za te ljudi celo uradno določen status »Slovenci brez državljanstva Republike Slovenije« (59. člen Zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja, Ur. list RS, 43/2006).

Današnja razdelitev sveta na države in omejevanje priznavanja pravic v prvi vrsti na njihove državljane kažeta, da je pred idejo človeštva in pravicami človeka v ospredju ideja zagotavljanja pravic na omejenem teritoriju za omejeno skupino prebivalcev, tj. državljanov. Cohen (2006: 149) pravi, da »sodobna država teži k razlikovanju med ljudmi pod njeno pristojnostjo. Nekatere vključuje v politično skupnost in jim priznava vse civilne in socialne pravice, medtem ko druge izključuje iz tega mamljivega kroga«. Prvo, privilegirano skupino predstavljajo državljani, določene pravice pa so nato v omejenem obsegu priznane tudi tujcem, ki jim država uradno odobri prebivanje na svojem ozemlju. Uradna merila za priznavanje teh pravic so oblikovana na podlagi načela: večja je skladnost posameznika s prevladujočim konceptom naroda in skupnosti oziroma večji je njegov prispevek k skupnosti in njenim interesom, več pravic mu je pripravljena priznati država. To načelo se odraža v uradnih pravilih, ki urejajo možnosti legalnega vstopa in bivanja tujcev, časovne omejitve dovoljenega bivanja in kot končno stopnjo formalne vključenosti in sprejetosti pridobitev državljanstva. Države pri tem tehtajo med kapitalom, ki ga potrebujejo – tako ekonomskim, kulturnim (znanje, izkušnje, pristojnosti) in človeškim (nekvalificirana delovna sila) –, in kapitalom, ki ga posedujejo in ponujajo posamezniki ali celo celotne populacije.

Solidarnost, ki omogoča vzpostavitev naroda in skupnosti, je omejena na ozemlje države in je vzpostavljena predvsem znotraj posebne kategorije prebivalcev države – državljanov. Državljanstvo prinaša posamezniku posebne pravice in tudi dolžnosti do države in skupnosti. Oboje se med državami sicer razlikujejo, vendar kljub temu lahko najdemo skupne točke. Dolžnosti so vezane predvsem na spoštovanje zakonov in vključujejo prepovedi vedenja, ki je formalno določeno kot nesprejemljivo. Dodatne obveznosti vključujejo zavezo prispevanja sredstev v skupno blagajno (plačevanje davkov), sodelovanja pri obrambi države idr. Državlanske pravice vključujejo vse tisto, kar država omogoča in zagotavlja posamezniku, da lahko bolj ali manj – odvisno od obsega teh pravic – uspešno deluje v družbi. Pri teh velja navesti tudi ugotovitev Kymlicka (2005: 460), da imajo socialne pravice tudi narodotvorno komponento, saj ustvarjajo občutek skupne nacionalne identitete in kulture. Skupen »javni servis« in celoten državni birokratski aparat ni namenjen zgolj izpolnjevanju partikularnih potreb državljanov po izobrazbi, zdravstveni oskrbi, varnosti idr., temveč predstavlja temelj delovanja države. Ta tako utrjuje svoj položaj med ljudmi in hkrati zagotavlja njihovo povezanost, saj jih od zgoraj navzdol umešča v – sicer s posameznimi privilegiranimi izjemami – podobne hierarhične položaje znotraj formalnega diskurza.

Marshall (1973) je razdelil državljsanske pravice v tri kategorije: civilne, politične in socialne, po zgledu Castlesa in Millerja (2009: 268, 273) pa moramo tem dodati še kulturne pravice. Te so posebej pomembne za priseljenke, pri katerih se posamezne kulturne prakse razlikujejo od prevladujočih. Vendar moramo biti pri tem natančni. Priznavanje pravic priseljencem ne sme biti omejeno zgolj na kulturne pravice – pri čemer so kulturne pravice omejene na spoštovanje temeljnih načel imigrantske družbe –, temveč mora vključevati tudi civilne, politične in socialne. Stopnja možnosti uživanja teh pravic je odvisna od pravic samih (nekatero so v evropskih državah deklarativno zagotovljene za vse), državljanstva in države, od koder prihaja človek, in formalnega statusa, ki ga ima tujec (npr. ali je priseljenec z legalno urejenim statusom ali neregularni priseljenec,¹⁰ tujec z dovoljenjem za začasno ali stalno bivanje). Državljanom, za katere velja načelo pravne enakosti, je (formalno) zagotovljena možnost uživanja vseh pravic. Tujci z legalno urejenim statusom imajo zmanjšano možnost uživanja pravic, vendar so jim kljub temu zagotovljene civilne pravice; obseg političnih in socialnih pravic v primerjavi z državljani pa je manjši (na primer zagotovljena jim je pasivna volilna pravica na lokalnih volitvah). Najmanj pravic imajo tujci, ki nimajo legalno urejenega statusa, vendar je zmotno misliti, da so – *vsaj formalno* – brez pravic. Po drugi svetovni vojni je v ospredje političnega delovanja zahoda prišel koncept univerzalnih človekovih pravic, ki niso vezane na državljanstvo, temveč so v določenem obsegu zagotovljene vsem ljudem (t. i. postnacionalne pravice). Te pravice so bile institucionalizirane v obliki različnih mednarodnih konvencij in sporazumov, vendar so izvajalci teh pravic in tisti, ki jih zagotavljajo, še vedno nacionalne države. To je tudi eden od pomembnih razlogov, da v številnih primerih obstaja velika razlika med deklariranim in dejanskim stanjem. Mehanizmi za omejevanje migracij, ki jih EU vidi kot nezaželene (na primer doktrina varne izvorne države in varne tretje države), so nazoren primer razhajanj med konvencijskimi pravicami in dejanskimi razmerami v »trdnjavi Evropa«.

10 Jezik je pomemben vir družbenopolitične moči, ki lahko bistveno vpliva na življenja ljudi. Označevanje posameznikov ali skupin z določenimi termini oziroma besednimi zvezami lahko vodi v njihovo marginalizacijo in viktimizacijo. Prav zato v tem delu ne uporabljamo terminov »ilegalni migranti« in »ilegalne migracije«, temveč neregularne migracije in neregularni migranti. Takšno opredelitev Svet Evrope (2010) razume kot bolj nevtralnno in z manjšo stopnjo stigmatizacije. Etiketiranje posameznika za »ilegalnega« v javnem diskurzu inkriminira njegovo osebnost in pretvarja vse njegove statuse na status »ilegalnosti«. Neregularne migracije tako razumemo skladno s pogledom IOM (2006: 40). Gre za gibanje ljudi, ki se dogaja zunaj okvirov veljavnih zakonov države (to je lahko država izvora, cilja ali tranzita). Neregularni migrant pa je tisti, ki nima urejenega imigracijskega statusa oziroma nima več zakonitega statusa v tranzitni državi oziroma državi gostiteljici (lahko zaradi pretečenega vizuma, nezakonitega vstopa idr.).

Nazorno formalno razlikovanje med prebivalci posamezne države lahko zasledimo v Cohenovi (2006: 149–152) kategorizaciji. Prebivalce je razdelil v tri skupine glede na njihov pravni položaj in formalne pravice, ki so jim priznane. Te skupine so državljani (orig. citizens), tuji prebivalci (orig. denizens) in heloti (orig. helots).¹¹

Državljeni formalno uživajo vse pravice, saj je eno od ključnih (deklariranih) načel »demokratskih« držav, da imajo vsi državljani enake pravice. Ker se prebivalcem, četudi niso pripadniki »našega« naroda, s podelitvijo državljanstva omogoči – sicer zgolj skozi pogled formalnih pravil in pravic, zmotno pa je misliti, da tudi v družbeni praksi –, da enakopravno sodelujejo v družbi in uveljavljajo svoje državljanske pravice, so države posebej zaščitniške pri določanju pravil za pridobitev njihovega državljanstva, dodatno pa pri oblikovanju pravil, ki določajo pravico do legalnega bivanja na njihovem ozemlju.

Načela, na podlagi katerih država podeljuje državljanstvo, se ujemajo s prevladujočim pogledom na narod v posamezni državi oziroma natančneje v družbenopolitični eliti s politično močjo. V državah, kjer je v ospredju ideja etničnega naroda, se je uveljavilo načelo *ius sanguinis* (zakon krvi), v državah s prevlado političnega in kulturnega modela naroda pa načelo *ius soli* (zakon zemlje). Temu modelu so države dodale načelo *ius domicilii* (načelo prebivališča). Prvi pristop zagotavlja dedovanje državljanstva po starših posameznika. Drugi podeljuje državljanstvo glede na teritorij rojstva in pri tem ne upošteva državljanstva staršev. Tretji pristop, ki je pomemben zlasti za priseljence, veže pridobitev državljanstva na določeno obdobje, ki ga mora nekdo legalno preživeti v državi, za katere državljanstvo lahko nato zaprosi. Ob tem mora izpolniti tudi druga merila, ki jih postavlja država (na primer ne sme biti obsojen za kaznivo dejanje, dokazati mora zmožnost samostojnega preživljanja, poznavanje jezika itn.). Večina držav uporablja kombinacijo teh načel, med katerimi je (odvisno od države) eno skoraj vedno v ospredju

11 Predstavljena delitev prebivalcev v nekaterih kategorijah se ujema s kategorijami etnokulturnih skupin v zahodnih »demokracijah«, ki jih je oblikoval Kymlicka (2005: 489–512). V njegovi kategorizaciji predstavljajo prvo skupino narodne manjšine, v katere so vključeni poddržavni narodi (narodi, ki nimajo države) in staroselci, katerih tradicionalno ozemlje so naselili naseljenci in prvotni prebivalce priključili novonastalim državam. Drugo skupino predstavljajo priseljenci, med katere Kymlicka šteje zgolj tiste priseljence, ki imajo v sorazmerno kratkem obdobju pravico postati državljani. Tretjo skupino sestavljajo izolacionistične etnoreligiozne skupine, ki se same izolirajo pred širšo družbo (npr. Amiši). Metojki predstavljajo četrto skupino, v katero so vključeni priseljenci, ki jim nikoli ni dana možnost postati državljani. Med njimi so nezakoniti priseljenci in formalno začasni priseljenci, ki so lahko *de facto* tudi trajni prebivalci imigracijskih družb. Zadnjo kategorijo predstavljajo rasno-kastne skupine, med katerimi je Kymlicka posebej navedel Afroameričane.

(Castles, 2000: 193).¹² Načela, na katerih temelji zakonodaja o podeljevanju državljanstva, lahko vodijo tudi v paradokсне razmere, ki otežujejo življenje priseljencev in/ali njihovih potomcev. Castles in Miller (2009: 271) navajata, da imajo potomci priseljencev, ki so rojeni v državah, v katerih strogo izvajajo načelo *ius sanguinis*, državljanstvo države, v kateri niso nikoli živeli ali je celo niso nikoli videli. V primeru kršitev zakonov države, kjer so bili rojeni in kjer dejansko živijo, so lahko celo deportirani v državo, katere državljanstvo imajo. Poseben paradoks v podeljevanju oziroma pridobivanju državljanstva poznamo tudi pri nas, kjer je večje število državljanov nekdanje SFRJ, ki so živeli ali bili celo rojeni v Sloveniji, po osamosvojitvi ostalo brez državljanstva katere koli države, nastale na ozemlju nekdanje SFRJ. Primer razpada SFRJ in postopkov, povezanih s pridobivanjem oziroma izgubo državljanstva, nazorno kaže, da je pravica do državljanstva in z njo povezanih pravic minljiva pravica, na katero lahko posameznik minimalno vpliva. Država lahko državljanstvo podeli in tudi vzame, kot se je to zgodilo na primer Židom v nacistični Nemčiji, ko so jim z nürnberškimi zakoni leta 1935 odvzeli nemško državljanstvo.

12 Slovenija uporablja za podelitev državljanstva kombinacijo vseh treh načel. Zakon o državljanstvu Republike Slovenije (Ur. list RS, 24/2007) določa, da se državljanstvo Slovenije pridobi 1.) po rodu, 2.) z rojstvom na območju Republike Slovenije, 3.) z naturalizacijo, to je s sprejemom v državljanstvo na podlagi prošnje in 4.) po mednarodni pogodbi. Po rodu pridobi državljanstvo otrok, če sta ob njegovem rojstvu oče in mati državljana Slovenije; če je ob njegovem rojstvu eden od staršev državljan Republike Slovenije, otrok pa je rojen v Republik Sloveniji; če je ob njegovem rojstvu eden od staršev državljan Republike Slovenije, drugi pa je neznan ali je neznanega državljanstva ali je brez njega, otrok pa je rojen v tujini. *Teritorialno načelo* velja zgolj, če je otrok rojen ali najden na območju Slovenije in sta oče in mati neznan ali ni znano njuno državljanstvo ali pa sta brez državljanstva. *Načelo prebivališča* oziroma pridobitev državljanstva z naturalizacijo velja, če je to v skladu z nacionalnim interesom in človek izpolnjuje te pogoje: je polnoleten, ima odpust iz dosedanjega državljanstva ali da izkaže, da ga bo dobil, živi v Sloveniji deset let, od tega neprekinjeno zadnjih pet let pred vložitvijo prošnje in ima urejen status tujca; ima zagotovljena sredstva, ki njemu in tistim, ki jih mora preživljati, zagotavljajo gnotno in socialno varnost; obvlada slovenski jezik za potrebe vsakdanjega sporazumevanja; ni bil pravnomočno obsojen na nepogojno zaporno kazen, daljšo od treh mesecev, ali da mu ni bila izrečena pogojna obsodba na zaporno kazen s preizkusno dobo, daljšo od enega leta; mu ni bila izrečena odpoved prebivanja v Republik Sloveniji; njegov sprejem v državljanstvo Slovenije ne predstavlja nevarnosti za javni red, varnost ali obrambo države; ima poravnane davčne obveznosti; poda prisego o spoštovanju demokratičnega ustavnega reda Slovenije. Kombinacija načela rodu in prebivališča je vidna v določilu, da lahko državljanstvo dobi slovenski izseljenec in njegov potomec do četrtega kolena v ravni črti, če dejansko živi v Sloveniji vsaj eno leto pred vložitvijo prošnje, če ima urejen status tujca in če izpolnjuje druge pogoje. Državljanstvo lahko dobi tudi človek, ki je že najmanj tri leti poročen z državljanom Republike Slovenije, če dejansko živi v Sloveniji neprekinjeno vsaj eno leto pred vložitvijo prošnje, če ima urejen status tujca in če izpolnjuje druge splošne pogoje. Državljanstvo lahko dobi tudi neko s statusom begunca ali brez državljanstva (apatrid), če dejansko živi v Sloveniji neprekinjeno pet let pred vložitvijo prošnje in če izpolnjuje druge splošne pogoje. Državljanstvo lahko pod posebnimi pogoji dobi tudi človek, ki lahko koristi državi zaradi znanstvenih, gospodarskih, kulturnih, nacionalnih ali podobnih razlogov, ob pogojem, da dejansko živi v Sloveniji neprekinjeno vsaj eno leto pred vložitvijo prošnje in ima urejen status tujca (za natančnejša določila glej Zakon o državljanstvu Republike Slovenije (uradno prečiščeno besedilo), Ur. list RS, 24/2007, poglavje II. Pridobitev državljanstva).

Drugo kategorijo, ki jo opisuje Cohen, predstavljajo *priseljenci oziroma tuji prebivalci*, ki v državi živijo v skladu z zakonskimi določili, vendar imajo omejene politične pravice v tej državi. Natančnejši pregled položaja tujih priseljencev v državah EU kaže na nekoliko heterogene razmere. Znotraj EU sta vsaj dve različni formalni kategoriji tujih priseljencev, zato je treba to kategorijo razdeliti (vsaj) v dve podskupini ali celo v *dve samostojni skupini*. Politika EU namreč določa različne pravice za državljane članic EU (za katere je vzpostavljen simbolični institut »državljanstva Evropske unije«), državljane držav EGP in Švice na eni strani in državljane t. i. tretjih držav na drugi strani. Državljanke članic EU bi lahko umestili v posebno skupino, saj tudi v drugih članicah EU uživajo določen obseg političnih in socialnih pravic. Omogočeno jim je aktivno in pasivno sodelovanje na lokalnih volitvah in volitvah v Evropski parlament, omogočen jim je prost prehod meje, življenje in delo v drugi državi, zagotovljene so jim (nekatero) socialne pravice. Za državljane EU velja, da so med gibanjem v EU, na Norveškem, Islandiji, v Liechtenstainu in Švici vedno zavarovani v skladu z zakonodajo ene same države članice – za delovno aktivne je to navadno država, kjer delajo, za tiste, ki niso delovno aktivni v drugi državi, je to država, kjer prebivajo. Načelo enake obravnave državljanov države, kjer biva tujec – državljan druge članice EU –, in državljanov države, v kateri so zavarovani, zagotavlja, da imajo enake socialne pravice in dolžnosti (na primer zdravstveno varstvo, denarno nadomestilo v primeru bolezni, nadomestilo za materinstvo in očetovstvo – več glej v Evropska komisija, 2010: 7).

Pravno razlikovanje in razvrščanje ljudi v različne skupine tujcev je narejeno v prvi vrsti na podlagi njihovega državljanstva, nato pa tudi glede na poklic, ki ga opravljajo, narodno pripadnost prednikov, državljanstvo bližjih družinskih članov in nekaterih drugih dejavnikov. Pravna podlaga za takšno razlikovanje sta v Sloveniji Zakon o tujcih (Ur. list RS 50/2011) in Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (Ur. list RS, 26/2011). Glede na formalen status tujcev in njemu pripadajoče pravice jih lahko v groben razdelimo v dve osnovni skupini, in sicer na tujce, ki so državljani drugih držav članic EU, in tujce t. i. tretjih držav, ki niso članice EU. Že na ravni jezika je mogoče zaznati priznavanje različnih pravnih in formalnih statusov. Državljanje EU so vključeni v skupino »nas« in imajo s tem priznane obsežnejše pravice, kot jih priznamo t. i. »tretjim« oziroma »njim«. Na podlagi različnih pravic lahko državljane t. i. tretjih držav oziroma »njih« spet razdelimo na državljane držav, za katere je na ravni EU treba pridobiti vizum za vstop v EU, in tujce, ki ne potrebujejo vizuma. Pravno razlikovanje in razvrščanje tujcev torej prinaša različne pravice že za sam vstop v Slovenijo in EU. Tujci,

ki za vstop potrebujejo vizum, morajo dokazovati namen vstopa in dostop do zadostnih sredstev za preživljanje. To dokazujejo z gotovino, potovalnimi čeki, kreditnimi karticami, garantnim pismom idr. Vizumska politika EU je dolgo ovirala mobilnost državljanov držav, ki so nastale na ozemlju nekdanje SFRJ. Zahteva za vstopni vizum je bila odpravljena za državljane Srbije, Črne gore in Nekdanje jugoslovanske republike Makedonije šele konec leta 2009, za državljane Bosne in Hercegovine pa konec leta 2010. Pravica države oziroma zveze držav do določanja pravil za vstop na njeno ozemlje je v teh primerih pokazala ironijo takšnega političnega odločanja. Isti ljudje, s katerimi smo Slovenci v preteklosti delili skupno državo in državljanstvo, imeli doma (tudi na ozemlju Slovenije) in v mednarodnem prostoru iste pravice, so bili zaradi svojega novega pravnega statusa – državljanstva nove države – obravnavani drugače kot mi. Administrativne ovire so jim onemogočale prosto gibanje v nekoč dostopnih državah in celo delih nekdanje domovine, oteženo je (bilo) zaposlovanje, obisk sorodnikov in prijateljev. V teh primerih je spet postalo razvidno, kako močno pravni statusi vplivajo na pravice in vsakdanje življenje ljudi.

Formalna kategorizacija in razlikovanje tujcev, ki ga določa Zakon o tujcih (Ur. list RS 50/2011), prinaša tudi razlike v dovoljenem času bivanja v Sloveniji in drugih pravicah, ki pripadajo različnim pravnim statusom tujcev (npr. status tujca z »dovoljenjem za stalno prebivanje« ali status tujca z »dovoljenjem za začasno prebivanje«). Tujci, ki morajo za vstop v Slovenijo pridobiti vizum, lahko legalno prebivajo v Sloveniji v obdobju, ki ga določa vizum – največ eno leto v primeru vizuma za dolgoročno bivanje, pri čemer je takšna pravica lahko zagotovljena le določenim kategorijam tujcev (npr. družinskim članom državljana EU, ki želi uveljavljati pravico do združitve družine, diplomatom, udeležencem izobraževanj, gospodarstvenikom in raziskovalcem, ki delajo v interesu Slovenije, športnikom, trenerjem, ki se nameravajo zaposliti v Sloveniji idr.). Državljeni t. i. tretjih držav, ki za vstop v EU ne potrebujejo vizuma, lahko brez posebnih dovoljenj za prebivanje v Sloveniji in celotni EU prebivajo v skupnem časovnem obsegu največ tri mesece v obdobju šestih mesecev. Državljeni držav članic EU te časovne omejitve nimajo in lahko prebivajo v Sloveniji brez prijave do tri mesece od dneva vstopa v Slovenijo.

Tujec, ki je državljan druge države članice EU, lahko na podlagi določil XIII. poglavja Zakona o tujcih s prijavo prebivanja živi v Sloveniji legalno za obdobje do petih let, če je zaposlen, samozaposlen ali izvajalec storitev, študent, družinski član drugega državljana EU, ki v Sloveniji prebiva na podlagi potrdila o prebivanju ali dovoljenja za stalno prebivanje. Potrdila o prebivanju ne dobi, če nima veljavnih osebnih dokumentov, ne more dokazati,

da je zaposlen ali samozaposlen ali da je študent, ki ima zadostna sredstva za preživljanje in zdravstveno zavarovanje. Zadnja dva pogoja veljata tudi za tujce, ki prijavljajo prebivanje z namenom združitve družine. Dodatni razlogi za zavrnitev prijave so vezani na zagotavljanje varnosti države in javnega reda, spoštovanje prepovedi vstopa v državo, okuženost z nevarno boleznijo z možnostjo epidemije in opravljanje dela na črno. Po obdobju petih let neprekinjenega zakonitega bivanja v Sloveniji lahko tuji državljani EU zaprosijo za dovoljenje za stalno prebivanje, ki velja za neomejeno časovno obdobje. To dovoljenje se mu lahko prekliče le zaradi utemeljenega suma ogrožanja varnosti Slovenije. Državljanu EU in/ali družinskemu članu, ki zakonito prebiva v Sloveniji, se lahko dovoljenje za prebivanje odpove le, če obstajajo utemeljeni razlogi za sum, da bi lahko ogrožal javni red ali javno varnost. Če tujec v Sloveniji prebiva z dovoljenjem za stalno prebivanje (torej več kot pet let), morajo obstajati utemeljeni razlogi za sum, da bi lahko *resno* ogrožal javni red ali javno varnost, če pa je tujec v Sloveniji že deset let, se lahko prebivanje odpove *samo ob morebitnih utemeljenih razlogih za sum izjemno resnega* ogrožanja javne varnosti. Z dolgotrajnejšim legalnim prebivanjem v Sloveniji so tujcem zagotovljene večje pravice.

Pravica do zakonsko dovoljenega prebivanja za tujce z državljanstvom t. i. tretjih držav je urejena drugače, kot to velja za tujce iz držav članic EU. Dovoljenje za začasno prebivanje, ki se izda za dobo enega leta, lahko pridobijo za zaposlitev ali delo, združitve družine, izobraževanje ali študij. Takšno dovoljenje lahko pridobijo tudi tujci t. i. tretjih držav, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje v drugi državi EU, tujci slovenskega rodu do četrtega kolena, otroci tujcev, rojeni v Sloveniji, žrtve trgovine z ljudmi in žrtve nezakonitega zaposlovanja (35. člen Zakona o tujcih, Ur. list RS, 50/2011). Tujci morajo poleg pogojev, ki so določeni znotraj posamezne kategorije, na podlagi katere želijo pridobiti dovoljenje, dokazati tudi, da imajo urejeno zdravstveno zavarovanje in ustrezne dohodke za preživljanje. Zakon tudi določa, da se lahko dovoljenje za začasno prebivanje, ki je pridobljeno z namenom dela oziroma zaposlitve, podaljša zgolj enkrat, in to največ za obdobje dveh let. Skupno časovno obdobje, v katerem lahko delavec, ki je državljani t. i. tretje države, zakonito prebiva v Sloveniji, tudi če poseduje osebno delovno dovoljenje, je tako največ tri leta. S tem mu je onemogočena pridobitev pravice do stalnega prebivanja in »statusa rezidenta za daljši čas« in temu pravnemu statusu pripadajočih obsežnejših pravic (npr. prost vstop na trg dela ali možnost pridobitve najbolj privilegirane statusa, tj. državljanstva).

Eden od ključnih pogojev za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje je neprekinjeno petletno bivanje v Sloveniji. Za tuje delavce t. i. tretjih držav

se tako pričakuje, da bodo po določenem obdobju – najpozneje štiri letih – zapustili Slovenijo. Ob tem ne smemo spregledati, da v tej omejitvi obstaja tudi izjema. EU ne razlikuje le med »EU tujci« in »tujci tretjih držav«, temveč tudi *znotraj* kategorije »tujci tretjih držav«. Posamezniki, ki so v državah EU zaželeni (visokokvalificirani oziroma nadpovprečno plačani delavci), so formalno v ugodnejšem položaju, omogočena jim je pridobitev posebnega dovoljenja za začasno prebivanje (modre karte). Imigracijska politika EU tako omogoča izjeme v tistih primerih, ko to koristi predvsem posameznim državam članicam. Podobno imigrantsko politiko imajo tudi druge industrijsko razvite države, ki spodbujajo imigracijo visokokvalificiranih delavcev (Avstralija, Kanada, ZDA). Te države med seboj celo »tekmujejo za človeški kapital«, pri čemer prilagajajo imigracijski sistem tako, da spodbujajo priseljevanje kvalificiranih menedžerjev, strojnikov, informatikov, akademikov in zdravstvenih delavcev (Castles, Miller, 2009: 64). Ugodnosti EU na tem področju uveljavlja modra karta, ki prinaša nekatere prednosti, kot na primer možnost triletnega podaljšanja veljavnosti dovoljenja za začasno prebivanje po izhodiščnem dveletnem obdobju. S tem posameznik izpolni (ključen) pogoj za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje – petletno neprekinjeno bivanje v Sloveniji. Prošnja za dovoljenje za prebivanje (začasno ali stalno) se lahko tujcu poleg tega zavrne tudi zaradi prepovedi vstopa v državo; domneve, da po pretečenem roku dovoljenja ne bo prostovoljno zapustil države; nevarnosti za varnost in javni red ter domneve, da ne bo upošteval pravnega reda države, ki se ugotavlja z izpisom iz kazenske evidence in pravnomočnih sodb in odločb o prekrških; ugotovitve, da je bila zakonska zveza sklenjena izključno za pridobitev dovoljenja za prebivanje; zdravstvene nevarnosti in preprečitve širjenja epidemije.

Razlike v pravicah, ki jih določajo različni pravni statusi tujcev, so tudi v formalnem razlikovanju tujcev pri vstopanju na trg dela. Pravico do »prostega vstopa na trg dela«, ki omogoča zaposlovanje in samozaposlovanje brez delovnega dovoljenja, imajo: družinski člani slovenskega državljana, ki imajo dovoljenje za začasno prebivanje; državljani EU, EGP in Švice in njihovi družinski člani, ki nimajo državljanstva omenjenih držav; tujci z dovoljenjem za stalno prebivanje; ljudje s statusom begunca; tujci, ki imajo status rezidenta za daljši čas v drugi državi EU, veljavno dovoljenje za začasno bivanje in eno leto živijo v Sloveniji; tujci slovenskega rodu do tretjega kolena in z dovoljenjem za začasno prebivanje (9. člen Zakona o zaposlovanju in delu tujcev). Preostali tujci potrebujejo za delo v Sloveniji eno od delovnih dovoljenj, pri čemer je število dovoljenj podrejeno kvotam, ki jih lahko določa država. Pravni statusi, opredeljeni z delovnimi dovoljenji, spet določajo tujcem različne pravice

pri zaposlovanju. Tujcu, ki je pridobil »osebno delovno dovoljenje«, je omogočena prosta izbira dela oziroma delodajalca; tujec, ki ima »dovoljenje za zaposlitev«, se lahko zaposli le pri delodajalcu, ki je pridobil to dovoljenje; tujec, ki je pridobil »dovoljenje za delo«, lahko opravlja sezonsko delo v kmetijstvu in gozdarstvu, delo zastopnika, usposabljanje in izpopolnjevanje. Tujci t. i. tretjih držav so v primerjavi z »domačimi osebami oziroma osebami, ki so glede pravic do zaposlitve izenačene z državljani Slovenije« v deprivilegiranim položaju tudi zato, ker se jim dovoljenje za zaposlitev lahko izda le, če v evidenci zavoda za zaposlovanje ni brezposelnih domačih ljudi ali privilegiranih tujcev (več o razlikah med tujci tretjih držav in tujimi državljani EU glej v Zakonu o tujcih, Uradni list RS 50/2011 in Zakonu o zaposlovanju in delu tujcev 26/2011).

Imigracijska politika EU je oblikovana tako, da ljudem, ki jih lahko umeštimo v kategorijo nepriviligiranih tujcev, ne omogoča prehoda v kategorijo privilegirane tujca in s tem v dolgoročno obdobje socialne mobilnosti (gledano na izhodiščni položaj v domači državi). Izjema pri prehajanju v teh formalnih statusih so tujci, katerih vključitev je v interesu posameznih držav (visokokvalificirani delavci, vrhunski športniki, gospodarstveniki, kulturniki) ali tujci, ki s poroko oblikujejo družino s partnerjem, ki je že vključen v privilegirano skupnost »nas«. Prav zaradi te možnosti prehoda so ti drugi primeri pogosto pod drobnogledom nadzornih institucij. Tako se ti sicer rešijo imigracijskih omejitev in formalnega izključevanja, vendar so pri tem pogosto še vedno družbeno izključeni. Zaradi takšnega formalnega razlikovanja lahko imigracijski politiki EU očitamo diskriminacijo in izkoriščanje. Že uradna imigracijska politika EU – kaj šele posamezne, k dobičku usmerjene podjetniške prakse posameznih podjetij – omogoča vključevanje priseljencev zgolj v tolikšnem obsegu, da to zavedno ostane na minimalni ravni.

Imigracijska politika EU nazorno sporoča, da so tujci t. i. tretjih držav (praviloma) dobrodošli le za obdobje, v katerem države dobijo več od njih, kot jim dajo. Tistim tujcem, ki jih države potrebujejo – tj. delavcem v deficitarnih poklicih, je formalno dovoljeno prebivanje le toliko časa, dokler jim države ne podelijo širših pravic, kot je pravica kratkotrajne udeležbe na trgu dela. Z drugimi besedami, zagotovljeno je minimalno formalno vključevanje, ki ima določen prag, prek katerega posameznik (skoraj) ne more preiti, dodatno pa je tudi ta minimalna formalna vključitev v nekaj letih – po preteku možnosti legalnega bivanja – ukinjena. Takšno stanje je možno, dokler je povpraševanje po delu večje, kot je potreba po »delovni sili«, in dokler je vsakega delavca mogoče zelo hitro in z minimalnimi stroški zamenjati z drugim. Ob nizkem standardu in visoki brezposelnosti v sosednjih regijah

so takšni pogoji zagotovljeni. Države si, v nasprotju z razmerami v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja, lahko dovolijo takšen mačehovski odnos do tujcev, kjer v ekstremnih primerih prav formalno razlikovanje in zakonske omejitve predstavljajo mehanizme, ki omogočajo ekstremno izkoriščanje in pojav novodobnega suženjstva (več glej v tretjem delu v poglavju Izkoriščanje in kršitve delavskih pravic delavcev migrantov in v četrtem delu v poglavju Delavci migranti kot žrtve kriminalitete – Slovenija ni mala Švica).

Tretjo kategorijo prebivalcev je Cohen (2006: 151) poimenoval *heloti*, pri čemer je izhajal iz razmer v antični Grčiji, kjer so ti opravljali garaško suženjsko delo za Špartance in sočasno niso uživali političnih pravic, niso imeli zaščite in zasebne lastnine. Priseljenci, ki jih je Cohen umestil v to kategorijo, so v podobnem položaju. Zaradi svojega nezakonitega bivanja ne uživajo formalnih pravic oziroma natančneje, imajo zgolj minimalne pravice, zagotovljene z mednarodnimi pogodbami o človekovih pravicah, kot je na primer Splošna deklaracija o človekovih pravicah (Generalna skupščina OZN, 1948) ter Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svobod (Svet Evrope, 1994). V to skupino Cohen (2006: 151) vključuje tujce, ki so vstopili v državo nelegalno, tujce, ki so ostali v državi dalj časa, kot je bilo zakonsko dovoljeno (t. i. nedokumentirani tujci), prosilce za azil, ki jim je bila prošnja za azil zavržena, tuje delavce, ki delajo na črno, in druge ljudi z minimalnimi pravicami, med katere bi lahko v Sloveniji šteli tudi izbrisane. V analizi položaja priseljencev na Japonskem – enako pa velja tudi drugje – Shipper (2008: 28) navaja, da je razlika med pravicami in položajem tujcev, ki bivajo v državi legalno, in tistimi, ki so tam nelegalno, zelo velika. Prvi so zakonsko zaščiteni, imajo možnost organiziranega institucionalnega delovanja in nagovarjanja vlade. Na drugi strani se tisti, ki so v državi nelegalno (torej so nezakonito vstopili ali ostali po poteku veljavnosti vizuma), srečujejo s številnimi težavami na trgu dela, izpostavljeni so formalnemu nadzorstvu, družba in celo njihovi sonarodnjaki, ki v državi živijo zakonito, pa nanje gledajo zviška in si ne prizadevajo posredovati za izboljšanje njihovega položaja. Primere družbenega izključevanja in delitev, ki so tesno povezani in utrjeni s posejstjo družbenopolitične moči in formalnimi statusi, podrobneje predstavljamo v nadaljevanju.

Družbeni statusi, identitete in neformalno izključevanje

Poleg formalnih mehanizmov vključevanja in izključevanja, ki smo jih predstavili v prejšnjem poglavju, na posameznike in njihovo vsakdanje življenje vplivajo tudi neformalni družbeni mehanizmi vključevanja in izključevanja. Cohen (2006) opisuje sedem teorij družbene izključitve migrantov,

med katere vključuje predsodke, rasizem, diskurz drugosti, oblikovanje meja, oblikovanje družbenih identitet, nacionalizem in oblikovanje diaspore.¹³ Njegov pregled teorij družbenega izključevanja uporabljamo kot izhodišče za oblikovanje našega lastnega pogleda na mehanizme družbenega izključevanja migrantov in njihovih potomcev. Teorije, ki jih Cohen zgolj naniza, skušamo osmisliti, jih povezati v celoto in jih dopolniti tudi z ugotovitvami drugih avtorjev.

Središčno mesto v našem pogledu na mehanizme družbenega izključevanja zavzemajo procesi oblikovanja kolektivnih identitet. Če so nam primarne identitete pripisane z rojstvom in jih ne moremo izbirati (etnična pripadnost, »rasa«, spol), je drugače s sekundarnimi identitetami. Te prevzemamo v življenju s socializacijo. Kot ugotavlja Cohen (ibid.: 101), lahko sočasno prevzemamo več identitet, ki so lahko vezane na starost, spol, invalidnost, »raso«, etnično pripadnost, narodnost, versko prepričanje, pripadnost določeni subkulturi, spolno usmerjenost idr. Identitete se med seboj praviloma dopolnjujejo, nadgrajujejo in si ne nasprotujejo, od posameznih razmer, preteklih izkušenj, značilnosti prevladujočega družbenega diskurza, stereotipov, postavljanja meja med identitetami, vključevanja oziroma izključevanja pa je odvisno, katera bo prešla v ospredje. Za identitete je tudi značilno, da se (lahko) spreminjajo skozi čas, spreminjajo se pri posamezniku in tudi v družbi. Identitete niso univerzalne, temveč odvisne od družbe, v kateri živimo. Nanje vplivajo različni družbeni dejavniki. Družbeno dimenzijo pri oblikovanju identitet lahko opazimo pri Kath Woodward (2004: 7), ki pravi

Čeprav kot posamezniki aktivno sprejemamo identitete, so te nujno produkt družbe, v kateri živimo, in naših odnosov z drugimi. Identiteta zagotavlja povezovalno med posamezniki in svetom, v katerem živijo. Identitete združujejo, kako jaz vidim sebe in kako me vidijo drugi. Identitete vključujejo notranje, subjektivno in zunanje. Predstavljajo družbeno prepoznane pozicije, ki jih ne prepoznavam samo jaz, temveč tudi drugi.

Identitete so v prostoru med posameznikom in družbo, so rezultat družbenih procesov in odraz družbenega diskurza, znotraj katerega se, kot pravi Hall (1996: 17), ustvarijo. Identitete so selektivne, zato skušajo izbrana posameznika vključiti oziroma, z Althusserjevimi (2000) besedami, interperirati v svoj okvir. Identitete nam omogočajo metafizično povezanost

13 Več glej v Cohen, R. (2006). *Migration and its Enemies: Global Capital, Migrant Labour and the Nation-State*, poglavje 4, str. 89–109.

z drugimi, s katerimi nas družijo, to, da delimo iste identitete, in to, da nas tudi drugi vidijo in prepoznajo kot takšne. Poleg tega nas družijo zavedanje, da nismo tisti, ki so izključeni. Identitete namreč poleg vključevanja istočasno tudi izključujejo – izključujejo vse tiste, ki niso vključeni. To poteka z neposrednim aktivnim nagovorom in »vabilom« posameznika v skupino »nas«; ali na drugi strani s posrednim nagovorom pripadnosti določeni identiteti zato, ker ne spada v okvir nasprotujoče si identitete »njih«. Vsi, ki niso »mi«, so samodejno izključeni iz te skupine in predstavljajo »njih« (si temnopolt, zato ker nisi belec, si tujec, zato ker nisi Slovenec, si ateist, ker nisi vernik).

Identitete oziroma natančneje različne institucije – predvsem, vendar ne izključno, ideološki aparati države –, ki delujejo za in v imenu identitet, nagovarjajo posameznike in jih – ob pozitivnem odzivu, identifikaciji – spremenijo v subjekte. Zgodi se podobno, kot opisuje Močnik (1999: 8), da ideologija ogovarja posameznike, ki se skozi interpelacijo odzovejo kot subjekti ter si skozi (samo)prepoznavo pridobijo priznanje, da so ogovorjeni subjekti. Kot takšni zasedejo mesto, ki ga je naslovniku – subjektu pripisala ideologija. Sprejemanje identitete torej ustvarja subjekt, ki deluje znotraj diskurza v skladu s »pravili« in pričakovani identitete. Predstavljeno razmišljanje lahko podkrepimo s Hallovim (1996: 19) pogledom, ki vidi identitete kot

vez med, na eni strani, diskurzom in praksami, ki nas poskušajo 'interpelirati', nas nagovarjajo in kličejo na določeno mesto kot družbene subjekte, in na drugi strani procesi, ki ustvarjajo subjektivnosti, ki nas oblikujejo kot subjekte, ki lahko 'nagovarjajo'. Identitete so tako točke začasne vpetosti subjektivnih pozicij, ki nam jih oblikujejo diskurzivne prakse.

Kot smo že predstavili, identitete same po sebi tudi izključujejo – če ne drugače že samo s tem, da ne vključujejo. Schöpflin (2001: 3) pravi, da je izključevanje potrebno za obstoj identitet in da samo izključevanje ni problematično, temveč postane problematično v določenih oblikah in razmerah. Temu pogledu lahko pritrdimo. Obstoj identitet in z njimi povezano izključevanje ni težava, če takšno izključevanje ne prinaša širših družbenih posledic za skupino ali posameznike. Heterogenost identitet in vključitev v njihove »skupnosti« prinaša različne posledice, ki so lahko v širšem družbenem prostoru minimalne, lahko pa so tudi izrazito pozitivne ali negativne. Na eni strani so identitete, ki ne vplivajo bistveno na širše možnosti delovanja posameznikov v družbi, druge pa prinašajo privilegije ali bremena in s tem bistveno vplivajo na možnosti družbenega delovanja in razvoja možnosti vključenih/izključenih. V prvo skupino bi lahko šteli na primer identitete,

kot so identiteta navijača določenega športnega kluba, prebivalca določenega mesta ali četrti, identiteta, vezana na specifičen poklic, hobi idr. V drugo skupino pa lahko štejemo identitete, vezane na spol, invalidnost, spolno usmerjenost, »raso«¹⁴, etnično pripadnost, narodnost in v nekaterih primerih tudi religijo. Če izključevanje iz identitet v prvi skupni ni – s Schöpflinovimi besedami – »problematično«, je povsem drugače pri identitetah, ki smo jih umestili v drugo skupino. Te namreč vplivajo na družbenopolitično moč posameznikov – pri čemer seveda ne pomeni, da jo imajo vsi, ki so vključeni v prevladujoče kolektivne identitete. Vendar velja, da je ta moč bistveno šibkejša ali celo nična, če so izključeni iz teh identitet ali so vključeni v tiste, za katere je z različnimi mehanizmi določen nižji hierarhični položaj. Prav v tej točki lahko identitete povežemo z migracijami in družbenim izključevanjem priseljencev. Migracije vnašajo novo dinamiko v aktualna razmerja narodnih, etničnih in »rasnih« identitet. Z njimi vstopajo v vzpostavljen prostor identitet posamezniki, ki jim pripadniki dominantnih identitet pogosto ne dovolijo vključitve v skupino »mi« ali jim celo aktivno pripisujejo pripadnost drugih, v njihovih očeh manj vrednih kolektivnih identitet.

Opisano »milejšo« pasivno obliko kolektivnega izključevanja na podlagi identitet – izključevanje z ne vključevanjem – moramo zdaj nadgraditi z ostrejšimi mehanizmi aktivnega izključevanja na podlagi narodnostne, etnične in »rasne« identitete. Osrednjo vlogo pri tem imajo negativni stereotipi in predsodki, ki delujejo kot svojevrstne ideologije – ali kot pravi Ule (2005: 28) »mikroideologije, ki so vezane na vsakdanji svet« –, ki legitimirajo mehanizme družbenega izključevanja. Četudi ne smemo zanemariti vpliva predsodkov in stereotipov pri izključevanju z ne vključevanjem, imajo ti še pomembnejšo oziroma ključno vlogo pri izključevanju v obliki mehanizmov diskurza drugosti (orig. otherness). V nasprotju s Cohenom (2006) teh ne vidimo le kot »še ene

14 Odločitev za uporabo termina »rasa« z navednicami smo sprejeli na podlagi sprejemanja ugotovitev sodobne genetike. Kot navajata Foster in Sharp (2002: 844), ta zavrača obstoj bioloških razlik, ki naj bi določale rasne in etnične razliknosti. Genetika je opustila uporabo rasnih tipologij in iskanje gena za določeno raso. Ljudje se v svoji biološki danosti veliko bolj razlikujemo med seboj znotraj »rase«, kot se razlikujemo med »rasami«. Če teh bioloških razlik ni, tudi ne moremo *znanstveno* razvrstiti ljudi v določene skupine, saj preprosto nimamo skupnega imenovalca za takšno predalčkanje. Vendar, ker tudi v tem delu še vedno uporabljamo termin »rasa«, se pojavi vprašanje, kaj torej pojmujeemo z njim. »Rasa« je družben konstrukt, ki določa oziroma omogoča razvrščanje ljudi v posamezne skupine glede na njihove fenotipske razlike, zlasti barvo kože. Pri tem omenjena družbena kategorizacija, ki je kulturno pogojena in se razlikuje med kulturami, le okvirno določa merila oziroma navodila za umestitev posameznika v določeno »rasno« skupino. Pri tem je vsakodnevno razvrščanje od primera do primera prepuščeno subjektivnim ocenam. Ker »rase« v družbeni praksi obstajajo, ker se posameznikom znotraj »rasnih« skupin stereotipno celo pripisuje različne skupne značilnosti v njihovem vedenju (npr. kriminogenost, nasilnost, lenoba, inteligentnost) in ker takšna kategorizacija ljudi reproducira družbene neenakosti, smo se odločili uporabiti termin »rasa«, z uporabo narekovajev pa želimo poudariti distinkcijo tega pogleda od drugih (rasističnih) kategorizacij ljudi v skupine na podlagi fenotipskih razlik.

teorije« družbenega izključevanja, temveč kot osrednji mehanizem izključevanja, ki se lahko odraža v družbenem diskurzu kot različne oblike diskriminacije, oblikovanje meja med posameznimi kolektivitetami, posledičnem izključevanju, onemogočanju razvoja možnosti in tudi v različnih oblikah rasizma.

Obstoj diskurza delitve prebivalstva na »nas« in »njih« je v ospredju sodobnih nacionalnih držav. Za širši družbeni diskurz o priseljencih je (podobno kot za diskurz o Romih) značilna zahteva po kulturni hegemoniji, ki vključi nekatere posameznike iz različnih socialnih skupin v privilegirano skupino »nas« (Erjavec, Bašič Hrvatini, Kelbl, 2000: 17), druge pa izloči iz nje in jih umesti v kategorijo »njih« ali »drugih«. Takšna delitev je posledica oblikovanja drugosti, za katero je značilno zanikanje drugače sicer jasno opredeljenega statusa posamezniku ali skupini, ki je v tem procesu objektivirana, stereotipizirana in naturalizirana (Jaworski, Coupland, 2005: 672). Drugost, utemeljena na negativnih predsodkih in stereotipih, pretvarja drugačnost v inferiornost, zanika vidnost in podobnost »njih« z »nami« in zavrača sprejemanje »njihove« edinstvenosti (Krumer-Nevo, Orly, 2010: 695–696). Jaworski in Coupland (2005: 688) navajata, da lahko »drugi« izhajajo tako iz notranjih skupin kot tudi zunanjih. V prvem primeru so to posamezniki, ki s svojim vedenjem odstopajo od sprejetih norm, v drugem primeru pa posamezniki, ki posegajo na naše področje in tekmujejo z »nami« za vire. To lahko poteka neposredno (npr. prosilci za azil, begunci, priseljenci) ali posredno (politični ali verski nasprotniki, družbeni, razredni ali kulturni tujci).

Stereotipi, predsodki in nestrpnost vodijo v depersonalizacijo posameznikov in odvzem individualne identitete, ob tem pa postavljajo različne identitete v hierarhična razmerja in omogočajo kategorizacijo posameznikov v hierarhično umeščene kolektivitete. Kot pravi Wallerstein (2006: 53), je vsako identiteto mogoče družbeno razvrstiti, in vedno bomo našli skupino na vrhu razvrstitve in skupino ali skupine na dnu. Takšne razvrstitve, ki so lahko lokalne (navadno vezane na etnijo, narod, »raso«) ali svetovnih razsežnosti, imajo vedno velike posledice za življenje ljudi in za kapitalistično svetovno ekonomijo. Ljudi se pri tem obravnava kot predmete, ki znotraj svoje skupine tako ali tako »ne morejo« delovati drugače, kot predvidevajo stereotipi ali predsodki. Tako se oblikujejo prepričanja, ki so lahko negativna (Romi kradejo, Italijani so slabi vozniki ipd.) ali pozitivna (Nemci so natančni, Italijani imajo okus za modo). Negativni predsodki in stereotipi se uresničijo v družbeni praksi prek diskriminatornih diskurzivnih praks. Posamezniki, ki pripadajo drugi etniji, narodu, »rasi«, ki ji predsodki in stereotipi predpisujejo nižji družbeni status, kot ga ima dominantna etnija, narod, »rasa«, prek njih postanejo objekti diskriminacije in rasizma. Pajnik, Lesjak–Tušek, Gregorčič (2001: 17) pravijo, da

se zgodi, da so tisti, ki so fizično ali simbolično oddaljeni od nas, prepoznani kot homogena celota, v kateri izjemnost posamičnega ne obstaja. V primeru stališč in ocen o prebežnikih se je zgodilo, da posameznik sploh ni bil več viden, ni obstajal, vsi so bili obravnavani kot med seboj enaki. Podobno se zgodi s priseljenci, ki že več let (lahko tudi večino življenja) živijo v Sloveniji, ali celo z njihovimi potomci, katerih edina domovina je Slovenija. Kuzmanič (1999: 67) pravi, da obrazec »mi-oni« predvideva dehumanizacijo in dekulturnacijo vsakokratnega drugega. V tem, kar sam poimenuje »pivski diskurz«, so »oni« – v Kuzmaničevi analizi konkretno priseljenci iz nekdanjih republik SFRJ – vedno neka gmota, množica; in ne samo da niso individuumi, temveč ne morejo delovati niti kot kolektiviteta. Ta je namreč vedno priznana narodom in njihovim pripadnikom. Pri priseljenicah iz nekdanjih južnih republik Jugoslavije in njihovih potomcih pa gre za ljudi, ki niso tujci, temveč po večini slovenski državljani, vendar kljub temu »oni«, saj (po rodu) ne morejo biti pripadniki »našega«, slovenskega naroda. Kot slikovito opisuje Kuzmanič (1999: 11)

Gibljemo se v kontekstu, v katerem sta država in državljanstvo tako kot politika, enakost in delovanje nasploh dojeti s kategorijami krvi, zemlje, dedov, dedovine in dediščine; v luči teh kategorij se proizvaja neskončna veriga drugačnosti, tujstva in tujosti, ki omogoča tako »dekulturnacijo« kot tudi razčlovečenje. Tujec si že zato, ker imaš napačen priimek, če tvoji dedki prihajajo z juga, če ješ čevapčiče ali jastoge, če poslušáš sevdalinke ali Azro. Včasih je dovolj že, če tvoj naglas pri slovenski besedi ni pravšnji, če ti ne dišijo pečenice s kislim zeljem, če imaš nekoliko poudarjen nos, če si previsok ali če je barva tvojih oči, las in kože nekoliko temnejša. V vsakem od teh primerov nimaš nobenih pravic, ker pač nisi »naš«, tvoje babice in dedki, tvoja mama in oče pač niso uživali prave hrane in sončnih žarkov pod pravim kotom, niso sesali pravih prsi, iz katerih se cedi preverjena domačnost, klenost, skratka, »našost«.

Na identične značilnosti je opozoril tudi Beck (1998). V razpravi, v kateri je preučeval, kako se je v nacistični Nemčiji spremenila podoba Židov, ki so prešli od sosedov in vojnih herojev iz prve svetovne vojne do »rasnih Židov« in splošne nevarnosti, opozarja na oblikovanje podobe »drugih« oziroma tujcev. Pri tem Beck razlikuje med tujcem v pravnoformalnem kontekstu (tj. tujim državljanom) in tujcem v družbenem kontekstu (»drugi«).¹⁵ »Drugi«

15 V izvorniku Beck (1998) uporablja dva različna angleška termina: »foreigner«, ki se navezuje na pravno opredelitev in pravni status tujca oziroma natančneje tujega državljana, in »stranger«, ki se nanaša na družbeno opredelitev oziroma na kolektivno identiteto. V tem besedilu za družbeno opredelitev tujca uporabljamo termine »drugi«, »oni«, »njih«.

so tisti, ki so v »naši« skupnosti, vendar niso »mi«, prav tako pa tudi niso tuji državljani. Ne morejo biti vključeni v aktualne kategorije in lokalni svet, vendar tudi niso izključeni. Praviloma bi sicer morali biti izključeni, vendar so vsaj delno vključeni. So priseljenci, ki bi morali biti Slovenci, vendar ne izpolnjujejo stereotipno določenih pravil, ki se jih pričakuje od Slovencev. Na drugi strani jim zaradi slovenskega državljanstva pripadajo iste pravice kot tistim, ki izpolnjujejo lokalne stereotipe in pričakovanja. »Drugi« so tisti, ki bi morali biti – in tudi pogosto so – na podlagi stereotipov izključeni, vendar so še vedno tukaj, pred očmi in poleg. Beck (1998: 128) poudarja, da koncept »drugih« ne nasprotuje konceptu lokalnih prebivalcev. Paradoks – ali kot pravi Beck »dvojna provokacija« – je v tem, da so »drugi« lokalni prebivalci in sosedje, vendar sočasno to niso. Zakaj? Bodisi zato, ker to izhaja iz »njihove« samoopredelitve ali iz »našega« (ne)pripoznanja oziroma kombinacije obojega. Pri tem iskanje odgovora na vprašanje »Kaj je prej – samoizključitev ali nepripoznavanje?« spominja na začaran krog in nerešljiv gordijski voz. Iskanje rešitve tega vprašanja je – če sledimo Beckovi razlagi o glavnih vzrokih za oblikovanje drugosti – nepomembno, saj ima zlasti v Evropi ključno vlogo država in njen birokratski aparat, ki konstruira podobo soseda kot »drugega«. Povedano drugače, stereotipi so usidrani v družbo in legitimirani od zgoraj navzdol, pri čemer imajo ključno vlogo ideološki aparati države. V takšnem pojmovanju »drugih« Beck postavi provokativno tezo, da so »drugi« zato (zaznani kot) večja grožnja kot sovražniki. Ti namreč v nasprotju z »drugimi« spoštujejo zdajšnji družbeni red stereotipov, ki določa njihove in »naše« položaje in identitete. Beck v nadaljevanju ugotavlja, da »drugi« od znotraj spodkopavajo aktualne bipolarne kategorije in družbeni red. Niso namreč »niti sovražniki niti prijatelji; niso domačini niti tuji državljani; so blizu, vendar niso blizu, temveč daleč in vendar tukaj; so sosedje, vendar jih sosedje izključujejo in označujejo kot »druge« in tujce« (ibid.: 130).

Za diskurz drugosti je značilno tudi, da identiteta »njih« ni neposredno povezana s formalnim statusom priseljenca, temveč predvsem z družbeno konstrukcijo skupine (nacionalne, etnične, »rasne«), ki ji pripada posameznik. Povedano drugače, vsi tujci, ki imajo enak pravnoformalni status, ne sodijo v isto družbeno določeno kategorijo »njih«, ki jim jo pripisujejo dominantni »mi«. Tako so nekateri tujci zaželeni, njihova navzočnost za skupino »nas« ni moteča, drugi tujci (ali celo sodržavljeni) z istim pravnim statusom (in tudi njihovi potomci) pa so umeščeni v kategorijo nezajezjenih »njih« oziroma »drugih«. Mary Bosworth (2008: 202) ugotavlja, da so nekateri priseljenci opredeljeni kot »zgodne manjšine« in morebitni državljani, drugi pa nikoli ne morejo biti več kot tujci oziroma »drugi«.

Ob tem je treba opozoriti, da se takšne kategorizacije lahko skozi čas tudi spreminjajo. Tisti, ki so danes označeni kot »drugi« ali celo sovražniki, so lahko v poznejšem obdobju zaznani kot zavezniki in zaželeni. Zgodovinski pregled nam razkrije številne takšne primere, npr. odnos med Britanci in Američani, Slovenci in Srbi v minulih 50. letih.

Takšno razlikovanje med tujci z istim oziroma podobnim pravnim statusom, vendar različnim družbenim statusom oziroma identiteto v očeh dominantne kolektivitete »nas«, tj. Slovencev, je razvidno iz raziskave javnega mnenja Migracije, integracija in multikulturalnost (Zavratnik et al., 2009). Odgovori na vprašanje o tem, ali bi morala Slovenija obseg migracij z določenih območij sveta omejevati, ga spodbujati ali ohranjati na isti ravni kot zdaj, kažejo visoko zadržanost anketiranih do migracij in dejstvo, da so nekateri tujci (kategorizirani glede na državo ali celino, od koder prihajajo) bolj dobrodošli kot drugi. Najmanjši delež vprašanih vidi potrebo po omejevanju priseljevanja iz držav EU – 10 (37 odstotkov), anketirani pa v največjem deležu (sicer le 12 odstotkov) menijo, da je treba spodbujati to kategorijo priseljevanja. Podobno so odgovorili tudi za migracije iz Avstralije, ZDA in Kanade. Zanje 48–50 odstotkov anketiranih meni, da jih je treba omejevati, 11–12 odstotkov pa vidi potrebo po njihovem spodbujanju. V nasprotno skupino lahko umestimo države oziroma celine, za katere več kot 60 odstotkov vprašanih meni, da je treba omejiti priseljevanje z njih (Afrika, Romunija, Bolgarija 63 odstotkov, nekdanje republike Sovjetske zveze 65 odstotkov in Azija 67 odstotkov). Najmanj vprašanih vidi tudi potrebo po spodbujanju migracij iz teh držav oziroma celin (Afrika, Romunija, Bolgarija 5 odstotkov, nekdanje republike Sovjetske zveze 4 odstotki in Azija 3 odstotki). Območje, s katerim je imela Slovenija v obdobju po drugi svetovni vojni najmočnejše migracijske povezave – nekdanje republike SFRJ –, se je po ocenah anketirancev znašlo v vmesni skupini (51 odstotkov anketiranih meni, da je treba omejiti priseljevanje, 41 odstotkov bi ga ohranilo na isti ravni in 6 odstotkov vidi potrebo po spodbujanju priseljevanja s tega območja).

Res je, da takšna oblika raziskave, ki predvideva podajanje odgovorov, v katerih anketiranec umešča posameznike v kolektivne in vnaprej določene kategorije, nujno odraža različen odnos do posameznih kategorij, vendar je kljub temu utemeljeno vprašanje, zakaj in kako velike razlike se pojavijo. V tem primeru rezultati kažejo na veliko razlikovanje med posameznimi kolektivitetami – narodnostni oziroma etnični pripadnosti – tujcev. Tujci iz desetih »starih« članic EU, Avstralije, ZDA in Kanade so veliko bolj dobrodošli kot tujci iz nekdanje SZ, Afrike in Azije. Pri odgovorih o potrebi po omejevanju migracij so razlike skoraj dvakrat večje, najbolj očitne pa so pri

zagovoru potrebe po spodbujanju migracij z določenega območja. Razlage za omenjeno razlikovanje lahko poleg diskriminatornega odnosa do določenih kategorij »njih« najdemo tudi v skrbi za »nas« in »naše« (izginjajoče) socialne pravice. Podkrepitev te teze lahko najdemo v tem, da so v kategoriji zaželenih tujcev tisti, ki prihajajo iz industrijsko razvitih zahodnih držav, tisti manj dobrodošli pa so iz gospodarsko manj razvitih regij (posamezni deli Azije so pri tem seveda izjema). Takšen odnos kaže na novo obliko diskriminacije, za katero je Sivanandan (2001) nazorno sklenil »*poverty is the new Black*«. Pravi, da je na drugi strani strahu in sovraštva pred tujci ideja o zagovoru in obvarovanju »naših ljudi« in »naše rase«, »našega« življenjskega sloga in standarda. Ugotavlja, da ima takšna oblika ksenofobije vse značilnosti starega rasizma, vendar v nasprotju z njim ne podreja in izključuje več samo temnopoltih. Novi rasizem je poimenoval »kseno-rasizem«, ki je »rasizem v vsebini in kseno v formi«. Usmerja se na nove kategorije ljudi, ki so lahko tudi belopolti, skupno pa jim je, da so revni (ibid.: 2). Ob tem večina v zahodnih industrijsko razvitih državah – Slovenija pri tem ni izjema – pozablja na mednarodne in medcelinske migracije njihovega revnega prebivalstva, ki je še pred stoletjem odhajalo – kot nazorno opisuje slovenski rek »s trebuhom za kruhom« – v obljubljeni dežele. Na eni strani povečujemo žrtvovanje »naših« ljudi, s katerimi sočustvujemo, saj so morali v iskanju boljše prihodnosti zapustiti svoje domove, njihovo vračanje iz dežel, »kjer sta se cedila med in mleko«, pa prikazujemo kot dejavnik našega razvoja v preteklosti. Sočasno na drugi strani danes sebično onemogočamo vstop v našo, z državnimi mejami omejeno, skupnost vsem tistim, za katere ne vidimo, da lahko bistveno prispevajo k našemu razvoju ali, če uporabimo ekonomsko terminologijo, prinesejo »dodano vrednost«. Pri tem zakonske omejitve neprofitabilnega priseljevanja, pri katerih zaradi članstva v EU sicer nismo samostojni, niso le odraz interesov družbenoekonomskih elit, temveč so zaznane kot legitimne tudi v širokem delu javnosti.

Že pred desetletji je v analizi položaja žensk Simone de Beauvoir (1949/2005) ugotovila, da se nobena skupina ne oblikuje, ne da bi pri tem trčila v »druge«. Pravi, da so »v majhnem mestu vsi, ki ne pripadajo nase-lju, »tujci« in zaznani kot sumljivi; v pogledu domačega državljana so vsi, ki pripadajo drugi državi, t. i. tujci«. Pri tem Simone de Beauvoir dodaja, da se zgodi tudi nasprotna identifikacija oziroma distanciranje, ko »drugi« posledično sprejme takšno kategorizacijo kot »drugi« – kar je mogoče dobro razložiti z ugotovitvami teorije etiketiranja (več glej Becker, 1963). »Drugi« na določeni točki prevzamejo vlogo »drugega«, saj diskurz drugosti spreminja subjekte v objekte. Priseljenci in tudi njihovi potomci ne sodelujejo aktivno

v osrednjem družbenem diskurzu in ga ne sooblikujejo, temveč postajajo objekt, o katerem se izražajo in ga interpretirajo drugi. De Beauvoir ugotavlja, da se »noben subjekt ne javi prostovoljno, da bo postal objekt oziroma tisti nepomembni«. »Drugega« oziroma »njih« vedno definirajo »mi«, s tem ko se opredelijo kot »mi«, »oni« pa so – zaradi različni vzrokov – dovolj poudrejeni, da sprejmejo status »njih«.

Analiza Simone de Beauvoir o položaju žensk in vzrokih za uspešnost prikazovanja žensk kot »njih« je v kontekstu preučevanja položaja priseljencev pomembna tudi zato, ker odkriva, da se v nekaterih primerih, ko je oblikovana skupina »njih«, zgodi, da se znotraj te kategorije lahko posamezniki v nekaterih primerih sami zaznajo kot »mi« in posledično dosežejo premike v družbi (npr. proletarci, temnopolti). Na drugi strani pa nekateri »oni« pasivno spremljajo dogajanje, spremembe, ki jih dosežejo, pa so predvsem simbolične in minimalne (npr. ženske). Podobno bi lahko razdelili tudi priseljenke in/ali etnične manjšine. Nekaterim uspe doseči stopnjo samozavedanja in oblikovanja kategorije »nas« ter tudi družbenopolitične uspehe (npr. formalno priznanima t. i. avtohtonima manjšinama v Sloveniji), toda drugim, ki so lahko celo številčnejši, to ne uspe (npr. priseljencem iz nekdanjih republik SFRJ, priseljencem iz Severne Afrike v Franciji, priseljencem iz Turčije v Nemčiji idr.). Za te velja enako, kot je de Beauvoir (1949/2005) zapisala za ženske, da so »pridobili le, kar so jim bili »mi« pripravljene dati; niso si nič vzeli, temveč so samo prejeli«.

Za mehanizme izključitve in drugosti ni značilno samo (redko) povezovanje »drugih« oziroma »njih«, temveč tudi povezovanje »nas« oziroma vključenih. Drugost in mehanizmi izključevanja namreč potrjujejo Freudovo (1930/2004: 64) ugotovitev, da je vedno mogoče povezati razmeroma velike skupine ljudi, če jim kot tarčo njihove agresije zagotovimo druge, ki so izključeni. Manifestna funkcija izključevanja je tako izključitev drugačnih, tujcev, »njih«, sočasno pa deluje tudi latentna funkcija, tj. povezovanje vključenih. Povedano drugače, oblikovanje negativnih stališč do »njih« povzroči v skupini »nas«, da se posamezniki povežejo, vez, ki jih povezuje, pa so prav nasprotovanje in negativna stališča do »njih«. Pri tem imajo v ozadju pomembno vlogo (spet) predsodki, ki delujejo tudi kot svojevrstni nadzorni mehanizmi. Kot pravi Ule (2005: 31), predsodki omogočajo ponotranjeno »nevidno oko«, ki v svojem jedru prinaša človekov strah pred tem, da bo sam postal objekt predsodka, če ne bo spoštoval določenih norm in pravil. Predsodki nas tako omejujejo in samodisciplinirajo ter dodatno spodbudijo našo oportunistično voljo po izpolnjevanju družbeno pričakovanih zahtev za vključitev v privilegirano kolektiviteto.

Če povežemo ugotovitve o mehanizmih drugosti in izključevanja s predhodno predstavljenimi koncepti naroda in etnije, lahko sklenemo, da je pristop, ki utemeljuje etnijo ali tudi narod na podlagi »skupne krvi«, napačen in nepravilen. Kolektivno identiteto namreč gradi na nečem, kar sploh ne predstavlja dejavnika, ki vpliva na vedenje in delovanje posameznika. Zavaja v prepričanju, da smo si z nekom blizu zgolj zato, ker delimo skupne prednike. Skuša prepričati, da smo skupnost zaradi »zgodovinske skupne krvi«, ki pa sama po sebi nima nikakršnega vpliva na kulturo, moralo in vrednote. Te namreč ponotranjimo samo z življenjem v družbi. Kot pravi Hobsbawm (2007: 78), je »gensko obravnavanje etnične pripadnosti očitno zgrešeno, saj je pravi temelj etnične skupine kot oblike družbene organizacije kultura in ne biologija«. Omenjeni pristop je hkrati tudi izrazito nepravilen, ker je utemeljen na nečem, na kar posameznik ne more vplivati. Vse »druge«, ki se želijo »včlaniti« v našo skupnost, *trajno izključuje* in jim preprosto ne omogoča postati »mi«. Sporoča jim, da bodo kljub morebitnemu sprejemanju kulture, običajev, jezika, religije – če je potrebno vsega, na kar je mogoče vplivati – še vedno izključeni in za vedno člani skupine »njih« in ne »nas«. Izključi jih lahko že minimalno ostajanje ali celo nezmožnost prestopa družbeno vzpostavljenih meja med kolektivno identiteto »nas« in »njih«, ki se kaže v govorjenju jezika s tujim naglasom, uporabi tujih besed, izkazovanju simbolov, povezanih z »njimi«, kot na primer naglavno pokrivalo pri muslimanskih ženskah, poslušanje »njihove« glasbe idr.

Trajno izključevanje je navzoče pri migrantih, ki že desetletja živijo v imigrantskih državah, in tudi pri njihovih otrocih, ki so lahko rojeni v teh državah, imajo izključno njihovo državljanstvo ali, kot se zgodi v ironičnih primerih, celo predstavljajo to državo v mednarodni skupnosti kot športniki v državni reprezentanci. Izključevanje je še bolj nazorno v primerih migracij prek, kot pravi van den Berghe (1991: 102), genskih gradientov. V teh primerih deluje kot mehanizem družbenega izključevanja še rasi-zem. Posameznike, ki so po krvi pripisani drugi etniji, družbena vključitev in socializacija v novem okolju – razen fenotipskih razlik – ne ločita od drugih članov etnije, vendar jim koncept etnije, naroda po krvi oziroma rodu in »rase« za vedno onemogoča postati del skupnosti, v katero so se družbeno lahko popolnoma integrirali ali celo asimilirali. Če je skozi več generacij mogoče doseči asimilacijo, kulturno, versko in jezikovno prilagoditev in podreditev posameznikov – ne pravimo, da je to zaželeno! –, ni mogoče doseči prilagoditve v navzven vidnih fenotipskih razlikah, ki jih posamezna družba v določenem trenutku opredeljuje kot družbeno pomembne. Kot je pred več kot osmimi desetletji zapisal Park (1928: 890),

je glavna ovira kulturne asimilacije različnih ras razlika v prirojenem fizičnem videzu in ne razlika v morebiti različnih mentalnih percepcijah.¹⁶ V primeru fenotipske drugačnosti posamezniku, navkljub njegovi volji in prizadevanjih po vključitvi v specifično kolektivteto (etnijsko ali narod), ta ni omogočena, saj ga prav ta skupina zavrača in označuje kot drugega. S tem koncept etnije in naroda po krvi sporoča tudi to, da smo za njegove zagovornike ljudje očitno le vnaprej programirani stroji, ki jih ni mogoče izobraziti, socializirati, vključiti. Sporoča, da naj bi ljudje delovali le tako, kot je zapisano v njihovih genetsko programiranih kodah. Še več. S tem ta koncept zavrača tudi vpliv celotnega družbenega in kulturnega delovanja, družbenih procesov in družbe na posameznika. Postavlja ostro ločnico med družbo in »krvno predprogramiranim« posameznikom.¹⁷ Takšne poglede je nemogoče sprejeti in jih znanstveno zagovarjati.

Subjektivni koncept etnije ali politični koncept naroda deluje na prvi pogled vključujoče in demokratično, saj prepušča odločitev o vključitvi posamezniku. Ta naj bi sam izbiral, ali želi pripadati določeni skupnosti. Vendar ni tako preprosto. Selektivnost in ekskluzivnost tega koncepta je namreč skrita v ozadju. Prikrita je v družbeni dimenziji skupinske identitete. Koncept namreč vsebuje izključujoče pogoje, ki jih mora izpolniti posameznik, da se lahko počuti pripadnik etnije oziroma natančneje, da ga drugi pripoznajo kot pripadnika etnije in se nato lahko tudi sam tako prepozna. Kot ugotavljata Lewis in Phoenix (2004: 122), nismo povsem svobodni pri izbiri naših identitet; te se oblikujejo s spoprijemanjem identitet, ki jih sprejemamo sami, in tistih, ki nam jih pripišejo drugi. Ne glede na svobodo in subjektivnost občutja in dožemanja je etnična, narodnostna in »rasna« identiteta družbeno razmerje, v katerem družbeni akterji zaznajo sebe, ali pa jih zaznajo drugi, kot kulturno – ali kako drugače – različne kolektivitete. To zaznavanje se ne vzpostavi samo po sebi, temveč se izoblikuje šele

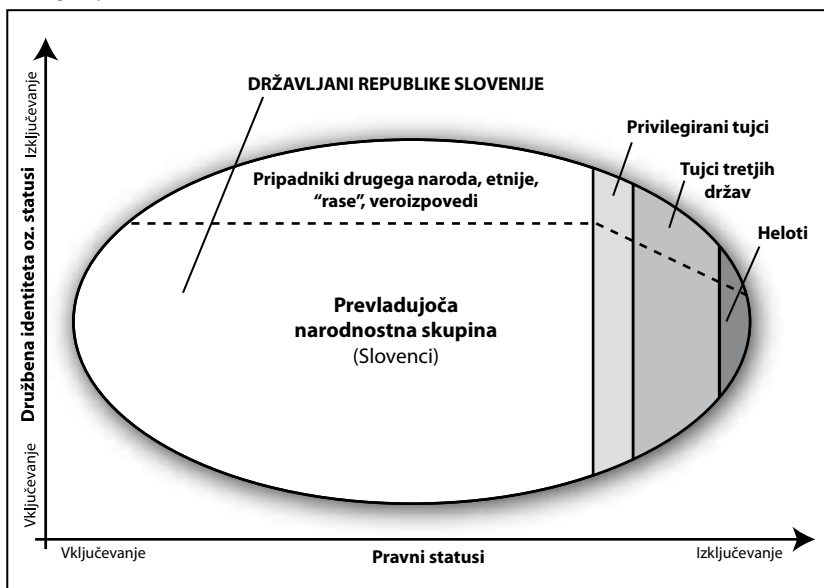
16 Ob tem ne smemo spregledati Parkovega (1928: 890–891) razlikovanja med dolgoročnimi in kratkoročnimi rezultati navzočnosti različnih ras na istem območju. Kratkoročno je (kulturna) asimilacija – lahko bi zapisali tudi integracija – sicer preprečena, vendar je rezultat drugačen dolgoročno. Če ne drugega, si ljudje različnih ras (oziroma različnega fenotipa), ki živijo skupaj, delijo ekonomijo in imajo mešane potomce, kar dolgoročno pretvori ekonomske odnose tudi v kulturne in družbene (termin rasa je v tej opombi in zgornjem navedku Parkov, zato pri zapisu ne uporabljamo navednic, kot smo utemeljili v opombi 14).

17 Opisana protislovja, ki jih povzroča razlikovanje med konceptoma etnije/naroda (po rodu in politično subjektivni), so bila razvidna v slovenskem javnem diskurzu ob izvolitvi prvega temnopoltega župana v Sloveniji. Čeprav je župan Bossman izpolnjeval vsa merila kulturne vključenosti v slovensko družbo – in tudi če jih ni, to nikoli ni bilo poudarjeno kot problem –, je v delu slovenske javnosti vzbujal negotovanje zgolj zaradi tega, ker je v njihovih očeh za vedno izključen iz skupine slovenskega naroda. Fenotipske drugačnosti, ki se kaže v drugačni barvi polti, kot jo ima »Slovenec po rodu«, namreč ni mogoče spremeniti.

v družbenem stiku z drugimi (Malešević, 2004: 3). Posameznik se lahko počuti in tudi je pripadnik etnije šele, če in ko ga drugi pripoznavajo kot člana. Za to pa je potrebno ujemanje v kulturi, običajih, jeziku in fenotipu. Če se bo posameznik razlikoval po teh merilih, ga skupina ne bo sprejela in posledično tudi sam ne bom imel občutka pripadnosti. Različni avtorji opisujejo težave potomcev priseljencev, ki se prav zaradi teh razlik ne morejo vključiti v družbo, v kateri odraščajo in so v njej tudi rojeni, prav tako pa se ne morejo vključiti v družbo, v kateri so bili vzgojeni njihovi starši. Med opisi različnih avtorjev je eden od bolj zanimivih primerov opis in analiza težav pri oblikovanju etnične identitete pri potomcih japonskih priseljencev v Braziliji, ki so nato emigrirali »nazaj« v domovino svojih staršev in starih staršev. V odlični analizi njihovega položaja na Japonskem Tsuda (2003: 157) ugotavlja, da »priseljenci pogosto izkusijo razliko med svojo nekdanjo etnično samoopredelitvijo in identiteto, ki jim je pripisana s strani dominantne gostujoče družbe, zato ker je njihovo razumevanje, ki so ga prinesli s seboj iz domače države, drugačno od sistema etnične klasifikacije v gostujoči družbi«. Čeprav so se japonski Brazilci zaradi svojega japonskega izvora, razlikujočega rasnega videza in zaznanih kulturni razlik v primerjavi s prevladujočimi Brazilci videli kot »Japonci«, je bilo povsem drugače, ko so prišli na Japonsko. Etnična opredelitev je bila veliko bolj ozko opredeljena, kjer »rasno« ujemanje ni bilo dovolj. Za pripoznanje statusa »nas« je potrebno tudi popolno lingvistično in kulturno ujemanje.

Ugotovitve o formalnem in družbenem vključevanju/izključevanju, različnih pravnih in družbenih statusih prebivalcev Slovenije, ki so povezani z migracijami, so shematsko ponazorjene na sliki 1. Opozoriti velja, da so prikazana zgolj strukturna razmerja med posameznimi kategorijami prebivalcev oziroma kolektivnimi identitetami, pri čemer velikost skupin ne predstavlja natančne preslikave dejanskega števila ljudi v teh skupinah, temveč zgolj približek, ki omogoča shematski prikaz. Podrobnejši podatki o številu prebivalcev, priseljencev, migracijskih gibanjih in narodnostni strukturi prebivalstva Slovenije so predstavljeni v četrtem (raziskovalnem) delu knjige.

Slika 1: Pravni statusi in kolektivne identitete (prebivalcev Slovenije), povezane z mednarodnimi migracijami

Na sliki 1 so horizontalno prikazani različni pravni statusi prebivalcev Slovenije, vertikalno pa različne družbene identitete oziroma družbeni statusi. Osredotočili smo se izključno na tiste, ki so najbolj povezani z migracijami. Pravni statusi, ki jih vključujemo v model, so: slovenski državljani, privilegirani tuji držav (državljani drugih držav EU, EGS in Švice), ki imajo več pravic kot državljani t. i. tretjih držav. Zadnjo pravno kategorijo tvorijo ljudje, ki so jim zagotovljene minimalne pravice, zato smo po zgledu Cohena (2006) zanje sprejeli poimenovanje heloti. Celotno polje prebivalcev Slovenije si lahko v vertikalni razpetosti predstavljamo tudi kot mrežo številnih, tudi med seboj prepletenih individualnih in kolektivnih identitet, vendar v modelu poudarjamo predvsem narodnost, etnično, »rasno«¹ pripadnost in drugo kot prevladujočo (v Sloveniji torej nekatoliško) veroizpoved. Kot smo že opisali, so prav te kolektivitete najbolj povezane z mednarodnimi oziroma natančneje meddržavnimi migracijami.

Največja skupina prebivalcev so ljudje, ki imajo pravni status slovenski državljani, vendar niso homogena narodnostna skupina. Državljanke moramo razdeliti v najmanj dve skupini: na eni strani je večinska, to so prebivalci, ki se narodnostno opredeljujejo – in jim tudi večina priznava to

identiteto – za Slovence (govorimo lahko o pripadnikih slovenske nacije); na drugi strani so slovenski državljani, ki sami sebe ne prepoznava kot pripadnike slovenskega naroda in/ali jih kot take ne pripozna tudi (del) slovenske večine. V tem pogledu lahko govorimo o Sloveniji kot večnacionalni ali večetnični državi. Podlaga za delitev med temi skupinami so družbeni mehanizmi drugosti in ne zakonsko razlikovanje, saj so pravice državljanov (vsaj formalno) izenačene (izjema so primeri pozitivne politične diskriminacije dveh uradno priznanih narodnostnih manjšin in v manjšem obsegu tudi romske skupnosti). Kljub formalni izenačenosti državljanov je zmotno misliti, da ni razlikovanja, hierarhičnega pozicioniranja in izključevanja »njih«, ki še vedno ne pripadajo »nam«. To poteka v vsakodnevnih družbeni praksi med ljudmi kot tudi v javnem, medijsko izpostavljenem delovanju političnih, kulturnih, intelektualnih elit in državnih institucij. Podobno družbeno razlikovanje znotraj istih pravnih statusov poteka tudi v vseh treh skupinah tujcev. Mehanizmi drugosti namreč tudi njih delijo na tujce, ki so za »nas« bolj oziroma manj sprejemljivi, dobrodošli, zaželeni in vključeni. To je vezano tako na njihovo državljanstvo, etnično in »rasno« pripadnost kot tudi njihov socialni položaj. Takšne razmere so posledica družbenopolitične nadvlade in prevlade slovenskega nacionalizma v javnem diskurzu – z Mlekuževimi (2008) besedami gre za burekalizem neburekljudi (tj. etničnih Slovencev) v odnosu do burekljudi (tj. priseljencev iz nekdanjih republik SFRJ in njihovih potomcev - in tudi drugih priseljencev). Pri tem je treba razumeti, da nacionalizem ni spontan, temveč legitimiran od zgoraj navzdol. Kaže se in novači prek popularne kulture (Kralj, 2008b; Mlekuž, 2008), založništva in literarne produkcije (Žitnik, 2008), izobraževalnega sistema in delovanja šol (Milharčič Hladnik, 2012; Vižintin, 2009; 2012) ter medijskega poročanja o kriminaliteti priseljencev in njihovih potomcev (Bučar Ručman, 2011b).

Doslej smo se osredotočili na predstavitev temeljnih konceptov, ki so povezani s formalnimi in neformalnimi statusi, identitetami ter oblikovanjem skupnosti »nas« in »njih«. Poznavanje teoretičnih izhodišč je nujno za razumevanje vsakdanjih družbenih praks. Mednarodne migracije so ena od ključnih značilnosti sodobnega sveta in neposredno ali posredno povezane s številnimi procesi v sodobnih družbah, zato je za njihovo dojetje ključno tudi razumevanje glavnih procesov in značilnosti sodobnih industrijsko razvitih družb. V naslednjem poglavju zato predstavljamo oris temeljnih procesov in značilnosti sodobnih t. i. zahodnih družb.

POGLED V ZAKULISJE – ZNAČILNOSTI POZNO MODERNIH »DEMOKRATIČNIH« DRUŽB

Če želimo preučiti razmere v sodobnih, pozno modernih družbah,¹⁸ povezane s kriminaliteto, migracijami, odnosi med domačim in priseljen-skim prebivalstvom, delovanjem formalnega in neformalnega družbenega nadzorstva – ne nazadnje na katerem koli družbenem področju –, ne sme-mo obtičati zgolj v okvirih ozke partikularne analize obravnavanega pojava, temveč moramo preučevane pojave osvetliti skozi širšo makrosociološko perspektivo, predstaviti družbeno sliko in ključne družbene procese. *Posamezni procesi, pojavi, delovanje družbenih in državnih institucij na analiziranih področjih namreč niso ločeni od širšega družbenega dogajanja, temveč so njihov sestavni del. Širše družbene spremembe se praviloma odražajo v vseh sferah družbenega življenja.* Kot na primeru raziskovanja sprememb v delo-vanju institucij kazenskega pravosodja ugotavlja Garland (2001: 6), imajo te sicer določeno stopnjo avtonomije in lahko spodbujajo spremembe in razvoj od znotraj, torej tako, da te institucije same delujejo kot nosilke sprememb, vendar velike spremembe v njihovem delovanju nujno odražajo spremembe, ki se dogajajo v družbi. Garland pravi, da »preiskovanje novih vzorcev nadzora kriminalitete določa istočasno tudi preiskovanje sprememb v družbi in v institucijah, ki skrbijo za vzpostavljanje reda«. Upoštevajoč predstavljena izhodišča se v nadaljevanju osredotočamo na predstavitev ključnih družbe-nih sprememb v pozni moderni.

Smrt države blaginje in dobrodošlica (staremu) neoviranemu kapitalizmu

Življenje v zahodnih¹⁹ družbah po drugi svetovni vojni lahko razdeli-mo v dve obdobji, znotraj katerih Garland (2001: 75) pravi, da so delovale »zgodovinske sile«, ki so transformirale družbeno in ekonomsko življenje. Prvo obdobje so zaznamovale družbene, ekonomske in kulturne spremembe, ki so dosegle vrhunec v 60. letih prejšnjega stoletja. Po drugi svetovni vojni

18 Z oznako pozno moderne družbe pritrjujemo Garlandovi (2001: 77) uporabi tega termina, za katerega pravi, da »nakazuje zgodovinsko obdobje modernizacije, brez predvidevanja, da se približujemo koncu ali vsaj vrhuncu stoletja trajajoče dinamike, za katero ni videti, da se bo prekinila«. Pritrditvev tej tezi utemeljujemo predvsem s tem, da se ključni procesi in njihovi temeljni mehanizmi v kapitalističnih družbah niso spremenili. Današnje delovanje celotnega sistema samo sledi logiki, ki je zapisana v nje-govo temeljno in nekaj stoletij staro formulo (več o tem v tretjem delu, v poglavju Strukturno nasilje).

19 Pri apliciranju opisanih značilnosti zahodnih družb na slovenske razmere je treba upoštevati specifič-ne zgodovinske okoliščine. V obdobju vzpona neoliberalizma na zahodu v 70. in 80. letih je bila Slo-venija s svojim modelom socialističnega samoupravljanja na drugi strani ideološke železne zavese kot kapitalistične zahodne države. Kljub temu smo po osamosvojitvi zelo hitro »nadoknadili zamujeno« in ujeli vlak z idejami neoliberalnega zahoda. Med opisanimi ukrepi in mehanizmi, ki jih najdemo na zahodu, skoraj ni takšnega, ki ga nosilci družbenopolitične in ekonomske moči v Sloveniji v minulih desetih letih ne bi implementirali ali ga (vsaj) poskusili.

je v industrijsko razvitih državah prevladovala miselnost, da je treba doseči manjše družbene razlike in zagotoviti osnovno socialno varnost in vključitev najširšega kroga prebivalstva. Kot nazorno ugotavlja Beck (2003: 90), pri tem ne gre za »posebno dobrodelnost« ali dobro voljo političnih odločevalcev, ki bi tako po nepotrebnem nagradili (naj)širši krog ljudi. Beck pravi, da je bil »socialno ublaženi kapitalizem izborjen kot odgovor na izkušnjo fašizma in na izzive komunizma«, takšen pristop pa je označevalo tudi zavedanje, da »brez materialne varnosti ni politične svobode«. Socialdemokratski in tudi socialistični pristopi, ki so prevladovali v zahodnih in ne le socialističnih državah do začetka 70. let prejšnjega stoletja, so bili torej rezultat razrednega boja delovnih razredov oziroma »boja od spodaj« (Močnik, 2006: 54), grozljive izkušnje druge svetovne vojne, spomina na svetovno recesijo v 30. letih in bližnjega srečanja s socialno občutljivimi politikami, usmerjenimi »od zgoraj navzdol«. To je v neposredno bližino zasidrila – če si sposodimo znano Marxovo in Engelsovo (1848/2009: 93) oznako – »pošast komunizma«, ki ni več le hodila po Evropi, temveč se je zasidrila in uveljavila kot realna ideološka alternativna kapitalizmu.

Povojno obdobje je bilo v znamenju zvišanja življenjskega standarda, množične proizvodnje širšemu krogu ljudi dostopnih univerzalnih potrošnih dobrin (avtomobili, televizorji, pralni stroji, pomivalni stroji idr.). To je bilo obdobje države blaginje, ki je prek javnega sektorja in programov, financiranih iz davčnih prihodkov, zagotavljala storitve na področju izobraževanja, zdravstvene oskrbe, stanovanjske politike, socialne pomoči brezposelnim itn. Kot pravi Bauman (2005: 45), je država varovala blaginjo ljudi, ki ni bila zaznana le kot golo preživetje, temveč preživetje – oziroma še primerneje življenje – z dostojanstvom. Kapitalističnemu prostemu trgu, ki brez omejitev neizogibno vodi v skrajno izkoriščanje, so bile postavljene omejitve. Izkoriščanje sicer ni bilo odpravljeno, bilo pa je omejeno. Močnik (2010: 167) meni, da je bila določena »socialna mezda«, minimalna raven, do katere je še mogoče in dopustno privoliti v izkoriščanje. Določena področja so bila izvzeta iz trga in njegove brezosebne regulacije ter umeščena v sfero skupnega, družbenega, državnega. Država (politična oblast) je aktivno vstopala v pogajanja med delavci in delodajalci. Prevladoval je keynesianski ekonomski model. Ta je prinesel spremembe v zelo dereguliran trg in kapitalistični sistem, ki je bil utemeljen na klasični ekonomski teoriji in je prevladoval vse do velike svetovne recesije v 30. letih prejšnjega stoletja. Značilna je bila »velika vlada«, ki je delovala kot jamstvo določenih socialnih pravic za prebivalstvo in hkrati regulator velikih ekonomskih subjektov. Uvedli so regulacije, na področju družbeno pomembnih politik pa načela socialne države. Politika

je prevzela in uporabila formalno zagotovljeno politično moč, ki naj bi bila temelj urejanja medsebojnih odnosov v družbi. Od Rooseveltovega programa New Deal in po koncu druge svetovne vojne, v obdobju države blaginje, je politika razvila in vzdrževala precejšnjo avtonomnost v odnosu do ekonomske sfere in korporacij. Posredovanja na trgu in regulacije, ki so bile samoumevne v socialističnem gospodarstvu, so uporabili tudi v povojnem zahodnem kapitalističnem svetu.

Nato so se razmere spremenile in svet je prešel v drugo obdobje. Vse od 70. let prejšnjega stoletja naprej smo priče spremembam, ki so primarno osredotočene na ekonomsko in politično področje, s katerega vstopajo v vse preostale sfere družbenega delovanja. Spremembe so tako obsežne, da Young (1999) govori o prehodu iz »vključujoče v izključujočo družbo«. Pravi, da se je zgodila transformacija iz sveta, v katerem je bil poudarek na asimilaciji, inkorporaciji, nespornih vrednotah in gotovosti, v nov svet izključevanja, ločevanja, individualizma, tveganja in globoke negotovosti. Zdajšnji svet dodatno označujejo pridevniki, kot so prožnost, konkurenčnost, fluidnost, nevarnost, nestabilnost, mobilnost, odvečnost idr. Gonilna sila delovanja je neoliberalni ekonomski model prostega trga, ki pred vse drugo postavlja ekonomsko učinkovitost.²⁰ Spremembe so bile po Garlandovem (2001) mnenju rezultat političnih in kulturnih odzivov, ki so bili posledica krize države blaginje. Takšen sklep lahko dopolnimo z ugotovitvami Harveya (2007), da so neoliberalizmu utrle pot ne le težave socialne države, temveč težave pri akumulaciji kapitala, inflacija in visoka brezposelnost. Neoliberalna ekonomija je kratkoročno prinašala gospodarski uspeh, ob tem pa – kot »stranski učinek« (seveda ne nenačrtovan) – izboljšanje položaja in povečanje moči ekonomske elite. Premik v neoliberalno smer moramo namreč razumeti in uvideti v kontekstu, ki ga poudarja Močnik (2010: 188), ko pravi, da gre za »neposredno obliko razrednega boja kapitalističnega razreda za prevlado nad delovnimi ljudmi, za njihovo podreditev in izkoriščanje«. Temu lahko dodamo še Youngove (1999: 51) besede, s katerimi ta nazorno opiše dejansko dogajanje: »Neoliberalne politike v svetu ne poskušajo samo zmanjšati vloge države, temveč ponovno začrtati okvirje civilne družbe. V pogajanja ponovno postavljajo družbeno pogodbo, pri tem pa skušajo izključiti nižje sloje iz njenega okvirja.«

Neoliberalna ekonomija in neokonzervativne vrednote so postale dominantna ideologija nove oblike »demokracije«, ki je s padcem socializma dobila dodaten zagon in se vzpostavila v novih kapitalističnih družbah ter

20 Za podrobnejšo analizo individualizacije glej Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*.

se sočasno uveljavila tudi v večini »starih«. Zasedla se je kot dominantna ekonomsko-družbena paradigma brez resne alternative. Spremembe različni avtorji (na primer Bauman, 2005; Garland, 2001; Young, 1999) označujejo kot prehod iz moderne v pozno moderno, lahko pa ga poimenujemo tudi prehod iz fordizma v postfordizem.²¹ Ta prehod so zaznamovali družbenopolitični premiki, ki jih lahko združimo v te sklope: spremenjena vloga države, prevlada načel trga v vseh sferah družbe, individualizacija in uničenje solidarne skupnosti; kapitalski prevzem institucionalizirane politične sfere in prehod v potrošniško demokracijo; spremembe v procesu proizvodnje in posledično na trgu dela; prevlada potrošniške (konzumeristične) miselnosti in sočasen vzpon vloge množičnih medijev v zahodnih kapitalističnih družbah (življenje v t. i. mediatizirani družbi); transformacije na področju delovanja institucij formalnega družbenega nadzorstva, vzpon kulture nadzora in penalnega populizma. Te spremembe podrobneje opisujemo v nadaljevanju.

Umor solidarne kolektiva, prevlada načel trga in povečevanje notranje neenakosti

Izkoriščanju gospodarske krize v 70. letih 20. stoletja, modernizaciji, tehnološkemu napredku in razvoju informacijskih tehnologij, preoblikovanju in prilagoditvi korporacij globalnemu delovanju in sočasemu povečanju politične moči gospodarske elite so sledile širše spremembe v družbi. V ospredju družbenopolitičnega diskurza se je pojavila skrajna oblika novega kapitalizma, neoliberalni model, ki ga vodi ideja prostega trga, kjer se gospodarstvo regulira čim manj oziroma, če smo natančni, čim bolj pristransko. Zahodne »demokratične« – najprej predvsem anglosaksonske, pozneje bolj ali manj tudi vse druge – države so začele zmanjševati vlogo države, predajati ključne družbene panoge zasebnim podjetjem, odpravljati regulacijo gospodarstva in prepuščati urejanje razmer trgu. Kot navaja Harvey (2007: 2), neoliberalizem pričakuje, da bo država zagotovila pravice zasebne lastnine, prosto delovanje trga in vzpostavila trg, če ga še ni. Prav to je bilo značilno za deregulacijo in privatizacijo na različnih področjih – v zdravstvu in izobraževanju, pri zagotavljanju varnosti, izvrševanju kazenskih sankcij, transportu, oskrbi, dostopu do pitne vode itn. Ko govorimo o deregulaciji, moramo biti natančni. Deregulacija velja za veliki kapital, za omejitve, ki

21 Fordizem oziroma postfordizem je treba razumeti širše kot le (notranjo) organiziranost produkcije v eni organizaciji (podjetju) in/ali družbi. To je le eden od elementov opisanega koncepta. Njegovo pravo razumevanje mora vključevati pogled na širok družbenoekonomski spekter delovanja kapitalistične družbe, ki obsega specifične oblike prevladujoče proizvodnje, vlogo države pri urejanju razmerij med trgom, politiko, prebivalci, same razmere v politični in ekonomski sferi ter prevladujoča načela delovanja ekonomskih subjektov in prebivalcev.

jih je (bi jih morala) država postavljala kapitalu (okoljske omejitve, davčne obveznosti, delavske pravice, finančne špekulacije itn.), medtem ko država na drugi strani vse bolj regulira področja, ki ogrožajo interese velikega kapitala (npr. patenti zdravil, regulacije na spletu z različnimi zakonskimi omejitvami in mednarodnimi sporazumi, avtorske pravice). Ključna družbena področja so vse bolj prepuščena pravilom (privilegirano reguliranega) trga in glavnemu načelu kapitalizma – maksimizaciji dobička. Interesi po zviševanju dobička so v teh primerih navadno skriti za oznako povečane konkurenčnosti, učinkovitosti, optimizacije izdatkov, nujnega varčevanja in podobnih zavajajočih označevalcev.

Velika (transnacionalna) podjetja so si prizadevala in dosegla deregulacijo oziroma depolitizacijo ekonomskih odnosov, vendar moramo biti pri tem natančni. Zagovorniki neoliberalnih politik so pri zagovoru umika države selektivni in nenačelni (načelni so le pri vztrajnem zagovarjanju politike in ukrepov, ki izboljšujejo njihov položaj), saj zagovarjajo prosti trg (»laissez-faire«) in onipotentne rešitve »nevidne roke«, vendar le do točke, ko to omogoča njihove največje dobičke. Pravijo, da mora biti država minimalna na področju socialnih izdatkov, še vedno pa mora biti maksimalna – celo vse bolj – na področju (nerazumno) velike porabe za vojsko, vojaško opremo, interne in eksterne nadzorstvene institucije, policijo, protiteroristično dejavnost idr. Dodatno mora biti država maksimalna tudi, če/ko se znajdejo v stiski subjekti velikega kapitala. Takrat se nenadoma pozabi na prosti trg, načelo nevidne roke in se kot edina rešitev pojavijo prav tisti ukrepi, ki so drugače pejorativno označeni za socialistične in komunistične. Najbolj nazorni primeri te prakse so sanacije bank z javnimi sredstvi.

Globalizacija in neoliberalizem sta vnesla spremembe v sistem vrednot in v ospredje družbenih odnosov – nacionalnih in globalnih – postavila ekonomsko logiko trga, njene vzorce razmišljanja in merila, pri sprejemanju odločitev pa jo določila kot univerzalno in ultimativno merilo učinkovitosti. Kot pravi Harvey (2007: 3), »neoliberalizem je postal prevladujoča oblika diskurza. V miselnost je vključen tako močno, da vpliva na naše vsakdanje razmišljanje, življenje in razumevanje sveta«. Neoliberalizem je izrinil vse alternative in si zagotovil ideološki monopol. Ni se omejil na gospodarsko sfero, saj vstopa na področja, ki niso tržna, in tudi v neposlovne institucije države blaginje (Sennett, 2008: 11), ki izginja z družbenega prizorišča in se neposredno pred našimi očmi utaplja v »živem blatu« neoliberalnega kapitalizma.

Posledice neoliberalnih politik in družbenih odnosov, temelječih na opisanih vrednotah, so postale še bolj očitne zlasti ob svetovni gospodarski krizi po letu 2008 in varčevalnih ukrepih ob dolžniških krizah v Evropi.

Pokazala se je nemoč zdajšnjih političnih in finančnih institucij za spopadanje s problemi, ki jih povzročata prav (novi) kapitalizem. Uničuje ga njegova narava, za katero je značilna brezmejna požrešnost za hitrimi dobički za vsako ceno. Sveto mu ni nič drugega kot trenutni finančni hedonizem, zato je sam po sebi in do sebe destruktiven. Trpi tako za kratkovidnostjo kot daljnovidnostjo. To je nazorno v destruktivnem odnosu do okolja, katerega onesnaževanje vidi kot način za zmanjševanje stroškov (Wallerstein, 1999: 39), s čimer dolgoročno ogroža celoten planet. Pri tem je ironično, da ogroža tudi tiste, ki sprejemajo te odločitve, saj gre pri tem za to, kar je Beck (2005: 37) poimenoval »učinek bumeranga«. Identični mehanizmi in učinek bumeranga so opazni tudi pri krčenju socialnih politik, povečevanju socialnih razlik in potiskanju širših skupin pod rob preživetja. V takšnih družbah ljudje postanejo »drug drugemu volkovi«. Ljudje, ki jim ni omogočena legalna pridobitev sredstev za preživetje, posegajo tudi po nelegalnih (ne nujno nelegitimnih). To ogroža tudi tiste, ki jim socialno neobčutljive politike sicer koristijo. Rešitev problema ti iščejo v zapiranju v varovana območja oziroma t. i. zagrajene skupnosti (angl. gated communities), s tem pa še dodatno stopnjujejo učinek bumeranga, saj poleg povečane osebne ogroženosti izgubljajo tudi svojo svobodo.

Uvajanje »nujnih« ukrepov za »zagotavljanje in dvig kakovosti« je usmerjeno vodenje človeških življenj po določilih tržnih zakonitosti. Eden od najbolj nazornih radikalnih ukrepov izključevanja je uvajanje pravil trga v zdravstveno oskrbo in tržno presojanje pri zdravstvenih zavarovanjih. To posledično vodi v nezavarovanje nedobičkonosnih bolnih posameznikov, kar ob sočasnem porastu eksistenčno nujnih samoplačniških zdravstvenih posegov nazorno kaže na popolno potrženje človeškega življenja. Prav isti mehanizmi in »socialni korektivi« veljajo na področju izobraževanja, kjer šolnine in nespodobna povabila v obliki donosnih finančnih produktov, tj. posojil za študij, predstavljajo ene od najmočnejših socialnih okovov. S tem se onemogoča uživanje napredka in rezultatov razrednega boja v preteklosti ter hkrati tudi oblikovanja naših lastnih kognitivnih produkcijskih sredstev v obliki znanja. Pri tem ne smemo spregledati individualizacije v skrbi za varno starost, pri zagotavljanju temeljnih pogojev za oblikovanje družine (predvsem stanovanja), strukturnih sprememb na trgu dela, ki ga označujejo prožnost (odpuščanja), negotovost, prekarnost, posledična podredljivost in lažje izkoriščanje.

Neoliberalizem nagovarja in poudarja tisto, kar si večina želi in čemur težko nasprotujemo – odpravo omejitev in svobodo. Kot ugotavljata Beck in Beck-Gernsheim (2002: 32), so številne raziskave pokazale, da ljudje želijo sami vplivati na svoje življenje, sprejemati odločitve, razpolagati s svojim

denarjem, časom. Neoliberalizem tako pretkano nagovori prav to človeško težnjo, vendar ob tem ne smemo pozabiti, da je takšno odločanje mogoče le v primeru, če sploh lahko o čem odločamo. Povedano drugače, imeti moramo nekaj (ekonomski kapital), da sploh lahko odločamo, kako upravljati s tem. Kaj pa se zgodi, če nimamo ekonomskega kapitala? Neoliberalizem takšne posameznike prepusti same sebi in jih pospremi s sloganom »usoda je v rokah posameznika, najdete se«. Dodatno takšen pristop predvideva, da so tisti srečneži, ki imajo ekonomski kapital, s katerim si lahko zagotovijo eksistenco, razumni, odgovorni, obveščeni, in da bodo preudarno ravnali z njim. Kaj storiti v primerih, kadar ni tako? Kaj storiti, ko se ti posamezniki odzovejo na vabila kapitalistične ekonomije, kjer je iz nekaj treba narediti še več, zagotoviti stalno rast, oplemenititi premoženje? Kaj se zgodi, ko se takšen »ekonomski hazard« – lahko bistveno manj tvegan od špekulacij velikih finančnih institucij, ki ironično vplivajo prav na odzivnega posameznika – konča z izgubo premoženja in ogrožanjem existenčnih možnosti? Ponovi se nasvet »naj se sami znajdejo« in kot dokazuje realnost, kjer koli je treba, npr. na cesti ali v šotoru, brez zdravstvenega zavarovanja, brez sredstev za golo preživetje, prepuščeni miloščini in svoji iznajdljivosti.

V današnjih družbah spet postaja posedovanje ekonomskega kapitala vse pomembnejši dejavnik, ki eksistenčno ogroža vse, ki ga nimajo. Ne odloča več le o dostopu do prestiža, temveč pri delu prebivalcev vpliva na zmožnost zagotovitve osnovnih življenjskih potreb. Odloča o zmožnosti dostopa do zdravstvene oskrbe ter tudi o njeni kakovosti in hitrosti. Vpliva na dostop do kulturnega kapitala (institucionalno pripoznanih oblik, kot je formalna izobrazba, in tudi neformalnih oblik, kot so znanje, izkušnje), otežuje oskrbo z zdravo hrano, povečuje izpostavljenost okoljskim tveganjem, zmanjšuje stopnjo varnosti, onemogoča dostojno preživljanje starosti. Ceno neoliberalnih ukrepov tako nesorazmerno plačujejo posamezni deli populacije (mladi, starejši, ekonomsko šibki, ljudje brez socialnega kapitala idr.).

Z zagovorom večje učinkovitosti neoliberalci zagovarjajo (selektivno) ekonomsko svobodo, ki zagotavlja prednosti zlasti velikim lastnikom ekonomskega kapitala. »Osvoboditev« gospodarstva izpod nadzora politike koristi predvsem gospodarskim elitam. Kot ugotavlja Giraud (2006: 9), so se v bogatih (industrijsko razvitih) državah povečale notranje družbene neenakosti. To postaja po Sennettovem (2008: 40) mnenju »Ahilova peta sodobnega gospodarstva«, ki se kaže v oblikah velikanskih nagrad za vodilne direktorje, vse večjih razlikah med plačami znotraj podjetij in stagnaciji dohodkov srednjega sloja. Piketty (2014) pravi, da se neenakost in razlike v dohodkih najbolj nazorno kažejo v ZDA, ki nakazujejo celo pojav posebne

vrste nove (stare) družbe z velikimi ekonomskimi razlikami. Razlike so se začele pojavljati na začetku 80. let prejšnjega stoletja, njihovo poglobljanje se nadaljuje. Glavni vir rastoče neenakosti je pojav t. i. super menedžerjev, katerih dohodki in nagrade so neizmerno naraščali. V takšnih razmerah so se dohodki enega odstotka najbolj plačanih zvišali s šest odstotkov na začetku 80. let na približno 20 odstotkov nacionalnega dohodka po letu 2000. Podobne smernice rasti je zaznati v drugih anglosaksonskih državah (Veliki Britaniji, Kanadi, Avstraliji), vendar je delež, ki ga zavzema en odstotek glede na celoto v teh državah, še vedno nižji kot v ZDA. Primerjava nekaterih drugih držav, npr. Francije, Japonske, Italije, Španije, Danske, Nemčije kaže na bistveno manjšo rast deleža dohodka zgornjega odstotka glede na celoto (več glej v Piketty, 2014).

Obdobje države blaginje je končano, saj je ta nezdržljiva z neoliberalnim konceptom, ki predpostavlja odgovornost posameznika tudi za zagotavljanje osnovnih pravic, kot so na primer pravica do izobrazbe, zdravstvene oskrbe, stanovanja, zaposlitve in skoraj neverjetno celo oskrbe s pitno vodo. Ideološki pomen neoliberalnega postulata o samozadostnosti posameznika zmanjšuje občutek kakršne koli vzajemne odgovornosti in tako neizogibno ogroža državo blaginje (Beck, Beck-Gernsheim, 2002: xxi), ki temelji prav na tem, kar neoliberalizem vidi kot grožnjo, tj. na solidarnosti in kolektivni soodgovornosti članov družbe. Spodkopava temelj javne blaginje (ki se uresniči prek institucij države blaginje), ki ga Bauman (2005: 45) slikovito imenuje zavarovalna polica, s katero je kolektivno zagotovljeno dostojanstveno preživetje posameznika ne glede na njegove zmožnosti plačila. Neoliberalna svoboda prinaša koristi manjšini, ekonomski eliti, večino pa z eliksirjem navidezne svobode vodi v izgubo pravic, utemeljenih na kolektivu in solidarnosti. Ena od družbenih sprememb, ki je posledica novega družbeno-ekonomskega pristopa, je spremenjen pogled na strukturo družbe, kjer se postavlja v ospredje zamisel, da družbo sestavljajo v prvi vrsti individuumi, katerih potrebe so postavljene pred skupno dobro. Posameznika se nagovarja, naj uresniči svoje cilje, želje, ki so seveda postavljeni v ideoloških okvirih sistemsko dovoljenih ambicij, usmerjenih predvsem v množično porabo na eni strani in politično poslušnost na drugi strani. Novi neoliberalni kapitalistični model z zagovorom večje učinkovitosti, lažjega doseganja osebnih ciljev in – kar je še najbolj predržno – z zagovorom večje individualne svobode ustvarja nove sužnje sistema. Kot ugotavlja Beck (2003: 21), je »socialno vezivo postalo luknjičavo, družba je izgubila svoje kolektivno samozavedanje in s tem svojo politično delovanjsko zmožnost«. Priče smo smrti (družbenopolitičnega) kolektiva, s tem pa postopno – na obroke – umira tudi posameznik.

Z nagovarjanjem želje po svobodi in sebičnih vzgibov v ljudeh je neoliberalizem spodbudil in dosegel atomizacijo od zgoraj navzdol, sočasno pa smo danes priče posledični odzivni in preplašeni sebičnosti, v kateri se ljudje v težnji po svoji svobodi – ali natančneje družbeno konstruirani podobi (finančnega, gmotnega) uspeha – ozirajo zgolj na sebe in svoj položaj. Takšna zaslepljenost ne omogoča uvida, da s tem sami sebi onemogočajo zadovoljevanje številnih potreb, saj spodkopavajo temelj družbenega delovanja. Večina namreč ne more sama zadovoljiti svojih potreb in je pri tem soodvisna od drugega. Paradoks, ki ga prinaša neoliberalizem, je, da prav sebičnost in neoliberalna »svoboda« dolgoročno onemogočata doseganje sebičnih interesov. Opisane razmere spodbujajo tekmovalnost vseh proti vsem ali, kot pravi Kanduč (2005: 227), se življenje pretvarja v vročično tekmo in vse bolj zagrizene konkurenčne spopade, katerih cilj je le še obstanek v tekmi. Posameznike se prestraši in »osami v tržne atome, ki so pripravljene tekmovali med seboj (za prožne, mobilne, prekarne zaposlitve)« (ibid.: 229). Kapitalistična tekmovalnost na neoliberalnem, prožnem trgu dela odpravlja vsakršno solidarnost. Sindikalno povezovanje je prikazano kot neučinkovito, nazadnjaško in protirazvojno. Delavcu se nenehno dopoveduje in, če je treba, dokazuje, da je lahko zamenljiv, nadomestljiv. To vodi ob eksistenčni odvisnosti od plače v podrejenost in pohlevnost. Brezkompromisna tekmovalnost je posebej intenzivna v skupinah, kjer je več posameznikov s podobnimi kompetencami (izobrazbo, izkušnjami, znanjem), zaposlitev pa je manj kot kandidatov. Ob odsotnosti varovalnih mehanizmov na takšnem prožnem trgu vlada preprosta ekonomska logika povpraševanja in ponudbe, v kateri pogoje ponudbe določa ponudnik (delodajalec). Posledice takšnih razmer slikovito opišeta Beck in Beck-Gernsheim (2002: 33), ko pravita, da v takšnih okoliščinah »skupnost razpade v kislini tekmovalnosti«.

Za družbe pozne moderne je značilna individualizacija, ki ne pomeni zgolj osamitve, atomizacije in postavljanja posameznika v ospredje družbenega dogajanja (to je sicer ena, vendar le ena od značilnosti tega procesa), temveč razpad načina življenja in družbenih oblik industrijskih družb (na primer družbenega razreda, pomena spola, družine) in vnovično vzpostavitve novega načina, v katerem morajo posamezniki sami tlakovati svoje biografije (Beck, 1997; 1998; Beck, Beck-Gernsheim, 2002). Te niso več vezane le na nacionalne države, temveč so izpostavljene globalnim tveganjem (Beck, 1998: 132). Ekonomska, socialna, zdravstvena, okoljska idr. varnost ni več vezana zgolj na ozko področje posamezne nacionalne države, ampak na globalno dogajanje. Za sodobne industrijsko razvite družbe je značilno, da je posameznik izpostavljen novim tveganjem in grožnjam, s katerimi se ubada

sam, brez podpore oziroma z minimalno podporo državnih institucij, ki naj bi ga varovale pred temi grožnjami. Neoliberalizem je pretkano pokazal, da so te institucije in programi (pre)potratni, zato je bolje, da jih ni. Te institucije, ki jih Beck (1997: 140) imenuje »zombi institucije«, so že dolgo mrtve, vendar ne morejo umreti. Obstajajo, vendar v spremenjenih okoliščinah ne opravljajo svoje vloge. Ljudje so neuspešni v poskusih reševanja osebnih problemov ob pomoči starih institucij in znotraj vrednostnih okvirjev, ki so ostanki drugačne družbe (Bennett, 1998: 754). S težavami se morajo ubadati individualno, saj so družbene krize in težave postale individualizirane in niso več skrb skupnosti ali težava razreda, posledično pa tudi ne vprašanje, ki ga mora rešiti politika (Beck, 1998: 35). Kolektiv in družbena solidarnost se lomita, edina institucija, ki zagotavlja možnost pomoči zunaj občasne dobrodelnosti in miloščine, ostaja družina in ožje sorodstvo.

Opisane razmere kažejo na konec navidezno uspešnega zakona med demokracijo in kapitalizmom ali, kot pravi Beck (2003: 21), prelomila se je zaveza med tržnim gospodarstvom, socialno državo in demokracijo, ki je legitimirala nacionalno državo. Della Porta (2003: 36) ugotavlja, da se demokracija ni razvila zgolj s širjenjem volilne pravice, ampak tudi s priznavanjem vrste državljanskih, političnih in socialnih pravic. In prav vse te pravice – posredno ali neposredno – napada in spodkopava neoliberalna ideologija in njej pripadajoči pogled na ureditev družbenih razmerij. Kot pravi Beck (1998: 12)

Fundamentalizem trga, ki ga oni [neoliberalci – op. A. B. R.] častijo, je oblika demokratske nepismenosti. Trg nima prirojene potrditve oziroma opravičila. Takšen ekonomski model je zmožen preživetja samo v vzajemnem sodelovanju materialne varnosti, socialnih pravic in demokracije. Zanašati se samo na trg, pomeni uničenje demokracije skupaj z ekonomskim modelom.

Zmotno je trditi, da je družba demokratična zgolj, če zagotavlja nedotakljivo osebno svobodo posameznika. Zagotovljeni morajo biti namreč tudi pogoji, da se to osebno svobodo sploh lahko realizira. Zagotoviti pa jih je mogoče le s socialno občutljivimi politikami, ki ne delujejo zgolj *post festum*, temveč *ex ante* (preprečujejo nastanek neenakosti) s politiko vključevanja, promocijo in prevlado egalitarnih vrednot v družbi. Ob tem ne smemo spregledati, da neoliberalni projekt ne uničuje le socialne države in solidarne skupnosti, ampak tudi politično sfero in politični kolektiv. Vzpon neoliberalizma je bil namreč mogoč le ob sočasnem »gospodarskem prevzemu« in depolitizaciji politične sfere ter pasivizaciji nadzornih mehanizmov, vključno

z mediji – ki ostajajo le samodeklarirani psi čuvaji – in javnostjo oziroma še natančneje volilci, katerih možnost političnega delovanja v institucionalizirani politični sferi je omejena na potrjevanje nealternativnih alternativ.

Kapitalski prevzem institucionalizirane politične sfere in vzpon subpolitičnega delovanja

Spremembe, ki jih je v družbo prinesel neoliberalizem, so bile mogoče le ob dekonstrukciji družbe in njene ločitve med gospodarsko in politično sfero, ki je bila izpeljana v moderni. Neoliberalizem je »odstranil eno temeljnih razlik prve moderne, razliko med politiko in gospodarstvom« (Beck, 2003: 23) ali, kot še ostreje zapiše Močnik (2006: 85), »neoliberalizem je zvandaliziral dosežke liberalizma. Uničil je politično sfero in jo nadomestil z ekspertnim upravljanjem«. Močnik (2010: 168) k temu pozneje dodaja še, da je »ofenziva kapitala depolitizirala, tj. politično razorožila delovne množice, ni pa depolitizirala kapitalističnih razredov /.../ politično dejaven je ostal samo še kapitalistični razred«. ²² Dojemanje (institucionaliziranega) političnega delovanja, ki naj bi predstavljalo upravljanje in razpolaganje z družbenimi viri in možnost urejanja medsebojnih odnosov v družbi – ali z Beckovimi (2003: 23) besedami zakoličenje pravnih, socialnih in ekoloških okvirnih pogojev, v katerih je gospodarsko delovanje šele mogoče in legitimno –, se je spremenilo. *Politična sfera je izgubila svojo avtonomnost in suverenost.* ²³ Gospodarstvo je začelo določati pravila družbenega delovanja, pri tem pa se je vzpostavilo razmere, v katerih Beck (2001: 278) ugotavlja, da je samo del družbenotvornih kompetenc odločanja zbran in zavezan načelom parlamentarne demokracije, drugi del pa je izvzet iz pravil javnega nadzorovanja in upravičevanja ter je delegiran v investicijsko svobodo podjetij in raziskovalno svobodo znanosti.

Zgodila se je transformacija, za katero je značilen prvi premik, ko politično postane nepolitično in nepolitično politično. Korporacije posredno vstopajo v politiko, politični odločevalci posredno izstopajo oziroma prepustčajo svojo avtonomijo. Formalne demokratične prvine politične ureditve ostajajo žive, vendar predvsem na deklarativni ravni, v ozadju pa na odločanje vplivajo »nepolitični« akterji. Beck (ibid.: 284) pravi, da so politične

22 Depolitizacija delovnih množic in reaktivacija razrednega boja kapitalističnega razreda se po Močnikovem (2010: 168) mnenju ujemata s ključno preobrazbo v samem produkcijskem načinu kapitalizma, ki jo je povzročil hkratni učinek dveh nepovezanih procesov: učinek razrednega boja fordističnega delavstva, katerega rezultat je socialna država, in tehnološke revolucije, ki jo je sprožil napredek na področju informacijsko-komunikacijskih tehnologij.

23 Če sledimo marksističnemu kritičnemu pogledu, se lahko ob tem vprašamo, ali je politična sfera sploh kdaj imela avtonomnost in suverenost ali pa je bila vendarle vedno zlita v interes in zastopništvo enega razreda, tj. politično-ekonomske buržoazije.

institucije postale administrator razvoja, ki ga niso niti načrtovale niti ga ne morejo oblikovati, vendar ga morajo zagovarjati. Politika se je preselila iz formalnega političnega prostora – parlamenta, vlade, politične uprave – v sivo cono korporativizma, kjer interesna združenja oblikujejo vnaprej pripravljene odločitve, ki jih morajo drugi predstavljati kot svoje. Vpliv teh združenj se razteza od vpliva na državno izvršno in zakonodajno oblast do oblikovanja volje (programov, odločitev, glasovanj) političnih strank in njihovih predstavnikov. Ferfila (2002: 256) navaja, da velike korporacije in poslovna združenja v ZDA presodijo prav vsak zakonski predlog, ki bi lahko posegel na njihovo interesno področje, da bi ugotovili, kako bi vplival na njihove dohodke ter poslovno uspešnost njihovih izdelkov in storitev. Bauman (2008: 66) sicer pravi, da je »gospodarstvo« v območju »nepolitičnega«, kjer se država ne sme dotikati gospodarskega življenja, vendar če smo natančni, moramo stopiti še korak naprej. To sicer drži, vendar se ob tem transformira tudi politična sfera, ki postaja del gospodarskega sveta. Če uporabimo ekonomsko metaforo, lahko sklenemo, da je *velikemu kapitalu uspelo prevzeti institucionalizirano politiko, ki namesto regulatorja in nadzornika ekonomskih subjektov legalno postaja oddelek za odnose z javnostmi velikih korporacij.*

Državne institucije oziroma institucije uradne politike (parlament, vlada) še vedno – vsaj formalno in v očeh obče javnosti – postavljajo zakonska določila in oblikujejo politike na posameznih področjih, kar znatno vpliva na delovanje korporacij, zato te v »demokratičnih« sistemih vplivajo na izvoljene politične odločevalce, v nedemokratičnih družbah pa skušajo vplivati na oblastnike, ki so po različnih poteh pridobili in ohranili svojo politično oblast. V liberalnih demokracijah ima veliki kapital oziroma transnacionalne korporacije strukturno prednost pri »političnem aktivizmu« pred drugimi političnimi subjekti. Imajo vire, interes in priložnosti za vključevanje v politiko in vladanje. Značilnosti tega delovanja sta njihovo skupno sodelovanje in le malo medsebojnega tekmovanja (Miller, Dinan, 2008: 6). Korporacije združujejo moči pri lobiranju za sprejemanje konkretnih politik in med seboj tekmujejo zgolj za zagotavljanje posameznih poslov, pa še to v številnih primerih poteka na podlagi dogovorov v ozadju. Podjetja se v skupnem nastopu, ki je lahko formalen (na primer v okvirih združenja) ali neformalen, združijo in s tem maksimirajo svoj socialni in finančni kapital, ki je namenjen lobiranju – navadno niti ne za posamezen posel, temveč kar za določeno politiko, ki prinaša niz poslov.

Zahodni »demokratični« politični sistem je razvil svojevrstno razmerje med političnimi elitami (političnimi odločevalci, političnimi strankami) in gospodarsko elito – zakonsko je namreč dovoljeno in tudi splošno uveljavljeno

nakazovanje donacij političnim strankam in kandidatom za posamezne politične funkcije. Stiglitz (2006: 191) ugotavlja, da je v sodobnih ekonomijah podkupnine (ki seveda niso izginile) nadomestilo nakazovanje donacij za politične kampanje, poplačilo teh pa ni le zagotovitev določenega posla po višji ceni, kot velja na trgu, temveč sprememba posamezne politike. Tako so zagotovljeni maksimalni dobički korporacij. Velike korporacije namenjajo veliko denarja za sprejemanje njim ustrezne zakonodaje in (de)regulacijskih ukrepov, na katera gledajo kot na sestavni del stroškov proizvodnje, ki jih na koncu prenesejo na svoje stranke. Dodaten mehanizem, ki ga korporacije uporabljajo za vplivanje na politične odločevalce, je t. i. koncept »vrtečih se vrat« (ang. revolving door). Ta se nanaša na prehajanje posameznikov z mest visokih funkcionarjev v izvršni/zakonodajni veji oblasti na vodilna mesta v podjetjih ali lobističnih krogih, ki naj bi jih pred tem regulirali; ali obratno – prihajajo v izvršno/zakonodajno vejo iz podjetij. V številnih primerih so ti prehodi celo krožni, kjer posamezniki večkrat preidejo iz ene panoge v drugo.

Politika je postala del gospodarske strategije, kjer korporacije intenzivno lobirajo proti sprejemanju politik, ki bi zmanjšale njihov dobiček, in seveda za politike, ki jim povečajo dobiček. Poleg tega uporabljajo tudi grožnje, da se bodo ob morebitni regulaciji preselile drugam. V dobi intenzivne globalizacije in globalne neenakosti vedno obstajajo države, ki bi sprejele njihove davčne prihodke, nova delovna mesta in tuje naložbe, ter se spustile v t. i. tekmo do dna (ibid.: 188, 196, 199), kjer države v želji pridobiti tuje vlagatelje tekmujejo med seboj, katera bo imela ugodnejše pogoje za korporacije. Beck (2003: 14) ob tem opozarja, da (velika) globalna podjetja nimajo samo ključne vloge pri oblikovanju gospodarstva, temveč družbe v celoti. Mehanizem, ki jim prinaša to moč, je njihova možnost globalne disperzije njihovega delovanja in grožnja z odtegnitvijo davčnih prihodkov, kapitala, delovnih mest. Globalno delovanje podjetij pomeni, da so lastniki (delničarji) razpršeni po vsem svetu in ne le v eni državi, podjetja imajo sedež tam, kjer so najugodnejši davčni pogoji, proizvodnjo v regijah, kjer je najcenejša, ustrezno kvalificirana delovna sila in razvita prometna infrastruktura, vodilni živijo v zahodnih državah, ki so sorazmerno varne, imajo razvito infrastrukturo, zdravstveno oskrbo, izobraževalni sistem. Tudi na tem področju njihovo delovanje zaznamuje osnovna logika kapitalizma – dobiti čim več za čim manjši vložek. Prav zato Beck (ibid.: 15) ugotavlja, da politika globalizacije ne stremi le k temu, da se otrese sindikalnih, temveč tudi nacionalnodržavnih omejitev, s čimer spodkopava temelje nacionalne ekonomije in same nacionalne države. Takšne razmere vodijo v uveljavljanje vse bolj ohlapnih okoljskih standardov na področju zaščite okolja, manjših pravic

delavcev, manjših davčnih obremenitev za podjetja oziroma celo finančnih subvencij itn. Za kakšno nesorazmerje moči gre, pove podatek, da so dobički nekaterih multinacionalnih korporacij višji od proračunov številnih držav v razvoju.²⁴ Prav te so v teh procesih še bolj izpostavljene, saj, kot pravi Beck (2001: 50), v mednarodnem merilu še posebej velja, da se gmotna beda in slepota za tveganja ujemata. Korporacije so zaradi različnih dejavnikov v teh okoljih še uspešnejše (na primer zaradi slabega gospodarskega stanja držav, potrebe po delovnih mestih, pritiskov posameznih držav in zahodnih mednarodnih finančnih institucij in organizacij, korupcije, neučinkovitega delovanja nadzornih institucij, interesov lokalnih oblastnikov).

Nekatere industrijsko najbolj razvite države (oziroma njihovi politični odločevalci pod vplivom korporacij), katerih razvoj temelji na izkoriščanju prednosti, ki si jih zagotovijo z izkoriščanjem globalnega gospodarstva in katerih današnja razvitost je povezana z izkoriščanjem okolja, držav, narodov, ljudi in njihovih naravnih virov v preteklosti, pritiskajo na politične predstavnike v posameznih državah. Tudi nacionalna politika postaja globalna igra, za katero je značilen »power play« finančnih elit, ki so se naučile delovati v tem, kar Beck (2003: 137) imenuje nedržavna družba. Številni avtorji (na primer Chomsky, 2005, 2003; Kanduč, 2008; Močnik, 2006; Stiglitz, 2006; Wallerstein, 2006) navajajo, da močne vplivne države zahodnega sveta izkoriščajo svojo premoč za podrejanje šibkejših in uresničevanje svojih interesov. Pri tem dodatno uporabljajo mednarodne institucije (na primer Mednarodni denarni sklad, Svetovno banko), za katere je značilen notranji demokratični primanjkljaj, in ureditev, v kateri imajo privilegiran položaj zahodne države. Značilnost globalnega političnega prostora je ozko uresničevanje partikularnih interesov posameznih nacionalnih držav in močnih lobijev znotraj teh držav.

Odprava regulacij, ki jo je dosegel novi kapitalizem, je sicer prinašala večje dobičke, vendar je hkrati povečevala tveganja, zmanjševala možnosti preprečevanja in reševanja kriz ter ustvarila okolje finančnega hazarderstva. Vendar zakaj bi veliki kapital skrbela tveganja, če je na koncu vedno rešitelj – to so država in proračunska sredstva. Kot pravi Kanduč (2008: 315), je danes kapitalistična država »komunistična« takrat, kadar gre za socializacijo in kolektivizacijo stroškov ter škode (na primer stroškov finančnega hazarda

24 Leta 2004 so prihodki General Motorsa dosegli 191,4 milijarde dolarjev, kar je več kot BDP 148 držav; leta 2005 so prihodki ameriške korporacije Wal-Mart znašali 285,2 milijarde dolarjev, kar je več kot celoten BDP podсахarske Afrike (Stiglitz, 2006: 187–188). Za lažjo primerjavo predstavljamo podatek o skupnih prihodkih v slovenski proračun. Leta 2013 so ti znašali 7,78 milijarde evrov (Računsko sodišče RS, 2014) oziroma 9,71 milijarde dolarjev – preračunano po tečaju Banke Slovenije, dne 6. november 2014 (Banka Slovenije, 2014).

bank, hipotekarnih družb, posojilnic, zavarovalnic), sočasno pa je »kapitalistična«, kadar gre za popolnoma nesorazmerno privatizacijo družbenega proizvoda, delitev dobičkov in ugodnosti ekonomske rasti. Sicer pri tem ne gre spregledati, da je v določeni meri tako delovala tudi v preteklosti, vendar se je z neoliberalno prevlado to stopnjevalo, z depolitizacijo ekonomske sfere – oziroma kot bomo pozneje natančneje pokazali z ekonomskim prevzemom politične sfere – pa so bili umaknjeni regulativni mehanizmi, ki so v preteklosti vsaj delno varovali pred brezmejnimi kapitalističnim izkoriščanjem.

Politično sfero v pozni moderni označuje še en velik premik, ki je potekal sočasno z gospodarskim prevzemom politične sfere. To je vzpostavitev novega modela političnega upravljanja in »sodelovanja« z javnostjo. Odprto je bilo novo poglavje v pogledu na politično delovanje in demokracijo, zanj pa uporabljamo poimenovanje »potrošniška demokracija« (Bučar Ručman, 2011a). V politični prostor so vstopile vrednote, metode, mehanizmi, pristopi, ki se uporabljajo v gospodarski sferi. Takšen vpliv in njegove posledice je zaznati na različnih ravneh političnega delovanja. Politiki in politične stranke so postali blago, ki se ponuja kupcem (volilcem), za doseg tega cilja pa so uporabljeni isti mehanizmi kot v podjetjih, ki prodajajo potrošniške izdelke. Podobno kot podjetnike vodi ideja o maksimiranju finančnega dobička, vodi politike ideja o maksimiranju volilnega izida. Sennett (2008: 111–113) je za takšno stanje dejal, da je podobno kot pri delovanju podjetij tudi v politiki navzoča platforma, v tem primeru govori o *politični platformi*, za katero je značilna t. i. politika konsenza. Velike stranke težijo k pridobivanju čim širšega kroga volilcev, zato so njihove politične vsebine posledica sklepanja takšnih kompromisov in konsenza, posledično pa so si vsebine med seboj zelo podobne.

Za potrošniško demokracijo je tako značilna *kriza strankarske demokracije*, ki jo Močnik (2003: 134) predstavlja z ugotovitvijo, da med strankami parlamentarnih demokracij tako rekoč ni programskih razlik, podporo pa si pridobivajo z reklamnimi triki in ne s prepričljivostjo programov ali z upravljalno uspešnostjo. Še natančneje: ni omembe vrednih vsebinskih razlik, so zgolj razlike v manipulaciji s podobami (ibid.: 68). Zaradi spremembe v družbenih vrednotah in prevlade oziroma vse večjega pomena videza in sloga – ali, kot pravi Giddens (1991a: 172, 198), dejstva, da živimo v družbi, v kateri prevladuje videz, ki je nadomestil vsebino – so v politiko in politično komuniciranje vstopili marketinški prijemi. Če je za uspešno delovanje demokracije potrebno posameznikovo vlaganje časa v pridobivanje informacij, je značilnost današnjega političnega delovanja prav nasprotna. V konzumerizmu se je izoblikovalo družbeno ozračje, v katerem ljudje niso

pripravljene vlagati svojega časa v politično raziskovanje in zbiranje informacij. Poleg tega jim ob vse večjih strukturnih pritiskih in eksistenčni ujetosti ostaja le malo prostega časa, v katerem bi lahko politično delovali. Dodatna težava je tudi, da sta njihovo politično delovanje in možnost vplivanja v sferi institucionalne politike zelo omejena. Politiki se tem spremembam prilagajajo tako, da skušajo oblikovati »uporabnikom všečne« politike, kjer prihaja v ospredje videz, imidž, poudarjanje majhnih razlik. Stranke enako kot podjetja uporabljajo pristop pozlate – majhne razlike skušajo prikazati kot izjemno pomembne (Sennett, 2008: 112–113). Okoli teh, za širšo družbo nepomembnih razlik se nato vrtijo politične diskusije in dogajanje, s čimer se ustvarja politika teatra in ne politika vsebine. Opisane razmere slikovito ponazori Beckova (1997: 133) primerjava dogajanja v političnem prostoru in opis »simbolične politike« z dogajanjem v živalskem vrtu. V njem skrbniki javno hranijo leve zato, da so obiskovalci veseli. Enako velja za politično sfero. Politični prostor je postal cirkus, kjer politiki med seboj v simboličnih konfliktnih tekmujejo za pozornost občinstva in, kot pravi Beck, manjše kot so razlike med strankami, več je konfliktov in nestrinjanj.

Za potrošniško demokracijo, v kateri legitimnost politične moči *formalno* izhaja iz splošne volilne pravice in periodičnih volitev, je značilno, da lahko stranke in politiki najširši krog volilcev najuspešneje nagovorijo prek množičnih medijev. Uspešnega sodelovanja z mediji politiki ne morejo nadomestiti z drugimi dejavnostmi (na primer z neposrednim komuniciranjem z volilci na terenu). Takšne razmere Giddens (2007: 188) označuje kot »medijsko demokracijo«, v kateri je za politike pomembneje biti navzoč v televizijski oddaji kot sodelovati v razpravi v parlamentu. S tem se dodatno zagotavlja ideološki monopol in utrjuje zdajšnja »demokratična« ureditev, ki jo spremlja novi neoliberalni globalni kapitalizem in z njima skladne družbenopolitične prakse. Alternativ tem pristopom ni v zdajšnjem politično-medijskem diskurzu. Javnost o njih ne dobi informacij in – ker jih ni v realni družbenopolitični agendi – se tudi ne more odločati zanje. Vsebina je vse manj pomembna, zato se politični odločevalci in stranke vsebinsko bistveno ne razlikujejo med seboj (vsaj večje stranke, ki nagovarjajo najširši del volilnega telesa). Povedano z drugimi besedami, tudi v politični sferi je postalo pomembneje, *kako* se politika ali stranka ponuja javnosti in volilcem, kot pa, *kaj* jim ponuja in kaj izvaja. *Politika je postala posel, politične stranke pa politična podjetja, ki tekmujejo z drugimi podjetji za podporo volilcev.* Pri tem ti nimajo večjega vpliva na dogajanje, kot ga imajo kupci na proizvodnjo izdelkov in celoten proces proizvodnje. Ta ugotovitev je nazorna tudi v Bourdieujevih (1991: 172) besedah

Politično področje je prizorišče, v katerem so prek tekmovanja vključenih agentov ustvarjeni politični izdelki, teme, programi, analize, komentarji, koncepti. Med temi izdelki morajo izbirati običajni posamezniki, ki so reducirani na status »potrošnikov« ...

Opisane razmere vodijo v spodbujanje atomizacije posameznikov, ki so tako razoroženi svoje politične moči. Prav na to računajo neoliberalni politični odločevalci. Njihov cilj ni oblikovanje politično aktivnega demosa, temveč pridobiti zveste potrjevalce predlaganih izbir. Na podlagi nekaterih kazalcev (na primer podatkov o (ne)zadovoljstvu ljudi v Sloveniji z demokracijo,²⁵ množičnih protestov ob predlogu uvedbe enotne davčne stopnje leta 2005, protestov proti omejitvi na spletu z ratifikacijo sporazuma ACTA, nekaterih zahtev ob protestih v Sloveniji od novembra 2012 naprej idr.) lahko sklepamo, da bi politični kolektiv zavrnil opisane politike. Zato je za oblastnike preprosto učinkoviteje, če množico (formalno ali neformalno) pasivizirajo. To jim tudi uspeva, vendar moramo biti natančni – umik iz politične sfere je značilen le za del družbe, pri čemer smo priče umiku od institucionaliziranih tradicionalnih političnih institucij (političnih strank, parlamenta, vlade), ne pa umiku iz politične sfere.

Pomembna značilnost današnjega časa je nezaupanje ljudi v stare formalne politične institucije ter odmik od njihovega delovanja in sodelovanja z njimi in v njih. To je popolnoma nazorno prav v protestih, ki so zajeli Slovenijo decembra 2012 in v začetku leta 2013. V družbah se oblikuje praznina – kot pravi Beck (1998: 18), vakuum, ko različne stare zmagovite institucije Zahoda (Nato, prosti trg, država blaginje, večstrankarska demokracija, nacionalna suverenost) niso več samoumevne in uspešne pri svojem delovanju in v svojem poslanstvu. To praznino označujejo številna vprašanja, na katera formalne politične institucije ne najdejo odgovorov in rešitev. Kako naj ljudje zaupajo in (še) če zaupajo tudi sodelujejo z institucijami, ki ne izpolnjujejo njihovih pričakovanj in ne rešujejo njihovih problemov? Kako naj zaupajo prostemu trgu, če lahko vidijo njegovo nenačelnost in občutijo, da nima samoomejitve, saj vodi v neomejeno gonjo za gospodarsko rastjo in dobički ter se na drugem koncu kaže kot uničevanje okolja, izkoriščanje, povečevanje neenakosti, ogrožanje zdravja in življenja ljudi? Kako naj podpirajo »demokracijo«, če vidijo in občutijo, da jih institucionalizirana politika vključi le vsaka štiri leta, ko potrebuje legitimacijo svoje oblasti na volitvah,

25 Podatki raziskave Politbarometer kažejo, da je bilo v obdobju 2012–2014 z demokracijo zadovoljnih zgolj 8–15 odstotkov vprašanih, nezadovoljnih pa jih je bilo 78–90 odstotkov (Center za raziskovanje javnega mnenja, 2014).

v vmesnem obdobju pa so izključeni iz institucionaliziranega političnega delovanja in se politika ne ukvarja ali celo pospešuje upadanje njihove kakovosti življenja? Kako naj verjamejo v nacionalno državo in njene institucije, če je njena moč pri spopadanju s trenutnimi tveganji minimalna? Kako naj zaupajo institucionalizirani politiki, če se ta podreja interesom kapitala in ozkim parcialnim interesom posameznih političnih odločevalcev? Kako naj zaupajo institucionalizirani politiki, če ta ne more vzpostaviti dogovora o reševanju ključnih okoljskih in socialnih vprašanj današnjega časa?

Odgovorov na ta vprašanja ljudje ne iščejo več znotraj starih političnih institucij, temveč vstopajo v politiko na drugi ravni – zunaj formalne institucionalizirane sfere politike. Politika danes ni več to, na kar jo je v svojem predavanju/besedilu Politika kot poklic (nem. Politik als Beruf) leta 1919 omejil Max Weber (1919/2008). Zelo širok koncept politike, ki se po njegovem mnenju nanaša na vsako neodvisno vodenje, je takrat omejil na vodenje oziroma vpliv vodstva političnega združenja, v konkretnem primeru vodstva države. Weber je torej politiko omejil na formalno politično sfero znotraj nacionalne države. Takšen koncept je danes preživet. Država in formalne politične institucije niso več edini politični akterji. Ljudje so v *današnjih družbah politično aktivni*, vendar ne (le) znotraj starih institucij političnega sistema, temveč na drugih mestih, ki jih tradicionalno ne prepoznavamo kot političnih, vendar vsekakor so politična. Posameznik se vrača v politično sfero, a na drugi ravni in v drugi (zunajinstitucionalni) sferi. Kot pravi Beck (1997, 1998), se je posameznik vrnil v družbeno in (sub)politično življenje, kar je razvidno iz neinstitucionalizirane renesanse politike. Družbena gibanja, državljanske pobude in nevladne organizacije so prevzeli politično pobudo in (pri)silili institucionalizirano politiko v ukvarjanje z različnimi vprašanji, ki jih je spregledala (na primer vprašanja varovanja okolja, ženskih pravic, demokratizacije komunističnih/socialističnih držav).

Stare politične institucije so sicer izgubile monopol nad oblikovanjem politike, vendar imajo monopol nad njenim formalnim oblikovanjem. Povedano drugače, združeni gospodarsko-politični establišment ali, kot ga poimenuje Močnik (2006: 70), politični »ceh« ali »kasta«, si je uspel zagotoviti monopolizacijo politične sfere in političnega delovanja. Vendar ob tem ne smemo spregledati, da politično aktivnost v postindustrijskih družbah poleg institucionalizirane politike predstavljajo tudi različna državljanska gibanja, kot so na primer gibanja za demokratizacijo, ki so se pojavila v 80. letih prejšnjega stoletja v nekdanjih vzhodnoevropskih socialističnih oziroma komunističnih državah, ekološka gibanja (Beck, 1997; 2001; Bennett, 1998), gibanja za pravice žensk, v nekaterih primerih celo delovanje sodišč,

lokalnih oblasti (Beck, 1997; 2001), delovanje medijev (Beck, 1997; 2001; de Vries, 2007), znanstvenikov, raziskovalcev (Beck, 2001; de Vries, 2007; Holzer, Sørensen, 2001; 2003). Do politike »od spodaj« pa je treba ohraniti tudi kritično distanco in je ne brezkompromisno idealizirati. Politično delovanje zunaj institucionalizirane politične sfere vključuje tudi različna radikalna in ekstremistična gibanja, kot so na primer različna skrajno desna, celo neonacistična in neofašistična gibanja povsod po Evropi (Beck, 1997; 1998; Močnik, 2006) in tudi nasilna skrajna levičarska anarhistična gibanja.

Ob pogledu na subpolitično delovanje in vplive subpolitičnih akterjev na prevladujočo, monopolistično, institucionalizirano staro politiko lahko delno pritrdimo vprašanjem, ki jih je poudarjal Beck (1997: 132): Ali se subpolitika ne konča prav tam, kjer se politika začne? Ali ni subpolitika omejena na področje zunaj »resnih zadev« in ne posega v ključna vprašanja, kot so načela distribucije skupnega kapitala, obdavčitev, lastninska razmerja, vprašanja socialne politike idr.? Subpolitični akterji so pri svojem delovanju *praviloma* sicer omejeni na delovanje znotraj posameznih vsebinskih sklopov (na primer socialna ogroženost, nasilje v družini, kriminaliteta, ekološka vprašanja, človekove pravice, pravice istospolno usmerjenih) in pri tem ne posegajo oziroma jim je dovoljeno le izjemoma posegati na področja, kjer ima primat »visoka institucionalizirana politika«.

Subpolitični akterji sicer rešujejo posamezne probleme, hkrati pa z reševanjem parcialnih težav ohranjajo aktualno družbenopolitično ureditev ali, kot pravi Karmen Erjavec (2011), je neoliberalna ideologija uspela zreducirati civilno družbo (v tem kontekstu jo lahko enačimo s konceptom subpolitike) na boj za partikularne interese, ni pa skupnega boja proti skupnemu imenovalcu vseh težav, tj. instrumentalizaciji države s strani kapitala. V današnjih poznomodernih družbah si ozke skupine subpolitičnih (lahko rečemo tudi civilnodružbenih) aktivistov prizadevajo za trajnostni odnos do okolja, pravice žensk, preprečevanje nasilja v družini, pravice upokojencev, zaščito živali idr., odsotna pa je usklajena in homogena akcija proti ključnemu problemu – podrejanju celotnega življenja interesom kapitala in dobičku. Te subpolitične partikularne akcije, ki jih Young (1999: 55) pripisuje pozitivni strani individualizacije (poleg tega, da spodbuja nasilje in sebičnost, na drugi strani tudi spodbuja zavedanje, kaj je za posameznika nedopustno), tako predstavljajo obliž na rane, ki jih zadajajo ključni stebri starega sistema. Preprečujejo kopičenje težav in ohranjajo *status quo*. Obstajajo tudi izjeme. Pogled v zgodovino nam na drugi strani pokaže, da so v preteklosti ljudje prav na področjih, ki bi jih lahko označili za subpolitična, sprožili zamenjave političnih ureditev in sistemov. Revolucije, ki so posegle

v sam temelj »visoke« politike, so bile sprožene od spodaj navzgor – torej s področja subpolitike, vprašanje (časa) pa je, kdaj bo sledil naslednji velik premik in kakšni bodo rezultati.

Vzpon postfordistične proizvodnje in prekarnega dela

Vzporedno s prehodom iz keynesianskega v neoliberalni model je potekal tudi prehod iz fordistične v postfordistično proizvodnjo. Obdobje fordizma lahko označimo kot obdobje socialne varnosti, množične zaposlenosti, kolektivnosti, velikih tovarn, tekočega traku, discipline in hierarhije v tovarnah, državnega posredovanja v pogajanjih med delavci in delodajalci, množične proizvodnje in hkrati množične porabe serijsko proizvedenih izdelkov. Nato so se razmere spremenile. V obdobju postfordizma postane osnovna proizvodna enota majhna, specializirana in prožna enota. Ta vključuje mala podjetja, samostojne podjetnike, družinska podjetja (Močnik, 2006: 129), ki so v številnih primerih vpeta v podizvajalski sistem velikih regijskih ali globalnih podjetij. Te oblike zamenjajo fordistično veliko centralizirano tovarno in dolgoletno zaposlovanje, kjer posameznik ni razpolagal oziroma bil lastnik produkcijskih sredstev, temveč se je le vključeval v del njemu nepoznanega celotnega produkcijskega procesa. Skladno z neoliberalnimi načeli se v postfordizmu država umika iz pogajanj o pravicah delavcev, družbenopolitični primat pa prevzemajo velika globalna podjetja. Ključna označba za postfordistični trg dela je fleksibilnost, ki prinaša socialno negotovost in nezaščitenost delavcev. Sočasno z zatonom socialne države tonejo tudi delavske pravice.

Če uporabimo Bolognjevo (2010) razdelitev oblik dela in na njej prikazemo spremembe, ki so se zgodile z uvajanjem neoliberalnih sprememb in prehodom v postfordizem, lahko ugotovimo te premike: zaposleni v oblikah *odvisnega dela* (tj. oblikah, kjer so delavci zaposleni v matičnih podjetjih) izgubljajo svoje pravice, obseg te oblike zaposlitve se zmanjšuje. V ospredje prihaja fleksibilnost – nestabilnost – zaposlitev. Če je v fordistični tovarni veljalo, da je med delavcem in delodajalcev vzpostavljena »vzajemna soodvisnost, temu ni več tako, saj je odvisnost enostranska« (Bauman, 2005: 67). Kapital ne potrebuje več lokalnih delavcev. V rokavu namreč skriva dve rešitvi, s katerima drži v negotovosti in podrejenosti lokalne delavce v industrijsko razvitih državah – umik proizvodnje v ugodnejše regije in/ali zaposlitev finančno ugodnejših in pokornejših tujih delavcev.

Velika podjetja iščejo poti za znižanje svojih stroškov, kar vključuje selitev proizvodnje in storitev v regije s cenejšo delovno silo, vendar, kot opozarja Sennett (2008: 61), višina mezde ni edini dejavnik. Pomembna je tudi za delo ustrezna kvalificiranost in izobraženost delavcev, temu lahko dodamo tudi

potrebo po razviti prometni in informacijski infrastrukturi, zunanje- in notranjepolitični stabilnosti regije, dodatno pa Bauman (2008: 67) opozarja tudi na to, da kapital išče nezahtevne, pokorne in zanj neproblematične delavce. Ko v takšnih razmerah delavci v zahodnih državah naletijo na globalni nomadski kapital, ki ni več vezan na zaposlovanje delavcev iz lokalnega okolja, imajo ti malo možnosti zadržati kapital in še manj možnosti v boju za svoje pravice in cilje (ibid.). Pri drugem pristopu je možnost opravljanja dela odvisna tudi od kompetenc ter kulturnega kapitala tujega delavca – če jih ima, se lahko vključuje v kognitivne dejavnosti, če jih nima, pa lahko (to seveda ni odvisno od potreb tujega delavca, temveč potreb podjetja in države) opravlja delo v starih fizično intenzivnih panogah, vendar pod novimi, fleksibilnimi pogoji. Opisano razliko lahko vidimo v zaposlovanju tujih zdravnikov, računalniških strokovnjakov, ekonomistov na eni strani ter gradbenih, kmetijskih, gozdarskih in proizvodnih delavcev na drugi strani.

Spremembe so se zgodile tudi v drugi kategoriji dela, ki jo poudarja Bologna (2010), tj. oblikah *neodvisnega dela* (in sicer v oblikah, kjer obstaja pogodbeno razmerje med poslovnima subjektoma). Pri tem je posebej poudarjena zlasti »druga generacija avtonomnega dela« (ibid.: 135), ki jo sestavljajo kognitivni delavci (medijski delavci, novinarji, arhitekti, oblikovalci, oglaševalci idr.). Postfordizem razbije nekdanje temeljne organizacijske enote proizvodnje s tem, ko uvede tržno logiko v vse faze produkcije. Ta je razdrobljena na številne dele, pri čemer je veliki kapital dosegel izločitev neprofitnih delov celotne produkcije iz svojega okvirja. Spremenil jih je iz Bolognovih »odvisnih« v »neodvisne« delavce. Postavil jih je na globalni trg, jih izpostavil konkurenci in si tako dodatno olajšal izkoriščanje. Del proizvodnje, ki je bil še do nedavnega sestavni del celotnega proizvodnega procesa, so »prevzeli« podizvajalci oziroma podpogodbениki – seveda ne prostovoljno, temveč z ekstenzno prisilo in skladno z dinamiko trga z več ponudniki, saj prevladuje načelo »vzemi ali pusti« (kar navadno vodi v tekmo do dna delavskih pravic in socialne varnosti). Pri tem ne smemo spregledati, da »tekma« med podizvajalci (v panogah, kjer je možna selitev) poteka v globalnem prostoru.

Samostojni podjetniki, podjetne in avtorske pogodbe, študentsko delo, nekajmesečne pogodbe za določen čas in nova oblika prekarnosti, ki jo izvaja država – prostovoljno pripravništvo (ob tem spomnimo še na poskus uvedbe t. i. malega dela) s skupnim označevalcem prekarne²⁶ oblike

26 Prekarni delovni odnosi so zaposlitve za določen čas brez pravic, ki drugače pripadajo delavki in delavcu. Na primer so brez rednega letnega, bolniškega in porodniškega dopusta, brez zakonsko omejenega delovnega časa, brez ustrezne ureditve nadur, pogosto tudi brez prispevkov za pokojninsko ali zdravstveno zavarovanje (Močnik, 2010: 186).

dela – so nadomestile polno zaposlitev za nedoločen čas. Kot pravi Močnik (2010: 186), so pravne oblike prekarnih odnosov med delodajalci in delavci različne, za vse pa je značilno, da delodajalcu omogočajo zmanjševanje stroškov, ki bi jih sicer imel z delovno silo.

Ena od temeljnih značilnosti postfordistične proizvodnje je sprememba v odnosu med delavcem in delodajalcem. Bologna (2010: 138) dodatno ugotavlja, da ni oblika pogodbe tista, ki označuje postfordistično proizvodnjo, določa jo spremenjena pravna narava razmerja. V fordistični proizvodnji je veljalo prepričanje, da je odnos med delavcem in delodajalcem odnos neenakosti, v postfordistični proizvodnji podpogodbenih odnosov pa ta odnos nadomesti ideja o *poslovnem razmerju med dvema enako močnima subjektoma*. Z drugimi besedami, odnos delodajalec – delavec je nadomestil odnos (veliko) podjetje – (podpogodbeno) podjetje. Ta legalističen odnos je v popolnem nasprotju z družbeno realnostjo, saj odnos med velikim (globalnim) podjetjem in podpogodbenikom nikakor ni enakopraven. Če podpogodbenik ni monopolist na svojem področju, mu pogoje (so)delovanja določa veliko podjetje in tudi konkurenca. Podpogodbeniki so nato prisiljeni v reprodukcijo takšnih izkoriščevalskih odnosov znotraj svojih podjetij. Če gre za samostojnega podjetnika, kjer je zaposlen samo on, se ta odnos reproducira v njegovem lastnem izkoriščanju tega v obliki odrekanja in žrtvovanja (odrekanje odhodu v bolniški stalež ob morebitni bolezni, delo prek delovnega časa, odrekanje letnemu dopustu ipd.). Postfordistični delavci, ki so plačani (ali celo niso) mesece po izstavitvi računa, »ves čas opravljanja nekega dela živijo na svoj račun« (Bologna, 2010: 138), s tem prevzemajo vsa socialna in eksistenčna tveganja nase in tako kreditirajo podjetja. Bauman (2005: 65) ob tem opozarja, da v primerih, ko to traja dalj časa in ko ni mogoče zaznati prihajajoče spremembe, to vpliva tudi na delavce. Ti se temu prilagodijo tako, da skušajo izkoristiti čim več v čim krajšem času, v ospredje postavljajo individualne cilje, sočasno izgine tudi solidarnost. V boju za preživetje se znajdejo v položaju, ko so drug drugemu sovražniki.

S tehnološkimi spremembami na področju informacijsko-komunikacijskih tehnologij pridejo namesto fordističnih, fizično intenzivnih v ospredje kognitivne dejavnosti (Močnik, 2010). Pri teh delovna sila ni ločena od produkcijskih sredstev. Pomembno postane znanje, spretnosti, sposobnosti. Torej proizvodnja, ki ne temelji več na intelektualno pasivnem in fizično aktivnem fordističnem modelu, v ospredje postavlja ponotranjeno individualizirano tovarno v obliki kognitivnih sposobnosti in spretnosti delavca. Kot pravi Močnik (ibid.: 181), »kognitivni delovni sili ni potrebno na trg, da bi prišla do produkcijskih sredstev in se vključila v

produksijski proces. Vse, kar potrebuje za produkcijo, že ima.« To je ena od ključnih sprememb, ki jo prinese postfordizem. Če je v preteklosti veljalo, da je v kapitalizmu podrejanje in izkoriščanje delavcev mogoče že zgolj z ekonomsko prisilo – zaradi odvisnosti od produkcijskih sredstev kapitalista –, velja v postfordizmu novo pravilo. Zaradi avtonomije produkcijskih sredstev kognitivnih delavcev ne veže več ekonomska prisila, temveč »zunaj ekonomsko nasilje« (ibid.) v obliki pravnih regulacij, ki onemogočajo delavcem samostojno udeležbo na trgu in samostojno produkcijo. Na trg vstopajo v senci velikega kapitala, ki si delavcev ne podreja več z ekonomsko odvisnostjo (ločitvijo od produkcijskih sredstev), temveč s pravnimi predpisi, ki »jih ločujejo od družbenih pogojev produkcije« (ibid.). Pravni predpisi delujejo kot birokratske ovire in nadzorstveno regulativni mehanizmi elite, ki prisilno vežejo delavce na veliki kapital. Kljub deklarativnemu zagovoru svobodne konkurence in trga je samostojen in avtonomen vstop na trg meja, ki je ni mogoče prestopiti.

Opisane spremembe na trgu dela se ujemajo z neoliberalno tržno logiko izločanja neprofitnih storitev in prenašanja stroškov na podrejene in nemočne. To je mogoče doseči le ob sodelovanju države (oblasti), ki mora takšno ekonomsko predatorstvo uvesti in dopustiti s svojo zakonodajo ali v primeru, ko takšna izkoriščanja celo niso legalna, z neaktivnostjo nadzorstvenih institucij tolerirati nelegalno početje. Garland (2001: 99) pravi, da so vlade v zibelki neoliberalizma ZDA in Veliki Britaniji z namenom doseganja neoliberalnih ciljev sprejele zakonodajo, s katero so si podrejele sindikate, zmanjševale stroške dela, deregulirale finančni sektor, privatizirale javni sektor, razširile tekmovanje na trgu, zmanjšale obdavčitev bogatih in posledično še dodatno zmanjšale socialne pravice. Slovenija (kot tudi druge zahodne države) vztrajno sledi temu vzorcu. Prav zato lahko pritrdimo Kandučevi (2008: 314) ugotovitvi, da je država bistven dejavnik reprodukcije kapitalistične ekonomije in produkcijskih odnosov.

V Sloveniji so množični primeri ne samo nemoralnih in nelegitimnih kršitev in izkoriščanja, temveč nekaznovanih kršitev zakonodaje (celo kazenske zakonodaje) na področju delavnih razmerij in socialne varnosti nazorna potrditev takšne neaktivnosti in državnega »sostorilstva« pri tem, kar (širše) opisuje Bologna (2010: 143)

Danes imajo podjetja finančno filozofijo ne pa filozofijo produktivnosti. Nekdanje »kapitalske industrije« so nadomestili institucionalni vlagatelji, ki brezobzirnim managerjem zaupajo ustvarjanje kratkoročnega poslovnega donosa, da bi podjetje po preteku določenega obdobja spet prodali. /.../ Ko pride do tako

velikega premika v filozofiji upravljanja, v samem razumevanju podjetja, ko se premaknemo od podjetniške k finančni miselnosti, se posledično spremeni tudi upravljanje z ljudmi. Ne gre več za dolgoročno upravljanje /.../, temveč gre za upravljanje, osnovano na fleksibilnosti.

Primeri zaposlenih tako v kognitivnih kot tudi v fizično intenzivnih dejavnostih potrjujejo vzpon podpogodbene logike zaposlovanja tudi pri nas. Ustanavljanje samostojnih podjetij, ki nato opravljajo dela namesto некоč zaposlenih, je postalo ustaljena praksa. V nekaterih primerih ta dela opravljajo posamezniki celo na istih delovnih mestih, za istimi mizami ali še huje, lahko jih opravlja celo isti človek, na istem mestu, vendar zdaj s pogodbo podizvajalca. Če že odmislimo v nekaterih sektorjih vsenavzoče načrtno parazitiranje malih podizvajalcev, ki sploh ne dobijo plačila za svoje delo (gradbeništvo je najbolj nazoren primer takšnega odnosa), lahko vidimo, da s tem velika podjetja zgolj pridobijo. Zmanjšajo se jim namreč bruto stroški dela, socialno tveganje (npr. plačilo ob bolniškem staležu, letni dopust) prenesejo na podizvajalca, ob medsebojni konkurenci podizvajalcev lahko maksimalno znižajo ceno za opravljeno delo, postavljajo dodatne pogoje za opravljeno delo in si tako dodatno znižajo stroške (dostava ob natančno določenem roku, zahteve po novih ali spremenjenih izdelkih v nerazumnih rokih ipd.). Zaposlitev, zlasti v oblikah neodvisnega podpogodbenege dela, ni (več) jamstvo za obstoj nad pragom revščine in tako se tudi pri nas uvaja kategorija zaposlenih pod pragom revščine (orig. working poor) in posledično dodatno zaposlovanje v drugi ali celo tretji službi.

Postfordizem označuje tudi sprememba v družbeni oceni o prestižnosti določenega poklica, ki je povezana s spremembami v vrednotah v zahodnih družbah. Če je v preteklosti na posameznikovo oblikovanje identitete pomembno vplival njegov poklic, je danes za večino to stvar preteklosti. Delo se ocenjuje skozi njegovo zmožnost generiranja ugajajočih izkušenj (Bauman, 2005: 33), kar v potrošniški materialistični družbi pomeni dostop do čim večjega spektra potrošniških dobrin in storitev. V takšnem okolju postaja stabilnost zaposlitve vse manj pomemben dejavnik, saj ga zasenčijo težnje po maksimizaciji kratkoročnega finančnega dohodka. Za poklice, ki omogočajo golo preživetje, se tako prostovoljno odločajo le migranti prve generacije in delavci migranti, ki si jih še ni podredila konzumeristična logika. Druge morajo v opravlanje teh poklicev prisiliti brezizhodne eksistenčne razmere in boj za golo preživetje (ibid.: 34). (Novemu) kapitalizmu ni mar za ljudi, njihovo trenutno trpljenje, kakovost življenja in celo preživetje. Armada delavcev »na čakanju« je večja, kot je povpraševanje po delovni sili,

kar vodi v oblikovanje odvečnih ljudi ali, kot jih imenuje Bauman (2005), »odpadne populacije«. Takšno stanje dodatno pogloblja tehnološki napredek v povezavi s ključno zakonitostjo kapitalističnega gospodarstva, tj. nujnostjo povečevanja dobička. Kot poudarja Močnik (2006: 136), je ta cilj mogoče doseči le z dodatnim zmanjševanjem količine dodanega živega dela na proizvod, torej z vnovičnimi tehnološkimi izboljšavami. S tem reševanje problema vodi v vse hujše zaostrovanje prav istega problema. Tehnološki napredek je prinesel avtomatizacijo različnih delovnih procesov in faz proizvodnje, na mestih, kjer lahko delavca učinkovito zamenjajo stroji, so postali delavci odvečni. Sennett (2008: 34) pravi, da to vodi v izključenost množic in tako najverjetneje ostajajo zunaj najranljivejši člani družbe. Tehnološki napredek ima tako bipolarno vlogo – omogoča dejavnosti in (elitistične) zaposlitve z visoko dodano vrednostjo, ki so vezane na tehnološke inovacije, hkrati pa z avtomatizacijo spodkopava temelje fordistične množične zaposljivosti. Vendar ne smemo spregledati dejstva, da postfordistično zaposlovanje ni rezultat tehnološkega napredka, temveč nove gospodarske in družbene logike nujnega ustvarjanja dobička v vseh fazah produkcije oziroma izločanja nedobičkonosnih faz. Kot ugotavlja Cohen (2011: 10), »nova organizacija dela ni neposredno povezana z novimi tehnologijami, temveč z novimi družbenimi načeli«, ki se kažejo na primer v zahtevi po »odpravi časa mirovanja«. Družbeno oziroma ekonomsko načelo, da se ne plačuje – če si sposodimo terminologijo delodajalcev – neučinkovitega dela, je mogoče dosledno vzpostavljati prav z informacijsko tehnologijo.

Prehod iz fordistične v postfordistično proizvodnjo so najbolj občutili starejši delavci, zaposleni v nekdanjih velikih fordističnih podjetjih, ki so propadla ali so se preoblikovala, tj. izločila nedobičkonosne sektorje. Cohen (ibid.: 7, 8) nazorno pokaže, kako je tehnološki napredek spremljala rast neenakosti. Tehnologija je namreč nadomestila nekoč nekvalificirano delo, posledično je postala njegova ponudba prevelika in cena se je morala znižati. Sočasno s tem postane kvalificirano delo bolj produktivno in plačilo zanj se lahko zviša. Izkušnje, ki so jih imeli fordistični delavci, so bile vezane na delovno mesto v nekdanjih podjetjih, za prekvalifikacijo pa so bili prestari in predragi, saj, kot pravi Sennett (2008: 68), je ceneje kupovati sveže večšične, kakor plačevati za prešolanje starejših delavcev. Neurejene razmere na področju zaposlovanja mladih so omogočile, da je takšnih svežih večšičin na trgu več, kot jih delodajalci potrebujejo. Če jih nimajo doma, jih »uvozijo« iz sosednjih regij, kjer so socialne razmere slabše, vendar le za toliko časa, dokler jim koristijo, po uporabi pa jih vrnejo.

Sreče ni mogoče najti v trgovskem centru

Ena od ključnih značilnosti pozne moderne je prevlada načel potrošniške družbe, ki so se zasidrala v zahodnih družbah in tudi v vseh, ki so »sprejele« zahodno obliko družbenopolitičnega in ekonomskega sistema (na primer novonastale »demokracije« na območju nekdanjih vzhodnih komunističnih in socialističnih držav ter tudi v totalitarno kapitalistični Kitajski). V duhu preoblikovanih vrednot in osrednjem pozicioniranju navidezno svobodnega posameznika so prišle v ospredje vrednote, ki jih zagovarja velika potrošnja oziroma natančneje velika proizvodnja. Pri tem ni naključje, da se vrednote konzumerizma ujemajo z neoliberalnimi vrednotami, saj lahko rečemo, da gre v tem primeru za »artiste istega cirkusa«. Tisti ekonomski kapital, ki ga ni mogoče pobrati neposredno, pridobi tako, da premami ljudi v prostovoljno, zaželeno in zahtevano potrošnjo, ki lahko v skrajnosti vodi celo v svojevrstne oblike zasvojenosti s kompulzivnim nakupovanjem. Pri tem je ironično to, da je cilj velikih korporacij dosežen tako, da se žrtve sploh ne zavedajo tega. Še več, pri tem celo uživajo in se počutijo (trenutno) srečne. Ob tem ne smemo spregledati, da so idealizirana množična potrošnja in z njo povezani finančni mehanizmi (posojila, obročno odplačevanje, plačilne kartice itn.) izjemno učinkoviti mehanizmi družbenega nadzorstva. Želja oziroma nuja po potrošnji ustvarja poslušne delavce. Kot pravi Kanduč (2012: 265), ta oblika aktivnega razrednega nadzora zvabi posameznika v past »začaranega kroga« heteronomnega dela in potrošnje. Ujame se v začaran krog, iz katerega ne more in niti ne želi uiti, saj sploh ne vidi, da se je znašel v njem. Rešitev, ki se mu ponuja, je več dela, s katerim si zagotovi večjo kupno moč in širši dostop do dobrin. To naj bi bila prava pot do sreče – če smo natančni tudi je –, vendar ne sreče v potrošnjo implantiranega poslušnega posameznika, temveč družbene elite, ki tako (če ne drugega) ohranja *status quo*, svojo moč in privilegije.²⁷

Z uveljavitvijo množične proizvodnje v 20. stoletju je podjetjem uspelo povečati proizvodne zmogljivosti, vendar se prodaja ni povečala. Potrošnja dobrin, ki je temeljila zgolj na uporabni vrednosti predmetov, je bila premajhna, da bi zadovoljila proizvodne zmogljivosti in prinesla rast dobičkov velikim podjetjem oziroma korporacijam. Te so za spreobrnitev potrošniške

27 Kanduč (2012) nazorno pokaže, da je nadzorstvena moč kapitalističnega sistema in ideološko promovirane potrošnje (v kontekstu ponotranjenja dominantne ideologije, vrednot, idealov, ciljev, pogledov) močnejša, kot je bila nadzorstvena moč nekdanjega socialističnega sistema, ki je ironično – s priljubljeno oznako propagande hladne vojne in današnjih kontrarevolucionarjev – označen kot »totalitaren«. Prejšnji sistem je bil v družben nadzorstveni vlogi pravi amater ali, kot pravi Kanduč (ibid.: 264), je bila to »ponesrečena zgodba o neuspehu«. V zameno za poslušnost in privolitev je zagotavljal socialno varnost (torej je šlo za odnos daj – dam), kapitalistični sistem pa temelji zgolj na odnosu daj – vzamem.

mentalitete in življenjskega sloga posegle po pomoči strokovnjakov s področja odnosov z javnostmi. Spremeniti je bilo treba miselnost ljudi in iz uporabnikov narediti potrošnike. Strategije velikih korporacij so bile pripravljene na podlagi socioloških in psiholoških analiz potrošniškega vedenja, uvedli so množično oglaševanje, prepričevanje in zavajanje. Kot pravi Young (1999: 10), je nato sledil prehod iz brezbrizne množične potrošnje in ležernosti proizvodnje – množica fordističnega proletariata je bila hkrati produkcijska sila in potrošnik – k novi ponudbi raznolikosti v izbirah in uveljavitvi kulture individualizma, ki poudarja nemudnost, hedonizem in samoaktualizacijo. Cilj ni bil več samo narediti potrošnike, temveč spremeniti način posameznikovega samoizražanja, oblikovanje identitete in družbenega statusa pa v čim večji meri vezati na potrošniške izdelke. Začelo se je obdobje postfordističnega konzumerizma,²⁸ ki je vplivalo tudi na proces individualizacije v zahodnih družbah. S tem premikom je skladna tudi sprememba, na katero opozori Bauman (2005: 31–32). Pravi, da je bil v preteklosti poklic dejavnik, ki je določal posameznikovo percepcijo samega sebe in njegove identitete, vendar je nato izgubil to privilegirano vlogo. V potrošniški družbi jo je nadomestila možnost svobodne izbire med posameznimi potrošniškimi izdelki. Večja je svoboda izbire in več izbire posameznik dejansko ima – kar je navadno povezano z ekonomskim kapitalom, ki ima temeljni namen širiti paleto potrošniške izbire –, višje je na družbeni lestvici, večja je njegova samozavest, tako pa se tudi približa idealu dobrega življenja v potrošniški družbi.

Giddens (1991a: 198) ugotavlja, da potrošnja dobrin postane nadomestek za pristen razvoj posameznikovega jaza in je pomembna za izražanje umetno ustvarjenih življenjskih slogov. Videz nadomesti bistvo in navzven vidna uspešna potrošnja nadomesti uporabno vrednost kupljenih dobrin. Baudrillard (1998: 61) pravi, da posameznik ne uporablja stvari zaradi njihove uporabne vrednosti, temveč mu pomenijo oznako, ki ga bodisi povezuje z njegovo idealno referenčno skupino bodisi se z oznako navidezno oddalji od svoje referenčne skupine in se pridruži skupini z višjim statusom – tisti, ki ji želi pripadati. Ponudba in oglaševanje sta se osredotočila na sociološke klasifikacije različnih skupin potrošnikov in oblikovala posebne potrošniške

28 Termin konzumerizem se nanaša na družbe, v katerih številni oblikujejo svoje cilje v življenju predvsem na podlagi pridobivanja dobrin, ki jih več kot očitno ne potrebujejo za zagotavljanje eksistence ali vsakodnevna opravila. Omreženi so v proces pridobivanja – nakupovanja –, na podlagi posesti in javnega prikaza nakupljenih izdelkov pa si oblikujejo del svoje identitete (Stearns, 2001: ix). Če poraba predstavlja posamezna dejanja (nakupe), je konzumerizem način življenja (Miles, 2006: 4), v katerem posamezniki vidijo smisel svojega delovanja predvsem skozi veliko potrošnjo dobrin, ki jih v resnici ne potrebujejo. Konzumerizem vpliva ne samo na svet potrošnje in nakupov, temveč veliko širše: vrednote, načela, mehanizmi delovanja in pričakovanja se namreč preslikajo iz trgovskih centrov v druge sfere življenja in v vsakdanja opravila, razmišljanje in delovanje.

»pakete«, ki jih ponujata glede na ustrezen umetno ustvarjen življenjski slog, ki mu želi slediti posameznik (Giddens, 1991a: 197–199).

Praktik s področja odnosov z javnostmi, Edward Bernays (1928/2005: 49–52), je v odnose z javnostmi in v prepričevanje ljudi k večji potrošnji uvedel psihologijo. Vedenje ljudi je primerjal s čredo, ki praviloma sledi svojemu vodji. Menil je, da smo ljudje po naravi čredna bitja, ki sledimo svojim voditeljem, ko pa teh ni in se mora čreda odločati sama, stori to na podlagi klišejev, predsodkov in oznak, ki označujejo celotno skupino. Ljudje se redko zavedamo pravih razlogov, ki vplivajo na naše delovanje, kot pravi Bernays, pa mora pravi propagandist oziroma svetovalec za odnose z javnostmi poznati prav te prave razloge. Razumeti mora, da si ljudje lahko želijo določeno dobro zato, ker jim nezavedno pomeni simbol nečesa drugega; predstavlja jim sredstvo za zadovoljitev njihovih nezavednih želja. To nezavedno se nagovori prek oglaševanja, s katerim se doseže, kot ugotavlja Luhmann (2000: 46), da posamezniki sprejmejo zavestne odločitve nezavedno. Vse to poteka v duhu lažno ustvarjenega občutka svobodne izbire in nezavedanja pritiska nad posameznikom. Prav te razmere in te potrebe izkorišča konzumerizem. Bauman pravi (2007: 28)

Konzumerizem je oblika družbenih odnosov, ki izhajajo iz recikliranja vsakdanjih, stalnih, t. i. »vodstveno nevtralnih« človeških zahtev, poželjen in hrepenen in v osebno gonilno silo in upravljalno silo družbe. Silo, ki koordinira sistemsko reprodukcijo, družbeno integracijo, družbeno stratifikacijo in oblikovanje posameznikov, ob tem pa ima tudi glavno vlogo v procesih individualne in skupinske identifikacije ter pri selekciji in sledenju osebnih življenjskih odločitev.

Konzumerizem obljublja stvari, ki jih želi posameznik, vendar ga pri tem zavaja, saj mu ne ponuja stvari, temveč zadovoljitev notranjih vzgibov, in nagovarja njegova čustva. Prepriča ga, da jih lahko zadovolji s potrošnjo »pravih« dobrin in storitev, s katerimi pridobi srečo, svobodo, vznemirljivost, lepoto, osebno priljubljenost. Kot pravi Baudrillard (1998: 59), predstavlja ideologijo potrošnje fetišistična logika, v kateri posamezniki vidijo različne cilje, želje, potrebe (ideje, lagodje, znanje, kulturo) kot objekte. S potrošnjo in posestjo teh objektov dosežejo svoje želje in zadovoljijo potrebe. Če smo natančni, sta sama zamisel in predstava, da bomo imeli gmotne dobrine, še pomembnejši kot njihovo resnično posedovanje. Ekonomija in potrošništvo po mnenju Sennetta (2008: 95) krepita »strast, ki požira samo sebe«. Ljudje mislijo, da bodo osvobojeni in srečni v objektih poželenja, ko pa te zares posedeujejo, ugotovijo, da jim niso prinesli pričakovanega.

Cilj korporacij je ustvariti maksimalen (in stalen) dobiček, kar je mo- goče le, če jim uspe zagotoviti *čim večjo in konstantno potrošnjo dobrin*. To zagotovijo tako, da v družbi oblikujejo miselnost, ko si ljudje želijo (ta žel- ja je seveda umetno izzvana) biti vsaj navidezno del idealne, oglaševalsko oblikovane skupine, ki je »in«. Želijo si biti del vsebine, ki jo predstavlja ta skupina. Da si del te vsebine in skupine (z Bernaysovimi besedami – del črede), pokažeš tako, da si identičen v navzven vidnem imidžu – v posesti (torej potrošnji) materialnih dobrin, značilnih za to skupino. Kljub temu se posameznika znotraj črede navidezno spodbuja k unikatnosti in edinstvenosti in se tako nagovarja njegov egoizem in spodbuja individualizem. Beck (2001) pravi, da individualizacija pomeni odvisnost od trga v vseh razse- žnostih življenja. Množična poraba dobrin kot tudi mnenj, navad, vedenj in življenjskih slogov je razširjena in sprejeta med ljudmi prek množičnih medijev. Individualizacija podredi ljudi zunanjemu nadzoru in standardi- zaciji. Prek oglaševanja (v najširšem smislu) proizvajalci nagovarjajo ljudi k temu, naj bodo individuumi, drugačni, samosvoji (kar lahko v številnih primerih slišimo v klišejski frazi »bodi to, kar si«), ob tem pa jih usmerja- jo v posnemanje in sledenje medijsko/potrošniško izoblikovanim idealom. Torej pričakuje se, da bodo unikatni na čredni način, da si bodo oblikovali svoj imidž tako, da bodo zgolj sestavili svoj paket z uporabo množično pro- izvedenih in ponujenih izdelkov.

S čredno individualiziranim povpraševanjem je proizvajalcem uspelo ustvariti izmišljeno različnost. Kot pravi Sennett (2008: 98–108), so prilagodili proizvodnjo tako, da na skupnih platformah izdelujejo izdelke, ki se razliku- jejo le v pozlatah, tj. navidezno, medtem ko je njihova podlaga ista. Vrednost izdelka se poveča s hitro in zlahka izdelanimi manjšimi razlikami, ki prika- zujejo drugačno zunanost. Prav ta se veže na prej omenjeni imidž, ki si ga ljudje želijo (vprašanje pa je, ali tudi finančno zmorejo) ustvariti. Kljub temu da sta Audi in Škoda narejena na isti platformi in ju izdeluje ista korporacija, ju spremlja drugačen imidž in prav ta se v dobi konzumerizma (iluzijsko) pre- slikava na njenega lastnika. Zato se za nakup enega ali drugega avtomobila, ki se razlikuje predvsem v zunanosti, odločajo ljudje z različnim imidžem.

Drugi cilj, ustvariti konstantno potrošnjo dobrin, korporacije dosežejo s takšnim načrtovanjem proizvodnje izdelkov, da si zagotovijo naš nakup, ker bodo izdelki sicer kmalu zastareli in neuporabni (to je značilno pred- vsem za tehnične izdelke, kot so na primer mobilni telefoni, računalniki), ali pa ustvarijo miselnost, da je uporaba določenega izdelka neprimerna, kljub temu da je še vedno uporaben. Najbolj nazoren primer takšnega de- lovanja je vpliv mode, ki se vsako leto menja in določa, katere barve in

modeli oblek, čevljev, očal, nakita itd. so/niso več modni. Posledično je družbeno neprimerna (in s tem potencialno izpostavlja posameznika neformalnim družbenim sankcijam, kot sta na primer posmeh in izključitev) tudi njihova uporaba, čeprav so predmeti še vedno uporabni in služijo svojemu primarnemu namenu oziroma izpolnjujejo uporabno funkcijo. Moč in vpliv mode na potrošništvo slikovito in tudi paradoksalno upodablja oglas v eni od znanih trgovin z oblačili na sloviti londonski nakupovalni aveniji Oxford Street. Na oglasu piše: »Kaj bi se zgodilo, če bi se zbudili jutri in mode ne bi bilo?« Paradoks napisa je, da skuša ustvariti strah ali vsaj zaskrbljenost pri bralcu, torej potencialnem potrošniku, ki pa bi lahko v dnevih brez mode, v nasprotju s trgovskimi verigami, živel povsem normalno. Potrošniku skuša vzbuditi zaskrbljenost, kot da sta moda in potrošništvo njegovi zdravili, brez katerih ne more živeti. S tem zanemarja, da bi lahko na napis oziroma vprašanje odgovoril preprosto: Nič. Potem ne bi več tako pogosto prihajal v to in druge trgovine in kupoval toliko stvari kot zdaj. Nič tragičnega se ne bi zgodilo. Zaskrbljenost ustvarja tisti, ki ga takšna prihodnost najbolj skrbi, saj bi ga uničila.

Načela konzumerizma so postala prevladujoča v zahodnih družbah. Preoblikovale so se družbene vrednote, v ospredje so prišle tiste, ki jih zagovarja velika potrošnja. Potrošniška miselnost, ki se ujema s cilji neoliberalizma, je okupirala mišljenje in razmišljanje ljudi. Njene vrednote in načela *presejajo odnos do potrošnje in vstopajo v druge sfere življenja*. Oblikujejo in označujejo naš odnos tudi na drugih, na prvi pogled nekomercialnih, nepotrošniških področjih. Na povezanost med potrošništvom in politično sfero je nazorno pokazal Baudrillard (1998). Po njegovem mnenju je mit o enakosti, ki je izviral iz revolucij v 18. in 19. stoletju, v sodobnih družbah utelešen in pretvorjen v mit o sreči. Sreča, ki je postala nosilka egalitarnega mita, zavzema posebno obliko blaginje, ki mora biti vidna in izmerljiva v obliki predmetov in znakov. Posest in dostop do teh materialnih predmetov naj bi posamezniku omogočala dostop do sreče in nadomestila njegovo pomanjkanje in nezastopanost pri resnično pomembnem odločanju o njegovem življenju, tj. političnem odločanju.

Konzumerizem je ustvaril iluzijo, da imajo ljudje resnično možnost odločanja o svojem življenju in da lahko pomembno vplivajo na svojo srečo. Ustvaril je iluzijo o enakosti. Iluzijo zato, ker je (oziroma še vedno) skušal prepričati, da smo si enaki v dostopu do vseh dobrin in tudi najvišjih ciljev ter prav tako enaki na drugih družbenih področjih in v politični sferi. Vendar je ob tem že takoj zanemarjeno dejstvo, na katerega je opozoril že Merton (1938), da so sredstva za dostop in doseg družbeno determiniranih

ciljev – v potrošniški družbi dostop do čim večje izbire dobrin – v družbi neenakomerno razdeljena. Iluzija zavaja, da je sreča odvisna zgolj od nas samih, zgolj od naše sposobnosti zagotovitve finančnega kapitala za menjavo za dobrine, ki osrečujejo. Vse drugo naj bi bilo sekundarnega pomena. Če pa že menimo, da je treba zagotoviti srečo tudi kako drugače – ne le s potrošnje osrečujočih dobrin –, je sporočilo, da je vse odvisno le od nas samih. Če nam eno ali drugo ne uspe, se pač nismo dovolj potrudili, saj sta (ne)uspeh in (ne)sreča individualizirana.

Celoten proces spodbujanja potrošnje poteka v sodelovanju z gospodarskimi subjekti, ki omogočajo dostop proizvajalcev do potencialnih potrošnikov – tj. z množičnimi mediji. Ti nam redno prikazujejo potrošniške objekte, ki predstavljajo simbole za način življenja in vrednote, h katerim moramo vsi stremeti. S prikazovanjem teh objektov si mediji zagotavljajo obstoj, saj prav z oglaševanjem – prodajo možnosti dostopa do potencialnega potrošnika – ustvarjajo svoje prihodke. Ob tem ne bi smeli spregledati, da medijsko delovanje spodbuja podobo o individualizirani odgovornosti. Kot ugotavlja Erjavec (2000: 673), popularna medijska kultura namenja svojo pozornost skoraj izključno posamezniku. Zadovoljuje potrebe posameznikov, predstavlja njihove zgodbe in tako odvrča ljudi od reševanja skupnih družbenih problemov in zavedanja o tem, da jih je učinkovito mogoče reševati (le) skupaj.

Mediatizirana družba lažnega občutka o obveščenosti in nadzoru vladajočih elit

Za sodobne družbe se je uveljavilo tudi poimenovanje mediatizirane družbe. Ta označba se nanaša na dejstvo, da so množični mediji postali glavni vir informacij o dogajanju v svetu okoli nas. Če želimo biti informirani o širšem dogajanju – oziroma imeti občutek, da smo informirani –, lahko to dosežemo izključno s spremljanjem novic v medijih. Bourdieu (1998: 46) pravi, da imajo mediji *de facto* monopol nad produkcijo in distribucijo informacij v velikem obsegu. Ob tem je treba dodati, da dostop do tega monopola oziroma do medijskega (in tudi drugih) diskurza nadzorujejo in upravljajo družbene elite (van Dijk, 1995b: 18; 2001: 356), ki s tem delno tudi nadzorujejo širšo javnost (ibid.: 1996: 86). Mediji s svojim poročanjem omogočajo dostop do dogajanja, s katerim se posameznik ne bi srečal (Giddens, 1991a: 84). Kot pojasnjuje teorija prednostnega tematiziranja (McCombs, Shaw, 1972: 3), mediji s svojim poročanjem usmerjajo javnost v določene vsebine in probleme, ob tem pa sočasno zapostavljajo tiste, o katerih ne poročajo. Mediji imajo ključno vlogo pri oblikovanju naše predstave o posameznih

družbenih pojavih. Van Dijk (1995a) ugotavlja, da ljudje pridobimo svoje vedenje o svetu primarno iz medijev, vendar je napačno domnevati, da mediji usidrajo v nas način razmišljanja – kot je to predvidevala teorija podkožne igle –, temveč skupaj z drugimi dejavniki (družino, izobraževalnim sistemom, vrstniki, pomembnimi drugimi, mnenjskimi voditelji, osebnimi izkušnjami, socialnim položajem idr.) vplivajo na oblikovanje naših stališč in na naše videnje posameznih družbenih pojavov in družbenih razmer na splošno. Občinstvo iz medijev ne izve samo o različnih javnih dogajanjih, temveč se glede na medijsko pozornost, namenjeno določeni temi, nauči tudi, koliko pozornosti bo samo namenilo tej temi. Teme, ki jim mediji namenjajo največ pozornosti, bodo v javnosti zaznane kot najpomembnejše (McCombs, 2004).

Mediji so prevzeli vlogo navideznega družbenega kritika in nadzornika, vendar sta njihova kritika in nadzor omejena. Omejitve so navzoče: širše gledano na ideološkem področju na podlagi zagovora kapitalistične ideologije, katere sestavni del so prav medijska podjetja, in ožje gledano na podlagi lastninskih deležev, kapitalskih povezav in povezav neformalnih vplivnih mrež, primarnega motiva delovanja medijskih podjetij, tj. ustvarjanja dobička. Omejitev medijske kritičnosti in nadzorstvene vloge na ožji ravni, na podlagi lastnine in kapitalskih povezav, je najbolj očitna, kadar so mediji postavljeni pred izziv, ko bi morali v interesu javnosti poročati o slabih novicah, povezanih z njihovimi lastniki ali njimi samimi. Na podlagi različnih primerov, ki jih navajajo Croteau in Hoynes (2006), Halimi (2003), Splichal (2005), je očitno, da se mediji ne odločijo za zavarovanje interesa javnosti, saj v primerih, ko morajo izbirati med interesom ekonomskega kapitala, zasebne lastnine njihovih delničarjev in interesom javnosti, postavijo v ospredje interes ekonomskega kapitala.

Razlaga širšega pogleda na omejitve medijske kritičnosti odkriva, da mediji v »demokracijah« zagotavljajo monopol institucionalizirane politične sfere, ki je politično zagotovilo aktualne kapitalistične ureditve, nad politično-medijskim diskurzom. Povedano z Močnikovimi (2003: 135) besedami, mediji skrbno varujejo monopol strankarskega establišmenta nad javno besedo. Medijska kritičnost in nadzorstvena vloga na političnem področju je tako usmerjena zgolj v prikaz argumentov institucionalizirane politike na relaciji pozicija/opozicija, ne prikazuje pa alternative zdajšnji institucionalizirani politični sferi oziroma, povedano drugače, ne prikazuje alternativnega modela družbenopolitičnega delovanja. Karmen Erjavec (2011) pravi, da

Ker so v sodobni družbi medijske reprezentacije postale osrednji ponudnik diskurzov, med katerimi se odvijajo boji za prevlado in za prevladujočo interpretacijo realnosti, ne preseneča dejstvo, da osrednjo vlogo pri konstruiranju in reproduciranju hegemonije neoliberalnega diskurza igrajo mediji. Novinarski prispevki so tudi v slovenski družbi prevzeli eno od osrednjih vlog pri konstruiranju in reproduciranju hegemonije neoliberalnega diskurza. Govorico neoliberalnega diskurza pod krinko služenja javnosti vzdržujejo kot najbolj legitimno govoricu.

Medijska kritika oziroma nadzor je vedno usmerjen zgolj k posameznim kršitvam, ne preučuje in nadzoruje pa sistema v celoti. Kvečjemu nasprotno – predstavlja steber njegove ohranitve. Zakaj je tako? Odgovor je preprost: zato, ker so mediji eden od ključnih elementov tega sistema ali – kot so slikovito opisali Gamson, Croteau, Hoynes, Sasson (1992: 379) – medijski imperiji niso preprost rezultat tržnega sistema, ampak so njegovi navijači. Zahteve za ustvarjanje dobička in potreba po ohranitvi ugleda korporacij kot vzornih državljanov bodo še vnaprej izvajale pritisk na novinarje, da bodo ustvarjali politično in kapitalsko varne vsebine. Dokler medijske hiše ustvarjajo dobičke in izpolnjujejo svojo primarno funkcijo, ni v njihovem interesu delovati proti sistemu, ki jim to omogoča. To se tudi vidi v medijskem delovanju, ki, kot navaja Baudrillard (2001: 32), danes temelji na njihovi prepovedi govora. Mediji imajo monopol nad govorom, saj delujejo tako, da so oni tisti, ki govorijo in jim nihče ne more odgovoriti. Komunikacija je namreč enosmerna, tako da je »poslušalec medijskega govora« (občinstvo) reducirana na raven potrošnika, ki lahko le kupi ali ne kupi določenega izdelka. Kot pravi Baudrillard (ibid.: 34), televizija – enako pa velja tudi za druge medije – povzroča, da se ljudje ne pogovarjajo več, da so končno izolirani in priče govoru brez odgovora. Prav iz tega izhaja moč in družbenonadzorstvena vloga medijev.

Medijske organizacije kljub svoji pomembni vlogi v družbi delujejo le kot eno od podjetij na gospodarskem trgu in kot vsako podjetje sledijo najprej primarnemu cilju v gospodarstvu, tj. ustvariti čim večji dobiček. Vsebine tako prilagajajo zahtevam občinstva, saj na medijskem trgu velja pravilo – večji kot je delež občinstva, višji so prihodki in dobički (Grossberg, Wartella, Whitney, 1998: 107). Kot pravita Curran in Seaton (1993: 4) v knjigi z naslovom Moč brez odgovornosti, imajo mediji mogočno moč, ki pa je bolj kot kdaj prej moč brez odgovornosti. Lastniki medijskih hiš se niso pripravljene odpovedovati dobičkom, posledično pa uredniki in novinarji niso pripravljene na etično samoomejevanje oziroma jim to ni omogočeno.

Če smo natančni, se samoomejevanje dogaja, vendar prav v smeri zagotavljanja vsebin, ki prinašajo večji delež občinstva in večje dobičke oziroma ne škodujejo njihovim lastnikom, zaveznikom ali sistemu, ki jim omogoča ustvarjanje dobičkov. Zaradi tega postajajo sužnji rezultatov meritev deleža občinstva (Bourdieu, 1998: 27), podrejeni se morajo pritiskom oglaševalcev, interesom lastnikov in vedno znova odkrivati poti, kako zagotoviti maksimalen delež občinstva.

V opisanih razmerah je mogoče, da lahko celo v obdobju svetovne recesije, ko postajajo posledice in težave kapitalizma prepoznavne širši javnosti in jih občuti ves svet, v medijih še vedno spremljamo le razprave o posameznih ukrepih, pomoči podjetjem in vlogi vlad pri reševanju krize. Ne zasledimo pa javnih razprav o alternativnih družbenoekonomskih ureditvah in pozivov h konkretnim spremembam družbenopolitičnega sistema. Drži Žižkova (2010: 161) ugotovitev, da v zahodnih »demokracijah« sprejemamo liberalno-demokratski kapitalizem kot končno najdeno formulo najboljše družbe, treba ga je le še narediti pravičnejšega, strpnejšega in boljšega. K takšnim razmeram pripomorejo zlasti množični mediji. V javnosti je ob njihovi pomoči *ustvarjeno iluzijsko zagotovilo, da mediji omogočajo nadzor nad slabimi posamezniki, ki delujejo v dobrem sistemu*. Medijska vsebina nam večino časa prikriva pravo funkcijo medijev. Predstavlja nam sporočilo, manifesten diskurz, ki pa je zgolj konotacija, pravo sporočilo pa so globoke strukturne spremembe v človeških odnosih (Baudrillard, 1998: 123) oziroma ohranjanje nastalih sprememb in sistema, ki jih omogoča. Kot pravi Splichal (2005: 61), nova konceptualizacija medijev in svobode ne poudarja gonilne sile javnega mnenja za nadzorovanje vladajočih, ampak se osredotoča na moč javnega mnenja, da disciplinira in pacificira ljudi ter jih osvobaja kritične funkcije in aktivne vloge v procesih oblikovanja in izražanja javnega mnenja. Mediji danes ne delujejo kot mesto oblikovanja kritične javne razprave, temveč kot ideološko slepilo »demokratskega« sistema, da ta kritičnost sploh še obstaja, medtem ko je v resnici (skoraj) ni več – oziroma je atomizirana in brez prave politične moči.

Univerzalna rešitev težav – več nadzora, penalni populizem in privatizacija nadzorstva

Ob spremembah na področju političnega delovanja, zaposlovanja, socialne varnosti in drugih ukrepov za zavarovanje interesov velikega kapitala – s skupnim imenovalcem ukrepi neoliberalne kapitalistične ideologije – so vzporedno potekale tudi spremembe na področju formalnega družbenega nadzorstva in delovanja kazenskega pravosodja. Uveljavljali so se

neokonzervativni pogledi na kriminaliteto, kaznovanje storilcev in nadzor kriminalitete. Oba pristopa skupaj delujeta v simbiozi in predstavljata dve strani istega kovanca. Pri kazenski politiki namreč ne gre le za še eno področje, temveč za ključno področje političnega delovanja in implementacijo politične moči, ki odloča o nadzorovanju, kaznovanju, inkriminaciji in inkarceraciji. Torej gre za področje, ki določa, zakaj, kako in do kdaj – ter posredno tudi kdo – bo najbolj grobo izključen iz družbe tako, da bo nameščen v zapor in s tem formalno izključen in družbeno stigmatiziran. Kot pravi Garland (2001: 6), »raziskovanje novih oblik nadzora kriminalitete pomeni raziskovanje ponovnega oblikovanja družbe in institucij, ki vzpostavljajo red«.

Garland ugotavlja, da se je zgodil popoln odklon od idej, ki so označevale nadzor kriminalitete in delovanje kazenskega pravosodja večino 20. stoletja. Obdobje, ki ga imenuje »kazenska blaginja« (orig. penal welfare), se je končalo v 70. letih prejšnjega stoletja in nato v nadaljnjih desetletjih doživelo znaten preobrat. Pri tem je treba razumeti, da se spremembe »niso zgodile v političnem in kulturnem vakuumu« (ibid.: 193), temveč so bile usidrane v kulturo zahodnih družb prav z novimi neoliberalnimi politikami. Tezo o popolni preobrazbi pogledov in pristopov na področju nadzora in spopadanja s kriminaliteto zagovarja tudi Wacquant (2008: 69), ki govori o prehodu od socialne h kaznilniški državi. Podobnega mnenja je tudi Yung (1999: 46), ki pravi, da se je v zadnji treh desetletjih 20. stoletja zgodila dramatična sprememba v našem zaznavanju kriminalitete, hkrati pa tudi v realnosti kriminalitete in njenega nadzora.

V nadaljnji analizi in primerjavi razmer, značilnih za pionirki neoliberalizma – ZDA in VB (in tudi nekaterih drugih) –, bomo prikazali te premike in skušali oceniti, v kolikšni meri opisane ugotovitve veljajo za Slovenijo. Pri tem je treba opozoriti, da so spremembe v Sloveniji še toliko bolj nazorne zaradi sprememb družbenopolitičnega in ekonomskega sistema. Že na tem mestu lahko sklenemo, da so procesi, ki smo jim v zahodnih državah pričeli od 70. let naprej, v našem prostoru zgoščeni v obdobje dveh desetletij po osamosvojitvi. Za prikaz ključnih sprememb na področju nadzora kriminalitete in kazenskega pravosodja v družbah, kjer prevladuje kombinacija neoliberalne ekonomske in neokonzervativne moralistične politike v zadnjih desetletjih, se bomo naslonili na dve pomembni deli: Garlandovo analizo razmer v ZDA in Veliki Britaniji, ki jo je prikazal v knjigi *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society* (2001), in Wacquantovo analizo prehoda od socialne h kaznilniški državi, ki jo je podrobneje opisal v knjigi *Zapori revščine* (2008).

Garlandovo (2001) podrobno preučevanje sprememb in prehoda se nanaša primarno na ZDA in Veliko Britanijo. Kot pravi, ne trdi, da obstaja univerzalen vzorec, veljaven za vse države, in ob tem dodatno poudarja pomembne razlike med posameznimi državami. Vendar na drugi strani hkrati predvideva, da so – oziroma kmalu bodo – problemi in nevarnosti, ki jih navaja, zaznavni tudi v drugih pozno modernih družbah. Garlandovo predvidevanje o širitvi novih pogledov potrdi tudi Wacquant (2008) z ugotovitvami o internacionalizaciji nove ameriške kazenske politike, katere cilj je kriminalizirati revščino in tako normalizirati prekarno mezdno delo. Poleg izvoza neoliberalne ideologije so izvozili tudi neokonzervativne kazenske politike in metode nadzora kriminalitete ali z ameriško retoriko – metode permanentne »vojne proti kriminaliteti« –, kjer so glavni sovražnik marginalizirani spodnji družbeni sloji in skupine, ki izvajajo inkriminirana dejanja; sistemsko množično izkoriščanje, (legalna) korupcija, gospodarski kriminal in celo vojne pa so del samoumevnega globalnega ekonomskega delovanja.

Ključna sprememba v kazenskem pravosodju je bila opustitev do takrat prevladujoče sodobne ideje o nujnosti in učinkovitosti rehabilitacije. Osrednje ideološko vezivo kaznovanja je razpadlo, v ospredje je prišel (star) nov pogled, ki je vrnil pogled na kaznovanje v obdobje klasične kriminološke šole in v nekaterih primerih celo posegel po ukrepih in mehanizmih iz fevdalnega obdobja, ki jih je klasična šola označila za nehumane, jih obsodila in zavrnila.²⁹ Najbolj nazorni primeri tega so popolnoma nesorazmerna pooblastila novodobnih nosilcev suverenosti na področju boja proti terorizmu. Ironično je, da prestrašena laična javnost niti ne prepozna te nevarnosti in tako namesto klicev k spremembi sistema in varovanju pred državnimi posegi v pravice podpira ter celo zahteva prav te »zaščitne« ukrepe.

Garland (2001) poudarja, da je vse do sprememb v 70. letih prejšnjega stoletja prevladoval skupen pogled na kriminaliteto, ki so ga delili tako znotraj institucij kazenskega pravosodja kot tudi sistema za izvrševanje kazenskih sankcij. Celoten diskurz ukvarjanja s kriminaliteto in kaznovanja je imel jasno začrtane meje. Danes je povsem drugače ali, kot pravi Garland (ibid.: 4), na tem področju ne obstaja več »strinjanje, ne obstaja ustaljena kultura in tudi ni jasnega pogleda na širšo sliko«. Oblikovanje kazenske politike ni več konsistentno in hkrati tudi ne vključuje nujne premise, ki

29 Ugladen avtor klasične kriminološke šole, Cezare Beccaria (1764/2002: 63), je že leta 1764 zapisal: »Pod pravičnostjo pa ne razumem drugega kakor vez, ki je potrebna, da ohranja združene posebne interese, ki bi se brez nje raztopili v nekdanje stanje nedruštvenosti. Vse kazni, ki segajo čez potrebo, da se ta vez ohrani, so po svoji naravi krivične.«

kaže na razumevanje oblikovanja kazenske politike v kontekstu (naj)širšega družbenega delovanja. Nikoli prej ni bilo toliko sprememb zakonodaje in nasprotovanj med strokovnjaki in političnimi odločevalci. Garland (ibid.: 143) ugotavlja, da politiko oblikujejo politični odbori in politični svetovalci, ne pa več raziskovalci in javni uslužbenci s tega področju. Pratt (2007) temu dodaja, da se kazenska politika oblikuje glede na »zdrav razum« in glas ljudstva, pri čemer so zakonodajne spremembe rezultat delovanja političnih odločevalcev, različnih skupin in posameznikov, ki naj bi govorili »v imenu ljudstva«.

Rehabilitacijske možnosti kaznovanja so danes podrejene drugim ciljem kaznovanja, med katerimi prevladuje retribucija in onesposobitev z izključitvijo iz družbe ter pristopi upravljanja s tveganjem (Garland, 2001: 8). Uresničitev tega novega načela prinaša drastično rast števila zaporniške populacije in hkrati tudi števila ljudi na pogojnem in poskusnem odpustu, povečuje se nadzor posameznikov z uporabo različnih podatkovnih baz, registrov in kriminalnih dosjejev, dosmrtnih registrov za posamezna kazniva dejanja, elektronskega nadzora in drugih ukrepov, ki jih Wacquant (2008: 73) označuje kot horizontalno širitev kazenske mreže. Če to prikažemo na konkretnem primeru ZDA, je treba v letu 2009 2,3 milijona zaprtim dodati še približno 5 milijonov ljudi na pogojnem in poskusnem izpustu (Bureau of Justice Statistics, 2009). Osrednja ideja kaznovanja prisega na javnosti všečno mantro političnih odločevalcev, ki se glasi »zapor deluje«. Pri tem ne mislijo na njegovo delovanje v kontekstu rehabilitacije, temveč zaščite javnosti z izolacijo in retribucijo. Takšen pogled je v nasprotju z ugotovitvami kriminologov in penologov, ki poudarjajo, da mora biti zaporna kazen skrajni ukrep kaznovanja, in opozarjajo, da zapor deluje tudi kot šola za učenje kriminalitete. Že osnovno logično sklepanje pove, da če ni v ospredju ideja rehabilitacije, lahko »učinkovitost delovanja« kazenskega sistema dosežemo le s konstantno izolacijo in nadzorom (nerehabilitiranih) posameznikov oziroma celotnih populacij. To je mogoče doseči z vse daljšo in ponavljajočo se inkarceracijo, ki je dopolnjena z drugimi nadzorstvenimi mehanizmi.

Poleg kvantitativnih sprememb v kaznovanju so navzoče tudi kvalitativne – povedano natančneje, prav te povzročajo prve. Spreminja in dodaja se obseg kaznivih dejanj, število izrečenih zapornih kazni, njihovo trajanje. Garland (2001) pravi, da se v imenu zavarovanja javnosti – in kot odgovor na njene zahteve – uvaja kazni, ki so višje, kot bi jih zagovarjala načela pravične retribucije. Kaznovanje dodatno vnovič posega po ukrepih javnega sramotenja in označevanja obsojencev in javnega zastraševanja, ki

v simbiozi s populističnim medijskim poročanjem o kriminaliteti spominjajo na Foucaulteve (2004) ugotovitve o srednjeveškem kaznovanju kot javnem spektaklu.

Spremembe na področju kaznovanja in preganjanja kriminalitete in njihova vsenavzočnost v zahodnih družbah so razvidni iz tabele 1. V obdobju dveh desetletij se je v vseh državah, prikazanih v tabeli (in tudi številnih drugih), z izjemo Finske povečalo število zaporniške populacije in tudi število zapornikov glede na število prebivalcev – prikazano na 100.000 prebivalcev. V nekaterih državah so spremembe izjemno velike, saj se je zaporniška populacija v tem obdobju (skoraj) podvojila (Nizozemska, Nova Zelandija, Avstralija, Hrvaška, ki je zaradi vojne v začetku 90. izjema). Pri tem ne smemo spregledati, da je povečanje zaporniške populacije še večje, če upoštevamo daljše časovno obdobje. V Veliki Britaniji (Angliji in Walesu) se je tako število zapornikov v 50 letih (primerjava za leto 1960 in 2010) povečalo za 223 odstotkov (Ministry of Justice, 2010: 87), v ZDA pa ta sprememba znaša »zastrašujočih« 580 odstotkov (Justice Policy Institute, 2000, in International Centre for Prison Studies, 2012). Opisane razlike kažejo na širše družbene spremembe, ki presegajo preproste in naivne razlage o takšni spremembi v številu zaprtih zgolj s povečanjem obsega kriminalitete.

Pomembna značilnost oziroma posledica sprememb je zapiranje socialno marginalizirane populacije in kriminalizacija revščine. V ZDA so žrtve takšnih politik temnopolti, v Evropi pa priseljenci in njihovi potomci. Wacquant (2008: 104) pravi, da gre pri tem za pravo kriminalizacijo priseljencev, ki jo dodatno razpihujejo mediji in nekateri politiki, pri čemer oboji izkoriščajo ksenofobična čustva številnih evropski prebivalcev. V takšnih razmerah, ki so dodatno zaostrene z upadanjem socialnih pravic domačega prebivalstva in strahom pred terorizmom, se v javnem diskurzu meša in celo združuje migracije, kriminaliteto, izkoriščanje socialnih pravic, odžiranje delovnih mest in celo terorizem. Katja Franko Aas (2007: 78) ugotavlja, da se v političnem in medijskem diskurzu zahodnih evropskih držav spet oblikuje podoba o »deviantnem priseljencu«, ki vključuje podobe nasilnih prosilcev za azil, mreže, ki preprodajajo in tihotapijo ljudi, muslimanske teroriste, nigerijske in zahodnoevropske prostitutke, tolpe mladostnikov drugačnega etničnega rodu itn. Povedano drugače, meja med migracijami in kriminaliteto, migranti in storilci kaznivih dejanj se v javnem diskurzu vse bolj briše. Tujci, priseljenci oziroma tisti, ki ne delijo večinske kolektivne identitete in predstavljajo »druge«, predstavljajo v tej konstrukciji hkrati tudi grožnjo »nam«.

Tabela 1: Statistika zaprtih v izbranih zahodnih industrijsko razvitih državah

Država	Leto	Število vseh zapornikov	Število zapornikov na 100.000 prebivalcev	Sprememba v celotni zaporniški populaciji 1992–2010	Delež tujcev v zaporniški populaciji (leto, na katerega se nanaša podatek)
ZDA	1992	1.295.150	501	+ 971.682	5,9 % (2007)
	2010	2.266.832	730	(+ 75 %)	
Velika Britanija: Anglija in Wales	1992	45.817	90	+ 38.908	12,7 % (2012)
	2010	84.725	153	(+ 85 %)	
Avstrija	1992	7.029	90	+ 1.629	46,4 % (2011)
	2010	8.658	103	(+ 23 %)	
Hrvaška	1992	1.371	29	+ 3.520	5,7 % (2012)
	2010	4.891	110	(+ 256 %)	
Češka	1992	13.967	135	+ 7.933	7,2 % (2012)
	2010	21.900	208	(+57 %)	
Danska	1992	3.597	70	+ 368	21,7 % (2011)
	2010	3.965	71	(+ 10 %)	
Francija	1992	48.113	84	+ 13.317	17,8 (2010)
	2010	61.430	98	(+ 28 %)	
Nemčija	1992	57.448	71	+ 14.604	26,7 % (2010)
	2010	72.052	88	(+25 %)	
Madžarska	1992	15.913	153	+ 415	3,4 % (2011)
	2010	16.328	163	(+ 3 %)	
Islandija	1992	101	39	+ 64	18,8 % (2011)
	2010	165	52	(+ 63 %)	
Italija	1992	47.316	83	+ 20.645	36,2 % (2012) – brez mladoletnikov
	2010	67.961	112	(+ 44 %)	
Nizozemska	1992	7.397	49	+ 7.838	26,2 % (2011)
	2010	15.235	92	(+ 106 %)	
Norveška	1992	2.477	58	+ 1.059	32,5 % (2011)
	2010	3.536	72	(+ 42 %)	
Švedska	1992	5.233	60	+ 1.669	27,6 % (2011)
	2010	6.902	74	(+ 31 %)	
Švica	1992	5.400	79	+ 781	71,4 % (2011)
	2010	6.181	79	(+ 14 %)	
Avstralija	1992	15.559	89	+ 14.141	20,7 % (2011) – rojeni zunaj Avstralije
	2010	29.700	133	(+ 90 %)	
Nova Zelandija	1992	4.217	119	+ 4.387	19,8 % (2011) – druga etnična pripadnost kot NZ Evropejci in NZ Maori
	2010	8.604	197	(+ 104 %)	
Finska	1992	3.511	70	- 220	13,3 % (2011)
	2010	3.291	61	(- 45 %)	
Slovenija*	1992	900	45	+ 404	11,7 % (2011)
	2010	1.304	63	(+ 45 %)	

Vir: International Centre for Prison Studies (2012). *World Prison Brief*.

* Od leta 2000 do 2011 je bilo v slovenskih zapirih med priprtimi od 25 (leta 2003) do 33,8 (leta 2001) odstotka tujcev, med zaprtimi pa od 16,1 (leta 2005) do 11,4 odstotka (leta 2009) tujcev. Skladno z migracijskimi povezavami, ki so v Sloveniji najmočnejše z državami, nastalimi na ozemlju nekdanje Jugoslavije, je tudi narodnostna oziroma natančneje državljanska struktura priprtih in zaprtih ljudi podobna. Med priprtimi in zaprtimi tujci je bilo v tem obdobju največ ljudi iz Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Srbije, od leta 2008 pa je večji delež pripadel tudi državljanom Romunije (UIKS, 2002; 2004; 2006; 2010).

Kot je razvidno iz tabele 1, je delež priseljencev (oziroma natančneje tujcev) med zaporniško populacijo v evropskih državah zelo visok. Na podlagi podatkov lahko sklenemo, da je v državah, ki so bile (oziroma so še vedno) območje priseljevanja, delež zaprtih tujcev višji kot v državah, kjer so bili migracijski tokovi manjši. Vendar moramo biti pri interpretaciji podatkov o zaprtih priseljenih in tujcih natančni. Predstavljeni podatki namreč razlikujejo le med pravnimi statusi posameznikov – državljani in tujci. Tako so vsi zaprti priseljenci, ki imajo državljanstvo države, v katero so se preselili in prebivajo v njej, v tej statistiki izključeni oziroma zli z večinskimi (domačimi) prebivalstvom. Zato lahko sklenemo, da je delež priseljenih (tujcev in naturaliziranih) večji, kot je delež zaprtih tujcev, prikazan v tabeli. Med njih moramo namreč šteti tudi naturalizirane priseljence. Kot je razvidno iz podatkov, se deleži v zahodnih evropskih državah povzpnejo prek tretjine zaprte populacije. Ob tem moramo upoštevati tudi opozorilo Katje Franko Aas (2007: 86), da je treba med zaprte tujce prišteti tudi vse tiste, ki so zaprti v centrih za tujce in podobnih institucijah. V Sloveniji je bilo leta 2010 poleg zaprtih tujcev v zaporih tudi 313 tujcev, zaprtih v centru za tujce, kar je bistveno manj kot leta 1999, ko je bilo v tej instituciji zaprtih 15.559 tujcev (Policija, 2012a).³⁰ Na podlagi prikazanih podatkov lahko pritrdimo Wacquantovi ugotovitvi o kriminalizaciji priseljencev. Priseljenci so v Evropi očitno v podobnem položaju kot temnopolti v ZDA, njihovo mesto v kazenskem sistemu in povezavo s kriminaliteto pa bomo natančneje obravnavali v nadaljevanju.

Opisane spremembe na področju kaznovanja se odražajo tudi v spremembah v akademskih krogih, saj veliko večino raziskav financira prav država, kar vpliva na usmeritev raziskovalcev v posamezne probleme in politično idealizirane rešitve. Podobno kot v drugih sferah tudi v akademski delovanje raziskovalcev (vsaj posredno) določa (eksistenčna) odvisnost od finančnih sredstev. Young (1999: 45) ob tem opozarja, da spremembe močno vplivajo tudi na delovanje in načela znotraj kazenskega pravosodja in tudi na akademske kriminološke teorije. Vzpon števila kaznivih dejanj in razširjenost kriminalitete, ki smo jima pričeli v zahodnih državah od 70. let prejšnjega stoletja, v Sloveniji pa od osamosvojitve naprej, je vplival na

30 Znatno upad je mogoče pripisati koncu vojaškega konflikta na ozemlju nekdanje Jugoslavije, spremembam v vizumski politiki sosednih držav, legalizaciji nekdanjih nelegalnih migracij (s širitvijo EU na države, iz katerih so v tistem obdobju prihajali (neregularni) migranti (na prvem mestu Romunija), in z odpravo vizumov za Srbijo, Makedonijo, Črno goro, Bosno in Hercegovino, Albanijo), poostrenemu nadzoru in uvajanju večstopenjskega nadzora migracij idr.

vzpostavitev (starega) novega³¹ pogleda na kriminaliteto. V nasprotju s povojnimi kriminologi, ki so (nekateri še vedno) zagovarjali državo blaginje in videli vzroke za kriminaliteto predvsem v družbeni in relativni deprivaciji, neustrezni socializaciji in individualni patologiji, nova kriminologija vidi kriminaliteto kot nekaj normalnega, rutinskega in kot posledico normalnih družbenih odnosov. Posledično se razlikujejo tudi pogledi na vzroke za kriminaliteto, njeno preprečevanje in celo najširše, na človeško naravo. Garland (2001: 15) trdi, da je kriminologija države blaginje predvidevala, da je človek po svoji naravi dober, kriminaliteta pa je posledica ekonomske, socialne in psihološke deprivacije. Prav zato v teh primerih vstopa država, ki pomaga posameznikom odpraviti pomanjkanje in minimalizirati morebitne težave. Nova kriminologija ali, kot pravi Garland (ibid.), »teorije, ki danes oblikujejo uradno razmišljanje in delovanje«, izhajajo iz »mračnejše« domneve o človeški naravi. Verjame, da je človek slab in ne krši pravil in zakonov le, če je izpostavljen robustnemu in učinkovitemu nadzoru in vsiljevanju discipline.

Spremembe in prevlado »negativnih pogledov« lahko vidimo tudi na drugih, ne samo kazenskih področjih (npr. popolna birokratizacija delovnega procesa, kjer je v ospredju nenehno nadzorovanje, uvajanje številnih obrazcev, ki so simbol nezaupanja, nadzora in nujen mehanizem za vzpostavljanje osebne odgovornosti, kajti drugače bi posamezniki kršili pravila). V ospredje danes prehajajo pristopi preprečevanja kriminalitete, ki zmanjšujejo tveganje in omejujejo posledice, in ne pristopi, ki odpravljajo vzroke za kriminaliteto. Fokus delovanja administrativne kriminologije in njej pripadajočega nadzorstvenega delovanja različnih institucij ni le kriminaliteta, temveč antisocialno vedenje na splošno, kar vključuje »vse, kar bo zmotilo gladko delovanje sistema« (Young, 1999: 46). Pozornost je usmerjena na predvidevanje nevarnosti in s tem njene preprečitve, zmanjševanje priložnosti, situacijsko prevencijo, družbeni nadzor in izključitev deviantnega posameznika – z Youngovimi besedami (ibid.) »ločitvijo storilcev od spodobnih državljanov, problematičnih posameznikov od miroljubnih kupcev«.

Tudi Bauman (2005: 81) ugotavlja, da so se z zatonom države blaginje povečali kriminaliteta, poostreno policijsko delovanje in število zapornikov. Uvedene so bile vse bolj krvave in spektakularne kazni za pomiritev hitro rastočih strahov, panike, nervoze, negotovosti, jeze in besa večine navidezno uspešnih potrošnikov. Povedano z drugimi besedami, večina je zahtevala in podpirala ukrepe, s katerimi so se oblastniki prikazali nepopustljivi do tistih,

31 Zapis (star) nov koncept utemeljujemo s tem, da je že leta 1895 Durkheim (1895/1982: 99) trdil, da je kriminaliteta normalen pojav v družbi. Pravi, da » je kriminaliteta normalna zato, ker je za vsako družbo njena celotna odprava popolnoma nemogoča«.

ki kršijo pravila. Pri tem se sploh ne dvomi o legitimnosti teh pravil in – še pomembneje – o legitimnosti politik ter sistema, ki potiskajo ljudi v kršitve in jih marginalizirajo. Iz kaznovalne politike so izginili dostojanstvo, humanost in sočutje, za katere pravi Garland (2001: 10), da so bili v preteklosti tam zato, ker so se zanje zavzemale politične elite, in ne zato, ker bi jih zahtevale množice. Ostra in populistična kaznovalna politika je postala eden od ključnih temeljev političnega delovanja, kjer se tako desni kot levi politiki prikazujejo ostre do kriminalitete in storilcev kaznivih dejanj. Nekdanja vodila kazenske politike veljajo zdaj kot popustljivost do storilcev, to pa je v očeh javnosti huda politična pomanjkljivost (Pratt, 2007; Roberts et al., 2003). V ospredje političnega delovanja na področju kaznovanja prihaja penalni populizem, ki daje prednost pred kazensko učinkovitostjo (tj. zmanjšanjem stopnje kriminalitete in vzpostavitvijo pravičnosti) vsečnim kazenskim politikam, ki prinašajo volilni uspeh (Roberts, et al., 2003: 5).³² Ironično je, da večina teh ukrepov sploh ne prinaša učinkov, za katere je laična javnost prepričana, da jih, temveč predvsem zmanjšujejo strah pred kriminaliteto (Garland, 2001: 10) in s tem povečujejo zadovoljstvo med ljudmi (volilci).

Ob razpravah o penalnem populizmu in sprejemanju populističnih penalnih politik ne smemo spregledati opozorila Pratta (2007: 3), da penalni populizem ni le populistično nabiranje glasov, temveč ga je treba gledati v kontekstu širših kulturnih in družbenih sprememb, ki so mu tlakovale pot. Šele te spremembe so omogočile, da se je začela populistična tekma, ki vodi v vse ostrejšo kaznovanje. Politični odločevalci se – če smo natančni sicer zelo selektivno in velikokrat predvsem deklarativno – odzivajo na zahteve množice, ki nima strokovnega znanja o kriminaliteti, hkrati pa tudi nima objektivnih informacij o dejanski sliki kriminalitete. Informacije, na podlagi katerih si lahko javnost oblikuje mnenje o kriminaliteti in njenih pojavnih oblikah, v prvi vrsti prihajajo iz množičnih medijev, za katere pa številni avtorji (na primer Bučar Ručman, 2011b; Jewkes, 2004; Katz, 1987; Meško, 2000; Pečar, 1993a; Petrovec, 2001; 2003; Pfeiffer, Windzio, Kleimann, 2005; Pratt, 2007; Quinney, 1970/2008; Reiner, 1997; Sket, 1991; Surette, 1998) ugotavljajo, da je njihova slika kriminalitete izrazito popačena. Medijski senzacionalistični prikaz kriminalitete ne odseva kriminoloških ugotovitev o obsegu, pojavnih oblikah in vzrokih kriminalitete. Novice o

32 V posebnem načinu delovanja sodobnih demokracij, kjer imajo pomembno povezovalno vlogo med volilci in političnimi odločevalci množični mediji, so politiki tudi na področju kazenske politike začeli posegati po marketinških prijemih, ki jih najbolj nazorno vidimo v uporabi jasnih, kratkih sloganov, ki si jih ciljno občinstvo lahko zapomni. Spremembe v kaznovanju so predstavljene s slogani, kot so »življenje za življenje«, »tri napake in si izključen«, »ničelna toleranca«, »pravično kaznovanje« (Pratt, 2007: 22, 92).

kriminaliteti ne omogočajo obsežnega in podrobnega vpogleda v realno sliko o kriminaliteti oziroma njenem najboljšem približku, ki ga kriminologi ugotavljajo s preučevanjem uradnih statistik (policije, sodišč, zavodov za izvrševanje kazenskih sankcij) in s kriminološkimi raziskavami (viktimizacijskimi študijami, študijami samoprijave idr.).

Potem ko je v preteklosti veljalo, da se kazen ne določa glede na pobude neposrednih oškodovancev, žrtev in njihovih svojcev, novi populistični pristopi to povsem spremenijo. Zakaj je to napačno, ve vsakdo, ki je že bil žrtev kaznivega dejanja. Viktimizacija in posledičen čustven odziv zasenčita zahtevo po sorazmernosti in pravičnosti, na kateri mora temeljiti kaznovanje. Penalni populizem postavlja v ospredje žrtev in njene svojce, vendar moramo biti pri tem natančni – žrtve in svojce se izkorišča za legitimacijo vse ostrejših politik, s katerimi politični odločevalci prikazujejo svojo odločnost v »boju« zoper kriminaliteto. Ljudem se pokaže vsakdanjega človeka, s katerim se lahko poistovetijo in v njem vidijo možnost, da bi bili na njegovem mestu oni. Učinek pomisleka »To bi lahko bil jaz ali moji bližnji« zasenči razum in prevladajo zahteve po ostrem kaznovanju. Garland (2001: 143) meni, da je v ospredju projektirana in politizirana podoba žrtve, ne pa dejanski interesi in mnenja žrtev. Nazorni primeri takšnega delovanja so skupni javni nastopi politikov, žrtev in njihovih svojcev, kjer politiki javno razglasijo ostrejšo ukrepanje za zaščito javnosti. V skrajnih primerih v ZDA in VB se v javnem diskurzu uveljavi poimenovanje posameznih zakonodajnih pobud za ostrejšo kaznovanje glede na imena žrtev (Sarin zakon, Meganin zakon, Jennin zakon itn.) (Garland, 2001; Pratt, 2007; Roberts et al., 2003). Ta pristop nakazuje še eno spremembo v novem delovanju – reakcijsko delovanje političnih odločevalcev glede na posamezne primere viktimizacije, ki na podlagi enega primera vodijo v spremembo in zaostritev celotne kazenske politike. Opisane spremembe in pristopi potrjujejo značilnost mitov o kriminaliteti, katerih glavni ustvarjalci so mediji in vlade, saj prikazujejo nemočne, nedolžne in trpeče žrtve, kar vodi v zahteve po ostrejšem kaznovanju (Meško, 2000). Obseg in vsebina spremembe na področju izpostavljanja, vključevanja in politične zlorabe žrtev sta dosegla takšen obseg, da Garland (2001: 12) piše, da gre za novo kulturo, nov kolektivni pomen viktimizacije, kjer se vnovič opredeljuje odnos med posamezno in simbolično žrtvijo ter institucijami kazenskega pravosodja.

Neoliberalni posegi v javne storitve in politike niso spregledali niti zagotavljanja varnosti, odkrivanja kriminalitete in kaznovanja storilcev kaznivih dejanj. Logika trga in privatizacija sta namreč intenzivno posegli tudi na to področje. Garland (2001: 17) sklene, da se je spremenil pogled na nadzor kriminalitete, ki po dveh stoletjih spreminja vlogo države na tem področju.

Če je v preteklosti veljalo področje kriminalitete za enega od temeljev državne oblasti, ki naj bi imela celo monopol na njem, je danes drugače. Brišejo se nekdanje jasne meje med javnim in zasebnim. Varnost postaja dobrina, ki je bolj dostopna tistim, ki si lahko najamejo dodatno varovanje in zasebne varnostnike. Podjetja, ki ponujajo te storitve, so postala velike multinacionalne korporacije s svojimi enotami po vsem svetu.³³ Prav tako je kapital prevzel enega od ključnih simbolnih stebrov državne oblasti – zapor. Ti v številnih državah (le vprašanje časa je, kdaj tudi pri nas) niso več le prostor, kjer država izvaja kaznovanje in rehabilitacijo, temveč so postali pomembna ekonomska dejavnost z mednarodno dimenzijo. To nazorno potrди Wacquant (2008: 81), ko pravi, da so podjetja znotraj industrije zasebnega zapiranja »ena izmed ljubljensk borze na Wall Streetu«, ki za doseganje svojih ekonomskih ciljev (dobiček, rentabilnost, izplačilo dividend) – o njihovi ekonomski uspešnosti lahko preberemo kar na spletnih straneh podjetij v letnih poročilih delničarjem – lobirajo tudi pri političnih odločevalcih. Ostrejša kazenska politika in množična inkarceracija sta za ta podjetja zelo dobičkonosni.

Najbolj nazoren konec ločitve med zasebnim in javnim – nekakšna simbolična kapitulacija države na področju ukrepanja in preiskovanja kaznivih dejanj – je videti v Veliki Britaniji. Zaradi varčevanja, ki naj bi prineslo 2,8 milijona funtov prihranka na leto, je upravljanje policijske postaje in podpor- nih storitev v Lincolnshiru že prevzelo podjetje G4S, njegov direktor David Taylor-Smith pa napoveduje, da jim bodo v prihodnjih petih letih sledile tudi druge postaje, saj so takšni »pritisni proračuna in politična volja« (Taylor, Travis, 2012). Podjetje G4S bo vodilo pripor, izvajalo teste za droge, izdajalo dovoljenja za orožje, upravljalo z računalniškim sistemom in vzdrževalo policijska vozila (Travis, 2012).³⁴ Posledice privatizacije zaporov, policijske dejavnosti in zagotavljanja varnosti presegajo njihove kratkoročne finančne učinke. Kot opozarja Franko Aas (2007: 138), se s tem uvaja v javni sektor kratkoročno »cost–benefit« razmišljanje in načela ekonomske učinkovitosti, ki imajo prednost pred dolgoročnimi učinki. Neoliberalizem tudi na tem področju kot vrhovno merilo učinkovitosti postavlja ekonomsko učinkovitost in ne rehabilitacije storilcev ali zavarovanja družbe.

33 Kot je zapisano v letnem poročilu podjetja za zasebno varovanje G4S, so »največji zaposlovalci na Londonski borzi, saj imajo enote v več kot 125 državah in več kot 657.000 zaposlenih«. Njihovi prihodki so leta 2011 dosegli 7,5 milijarde britanskih funtov, dobiček pred obdavčitvijo pa 531 milijonov funtov (G4S, 2012).

34 Podjetje G4S poleg tega že zdaj izvaja različne dejavnosti, ki so bile tradicionalno povezane z javnimi službami. Kot so sami zapisali, izvajajo te »policijske storitve« (police services) (G4S, 2012: 28): elektronsko označevanje in nadzorovanje obsojencev, forenzične preiskave, upravljanje s prostori za pridržanje in centri za prosilce za azil, prevoz zapornikov in prosilcev za azil.

Spremembe v obravnavanju kriminalitete v pozni moderni so vidne tudi v spremenjeni vlogi policije. Če je v preteklosti veljalo, da je policija primarna institucija za preganjanje kriminalitete, se zdaj država umika kot ultimativno jamstvo varnosti ali, kot pravi Franko Aas (2007: 135), neoliberalni stil vladanja spodbuja posameznike, institucije in lokalne skupnosti, da prevzemajo aktivno vlogo pri ubadanju s problemi kriminalitete. Ključna ideja primarne in sekundarne prevencije kriminalitete je postal multiagencijski pristop, ki pa zaradi zmanjševanja sredstev za programe širše socialne prevencije in preobremenjenosti posameznih institucij postaja vse bolj birokratski reakcijski nadzorni sistem. Policijsko delovanje je zlasti v večjih mestih zahodnih držav usmerjeno v reakcijsko ukrepanje in preganjanje simbolov, ki jih ljudje povezujejo s kriminaliteto, pri čemer je mednarodni hit doktrina ničelne tolerance (glej Wacquant, 2008: 23–33). Ta za svoje osrednje vodilo postavlja (pogosto kritizirano) teorijo razbitih oken (Wilson, Kelling, 1982/2003), ki pravi, da že manjši nered v soseski vodi v hujše oblike kriminalitete. Kot ugotovljata že avtorja, policisti delijo prebivalce posamezne četrti na stalne prebivalce, ki jih ni treba posebej nadzorovati, in na tujce, na katere so posebej pozorni. Pri tem lahko predvidevamo, da so priseljenci – zlasti tisti, ki se fenotipsko razlikujejo od domačega prebivalstva – bistveno bolj izpostavljeni policijskemu nadzoru. Ob že opisani kriminalizaciji priseljencev pa so to ukrepi, ki jih domača javnost, mediji in politični odločevalci podpirajo ali celo zahtevajo.

Razmere v Sloveniji odslikavajo večino opisanih značilnosti. Sprejetje prvega Kazenskega zakonika (KZ–A) v Sloveniji sega v leto 1994 (Ur. list RS, 63/94). Ta zakon je bil obsežneje spremenjen in dopolnjen leta 1999 (Ur. list RS, 23/99) in nato še leta 2004 (Ur. list RS 40/04). Leta 2008 je bil sprejet popolnoma nov Kazenski zakonik (KZ–1) (Ur. list RS, 55/2008). Vsaka sprememba je prinesla ostrejšo kaznovanje, ki je najbolj opazno v povečanju skrajne meje trajanja možne zaporne kazni – ob prehodu iz prejšnjega sistema, ki je označen kot totalitaren, smo imeli najdaljšo zaporno kazen 20 let. To so zvišali na 30 let, z novim kazenskim zakonikom pa je celo uvedena možnost dosmrtnega zapora. Sprememba Kazenskega zakonika leta 2008 in uvedba dosmrtno zaporne kazni za storilce dveh ali več umorov sta bila nazorna primera penalnega populizma slovenskih političnih oblastnikov in reakcije na medijsko izpostavljen posamezen zločin, tj. umor, ki ga leta 2006 storil Silvo Plut. Prav ta zaostritev v kaznovanju odraža tudi ujemanje z drugo značilnostjo, in sicer nasprotovanje med strokovnjaki in politiki. V javnem diskurzu v obdobju pred spremembo kazenskega zakonika leta 2008 ni bilo mogoče zaslediti mnenja kriminologa ali sociologa, ki bi se mu takšna rešitev zdel

ustrezna. Nasprotno, številni so javno in ostro nasprotovali tej kazni, vendar so jo politični odločevalci kljub temu vključili v Kazenski zakonik (KZ-1). Razmere na področju kaznovalne politike v Sloveniji nazorno opisujejo besede Alenke Šelih (v intervjuju z Majo Čepin Čander, 2009)

Zadnja leta so se številke [zaprtih – op. A. B. R.] precej dvignile, ker je tudi pri nas prišlo do obrata k strožji kaznovalni politiki. Če izvzamem pogojne kazni, se naša sodišča najraje odločajo za uporabo kazni zapora, zelo nerada pa posegajo po drugih sankcijah. Zaporno kazen izrekajo pogosteje kot sodišča marsikatero zahodne države, denarne kazni pa skorajda ne nalagajo več.

Podobne smernice v Sloveniji vidijo tudi Flander (2012), Flander in Meško (2011; 2013) in Meško in Jere (2012). Zadnja pojasnjujeta, da so raziskave javnega mnenja ob uvedbi dosmrtno zaporne kazni pokazale kar dvetretjinsko podporo vprašanih, več kot polovica pa jih je verjela, da bi ostrejša kaznovanje zmanjšalo stopnjo kriminalitete. Meško in Jere vidita pomemben dejavnik za takšne razmere v poročanju medijev o kriminaliteti. Flander (2012: 155) ob pregledu kaznovalnih ukrepov v Sloveniji pravi, da so se »simptomi »penalizacije« tudi pri nas že dodobra namnožili«. Pri tem misli predvsem zaostrovanje, zviševanje in razmnoževanje kazni in drugih sankcij, stopnjevanje in zaostrovanje preventivnega kaznovanja, spreminjanje predpisov, ki stopnjujejo policijske posege v zasebnost in prostost – zlasti v povezavi s prometnimi prekrški in izravnalnimi ukrepi pri nadzoru meje v notranjosti države, preventivni in omejevalni ukrepi, razširjanjem nabora inkriminiranih ravnanj.

Opisanim ukrepom Flander in Meško v študiji razmer na področju kaznovalne politike v obdobju 2011–2012 dodajata še nadaljevanje trenda penalizacije in iskanje »učinkovitih« rešitev za »učinkovit boj proti kriminalu« in ekonomski optimizaciji postopkov. Leta 2011 sprejete spremembe in dopolnitve Kazenskega zakonika (KZ-1) iz leta 2008 so na novo inkriminirale nekatera dejanja s področja gospodarske kriminalitete, oškodovanja javnih financ, nasilja nad otroki in cestnoprometnih kršitev. Reforma leta 2012 je posegla tudi na področje kazensko procesnega prava. Bistveno je spremenila zakonsko ureditev policijskega zaslišanja in v predkazenski postopek uvedla filmsko znano ameriško »mirando«. Dodatno je uvedla tri nove institute, ki jih slovensko kazensko procesno pravo do takrat ni vključevalo: sporazum z državnim tožilcem o priznanju krivde, predobravnavni narok in narok za izrekanje kazenske sankcije, ki lahko nadomesti glavno obravnavo. Razmere na področju politike kaznovanja in stanje duha v Sloveniji nazorno opisujeta Flander in Meško (2013: 342), ki pravita

da javnost v zadnjih letih spet postaja bolj kaznovavno naravnana, da se – tudi po zaslugi političnega populizma – nadalje zaostrujeta kaznovalna politika in zakonodaja, da je procesna kazenska in prekrškovna zakonodaja čedalje bolj utilitaristična in vse manj garantistična in da je leta 2012 za rešetkami pristalo rekordno število ljudi (tisti, ki bi za njimi morali pristati, se jim menda praviloma izognejo), v Sloveniji že lep čas nima več samo simbolnih učinkov. Kaznovavno pravo in kazensko pravosodje sta v Sloveniji, podobno kot v večini demokratičnih držav, v zadnjih letih izpostavljena obsežnim preobrazbam, ki kvečjemu poglobljajo krizo kazenskega pravosodja.

Če se ob tem vprašamo, ali smo tudi v Sloveniji stopili na pot neoliberalnih ekonomskih politik, lahko primerjamo našo družbenopolitično realnost s seznamom ukrepov za povečanje učinkovitosti, ki sta jih v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja sprejeli zibelki neoliberalizma, to sta ZDA in VB. Garland (2001: 99) pravi, da je sledilo omejevanje pravic sindikatov, zniževanje stroškov dela, deregulacija finančnega sektorja, privatizacija javnega sektorja, pospeševanje tekmovanja na trgu, zmanjševanje davčnih bremen za najbogatejše in zmanjševanje socialnih transferjev. Med temi ukrepi skoraj ni takšnega, na katerega se slovenski politični odločevalci v zadnjih desetih letih, potencirano pa v obdobju odpravljanja krize, ne bi spomnili in ga uvedli. Smer, ki ji sledimo, skrbno vodi po poti do anglosaksonskih neoliberalnih svetilnikov. Država blaginje ostaja le »papirnata relikvija«. Razhajanja med zapisanimi normami (na primer že določilom drugega člena Ustave RS (Ur. list RS 33/91), ki pravi, da je Slovenija *socialna* država) in družbeno realnostjo so vsak dan – ali bolje rečeno z vsakim novim neoliberalnim ukrepom – večja. Podobno velja tudi na ekonomskih ukrepih komplementarni strani, tj. družbenonadzorstvenih ukrepih, kjer prihajata v ospredje neo-konzervativizem in vrnitev k tradicionalnim moralnim vrednotam. To vodi v poostren družbeni nadzor, usmerjen predvsem na »revne posameznike in marginalizirane skupnosti« (Garland, 2001: 100). Če spomnimo zgolj na nekatere primere iz slovenskega družbenega diskurza – odnos do delavcev migrantov, priseljencev, slovenskih državljanov, ki so se preselili v Slovenijo v obdobju SFRJ, izbrisanih, homoseksualcev, muslimanov, samskih žensk itn.

Tranzicija in implementacija neoliberalnih politik je pri nas in v drugih državah, kjer smo v kratkem časovnem obdobju prešli iz socialističnega sistema v neoliberalni kapitalizem – ta prehod lahko v Sloveniji sicer označimo kot »šok terapijo z zamudo« – »prinesla srečo« z dostopom (resničnim ali zgolj potencialnim) do nekoč nedostopnih potrošniških dobrin, hkrati pa

korak za korakom odpravlja državo blaginje, socialne pravice in obljublja rešitve gospodarstva s fleksibilnostjo zaposlitev, legalizacijo prekarne oblike zaposlitev idr. Mnenju precejšnjega dela občane javnosti o takšnih ukrepih in delovanju starih političnih institucij pa poleg raziskav javnega mnenja (Politbarometer; Center za raziskovanje javnega mnenja, 2012), ki kažejo izjemno visoko stopnjo nezaupanja ljudi v demokracijo, nazorno in vidno sporočajo tudi protesti ljudi na ulicah slovenskih mest od novembra 2012 naprej.

Na spremembe v slovenskem družbeno-gospodarskem prostoru opozarjajo tudi Stanojević (2012, 2006) ter Crowley in Stanojević (2011). Ti so nazorno prikazali slovenski fenomen – ko so evropske države v 90. letih prejšnjega stoletja opustile sistem neokorporativnega upravljanja in regulacije, je ta v Sloveniji zaživel. Vzroke za uspešno vzpostavitev sistema lahko najdemo v zgodovinskih okoliščinah in specifični obliki jugoslovanskega samoupravnega socializma, ki je omogočal vzpostavitev močnega delavskega gibanja. Sindikalna organiziranost, zmožnost pravočasne mobilizacije delavstva, velike stavke v letih neposredno po osamosvojitvi, so imele ključno vlogo pri vzpostavitvi neokorporativnega sistema. Ta sistem je predstavljal temelje slovenske tranzicijske zgodbe o uspehu pri izpolnjevanju ekonomskih meril za vstop v EU in evrsko območje. Ključni značilnosti sta bili vključitev in koordinacija med velikimi organiziranimi ekonomskimi subjekti (državo, sindikati, delodajalci) v proces oblikovanja javnih politik. To je zagotavljalo socialni mir, stabilnost zaposlitev in prinašalo kooperativnost zaposlenih v procesu produkcije. Nato so kljub uspehom tega modela sledile spremembe in dezintegracija sistema, ki smo jim priče v zadnjih letih in katerih nadaljevanje lahko že zdaj vidimo na obzoru. Varčevalni ukrepi, ki zmanjšujejo pokojnine, javne izdatke, pokojninska reforma, reforma trga dela, ki prinaša lažje odpuščanje delavcev in uvaja discipliniranje delavcev s tržnim ustrahovanjem, poskusi uvajanja malega dela, prekarizacija dela (študentsko delo, delo na podlagi avtorskih in podjemnih pogodb, ponavljajoče se zaposlovanje za določen čas, projektno delo, »prostovoljno« pripravnštvo itn.) so samo nekateri indikatorji sprememb.³⁵

35 Več o slovenskem modelu neokorporativnega upravljanja in njegovem zatonu glej v Stanojević, M. (2012). *The Rise and Decline of Slovenian Corporatism: Local and European Factors*.

NACIONALNA DRŽAVA, MEDNARODNE MIGRACIJE IN KRIMINALITETA

Pogled na zemljevid sveta nam nazorno razkrije, da je svetovno ozemlje razdeljeno med posamezne države. Te so teritorialne in politične organizacije narodov oziroma nacij ali kot pravi Castles (2000: 187) »nacionalna država je postala globalna norma in osnovna enota politične organizacije«. Zgodovinski pregled razkriva, da se meje držav spreminjajo, nastajajo nove države in s tem narodi postajajo nacije, države razpadajo in se združujejo. Spremembe so stalnica mednarodnega prostora, ki ima na drugi strani vse od 19. stoletja osnovno skupno značilnost, tj. obstoj sistema nacionalnih držav. Prav ta lastnost je ključna za naše preučevanje. Kot ugotavljata Castles in Miller (2009), bi bile mednarodne migracije brez pomena, če svet ne bi bil organiziran v nacionalne države, Marina Lukšič–Hacin (1999: 140) pa temu pritrди s tezo, da so mednarodne migracije zgodovinsko vezane na sodobnost in nastanek nacionalne države.

Pokazali smo že, da sta država in narod tesno povezana. Današnji svet je primarno svet držav, za katere se je uveljavil termin nacionalna država. Kot pravi Schulze (2003: 100), je »država potrebovala trdno utemeljitev, da ne bi propadla v revoluciji in državljanski vojni, potrebovala je novo legitimacijo oblasti, ideje, ki bi učinkovale na množice in bile nad interesi in ideologijami, ideje, ki bi povezale ljudstva z njihovimi državami. /.../ to je bila ideja naroda.« Takšno povezovanje ali celo enačenje države in naroda oziroma nacije je dodatno posledica prenosa suverenosti od vladarja k narodu, vendar moramo biti pri tem natančni. Kot je sklenil Connor (1994), velika večina sodobnih držav nima zgolj enega naroda oziroma nacije, temveč jih sestavljajo številni narodi. To je posledica zgodovinskih procesov in določanj državnih meja, ki se ne ujemajo z narodnostnimi ali etničnimi mejami, pomembno vlogo pa so imele tudi migracije. Pravilna bi bila torej uporaba termina »mnogonarodna ali večnarodna država«. ³⁶ Poleg te ne smemo pozabiti tudi na mnogoetnično državo, za katero Rizman (1991: 18) pravi, da jo »sestavljata dve ali več etnij, ki (še) ne zahtevajo državnosti.« Predstavljena

36 Podobnih terminoloških zmot, povezanih z državo in narodom/nacijo, lahko najdemo kar nekaj. Kot je opozoril Rizman (1995: 118), celo Organizacija združenih narodov, ki je po njegovem mnenju nastala iz najbolj plemenitih pobud, ne more skriti napake v naslovu, tj. da je v resnici organizacija držav in ne narodov. Znotraj nje v imenu narodov in o narodih odločajo, se dogovarjajo in pogajajo predstavniki, ki so v prvi vrsti predstavniki držav (oziroma političnih elit v državah) in šele nato predstavniki narodov. Podobno velja za termin mednarodni odnosi, ki bi se, kot pravi Connor (1994: 40), morali praviloma imenovati meddržavni odnosi. Večino dogajanja v tej sferi namreč obsegajo odnosi med predstavniki institucionaliziranih političnih organizacij nacij, tj. državami. Isto lahko sklenemo za termin mednarodne migracije, ki bi jih morali natančno imenovati meddržavne migracije, saj se dejansko nanašajo na migracije prek meja držav in ne narodov.

terminološka zmeta hkrati nakazuje tudi pomembno značilnost mnogonarodnih in mnogoetničnih držav – občutljivost odnosov med posameznimi narodi in etničnimi skupinami znotraj držav. Za številne države je namreč značilen konstanten boj za prevlado in politično moč v državi, ki poteka med dominantnim narodom (nacijo) in drugimi narodi ali etnijami. Praksa posameznih držav kaže na različne bolj ali manj uspešne pristope odpravljanja takšnih napetosti, ki se lahko v skrajnih primerih končajo z državljanskimi vojnami. Takšne napetosti so odvisne od odcepitvenih teženj posameznih narodov ali etnij, politične kulture, preteklih zgodovinskih izkušenj, dostopa do orožja, pomembnosti in vrednosti spornega ozemlja, vloge političnih elit in voditeljev, interesov drugih močnih držav idr.

Nacionalna država, migracije, nadzor in kriminaliteta

Država je »organizacija, v kateri je politična moč zaupana in realizirana prek niza namensko oblikovanih institucij – niza formalno določenih pravil, vlog in virov – ki imajo razločen, združen in združevalen namen« (Poggi, 1990: 19). Država je torej organizacija, v kateri so medsebojna razmerja njenih članov, delitev politične moči, vloga posameznih institucij in njihova medsebojna razmerja ter način uporabe skupnih virov določeni s formalnimi pravili. Za državo je značilno, da so vse politične dejavnosti centralizirane oziroma vse izhajajo iz ali se nanašajo na državo (ibid.: 22). Za državo je značilno tudi *razlikovanje* med različnimi sferami in dejavnostmi, delovanje države pa se nanaša na izvajanje »vseh in samo« političnih dejavnosti (ibid.: 20). Država oziroma njena politična oblast deluje na političnem področju. Njeni posegi v druge sfere (ekonomsko, zasebno, civilnodružbeno) so omejeni (praviloma) le na postavljanje ključnih pravil, ki omogočajo, po mnenju (optimističnih) zagovornikov konsenznega pogleda, vzpostavitev in ohranjanje družbenega reda in vrednot glavnega družbenega toka; na drugi strani pa so mnenja (realistov) kritičnega pogleda, ki vidijo ta proces predvsem kot ohranjanje politične in ekonomske premoči aktualnih družbenopolitičnih elit z ekonomsko in politično močjo.

Da lahko država oziroma oblast in zdajšnji sistem obstajata in dolgočasno delujeta na podlagi teh pravil brez uporabe sile, morajo biti njeni prebivalci prepričani v legitimnost oblasti. Le oblast, ki ji ljudje pripoznavajo legitimnost, lahko dolgoročno vlada brez uporabe prisile (več o legitimnosti glej v poglavju Kaj je kriminaliteta?). Po francoski revoluciji in revolucijah v 19. stoletju, uvedbi delitve oblasti, sistema medsebojnega nadzora posameznih vej oblasti in splošni volilni pravici je pravico legitimnega določanja najširših pravil (zakonov), ki urejajo medsebojne odnose v družbi v imenu

suverena, tj. ljudstva, dobila suverena država oziroma njene formalne institucije. Kot pravi Wallerstein (2006: 59), suverenost države pomeni zahtevo po notranji in zunanji samostojnosti. Država je znotraj trdnih meja samostojna in na tem teritoriju druge države niso imele pravice izvrševati nobene oblasti – ne izvršne, zakonodajne, ne sodne ali vojaške. Prav iz te pravice, do samostojnega urejanja notranjih zadev, izhaja tudi ena od ključnih značilnosti (moderne) države, tj. njen *monopol nad legitimno uporabo sile*. V imenu notranjega miru, mirnega sobivanja, vendar hkrati tudi utrditve in ohranitve oblasti se vsi ljudje, skupine, organizacije odpovejo uporabi fizične prisile, država pa varuje mir in zagotavlja varnost prebivalcem. Znana je Webrova (1919/2008: 156) ugotovitev o državni posesti monopola nad uporabo sile, ko pravi

Država je človeška skupnost, ki znotraj določenega teritorija – ključna beseda je »teritorij« – (uspešno) zagotavlja svoj monopol nad uporabo sile. Posebna značilnost sedanjega časa je, da je uporaba fizične sile katerikoli organizaciji ali posamezniku dopuščena le do meje, ki jo določi država. Država ima edina »pravico« uporabiti silo.

Z razvojem moderne države, njenega birokratskega in tudi kompleментарnega represivnega aparata se opisano varnost in mir zagotavlja z zahtevo po spoštovanju zakonodaje. Ob morebitnih kršitvah sledi kazen, ki kot zadnje sredstvo podrejanja predvideva tudi (legitimno) prisilo. Domneva se, da tistim, ki kršijo zakone, namreč vedno grozi kazen ali, kot slikovito pove Foucault (1978: 144), »zakonodaja je vedno povezana z mečem«. Za uveljavitev zakonov in kot kazen za njihovo nespoštovanje in kršenje je torej lahko uporabljena (fizična) prisila, kjer je država edini subjekt, ki lahko legitimno uporabi takšno prisilo. Država je namreč odgovorna za zagotavljanje varnosti svojih prebivalcev, ki so se z imaginarno privolitvijo v spoštovanje zakonodaje odpovedali individualnemu ukrepanju. Ko silo za zavarovanje zakonov uporabi država, naj bi namreč to storila v skladu s pravili, za katera se domneva – ali vsaj ustvarja videz –, da obstaja splošni konsenz. Iz tega torej izhaja, da je vsaka uporaba sile, ki ni legitimirana tako, nelegitimna. Kot pravi Garland (2001: 31), je v liberalnih demokracijah s tem nastal premik, ko je odgovornost za nadzor kriminalitete prešla od nekdanje splošne obveznosti državljanov in civilne družbe v roke monopolnega državnega sistema, ki skrbi za izvajanje zakonodaje. Vendar kot smo že dokazali, se v pozni moderni vloga države tudi na tem področju spreminja. V ospredje spet prihaja posameznikova odgovornost, država se

umika iz zagotavljanja varnosti, državni monopol nad legitimno uporabo prisile in zlasti politično oblastjo pa vse bolj spodkopavajo različni akterji (več o tem v naslednjem poglavju).

Pomembna razlika med uporabo prisile v tradicionalnih fevdalnih in modernih državah je odločitev oblastnika, kdaj uporabi fizično prisilo.³⁷ V sodobnih državah ima država razvite mehanizme prisile – s katerimi želi doseči uveljavitev splošnih pravil (zakonov) –, ki pa jih uporabi (praviloma) le v skrajni sili in po določenih pravilih.³⁸ Ob tem moramo sočasno preseči Webrovo omejitev državnega monopola nad legitimno uporabo *fizične* sile in jo razširiti tudi na legitimno uporabo drugih oblik t. i. mehke sile (angl. soft power) v obliki ideološke hegemonije. Kot je ugotovil že Gramsci (1992), si dominantne družbene skupine želijo vladati tako, da je v družbi doseženo »spontano« soglasje oziroma strinjanje množic s splošnimi smernicami, ki jih oblikuje dominantna skupina. Kadar soglasje (pasivno ali aktivno) ni doseženo, so uporabljene državne represivne institucije, ki legitimno disciplinirajo nepodredljive skupine. Uporaba sile, tudi državne in legalne, mora imeti tudi (vsaj zaznano) legitimnost. Hall et al. (1982: 203) pravijo, da deluje državna prisila bolje, kadar je zaznana kot legitimna. Če se to ne zgodi in če ni oblikovana vsaj nespregledana iluzija, da oblast (politični sistem) poseduje kapital množice, oziroma če je jasno, da ga nima, potem se oblast (ali celo politični sistem) lahko ohrani zgolj z uporabo totalitarne prisile, in še to le kratkoročno, saj se ljudje prej ali slej uprejo. Zgodi se, kot pravi Beck (1997: 100), da »že osamljen sunek vetra, ki ga sproži boj za svobodo, zruši celotno hišo iz kart moči.« Uporaba prisile mora biti v očeh javnosti zaznana kot legitimna. Povedano z drugimi besedami – primarno je vladanje, usmerjeno v mehko ustvarjanje strinjanja z različnimi tehnikami za ustvarjanje konsenza, če pa to odpove, se uporabi prisila. Ta praviloma deluje na že pripravljenem terenu, kjer so pot za njeno »legitimno« rabo utrli različni ideološki aparati države. Država ima torej tudi monopol nad uporabo mehkih oblik ideološke prisile. Krog pa je sklenjen tudi v nasprotni smeri. Kot pravi

37 V preteklosti so imeli oblastniki oblast nad posameznikovim telesom in življenjem. Foucault (2004: 58) ugotavlja, da sta mučenje in javni spektakel kaznovanja kazala premoč suverenove fizične moči, ob katero je trčil kršitelj pravil. Imelo je zastraševalno vlogo in ni obnavljalo pravice, temveč je reaktiviralo oblast in utrjevalo takratno družbeno hierarhijo. S takšno obliko kaznovanja so oblastniki dokazovali in razkazovali svojo nadvlado in moč oziroma še več, kot pravi Foucault (2003: 240), se je s »pravico do življenja«, ki se je manifestirala s »pravico pustiti živeti in ne odvzeti življenja«, celo utemeljevala suverenost. Suverenova moč se je kazala s pravico do ubijanja ljudi in prav s to pravico do ubijanja se je kazala pravica do življenja. Živ si bil, če se je suveren odločil, da ti dovoli živeti.

38 Pri tem seveda lahko najdemo izjeme, ki ne predstavlja le posamičnega odklona ali kršitev v obliki prekoračitve pooblastil, temveč osrednjo politiko države. Takšni primeri so mučenje in zapiranje ljudi brez pravne zaščite v Gvantanamu, vojaške operacije s ciljem usmrtnice posameznika brez njegove obsodbe ipd.

Althusser (2000: 76), je vloga represivnega aparata države (policije, vojske, sodišč, zaporov, inšpekcijskih in drugih nadzornih služb idr.), da z uporabo nasilja (fizičnega ali drugačnega) zagotavlja politične pogoje za reprodukcijo produkcijskih razmerij – ki so eksploatacijski – in pogoje za delovanje ideoloških aparatov države.

Kot smo že omenili, je pomembna značilnost države njena *suverenost* oziroma avtonomnost. Poggi (1990: 21, 22) pravi, da to pomeni, da država sama zagotavlja, in če je treba, je pripravljena to dokazati, nadzor nad prebivalstvom na ozemlju, na katerem ima ekskluzivni nadzor. Pomembna značilnost suverenosti je tudi *monopol države nad oblastjo*. Država je, kot pravi Giddens (1991b: 368), »z mejami omejena nosilka oblasti« ali z Arrighijevim (1997) besedami, »teritorialna organizacija, sposobna urejati družbeno in ekonomsko življenje in monopolizirati prisilo in nasilje«. *Le država oziroma njene institucije imajo pravico oblikovati, sprejemati, izvajati in nadzorovati izvajanje zakonov*. V tem pogledu država predstavlja vrhovno politično telo prebivalcev na ozemlju. Pri tem so ključna tri področja, prek katerih država primarno uveljavlja svojo moč: prvič, možnost določanja dejanj, ki so na njenem ozemlju sprejemljiva oziroma nesprejemljiva, in v primeru drugih tudi določati poti in oblike kaznovanja – z drugimi besedami možnost sprejemanja in izvajanja kazenske zakonodaje;³⁹ drugič, možnost določanja pogojev, kdo, pod katerimi pogoji, za koliko časa lahko vstopi, prebiva na ozemlju suverene države ali celo postane član njene politične skupnosti (državljan) ali, kot ugotavlja Weiner (1985: 444), imajo vse suverene države medsebojno priznana pravila za vstop na njihov teritorij (orig. rules of entry), izstop iz njega pa je v »demokratskih« državah praviloma neomejen, medtem ko je v totalitarnih zapustitev države dovoljena le izjemoma; tretjič, funkcija države, za katero Kanduč (2008: 311) pravi, da je ključna funkcija – lahko bi jo poimenovali celo izvor moči države – tj. njena moč opredeljevanja lastnine. Država namreč avtoritativno določa, kaj, koliko in komu »upravičeno« pripada (določa delovno in dohodkovno zakonodajo, odgovornost podjetij in upravljalcev, dedovanje, obdavčitve,

39 Kazenska zakonodaja je vezana na ozemlje posamezne države, na katerem ima država suvereno oblast in velja na tem ozemlju (praviloma) za vse ljudi. Kazenski zakonik RS (KZ-1) (Ur. list RS 55/2008) tako v 10. členu navaja, da velja za vsakogar, ki stori kaznivo dejanje na ozemlju Republike Slovenije, na domači ladji ali domačem civilnem letalu. V nadaljevanju velja kazenska zakonodaja tudi za državljane posamezne države v tujini (v primeru KZ RS to določa 12. člen) ali celo za tujce v tujini, kot to določa na primer 13. člen KZ-1. Ta pravi, da velja KZ RS tudi za tujce, ki v tujini storijo kaznivo dejanje proti Republikli Sloveniji ali njenemu državljanu. Dodatno 11. člen določa, da velja KZ-1 za vsakogar, ki stori v tujini posebej določena kazniva dejanja (ponarejanje denarja, terorizem in kazniva dejanja zoper Republiklo Slovenijo) ali kazniva dejanja, ki se po mednarodni pogodbi morajo preganjati v vseh državah podpisnicah, ne glede na to, kje je dejanje storjeno.

sprejemljivost (zakonitost) posameznih ekonomskih aktivnosti itn.).⁴⁰ Formalno suverenost pomeni, da nihče ne prevzema ali ruši državnega monopola nad državno oblastjo, ki v najbolj simbolnem in vidnem kontekstu vključuje monopol nad uporabo prisile.

Predstavljeni teoretični, v občji javnosti deklariran in zagovarjan, koncept suverenosti ima v politični realnosti različne omejitve, ki jih lahko razdelimo med prostovoljne in prisilne. Prisilne omejitve deklarativno zagotovljene suverenosti so povezane s politično, vojaško in ekonomsko močjo oziroma nemočjo držav. Skrajne kršitve in negacije suverenosti države so vojaški posegi, ki se lahko končajo z okupacijo teritorija in vzpostavitvijo novih političnih pravil delovanja na njem. Prisilne oblike kršitve suverenosti držav lahko najdemo tudi v primerih drugih nasilnih ukrepov tretjega akterja (navadno države) znotraj teritorija prve, domnevno suverene države. Vojaška, policijska, protiteroristična in podobna posredovanja na ozemlju države, ki za to ni dala soglasja, so jasne vidne negacije monopola nad oblastjo in prisilo, ki naj bi ga imela suverena država. Ob tem velja poudariti, da je zmotno misliti, da so takšni posegi edina oblika prisilne kršitve oziroma omejitve suverenosti države. Kot pravi Wallerstein (2006: 75)

Načelno so vse države suverene, a vendar je močnejšim veliko lažje posegati v notranje zadeve šibkejših kakor narobe – to pač vsi vemo, mar ne. Močne države pritiskajo na šibkejše, da bi te imele še naprej odprte meje za vse tiste proizvodne dejavnike, ki so koristni in donosni za podjetja iz močnih držav, hkrati pa se upirajo vsem zahtevam po recipročnosti. /.../ Močne države pritiskajo na šibkejše, da bi v njih prišli na oblast – ali ohranili oblast – tisti ljudje, ki se zdijo močnejšim sprejemljivi in bi se jim nemara pridružili v pritiskanju na druge šibke države, da bi se vedle tako, kot si močni želijo. Močne pritiskajo na šibkejše, naj sprejmejo nekatere kulturne prakse – jezikovne politike, izobraževalne politike (vključno s tem, kje naj študenti študirajo), medijsko distribucijo /.../ pritiskajo na šibkejše, da bi se na mednarodnih prizoriščih ravnale v skladu z njihovimi politikami /.../ lahko kupijo posamezne voditelje šibkih držav, šibke države pa od močnejših kupijo varstvo tako, da zanje urejajo ustrezne tokove kapitala.

40 Ob tem ne gre spregledati ugotovitve Marxa in Engelsa (1976: 95), ki sta zapisala, da je »z emancipacijo privatne lastnine od občestva postala država posebna eksistenca poleg občanske družbe in zunaj nje; ni pa nič drugega kot oblika organizacije, ki si jo buržuji tako na zunaj kot na znotraj nujno ustvarijo za medsebojno garancijo svoje lastnine in svojih interesov«.

Zgodovinski pregled od vzpostavitve sistema suverenih nacionalnih držav naprej potrjuje te ugotovitve. Suverenost je državam zagotovljena predvsem v najosnovnejšem, vsakodnevnem delovanju.⁴¹ Vse, kar vključuje poseganje v interesne sfere velikih in močnih – držav ali mednarodnih korporacij, ki so lahko ekonomsko celo močnejše od držav in imajo večjo politično moč od posameznih političnih voditeljev –, zelo hitro postane predmet mednarodnih usklajevanj, pogajanj, dogovarjanj ali podobnih politično korektno poimenovanih oblik pritiska močnejših nad šibkejšimi. Če jih znamo prepoznati, jih lahko vidimo celo v vsakodnevnih informativnih oddajah in novicah, ki vključujejo informacije o potrebnih prilagoditvah zakonodaje, politik, trga, deregulaciji itn. Te so lahko pogojene z ekonomskimi ali celo vojaškimi pritiski, grožnjami in posegi. Arrighi (1997, 2009) pravi, da so takšne sodobne polsuverene ali kvazidržave – med katere ne smemo šteti zgolj manjših držav – rezultat dolgoročnih trendov v sodobnem svetovnem sistemu. Najpomembnejšo vlogo pri tem je imel proces svetovne ekonomske integracije, ki je zrasel na temelju vojaške in ekonomske moči ZDA. Ekonomska globalizacija, vodena in spodbujena s strani ZDA, je sicer utrdila njihovo moč, vendar je ob tem ustvarila globalni sistem, ki ga je nemogoče nadzorovati. To je nazorno pokazala svetovna recesija leta 2008, ki se je začela prav v ZDA. Stiglitz (2008) pravi, da je bila kriza »*made in USA*« zaradi več razlogov – ZDA so v svet izvozile sistem hipotekarnih posojil, filozofijo deregulacije trgov, kulturo korporativne neodgovornosti, borzne nepreglednosti, izvozile pa so tudi svojo recesijo.

V kategorijo prostovoljnih omejitev suverenosti držav lahko vključimo vse tiste oblike, kjer države oziroma v njihovem imenu politični predstavniki brez neposrednega pritiska prenesejo del suverenih pravic na druge organizacije ali države. To je določilo na primer članstvo Slovenije v EU, s katerim smo se zavezali prilagajati našo zakonodajo in politike na področjih, ki so regulirana na ravni EU. Enotna migracijska politika je eden od temeljev te skupne evropske politike. Države ne odločajo več samostojno o enem od nekoč ključnih področij in temeljev suverenosti. Prostovoljnost, na katero se navezujemo tukaj, je zgolj pogojna. Odločitev o prenosu suverenosti namreč ni sprejeta pod neposrednim političnim, ekonomskim, vojaškim pritiskom in grožnjo, ne moremo pa trditi, da ni sprejeta pod vplivom drugih držav oziroma dominantnih, politično, ekonomsko, akademsko močnih elit. Vpliv, ki ga imamo v mislih, je vpliv idej oziroma ideologij, ki so bile, kot je

41 Pri tem velja opomniti, da je tudi za najosnovnejšo suverenost oziroma že za sam obstoj suverene države treba pridobiti podporo v obliki priznanja močnih in vplivnih držav. Suverenost ni samoumevna, temveč je odvisna od vzajemnega spoštovanja in priznavanja med državami (Wallerstein, 2006: 59). Osamosvajanje Slovenije in pridobivanje mednarodne podpore je nazorno prikazalo prav to dimenzijo mednarodnega (oziroma meddržavnega) prostora.

to poimenoval Stiglitz, »izvožene« v drugo državo. Kanduč (2008: 307) v tem kontekstu ugotavlja, da velike in močne države nadzorujejo tudi kulturno-propagandno področje, ki vključuje jezikovno, izobraževalno, medijsko in ideološko dominacijo. Takšen vpliv, ki v globaliziranem svetu presega raven posamezne države, nas spomni na ugotovitve Marxa in Engelsa (1976: 57) v tem, da so »misli vladajočega razreda v vsakem obdobju vladajoče misli, tj. razred, ki je vladajoča *materialna* družbena moč in je hkrati vladajoča *duhovna* moč.« Ta vladajoči razred je vse bolj globalen, njegove misli in kapitalistična ideologija pa prevladujoča monopolizirana globalna mantra, ki ima v posameznih državah svoje predstavnike.

Države oziroma njihovi politični odločevalci se tudi brez neposrednega pritiska in celo na svojo željo odpovedujejo delu svoje suverenosti oziroma tudi, če se ji ne odpovedo formalno, se v svojih politikah prilagajajo dominantni ideologiji. Ustvarja se prepričanje, da ni nobene alternative in da je edini možen pristop neoliberalni globalni kapitalizem. Močnik (2006: 69) vidi, da se odločilna bitka bije na *ideološkem področju*, kjer se zagotavlja ideološki monopol, saj ljudje ne smejo niti vedeti, da so drugačne politične in družbene prakse sploh mogoče (aktualna potrditev takšnega delovanja je globalno in zlasti evropsko spoprijemanje z recesijo, ki vključuje uniformiran vzorec rešitev). Prav zato ni vedno potrebno formalno odrekanje oziroma prenašanje suverenosti, saj je rezultat isti. Zelo nazoren dokaz takšnih razmer lahko najdemo v visoki stopnji ujemanja formalno določenih pravil (zakonov) na področju prej omejenih ključnih funkcij države, in sicer kazenske zakonodaje, migracijske politike in določanja pravice do prebivanja ter določanja lastnine.

Poleg opisanega poenotenja migracijske politike znotraj EU se podobno dogaja na področju kazenskega prava. Franko Aas (2007: 147) ugotavlja, da se pojavlja vse močnejša internacionalizacija kazenske zakonodaje in drugih oblik regulacije. Nove grožnje, kot so terorizem, trgovina z ljudmi, pranje denarja, preprodaja nedovoljenih drog idr. so transnacionalne, zato to vodi v internacionalizacijo in harmonizacijo odgovorov nanje. Moč dobivajo mednarodne institucije, katerih delovanje bi nekoč pomenilo poseg v suverenost držav. Pri tem izgubljajo predvsem šibkejše države, medtem ko veliki in močni še vedno branijo svojo suverenost. Podobno velja tudi na področju lastninskih pravic. V zahodnem svetu se načela kapitalističnega sistema izražajo prav prek te ključne funkcije države, s tem pa lahko pritrđimo tudi Kandučevi (2008: 314) tezi, da je država bistven dejavnik reprodukcije kapitalistične ekonomije in ne le njen »nočni čuvaj«.

Vplivanje z ideologijo in posledično odpovedovanje suverenosti in/ali prilagajanje je danes v našem prostoru razvidno v tem, da si politična elita niti ne

predstavlja drugačnega delovanja Slovenije, kot je začrtano od osamosvojitve naprej. Tako pri nas kot v širši regiji ni alternativne ideje vključitvi v Evropsko unijo, Nato, evrsko območje, posledičnim skupnim politikam (imigracijski, okoljski, monetarni itn.) in zdajšnjemu družbenoekonomskemu sistemu ter njegovi distribuciji kapitala. Danes so nepredstavljive velike alternative, kot je bilo na primer gibanje neuvrščениh, svojevrsten družbenoekonomski sistem družbenega samoupravljanja, pozneje ukinitve enopartijskega sistema in odcepitve od Jugoslavije. Vendar moramo biti natančni, opisani zunanji ideološki vplivi niso nujno zgolj negativni. Okoljski standardi, evropsko povezovanje, mirno reševanje sporov, spoštovanje človekovih pravic (sicer v individualiziranem in minimaliziranem obsegu, ki izključuje kršitve, ki so posledica strukturnega nasilja) so primeri, ko lahko zunanji vpliv deluje tudi pozitivno.

Posledice političnega vplivanja, tako s prisilo kot z ideologijo, so vse bolj vidne na eni strani v upadanju pomena starih političnih institucij, tudi držav, ki so – ironično – tudi najmočnejši javni promotorji in potrjevalci izgube svoje moči, in na drugi strani v vzponu nepolitičnih akterjev, ki v ozadju javnosti prikritega političnega dogajanja vplivajo ali celo oblikujejo politike. Obstajajo sicer razlike med posameznimi državami – ali rečeno drugače – ne moremo govoriti zgolj o enem tipu kapitalizma, temveč o več različnih, ki se razlikujejo po razmerah na trgu dela, socialnih mehanizmih in delovanju države blaginje, ki se najbolj izraža na področju dostopnosti in vključenosti v izobraževalni in zdravstveni sistem.⁴² Vendar lahko kljub temu prepoznamo skupni imenovalec teh sprememb, tj. promocija (neoliberalnega) kapitalizma in vsega systemskega nasilja, ki ga prinaša. Razlike med državami sicer so, vendar je trend razvoja isti.

Paradoks sodobnosti – šibka represivna država

Kot smo pojasnili, je temelj suverenosti države njen *monopol nad oblastjo*, ki se kaže v izključni pravici državnih institucij pri oblikovanju, sprejemanju, izvajanju, nadzorovanju zakonov in dodatno ob morebitnem kršenju zakonov tudi s kaznovanjem kršiteljev. Simbolično najbolj viden monopol države nad oblastjo je njen monopol nad legitimno uporabo prisile. Takšna idealizirana vloga države, zastavljena v dobi moderne, je danes v pozni moderni preživeta. Država je izgubila svoj monopol nad oblastjo, odpravljen pa je tudi »mit o suvereni državi, ki je sposobna zagotavljati varnost, red in nadzorovati kriminaliteto na svojem teritoriju« (Garland, 2001: 109). Kot smo že prikazali, so neoliberalni ukrepi in industrija zasebnega varovanja odpravili

42 Več glej v Amable, B. (2003). *The Diversity of Modern Capitalism*.

celo državni monopol nad prisilo, zagotavljanjem varnosti, izvajanjem kazenskih sankcij in policijsko dejavnostjo.

Posledica pritiska korporacij in velikega kapitala, katerih ekskluzivni cilj je dobiček, je spodkopavanje temeljev suverenosti nacionalnih držav, pre-razporeditev politične moči znotraj njih, s tem pa se pojavlja spodkopavanje demokracije in prikrito odvzemanje še tistega minimalnega vpliva, ki naj bi ga imeli ljudje na izbiro oblasti. Urry (2000: 13) slikovito opisuje, da se »različni mogočni imperiji, kot sta Microsoft in Coca-Cola, potikajo po svetu in na novo oblikujejo gospodarstva in kulture skladno s svojimi globalnimi interesi.« Postopno so se izoblikovale razmere, ko velja Bourguignonova ugotovitev, ki jo je povedal v intervjuju z Blažem Mazijem (2009: 12), da vlade ne upravljajo držav, temveč svet vodijo in upravljajo korporacije oziroma nekaj ljudi, ki opravljajo svoje posle in transakcije, ki jih vlade ne morejo nadzorovati. Ta ugotovitev kaže, da ljudje neposredno in tudi posredno prek voljenih predstavnikov nimajo resničnega vpliva nad upravljanjem družbe, saj je to preneseno v roke ozke kapitalske elite. To vodi v preoblikovanje držav, v to, kar Bauman (2008: 68) imenuje šibke države, Beck (2003: 15) minimalne države, Močnik (2006: 59) pa subsidiarne države.⁴³ Ob tem moramo biti natančni in opozoriti na naslednji paradoks – država oziroma natančneje *državna oblast se umika in zmanjšuje, vendar se sočasno krepi njena nadzorstvena in represivna vloga*. Umika se iz politične sfere, kjer izvoljena politika predaja moč in se podreja velikim in močnim ekonomskim subjektom, to pa kompenzira s povečevanjem moči in nadzora nad šibkimi, nad svojimi atomiziranimi državljani in še bolj izrazito nad marginaliziranimi »drugimi« – tujci, priseljenci, njihovimi potomci, ki so postali lahke tarče populistične politike in preusmerjanja pozornosti v lažne konstrukte tveganj in nevarnosti.

Medtem ko se država umika iz socialnih programov, šolstva, zdravstva, zagotavljanja varnosti, nadzora nad gospodarskimi subjekti idr., se intenzivira in krepi njena nadzorstvena in kaznovalna vloga. Prav ta postaja eden od glavnih, vendar tudi zadnjih dejavnikov zagotavljanja legitimnosti države. Ustvarja se vtis, da je v obdobju splošnega ogrožanja močna nadzorstvena država tista, ki nas resnično varuje. Kot pravi Wacquant (2008: 10), izginjanje ekonomske države in zmanjševanje socialne države spremlja krepitev in povečevanje kazenske države. Vlogo sodobne države pozne moderne nazorno prikazujejo Harveyeve (2007: 2) ugotovitve

43 K sklepanju, da takšne razmere niso novost, izjema, odklon, temveč osrednja značilnost kapitalističnega sistema, ki vedno znova pride na površje, nas vodijo ugotovitve Marxa in Engelsa (1848/2009: 97), ki sta pred več kot 150 leti zapisala: »moderna buržoazija /.../ si je končno po ustvaritvi velike industrije in svetovnega trga izbojevala v moderni predstavniki državi izključno politično gospodarstvo. Moderna državna oblast je le odbor, ki upravlja skupnostne posle vsega buržoaznega razreda.«

Država mora zagotoviti na primer kakovost in integriteto denarja. Vzpostaviti mora vojaške, obrambne, policijske in zakonodajne strukture in funkcije, ki so potrebne za varovanje pravic zasebne lastnine, in varovati, če je potrebno tudi s silo, ustrezno delovanje trga. Nadalje, če trgi ne obstajajo (na področju kot so zemljišča, voda, izobrazba, zdravstveno varstvo, socialna varnost ali okoljsko onesnaževanje), jim jih mora država po potrebi ustvariti. *Zunaj teh nalog naj država ne deluje* [poudarek A. B. R.].

Ključno gonilo individualizacije in dezintegracije od nekdanjega načina življenja, ki je prisilno potisnilo družbo in vse posameznike v ekstremni odmik, je bila zmaga neoliberalnega imperativa. Vendar ne zgolj njegova dominacija znotraj posamezne države, temveč njena globalna razsežnost, ki se operacionalizira prek globalizacije. To zaznamujejo skrajno nepravilne in izkoriščevalske prakse, kjer je pomembna finančna in na koncu tudi vojaška moč. Prav sočasno delovanje finančnih in vojaških omrežij je omogočilo ZDA (in nekaterim njihovim zvestim zaveznicam), da so vladale⁴⁴ globalnemu sistemu suverenih držav tako, da so zasenčile nizozemsko svetovno hegemonijo v 17. stoletju in celo svetovni britanski imperij 19. stoletja (Arrighi, 1997, 2009). Vendar če smo natančni, lahko vidimo, da prevlade v globalizaciji oziroma sadov njenega nepravilnega delovanja ne uživa večina prebivalcev v industrijsko razvitih zahodnih državah. Njihov položaj je v zadnjih desetletjih prav tako postal izrazito negotov in poln tveganj, s katerimi se vse bolj srečujejo posamezniki sami. Korist od globalizacije ima predvsem ekonomska transnacionalna elita. Kot pravi Stiglitz (2006: 4), so (nepravilna) pravila globalizacije določili predvsem posebni interesi znotraj industrijsko razvitih držav. Prilagodili so si jih tako, da so jim omogočala uresničevanje njihovih interesov, ki jih lahko na koncu zvedemo na preprost skupni imenovalec – povečanje finančnega kapitala in politične moči.

Svojevrsten paradoks je, da so interese transnacionalne ekonomske elite pomagale dosegati institucije uradne politične sfere v zahodnih državah, katerih politično moč spodkopavajo prav ti isti akterji. Zdajšnje razmere nazorno opisujejo Beckove (2003: 27) besede, da globalizacija pomeni »svetovno družbo brez svetovne države in brez svetovne vlade«, kjer se »vsenaokrog razprostira globalno dezorganizirani kapitalizem«. V preučevanju moramo stopiti še korak naprej. Ne samo da razpada država, kot opozarja Arrighi (2009: 69),

44 Zaton ameriške hegemonije je že na obzorju, saj njihova globalna moč temelji vse bolj le na vojaški premoči in zdajšnji kulturni dominaciji. Kljub temu je mogoče že videti globalni vzpon nove ekonomske in vojaške sile, tj. avtoritarno kapitalistične Kitajske.

lahko smo priče celo razpadu sodobnega meddržavnega sistema, vzpostavljenega z vestfalskim mirom. Arrighi to opiše s temi besedami

Eksplzivna rast transnacionalnih organizacij še zdaleč ni utrdila ozemeljske izključenosti držav kot »zabojnikov moči«, marveč je postala najpomembnejši posamični dejavnik pri spodkopavanju bistva te izključenosti. Okoli leta 1970, ko se je začela kriza ameriške hegemonije, utelešene v hladni vojni, so se transnacionalne korporacije razvile v ves svet zajemajoč sistem proizvodnje, menjave in akumulacije, ki ni bil podrejen nikakršni državni oblasti, bil pa je sposoben podrediti svojim lastnim »zakonom« vsako članico meddržavnega sistema vključno z ZDA /.../ nastanek tega sistema svobodnega podjetništva – seveda svobodnega v smislu odsotnosti omejitev, ki jih procesom akumulacije kapitala v svetovnih razsežnostih nalaga ozemeljska izključevalnost držav – je bil najznačilnejši rezultat ameriške hegemonije. Označuje odločilen zasuk v procesu širjenja in spodrivanja vestfalskega in prav lahko se zgodi, da se je z njim začelo hiranje modernega meddržavnega sistema kot osrednjega zatočišča svetovne moči.

Če smo uspeli postaviti diagnozo bolezni, se nam ob tem poraja vprašanje o vzrokih zanjo. Kako je mogoče, da so transnacionalne korporacije pridobile tolikšno moč? Najširšo ideološko podlago, ki je tlakovala pot spremembam, najdemo v že opisanih kulturnih premikih in vzponu neoliberalizma. V takšnem duhu je bila odprta Pandorina skrinjica, ki je vodila v spremembe v političnem delovanju, in nato tudi spremembe vrednot v zahodnih družbah. Vzpostavilo se je že opisano svojevrstno razmerje med političnimi elitami (političnimi odločevalci, političnimi strankami) in gospodarsko elito (donacije, koncept vrtečih se vrat, podkupnine). Politika je prenehala biti regulator kapitala, ki mu je bila vse bolj podrejena in odvisna od njega. Kot nazorno ugotavlja Dragoš (2005: 51), je zdaj kapital tisti, ki opozarja politike, da so brez moči in da naj pozabijo na pretekla liberalna progresivna zagotovila legitimnosti oblasti (država kot jamstvo varovanja socialne in splošne varnosti). »Ciljev ne določa več politika, ker je zdaj ona sredstvo kapitala, ki je sam sebi cilj« (ibid.). Dodatno je vzpon moči velikega kapitala omogočil tehnološki napredek na področju prometa in komunikacij. Šele politično omogočene možnosti (zakonska dopustljivost) takšnega delovanja ob sočasni kombinaciji dejanske tehnične izvedljivosti – seveda znotraj ustreznih finančnih okvirjev – so korporacijam omogočile globalno delovanje.

Politični pogoji in tehnološki napredek so ustvarili možnosti za pridobitev enormne moči transnacionalnih korporacij. Ta, kot navaja Beck (2003),

izhaja iz možnosti, da lahko korporacije delovna mesta izvažajo tja, kjer so stroški in obveznosti čim nižji, ter tako proizvajajo izdelke in storitve na različnih koncih sveta, kjer je za njih ugodneje. Ob tem lahko izgravajo nacionalne države, saj iščejo najcenejše mesto za posamezno fazo celotnega delovnega procesa, ločijo kraj vlaganj od kraja produkcije, tega od kraja registracije podjetja v davčnih oazah, ki omogočajo (ne)plačevanje davka. Dodatno ločijo kraj prebivanja vodstvenih kadrov in upravljalške sedeže podjetij od vseh drugih lokacij. Globalno delovanje nazorno kaže, da kapital nima nacionalnega interesa, nacionalne in ozemeljske navezanosti. Državam, v katerih poteka posamezna faza produkcijsko-menedžerske dejavnosti, brez kakršnega koli pomisleka odreče davčne prihodke, ki so temelj za delovanje njenih javnih programov, ki jih seveda z zanosom uporablja in celo zahteva (npr. razvoj prometne infrastrukture, zdravstvenega sistema, varnosti, izobraževanja). V takšni globalni tekmi države postajajo talke, ki si v pogajanjih, za katera vedo, da so jih že vnaprej izgubile, želijo zagotoviti čim manjšo izgubo.

Sočasno z zatonom politične moči države in globalizacijo neoliberalnega kapitalizma je na globalnem pohodu penalni populizem in populistična selektivno restriktivna imigracijska politika. *Poostren nadzor in sankcioniranje deluje kot kompenzacija za izgubljeno politično moč oblasti in mehanizem za ohranjanje delovanja šibkih držav.* Njegova funkcija je dvojna. Prvič, zagotavlja (podaljšuje) notranjo legitimnost obstoječemu sistemu, kar dosega s preusmerjanjem pozornosti z resnih družbeno pomembnih vprašanj na umetno ustvarjene ali vsaj potencirane »velike grožnje« (kriminaliteta, nedovoljene droge, (neregularne) migracije, terorizem idr.). Povedano drugače, države si s poostrenim nadzorom podaljšujejo veljavnost družbenih pogodb, s katerimi prav država varuje ljudi in jim zagotavlja varnost. Kot pravi Wallerstein (1999: 45), je za navadne ljudi največja in takojšnja posledica upadanja legitimnosti države strah (za preživetje, varnost, prihodnost), zato med drugim zahtevajo ostrejšje represivne ukrepe in kaznovanje. Kaj je potem boljše kot to, da se država in njeni oblastniki v tem ključnem vprašanju postavijo na njihovo stran, potrdijo njihovo mnenje, izpolnijo njihova pričakovanja in zahteve, ob tem pa delujejo le kot kakšen mazač, ki namesto zdravljenja bolezni odpravlja le njene vidne znake?⁴⁵

45 Ukrepi in retorika nekdanjega francoskega notranjega ministra in poznejšega predsednika Francije, Nicolasa Sarkozyja, ob uporih predvsem priseljske mladine leta 2005 so bili nazoren prikaz takšnega mazaškega delovanja. Namesto ukvarjanja s problemom in odpravljanja njegovega vzroka je Sarkozy zagovarjal (z njegovimi besedami) čiščenje priseljskih četrti s »Kärche« (visokotlačni čistilec) in označevanje mladih upornikov z zaničevalnim izrazom izmečki (fr. racaille). Pristop se mu je očitno politično obrestoval, saj je bil leto in pol pozneje izvoljen za predsednika Francije.

Drugič, ohranja razmere, da se lahko opravljajo posli in ne ogroža globalna svoboda podjetij (Bauman, 2008: 68) ter tako ohranja dominanten položaj ekonomskega kapitala in uresničevanje interesov njegovih lastnikov. Vsakodnevno to pomeni vzdrževanje reda in medsebojnih odnosov na točki, ko to še vedno omogoča uspešno potrošnjo in produkcijo, s tem pa je dosežen še stranski učinek, v mednarodni javnosti je ustvarjen občutek o varni državi. Različne oblike kriminalitete se tolerira, vse dokler ne postanejo moteče za delovanje sistema in dokler – celo legitimna dejanja kot na primer mirni protesti – ne posegajo v dominanten položaj elit. Ob zaostrovanju socialnih razmer, zategovanju pasu najširšega kroga prebivalstva in sočasnih finančnih odpustkih za elito je kljub monopolu mainstream medijev nad javnim diskurzom širokemu krogu ljudi postalo jasno, da je »cesar nag«. Še več. Ne samo da so ljudje spregledali, številni, ki so bili še do nedavnega pasivni in atomizirani, so stopili v aktivno vlogo. Aktivnosti gibanja Occupy leta 2011 v ZDA in tudi slovenske vstaje 2012/13 so nazoren prikaz takega premika, nasilen odziv oblasti pa hkrati tudi dokaz, da ideološki aparati na tem področju ne delujejo več in da je (začasno) mogoče ohraniti *status quo* le z uporabo represivnega aparata. Ob tem je ironično, da so podobni protesti drugje po svetu (na primer v severnih afriških državah) sočasno označeni za demokratično prebujenje ljudstva, tiste v zahodnem svetu pa se skuša prikazati kot nelegalno protestiranje, zdravstveno tveganje, motenje javnega reda in miru ipd.

Nadzorstvena in kazenska politika na področju kriminalitete in migracij ima pri podaljševanju legitimnosti sistema predvsem »simboličen učinek« (Bosworth, 2008: 211). Opozarja, da družba konstantno potrebuje zaščito, prav država pa ji jo zagotavlja. Z vidnimi, prepoznavnimi, oprijemljivimi ukrepi kažejo ljudstvu, da ima država moč, saj obvladuje »resne« grožnje celotni družbi in demokraciji. Te resne grožnje so nevarni »drugi«, ki prihajajo k nam. Helikopterji, skenerji, sodobni elektronski in fizični obrambni limesi, kot je šengenska meja, brezpilotna letala, biometrični potni listi, prepletene mreže podatkov, sateliti, nadzorne kamere, številni novi nadzorniki, ki skrbijo za zaščito domovine itn., so nazorni prikazi močne nadzorstvene države, ki nas varuje pred »nevarnimi množicami tujcev«. Ideološki aparati države pri tem skrbijo za ustvarjanje pozitivnega mnenja o nujnosti in učinkovitosti tega močnega represivnega aparata. Pri tem seveda ne gre spregledati, da so številne grožnje le politično-medijsko konstruirane podobne nevarnosti, ki nam domnevno grozi. Vključujejo lahko določljive žrtve, katerih realna grožnja in posledice so v primerjavi z drugimi oblikami (legalnega) izkoriščanja in ogrožanja popolnoma zanemarljive.

Navezava teh sklepov o spremenjeni – oziroma če upoštevamo Marxove in Engelsove (1848/2009: 97) ugotovitve, lahko govorimo o obujeni – vlogi države na Webrovo (1925/1978: 905) definicijo osnovnih nalog, ki jih mora opravljati država (oblikovanje zakonodaje, zagotavljanje osebne varnosti in javnega reda, varovanje pridobljenih pravic, uresničevanje zdravstvenih, izobraževalnih, socialnih in kulturnih interesov, oborožena obramba pred napadom), nas vodi v sklep, da šibke/minimalne/subsidiarne države ne izpolnjujejo svojih osnovnih nalog. Zaščita državljanov pred različnimi oblikami dejanskih ogrožanj ter uresničevanje socialnih in izobraževalnih interesov so ključne naloge države, ki jih današnje državne tvorbe ne opravljajo več oziroma vsaj ne za vse prebivalce. Socialne funkcije države se pod globalnim neoliberalizmom krčijo in minimalizirajo, celotno družbeno dogajanje pa je podrejeno direktivam prostega trga in njegovim zahtevam po stalni rasti, ki je prvi pogoj stalnega doseganja – kot ugotavlja Sennett (2008) kratkoročnih spekulativnih – dobičkov. Država se podreja ekonomskemu subjektom in prepušča družbeni razvoj pravilom trga, vendar takoj, ko se izkaže, da trg ne deluje – kar je najbolj nazorno pokazala kriza 2008 in dogajanje po njej –, prav ti subjekti pričakujejo in dosežejo posredovanje države.

Država in nadzor migracij

S pojavom nacionalnih držav, meščansko revolucionarno demokratizacijo družb in vzponom kapitalizma so bili oblikovani fizičnemu nasilju in prisili alternativni mehanizmi podrejanja, vodenja množic in zagotavljanja reda, potrebnega za delovanje kapitalističnega gospodarstva. Kot ugotavlja Foucault (1978; 2003), je bilo treba prilagoditi moč. Prva prilagoditev v 17. stoletju je potekala na področju prilagajanja mehanizmov moči posameznikovemu telesu; uresničena je bila z nadzorom in usposabljanjem. Pravica do življenja se je izoblikovala v obliki tehnik, usmerjenih proti posameznikovemu telesu. Značilna je bila uvedba disciplin, ki so usmerjale svojo moč na posameznika, na njegovo telo, ga nadzorovale, usposabljale, in, če je bilo treba, kaznovale. Oblikovana je bila politična anatomija. Pozneje, ob koncu 18. stoletja, je sledila druga prilagoditev, ko so bili mehanizmi prilagojeni družbenim pojavom, biološkim ali biodružbenim procesom, značilnim za ljudske množice (Foucault, 2003: 250). Oblikovana je bila nova tehnologija moči, ki ne izključuje disciplin, temveč jih vključi in spreminja.

Nova tehnologija se ni osredotočila zgolj na posameznika, temveč na globalno množico, življenje in populacijo, na človeško vrsto in telo kot podlago bioloških procesov. Nadzor je vgrajen prek celotnega niza intervencij

in regulacij, ki se vključujejo na področje, ki ga je Foucault (1978: 139; 2003: 243) poimenoval biopolitika. Ta se ukvarja s procesi, povezanimi z razmerji med rodnostjo in smrtnostjo, stopnjo natalitete, plodnostjo, življenjsko dobo, zdravjem, migracijami ter celotnim nizom sorodnih ekonomskih in političnih vprašanj. Vzpostavljen je bil torej nov mehanizem oblasti, ki življenja ne jemlje več – saj to ni najbolj učinkovito in dodatno predstavlja nepotreben strošek v obliki izgube delovne sile –, temveč vlada z nadzorom in disciplino. Pomembna ni bila več moč odločanja o človekovem življenju ali smrti, temveč moč nad življenjem – bio-moč, ki je vključevala »številne in različne tehnike za podjarmljenje teles in nadzor prebivalstva« (Foucault, 1978: 140). Moč nad življenjem je bolj kot grožnja s smrtjo dala moč tudi nad posameznikovim telesom. Njena naloga je upravljanje z življenji ljudi in s tem izvajanje nadzora nad njimi. Foucault (ibid.: 144) pravi, da takšna moč potrebuje nenehno regulacijo in prilagajanje.

Bio-moč si je podredila pravo in zakonodajo, ki sta se umaknila v ozadje, pravosodne institucije pa so inkorporirane v niz institucij (zdravstvenih, administrativnih), katerih primarna naloga je prav regulacija, ki jo predpisuje in potrebuje bio-moč. Povedano drugače, nacionalne države so pridobile novo polje moči, ki se je razlikovalo od starega, determiniranega z nadzorom življenja suverenu podrejenih podanikov. Podrejanje ni več primarno posledica strahu pred kaznovanjem – ta funkcija sicer še vedno ostaja –, ampak se doseže tako, da se posameznik niti ne zaveda svojega podrejanja. Z upravljanjem z življenjem se namreč določa in usmerja, ne sicer za vsakega posameznika posebej, temveč za populacijo kot celoto, njihova življenja. Različne politike odražajo različna življenja ljudi v državi. V ospredje je postavljen posreden, na prvi pogled prikrit in v skrb za življenje ljudi zavit nadzor. Kot nazorno ugotavlja Franko Aas (2007: 132), so države pridobile moč, ki presega monopol nad prisilo in sodstvom ter prinaša spretno upravljanje in reguliranje življenj ljudi od rojstnega do mrliskega lista.

Pod pretvezo pripoznavanja in zaščite pravic in napredka so v 18. in 19. stoletju uvedli nadzor v obliki sistema panoptikona, za katerega Foucault (2008: 67) ugotavlja, da je osrednji recept liberalnega vladanja. Razumeti ga je treba kot posplošljiv model delovanja, kot način za opredeljevanje odnosov med oblastjo in vsakdanjim življenjem ljudi (Foucault, 2004: 225). S panoptizmom postane disciplina mehanizem, funkcionalni dispozitiv, ki naj izboljša izvrševanje oblasti, tako da ga naredi hitrejšega, lažjega, bolj učinkovitega. Naredi ga kot načrt subtilnih prisil za prihodnjo družbo (ibid.: 229). Oblast majhnega števila ljudi je z delovanjem različnih formalnih institucij

in procesov, ki so operacionalizacija bio-moči, posegla v življenje množice, ekonomizirala in optimizirala svojo nadzorstveno, usmerjevalno in oblatno vlogo (na primer vzpostavitev podatkovnih baz in osebnih kartotek, delovanje policije, davčnih uradov, izobraževanja, popisa prebivalstva, dovoljenj za bivanje, vstop v državo).

S tehnološkim napredkom in širšimi družbeno-kulturnimi spremembami v zahodnih družbah (vzpon potrošništva, komercializacija varnosti, vsenavzočnost nadzornih kamer in drugih nadzorstvenih mehanizmov, nujnost nenehne komunikacijske dosegljivosti, bipolarna vloga tehničnega napredka, ki rešuje in vendar sočasno omogoča stalno nadzorovanje itn.) se je v zadnjih desetletjih nadzorovanje spremenilo. Način in možnosti nadzora so s tehnološkim napredkom v 21. stoletju dosegli raven, ki bi jo še pred nekaj desetletji označili za znanstveno fantastiko. Ena od najbolj očitnih in simbolično močnih sprememb na področju nadzora in zagotavljanja varnosti je stalno sledenje s satelitskimi sistemi. Ne samo da si posamezniki želijo zavarovati svoje predmete, kot so avtomobili z GPS-sistemi in daljinskim satelitskim upravljanjem vozila, vse glasnejše so celo zahteve po zaščiti otrok z vstavitvijo mikročipov. Takšne rešitve so le še vprašanje časa, saj so na trgu že na voljo sledilne zapestnice, poleg tega je med prestrašeno množico tudi veliko povpraševanje po takšni »zaščiti«.

To nakazuje tudi drugo pomembno spremembo v nadzorovanju, ki je zdaj omogočeno v številnih primerih kar na zahtevo samega posameznika. Ta je prepričan, da tako pridobiva ugodnosti, ob tem pa se niti ne zaveda vseh pasti takšnega razkrivanja osebnih podatkov (različne trgovinske kartice zvestobe so nazoren primer, ko kupci za nekaj odstotkov dodatnega popusta trgovcu razkrivajo vse svoje nakupe in s tem velik del zasebnosti). Ob tem tudi ne gre spregledati, da operaterji mobilne telefonije lahko že zdaj posredno določijo položaj vsakega posameznika, ki ima ob sebi mobilni telefon. Razsežnosti in zlorabe teh sistemov, ki jih izvajajo različne vladne agencije »demokratičnih« držav, nazorno dokazujejo opozorila najbolj znanega žvižgača na svetu, Edwarda Snowdna .

V današnjem svetu se v mrežo nadzorstvenih institucij poleg nekdanjih državnih panoptičnih nadzornikov vključujejo še zasebni. Ob tem lahko pritrdimo ugotovitvi Završnika (2010), da se je nadzorovanje v primerjavi s Foucaultevim pogledom spremenilo. Drži, da nadzor danes presega prostorsko in časovno določljive institucije, ki jih nadomeščajo prosto lebdeče oblike konstantnega nadzora, ob tem pa se nadzor različnih nadzornikov prekriva, meje nadzorovanja pa so nejasne. Vendar je kljub temu treba priznati, da je osrednje načelo nadzora še vedno skladno s Foucaultovim

pogledom. Osrednje mesto, iz katerega poteka nadzor oziroma še natančneje položaj, na katerem je mogoče preučiti vse zbrane podatke, je še vedno rezerviran za ozek krog nadzornikov. Povedano drugače, panoptikon je dobil nove mehanizme in nova orodja, ki mu pomagajo pri njegovem starem delovanju. Eden od najbolj nazornih primerov takšnega novega nadzorstvenega delovanja je razviden na področju nadzora migracij.

Migracijska, zlasti imigracijska politika industrijsko razvitih zahodnih držav temelji na mehanizmih bio-moči in panoptičnega nadzora. Če združimo ugotovitve Foucaulta (1978; 2003; 2004; 2008) o bio-moči, disciplinah in panoptičnem nadzoru z ugotovitvami Althusserja o ideoloških aparatih in represivnem aparatu države ter jih povežemo z migracijsko politiko, lahko ugotovimo, da so *mehanizmi bio-moči, panoptičnega nadzora in discipline vsebinski temelj delovanja oblasti, ki se v družbi legitimira skozi ideološke aparate države in operacionalizira skozi njen represivni aparat*. Ugotovitve o medsebojni povezanosti teh treh elementov so grafično prikazane na sliki 2. Ideološki aparati države tlakujejo pot represivnim, nadzorstvenim ukrepom in zagotavljajo njihovo sprejemljivost, legitimnost v obči javnosti. Zaradi legitimnosti, ki izhaja iz posesti kapitala množice na določenem ožjem ozemlju (državi) in ne univerzalne legitimnosti v kontekstu pravičnosti, so mogoče skrajne restriktivne politike in ukrepi zoper priseljence. Ideološki aparati gradijo podobo o »nas« in »njih«, o dobrodošlih in nezaželenih, ter s tem vplivajo na naše sprejemanje ali celo zahtevanje represivnih politik zoper tujce, »delavce, ki odžirajo naša delovna mesta«, »izkoriščevalce naše socialne države« itn. Ideološki aparati zagotavljajo notranjo legitimnost širitvi ukrepov, ki so bili v preteklosti uporabljeni le zoper storilce kaznivih dejanj, na področje politike priseljavanja in azila (Bosworth, 2008: 207).

Slika 2: Aparat državnega nadzora mednarodnih migracij

Uporaba kompleksnih nadzorstvenih mehanizmov, kazenskih sankcij zoper kršitelje migracijskih zakonov, med katerimi so številni žrtve struktur-nega nasilja globalnega kapitalizma in omejevalne ter izključevalne politike zoper prosilce za azil, ki si z begom rešujejo življenja, so mogoči prav zaradi delovanja ideoloških aparatov države in njihovega zagotavljanja notranje legitimitnosti. Konstrukcija javnega diskurza poteka že na ravni jezika, ko se ljudi prekategORIZIRA v »njih« (tj. tujce, kriminalce, grožnjo), in se nadaljuje v vsakodnevnih praksah družbenih institucij. To vodi v razčlovečenje, ki omogoča široko (aktivno) ali pasivno (nenaspro-tovanje) podporo javnosti restriktivnim ukrepom zoper soljudi, ki pa so »drugi« – v smislu nezaželenega tujca ali nezaželenega pripadnika etnične skupine –, kar daje legitimnost represivnim in izključevalnim ukrepom zoper priseljence.

V takšnih okoliščinah, ko je uporaba teh ukrepov v očeh domače javnosti legitimna, je prav zato mogoča uporaba sile in drugih spornih mehanizmov izključevanja in odvracanja, kot npr. odvzem prostosti tujcem, ki niso bili obsojeni za kaznivo dejanje, vendar se jih namešča v zaporom podobne institucije (centre za tujce, oddelke za omejitev gibanja v azilnem domu). Ljudi se prisilno odstrani iz države, čeprav je njihova edina kršitev, da so nelegalno prečkali mejo. Za zaščito privilegijev posameznih držav ali zvez (npr. EU) se pri omejevanju in preprečevanju vstopa v državo sodeluje z državami, za katere je znano, da kršijo človekove pravice. Kot navajata Welch in Schuster (2005: 347), so evropske države izvajale političen in ekonomski pritisk na nedemokratske vlade, od katerih so zahtevale omejitev emigracije viktimiziranih skupin prebivalcev na Zahod oziroma sprejem zavrženih prosilcev za azil in pridržanje tistih, ki so v tranzitu. Pred padcem Gadafijevega režima je bilo takšno sodelovanje EU z Libijo (Castles, Miller, 2009: 194) eden od ključnih mehanizmov zadrževanja za EU nezaželenih migrantov iz Afrike na drugi strani Sredozemskega morja. Prav zaradi delovanja ideoloških aparatov se ne vidi, da »so sodobne migracije eden najresnejših izzivov družbeni solidarnosti ter razumevanju pravičnosti« (Zavratnik Zimic, 2003: 16). Ob poznavanju dejstva, da je takšen pristop postal osrednje vodilo delovanja neoliberalne države tudi v odnosu do »njenih« državljanov, takšno ravnanje z »njimi« ni več nobeno presenečenje.⁴⁶

46 Pod vplivom dogodkov druge svetovne vojne je mednarodna skupnost izoblikovala zaščitni mehanizem za vse, ki »zaradi utemeljenega strahu pred preganjanjem, osnovanem na rasi, veri, narodni pripadnosti, pripadnosti določeni družbeni skupini ali določenemu političnemu prepričanju, nahaja izven države, katere državljan je, in ne more ali zaradi takšnega strahu noče uživati varstva te države, ali osebo, ki nima državljanstva in se nahaja izven države, kjer je imela običajno prebivališče, pa se zaradi takšnih dogodkov ne more ali noče zaradi omenjenega strahu vrniti v to državo« (Generalna skupščina OZN, 1950; 1967). Kljub temu se je po 50 letih zgodilo, da zahodne (evropske) države vse bolj ukinkajo svojo vlogo varnega pribežališča (Welch, Schuster, 2005: 332).

Moč ideoloških aparatov na področju legitimacije delovanja represivnega aparata države je razvidna v primeru konstrukcije podobe tujca v Sloveniji. Po osamosvojitvi in vstopu v EU smo sprejeli pretvorbo nekdanjega tujca v našega evropskega »sodržavljana« in nekdanjega sodržavljana v tujca t. i. tretjih držav. Ideološki aparati so legitimirali represivno delovanje evropske imigracijske politike, ki je nekdanjim sodržavljanom, s katerimi imajo številni slovenski državljani tesne sorodstvene in prijateljske vezi, določila posebne pogoje za vstop v Slovenijo, pridobitev in ohranitev zaposlitve na našem trgu dela itn. Podobno delujejo ideološki aparati tudi na področju legitimiranja represivnih politik zoper prosilce za azil, neregularne migrante. Še več, uspeli so legitimirati razširitev definicije področja varnosti na področje nadzora migracij, ki je zdaj umeščeno v isto polje varnostnih groženj kot terorizem, trgovina s prepovedanimi drogami, organiziran kriminal, čezmejna kriminaliteta, neregularne migracije. Takšna kriminalizacija migracij je vplivala na poostritev nadzora nad migracijskimi gibanji, (zunanji) mejami in tudi širše, nad državljani, ki ne ustrezajo splošno sprejeti podobi pripadnika nacije, tj. priseljenci, njihovimi potomci, etničnimi manjšinami.

Posledica razširitve koncepta notranje varnosti in temu ustreznega premika na področju nadzora je demonizacija in kriminalizacija migracij, tujcev in priseljencev. Sprememba v formalni politiki nadzora je v kombinaciji z rasističnim in etnično diskriminatornim medijskim diskurzom (Bučar Ručman, 2011b; van Dijk, 2000c; 2005) in političnim razpihovanjem nestrpnosti do (neregularnih) priseljencev (Bade, 2005; Bosworth, 2008; Lucassen, 2005; van Dijk, 2000a; 2000b) ustvarila oziroma okrepila stereotipno predstavo o kriminogeni naravi določenih skupin tujcev. Kot pravi Wacquant (2008: 105), je (neevropski) tujec – ali natančneje z retoriko EU »tujci tretjih držav« –, na katerega se ves čas kaže s prstom, ki ga vnaprej sumijo, oblasti pa preganjajo kot še nikoli, postal (z besedami norveškega kriminologa Nilsa Christieja) »primeren sovražnik«, hkrati simbol in tarča vseh družbenih strahov. Razmere so tako skrajne, da smo po trditvah Cohena (1972/2002: xxii-xxv) priče moralni paniki.

K ponotranjenju takšnega prepričanja o povezavi migracij in kriminalitete med ljudmi prispevajo tudi vse ostrejšje vsakodnevne nadzorstvene prakse, ki smo jim izpostavljeni. Večkrat kot moramo sezuti čevlje na letališču, preiti skozi detektor kovin, detektor za eksplozivna sredstva, uporabljati biometrični potni list, izločiti iz osebne prtljage več kot 100 ml tekočine itn., bolj se v našo (pod)zavest zasidra prepričanje o povezavi med migracijami, migranti in kriminaliteto. Ob tem posledično vse bolj pogosto privolimo v

te nadzorstvene mehanizme, saj so ti tukaj zaradi nas (vodi nas ideja, da se poštene nimajo česa bati in skrivati).

Zahodne industrijsko razvite države uporabljajo kot enega od ukrepov v »boju« zoper (neregularne) migracije tudi sankcije, ki so identične zapor- ni kazni. Od restriktivnosti imigracijske politike in njene implementacije je odvisno, katere »pravne kategorije« (neregulernih) tujcev so nameščene v centre za tujce, praviloma pa to vključuje odkrite neregularne migrante, ki čakajo na izgon iz države, in tujce, katerih istovetnost ni znana. Spregledati ne smemo, da so standardi za odvzem prostosti oziroma omejitev gibanja tujcu, ki čaka na izgon (lahko tudi do pol leta), bistveno nižji, kot so stan- dardi za odvzem prostosti ob morebitnem izreku kazni zapora obsojenemu za kaznivo dejanje. O namestitvi namreč odloča le policija, ob pritožbi nato ministrstvo za notranje zadeve in ob vnovični pritožbi upravno sodišče. Tujec je tako lahko nameščen do pol leta v zaporu identični instituciji zgolj na podlagi odločbe policije (glej Zakon o tujcih, Ur. list RS 50/2011).⁴⁷

Za delovanje (zapornih) centrov za tujce velja enako, kot je Foucault ugo- tavljal za zapore,⁴⁸ ki po njegovem mnenju predstavljajo najbolj »divjo mani- festacijo moči /.../, ki ni prikrita in se ne skriva. Prikazuje se kot tiranija, ki posega v najpodrobnejše detajle. Je cinična in istočasno čista in popolnoma »upravičena«, saj so njene prakse v celoti oblikovane v okvirih morale« (Fou- cault, Deleuze, 1977: 210). Centri za tujce in še bolj očitno zapori za tujce v tranzitnih deželah so nazoren prikaz vrnitve k moči oblastnika nad posame- znikovim telesom, ki pa je zaradi delovanja ideoloških aparatov legitimirana ali, kot pravi Foucault, »upravičena«. Vse ostrejši mehanizmi panoptičnega nadzora tako znotraj držav, na njihovih (zunanjih) mejah in tudi zunaj držav se v primeru migracij dopolnjujejo z nasiljem in demonstracijo (nad)oblasti nad posameznikovim telesom. V industrijsko razvitih zahodnih družbah je železno roko represije sicer primarno zamenjala žametna roka nevidnega nadzora, discipline, politične propagande in delovanja ideoloških aparatov

⁴⁷ Za namestitev pod strožjim policijskim nadzorom (tj. omejitev gibanja na prostor zavoda), ki traja do izгона tujca oziroma največ pol leta, odloča (le) policija v primerih, ko se »je tujec že poskušal izogniti odstranitvi s pobegom ali se je aktivno upiral odstranitvi, je tujec kršil pravila bivanja v centru ali ne upošteva zakonitih odredb in navodil pooblaščenih oseb, če je iz dejanskih okoliščin in ravnanja tujca razvidno, da se namerava izogniti odstranitvi« (77. člen Zakona o tujcih). Iz te diktacije je mogoče razbrati, da so pravila za omejevanje gibanja zelo ohlapna, saj lahko celo neupoštevanje »odredb in navodil« vodi v omejitve gibanja. Pravila so prilagojena temu, da se na koncu doseže cilj države – odstranitev tujca.

⁴⁸ Direktiva Evropskega parlamenta in Sveta EU 2008/115 določa, da se pridržanje praviloma izvaja v posebnih centrih za pridržanje tujcev, vendar omogoča, da če država ne more zagotoviti nastanitve v posebnem centru za pridržanje, lahko za to uporabi tudi zapore, kjer pa morajo biti tujci, ki čakajo na izgon, ločeni od drugih zapornikov. Ta diktacija in njeno dopuščanje uporabe zaporov je dodatna potrdi- tev, da se nelegalne tujce obravnava kot kriminalce, se jim skladno s to podobo odvzema prostost in se jih namešča v zaporne centre ali celo zapore (Evropski parlament, Svet EU, 2008).

države, vendar je v primerih, ko je ta neuspešna, uporabljeno ogrožanje eksistence in tudi nasilje zoper telo. Na področju kaznovanja se vračamo v predmoderno dobo, kjer je idealizirano kruto, javno kaznovanje (spomnimo samo na medijski spektakel, vezan na kriminaliteto in »lov slabih fantov«, ki ga prikazujejo, vključno s številnimi resničnostnimi oddajami o mejnih policijah, iskanju neregularnih migrantov ipd.), ki presega škodo, storjeno z zločinom. Ta oblika podrejanja in kaznovanja predstavlja na področju upravljanja migracij enega od pomembnih suplementarnih mehanizmov »boja« zoper nezaželene migracije in njegovega fizičnega preprečevanja oziroma odstranjevanja nezaželenih migrantov.

Usmerjanje življenj in nadzor v sodobnih družbah delujeta po načelih bio-moči in panoptičnega nadzora, pri čemer je takšno delovanje na področju urejanja migracij, zlasti v obdobju po 11. septembru 2001, najbolj izrazito. Ob zaostritvi varnostnih razmer v zahodnem svetu v začetku 21. stoletja in po terorističnih napadih v ZDA, Madridu in Londonu so v nekaterih zahodnih državah sprejeli populistično protiteroristično zakonodajo, ki je okrnila človekove pravice in zakonsko uveljavila vrnitev k predmodernim praksam uveljavljanja moči zoper posameznikovo telo. Franko Aas (2007: 117) med takšne ukrepe vključuje izredne (protipravne) izročitve, koncept »sovražnih tujcev«, zapiranje osumljencev terorističnih dejanj brez obsodbe, uporabo mučenja itn. Okrnjenje pravic in svoboščin naj bi bilo potrebno za zagotovitev večje kolektivne varnosti.

Poostren nadzor nad migracijskimi tokovi je del novih varnostnih, protiterorističnih, protikriminalnih, zaščitniških politik, poudarek pa je na »boju« proti neregularnim migracijam. Javni diskurz političnih odločevalcev in medijev ustvarja podobo o homogeni skupini neregularnih (t.i. ilegalnih) migrantov, ki ogrožajo varnost EU oziroma celotnega zahodnega sveta. Neregularne migrante se izenačuje in prikazuje kot objektivno varnostno grožnjo, ne pove pa se, da so v večini primerov to ljudje, katerih kriminaliteta je povezana zgolj z nezakonitim prehajanjem meje in posledičnim zaposlovanjem na črno, za katerega se odločijo le zato, ker jim legalen vstop in zaposlitev v razvitih trdnjavah zahodnega sveta nista dovoljena. Priseljenci, celo begunci so v javnem diskurzu marginalizirani in kriminalizirani, populistično zaostrvanje imigracijske politike pa se prikazuje kot mehanizem zavarovanja »našega« naroda (van Dijk, 2000a). Nazoren prikaz izenačitve neregularnih migracij z drugimi oblikami kriminalitete in razširitev področja varnosti na migracije oziroma strukturne in sistemske kriminalizacije migracij lahko najdemo v besedilu Resolucije o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije (Ur. list RS, 27/2010), ki pravi

Največji vpliv na nacionalno varnost Republike Slovenije ima nedokončana pokonfliktna obnova Zahodnega Balkana, ki se kaže predvsem v večji verjetnosti nastanka nevojaških virov ogrožanja, kot so organiziran kriminal, korupcija, *ilegalne migracije* in trgovina z ljudmi, orožjem in drogami ter terorizem /.../ Med te [nacionalne – op. A. B. R.] vire ogrožanja in tveganja sodijo predvsem terorizem, nedovoljene dejavnosti na področju konvencionalnega orožja, orožij za množično uničevanje in jedrske tehnologije, organiziran kriminal, *nezakonite migracije*, kibernetске grožnje in zloraba informacijskih tehnologij in sistemov, dejavnost tujih obveščevalnih služb in vojaške grožnje [poudarek A. B. R.].

Ob tem ne smemo spregledati širše dimenzije kriminalizacije migracij. Iz ugotovitev Agnieszke Kubal (2014: 95) lahko vidimo, da ima poklicni, zakonodajni, nadzorstveni diskurz o kriminaliteti in migracijah velik vpliv na splošno percepcijo in obči javni diskurz o migracijah. Razumevanje kriminalizacije migracij v širšem družbenem kontekstu presega razlikovanje med pravno in družbeno konstrukcijo kriminalitete. Kaže, da tega ne smemo razumeti le kot sprejemanje političnih odločitev in izvajanje zakonodaje, temveč je pomemben uvid, v kakšni interakciji so posamezni elementi s širšim družbeno-pravnim okoljem. Če se tega ne razume (ali načrtno izrablja), se s kriminalizacijo migracij brišejo meje med različnimi kategorijami migrantov in različnimi oblikami migracij, vse pa se postavlja na skupni imenovalec illegalnosti in kriminalitete.

V 21. stoletju je v industrijsko razvitih »demokratskih« državah prišla v ospredje panoptična oblika vladanja v ekstremni obliki in, kot pravi Rizman (2008: 418, 419), gre pri tem za nevaren strateški preobrat, ko se pod pretvezo zavarovanja demokracije in pravne države ti dve politični vrednoti razkraja ali celo odpravlja. V razmerah, v katerih se državni uradniki in pravne instance spreminjajo v dejavnike miselnega nadzora, je po njegovem mnenju še komaj mogoče govoriti o demokraciji. Obstoj panoptičnih mehanizmov nadzora v sodobnih družbah zavrača Bigo (2006), ki pravi, da smo sicer priče povečanju nadzora nad migracijskimi tokovi in tudi imigrantskimi skupnostmi, vendar hkrati dodaja, da takšen nadzor ne vključuje panoptične dimenzije, kjer manjšina nadzoruje večino, temveč namesto tega uporablja koncept »ban-optikona«. Pove, da ni v ospredju nadzor vseh, temveč nadzor »majhnega števila mobilnih ljudi, medtem ko je večina obravnavana kot povsem običajna«. Nadzor po načelu ban-optikona nadzoruje le posameznike in skupine, ki so profilirani kot »nezaželeni« (ibid.: 35).

Nazorna negacija omenjenega koncepta ban-optikona in sočasen zavor panoptičnega nadzora sta razvidna v pregledu številnih neselektivnih nadzorstvenih ukrepov, ki jih države izvajajo za nadzor migracij. Spremembe v nadzoru mednarodnih migracijskih gibanj, ki smo jim priča v trdnjavah industrijsko razvitega sveta (EU, ZDA, Avstralija)⁴⁹ v zadnjih dvajsetih letih, kažejo, da novi pristopi pri nadzoru mednarodnih migracij niso več usmerjeni samo v nadzor meja, temveč na celoten migracijski proces ali, kot pravi De Giorgi (2010: 151), cilj je nadzor, selekcija in upravljanje z izbranimi kategorijami ljudi na daljavo. Cilj takšnega pristopa ni več zgolj nadzor posameznika, temveč upravljanje z migracijskimi tokovi in celotnimi skupinami ljudi oziroma vsem mednarodno mobilnim prebivalstvom. Nadzorstveni ukrepi niso več reaktivni, temveč proaktivni in regulacijski (Tholen, 2010: 268; Broeders, 2007: 89).

Države z represivnim aparatom in panoptičnim nadzorom implementirajo bio-moč in uresničujejo bio-politiko. Mehanizmi in tehnike, ki jih uporabljajo, temeljijo na načelu koncentričnih krogov oziroma, kot to imenuje avstralska vlada, izvajanje »večplastnega nadzora« (Australian Government, 2011). Ta predpostavlja, da mora posameznik »preiti številne meje, preden prispe na cilj oziroma, da se sreča z mejo na več različnih mestih« (Tholen, 2010: 264). Te meje – kjer se ta koncept seveda ne nanaša le na državne meje, temveč celoten sistem disciplin, nadzorstva, omejevanja in odvrčanja, oziroma disciplin v foucaultovskem kontekstu⁵⁰ – lahko glede na prostor, kjer se izvajajo – ujemajo pa se tudi s časovno dimenzijo migracij – v grobem razdelimo v tri skupine: ukrepi zunaj ciljne države oziroma ukrepi pred načrtovano migracijo; ukrepi na (državni) meji s ciljno državo oziroma ukrepi v teku migracije, potovanja; ukrepi v notranjosti ciljne države oziroma ukrepi

49 Takšna izpostavljenost treh skupin držav ne zanemarija sprememb v migracijskih tokovih, ki so se v zadnjih desetletjih spremenili in zabrisali staro dihotomično delitev na izvorne in ciljne države v migracijskem procesu. Kot ugotavljajo različni avtorji (npr. Bade, 2005; Castles, Miller, 2009; Koser, 2007), države sočasno zavzemajo vlogo izvorne, ciljne in tranzitne države, pri čemer je ponavadi ena od njih bolj izpostavljena. V procesu svetovnih migracij nosijo industrijsko razvite države oziroma skupnosti držav, kot je EU, vse vloge (v primeru EU se te celo izrazito razlikujejo med državami), vendar je moč – z določeno stopnjo generalizacije – poudariti njihov položaj kot ciljne države. Dodatno je treba poudariti, da tudi druge države ne opuščajo svojega monopola pri nadzoru meja in migracij, vendar je ta v opisani trojici najbolj kompleksen, izpopolnjen, sistemski in vseobsežen.

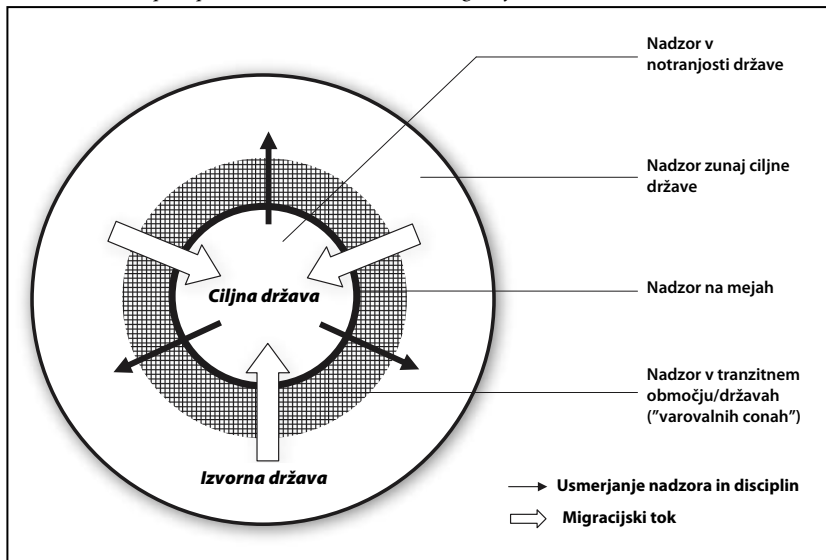
50 Foucault (2004: 236) pravi, da je »disciplina« tip oblasti, način, kako se izvršuje, ki vsebuje cel skupek instrumentov, tehnik postopkov, aplikacijskih ravni, tarč. Njihova vloga je, da uvajajo neprekoračljive nesimetričnosti in z vzpostavitev »presežne oblasti«, ki prinaša neenakost položaja vključenih, izključujejo vzajemnosti (več glej v Foucault, M. (2004). *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*, str. 225–248).

po nastanitvi migranta v imigrantski državi.⁵¹ Discipline, ki odražajo imigracijsko politiko industrijsko razvitega zahoda, vključujejo celoten sklop različnih birokratskih ovir in pogojev, administrativni nadzor, fizični in tehnični nadzor, uporabo kompleksnih baz podatkov o ljudeh in, kar je ključno, vsi ti mehanizmi koeksistirajo in se dopolnjujejo med seboj. De Giorgi (2010: 148) pravi, da so kaznovalne strategije, ki zaznamujejo nadzor imigracij v Evropi, sestavljene iz restriktivnih imigracijskih zakonov, militarizacije meja, povečane uporabe pridržanja (zapiranja) nelegalnih migrantov in njihov sistematičen izgon ter hiper-inkarceracije priseljencev. Ob tem ne smemo spregledati tudi Castlesove (2003: 18) ugotovitve, da pomembne »omejevalne« ukrepe, ki jih industrijsko razvite države izvajajo v manj razvitih, predstavljajo tudi humanitarne pomoči, misije za ohranjanje miru in celo vojaška posredovanja. Vse to so namreč ukrepi, ki dvigujejo minimalni prag sprejemljivosti razmer – in ne ogrožajo ekonomskih interesov zahoda –, da ljudje ne odhajajo iz industrijsko manj razvitih regij. Ob tem se je nadzor migracij povečal tako po kvantitativnem obsegu⁵² (število nadzornikov in vključenih institucij) kot tudi kvalitativnem nadzoru (oblike nadzora, njihova vsebina in medsebojno dopolnjevanje, nadgrajevanje). Če želi posameznik emigrirati v državo zahodnega sveta, postane objekt nadzora teh disciplin. Grafični prikaz ugotovitev tega poglavja in ponazoritev sistema koncentričnega panoptičnega nadzora migracij predstavljamo na sliki 3.

51 Za prikaz in občutek širine nadzora in percepcije o nevarnosti nezakonitih migracij, ki jo oblast želi vsiliti javnosti, navajamo 92. člen Zakona o tujcih (Ur. list 50/2011), ki določa, da »morajo državni in *drugi organi in organizacije brez odlašanja* obvestiti policijo o tujcu, ki nezakonito prebiva v Republiki Sloveniji in upravno enoto, na območju katere tujec prebiva, o tujcu, za katerega je podan razlog za odpoved prebivanja« [poudarek A. B. R.]. Isti zakon v 60. členu kot nezakonito prebivanje določa primere, če je posameznik nedovoljeno vstopil v državo; nima vizuma ali je vizum prenehal veljati ali če prebiva v Sloveniji v nasprotju z vstopnim naslovom oziroma mu je potekel čas, ko je na podlagi zakona ali mednarodne pogodbe lahko v Sloveniji; nima dovoljenja za prebivanje ali je dovoljenje prenehalo veljati. V vseh teh (tudi povsem obrobnih) primerih – tako zakon – so vsi, tudi organizacije (pri tem se seveda postavlja vprašanje, kdo so te organizacije – morda univerze in fakultete, ki naj nadzorujejo svoje študente na izmenjavi, zdravniki, ki zdravijo tuje delavce, športni klubi in njihovi tuji igralci itn.) dolžni brez odlašanja (torej takoj) obvestiti policijo, saj gre očitno za resnično hudo nevarnost. Kot je razvidno iz analize Uršule Lipovec Cebron (2009), takšna praksa v Sloveniji ni izjema, saj so tudi v drugih državah (npr. Nemčiji, Italiji) zdravniki obvezani delovati kot »ovaduhi« in ovajati svoje bolnike, ki so tujci brez urejenega dovoljenja za prebivanje.

52 Nazoren kazalec povečanja nadzora in delovanja trdnjav industrijsko razvitega sveta je sprememba v nadzoru državne meje v Sloveniji. Kljub ukinitvi nadzora na treh od štirih meja po prehodu Slovenije v šengenski prostor – kar po obsegu v kilometrih predstavlja vsaj pol manjši obseg nadzora – se je mejni nadzor bistveno povečal. Meja s Hrvaško je postala zunanja meja EU in tako del limesa okoli trdnjave EU. Novi ukrepi nadzora vključujejo usposabljanje in zaposlovanje več kot tisoč dodatnih policistov »nadzornikov državne meje«, ki poteka od leta 2001. Policija je imela za nadzor šengenske meje sistematiziranih 3092 delovnih mest s statusom policista. Ob odpravi mejnega nadzora na notranji meji so prerazporedili policiste na zunanjo mejo in v novoustanovljene mobilne policijske postaje za izravnalne ukrepe. Policija je kupila tudi tehnično opremo za nadzor, ki vključuje službena vozila, helikopter, opremo za mejni nadzor, videonadzorne sisteme, snemalne naprave za mejne prehode, termovizijo, naprave za nočno opazovanje, detektorje eksploziva in narkotikov idr. (Policija, 2007a).

Slika 3: Globalni panoptični nadzor mednarodnih migracij

Na podlagi pregleda literature (Australian Government (2011); Bade (2005); Bosworth (2008); Broeders (2007); Castles, Miller (2009); European Commission – Home Affairs (2012); Franko Aas (2007); Policija (2012c); Tholen, (2010); U. S. Department of Homeland Security (2012)) lahko sklenemo, da industrijsko razvite države v svoj sistem nadzora in omejevanja mednarodnih migracij, prikazan na sliki 3, vključujejo te ukrepe, tehnike in sisteme:

1. *Nadzor zunaj ciljne države:* Sistem vizumov in uporaba kompleksnih baz podatkov z osebniimi, tudi biometričnimi podatki, kot je na primer šengenski informacijski sistem (SIS) in dopolnilni sistem (SIRENE), vizumski informacijski sistem (VIS), baza prstnih odtisov prosilcev za azil (Eurodac), nadzor dokumentov in vizumov na letališčih in v ladijskih pristaniščih pred vkrcanjem, kaznovanje letalskih in ladijskih družb za prevoz ljudi z neustreznimi dovoljenji in posledičen nadzor dokumentov, ki ga izvajajo službe zasebnega varovanja, sistem predhodnega zbiranja in posredovanja podatkov o potnikih, ki načrtujejo potovanje, ciljnim državam, sodelovanje in podpora (finančna, obveščevalnovarnostna) nadzorstvenih in omejevalnih dejavnosti v tranzitnih državah – to vključuje nadzorovanje, preganjanje in zapiranje (neregularnih) migrantov na poti v EU (oblikovanje t. i. zaščitnih območij) v sodelovanju s tujimi državami ali samostojno (npr. v mednarodnih vodah).

2. *Nadzor na (zunanji) meji*: Nadzor ljudi pri prehodu na (zunanjih) mejah – *mejni prehodi, letališča, pristanišča*: nadzor dokumentov in ugotavljanje istovetnosti, biometrični potni listi, avdio-video snemanje mejnih prehodov in letališč, osebni pregledi, pregledi vozil in drugih prevoznih sredstev, uporaba instrumentov za odkrivanje ljudi (CO₂ detektorji, termo- in videokamere), mednarodna izmenjava podatkov in skupne podatkovne baze (SIS, SIRENE, Eurodac), večletno hranjenje podatkov o vizumih in potovanjih. Nadzor *zelene meje in morja* – uporaba posebnih tehničnih pripomočkov za odkrivanje gibanja ljudi (termovizija, optični pripomočki za nočno opazovanje, videonadzor – celo z vključevanjem javnosti prek spleta), uporaba ograj, bodečih žic, detektorjev gibanja, stražarskih stolpov, patroliranje, uporaba helikopterjev, ladij, radarskega nadzora, brezpilotnih letal, mednarodno sodelovanje represivnih institucij, skupno delovanje držav (npr. Frontex).

3. *Nadzor v notranjosti ciljne države*: Policijski nadzor (policijske postaje za izravnalne ukrepe, policijski nadzor in pregledovanje osebnih dokumentov, poostreno nadzorovanje četrti, kjer prebivajo priseljenci), carinski nadzor, delovanje inšpekcijskih služb in drugih organov (delovna inšpekcija, imigracijska policija, uradi za tujce, druge državne institucije). Te institucije uporabljajo kompleksne baze podatkov (upravnih enot, zdravstvenega sistema, centrov za socialno varstvo, inšpekcijskih služb, sodišč, policije, SIS, SIRENE, EURO-DAC itn.), sistem delovnih dovoljenj, dovoljenj za bivanje, sistem podeljevanja državljanstva. Kaznovalna politika in zapiranje tujcev v prehodne domove oz. centre za izgon tujcev, izgon tujcev, množično zbiranje, uporaba in arhiviranje podatkov, večletno hranjenje podatkov o elektronski komunikaciji (mobilni telefoni, uporaba spleta in dostopanje do različnih strani, elektronske pošte), nadzorno video- in avdiosnemanje, nadzor svojcev migrantov (garantna pisma), izvajanje restriktivne azilne politike (načelo varne tretje države, načelo varne izvorne države) in vračanje prisilcev za azil.

Wacquant (2008: 113) ugotavlja, da poteka postfordistično kaznovalno reguliranje osiromašenih frakcij novega proletariata – med katerim velik delež zavzemajo priseljenci in njihovi potomci – prek vse bolj prefinjenih panoptičnih mehanizmov, neposredno vključenih v programe socialnega varstva in pomoči. Ti ukrepi sicer ne vzpostavljajo *neposrednega stalnega nadzora vseh prebivalcev*, zagotavljajo pa *neselektiven množičen nadzor* in možnost dostopa do številnih podrobnih podatkov o vsakem posamezniku. Pomembna panoptična značilnost nove oblasti in nadzora migracij je vidna tudi v tem, da maloštevilni nadzorniki – politična oblast in njen represivni državni aparat v industrijsko razvitih državah – oblikujejo in izvajajo celoten sistem disciplin in nadzora nad številnimi drugimi, ki se morajo prilagajati tem pravilom,

jih sprejemati in spoštovati. Nadzor migracij je v prvem delu neselektiven do vseh migrantov, nato pa jih loči med »naše« in »njihove« oziroma med dovoljene in nedovoljene. Neselektivnost nadzora povzroča tudi kriminalizacijo celotne populacije (neregularnih) migrantov – tako ekonomskih migrantov kot prosilcev za azil, pri čemer drugih na podlagi mednarodnih konvencij sploh ne smemo uvrščati v kategorijo neregularnih migrantov. Ti pristopi namreč vse neregularne migrante postavijo na skupni imenovalc ilegalnega, prepovedanega, kaznivega in ob tem zabrišejo ozadje njihovih odločitev za migracije. Povedano drugače, vsi neregularni migranti so stigmatizirani kot storilci skrajnih kaznivih dejanj, kot grožnja varnosti, kot morilci, posiljevalci, tatovi. Zaradi neselektivnega nadzora in identičnega sankcioniranja dobijo tudi dobronamerni in eksistenčni migranti (ekonomski, politični, okoljski, verski idr.) isto oznako kot tista manjšina med njimi, ki beži zato, ker so v domovini storili (nepolitična) kazniva dejanja.

Če je v delovanju oblasti panoptizem dosegel, da so se ljudje – večina, vendar ne vsi – začeli podrežati prisilam oblasti zato, ker so bili ves čas prepričani, da so v polju vidnosti oblasti, se v primeru migracijskih disciplin in nadzora dogaja podobno. Pomembno vlogo pri tem imajo tudi ideološki aparati države, ki skušajo širšo javnost in zlasti potencialne migrante prepričati v obstoj vseidnosti nadzornega sistema in potrebo po izpolnjevanju zakonskih zahtev za vstop in bivanje v državi. Sporočilo je, da te v nasprotnem primeru organi nadzora in pregona s svojim kompleksnim in sofisticiranim nadzorom tako ali tako odkrijejo že med migracijo, sicer pa zagotovo pozneje med bivanjem ali opravljanjem dela na črno. Nazorni primeri takšnega ideološkega delovanja in propagande so kvazidokumentarne oddaje, »resničnostni šovi« o nadzornikih meje, carinikih, priseljskih policistih, ki so v zadnjih desetih letih postale pravi hit (npr. Border Wars, Homeland Security USA, Border Security – Australia's Front Line, UK Border Force).

Posledice delovanja teh mehanizmov, tako ideoloških aparatov kot represivnega panoptičnega nadzora, pa so lahko prav nasprotno, kot si želijo oblasti v industrijsko razvitih državah. Z omejevanjem nekaterih oblik migracij lahko države dosežejo celo nasprotno učinke, kot so načrtovale (Castles, Miller, 2009: 11–12). Fernández-Kelly in Massey (2007: 99) opisujeta, kako je zaostritev mejnega nadzora na meji med Mehiko in ZDA vplivala na povečanje števila neregularnih migrantov v ZDA. Posamezniki, ki jim je uspelo nezakonito prestopiti močno nadzorovano mejo, se v nasprotju s preteklostjo zdaj niso več želeli vrniti v Mehiko. S tem bi si namreč povečali stroške, tvegali prijetje ob vnovičnem nezakonitem prehodu meje in si onemogočili zaposlitev v ZDA. Podobne posledice lahko pričakujemo tudi pri

prisilni regulaciji obdobja, ki ga lahko migranti legalno preživijo v državi. Če je to obdobje omejeno, je mogoče pričakovati, da migranti, ki več let živijo in delajo v imigrantski državi, te ne bodo zapustili, temveč bodo ostali, tako postali nedokumentirani oziroma neregularni migranti in si verjetno pridobili zaposlitev na črno. Zaostrovanje formalnih pogojev na področju delovnih migracij v Evropi v 70. letih prejšnjega stoletja je tako spodbudilo migracije s prošnjami za priznanje statusa begunca, zaostritev pogojev na tem področju pa je vodila v povečanje obsega neregularnih migracij. Dodatne pomisleke navaja Cohen (2006: 210–211), ki pravi, da tako veliki izdatki za nadzor meja upravičeno odpirajo tudi vprašanja o njihovi učinkovitosti. Ugotavlja, da je kopica dokazov, da je sicer obsežen sistem nadzora migracij pomanjkljiv in vodi v oblikovanje profesionalno organiziranih združb, ki se ukvarjajo s tihotapljenjem ljudi. Dodatno se je sistemu nadzora in zavrnitvi prošnje za dolgotrajno prebivanje – vsaj v nekaterih primerih – mogoče izogniti tudi s prekoračitvijo turističnega, študentskega ali delovnega vizuma (seveda, če ga posameznik sploh dobi). Kljub ugovorom o delovanju nadzorstvenega sistema in ugotovljeni nezmožnosti držav, da popolnoma regulirajo migracijske tokove, je kompleksen sistem nadzora in upravljanja migracijskih gibanj, ki smo ga opisali, del realnosti današnjega sveta.

Celoten nadzorstveni sistem, formalno in družbeno izključevanje migrantov je tako mogočno, da nas spominja na delovanje posebnih institucij, ki jih je pred petimi desetletji preučeval Erving Goffman (1961/1991) in jih poimenoval »totalne institucije«. Goffmanov koncept, ki uporablja predvsem mikrosociološki pristop in analizo interakcij ter formalnih in neformalnih pravil znotraj totalnih institucij, uporabljamo kot idejno izhodišče predvsem za makrosociološko analizo na področju mednarodnih migracij. Ujemanje imigracijskih politik zahodnega sveta, nadzorstvenih tehnik in sistemov izključevanja s konceptom totalnih institucij predstavljamo v nadaljevanju.

GLOBALNE IN LOKALNE TOTALNE INSTITUCIJE

Poznavanje sistema panoptičnega nadzora mednarodnih migracij, ki močno presega nekdanji mejni nadzor in se je preusmeril v nadzor populacije ter oblikovanje kompleksnega mehanizma izključevanja oziroma selektivnega, z interesi industrijsko razvitih držav determiniranega legalnega vključevanja migrantov v zahodni svet, odkriva, da takšno delovanje vodi v oblikovanje obsežnih izključenih območij. Neverjetna ironija je v tem, da se četrto stoletje po padcu železne zaves na mejah Evrope (in drugih industrijsko razvitih držav) pojavljajo podobne železne zaves, vendar te danes veljajo za sprejemljiv in zaščitni ukrep, nekakšno »branjenje našega prostora

pred napadom nezaželenih tujcev«. V javnem in političnem diskurzu se ob sočasnem povečevanju padca železne zavesne na drugi strani »pozablja« na nove železne zavesne in obsežen nadzorstveno-kaznovalni sistem, vezan na mednarodne migracije, ki so ga oblikovali moralni zmagovalci hladne vojne. Še več, »pozablja« se na številne žrtve, ki jih povzročajo prav te nove ekonomske železne zavesne.

Takšna prekategorizacija ljudi, med katerimi so številni, ki v ekstremni stiski iščejo boljše življenje ali si celo rešujejo življenja, v gole objekte imigracijskega nadzora in regulacije je posledica širših družbenih sprememb, ki smo jih prikazali v predhodnih poglavjih, njihov skupni imenovalac pa je uvedba ekonomske logike v vse pore družbenega delovanja in podreditve družbenopolitičnega delovanja načelom trga. V takšnih okoliščinah akterji in nosilci moči zunaj politično-ekonomske sfere izgubljajo svojo moč in vpliv oziroma si prizadevajo le še za svoj, sicer vsak dan manjši in bolj osiromašen, fevd in položaj, država pa postaja upravitelj odnosov, določenih z ekonomsko neoliberalno logiko in interesi kapitala. Vzpostavijo se razmere, ko mainstream politični odločevalci in mediji širijo nestrpnost do priseljencev, javnost zahteva poostren nadzor na mejah, ostrejšo azilno politiko, zaostreno imigracijsko politiko itn. Nato sicer z manjšim nelagodjem in grenkim priokusom vsi odgovorni – vključujoč vsakega posameznika v zahodnih trdnjavah – gledajo smrtne primere ponesrečenih beguncev, vendar že naslednji trenutek nadaljujejo in podpirajo ustaljeno prakso, ki jo zaznamujejo omejevanje, nadzor, zavračanje, pridržanje, izgon.

Bauman (2006: 21) je v odlični analizi vzrokov za holokavst zapisal, da odnos do holokavsta posreduje ključne informacije o družbi, katere člani smo. Podobno velja tudi za sodobne družbe in njihov odnos do priseljencev in zlasti beguncev. V zgodovinskem kontekstu in s časovno distanco bo pogled na zdajšnjo temno epizodo odnosa do celotnih populacij nezaželenih tujcev predstavljal nazoren prikaz razmer in značilnosti zdajšnjih »razvitih«, »civiliziranih«, »demokratskih«, »strpnih«, »vključujočih« družb ali kot pravi Palidda (2011: 8), gre za »trajno pričanje kaj je sposobna proizvesti evropska demokracija«. V poročilu organizacije Zdravniki brez meja (2014) je nazorno opisan odnos Evropske unije do priseljencev in prosilcev za azil. Ugotavljajo, da je sistemsko določeno pridržanje priseljencev in prosilcev za azil uporabljeno kot ključen mehanizem za upravljanje migracij. Uporablja se za omejevanje pritoka priseljencev in za izvajanje pritiska na pridržane priseljence, ki se jih želi odstraniti iz države. Ugotavljajo, da takšne prakse ne niso samo kršitev nacionalnih, evropskih in mednarodnih standardov, temveč tudi neposredno škodujejo zdravju ljudi in njihovemu dostojanstvu.

Za današnji svet Beck (2003: 83) piše, da ga sestavljata dve skupini ljudi: prvi svet, ki ga predstavljajo premožni in posedujoči. Zanje prostor izgublja omejevalno kakovost, saj lahko neposredno premostijo vsako realno ali virtualno razdaljo, medtem ko se za drugi svet, svet revnih in strukturno odvečnih, realni prostor vse hitreje zapira. Ta območja zaprtega realnega prostora so dvojna. Obstajajo »tam drugje«, zunaj industrijsko razvitega sveta, in vključujejo celotne države, istočasno pa obstajajo tudi »tukaj«, znotraj industrijsko razvitega sveta, in se kažejo v obliki zaprtih območij, kot so geti, slumi ali podobna izključena naselja in naselbine. Prebivalci teh območij so izključeni iz uživanja temeljnih pridobitev razvoja civilizacije. V različnem obsegu so jim onemogočene možnosti pridobivanja ustrezne izobrazbe, zaposlitve, zdravstvene oskrbe, socialnega varstva, osebne varnosti in posledično v številnih primerih tudi preživetja.

Razviti zahod si je s svojo dominacijo v procesu globalizacije zagotovil oziroma utrdil svojo ekonomsko in politično moč in si ustvaril območja, v katerih so ključna pravila družbenega delovanja postavljena v skladu z interesi industrijsko razvitih držav oziroma elit znotraj njih. Kolonializem kljub formalni odpravi ni končan in poteka danes v prikriti obliki neokolonializma – države so sicer *de jure* suverene, vendar *de facto* podrejene interesom velikih, kapitalsko močnih držav oziroma elit. Iz teh območij industrijsko razviti zahod uvaža vse, kar potrebuje za svoj razvoj in s čimer lahko ustvarja dobiček – od surovin do ljudi. Na drugi strani pa spet izvaža nazaj vse, česar sam ne potrebuje oziroma kar koristi njegovemu interesu ali celo še bolj ironično, kar koristi transnacionalnemu – torej nedržavnemu – velekapitalu. Izvažajo neoliberalno politiko z idejo (selektivno) prostega trga in pretoka kapitala, nizko plačano delo, zaščitne ekonomske politike v obliki patentov, kvot, omejitve migracijskih gibanj, za okolje in ljudi nevarno industrijo in nevarne odpadke idr. Pri »uvozu« ljudi je industrijsko razviti svet seveda selektiven. Dovoli in spodbuja prihod zaželenih in potrebnih posameznikov, ki posedujejo ekonomski ali kulturni kapital (znanje, izkušnje) in občasno tudi golo nekvalificirano delovno silo, če je primanjkuje, sočasno pa vse nepotrebne zadržuje »tam zunaj«, izven trdnjav razvitega sveta. Ključni pomen pri upravljanju teh procesov ima opisani sistem regulacije in nadzora migracij, v katerem državne meje danes delujejo kot »membrane, ki prepuščajo globalne tokove, nezaželeni« preostanek »pa zadržijo zunaj« (Franko Aas, 2007: 33).

Za razumevanje izključevalnih politik industrijsko razvitega zahoda se je treba vrniti v preteklost. Bauman (2005: 91–96) pojasnjuje, da je rezultat modernizacije in neločljivi spremljevalec moderne oblikovanje »odpadne populacije« (orig. human waste) oziroma odpadajočih, izgubljenih ljudi (orig. wasted

humans). Te predstavljajo odvečni, preštevilni, nepotrebni ljudje, za katere ni bilo mogoče, ni bilo zaželeno ali ni bilo dovoljeno, da ostanejo znotraj svojih držav. Pojav takšnih skupin v populaciji industrijsko razvitega sveta je bil posledica oblikovanja *notranjega reda v državah* (tisti, ki so ga kršili, so samodejno postali nezaželeni, odvečni, odpadni) ter *ekonomskega in tehnološkega napredka* (napredek povzroči hkrati tudi zastaranje in neučinkovitost do nedavnega ustreznih oblik preživljanja in s tem naredi te delavce odvečne, odpadne). Pojav »odpadne populacije« je industrijsko razviti zahod v preteklosti reševal tako, da je našel »*globalne* rešitve za *lokalne* probleme« (ibid.: 92), kar je z drugimi besedami pomenilo recikliranje oziroma predvsem izvoz svoje nezaželene, odpadne populacije na nova ozemlja. To so v najširšem obsegu izvedli s kolonizacijo, pri kateri niso izbirali sredstev in so uporabljali svojo tehnološko, predvsem vojaško premoč. Takšne »rešitve« so bile mogoče zgolj toliko časa, dokler je bil zahod v privilegirani vlogi edine modernizirane družbe, nato pa so se razmere spremenile. Kot pravi Bauman (ibid.: 91), »je danes planet poln«, pri čemer ne misli, da je fizično zapolnjen in ni več prostora za ljudi, temveč da je zmanjkalo neposeljenih nevtralnih območij, ki ne bi bila pod nadzorom suverenih oblasti. Takšni posegi bi danes predstavljali notranje in mednarodne politične napetosti, vojne in visoke stroške, kar se zgolj za umik »odpadne populacije« ne izplača (ne trdimo pa, da je takšna okupacijska praksa izginila – poseg v Iraku je ena od nedavnih epizod takšnega ravnanja). Še pomembneje, zahodni svet je našel ugodnejšo rešitev za umik svoje odvečne in »odpadne populacije« – namestil jo je v nezaželeno obrobne dele mest (*gete/slume*) in v zapore.

Poleg omenjenih dveh dejavnikov oblikovanja »odpadne populacije« (notranji red in tehnološki napredek) je Bauman navedel še tretji dejavnik, ki v zadnjem stoletju postaja ključen, tj. globalizacija. Globalizacija povzroči, da z napredkom in modernizacijo ni več seznanjen le privilegirani zahodni svet, temveč je postala globalna značilnost, kar spreminja tudi globalno razdelitev in poselitev prebivalstva. Bauman (ibid.: 93) pravi

Globalna razširjenost modernih oblik življenja je sprožila velikansko in konstantno naraščanje števila ljudi, ki so prikrajšani za – od sedaj naprej ustrezen – način in sredstva preživetja tako v biološkem kot socialno/kulturnem pomenu. Za posledične populacijske pritiske (znane stare kolonizacijske pritiske, ki sedaj potekajo v obratni smeri) ni dostopnih izhodov – ne za »recikliranje« kot tudi ne za »izvoz«. Od tukaj izhajajo opozorila o prenaseljenosti sveta (ni dovolj zaposlitev, ni dovolj življenjskih potrebščin za vse). Iz tega izhaja tudi nova pozornost problemom »priseljencev« in »prosilcev za azil« v sodobni politični agendi in naraščanju pomena nejasnih in razpršenih »strahov za varnost« v globalnih strategijah in bojih za moč.

Globalizacija, ki je zajela ves svet, je povzročila spremembe obravnavanja »odpadne globalne populacije« in pustila tudi druge posledice. Zdaj je treba iskati »lokalne rešitve za globalno ustvarjene probleme« (ibid.: 92). Modernizacijski tehnološki in ekonomski razvoj, ki je zajel svet, je ustvaril »odpadno populacijo« tudi v tistih delih sveta, ki so bili še do nedavnega ciljne destinacije za »izvoz« zahodnih »odpadnih populacij«. Giraud (2006: 9) navaja, da so se od 70. let naprej industrializirale države tretjega sveta, ki so začele dohitevati bogate. Prve so bile male države (Južna Koreja, Tajvan, Singapur), ki so gradile razvoj na nizkih začetnih stroških za plače in izvozu na velike trge, sledile so jim velike države (Kitajska, Indija, nekdanja Sovjetska zveza, vzhodnoevropske države, Brazilija, Mehika idr.), ki so bile tehnološko bolj razvite, svoj razvoj so utemeljevale na nizki ceni dela in tehnološki prilagodljivosti, zato jih Giraud imenuje »tehnološko razvite države z nizkimi mezdami«. Takšne spremembe ustvarjajo globalne pritiske, na katere se ljudje na teh novo moderniziranih območjih odzivajo različno. To vključuje tako zaostrovanje življenjskih razmer, konflikte, oborožene lokalne spopade in globalne migracije.

Odziv industrijsko razvitih držav na spremenjene okoliščine in naraščanje »odpadne populacije« tako doma kot v svetu – lahko bi rekli tudi lokalni odziv na globalno ustvarjene probleme – je implementacija represivnih mehanizmov izključevanja. Kot pravi Bauman (2005: 97), so odzivi ostrejša segregacija in novi varnostni ukrepi, ki naj bi bili potrebni zato, ker je ogroženo »zdravje družbe«, »normalno delovanje« družbenega sistema. Ker »odpadne populacije« ni mogoče več »izvoziti« drugam in ker je medtem nastala nova »odpadna populacija«, je lokalna rešitev, ki jo je oblikoval industrijsko razviti zahod, izolacija in izključevanje. Kot pravi Bauman (ibid.: 98), je rešitev v tem, da se »odpadno populacijo« zapečati v tesno zaprte prostore«. Pri tem moramo biti natančni. Zahod je oblikoval dve obliki tesno zaprtih prostorov, ki po delovanju in procesih spominjata na posebno obliko izoliranih prostorov. Te je Goffman pred desetletji (1961/1991) poimenoval totalne institucije. Ti obliki zapečatenih prostorov sta: *globalne totalne institucije* industrijsko manj ali nerazvitega sveta, in *lokalne totalne institucije znotraj industrijsko razvitega sveta*, ki se kažejo v obliki geta in zaporov. Obe obliki sta tesno povezani z mednarodnimi migracijami.

Totalne institucije in migracije

Pogled na Goffmanovo opredelitev totalnih institucij potrjuje skladnost današnjih zaprtih prostorov – tako internih lokalnih totalnih institucij znotraj zahodnih državah kot globalnih v drugih delih sveta –, v katerih se zadržuje »odpadno populacijo«, s totalnimi institucijami. Goffman (1961/1991: 11) pravi

Totalna institucija je lahko definirana kot mesto, kjer prebiva in dela večje število posameznikov, ki so v podobnem položaju, odrezani od širše družbe za daljši čas in skupaj živijo zaprto, formalno vodeno življenje.

In dodaja (ibid.: 16)

Njihova [totalnih institucij – op. A. B. R.] zaprtost oziroma totalni značaj je simboliziran z omejitvami socialnega stika z zunanjim svetom, pri čemer je doseganje tega pogosto doseženo s fizičnimi ovirami, kot so zaklenjena vrata, visoke ograje, bodeče žice, klifi, gozdovi ali močvirja.

Pri skladnosti oziroma ujemanju posledic zahodnih omejevalnih imigracijskih politik s totalnimi institucijami ne moremo trditi, da gre za dobesedno preslikavo razmer, lahko pa ugotovimo, da obstaja velika stopnja ujemanja med razmerami in posameznimi procesi v zaporih, psihiatričnih bolnišnicah, taboriščih idr. in globalnimi oziroma internimi lokalnimi izključenimi območji. Pri tem seveda ne enačimo neposredno priseljencev z gojenci, temveč primerjamo procese, ki so jim izpostavljeni oboji, ter ugotavljamo njihovo skladnost, hkrati pa ne moremo spregledati, da se priseljenci pogosto znajdejo prav v vlogi gojencev ene od oblik totalnih institucij.

Predstavljen sistem panoptičnega nadzora migracij in izključevalnost imigracijskih politik zahodnih držav delujeta izključevalno za celotne regije in skupine prebivalstva. Zahodne trdnjave so se obdale z elektronskimi, fizičnimi mejami in varovalnimi conami, ki ločujejo »naš« svet od »njihovega«, s tem pa ustvarjajo ogromne totalne institucije v »njihovem« svetu. Ljudi zapirajo tako, da jim ne dovoljujejo zapustiti območij bede, revščine, brezposelnosti in eksistenčnega ogrožanja. Najbolj nazorno podobnost med totalnimi institucijami, ki jih opisuje Goffman, in današnjimi izključenimi regijami, tj. novimi globalnimi totalnimi institucijami, lahko vidimo v identičnih mehanizmih in procesih, ki ločujejo »naš« prostor od »njihovega« oziroma ki delijo »naš« od »njih«. Zaklenjena vrata, visoke ograje, bodeče žice, ki jih opisuje Goffman, bi se prav lahko nanašale tudi na opis meje med špansko enklavo Melilla v severni Afriki in Marokom, dele meje med Grčijo in Turčijo, mejo med ZDA in Mehiko, ločene letališke prostore za mednarodne in notranje lete idr.

Podobnost med Goffmanovimi totalnimi institucijami in izključenimi območji ni zgolj vizualna, identičen je tudi njihov namen. Oboji so namenjeni zadrževanju nezaželenih ljudi na določenem prostoru oziroma preprečevanju zapustitve tega izoliranega, zaklenjenega, ločenega prostora. V kontekstu migracij Bosworth (2008: 200) ugotavlja, da države težijo k zapiranju

vstopnih mest, pri čemer je to zapiranje pogojeno v večini z ekonomskimi dejavniki, prikažejo pa ga kot skrb za varnost. Prav skrb za varnost je tudi ena od temeljnih utemeljitev delovanja totalnih institucij. Goffman (1961/1991: 49) pravi, da so formalno različne oblike procesa mortifikacije jaza utemeljene različno (npr. skrb za higienske razmere, skrb za življenje, povečana bojna pripravljenost itn.), z migracijami pa se ujema utemeljitev, ki zagovarja nujnost mehanizmov zaradi skrbi za varnost. Podobno kot je utemeljeno, da so restriktivni ukrepi zoper zapornike potrebni za zagotovitev večje varnosti kolektiva, so tudi mehanizmi panoptičnega nadzora migracij, restrikcije in omejevanja utemeljeni kot nujnost, ki zagotavlja večjo varnost prebivalcev posameznih držav. Dodatno so tudi postopki, ki jih Goffman opisuje v totalnih institucijah (t. i. sprejemni postopki), ki vključujejo evidentiranje posameznikove preteklosti, fotografiranje, tehtanje, jemanje prstnih odtisov, pripisovanje števil, kopanje, razkuževanje, striženje, določanje formalnih oblačil, seznanjanje s pravili, nameščanje v bivalne prostore (ibid.: 25) identični tistim, s katerimi se srečujejo migranti. Prvim postopkom, ki vključujejo zbiranje in arhiviranje osebnih podatkov, predhodni nadzor, nadzor na meji itn., je izpostavljena večina mednarodnih migrantov, drugim postopkom, kot je na primer nameščanje v posebnih, zaporom podobnih institucijah, pa so izpostavljeni predvsem neregularni migranti.

Pomembna značilnost totalnih institucij je njihovo delovanje v duhu birokratske organizacije, ki upravlja številne človeške potrebe in ob tem ljudi obravnava kot celotne skupine, ki niso podvržene le občasnemu nadzoru in vodenju, temveč stalnemu nadzorstvu (ibid.: 18). Takšen pristop se ujema s spremenjenim pristopom upravljanja in nadzovanja sodobnih migracij, ki vključuje ukrepe in nadzor v izvornih državah, nadzor na mejah in v notranjosti ciljnih držav. Za totalne institucije je značilna osnovna delitev na dve skupini – veliko nadzorovano skupino gojencev in skupino, ki izvaja nadzor. Obe soobstajata druga ob drugi, njuna interakcija pa je omejena predvsem na formalne stike (ibid.: 18, 20). Podobno velja na področju migracij in življenja znotraj institucij, ki smo jih poimenovali globalne in lokalne totalne institucije. Delitev na »nas« in »njih« je v globalnem kontekstu razvidna v pripisovanju različnih pravnih statusov in posledičnih ovir za vstop »njih« – v tej prisposodbi jih lahko poimenujemo tudi gojenci – v »naš« prostor. Povedano z drugimi besedami, (potencialnim) globalnim migrantom oziroma »gojencem globalnih totalnih institucij« je zaradi zavarovanja interesov industrijsko razvitega sveta le izjemoma omogočeno zapuščenje njihovih totalnih institucij. Z globalizacijo in neokolonializmom ustvarjene globalne zapore lahko legalno zapustijo le, če je to v interesu industrijsko razvitega

sveta. Pri tem ne smemo spregledati, da se delitev na »nas« in »njih« tudi takrat ne konča, temveč se prenese v notranjost industrijsko razvitega sveta, kjer so tujci (čeprav ne vsi, predvsem tisti iz ekonomsko šibkejših držav) ob formalnem, zakonskem razlikovanju med ljudmi izpostavljeni tudi družbeni delitvi na »nas« in »njih«. Ta se ne konča niti takrat, ko imajo nekdanji tujci in celo njihovi potomci formalno enak položaj kot dominantna družbena skupina (tj. državljanstvo).

Podobno kot je posameznik v totalnih institucijah predmet številnih – institucionaliziranih in tudi družbeno oblikovanih – oblik ponižanj, degradacij, sramotitev, oskrnitev jaza oziroma celo sistematične mortifikacije jaza (ibid.: 24), so tudi priseljenci v industrijsko razvitih državah izpostavljeni različnim oblikam formalnega in neformalnega pritiska, katerih končni cilj je podreditev in ponotranjenje dominantne domače kulture. Seveda ne smemo enačiti razmer v vseh državah, saj se prevladujoči integracijski modeli razlikujejo in so odvisni (tudi) od prevladujočega pogleda na narod/nacijo, za katerega lahko sklepamo, da odslikava tudi prevladujoče vrednote v družbi, kot na primer (ne)strpnost, (eks/in)kluzivnost, (ne)solidarnost idr.

Dotatno podobnost med Goffmanovim konceptom totalnih institucij in upravljanjem sodobnih migracij lahko najdemo tudi v poseganju v vsakdanje življenje migrantov. Goffman (ibid.: 20) opisuje, da je celoten dan gojencev totalnih institucij načrtovan in določen ter da so vse njihove temeljne potrebe vnaprej načrtovane. Podobne posege izvajajo države tudi v življenju priseljencev, ki jim določajo, kdaj se lahko združi družina, kdaj lahko pride kdo na obisk in pod katerimi pogoji, ali se lahko poroči, kdaj lahko ostane v državi itn. Prav opisani posegi v vsakdanje družinsko življenje in posledična nekompatibilnost z družinskim življenjem so ključne značilnosti totalnih institucij. Gojenci med seboj klub dolgotrajnemu bivanju, spanju, delu, ne morejo oblikovati tako tesnih odnosov, kot jih oblikujemo znotraj družine (ibid.: 22). Enako velja za priseljske delavce, ki živijo ločeni od svojih družin.

Za priseljence je značilno podobno kot za gojence totalnih institucij, da z migracijo vstopajo v nov prostor, kjer obstaja določena splošna kultura, v katero prinašajo svojo. Goffman (ibid.: 23) pravi, da vstopajo gojenci v totalne institucije z obstoječo kulturo iz domačega sveta. Ta obsega način življenja in sklop sprejemljivih samoumevnih aktivnosti. Enako lahko trdimo za mednarodne priseljence, vendar moramo poudariti, da ni nujno, da se njihova kultura, splošne norme in vrednote – zlasti tiste, ki jih širša javnost opredeli kot odklonske, deviantne oziroma kot kriminaliteto – razlikujejo od prevladujočih v imigrantski družbi. Pri najbolj temeljnih vrednotah oziroma prepovedih, ki jih odražajo, ima večina kultur ista določila (npr. nedotakljivost

življenja, spoštovanje zasebne lastnine idr.), razlike pa so v bolj specifičnih, konkretnih vprašanjih (npr. vprašanja časti, odnos do spolnosti, nasilja ipd.). Prav na področju dejanj, ki jih država opredeljuje kot najbolj nesprejemljiva, tj. kaznivih dejanj, države delujejo na priseljence enako kot totalne institucije na gojence – od njih zahtevajo opustitev prvotnih kulturnih vzorcev, prilagoditev pravilom imigracijske države. Tudi v državah, ki zagovarjajo in izvajajo močno imigracijsko politiko na podlagi multikulturalizma, veljajo na področju temeljnih načel in prepovedi, zapisanih v kazenski zakonodaji, zahteve po asimilaciji.

Podobnost med totalnimi institucijami, položajem gojencev in priseljenci najdemo tudi v nekaterih drugih značilnostih. Podobno kot doleti gojence nekaterih totalnih institucij »državljska smrt« (ibid.: 25), ki vključuje odvzem političnih pravic (pravici voliti in biti voljen), so temu mehanizmu podrejanja izpostavljeni (v različnem obsegu) tudi tuji priseljenci. Gojenci in migranti so izpostavljeni podobnim sprejemnim procesom, ki delujejo kot programiranje posameznika, vkodiranega v objekt, ki je vstavljen v administrativno kolesje in se ga lahko nato lahkotno upravlja z rutinskimi postopki (ibid.: 26). Podobno kot se od gojencev totalnih institucij zahteva podredljivost v jeziku, formalno naslavljanje paznikov, ponižne prošnje (ibid.: 31), se tudi od priseljencev pričakuje sprejemanje in poznavanje jezika imigrantske družbe.

Globalne totalne institucije

Večina prebivalstva v globalnih totalnih institucijah živi v podobnem položaju, kjer sicer niso ločeni od svoje družbe, vendar so na drugi strani ločeni od možnosti razvijanja svojih zmožnosti in pogosto tudi preživetja. Njihove možnosti legalnih migracij v razvite trdnjave so za najširši del prebivalstva minimalizirane in odvisne primarno od ekonomskega in kulturnega kapitala posameznikov. Kot smo že ugotovili, je imigracijska politika industrijsko razvitega sveta v najširšem obsegu izključujoča, vendar so vrata, ki zapirajo ljudi v globalne totalne institucije, selektivno zaprta – dovoljujejo in celo spodbujajo namreč imigracijo ljudi z ekonomskim kapitalom in ljudi s potrebnim kulturnim kapitalom (strokovnjake določenih poklicev), občasno (po potrebi) pa tudi nekvalificiranih delavcev. Z Goffmanovim poimenovanjem lahko sklenemo, da so med »gojenci« globalnih totalnih institucij privilegirani posamezniki, ki so jim dovoljene globalne migracije. To dokazuje, da izključevalna politika in zapiranje v globalne totalne institucije nista vezana le na državo izvora (fizični prostor), temveč ju dopolnjujejo socialna/ekonomska merila. Prav v tem kontekstu je treba razumeti

tudi Baumanovo (2008: 9) ugotovitev, da je mobilnost postala najmočnejši in najbolj zaželen stratifikacijski dejavnik, ki določa družbene, politične, ekonomske in kulturne hierarhije.

Globalna mobilnost socialno šibkih slojev prebivalstva globalnih totalnih institucij je omejena s selektivno imigracijsko politiko (vizumi in drugimi dovoljenji) ter hkrati tudi s finančnim in socialnim kapitalom. Kot pravita Castles in Miller (2009: 56), so mednarodne migracije (tudi neregularne) selektivne, saj lahko odpotujejo samo tisti, ki imajo – vsaj minimalen – finančni kapital, s katerim lahko plačajo stroške potovanja, in socialni kapital, da se povežejo s priložnostmi v tujini. Najrevnejši deli prebivalstva torej sploh nimajo možnosti zapustiti globalnih totalnih institucij in so obsojeni na življenje v revščini in eksistenčni ogroženosti. Njihova življenja zaznamujejo državljanske vojne in drugi spopadi, korupcija, lokalni vojni gospodarji, ki jih zaradi svojih interesov podpirajo prav industrijsko razvite države in transnacionalne korporacije (boj za koltan v Kongu, diamante v Sierr Leone, nafta v Sudanu in Nigeriji, les v Braziliji itn.), naravne katastrofe (suše, poplave), industrijsko uničevanje okolja, negativne posledice strukturnih prilagajanj, ki so spet v interesu zahodnega sveta, idr. Ljudje iščejo rešitve v migracijah na obrobja bližnjih velikih mest, kjer končajo v slumih⁵³ in postanejo dvojno izključeni oziroma »odpadna populacija odpadne populacije«.

Z zadrževanjem ljudi v globalnih totalnih institucijah si je zahod oziroma transnacionalne korporacije oblikoval svojo globalno »rezervno armado delavcev«, ki jih po potrebi mobilizira. Od dejavnosti je odvisno, kako bo ta rezervna armada vključena: ali gre za nomadske dejavnosti, ki potekajo na različnih teritorijih in med njimi, oziroma sedentarne, ki potekajo na enem samem teritoriju (Giraud, 2006: 41). V primeru prvih je uporabljena rezervna armada delavcev v globalnih totalnih institucijah, saj se delovno intenzivne dejavnosti selijo na območja tehnološko razvitih držav z nizkimi mezdami. Selijo se seveda zgolj zaradi večje dobičkonosnosti takšnih selitev, ki temelji na izkoriščanju globalno izločenih in povzročajo globalno tekmo do dna na področju osebnih dohodkov, socialne varnosti, varnosti pri delu itn. Globalizacija in razmere na področju socialnih pravic delavcev še vedno kažejo na (in celo vse močnejšo) aktualnost Marxovega in Engelsovega (1848/2009) poziva k združeni akciji proletarcev vseh dežel.

Pri analizi vključevanja globalno izključenih moramo biti natančni: mobilizirana rezervna armada delavcev ne vključuje vseh delov »odpadne

53 Več glej v Davis, M. (2009). *Planet slumov* in UN-Habitat (2003). *The Challenge of Slums - Global Report on Human Settlements 2003*.

populacije« v globalnih totalnih institucijah. Tisti na dnu, ki smo jih poimenovali dvojno izključeni, so obsojeni na životarjenje, saj, kot pravi Davis (2009), ni uradnega scenarija vključitve te velikanske in stalne odvečne množice presežne delovne sile v osrednji tok svetovnega gospodarstva. Njih globalni ekonomski tok ne vključi niti v svoje izkoriščanje. Druga kategorija dejavnosti, neseljive sedentarne dejavnosti, je prav tako vključena v mobiliziranje globalne armade rezervnih delavcev, ki pa je spet selektivno. Selekcija je pogojena na eni strani z gospodarskimi potrebami – mobilizacija oziroma »uvoz« izključenih je dovoljen le, če za to obstaja ekonomska potreba in če ni na voljo »naše« rezervne armade delavcev –, selekcionira pa se tudi potencialno začasno vključene ljudi (glede na poklic, državo, »raso«, zdravstveno stanje in fizične sposobnosti, predkaznovanost itn.).

Omenjene ugotovitve o izključevanju se ujemajo z Močnikovim (2006: 26) pogledom o uveljavljenem prepričanju v industrijsko razvitih državah, da če se periferna območja vključujejo v svetovne tokove, naj to poteka tako, da prispevajo ceneno delovno silo, nizek standard, strpno ekološko ureditev itn., pomembno pa je, da prebivalstvo ne sili v razviti svet. Ker so predvsem razmere v perifernih, manj razvitih območjih slabe, prihaja v industrijsko razvite dele sveta – ali če uporabimo terminologijo totalnih institucij, lahko rečemo, da pobegne iz globalnih totalnih institucij – več priseljencev, kot so jih te države pripravljene sprejeti. Odgovor industrijsko razvitih držav na ta pritisk smo že opisali in je identičen ukrepom v totalnih institucijah v teh primerih – še ostrejši nadzor in poostrena represija.

Interne lokalne totalne institucije

Značilnost sodobnega sveta je obstoj dveh nasprotujočih si svetov – sveta vključenih in sveta izključenih – znotraj posameznih držav. Industrijsko razvite zahodne države pri tem niso nobene izjeme. Med državami se razlikuje le obseg tistih, ki so vključeni oziroma izključeni, njihova pojavnost pa je univerzalna. Tako lahko tudi v ekonomsko najrazvitejših državah najdemo soseske, v katerih živijo izključeni in marginalizirani deli prebivalstva. Velja tudi obratno. Tudi v najrevnejših državah obstajajo elitne soseske in predeli, zaščiteni varna turistična naselja itn. Beck (2003: 85) to predstavlja z ugotovitvijo, da je »prvi svet vsebovan v tretjem in četrtem svetu, tako kot je tretji vsebovan v četrtem in prvem.« Če se osredotočimo na razmere v evropskih državah in povzamemo ugotovitve Younga (1999: 19–20), lahko zapišemo, da sočasno obstajata dva svetova: centralno jedro in izključena skupina, med njima pa poteka jasna ločnica, ki jo vzpostavlja t. i. sanitarni kordon.

Centralno jedro sestavljajo vključeni posamezniki s stabilnimi zaposlitvami in kariernim napredovanjem, socialno varnostjo, dostopom do zdravstvene oskrbe, izobrazbe, osebne varnosti itn. Vendar se obseg te privilegirane skupine hitro krči. Kot smo že ugotovili, se spreminja narava zaposlitev, zmanjšuje se socialna varnost, možnosti pridobivanja izobrazbe itn. *Skupino izključenih* predstavljajo »ljudje, ki jih je moderna pustila za seboj, revni in deprivilegirani v družbi obilja« (ibid.: 20). Potem ko so v preteklosti v političnem odločanju prevladovala načela (v socialistični Sloveniji še toliko bolj), da je izključene skupine prebivalstva treba vključiti, se je z neoliberalizmom to spremenilo. Izključeni ostajajo izključeni, prepuščeni sami sebi in svoji iznajdljivosti, ki ob pomanjkanju legalnih možnosti preživetja vodi tudi v prepovedane dejavnosti. Edina skrb vključenih je, kako te izključene zadržati stran od sebe. Kot pravi Young, so v tej skupini prebivalstva številni pripadniki etničnih skupin, kar vodi v zmotno pripisovanje krivde za težave širše družbe na podlagi etnične pripadnosti namesto iskanja vzrokov v socialnih razmerah in težavah spodnjega družbenega razreda ne glede na etnično, nacionalno ali »rasno« pripadnost. Te so zgolj kolektivna identiteta ljudi na družbenem dnu, ki sama po sebi ne povzroča odklonskosti, temveč lahko deluje celo obratno in vodi v izključevanje na podlagi stereotipov. Stereotipizacija etničnih manjšin pomembno vpliva tudi na vsakodnevne oblike družbenega nadzorstva (Franko Aas, 2007: 83) in zagotavlja legitimnost ostrejšemu policijskemu nadzoru priseljencev in njihovih potomcev. Pri tem policija deluje predvsem reaktivno in »ni služabnik lokalnega prebivalstva, temveč njihov čuvaj« (Young, 1999: 51).

Lucassen (2005: 6) ugotavlja, da se pojavijo težave v socialni mobilnosti priseljencev. Če so lahko številni nekvalificirani priseljski delavci v preteklosti počasi napredovali v srednji družbeni sloj, je ta pot danes v večini onemogočena. Nizko kvalificirani priseljenci in njihovi potomci namesto napredovanja nazadujejo na družbeni lestvici. Njihov položaj pa ni osamljen. Z isto težavo se poleg njih srečujejo tudi »domači« nizkokvalificirani delavci zahodnih držav. Kot pravi Bauman (2005: 52), se bo potreba po delu zmanjšala, tisti mali delež starega načina dela, ki bo potreben, pa bo zahteval predvsem začasno, občasno in »prožno« delovno silo. Oboje delavce ogroža isti dejavnik – globalna kapitalistična tekma, ki za ceno povečanja svojih dobičkov s selitvami proizvodnje v regije z nizkimi mezdami znižuje vrednost dela. Kapital namreč nima državljanstva in tudi ne patriotske navezanosti na določeno državo in »domače« delavce.

Izvor nemoči »domačih« in/ali priseljskih delavcev najdemo v klasični marksistični ugotovitvi, ki pojasnjuje odnos med proletariatom in

proizvodnimi sredstvi ter posledice takšnega odnosa. Ker (oboje) delavci ne posedujejo proizvodnih sredstev, so v delovni proces vključeni le kot prodajalci svojega dela in tako tudi nimajo nadzora nad delovanjem in upravljanjem podjetja (Marx, 1867/1961). Delavci (in ironično tudi politični odločevalci) lahko le nemo opazujejo. Politični odločevalci skušajo občasno preprečevati takšne grožnje s subvencijami podjetjem, ko se ta odločijo seliti svojo proizvodnjo na območja z nizkimi mezdami. To početje spominja na plačevanje izsiljevalcu, ki ponovi svojo zahtevo po plačilu vsakič, ko ugotovi, da je žrtev zmožna spet plačati.

Delavce ne glede na njihovo izvorno državo, prvotno državljanstvo, etnično ali nacionalno samoopredelitev ogrožajo in stiskajo isti dejavniki in mehanizmi, ki so samoumeven rezultat temeljnih načel in ciljev kapitalističnega sistema in vzpostavljenih lastninskih pravic znotraj njega. Večina tega ne prepozna. Namesto zavedanja o skupni usodi in prepoznavanja »članstva v istem razredu – proletariatu, je ta razred razdeljen« (Castles, 2000: 35). Delitev na »naše« in priseljske delavce pa je posledica predhodno opisanih formalnih in družbenih mehanizmov izključevanja. Takšne razmere vodijo v *oblikovanje internih lokalnih totalnih institucij* znotraj industrijsko razvitih držav, ki omogočajo izključitev lokalne »odpadne populacije«. Najbolj nazorne oblike takšnih institucij so geti ali njihove milejše oblike – priseljske četrti. Tem lahko prištejemo tudi zapore, kjer tujci predstavljajo velik delež zaprte populacije, centre za tujce in delavske domove za priseljske delavce. Delavci lahko več let živijo v drugi državi, vendar zunaj delovnega mesta in delavskega doma nimajo stikov z drugimi ljudmi in širšo družbo.

Kljub temu da multinacionalne korporacije in tudi manjša podjetja s svojimi strategijami pridobivanja čim večjega dobička selijo proizvodne obrate na območja tehnološko razvitih držav s ceneno delovno silo, je v nekaterih delovnih panogah v državah EU še vedno potrebna »delovna sila«. Pomanjkanje je opazno v »naseljivih« panogah – tako v legalnih dejavnostih v nizkokvalificiranih in visokokvalificiranih poklicih (gradbeništvo in druga fizična dela, čiščenje, negovanje, strojništvo, zdravstvo itn.) kot tudi ilegalnih dejavnostih (npr. prisilna prostitucija, suženjsko delo, delo na črno). Nekateri delodajalci se izognejo plačevanju davkov in socialnih prispevkov za delavce tako, da zaposlijo delavce na črno. Tej kategoriji delavcev je treba dodati tudi slabše zavarovane tuje delavce z legalno urejenim statusom, ki jih delodajalci zaradi pomanjkanja ekonomskega, kulturnega in socialnega kapitala lažje izkoriščajo, pri tem pa jim pomaga tudi restriktivna imigracijska politika zahodnih trdnjav. Nepoznavanje zakonodaje, slabša organiziranost ter predvsem finančna in eksistenčna odvisnost (njih in domačih, ki jim

pošiljajo del zaslužka) jih postavljajo v podrejen položaj, zato so pripravljani oziroma prisiljeni delati pod slabšimi pogoji kot domači delavci.

Pojav socialne in etnične segregacije v mestih in njihovo povezavo z migracijami so odkrili že raziskovalci čikaške sociološke šole na začetku prejšnjega stoletja. Burgess (1925/1967) je že takrat ugotovil, da je Čikago razdeljen na pet območij, t. i. koncentričnih krogov: osrednje poslovno središče, prehodno območje oziroma območje deterioracije, območje delavskih hiš, stanovanjsko območje in spalno območje. Značilno za ta območja je, da se razmere v njih bistveno razlikujejo. Najslabše razmere so bile v prehodnem območju oziroma t. i. »slumih« – internih totalnih institucijah, ki jih »označuje revščina, bolezni, delovanje podzemlja, kriminaliteta in pokvarjenost« (ibid.). Ta območja so tudi poselili priseljenci. Tako so nastale židovska, italijanska, grška, kitajska četrt. Razmere so bile nato v vsakem naslednjem območju boljše in delavci (tudi priseljenci) so se s časoma in ob morebitnem izboljšanju socialnega položaja preselili v območja, ki so bila bolj oddaljena od centra. Tako so nastajala na eni strani območja z revnim prebivalstvom v centru in na drugi strani območja na obrobju, kjer so živeli bogatejši prebivalci (več glej Burgess, 1925/1967). Omenjene ugotovitve kažejo na povezavo med socialnim položajem večjega števila posameznikov in njihovim krajem prebivanja.

Predstavljene značilnosti veljajo tudi danes in ne veljajo zgolj za ameriška mesta, temveč tudi za številna evropska. Priseljenjske skupine so se koncentrirale v etničnih skupnostih oziroma v mešanih priseljenjskih četrtih, ki so nastajale v urbanih središčih. Kot navaja poročilo UN-Habitata (2003: 2), se večina legalnih in tudi neregularnih priseljencev naseli v urbanih središčih neposredno v njihovi etnični skupnosti, kjer imajo pogosto že oblikovano svojo podporno mrežo (družinske člane, prijatelje, znance idr.), v teh predelih živijo v okolju, ki jim je blizu, imajo dostop do verskih objektov, trgovin, najpomembnejše pa je, da so v teh okoljih dobrodošli in da nihče ne gleda nanje dvomljivo in jim ne določa, kako naj živijo.⁵⁴

Opisane razmere veljajo na primer za Francijo, kjer je v četrtih v okolici velikih mest, kot so Pariz, Lyon, Marseille, naseljena večina priseljencev, podobne – sicer nekoliko milejše – razmere so v Nemčiji, na Nizozemskem,

54 Komac et al. (2005: 343) opozarjajo, da prostovoljne prostorske koncentracije priseljencev v posameznih mestnih soseskah ne moremo in ne smemo preprečevati. Pravijo, da so prepričanja, da etnične in kulturne mešanice domačega prebivalstva in priseljencev v skupnih soseskah vodijo v uspešnejšo in hitrejšo vključenost, ideološki konstrukt, ki vsebuje željo po asimilaciji priseljencev. Ni nujno, da *prostovoljna* segregacija ogroža integracijo, razpršena naselitev priseljencev pa naj bi omogočala predvsem lažji nadzor panoptičnega državnega aparata in domačega prebivalstva. Ta ugotovitev drži, vendar je treba še enkrat poudariti, da velja takšen pristop zgolj za prostovoljne naselitev priseljencev, ne sme pa biti vodilo državne ali lokalne stanovanjske politike. To bi namreč vodilo v oblikovanje »naših« in »vsaših« območij, prisilno segregacijo, diskriminacijo in konflikte.

v Švici, Veliki Britaniji itn. (Bade, 2005). Takšne razmere so posledica tako uradnih stanovanjskih politik in naseljevanja, ki so povzročile koncentracijo in posledično izključitev etničnih manjšin in priseljencev, kot je bilo to na primer v Veliki Britaniji in na Švedskem (Castles, Miller, 2009: 262), v določenem obsegu tudi v Sloveniji (npr. zagotavljanje stanovanj priseljencem iz drugih republik v določena strnjena blokovska naselja v večjih mestih) ter neprimerne stanovanjske politike, ki spodbuja zasebno lastništvo stanovanj, dostopno zgolj vključenim; izključenim brez sredstev za nakup stanovanja pa ob tem niso na voljo socialni programi in pomoči, s čimer se jih posledično sili v najem poceni in manj kakovostnih stanovanj na trgu. To se je zgodilo na primer v Belgiji, in sicer v Bruslju (Dujardin, Selod, Thomas, 2008).

Podobno prepuščenost priseljencev tržnim razmeram pri reševanju stanovanjskega vprašanja lahko opazimo tudi pri nas. Priseljenci, ki nimajo slovenskega državljanstva in stalnega prebivališča v občini, v kateri bi želeli prositi za dodelitev stanovanja z neprofitno najemnino, ne izpolnjujejo splošnih pogojev za dodelitev neprofitnega stanovanja (Pravilnik o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem, Ur. list RS, 14/2004). Takšna dikcija ne izključuje samo tujcev, temveč vse notranje migrante s slovenskim državljanstvom, ki v kraju prebivanja nimajo urejenega stalnega prebivališča, temveč le začasno. Posameznik, ki se je na primer v obdobju študija preselil v Ljubljano in se tam nato tudi zaposlil, lahko tako že vrsto let prebiva v Ljubljani, vendar kljub temu ni upravičen do najema neprofitnega stanovanja. Podobno velja tudi za druge oblike socialnih pomoči in programov, vezanih na formalno določeno lokalnost, prikazano s stalnim prebivališčem (npr. otroški vrtec).

Delavci, ki so prvotno načrtovali, da se bodo v bližnji prihodnosti vrnili domov, so se naseljevali v delavskih domovih. Ko pa so se razmere spremenile, so preselitve postale dolgoročne ali celo stalne, delavcem so se pridružili tudi drugi družinski člani, zato so delavske domove zamenjali za stanovanja v četrtilih z nizkimi najemnini (Lucassen, 2005: 186–187). Središča, kjer se kot posledica migracijskih tokov v obdobju od 60. do 80. let prejšnjega stoletja pojavlja večja prostorska koncentracija prebivalstva imigrantskega izvora, je mogoče najti tudi v Sloveniji. V analizi etnične strukture prebivalstva Mestne občine Ljubljana Komac et al. (2005: 44) ugotavljajo takšen pojav v delavskih predmestjih vzhodno od mestnega središča ter v večjem delu južnega obrobja mesta (območja nekdanjih krajevnih skupnosti Jože Moškrič, Moste-Selo, Nove Fužine, Rakova Jelša, Zeleni log). Tam so bile cene oziroma najemnine zaradi lokacije in nižjega kakovostnega razreda stanovanj dostopnejše. Kljub opazni prostorski socialno-ekonomski

diferenciaciji priseljske populacije zatrjujejo, da še ne moremo govoriti o izraziti prostorski segregaciji v Mestni občini Ljubljana, izjema pri tem je območje Rakove Jelše. Delež prebivalcev, ki so se na popisu prebivalstva leta 2002 opredelili za Slovence, je bil na Rakovi Jelši 33-odstoten, drugače narodno opredeljenih pa je bilo 45 odstotkov (ibid.: 64). Ob tem ne smemo spregledati tudi drugih potez, ki nakazujejo segregacijo tega predela Ljubljane (npr. izgradnja ločene Osnovne šole Livada v začetku 90. let prejšnjega stoletja, v kateri so pouk obiskovali izključno otroci z Rakove Jelše, ki so bili pred tem razporejeni med tri druge osnovne šole – Trnovo, Kolezija in Prule). V večini so to otroci priseljskih staršev, saj so slovenski starši pogosto svoje otroke raje vpisovali v eno od omenjenih treh šol.

Povezava med mestom prebivanja in socialnim položajem ne poteka samo v smeri, ko socialni položaj določa mesto prebivanja, temveč tudi obratno. Kot ugotavljajo različni avtorji (npr. Dujardin, Selod, Thomas, 2008; Korsu, Wenglenski, 2010), lahko mesto prebivališča vpliva na socialni položaj posameznikov oziroma celotnih skupin na tem območju. Prebivanje v določenem delu mesta je lahko povod za oblikovanje stereotipnih sodb, ki vodijo v diskriminacijo prebivalcev teh četrti. Tako so ti v slabšem položaju predvsem pri iskanju zaposlitve. V analizi brezposelnosti v Parizu Korsu in Wenglenski (2010: 2300) ugotavljata, da je negativni vpliv prebivanja v siromašni četrti na dolgotrajno brezposelnost močnejši kot učinek številnih drugih individualnih dejavnikov. Pogostost brezposelnosti, ki traja več kot eno leto, je v najsiromašnejših četrtih 70 odstotkov višja kot v povprečju.⁵⁵ Poleg udeležbe na trgu dela so prebivalci teh izključenih območij izključeni tudi na drugih področjih, kot na primer pri kandidiranju na različnih razpisih, pri zdravstveni oskrbi, presojanju o kreditni sposobnosti, izobraževanju, pri obravnava s strani institucij formalnega družbenega nadzorstva idr.

⁵⁵ V pregledu literature, ki so ga opravili Dujardin, Selod, Thomas (2008), Korsu in Wenglenski (2010), ugotavljajo, da obstajajo trije sklopi razlag vpliva prebivanja v revni četrti na slabšo vključenost na trg dela. Prvi je vpliv procesa socializacije, v katerem je med mladimi v revnih četrtih večje tveganje za razvoj odklonkega vedenja. Takšno vedenje bi naj bilo posledica vpliva vrstnikov, slabšega uspeha v izobraževalnem sistemu, pomanjkanja vzornikov med odraslimi in vdajanja v usodo. Drugič, ljudje, ki živijo v revnih četrtih, imajo slabo razvito socialno mrežo, ki jim lahko pomaga pri pridobivanju zaposlitve. Ker so pomemben dejavnik vstopanja na trg dela tudi neformalni stiki v obliki pomoči prijateljev, sorodnikov, znancev, ki imajo informacije o zaposlitvi oziroma lahko posameznika priporočijo delodajalcu, imajo ljudje v soseskah z visoko brezposelnostjo manj takšnih znancev – ali z Bourdieuejevimi (2004) besedami imajo manjši socialni kapital. Tretjič, ker imajo revne četrti v širši javnosti negativen ugled, ljudje jih povezujejo s kriminaliteto, nasiljem, lenobo, zlorabo alkohola in prepovedanih drog, so posamezniki, ki prebivajo v teh četrtih, stigmatizirani in posledično diskriminirani na trgu dela. Če se potegujeta za zaposlitev dva enako kompetentna kandidata, bo imel manjše možnosti tisti, ki prihaja iz revne četrti oziroma izključene interne toltalne institucije.

Pri oblikovanju izključujočih območij v obliki priseljenjskih četrti so bolj kot fizične ovire pomembne družbene ovire oziroma procesi, ki onemogočajo celotnim populacijam uspešno vključitev. Kot ugotavlja Simona Zavratinik Zimic (2003: 18), potekajo poleg administrativno-političnih meja, ki so praviloma varovane zunanje ločnice nacionalnih držav, tudi notranje meje, ki kažejo na razdeljene družbe. Teh notranjih meja je več vrst – od vidnih fizičnih črt med teritoriji do bolj prikritih meja vključevanja in izključevanja, ki označujejo družbene in kulturne meje. Podobno kot vpliva na (ne)uspešno udejstvovanje na trgu dela prebivališče, vpliva tudi etnična, nacionalna oziroma »rasna« pripadnost. V Veliki Britaniji je v skupini mladih, starih 16–24 let, brezposelnih 20,8 odstotka belcev, 22,4 odstotka pripadnikov »mešane rase«, 26,7 odstotka Azijcev in 47,4 odstotka temnopoltih, razlike pa so še večje v primeru mladih fantov, kjer je brezposelnih 23,9 odstotka belcev in kar 55,9 odstotka temnopoltih (Office for National Statistics UK, 2012). Podobno velja tudi v Franciji, kjer je za francoske državljane, rojene v Franciji, manj verjetno, da bodo dolgotrajno brezposelni, kot francoski državljani, rojeni v tujini (Korsu, Wenglenski, 2010: 2299). Tudi v Belgiji so mladi belgijski državljani, katerih starši so tujci, bolj verjetno brezposelni kot njihovi vrstniki, katerih starši so Belgijci (Dujardin, Selod, Thomas, 2008: 103). Državljanstvo tako očitno ni edino merilo vključenosti, saj poleg formalnega izključevanja deluje tudi neformalno.

Začaran krog revščine, nizke izobrazbe, brezposelnosti, ki je posledica formalnega in družbenega izključevanja, omogoča, da, kot ugotavlja Bauman (2004), geti zadržijo in imobilizirajo v svojo lokalnost »odpadno populacijo« in tako delujejo kot njeno odlagališče. Interne totalne institucije zadržujejo ljudi znotraj ali zunaj z uporabo meja. Te so lahko na eni strani simbolne ali pa neposredne, celo fizične. Simbolne meje, ki ločijo interne totalne institucije od »zunanjega« sveta, so razvidne v obliki ritualov, specifičnega oblačenja, nenavadnega ali v vključeni družbi nesprejemljivega in nemoralnega vedenja, kršenja pravil, zakonov in reda, vandalizma. Prav simbolne meje dajejo posamezniku, ki ni »gojenec« te totalne institucije, vedeti, da je vstopil v nov, drugačen prostor. Zaradi njih lahko ločimo Kreuzberg od drugih četrti Berlina, sošeske na obrobju Pariza od njegovega centra, okolico Londona ali Birminghama od njunega centra itn. Bauman (2008: 22) pravi, da želijo prebivalci v teh sošeskah z agresivno samoobrambo na mejah postaviti svoje simbole in znake »prepovedan vstop«, kar je le poskus razločnih in vidnih teritorialnih zahtev in je zgolj sledenje novim pravilom v boju za teritorij. Pristop, ki ga izključeni uporabljajo za označevanje svojega teritorija, se po svojem cilju ne razlikuje od pristopa neposrednega,

celo fizičnega omejevanja, ki ga uporablja vključena elita pri oblikovanju t. i. ograjenih skupnosti, v katerih Franko Aas (2007: 70) vidi replikacijo ograjevanja industrijsko razvitih držav z mejami.

Ograjene skupnosti so miniaturni izolirani »zahodni svetovi« znotraj zahodnega sveta. Cilj in celo mehanizmi (intenziven tehnični in fizični nadzor) so isti, kot jih države uporabljajo za zadrževanje nezaželene populacije v globalnih totalnih institucijah. Kot navaja Young (1999: 19, 51), poteka med vključenimi in izključenimi »sanitarni kordon«, ki ločuje obe skupini s številnimi ukrepi: načrtovanje razvoja mest, cestnega omrežja, ograjevanje zasebnih prostorov, oteževanje dostopa do javnih mest, poostren policijski nadzor in zasebno varovanje, ki v ograjenih skupnostih ne tolerira vidnih znakov fizičnega (neurejenost okolice, grafiti, zapuščena vozila, smeti itn.) in družbenega nereda (beračenje, pohajkovanje, zbiranje itn.), najmočnejša pa je izključevalna moč finančnega kapitala v obliki visokih cen za najemnine, nepremičnine, življenjske stroške, hrano, transport. Ograjene skupnosti kažejo na strahove, ki vidijo nevarnosti znotraj mest, zato jih delijo na manjše, intenzivno nadzorovane in zavarovane dele. Vse in vsi, ki so zunaj tega, so izključeni in, kot ugotavlja Bauman (2008: 21), so preprosto »zagrajeni stran«. Onemogočen jim je dostop do še včeraj skupnih mest in dobrin, brez katerih so ostali, ne da bi jih kdo vprašal za soglasje.

V tem delu smo predstavili ključna teoretična izhodišča, ki so posredno ali neposredno povezana z mednarodnimi migracijami. Predstavili smo različne poglede na koncept naroda in etnije, mehanizme formalnega in neformalnega vključevanja oziroma izključevanja, temeljne značilnosti in pristojnosti nacionalnih držav na področju migracij in kriminalitete, ključne družbenopolitične procese in spremembe pozno modernih družb ter oblikovanje globalnih in internih totalnih institucij. Po takšnem »vpogledu v (teoretično) zakulisje« mednarodnih migracij v nadaljevanju predstavljamo ključne značilnosti in vzorce postindustrijskih migracij v Evropi.

**POSTINDUSTRIJSKE MIGRACIJE
V EVROPSKEM PROSTORU**

KAJ SO MEDNARODNE MIGRACIJE? KDO JE MIGRANT?

Migracije so podobno kot kriminaliteta eden od pojmov, za katerega se nam zdi, da ga je mogoče zelo preprosto definirati, vendar pri podrobnejšem preučevanju kmalu ugotovimo, da ni tako. Če sledimo Durkheimovemu (1895/1982: 75–76) pravilu, da je treba pojave preučevanja opredeliti in definirati, moramo v nadaljevanju najprej predstaviti opredelitev migracij. Podobno bomo pozneje storili tudi z drugim ključnim pojmom, tj. kriminaliteto.

Glosar migracij Mednarodne organizacije za migracije (IOM, 2006: 47) pojmuje migracije kot gibanje prebivalstva, bodisi čez državne meje ali znotraj države ne glede na trajanje, obliko ali vzroke. Vključuje tudi migracije beguncev, razseljenih, ekonomskih migrantov in ljudi, ki so bili prisiljeni zapustiti svoje domove. Omenjena opredelitev migracij je zastavljena zelo široko, saj ne vključuje krajevnega razlikovanja (npr. ne ločuje med mednarodnimi in notranjimi migracijami). Še pomembneje pa je, da ne ločuje migracij glede na časovno obdobje, ki ga migrant preživi na spremenjeni lokaciji oziroma stran od svojega doma. V takšno opredelitev migracij so tako lahko zajeta vsa gibanja prebivalstva, četudi gre zgolj za odhod nekoga na delovno mesto, nakupe v drugem delu mesta, obiske ali izlete. V nadaljevanju Glosar migracij (ibid.: 46) pri opredelitvi termina migrant opredeljuje, da

Glede opredelitve pojma migrant ne obstaja splošno sprejeta mednarodna definicija. Izraz najpogosteje označuje vse primere, ko oseba samostojno, brez vpliva drugih zunanjih dejavnikov, sprejme odločitev, da bo migrirala zaradi "osebnih ugodnosti". Ta pojem torej vključuje osebe in njihove družinske člane, ki potujejo v druge države ali območja, da si izboljšajo materialne ali socialne razmere ter nadaljnje možnosti zase in za življenje svojih družin.

Pomanjkljivosti te opredelitve so v njenem zagovarjanju stališča o samostojnem (brez vpliva drugih dejavnikov) sprejemanju odločitve za migracije. Pri migracijah je praviloma navzoč vpliv zunanjih dejavnikov, odločitev za migracijo pa je pogojena z ekonomskimi, socialnimi in političnimi razlogi. Zunanji vzroki so najbolj očitni v primeru skrajnih oblik prisilnih migracij, ko ljudje zapustijo svoje domove in države zato, da si rešijo življenje (npr. v primeru vojne, naravnih nesreč ali okoljskih katastrof). Pogosto uporabljena in širše sprejeta je opredelitev migracij oziroma natančneje človeka – migranta –, ki jo sprejema OZN (UN DESA, 1998: 17). Mednarodni migrant je po tej definiciji »oseba, ki spremeni državo običajnega prebivališča«, pri čemer je država običajnega prebivališča razumljena kot »država, v kateri oseba živi oziroma ima bivališče, kjer običajno preživlja dnevni počitek. Začasno potovanje v tujino zaradi oddiha, preživljanja počitnic, obiskov prijateljev ali sorodnikov, dela, zdravljenja ali verskega romanja ne pomeni spremembe države običajnega prebivališča«. Ob tem je zapisan tudi dodaten pogoj – sprememba običajnega prebivališča mora trajati vsaj eno leto (ibid.: 18).⁵⁶ Populacijo mednarodnih migrantov po definiciji OZN sestavljajo »osebe, ki so kadarkoli spremenile državo svojega običajnega prebivališča in so tam prebivale najmanj eno leto« (ibid.: 84).

Kategorijo tujcev v državi (v kontekstu mednarodnih migracij) predstavljajo »vse osebe, ki imajo to državo za državo običajnega prebivališča in so državljani druge države«, medtem ko so prebivalci, rojeni v tujini, »vse osebe, ki imajo to državo za državo običajnega prebivališča in se njihovo rojstno mesto nahaja v drugi državi« (ibid.). Castles in Miller (2009: xviii) opozarjata na pomembnost poznavanja razlike med tema konceptoma, saj lahko nepoznavanje vključenih kategorij vodi v težave pri analizi statističnih podatkov in raziskovanju pojavov, povezanih z migracijami. Vedeti je treba, da je v kategorijo tujcev (tujih državljanov, tujih prebivalcev ipd.) vključena

56 OZN razlikuje med dvema oblikama migracij glede na časovno komponento. V prvo obliko so vključeni dolgotrajni migranti oziroma migranti za daljše obdobje. To so ljudje, ki so se preselili v državo, ki ni država njihovega običajnega prebivališča in tam živijo najmanj eno leto, pri tem pa ciljna država postane nova država običajnega prebivališča. Drugo obliko predstavljajo kratkotrajni oziroma migranti za krajše obdobje. To so tisti, ki se preselijo v državo, ki ni država njihovega običajnega prebivališča, za obdobje vsaj treh mesecev in ne dalj kot eno leto, razen ko so razlogi za potovanje rekreacija, počitnice, obisk prijateljev ali sorodnikov, delo, zdravljenje ali versko romanje (UN DESA, 1998: 18).

tudi t. i. druga generacija priseljencev,⁵⁷ ki nimajo državljanstva države, v kateri živijo (npr. so bili rojeni in živijo v državi, kjer državljanstvo ni podeljeno glede na rojstvo, temveč glede na državljanstvo staršev). Med tujce v tej kategoriji pa niso vključeni tisti priseljenci, ki so pridobili državljanstvo države, v kateri živijo. Te na drugi strani vključuje kategorija »prebivalci, rojeni v tujini«, vendar ta ne obsega potomcev priseljencev. Obe kategoriji tudi ne vključujeta začasnih migrantov, nedokumentiranih in iregularnih migrantov ter tudi ne nujno prosilcev za azil.

Anderson in Blinder (2011: 4) navajata, da ni enotne definicije pojma migrant, in ob tem poudarjata, da se pri analizah uporabljajo štiri definicije oziroma kategorizacije migrantov – glede na državo rojstva, državljanstvo, čas bivanja tujega državljan v državi in slovarsko opredelitev, ki se nanaša predvsem na migrantov namen stalne nastanitve v tuji državi. Ob tem ugotavljata, da omenjene kategorije niso med seboj zamenljive, dodatno pa poudarjata težavo opredelitve prosilcev za azil, ki jih nekatere definicije vključujejo med migrante, druge pa jih izključujejo. Med definicijami mednarodnih migracij, ki vključujejo časovno omejitev, je tudi Klinarjeva (1975: 17) opredelitev. Ta v mednarodne migracije vključuje selitve, kjer migranti prestopijo državne meje, se preselijo v zamejstvo, tujino, v drugo državo. Časovna komponenta takšne selitve je določena na najmanj eno leto, kar ločuje migrante od obiskovalcev, turistov in drugih kategorij ljudi, ki se trajno gibljejo (nomadi, sezonski delavci).

Upoštevaajoč vse predstavljene definicije migracij in z njimi povezane dileme, oblikujemo naslednjo opredelitev mednarodnih migracij, ki jo bomo nato uporabili za analizo povezave migracij in kriminalitete:

Mednarodne migracije so gibanja ljudi prek meje države, v katerih migrant spremeni državo običajnega prebivališča, tj. državo, v kateri živi oziroma ima bivališče in kjer običajno preživlja dnevni počitek.

57 Uporaba besedne zveze »druga generacija priseljencev« zbuja dvome o tem, ali potomce sploh – in če da, do katere generacije – lahko imenujemo migranti oziroma priseljenci. Številni med njimi so bili namreč rojeni v imigrantskih državah in je migracijski proces z njimi povezan zgolj posredno kot dejanje, ki so ga storili njihovi starši ali v primeru uporabe besedne zveze »tretja generacija priseljencev« celo stari starši. Pomislek postane še močnejši, če skušamo uporabiti podoben pristop za poimenovanje v kakšnem drugem – ekstremnem – primeru, kot na primer kriminaliteti ali vrhunskih dosežkih. Pričakovati je, da bi se nam zdelo nesprejemljivo poimenovati določeno skupino druga generacija storilcev kaznivih dejanj zgolj zato, ker so bili njihovi starši obsojeni zaradi storitve kazniviga dejanja; ali na drugi strani poimenovati skupino druga generacija prvakov, ker so bili njihovi starši prvaki. Ob upoštevanju navedenih pomislekov in ob tem tudi možnih negativnih posledic takšnega stigmatiziranja in diskriminacije se nam zdi ustrežnejše poimenovanje, ki odseva dejansko stanje, tj. *potomci priseljencev* oziroma natančneje prva, druga, tretja itn. generacija potomcev priseljencev. Takšen pristop lahko zasledimo tudi pri nekaterih avtorjih (na primer pri Razpotnik, 2004 in 2006). V tem delu uporabljamo poimenovanje, ki je skladno s predstavljeno razlago.

Dodatna vključitev:

Med mednarodne migracije vključujemo tudi migracije, ki so se zgodile v preteklosti in takrat niso predstavljale prehoda državne meje, temveč so bile notranje migracije, bi pa v zdajšnjih mejah predstavljale prehod državne meje.

Dodatna izključitev:

Med mednarodne migracije ne štejemo kratkotrajnega tranzita skozi državo ali zgolj obiska v državi, temveč štejemo spremembe običajnega prebivališča, ki trajajo najmanj dvanajst mesecev.

V definiciji, ki smo jo oblikovali, sprejemamo pristop OZN, ki povezuje definicijo mednarodne migracije s spremembo države običajnega prebivališča. S takšnim pristopom vključimo v definicijo ključno značilnost mednarodnih migracij, in sicer da vključujejo prehod državne meje. Ob upoštevanju posledic migracij, zlasti njihovega vpliva na spremembe etnične in narodnostne sestave imigrantskih družb, smo se odločili v kategorijo mednarodnih migracij vključiti tudi migracije, ki so se zgodile v preteklosti in tedaj sicer niso predstavljale prehoda državne meje, so pa že takrat predstavljale prehod narodnostne meje in bi v današnjem času predstavljale prehod državne meje. Nazoren primer takšnih – nekoč notranjih vendar danes mednarodnih migracij – so migracije znotraj SFRJ, ki je pozneje razpadla na več držav. Kot bomo videli v nadaljevanju, so prav te nekdanje notranje migracije predstavljale večino mednarodnih (če upoštevamo dobeseden pomen termina »med-narodno«), vendar ne meddržavnih migracij v Sloveniji po drugi svetovni vojni in tudi bistveno vplivale na spremembo narodnostne sestave prebivalstva. Podobne so bile razmere tudi v nekdanji Sovjetski zvezi, Češkoslovaški in tudi nekdanjih kolonijah zahodnoevropskih držav, kjer so nekdanje kolonije, danes samostojne države, predstavljale sestavni del države (npr. Nizozemska in vzhodna Indija, Surinam in Nizozemska, Alžirija in Francija).

Med mednarodne migracije bi lahko vključili tudi tiste, ki so se zgodile med državami v preteklosti, vendar danes ne predstavljajo več meddržavnih migracij. Najbolj nazoren primer takšnih meddržavnih migracij so migracije (ali natančneje prizadevanja po njihovem preprečevanju) med Nemško demokratično republiko in Zvezno republiko Nemčijo. Te obravnavamo zgolj posredno, v kontekstu zgodovinske analize in prikaza migracij v preteklosti. V evropskem prostoru so takšni primeri združevanja po drugi svetovni

vojni zelo redki. Pred združevanjem posameznih držav je prevladala ideja separacije in posledičen pojav številnih novih držav.

Dodatni pogoj, ki smo ga postavili ob definiciji mednarodnih migracij, se nanaša na časovno obdobje, ki ga migrant preživi v novi državi. Odločili smo se osredotočiti se na migrante, ki v kategorizaciji OZN spadajo v kategorijo kratkoročnih oziroma migrantov za krajše obdobje in dolgoročnih oziroma migrantov za daljše obdobje. Takšen pristop nam omogoča razlikovanje kompleksnejšega pojava, tj. migracij, od posameznih dejanj v obliki tranzita, obiskov, turističnih potovanj ipd., vendar je kljub temu dovolj fleksibilen, da obsega tudi krajša migracijska gibanja.

Na podlagi predstavljene definicije in dveh dodatnih pogojev lahko sklenemo, da med *migrante vključujemo tiste tuje državljane, ki so za najmanj dvanajst mesecev zamenjali državo običajnega prebivališča*. To so lahko na primer študenti na izmenjavi v tujini, delavci migranti, migranti, ki so se preselili zaradi združitve ali oblikovanja družin, begunci in prosilci za azil. Dodatno med priseljence štejemo tudi slovenske državljane in ljudi brez državljanstva (npr. izbrisani), ki so se v obdobju SFRJ preselili v Slovenijo iz druge republike (ali njenega dela) in danes predstavlja samostojno državo. Dodatno je treba pojasniti, da omenjena definicija ne razlikuje med ljudmi glede na njihov formalni – torej legalni/ilegalni/neregularni status bivanja v imigrantski državi. Povedano drugače, v definicijo migrantov vključujemo vse ljudi, ki izpolnjujejo zapisana merila, ne glede na to, ali v državi bivajo v skladu z njenimi zakonskimi določili. Med migrante tako štejemo tudi vse neregularne migrante in nedokumentirane tujece.

Poleg predstavljene definicije migracij, ki jo sprejemamo, v nadaljevanju predstavljamo nekatere ključne značilnosti migracij, procesov, povezanih z njimi, in teorije, ki razlagajo vzroke za migracije.

EKLEKTIČNI POGLED NA TEORIJE MIGRACIJ

Migracije, migracijske tokove, vzroke in njihove posledice pojasnjujejo različne teorije migracij, ki segajo na področje sociologije, ekonomije, antropologije, geografije, demografije, zgodovine, prava, politologije (Brettell, Hollifield, 2008), dodamo pa lahko še (vsaj) psihologije. Teorije, ki jih oblikujejo različne vede, so vezane predvsem na obravnave migracij z intradisciplinarnega vidika, temu ustrezni pa so tudi njihovi predmeti raziskovanja in raziskovalni pristopi.⁵⁸ Na eni strani so posamezne teorije v nekaterih

58 Kljub prevladujoči intradisciplinarnosti se pojavljajo tudi poskusi združitve ugotovitev različnih disciplin. Eden od takšnih poskusov multidisciplinarnega pogleda na migracije je na primer zbornik Brettell in Hollifield (ur.) (2008). *Migration Theory: Talking Across Disciplines*.

elementih komplementarne, z njihovim združevanjem in sočasnim vključevanjem lahko dobimo širok vpogled v migracijski proces. Na drugi strani nekatere teorije tudi izključujejo in si delno nasprotujejo. Ker nobena od teorij ne predstavlja univerzalne razlage migracijskih procesov ali, kot nazorno pove Josipovič (2006: 202), »doslej še nobena teorija migracij ni uspela v celoti razložiti tako nepredvidljivega fenomena, kot so migracije«, in ker sprejemamo, da »na posameznikovo odločitev o preselitvi vpliva splet različnih dejavnikov, kjer eden od njih lahko prevladuje, prav gotovo pa se vzajemno dopolnjujejo« (Lukšič–Hacin, 1999: 144), smo se odločili uporabiti eklektični pristop pri obravnavi migracijskih teorij. Po vzoru »sintetičnega teoretičnega pristopa pri razlagi mednarodnih migracij«, ki ga je oblikoval Massey (2003: 10–20), smo združili ključne ugotovitve posameznih teorij, upoštevali in vključili tudi njihove kritike in alternativne razlage oziroma teorije ter jim dodali svoj vpogled v teorijo mednarodnih migracij.

Pregledi migracijskih teorij, ki so jih opravili različni avtorji (na primer Castles, Miller, 2009; Josipovič, 2006; Klinar, 1975; Massey et al., 1993; Massey 2003; Teitelbaum, 2008), odkrivajo obstoj več partikularnih teorij in pojasnil vzrokov za migracije in dejavnikov, ki vplivajo nanje. Pojasnila vzrokov mednarodnih migracij, ki jih dajejo te teorije, temeljijo predvsem na ozkih ekonomskih, družbenih in institucionalnih dejavnikih (npr. razliki v višini dohodkov med posameznimi državami in njihovimi nacionalnimi trgi dela, razliki v možnostih zaposlitve v drugi državi, družinskem zmanjšanju tveganja in diverzifikaciji dohodkov članov družine, vplivu migrantskih mrež, posebni povezavi med državami v t. i. migracijskem sistemu), zanemarjajo pa globalno dimenzijo vzrokov za migracije. Omenjeni avtorji se globalne dimenzije migracij sicer dotaknejo s predstavitvijo teorije svetovnega sistema, vendar ta pri njih zaseda mesto »le še ene izmed teorij«, ne postavljajo pa jo v središče teoretičnih razlag migracij. Prav to pa je ključna razlika med njihovim pristopom in pristopom, uporabljenim v tem delu. Prepričani smo namreč, da je treba vse partikularne teorije mednarodnih migracij primarno umestiti v globalni prostor in dogajanje. *Teoretični pristop, ki ga zagovarjamo, postavlja v središče razlage mednarodnih migracij teorijo svetovnih sistemov.* Vidimo jo kot temelj teorije, na katerega nato navezujemo posamezne ožje migracijske teorije.

Osrednjo vlogo teorije svetovnega sistema pri pojasnjevanju mednarodnih migracij utemeljujemo s tem, da je globalnost, tj. življenje v svetovni družbi, kjer je predstava o zaprtih prostorih postala fiktivna in se nobena država ne more več zapreti pred drugimi (Beck, 2003: 24), postala osnovna značilnost današnjega sveta. Svet je postal medsebojno odvisna skupnost, v

kateri dogajanje na enem koncu vpliva na razmere na drugem koncu. To je dobro vidno na gospodarskem področju, kjer se gospodarske krize selijo iz posameznih držav in v primeru krize v nacionalnem gospodarstvu velike države v centru potegnejo za seboj ves svet. Podobno soodvisnost lahko vidimo na ekološkem področju, kjer je globalna dimenzija najbolj razvidna iz neuspešnega preprečevanja globalnih klimatskih sprememb.

Globalizacija, ki poteka na ekonomskem, političnem in kulturnem področju, ima na vseh ravneh skupni imenovalac – razjedanje nacionalnih meja in vezi med teritorijem in močjo (Castles, 2000: 187) ter sočasen vzpon moči velikega transnacionalnega kapitala. Ustvarjen je globalni sistem, v katerem posamezne države in njihove politične elite zgolj sledijo pritisku globalno delujočega gospodarstva, ki spodkopava temelje nacionalne ekonomije in suverenosti nacionalnih držav. Kot pravi Dragoš (2005: 51), je nastala ključna sprememba, ko je nekoč prevladujočo gospodarsko enoto nacionalnega teritorija zamenjal svetovni trg. Pri tem ne gre samo za trg izdelkov in globalno konkurenco na domačem trgu, temveč predstavlja konkurenco v storitvah in sočasno globalno kulturno-ideološko vplivanje. V takšnih razmerah je nujno preučevanje sveta kot celote oziroma, povedano z Wallersteinovimi (2006: 25) besedami, enota analize morajo biti svetovni sistemi in ne več nacionalne države. Prav to je tudi ključno za preučevanje mednarodnih migracij, kjer je treba najprej upoštevati globalno dimenzijo, svetovne procese in nato znotraj tega upoštevati in vključevati ugotovitve drugih migracijskih teorij. Teoretične razlage migracijskih procesov morajo zato najprej osvetliti globalne procese, odkrivati sistemske vzroke za globalne migracije in šele nato iskati razlage na »nižji«, partikularni ravni. Z drugimi besedami, razlage najprej iščemo v makrosocioloških teorijah, nato pa končne ugotovitve dopolnjujemo tudi z mezo- in mikrosociološkimi razlagami.

Teorija svetovnih sistemov analizira razmere v odnosih center – periferija in odkriva mehanizme za zagotavljanje dominacije centra. Wallerstein (2006) navaja, da je ključna pri tem prevlada kvazimonopolne produkcije, ki jo v imenu centra v svetu vzpostavljajo razmeroma močne države (v tem primeru je moč držav pojmovana v odnosu do drugih držav in ne v odnosu do transnacionalnih gospodarskih subjektov). Mehanizmi, ki so jih države centra uporabljale v preteklosti, so bili vezani na kolonialno izkoriščanje, nato pa so se spremenili in postali (v večini) bolj prefinjeni, vendar nič manj izkoriščevalski. Vključujejo sistem patentov, protekcionistične ukrepe, ki omejujejo uvoz in izvoz, in na drugi strani pritiske, ki odpravljajo takšne zaščitne ukrepe, ter tudi druge »nezaželene« politike v državah zunaj centra. Proizvodnja se seli na polperiferna območja z nižjimi mezdami, s tem

pa se pritiska na plače in druge pridobitve razrednega boja (plačan dopust, prehrana, odmor za malico, prevozni stroški, dela prosti dnevi itn.) v proizvodnih procesih, ki še ostajajo v centralnem območju. Sočasno se v države centra novači cenejše in manj zaščitene delavce migrante iz polperiferije – vendar zgolj v obsegu, ob času in v panoge, ki ustrezajo razvoju in ozkim interesom držav centra oziroma njihovih elit. Delavci migranti opravljajo dela, ki jih na izrazito segmentiranem trgu dela za ponujeno plačilo nočejo ali za ponujeno plačilo, ki je pod eksistenčno ravno, ne morejo opravljati domači delavci. Ob tem se dodatno vzpostavlja razmere za neenako menjavo med centrom in periferijo, kjer presežna vrednost vedno teče od proizvodnje perifernih produktov k proizvodnji centralnih produktov. Poleg tega pa se še vedno – sicer v manjšem obsegu kot nekoč – uporablja plenitev, s katero si države centra prisvajajo nove regije (Wallerstein, 1999; 2006). Mednarodne migracije so v številnih primerih posledica delovanja globalnega kapitalizma, ki deluje tako, da omogoča uresničevanje ciljev transnacionalnih gospodarskih subjektov in držav centra – natančneje ekonomsko-političnih elit teh držav. Naivno je namreč misliti, da gre za uresničevanje nekakšnih univerzalnih ciljev večine prebivalstva v državah centra ali ciljev, okoli katerih obstaja velik družbeni konsenz.

Dodaten zagovor nujnosti primarnega preučevanja vzrokov za migracije v globalnem kontekstu najdemo v navedbi Masseyja (2003: 11), da študije mednarodnih migracij ves čas dokazujejo, da migranti ne prihajajo z oddaljenih revnih in odrezanih območij, temveč iz »regij in narodov, izpostavljenih hitrim spremembam, ki so posledica vključenosti v globalno trgovino, izmenjavo informacij in globalno proizvodno mrežo«. Globalni kapitalizem s svojimi ponotranjenimi zahtevami po napredku, zanj potrebnem kapitalu, ki pa ga doma ni, ter sočasno promocijo idealizirane množične potrošnje ustvarja v državah v razvoju emigracijske imperativne. Pod takšnimi pritiski in ob sočasni nezmožnosti uresničevanja ciljev v domačem okolju (nezmožnost pridobivanja posojil, visoka brezposelnost) se ljudje odločijo za emigracijo v tujino.

Naslednja značilnost teoretičnega pristopa preučevanja in pojasnjevanja mednarodnih migracij, ki jo uporabljamo, je sprejemanje izhodišč Leejevega (1966) *modela odbijanja in privlačenja* (orig. push-pull) in njegovega pristopa pri analizi mednarodnih migracij. Pri tem je treba poudariti, da ne gre za preprosto sprejemanje omenjenega modela in njegove razlage dejavnikov odbijanja in privlačenja, temveč skušamo v Leejev model vključiti ugotovitve drugih migracijskih teorij in ob tem upoštevamo že omenjeni vpliv globalnega kapitalizma in teorije svetovnih-sistemov. Po vzoru

Leeja zagovarjamo tezo, da na mednarodne migracije vplivajo dejavniki v državi izvora in ciljni državi. Ob tem sočasno na migracije vplivajo tudi t. i. intervencijske ovire, migracije pa so odvisne tudi od osebnih dejavnikov in značilnosti posameznikov oziroma, kot ugotavljajo poznejše teorije, tudi od odločitev, sprejetih znotraj posameznih družin oziroma gospodinjstev.

Kot pravi Lee (1966: 50), so znotraj držav različni dejavniki, ki lahko za nekatere posameznike delujejo kot dejavniki odbijanja/privlačevanja, medtem ko so drugi do njih indiferentni ali jih prepoznajo celo kot dejavnik privlačevanja/odbijanja. Kljub temu je mogoče ugotoviti, da nekateri dejavniki delujejo za veliko večino ljudi odbijajoče (ekonomska stagnacija, nizek družbeni standard, odsotnost mehanizmov socialne države, nizki dohodki, brezposelnost, korupcija, kriminaliteta, politično nasilje, ovirane možnosti posameznikovega razvoja, naravne katastrofe, okoljske spremembe, različne oblike diskriminacije, konflikti, vojne itn.), medtem ko jih drugi privlačijo (ekonomsko napredovanje, višji družbeni standard, zaposlitvene možnosti, višji dohodki, osebna varnost, socialna varnost, možnost osebnega uspeha in razvoja itn.). Dodatno so v obeh družbah navzoči tako pozitivni dejavniki kot tudi negativni (npr. doma ima posameznik neposreden stik z družinskimi člani, ki ga v tuji državi nima več, vendar doma ne more dobiti zaposlitve, ki bi jo v tuji državi lahko dobil). Lee je v vmesno polje med dejavnike privlačevanja in odbijanja umestil tudi intervencijske ovire. Te otežujejo odločitev za migracije ter prikazujejo, da »odločitev za migracijo ni mehanična kalkulacija, ki bi nastala ob upoštevanju prisotnosti negativnih dejavnikov v emigrantski in pozitivnih dejavnikov v imigrantski družbi, temveč je potrebno upoštevati tudi vmesne moteče ovire« (Klinar, 1975: 19). Moteče ovire so geografska razdalja, ki jo mora prepotovati imigrant, in s tem povezani finančni stroški ter izguba časa, prekinitve socialnih stikov z družino in domačimi itn.

Relativna poenostavljenost pri pojasnjevanju mednarodnih migracij, ki jo uvaja teorija privlačevanja in odbijanja, ne ponuja odgovorov na nekatera podrobnejša vprašanja. Zakaj se za migracije iz držav, v katerih vladajo izrazito slabe razmere, ne odloči večina prebivalstva oziroma zakaj se nekateri odločijo, drugi pa ne? Ena od razlag kaže, da poleg marsičesa drugega na odločitev vplivajo tudi osebne lastnosti posameznika. V raziskavi med slovenskimi priseljenci na Švedskem je Marina Lukšič-Hacin (1999: 144–15) ugotovila, da za odločitev o odselitvi ni dovolj le nezadovoljstvo v domovini (dejavniki odbijanja), temveč mora biti posameznik kot osebnost takšen, da si upa narediti ta korak. Poleg socialnih vzrokov torej vplivajo tudi osebne lastnosti posameznika. Dodatno se lahko v kontekstu teorije odbijanja

in privlačenja sprašujemo, zakaj velja, kot ugotavljajo Castles in Miller (2009: 23) ter Massey (2003: 11, 25), da se za migracije redko odločijo najrevnejši v najmanj razvitih državah. Oziroma, če zastavimo vprašanje drugače, zakaj migranti navadno izhajajo iz srednjega sloja in ne najrevnejših držav, temveč iz držav, v katerih se dogajajo družbeno-ekonomske spremembe. Ob tem je razvidno, da poleg dejavnikov odbijanja na odločitev za migracijo vplivajo tudi drugi dejavniki in procesi. Odgovore na postavljena vprašanja lahko najdemo v nekaterih drugih migracijskih teorijah.

Leejev migracijski model najprej nadgrajujemo z *neoklasično makro-ekonomsko teorijo*. Njena glavna predpostavka je, da so mednarodne migracije posledica razlik na trgu dela, predvsem v višini plač med posameznimi državami. Dejavniki, ki posameznike spodbujajo k migraciji, so nizke plače doma in višji dohodki v tujini. Uporabnost te teorije v predstavljenem modelu je še bolj nazorna z razširitvijo z neoklasično mikroekonomsko teorijo. Ta predpostavlja, da posameznik racionalno pretehta odločitev za migracijo. Posamezniki pri tem upoštevajo oteževalne dejavnike (stroški potovanja, življenjski stroški v tujini, vprašanje realne možnosti pridobitve zaposlitve, prizadevanja pri učenju novega jezika) in jih primerjajo s prednostmi, ki jih prinaša migracija (pričakovani višji dohodek, večja možnost zaposlitve itn.) (Massey et al., 1993). Predstavljene ugotovitve nadgradi ekonomska *teorija človeškega kapitala*, ki pravi, da je odločitev za migracijo vezana na individualno analizo stroškov in koristi. Posameznik se odloči za migracijo le, če ima s tem presežek nad celotnimi stroški, povezanimi s selitvijo (stroški selitve, izgube dohodka, dodatno izobraževanje, psihični pritiski itn.) (Josipovič, 2006: 81).

Omenjene ekonomske teorije sicer podajajo (omejen) vpogled v vzroke za migracije, vendar jih je treba dopolniti. Njihova prva težava je, da predpostavljajo racionalno odločanje posameznika za migracijo. Ključen pogoj za to je zelo dobra poučenost migranta o razmerah v potencialni emigrantski družbi. Drži, da skušajo ljudje pred odločitvijo za migracijo pridobiti različne informacije o ciljni državi, vendar so te informacije v številnih primerih popačene, zavajajoče in zastarele. Še vedno velja, kot je že pred desetletji ugotavljal Lee (1966: 50), da je znanje o razmerah v ciljnih državah redko natančno, dejanske razmere pa je mogoče spoznati šele z življenjem v tej državi. Druga težava neoklasičnih ekonomskih teorij je, da vežejo odločitev za migracije (predvsem) na razlike v dohodkih, predvidevamo pa lahko, da je odločitev za migracije posledica več dejavnikov, kjer je višina dohodka le eno od meril. Odločitev za migracije je navadno povezana z več dejavniki, kjer so ekonomske razmere le eden, lahko sicer tudi najpomembnejši, vendar

ne edini in univerzalni dejavnik. Poleg tega vplivajo na odločitev razmere v drugih državah, in tudi te lahko posameznika odvrčajo od emigracije. Med te lahko štejemo tako ekonomske razmere kot tudi nestrpnost, rasizem, ksenofobijo (Klinar, 1993b: 647). Neoklasično ekonomsko teorijo migracij spodkopavajo tudi ugotovitve, da večina migrantov ob prvotni selitvi ne načrtuje stalne preselitve v državo z višjimi dohodki, temveč uporabijo selitev kot začasno rešitev in zaščitni mehanizem za zmanjšanje socialnega tveganja in pritiska znotraj družine.

Leejev (1966: 51) model predpostavlja, da imigranti sprejemajo odločitve sami (izjemo vidi pri otrocih, za katere odločitev sprejemajo starši, in pri ženah, ki spremljajo može), kar se je pozneje izkazalo za pomanjkljivo. Teorija *nove ekonomije migracij* (Stark, Bloom, 1985; Taylor, 1999) ugotavlja, da odločitve za migracijo niso sprejete individualno, temveč pri tem sodelujejo tudi drugi člani družine, gospodinjstva ali celo skupnosti. Ljudje emigrirajo predvsem zaradi ekonomskih razlogov, vendar odločitve ne sprejme posameznik, temveč njegova (naj)ožja socialna mreža. Migracija je tako zaznana kot »preračunana strategija« družinskih članov in ne dejanje obupa ali neizmerne optimizma posameznika. Denar ali druge oblike pomoči, ki jo migranti pošiljajo domov, niso znak njihovega altruizma, temveč posledica dogovora znotraj družine. Migracije se lahko uporabi tudi za prerazporeditev ekonomskega tveganja, ko se družinski člani odločijo, da posameznika (lahko tudi več posameznikov) pošljejo v tujino, kjer trg dela ni odvisen od domačih razmer. Tako se celotna družina – tudi imigrant – zavaruje za primer težav na domačem ali tujem trgu dela (Stark, Bloom, 1985). Omenjene ugotovitve nadgradi Massey (2003: 13), ki poleg prerazporeditve ekonomskega tveganja znotraj družine navaja tudi vpliv kapitalistične transformacije držav v razvoju, ki se odraža v potrebi po začetnem kapitalu za začetek novih proizvodnih procesov (nove oblike poljedelstva, razvoj podjetništva) in težnjah po potrošnji nekoč nedostopnih dobrin. Družine si finančna sredstva za uresničitev teh ciljev zagotovijo tako, da pošljejo svoje člane na začasno delo v tujino. Čeprav je migracija na začetku načrtovana zgolj kot začasna rešitev, se po dolgotrajnejšem bivanju v tujini, udeležbi na trgu dela, vzpostavljanju novih socialnih in ekonomskih vezi z imigrantsko družbo interes po vrnitvi v izvorno državo zmanjša. To se zgodi zlasti v primerih, ko migranti pridobijo formalno pravico do stalnega prebivanja, ko se jim v tujini pridružijo družinski člani in ko se jim v imigrantski državi rodijo otroci. Tedaj nekdanji začasni migranti postanejo stalni.

Obsežne mednarodne migracije niso individualizirana dejanja, saj ljudje težijo k selitvam v skupinah in ne posamezno (Castles, Miller, 2009: 7).

Vzroki za migracije, značilnosti in pogoji, v katerih potekajo, ter njihove posledice bistveno presejajo posameznika. Klinar (1975: 15) je zapisal, da »spreminjanje prostorskega okolja hkrati pomeni spreminjanje socialnega okolja, kompleksa družbenih odnosov, zamenjavo socialnega sistema: skupin, institucij, norm, vrednot itn.« Migracije so kolektivna dejanja, ki izhajajo iz družbene spremembe in vplivajo na celotno družbo, tako v izvornih kot ciljnih območjih (Castles, Miller, 2009: 20). Omenjene ugotovitve lahko navežemo na *teorijo migracijskih mrež*. Migrante, nekdanje migrante in nove potencialne migrante povezujejo v izvornih in ciljnih državah različne neformalne vezi (sorodstvene in prijateljske vezi, življenje v isti lokalni skupnosti itn.), ki jih lahko z Bourdieuejevimi (2004) besedami poimenujemo socialni kapital. Kot smo že ugotovili, ima socialna mreža ključno vlogo pri pridobivanju zaposlitve za nove migrante, poleg tega pa že predhodno vpliva na zmanjšanje stroškov migracij in zmanjšanje tveganja ob migracijah, s čimer se povečajo migracijski pozitivni učinki (Massey et al., 1993: 448). Prvi migranti prevzemajo največje stroške migracije, saj v novih okoljih nimajo povezav z drugimi prebivalci. Sami si morajo zagotoviti namestitev in službo. Novim migrantom, s katerimi imajo prvotni migranti tesne socialne vezi, je nato lažje. Njihovi predhodniki jim namreč pomagajo z informacijami o poteku migracije, s pomočjo pri nastanitvi, pridobivanju zaposlitve in drugimi nasveti za lažje življenje v novem okolju, dodatno pa s finančno pomočjo in posojilom za plačilo potnih stroškov (Koser, 2007: 36).

Migracije sčasoma postanejo proces, ki žene samega sebe in »izgradi lastno podporno infrastrukturo« (Massey, 2003: 27), zato jih je po presegu določene stopnje skoraj nemogoče ustaviti na kratek rok (ob predpostavki, da so odsotni ekstremni mehanizmi zapiranja in izolacije države). Nekateri migranti oziroma migrantske mreže so razvili tudi različne sisteme zaposlovanja, ki predstavljajo alternative zaposlitvam v težki industriji. Schmitter Heisler (2008: 87–88) opisuje t. i. ekonomijo etničnih enklav. Za ta pristop je značilno, da se migranti zaposlujejo v podjetjih, katerih lastniki so prav tako migranti, ta podjetja so med seboj povezana in v celotni skupnosti pokrivajo specifično panogo oziroma storitev (npr. oskrba z zelenjavo). A obseg takšnih zaposlitev ne more zagotoviti dela vsem priseljencem in vsem tistim, ki se želijo preseliti v novo okolje, zato so številni priseljenci še vedno zaposleni v sedentarnih dejavnostih, ki jih domače prebivalstvo ne želi opravljati zaradi premajhnega plačila, zdravstvenega tveganja ali slabega ugleda poklica.

Teorija migracijskih sistemov razširi vpogled v migracijske procese, ki ga podaja teorija migracijskih mrež. Če se druga osredotoči predvsem na mikrosociološko dimenzijo – vlogo migrantov in potencialnih migrantov,

teorija migracijskih sistemov poleg tega vključuje tudi makrosociološke dejavnike. Pojasnjuje, da se migracijska gibanja odvijajo med državami, ki so predhodno povezane z različnimi vezmi (kolonizacijo, političnim vplivom, trgovino, naložbami, kulturnimi vezmi) (Castles, Miller, 2009: 27). Migracije torej ne potekajo med dvema naključnima državama, temveč med državama, ki sta - kot opisano - že povezani med seboj. Države so znotraj migracijskega sistema razdeljene na jedrne imigracijske države in emigracijske države (Fawcett, 1989), pri čemer ni potrebno, da sta državi v neposredni geografski bližini. Migracijski tokovi namreč odražajo politične, družbene in ekonomske odnose in ne fizične povezanosti (Massey et al., 1993: 454; Massey, 2003: 25). Ta teorija razlaga, zakaj se imigranti iz določene države naseljujejo prav v specifični imigracijski državi (na primer zakaj so se priselenci iz nekdanjih zahodnih kolonij selili v nekdanje matične države in ne druge države), uporabna pa je tudi za razlago migracij iz nekdanjih jugoslovanskih republik v Slovenijo. Vzpostavljene kulturne in sorodstvene vezi, skupne izkušnje iz bližnje preteklosti in (nekdanji) ugled povezujejo Slovenijo s tem območjem tesneje kot s katero koli drugo emigracijsko regijo.

Vprašanje vključevanja migrantov na trg dela pojasnjujejo nekatere že opisane teorije, dodatne, tudi nasprotujoče si, razlage pa je mogoče najti v *teoriji dvojnega trga dela*. Ključna predpostavka te teorije je, da mednarodne migracije niso posledica racionalnih odločitev posameznikov, temveč izhajajo primarno iz potrebe po poceni »delovni sili« v industrijsko razvitih državah. V ospredju niso dejavniki potiska v državah izvora, temveč dejavniki privlačevanja v ciljnih državah (ibid.: 441). Kot pišeta Castles in Miller (2009: 25), ta teorija ugotavlja, da so migracije posledica strukturnih dejavnikov, ki delujejo v sodobnem kapitalizmu. Razlage te teorije lahko namreč vežemo na ključne ugotovitve o primarnem cilju kapitalistične ekonomije, tj. maksimiranje dobičkov. Takšna proizvodnja v postavlja ospredje preprosto enačbo - zmanjševanje stroškov proizvodnje ob zagotavljanju (vsaj) istega obsega in kakovosti produktov omogoča doseganje višjih dobičkov. Delodajalci si tako prizadevajo pridobiti čim cenejšo delovno silo in ob pomanjkanju domačih delavcev v določenih poklicih se delodajalci ne odločijo za povečanje privlačnosti dela med domačimi delavci z zvišanjem plače za to delo, ampak rekrutirajo delavce iz tujine. Ti so se pripravljene vključiti na trg dela tudi za nižje plače. Domači delavci se po večini zaposlujejo v poklicih, kjer opravljajo zahtevnejša dela, za katera je potrebno znanje in usposobljenost. Imigrantski delavci se na drugi strani praviloma zaposlujejo v poklicih, kjer prevzemajo delovno intenzivne zaposlitve, za katere ni treba imeti zahtevnih specifičnih znanj. Posledično so imigrantski delavci tudi lažje zamenljivi, ob morebitni

gospodarski stagnaciji in finančnih težavah pa so prvi, ki jih delodajalci odpušajo (Massey et al., 1993: 442).

Doslej predstavljene teorije migracij razlagajo prostovoljne migracije – pri tem se sicer odpira vprašanje, koliko sploh lahko ob upoštevanju ugotovitev teorije svetovnih sistemov in poznavanju negativnih socialnih posledic globalizacije govorimo o prostovoljnosti. Klinar je že pred desetletji zapisal (1975: 41), da »prostovoljne migracije niso tako prostovoljne, kot se to navidezno kaže«, saj se poleg dejavnikov privlačevanja »pojavnajo tudi pomembni dejavniki potiskanja iz emigrantske družbe, ki odsevajo določene neprostovoljne pritiske«. Kljub tej dilemi lahko sklenemo, da predhodno opisane migracije potekajo v okviru ustaljenega, »običajnega« družbenega dogajanja, kjer so primarno vezane na ekonomske razloge. Od njih pa se razlikujejo migracije, ki jih označujejo prevlada dejavnikov potiska nad dejavniki privlačevanja (Klinar, 1993a: 615), prisila, nenadnost, ogrožanje življenja ali zdravja ljudi. Takšna opredelitev se nanaša na *prisilne migracije*, v katerih se ljudje v skupinah ali posamično odločijo oziroma so prisiljeni v selitev zaradi reševanja svojega življenja ali preprečitve ogrožanja zdravja, preganjanja, ujetništva. Posledica je nezaustavljivo razseljevanje prebivalstva, vzrok pa je lahko človeški dejavnik ali narava (Mežnarič, 2003: 130). Primeri takšnih migracij so različne oblike preganjanja, beg pred vojno ali oboroženimi spopadi, ki so že tradicionalno povezani s selitvami (begom) velikega števila civilnega prebivalstva, kot tudi migracije v primerih naravnih in okoljskih katastrof.

V primerih, ko je vzrok za takšno prisilno *mednarodno* (meddržavno)⁵⁹ migracijo vezan na »utemeljen strah pred preganjanjem, osnovanem na rasi, veri, narodni pripadnosti, pripadnosti določeni družbeni skupini ali določenem političnem prepričanju«, imajo begunci (formalno) zaščito s Konvencijo o statusu beguncev in Protokolom h konvenciji o statusu beguncev (Generalna skupščina OZN, 1950; 1967) (pri tem naj spet opomnimo, da se pogoji za dodelitev statusa begunca v državah EU v zadnjih desetletjih vse bolj zaostrejujejo). Koser (2007: 76) ob tem opozarja, da se je narava sodobnih konfliktov spremenila in večina ljudi beži pred konflikti in ne pred preganjanjem znotraj lastne države. Tudi v teh primerih jim mednarodna konvencija in protokol nudita zaščito, saj jim lastna država ne more zagotoviti varnosti, drugače pa je v primerih, ko so ljudje prisiljeni v beg zaradi okoliščin, ki jih

⁵⁹ Konvencija o statusu beguncev (Generalna skupščina OZN, 1950) določa, da se mora človek »naha-jati izven države, katere državljan je«, s tem pa iz varovanja izključuje vse notranje razseljene ljudi. Kljub temu da ti bežijo zaradi identičnih razlogov kot mednarodni begunci, ne uživajo varstva Konvencije in Protokola h konvenciji, saj se (skozi oči prava) predpostavlja, da je za zagotovitev njihove varnosti še vedno odgovorna njihova matična država, v kateri so, čeprav je lahko prav ta dejavnik, ki jih sili v beg.

konvencija – natančneje močne države mednarodne skupnosti – ne priznava kot tako pomembna tveganja, da morajo zapustiti svoje okolje. Koser (ibid.: 71) navaja kot primere takšnih prisilnih migracij, v katerih begunci ne uživajo zaščite Konvencije, preganjanje, utemeljeno na spolu ali spolni usmerjenosti in beg, ki je posledica okoljskih sprememb.

Vzroki, ki jih Konvencija priznava kot prave, na podlagi katerih lahko posamezniki zaprosijo za varstvo druge države, so politično določeni. Še več, tudi njihovo priznavanje je politično določeno, saj, kot pravi Klinar (1992a: 358), begunci ne odločajo sami o sebi, temveč o njih (podelitvi statusa begunca, preselitvi v drugo državo in repatriaciji) odločajo birokratski organi. Določila Konvencije in Protokola predstavljajo refleksijo razmer in stanja duha v nekem drugem času, ki je bil intenzivno zaznamovan s tragedijo druge svetovne vojne. Vse daljši časovni odmik od nje korak za korakom umika tudi humanitarni čut, ki ga je sprožila. Mednarodna solidarnost in ideja o zaščiti ranljivih je v zatonu, skladna s tem pa je tudi minimalna pripravljenost mednarodno močnih držav za širitev zaščite na nove kategorije beguncev. V času, ko se država minimalizira, zmanjšujejo izdatki za domače prebivalce in sočasno zaostruje nadzor in omejitve migracij, v bližnji prihodnosti ni pričakovati takšne širitve, dodatnih izdatkov in odprtja meja – vsaj ne brez večjih izrednih razmer.

Castles (2002) je v svojem prispevku *Environmental Change and Forced Migration* predstavil dilemo, ki se pojavlja v akademskih krogih. Postavlja se namreč vprašanje, ali so okoljske spremembe lahko vzrok za migracije ali pa gre tudi v teh primerih za vpliv več dejavnikov, med katerimi so okoljske spremembe le eden od njih. Myers (2005: 1) pravi, da so okoljski begunci⁶⁰ ljudje, ki v svoji domovini zaradi suše, erozije zemlje, širjenja puščav, zmanjševanja obsega gozdov in drugih okoljskih problemov ne morejo več varno živeti. Castles (2002: 3) na drugi strani postavlja pod vprašaj dokaze o tem, da okoljske spremembe dejansko vplivajo na pojav večjih begunskih tokov. Ugotavlja, da Myers uporablja »zdravo razumski« pristop razlaganja te povezave; na primer če se gladina vode poviša ali če gozdovi izginejo, je logično, da se ljudje morajo odseliti. Pomisleke o povezavi in posledicah izključno okoljskih sprememb in migracij je poudaril tudi Black (2001). Pravi, da je premalo dokazov o povezavi (izključno) okoljskih sprememb in migracij, predvsem na

60 Pri uporabi termina okoljski begunci vlada terminološka zmeda, saj se razlikuje akademska in politična mednarodnopravna definicija begunca. Akademska definicija (nekaterih) raziskovalcev (npr. El-Hinnawi, 1985; Myers, 2005) okoljskih migracij priznava degradacijo okolja kot enega od vzrokov za prisilne migracije, na drugi strani politična mednarodnopravna definicija, opredeljena v Konvenciji o statusu beguncev iz leta 1951 in Protokolu k konvenciji o statusu begunca iz leta 1967, ne opredeljuje okoljske degradacije kot enega od razlogov za pridobitev statusa begunca.

tistih območjih, ki so že tradicionalno marginalizirana in predstavljajo območja emigracije. Ljudje so že od nekdaj zapuščali območja, kjer je življenje težko, bodisi zaradi pomanjkanja vode, nezaposlenosti, političnih pritiskov ali kombinacije teh in tudi drugih dejavnikov. Okoljske spremembe so tako le eden od vzrokov migracij. Prav te dejavnike potiska omenja tudi Myers (2005: 2), ki pravi, da revščina in okoljske spremembe skupaj z drugimi dejavniki vplivajo na selitve prebivalstva. Drugi dejavniki so po njegovem mnenju rast števila prebivalstva, podhranjenost, pomanjkanje zemlje, brezposelnost, prehitra urbanizacija, pandemije, napačna vladna politika, etnični prepiri in konvencionalni konflikti.

Razlike med strokovnjaki, ki zagovarjajo/nasprotujejo obstoju kategorije okoljskih migracij, so vidne v tem, da nekateri utemeljujejo vzroke za določene migracije predvsem (oziroma zgolj) v okoljskih spremembah, drugi pa ugotavljajo, da so migracije vedno posledica delovanja več dejavnikov in ne le spremembe okolja. Kljub pomislekom o obstoju specifične kategorije okoljskih migrantov, ki so v določeni meri smiselni, saj migracije in vzroki zanje temeljijo na številnih družbenih, političnih in tudi okoljskih dejavnikih, je nesmiselno ovreči kategorijo migracij, ki so posledica izključno okoljskih sprememb. Napovedi okoljskih sprememb, ki naj bi prizadele nekatera okolja v prihodnosti, kažejo, da bo življenje na teh območjih, ob upoštevanju realnih zmožnosti ogroženih držav za odpravljanje teh groženj, nemogoče. To potrjuje tudi Stern (2007: 92), ki pravi, da lahko hudo poslabšanje lokalnih klimatskih razmer v nekaterih predelih sveta v razvoju vodi v množične migracije in konflikte, predvsem ob upoštevanju, da se bo število prebivalcev v tem delu sveta v prihodnjih desetletjih povečalo za dve do tri milijarde. Dvig gladine morja, širjenje puščav in druge spremembe, ki jih bodo povzročile klimatske spremembe, lahko vodijo milijone ljudi v migracije.

Poleg omenjenih okoljskih sprememb, ki so posledica klimatskih sprememb, je treba v kategorijo prisilnih migracij, ki so posledica (izključno) okoljskih dejavnikov, vključiti tudi *naravne nesreče* (Meilaender, 2001: 11). Te so lahko posledica človeških posegov v okolje (npr. pojav večjega števila orkanov) in naravnih nesreč, ki so posledica naravnih dejavnikov (npr. cunami v jugovzhodni Aziji leta 2005 in na Japonskem leta 2011, vulkanski izbruhi, potresi itn.). Tretja kategorija okoljskih dejavnikov, ki vplivajo na migracije, so *nesreče in neposredni človeški posegi v naravno okolje*. V teh primerih gre za tako močne vplive na okolje, da je na določenem območju nemogoče živeti in migracija s tega območja pomeni ohranjanje življenja (graditev jezov in posledične poplave, jedrski nesreči v Černobilu in Fukušimi, sekanje gozdov itn.).

Iz opisanih teorij je razvidno, da ni univerzalne razlage migracij in da ni splošne vseobsegajoče teorije. Kljub temu menimo, da je mogoče (večino) migracij umestiti in pojasniti s predstavljenim eklektičnim modelom, v katerem smo združili ugotovitve ključnih teorij migracij. Pri analizi vzrokov za migracije je treba najprej ugotoviti makrosociološke dejavnike in prepoznati vpliv najširših ekonomskih, političnih, kulturnih in okoljskih vplivov na življenje ljudi v določeni družbi. Na posameznike in njihove družine vplivajo različni dejavniki, ki spodbujajo oziroma otežujejo odločitve za migracije. Pri tem ne deluje zgolj en dejavnik, temveč množica teh, ki pri nekaterih posameznikih, najpogosteje pa skupinah, vodijo v odločitve za migracije, medtem ko se drugi posamezniki ne odločijo za takšno potezo. Vzroki so v največji meri povezani z ekonomskimi razmerami, kjer so migracije posledica neenake razvitosti sveta in različnih zmožnosti zaposlitve in razlik v plačah med posameznimi državami. Ob odločitvi za migracije, ki je sprejeta znotraj družine in je prvotno načrtovana kot začasna rešitev, se ljudje praviloma selijo v države, s katerimi obstajajo predhodne ekonomske, politične, kulturne, zgodovinske povezave. Imigracijske države imajo v migracijskem procesu dvojno vlogo – ko potrebujejo delovno silo, ki jim je primanjkuje, si jo z intenzivnim novačenjem prizadevajo pridobiti, vse druge imigracije pa v večini omejujejo na minimalno stopnjo. Splošen pogled na migracije lahko sklenemo z nazorom opisom Badeja (2005: 8), ki pravi

Homo migrans obstaja, odkar obstaja Homo sapiens; kajti selitve spadajo med *conditio humana* prav kakor rojstvo, razmnoževanje, bolezen in smrt. Migracije kot družbeni procesi so, razen izгона in bega, odziv na bolj ali manj kompleksne ekonomske in ekološke, socialne in kulturne eksistenčne in družbene razmere.

POSTINDUSTRIJSKE MEDNARODNE MIGRACIJE

Globalna dimenzija migracij in rast števila migrantov

Čeprav so migracije že od nekdanj spremljale človeško življenje, so se razmahnile šele v obdobju po drugi svetovni vojni in v migracijska gibanja so se vključile vse regije sveta. Castles in Miller (2009) pravita, da zdaj živimo v »dobi migracij«. Življenje na vseh celinah se je v zadnjih 50 letih bistveno spremenilo, pomembna značilnost globalnega delovanja pa so globalne migracije. S tehnološkim napredkom, razvojem komunikacijskih

tehnologij in transporta sta se olajšala izmenjava informacij ter stik imigrantov z domačimi (Castles, Miller, 2009; Lucassen, 2005; Massey, 2003), potovanje in selitev z enega konca sveta na drugega pa sta se bistveno pocenila. Razvoj informacijske tehnologije in prometa omogoča boljšo povezanost migrantov s svojci in prijatelji v izvornih državah ter lažji prenos informacij. Potem ko so bili v preteklosti imigrantski delavci povezani z družino zgolj prek pisem, telefonskih pogovorov, branja časopisov z zamudo, je danes (lahko) drugače. S spletom in internetno televizijo ostajajo na tekočem o dogajanju v domovini, prek programov, ki omogočajo komunikacijo s prenosom slike in zvoka (npr. Skype), pa lahko vzdržujejo intenzivnejše stike z družino. Poveča se (lahko) tudi število obiskov doma, saj so se stroški transporta znižali, ob tem pa se je skrajšal tudi čas potovanja. Pomembno vlogo pri tem je imel zlasti razvoj letalske industrije s pojavitvijo nizkocenovnih prevoznikov. Vendar moramo biti ob tem natančni, takšne *prednosti informacijske tehnologije in razvoja prometa so daleč od univerzalne dostopnosti*. Številni delovni migranti, ki opravljajo delovno intenzivne poklice, imajo minimalne dohodke ali celo teh ne, nastanjeni so v neustreznih domovih in imajo malo koristi od tehnološkega razvoja. Stroški, ki za prebivalca industrijsko razvitih držav s povprečnim dohodkom ne predstavljajo velike obremenitve domačega proračuna, so lahko za delavca migranta z minimalnimi dohodki nedosegljivi.⁶¹ Razmere so še slabše za neregularne migrante, ki po nastanitvi v tuji državi te sploh ne želijo zapustiti, saj niso prepričani, ali se bodo sploh lahko vrnili, takšna potovanja pa so dodatno povezana z visokimi stroški in tveganji.

Sodobne mednarodne migracije se razlikujejo od preteklih po treh ključnih značilnostih (Koser, 2007: 6–7): med mednarodnimi migranti se je znatno povečal delež žensk, izginja ostra razmejitev med državami izvora in ciljnim državami – skoraj vse države se srečujejo z emigracijami, imigracijami in tranzicijo čez njihovo ozemlje – in za preteklost so bile značilne stalne migracije, danes pa so postale veliko pomembnejše začasne migracije, saj migranti načrtujejo vrnitev v domovino. To ni novost, saj so tudi v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja delavci migranti načrtovali začasne selitve, vendar so se te nato spremenile v stalne.

61 Ob obisku delavca migranta v delavskem domu septembra 2014 se je avtor osebno prepričal prav o tem. Kljub temu da je delavec imel prenosni računalnik, je mesečni strošek internetne povezave previsok, zato se z družino sliši in vidi le ob koncu tedna. Enako velja za stroške prevoza domov. Tudi če ima čas in možnost koriščenja dopusta ali prostih dni, se zaradi stroškov prevoza ne more vsakokrat vračati domov v Bosno in Hercegovino.

Tabela 2: Število mednarodnih migrantov v obdobju 1960–2010 po regijah (v milijonih)

Regija	1960	1970	1980	1990	2000	2010
Svet	76	81	99	156	179	214
Afrika	9	10	14	16	17	19
Azija	29	28	32	51	52	61
Evropa	14	19	22	49	58	70
Latinska Amerika in Antili	6	6	6	7	6	7
Severna Amerika	13	13	18	28	40	50
Oceanija	2	3	4	5	5	6

Vir: Podatki za obdobje 1960 do 1990: UN DESA (2006). World Migrant Stock: The 2005 Revision Population Database; za obdobje 1990 do vključno 2010: UN DESA (2012). International Migrant Stock: The 2008 Revision. Upoštevana je OZN opredelitev regij in OZN definicija migranta, ki je pogojena z vsaj enoletnim bivanjem zunaj države običajnega prebivališča.

Podatki v tabeli 2 kažejo, da se je število (regularnih) migrantov v minulih 50 letih povečalo v vseh regijah sveta, vendar je na drugi strani ostal delež migrantov glede na celotno svetovno prebivalstvo približno enak (2 do 3 odstotke), se pa je ta bistveno povečal v nekaterih evropskih državah, za katere so bili v preteklosti značilni močni imigracijski tokovi. Predstavljeni podatki v tabeli 2 imajo tudi pomembno pomanjkljivost – vključujejo namreč le regularne migrante in ne prikazujejo podatkov in trenda gibanja za neregularne (nedokumentirane) migrante, katerih število je v industrijsko razvitih delih sveta naraščalo od 90. let prejšnjega stoletja, ko so te države začele zaostrovati pogoje za legalen vstop in bivanje. Leta 2001 naj bi bilo v EU od pet do osem milijonov nedokumentiranih priseljencev, njihovo število pa se ves čas povečuje. Po mnenju različnih strokovnjakov (Addo, 2006; Jandl, 2004) pride kljub vsem nadzorstvenim in panoptičnim ukrepom, ki jih izvajajo evropske države (poostren policijski nadzor nad zunanji mejami, poostrena azilska politika, vračanje neregularnih imigrantov, uvedba vizumov itn.), v EU vsako leto približno pol milijona neregularnih priseljencev, med njimi je večina ekonomskih imigrantov.⁶²

62 Po ocenah OECD (2009: 121) je bilo v Grčiji leta 2005 od 200.000 do 400.000 neregularnih migrantov, v Združenem kraljestvu od 310.000 do 570.000, v Italiji jih je bilo leta 2006 715.000, v Franciji od 200.000 do 400.000, v Nemčiji leta 2007 600.000 in v Španiji 412.000.

Diferenciacija migracij in brisanje tradicionalnih vlog držav v migracijskih procesih

Evropski prostor so po drugi svetovni vojni zaznamovali veliki migracijski premiki, ki so bili neposredno po vojni posledica vračanja ljudi z bojišč, repatriacije beguncev in drugih nasilno preseljenih ter selitev židovskega prebivalstva. Obdobja, ki so sledila, so prinesla velike spremembe v evropskem prostoru, značilen pa je njihov prehodni značaj. Prevladujoče oblike migracijskih procesov so se v vsaki državi ohranile približno desetletje, nato pa je zaradi različnih dejavnikov sledila sprememba in prevlada nove oblike migracij. Države zahodne in južne Evrope so spreminjale svoje vloge v migracijskem procesu in od emigracije prešle k imigraciji. Migracije v globalnem prostoru, najbolj izrazito pa v Evropi, so po drugi svetovni vojni omejevale hladna vojna in omejitve selitev prebivalstva v komunističnih državah. S propadom komunizma in razpadom Sovjetske zveze, njenih satelitskih držav in odprtjem Kitajske so mednarodne migracije dobile novo, globalno dimenzijo. Migracijska gibanja znotraj evropskega migracijskega sistema po drugi svetovni vojni (natančneje po koncu migracij, neposredno povezanih z drugo svetovno vojno) oziroma v t. i. *obdobju postindustrijskih migracij* (Massey, 2003: 3) delimo v štiri sklope:

Prvo skupino predstavljajo migracije, ki so bile posledica dekolonizacijskega gibanja v 50. in 60. letih prejšnjega stoletja, posledičnega razpada nekdanjega kolonialnega sistema in oblikovanja novih držav na ozemljih nekdanjih kolonij. Te migracije so prevladovale v 50. in 60. letih prejšnjega stoletja in so potekale v dveh fazah: najprej so prihajali iz kolonij nazaj v matične države evropski naseljenci, pripadniki kolonialne uprave in vojske, nato pa so prišle še pomožne kolonialne enote in pripadniki drugih narodov, ki so v kolonijah pomagali kolonialni oblasti ali se celo bojevali zanje (npr. alžirski harkiji). Ti so pogosto vztrajali do konca in so šele ob razpadu kolonialnega sistema iz strahu pred maščevanjem zapustili svoje domovine ter se naselili v matičnih državah nekdanjih kolonialnih oblastnikov (Bade, 2005: 337). Dekolonizacijske migracije so bile značilne za evropske države, ki so imele kolonije v Afriki, Aziji, Latinski Ameriki in Antilih (Velika Britanija, Francija, Španija, Portugalska, Belgija). Kljub začetni pripravljenosti držav za sprejem priseljencev iz kolonij se je kmalu izkazalo, da bodo države sledile predvsem interesom svojih gospodarstev in notranjepolitičnim razmeram, ne pa zagotavljanju možnosti dolgoročnega razvoja za nekdanje zaveznike in prebivalce ozemelj, ki so jih še do nedavnega izkoriščale.

Postkolonizacijske migracije je poleg dekolonizacijskih vojn in konfliktov, socialne bede in drugih težav v izhodiščnih državah spodbujal

tudi gospodarski interes nekdanjih matičnih držav (Bade, 2005: 340; Castles, Miller, 2009: 102). Po drugi svetovni vojni, Marshallovem planu in razvoju evropskega gospodarstva so industrijsko razvite evropske države nujno potrebovale nove poceni delavce. Ti so opravljali dela, ki jih domače prebivalstvo ni bilo pripravljeno sprejeti za isto plačilo, poleg tega so predstavljali nov bazen »delovne sile«. Kot pravi Bade (2005: 346), je bila »bilanca postkolonialnih migracij podobno kot celotna kolonialna zgodovina v znamenju enostranskih evropskih dobičkov«. Evropa je celo z dekolonizacijo spet pridobila korist, kar pa se ni odražalo v javnem mnenju in odnosu domačega prebivalstva. Priseljenci so kmalu postali nezaželeni, predmet političnega obračunavanja, žrtve rasizma in diskriminacije. V nadaljevanju predstavljamo razmere v treh državah z najboljšejšim postkolonizacijskim migracijskim gibanjem.

Francija je imela več kolonij, med katerimi je bila posebnega pomena Alžirija. Od leta 1848 je bila priznana kot francoski departma, takšna ureditev pa je imela pomembne posledice tudi za migracije. Selitve iz Alžirije v matično Francijo, ki so bile formalno dovoljene od 1914 naprej, so predstavljale notranje migracije državljanov iz enega dela države v drugega. Po alžirski osvobodilni vojni s Francijo (1954–1962) sta državi sklenili sporazum, da lahko vsi alžirski državljani z veljavnimi osebnimi dokumenti potujejo v Francijo (Lucassen, 2005: 179). Do 70. let prejšnjega stoletja je v Francijo, ki je v tistem obdobju zaradi razcveta gospodarstva potrebovala nove delavce, prišlo 600.000 Alžircev, 140.000 Maročanov, 90.000 Tunizijcev ter več priseljencev iz Senegala, Malija in Mavretanije (Castles, Miller, 2009: 102). Dodatno se je iz Alžirije vrnilo tudi milijon francoskih kolonistov in uradnikov. Konec 20. stoletja je v Franciji živelo 1,5 milijona alžirskih priseljencev in njihovih potomcev, ki so skupaj s Tunizijci in Maročani šteli 2,5 milijona oziroma 4 odstotke francoskih prebivalcev (Lucassen, 2005: 179–180). Priseljenci imajo ne glede na njihovo formalno vključenost v francoski narod v obliki državljanstva zelo slab socialni položaj, so družbeno marginalizirani, izključeni in predmet političnega obtoževanja desnih politikov.

Nizozemsko obravnavanje migracij iz nekdanjih kolonij je nazoren primer neuspešne državne regulacije in slab poskus omejitve migracijskega toka. Po drugi svetovni vojni do 1960 se je na Nizozemsko vrnilo približno 300.000 državljanov iz Nizozemske vzhodne Indije (današnje Indonezije). Prebivalci vseh delov nizozemskega kraljestva so imeli namreč nizozemsko državljanstvo. Z razvojem transporta in rastjo nizozemskega gospodarstva konec 60. let prejšnjega stoletja se je povečalo število priseljenih nizozemskih državljanov iz preostalih kolonij, zlasti Surinama. Priseljencev ni bilo

veliko – približno 7.000 na leto, skupno pa je leta 1974 na Nizozemskem živelo 55.000 surinamskih imigrantov. Ker se je nizozemska vlada ustrašila velikega števila temnopolnih priseljencev, za katere se je uveljavil stereotip, da so neizobraženi in nesposobni za delo, so se odločili spremeniti imigracijsko in kolonialno politiko. Surinam je pod pritiskom Nizozemske leta 1975 postal samostojna država, Nizozemska pa je omejila pravico do priseljevanja. Kljub načrtovanemu zmanjšanju števila priseljenih se je zgodilo prav obratno. V obdobju, ko je postalo jasno, da bo v prihodnosti priseljevanje omejeno, so se številni Surinamci pod takšnim pritiskom odločili uveljaviti svojo pravico in na podlagi nizozemskega državljanstva emigrirali na Nizozemsko. Do konca 70. let prejšnjega stoletja je na Nizozemskem živelo približno 160.000 surinamskih priseljencev (Castles, Miller, 2009: 103; van Amersfoort, 2008).

S postkolonizacijskimi migracijami se je srečal tudi največji imperij, ki ga je označeval rek, da v njem sonce nikoli ne zaide. Za britansko imigracijsko politiko je vse do zakonskih sprememb leta 1962 veljalo, da je bil dostop do matične države omogočen vsem prebivalcem in so bila »vrata še vedno odprta« (Horta, White, 2008: 45). V obdobju po drugi svetovni vojni do leta 1962 je v Veliko Britanijo prišlo več kot 540.000 priseljencev iz Novega Commonwealtha. Večina se je preselila zaradi izboljšanja položaja, predvsem možnosti zaposlitve v spet rastočem britanskem gospodarstvu. Potrebe po delavcih so se ujemale z imigracijskim tokom iz nekdanjih kolonij. Pojav rasiističnih izgrediv, nemirov in vzpon sovraštva proti priseljencem je spodbudil spremembo zakonodaje leta 1962. Imigracija novih kolonialnih delavcev migrantov se je izrazito zmanjšala, vendar se je skupno število priseljencev še vedno povečevalo na račun pravice priseljencev do združitve družin. Sledili sta dve spremembi zakonodaje. Najprej je bila leta 1971 zagotovljena pravica do prebivanja zgolj za priseljence, ki so imeli vsaj dve generaciji nazaj britanske prednike, zaustavljeno je bilo tudi združevanje družin. Sprememba iz leta 1981 je uveljavila še ostrejšje zahteve, odpravila posebne pravice za prebivalce Commonwealtha – z izjemo dveh »belih kolonij«, Gibraltarja in Falklandskih otokov – in je predstavljala »poskus zaprtja kolonialnega poglavja« (Horta, White, 2008: 48). To velja predvsem v kontekstu priznavanja pravic posameznikom iz nekdanjih kolonij. Do povsem drugačnega sklepa pa bi prišli, če bi analizirali britansko globalno politično, gospodarsko in vojaško delovanje. V obdobju od konca druge svetovne vojne do spremembe politike priseljevanja leta 1981 je v Veliko Britanijo prišlo 1,5 milijona priseljencev, ki so po večini imeli priznано državljanstvo, vendar so se znašli v slabem socialnem položaju, opravljali težka dela in bili žrtve formalne oziroma institucionalne in neformalne diskriminacije (Castles, Miller, 2009: 102).

Drugo skupino postindustrijskih migracij predstavljajo delovne migracije v 60. in začetku 70. let prejšnjega stoletja. Ob razvoju gospodarstva zahodnih in severnih evropskih držav v 60. letih prejšnjega stoletja se je pojavila potreba po delavcih, ki je države same niso mogle zadovoljiti. Rešitev so našle v imigraciji delavcev iz gospodarsko manj razvitih regij. Začelo se je načrtno novačenje delavcev v revnejših državah (več glej Castles, 1986; Klinar, 1985: 95; Lucassen, 2005), pri čemer so zahodne države tekmovala med seboj. Vsaka je želela pridobiti nove delavce. Nekatere so bile pri tem bolj organizirane in so v industrijsko manj razvite države pošiljale skupine rekruterjev, ustanovljale agencije in sodelovale z imigrantskimi državami ter njihovimi institucijami (npr. Nemčija v Turčiji in Jugoslaviji), druge pa so bile pri tem manj organizirane in je priseljevanje potekalo manj načrtovano, vendar nič manj množično (npr. iz severne Afrike v Francijo) (Castles, 1986: 763). Razlika med obema skupinama je bila, da so imele države z manj organiziranim novačenjem delavcev že vzpostavljene vezi z emigracijskimi regijami (nekdanje kolonije). Dodatno so potencialnim migrantom odločitev za selitev olajšali tudi migranti, ki so že bili v imigracijskih državah. Migracije so v teh državah že prešle v fazo t. i. lastnega zagona. Odločitev, v katerih depriviranih regijah začeti novačenje, je bila odvisna od več dejavnikov – zgodovinskih in političnih povezav, kolonialne preteklosti in poznavanja jezika, geografske bližine, obsega razpoložljive delovne sile itn. Migracije v tistem obdobju so potekale po večini znotraj evropske celine (Massey, 2003: 6). Največ priseljencev je prišlo iz sredozemskih držav, ki so tedaj predstavljale glavno emigracijsko območje v Evropi. Grki, Turki in Jugoslovani so v največjem številu emigrirali v Nemčijo; Alžirci, Portugalci, Španci, Italijani in zahodni Afričani v Francijo; Velika Britanija in Nizozemska sta privabili priseljence predvsem iz nekdanjih kolonij – Velika Britanija iz Indije, Pakistana, Bangladeša in območja Antilov, Nizozemska iz Nizozemske vzhodne Indije in Surinama. Priseljenci v Belgiji so prišli po večini iz Španije, Grčije, Maroka in Turčije; na Švedsko pa jih je največ prišlo iz Finske, Jugoslavije, Grčije in Turčije (Cohen, 2006: 47).

Podlaga za širok obseg delovnih migracij so bili dvostranski sporazumi med državami. Motiv za takšne pogodbe je bil na strani ciljnih držav izključno gospodarski. Za delovanje gospodarstva – proizvodnjo v tovarnah, graditev infrastrukture ipd. – so namreč nujno potrebovali delavce. Kot pravi Bade (2005: 352), je imela tuja rezervna armada delavcev širitveno funkcijo. Na strani izvornih držav je bil interes za emigracijo dvojen – rešile so težave z nezaposlenostjo svojih državljanov, poleg tega pa so računale tudi na dodaten denarni tok v obliki deviz, za katere so vedele, da jih bodo migranti pošiljali

domov. Interes za emigracijo so imeli tudi delavci in njihove družine, ki so živeli na območjih z visoko strukturno brezposelnostjo in so si z imigracijo želeli hitro izboljšati življenjske pogoje. Poglavitni interes imigrantskih delavcev je bil čim večji dohodek v kratkem času. Imigracijo so načrtovali le kot začasno rešitev, s katero si bodo izboljšali življenje v domovini ali, kot nazorno pravi Castles (1986: 770), »pristali so, da bodo začasni proletarci v tujini, da bi preprečili večno proletarizacijo v domovini.« S takšnim pristopom so tudi iskali zaposlitve, ki jih domači prebivalci niso želeli. Prevzemali so posebej težka, nevarna in za zdravje škodljiva dela (Bade, 2005: 351), zato ni presenetljivo, da so številni imeli zdravstvene težave (Klinar, 1985: 97).

Delovne migracije so imele v gospodarstvu imigrantskih držav dvojno vlogo – predstavljale so vir nove delovne sile, ki jo je gospodarstvo teh držav potrebovalo, ob tem pa načrtovalo, da jo bodo lahko ob zmanjšanju gospodarske rasti preprosto vrnili v državo izvora in pozneje po potrebi spet uporabili. Imigracijska politika in zakonodaja je bila oblikovana tako, da so bile migracije načrtovane le kot krožne in ne stalne migracije ali, kot pravi Castles (1986: 770), »delodajalci in države imigrantskih držav so želeli fleksibilen vir začasnega dela. Nihče ni pričakoval ali načrtoval, da bi zdovski delavci postali stalni prebivalci«. Koncept krožnih migracij je predvideval, da se bo delavec po določenem obdobju moral vrniti domov – to obdobje je bilo praviloma vezano prav na čas, do katerega migrantom ni bilo treba priznati dodatnih pravic (npr. pravice do stalnega prebivališča in s tem drugih pripadajočih pravic). Simbolično potrditev te ugotovitve lahko vidimo tudi na ravni jezika, saj so te delovne imigrante imenovali »gostje – delavci« (angl. *guest-worker*, nem. *Gastarbeiter*). Pričakovalo se je, da bodo v »gosteh« toliko časa, dokler jih bodo potrebovali, potem bodo odšli domov (takšen pristop predstavlja v prostoru EU v odnosu do t. i. tretjih držav še danes prevladujočo imigracijsko politiko).

Kljub prvotnemu načrtu industrijsko razvitih držav zahodne in severne Evrope, da bodo migracije le začasne oziroma krožne, se je v obdobju gospodarske konjunktore zgodilo, da so migranti v imigrantskih državah ostajali vse dlje. Migracije so namesto načrtovanega začasnega dobivale stalni značaj, kar pa nikakor ni bilo le v interesu migrantov, temveč tudi delodajalcev. Priseljenski delavci so namreč po določenem času opravljanja svojega dela usvojili potrebna znanja, ki jih novi delavci ne bi imeli. Delodajalci bi tako morali poskrbeti za znova uvajanje novega delavca, kar bi predstavljalo dodatne stroške, finančno in časovno izgubo v proizvodnji. Takšna zamenjava bi bila nezaželeno tveganje, saj novega delavca delodajalci še ne bi poznali, za starega pa so že vedeli, kako dela. Zaradi tega so delodajalci

nasprotovali rotaciji delavcev in si prizadevali za njihovo ohranitev (Bade, 2005: 372, 394; Lucassen, 2005: 149).

Pomembno vlogo pri delovnih migracijah so imeli tudi sindikati, ki so se zavedali nevarnosti globalnega delovnega trga. Velika rezerva imigrant-skih delavcev, ki so prihajali iz gospodarsko manj razvitih območij in so bili pripravljene delati za manjše plačilo, bi lahko bistveno znižala vrednost dela v ciljnih državah. Sindikati v Nemčiji so že leta 1907 ob takratnih delovnih migracijah sprejeli zahtevo po izenačenju tujih delavcev z domačimi (Bade, 2005: 123), zato ni presenetljivo, da so v 60. letih evropski sindikati posegli po istem mehanizmu. Za zaščito položaja domačih delavcev so zahtevali enake pravice in dolžnosti kot za tuje delavce (Lucassen, 2005: 149). Tako so preprečili neposredno poslabšanje položaja domačih delavcev, vendar moramo na ta uspeh gledati širše. Kot je opozoril Castles (1986: 772–773), so delovne migracije preprečile rast delavskih plač, ki bi jo delodajalci drugače morali izvesti, da bi ohranili delavce v svojih podjetjih. V razmerah, ko je povpraševanje po delavcih večje, kot je ponudba znotraj omejenega trga dela, bi lahko delodajalci delavce zadržali ali privabili nove le z dodatnimi nagradami.

Položaj delavcev migrantov je izboljševala tudi logika »imigrantskega trga delovne sile«. Industrijsko razvite države, ki so tekmovala med seboj za nove tuje delavce, so bile prisiljene povečevati svojo priljubljenost med migranti. Povedano drugače, ker je bilo povpraševanje po delovni sili večje, kot je bila ponudba, so države svojo konkurenčnost povečevale z izboljšanjem pogojev za imigrante. Castles (1986: 766) tako opisuje primer Švice, ki je zaradi mednarodne tekme za delavce in delodajalskih želja po stabilizaciji trga dela v 60. letih liberalizirala imigrantsko politiko (po treh letih bivanja je bilo omogočeno združevanje družin, delavci so dobili posebna delovna dovoljenja, ki so jim prinašala več pravic itn.). Seveda pri tem ni mogoče spregledati, da takšne ugodnosti niso bile znak altruizma, sočustvovanja in dobrodošlice imigrantom, temveč so bile le odraz ekonomskih interesov zahoda in tekme za »delovno silo«. Migracije so tako omogočile večjo akumulacijo finančnega kapitala in ustvarile pogoje, v katerih so podjetja – tudi zaradi prihranka pri plačah vseh delavcev in zaposlovanja tujih delavcev – lahko razvijala svoje dejavnosti, vlagala sredstva v izpopolnjevanje tehnologije, delovnega procesa in izdelkov ter tako uspešno delovala na globalnem trgu.

Ob uresničevanju gospodarskih interesov po ohranjanju tujih delavcev na delovnih mestih se je sočasno pojavil »stranski učinek«, ki ga zahodne države niso načrtovale in tudi ne odobravale. Imigrantski delavci so z večletnim bivanjem in aktivnim prispevanjem k delovanju družbe (npr. plačevanjem davkov in socialnih obveznosti) pridobili določene pravice. Najpomembnejši

sta pravica do stalnega prebivališča in pravica do združitve družine. Delovne migracije so se postopoma spremenile iz začasnih v stalne – »gostje« so dobili pravico ostati za stalno. Kljub temu je družbena praksa pokazala, da so še vedno ostali »gostje«. Še več, podobno so označeni in obravnavani tudi njihovi potomci, ki so se rodili v imigrantskih deželah. Poleg združevanja z ženami in otroki iz tujine (t. i. 1,5 generacija priseljencev) se je vse več otrok rodilo v imigrantskih državah (Castles, 1986: 769). Vlade so želele omejiti pravice imigrantov in preprečiti združevanje družin, vendar so sodišča razsodila, da takšne politike omejevanja predstavljajo kršitev zaščite družine, zapisane v nacionalnih ustavah imigrantskih držav (Castles, Miller, 2009: 108). Poleg nacionalne zakonodaje so jih k temu zavezovale mednarodne konvencije, ki vsebujejo posebna določila o zaščiti družine pred posegom države (8. člen Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (Svet Evrope, 1994)) oziroma posebna določila, ki se nanašajo neposredno na pravice migrantov in združitve družine (19. člen Evropske socialne listine, (Svet Evrope, 1961)).

Prav na omenjene razloge opozarja Massey (2003: 22–23), ko ugotavlja, zakaj zahodne liberalne demokracije kljub svojim težnjam po znatni omejitvi migracij tega niso mogle storiti. Prvi razlog vidi v delovanju globalnega gospodarstva, ki je zunaj nadzora posameznih nacionalnih vlad in povzroča strukturne spremembe, ki sprožajo množične migracije. Drugi razlog izhaja iz ustavnih ureditev zahodnih držav in večjega pomena človekovih pravic v povojnem obdobju. Države pri oblikovanju svojih politik niso več neomejene, saj morajo poleg svoje zakonodaje upoštevati tudi mednarodne konvencije in mednarodno pravo – kot bomo pokazali pozneje, si veliki in močni ta pravila tudi prilagodijo in dejansko omejitev imigracije skrijejo pod drugačne oznake (npr. omejevanje pravice do azila z načelom varne tretje države, opravljeni jezikovni integracijski testi za pridobitev dovoljenja za stalno prebivanje in združitve družine). Zadnji razlog je povezan z ustavno ureditvijo držav in sistemom delitve oblasti. Massey namreč opozarja na pomen neodvisnega sodstva, ki je – če sklepamo po nekaterih primerih v Sloveniji (npr. nespoštovanje odločb ustavnega sodišča v primeru izbrisanih), bi lahko rekli, naj bi bil – ključen institut za uresničitev zagotovljenih pravic. Sodna veja oblasti namreč ni (neposredno) odvisna od javnega mnenja, zato ji v nasprotju z voljenimi političnimi odločevalci ni treba podlegati populističnim in ksenofobnim pritiskom javnosti.

Po letu 1970 si države niso prizadevale omejiti priseljevanja zgolj zaradi gospodarskih razlogov in naftne krize 1973, temveč tudi zaradi ugotovitev, da so se začasne migracije spremenile v trajne (Bade, 2005: 353; Castles, Miller,

2009: 100), vzpona ksenofobije v imigrantskih državah, boljše organizirano-sti imigrantskih skupnosti, ki ni popustila pod pritiskom po množični repatriaciji, temveč je zahtevala uresničitev pravice do združitve družin, izničenje finančne prednosti (stalnih) imigrantov, ekonomskega prestrukturiranja in sprememb v proizvodnih procesih ekonomske neučinkovitosti nizkokvalificiranih panog (Cohen, 2006: 139–142). Kljub temu se je kmalu izkazalo, da je migracijski proces (v primeru ekonomskih migracij) lažje sprožiti, kot ga zaustaviti. Regulacija in formalni poskusi omejevanja priseljevanja v 70. letih prejšnjega stoletja so pokazali, da se lahko pojavijo prav obratni učinki, kot je bilo načrtovano. Namesto zelene repatriacije so se imigranti odločili ostati, saj so vedeli, da bi ob vrnitvi domov zelo težko prišli nazaj. Potem ko so ostali, so s časom pridobili pravico do stalnega prebivališča in nato tudi pravico do združitve družine (Lucassen, 2005: 149). Od takrat je do danes postalo združevanje družin prevladujoči motiv mednarodnih migracij v številnih evropskih državah. Kljub odhodu delavcev ob ukinitvi programov zdomskega dela in zmanjšani novi imigraciji delavcev je zaradi združevanja družin in rojstva otrok število imigrantske populacije še vedno naraščalo. Združevanje družin je negativno vplivalo na remigracijo, saj so se z združitvijo izdatki na gospodinjstvo povečali in posledično zmanjšali prihranki, zmanjšala pa se je tudi osebna motivacija družin za vrnitev. Ljudje so si ustvarili življenje v novem okolju, vzpostavili stike, kot ugotavlja Castles (1986: 771), pa je bil eden od najpomembnejših dejavnikov, ki je utrdil odločitev za stalno nastanitev v imigrantski državi, rojstvo otrok in njihova vključenost v šolski sistem.

Opisane značilnosti so bile razvidne tudi v migracijskem procesu jugoslovanskih emigrantov. Po letu 1963 se je Jugoslavija odprla za mednarodne migracije in večje število ljudi, predvsem iz podeželja, jo je zapustilo. Država je v emigracijah videla dva pozitivna učinka – zagotovile so večjo zaposlenost prebivalcev (oziroma izvozile brezposelnost) in omogočile priliv deviznih sredstev, ki so jih migranti pošiljali iz tujine. Emigracija je potekala na podlagi dvostranskih dogovorov z državami gostiteljicami, glavno iniciativo pri selekciji migrantov so imeli tuji delodajalci. Krizne razmere v imigrantskih družbah so zaustavile emigracijo jugoslovanskih delavcev, vendar se je na drugi strani povečala emigracija družinskih članov emigrantov. Remigracija je potekala v majhnem obsegu, saj so se migranti srečevali s številnimi ovirami (težave pri zaposlovanju v domovini, slaba informiranost, pravni zapleti, carinski predpisi). Razvidno je postalo, da je precejšen delež migrantov odšel v tujino za trajno in da se bodo vrnili šele (če sploh) ob upokojitvi (Klinar, 1985: 95–100).

Zahodne in severne evropske države so opisane razmere reševale različno. Politični vrh v Nemčiji je kljub številnim priseljencem še vedno trdil, da Nemčija ni imigrantska država. Priseljencem, njihovim potomcem, ki so bili rojeni v teh državah, in celo drugi generaciji potomcev so odrekli pravico do pridobitve državljanstva, vendar so jim na drugi strani zagotavljali socialne pravice in socialno vključenost. Drugače je bilo v Franciji. Priseljenci oziroma njihovi potomci so sicer lahko pridobili državljanstvo, vendar to ni pomenilo vključenosti in sprejetosti v družbo. Upor potomcev priseljencev v Franciji leta 2005 je nazorno kazal prav to, da jih država in večina sodržavljanov velikega francoskega naroda, torej »sonarodnjakov«, tudi po več kot dvajsetih letih in celo rojstvu v Franciji sploh ne pripozna kot sestavnega in enakopravnega dela francoske družbe. Zaostrovanje odnosa večinskega prebivalstva do priseljencev ter vzpon rasizma in diskriminacije sta označevala evropski prostor od 70. let prejšnjega stoletja naprej.

Tretjo skupino postindustrijskih migracij predstavljajo migracije ob koncu zdomskega dela in vzpon alternativnih oblik migracij v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja. Kljub državnemu nadzoru in prepovedim mednarodnih migracij v socialističnih in komunističnih državah (pri tem so bile nekatere izjeme – npr. Jugoslavija) je iz teh držav v kapitalistične države v 80. letih emigriralo več kot 130.000 migrantov na leto. Med njimi je bila v ospredju Poljska, iz katere je na zahod do konca 80. let odšlo več kot milijon ljudi. Ob koncu hladne vojne 1987–1989 je socialistične države zapustilo najmanj dva milijona ljudi, med katerimi je bilo 600.000 Vzhodnih Nemcev, ki so ob odprtju meje z zahodom na Madžarskem množično odšli v zahodno Nemčijo (UN, Population Division, 2002: 12). Padec železne zavese je pospešila nezmožnost komunističnih režimov preprečiti emigracijo iz nekoč izoliranih držav na zahod, idealiziran med ljudmi. Simbolični konec hladne vojne in padec berlinskega zidu je izzvala prav odprava prepovedi prehajanja meje med vzhodno in zahodno Nemčijo. Na večer, ko je bila v informativni oddaji objavljena ta novica, so se na ulicah vzhodnega Berlina zbrale množice ljudi in njihovega prehoda na zahod vojska ni mogla več ustaviti. Massey (2003) pravi, da so propad Sovjetske zveze, odprtje Kitajske in konec hladne vojne odpravili oziroma bistveno zmanjšali umetne ovire pri mednarodnih migracijah, ki so do takrat z globalnega trga dela odrezale tretjino svetovnega prebivalstva.

Pomemben migracijski tok konec 80. in v začetku 90. let prejšnjega stoletja je predstavljala prostovoljna repatriacija ljudi, deportiranih v bližnji preteklosti, in njihovih potomcev. Iz Poljske se je v Nemčijo vrnilo 700.000 ljudi, ki so dobili nemško državljanstvo, dodaten milijon ljudi je prišel z območja

nekdanje Sovjetske zveze (UN, Population Division, 2002: 27). Nekdanje socialistične srednjeevropske države so v tranziciji v 90. letih pridobile dvojno vlogo v migracijskih procesih, ki jo imajo še danes. Sočasno predstavljajo območja emigracije in imigracije. Poljaki so (in še vedno) odhajali v Nemčijo, Avstrijo, Veliko Britanijo, Čehi v Nemčijo, Avstrijo, medtem ko so se k njim začeli priseljevati delavci iz gospodarsko manj razvitih držav (npr. Ukrajine, Belorusije, Romunije, Rusije, Kitajske, Vietnam) (Castles, Miller, 2009; Salt, 2001). Selitev delavcev iz ene države ustvarja pomanjkanje delovne sile na domačem trgu dela, ki ga zapolnijo imigrantski delavci iz držav s slabšimi socialnimi in ekonomskimi razmerami. Dokler v globalnem prostoru obstajajo manj razvite regije z visoko brezposelnostjo, lahko industrijsko in gospodarsko razvitejša država pričakujejo, da bodo lahko za svoj trg dela mobilizirale delavce iz teh regij.

Migracije v evropskem prostoru v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja sta zaznamovali še dve ključni značilnosti – spremenjena vloga južnoevropskih držav v migracijskem procesu in vzpon ustavljenim delavskim migracijam alternativnih oblik migracij v severnih in zahodnih evropskih državah. Nekdanje emigrantske južnoevropske države so postale osrednje območje imigracije. V Španiji, Italiji in na Portugalskem so se že v 70. letih začeli zaposlovati delavci iz Afrike, Azije in z Bližnjega vzhoda (Massey et al., 1993: 431). Razlogov za to je več, v ospredju pa je že omenjeno zapiranje severnih in zahodnih evropskih držav za delovne migrante, ki so se zato preusmerili na dostopen jug Evrope. Dodatno je delovne migracije spodbudil razcvet nacionalnih gospodarstev južnoevropskih držav, upad rodnosti v teh državah, ki je skupaj s preteklo emigracijo vplivala na zmanjšanje obsega delovne sile (Castles, Miller, 2009: 108), hitra rast prebivalstva na evro-afriškem območju, tradicionalno močan neformalni sektor zaposlovanja v južnoevropskih državah (Bade, 2005: 358–360), razvoj prometa, nepravilno delovanje globalizacije, ki uresničuje predvsem interese zahodnih držav in prinaša negativne posledice v industrijsko manj razvitih državah, obstoj migrantskih mrež, poznavanje jezika itn.

Delovni migranti v južnoevropskih državah so podobno kot imigrantski delavci v 60. letih (in še danes) opravljali predvsem težka dela in tista, ki jih domačini niso bili pripravljeni opravljati za ponujeno plačilo. Migracije v južnoevropske države so bile povezane predvsem z zaposlovanjem v nizko kvalificiranih poklicih, zlasti gradbeništvu, negi in gospodinjstvu. Trend delovnih migracij, ki so bile v veliki meri neregularne, se je v južnoevropskih državah nadaljeval tudi v 90. letih. Države so poskušale urediti razmere z zaostrovanjem pogojev, vendar jim ni uspelo zaustaviti priseljevanja

(Bade, 2005). Največji interes za zaposlovanje nedokumentiranih delavcev imajo delodajalci. Cena dela je tako bistveno nižja, saj jim ni treba plačevati različnih davkov in socialnih dajatev, poleg tega delodajalcem ni treba spoštovati delavskih pravic. Zaradi svojega nezakonitega in neregularnega statusa in njihovega kršenja zakonodaje se delavci ne morejo in ne upajo pritožiti proti delodajalcu. S tem namreč ogrozijo svojo zaposlitev. Nekatere države z visoko stopnjo tolerance do zaposlovanja in izkoriščanja nedokumentiranih priseljencev »subvencionirajo« posamezne gospodarske panoge, in to tako, da se niti ne izpostavijo protipriseljenskemu javnemu mnenju. S toleranco do nelegalnega dela je omogočeno zagotoviti potrebno delovno silo tudi takrat, ko javnost nasprotuje imigraciji. Največ takšnega zaposlovanja je od 90. let naprej v sredozemskih državah – Italiji, Franciji, Španiji, Portugalski in Grčiji. Med njimi prevladujejo priseljenci iz Magreba, drugih delov podsaharske Afrike, Azije, Albanije in nekdanje Jugoslavije (Verlič Christensen, 2002).

Južnoevropske države so pod zunanjim političnim pritiskom drugih evropskih držav in notranjim pritiskom protipriseljensko razpoložene javnosti začele zaostrovati imigracijsko politiko. Podobno so morale uskladiti pravila za priseljevanje, vstop v državo, nadzor zunanjih meja EU in azilno politiko države, ki so se 2004 in 2007 pridružile EU. Na začetku 90. let so bili uvedeni vizumi za številne industrijsko manj razvite države (Bade, 2005). Takšno omejevanje je spet pokazalo, da države kljub svojim željam in ambicijam ne morejo biti ultimativni regulator priseljevanja. Kljub njihovem prizadevanju, prepovedi in poostrenemu nadzoru se migracije namreč niso ustavile, temveč so se preoblikovale. V primerih, ko je imigrantskim delavcem onemogočeno legalno vstopanje na trg dela, na katerem pa obstaja povpraševanje po njih, se ti pogosto odločijo za nelegalne možnosti. To vključuje prekoračitve časovnih omejitev dovoljenega bivanja v državi in vstopanje delavcev migrantov v tuje države kot turistov, ki se nato zaposlijo na črno. Ko so bile onemogočene tudi te možnosti vstopa, so imigranti želeli najprej vstopiti skozi preostala legalna »vrata« – s prošnjami za azil. Po zaostritvi tudi tega načina in omejitvi priseljevanja so posegli po edini preostali možnosti za vstop – nezakonitih migracijah (Bade, 2005; Castles, Miller, 2009; Koser, 2007).

Posebna značilnost migracij konec 80. let je bila rast števila vloženih prošenj za status begunca. Do takrat je bila ta kategorija imigrantov značilna predvsem za prebežnike iz vzhodnoevropskih komunističnih držav, zahodne države pa jih niso ovirale pri tem, prav obratno, te migracije je zahod uporabil kot propagando zoper komunizem (Castles, Miller, 2009: 191), ki so ga zapuščali in zavračali njegovi lastni ljudje, na zahodu »dobrodošli prebežniki«

(Bade, 2005: 410). Zahodne države so jih sprejele v večjem številu po madžarski revoluciji leta 1956 in po praški pomladi leta 1968. Razmere so se spremenile v 80. letih. Večina beguncev je takrat prihajala iz industrijsko manj razvitih držav (tretjega sveta), po koncu hladne vojne pa so bili spet v ospredju prosilci iz vzhodne in južne Evrope. Število prosilcev je v Evropi začelo naraščati v začetku 80. let, ko je prvič preseгло 100.000 prošenj. Proti koncu 80. let in v začetku 90. let prejšnjega stoletja je število prosilcev začelo skokovito naraščati in doseglo vrhunec leta 1992, ko je bilo v 15 državah EU 670.000 novih prosilcev za azil. Največji delež jih je bilo v Nemčiji (438.190), nato na Švedskem (84.020), v Združenem kraljestvu (32.300) in Franciji (28.870). Število novih prošenj za azil je po letu 2000 upadlo (v Nemčiji ni več preseгло števila 100.000). Največ prosilcev v EU v novem stoletju prihaja iz Iraka, Rusije, Srbije, Črne gore, Afganistana, Turčije, Irana, Pakistana (Eurostat, 2007). Ob podatkih o številu vloženih prošenj je treba upoštevati tudi, da je stopnja odobritev statusa begunca v evropskih državah zelo nizka. Med vsemi prosilci jih dobi odobritev le majhen del (deleži se razlikujejo med državami, v povprečju pa so po podatkih UNHCR (2002: 58) znašali leta 2001 v EU 27,4 odstotka, med njimi jih je bilo 15,6 odstotka odobrenih na podlagi Ženevske konvencije in Protokola ter 11,8 odstotka zaradi drugih humanitarnih razlogov).

Večina beguncev v Evropi je v začetku 90. let dvajsetega stoletja prihajala s kriznih območij na tleh nekdanje Jugoslavije, kjer so vojne v obdobju 1991–1995 in 1999 povzročile emigracije več kot 3,7 milijona ljudi, napetosti med narodi pa so se sprevrgle celo v etnično čiščenje in genocid. Posledica vojne na Hrvaškem je bilo 600.000 beguncev, 20.000 mrtvih (večina civilistov) in 3.000 pogrešanih (Pirjevec, 2003: 109). Vojna je še huje prizadela Bosno in Hercegovino, kjer je bilo 2.200.000 beguncev in od 200.000 do 250.000 mrtvih (ibid.: 460). Zadnje prizorišče velikega vala beguncev iz nekdanje SFRJ je bilo Kosovo, od koder je leta 1999 v Makedonijo zbežalo 250.000, v Albanijo pa približno 300.000 kosovskih Albancev (ibid.: 521). Manjše število jih je prišlo v evropske države. Poleg omenjenih beguncev ne smemo spregledati tudi srbskih beguncev, ki so leta 1995 bežali iz Krajine, ta množični eksodus je obsegal od 150.000 do 200.000 ljudi (ibid.: 420), in srbskih beguncev, ki so zbežali s Kosova po posegu zveze Nato in porazu srbske vojske. Poročilo UNHCR Global Appeal 2011 Update (UNHCR, 2011: 278) navaja, da je bilo v Srbiji januarja 2011 približno 210.000 beguncev s Kosova, ki imajo status notranje razseljenih oseb, 47.000 beguncev iz Hrvaške in 18.000 iz Bosne in Hercegovine. Med begunci, ki so poiskali pribežališče v Sloveniji, jih je bilo največ iz Bosne in Hercegovine. Njihovo število je leta 1992 preseгло

72.000. Begunce iz BiH so sprejele tudi Nemčija (več kot 300.000), Švedska (več kot 50.000), Danska (več kot 27.000), Nizozemska (več kot 23.000), Turčija (približno 20.000) itn. (UNHCR, 2002: 91). Večina beguncev iz nekdanje Jugoslavije je v evropskih državah dobila začasno pribežališče in ne stalnega statusa begunca (Castles, Miller, 2009: 192). Ob konfliktu na Kosovu 1999 so v Slovenijo prišli tudi kosovski begunci, vendar je bilo njihovo število bistveno manjše, pribežališče pa so dobili le za krajše obdobje.⁶³

Pojav notranjepolitičnih napetosti ob rasti števila prosilcev za azil je bil ob sočasni zaostritvi priseljavanja, že vzpostavljenem negativnem razpoloženju zoper tujce in vzponu neoliberalne ideologije minimaliziranja državnih izdatkov samo vprašanje časa. Begunce se je v javnem diskurzu, prežetem s hujskaškim populizmom, kmalu začelo enačiti z nezaželenimi ekonomskimi migranti, prikazovalo se jih je kot izkoriščevalce sistema in se dvomilo o njihovem pravem – z Ženevsko konvencijo 1951 in Protokolom h konvenciji 1967 priznanem – motivu za beg. Beguncem so vse pogosteje pripisovali zgolj navidezne politične vzroke in jih vse bolj videli kot nezaželene ekonomske migrante. Pod notranjepolitičnimi pritiski so države začele zaostrovati azilsko politiko. Enostransko so zaostriale pogoje, pod katerimi ima imigrant sploh pravico vložiti prošnjo za pridobitev azila in statusa begunca. Uvedeni sta bili dve splošni pravili pri sprejemanju in obravnavanju prošenj za azil (Bade, 2005). Eno je pravilo varne države, kjer so prošnje za azil prebivalcev iz držav, ki jih EU ali nacionalna država enostransko razglasi za »varne izvorne države«, samodejno zavržene. Ob tem se vse bolj znižuje merila, kaj je varna država, in uvaja vse večja toleranca do kršenja človekovih pravic, ki jo dodatno vključuje koncept »manifestno neutemeljene zahteve« (ni trdnega dokaza, da je oseba preganjana) (Withol de Wenden, 2004: 288). Drugo pravilo pa je pravilo »varne tretje države«, ki določa, da mora prosilec za azil posredovati svojo prošnjo v prvi varni državi, ki jo prečka. EU je za varne tretje države razglasila sosednje države, v katere so vrnjeni potencialni prosilci za azil, ki so prišli iz/prek njihovega ozemlja.⁶⁴ Meje med neregularnimi ekonomskimi migranti in begunci postajajo vse bolj zamegljene, čeprav so v

63 Vlada RS je marca 2000 sprejela sklep o vrnitvi beguncev s Kosova, ki so aprila 1999 dobili začasno zatočišče v Sloveniji. Državljeni Zvezne republike Jugoslavije z začasnim zatočiščem so morali najpозnejše do 30. junija 2000 zapustiti Slovenijo in se vrniti v domovino, slovenska vlada pa jim je organizirala tudi prevoz in/ali dodelila enkratno denarno pomoč v višini 300 oziroma 600 nemški mark (Vlada RS, Ur. list RS, 24/2000). Vlada RS je junija 2003 sprejela podoben sklep, s katerim je državljanom Bosne in Hercegovine prenehalo veljati začasno zatočišče v Sloveniji in so jo morali zapustiti najpозnejše do 15. avgusta 2003 (Vlada RS, Ur. list RS, 57/2003).

64 Omenjeni načeli sta vključeni v Direktivo Sveta EU (2005/85/ES) (Svet EU, 2005) o minimalnih standardih glede postopkov za priznanje ali odvzem statusa begunca v državah članicah in v Zakon o mednarodni zaščiti (Ur. list 111/2007).

ozadju različni razlogi za migracijo na eni strani in beg na drugi. Trdnjava Evropa se tako zapira, pri tem pa so najhujše kolateralne žrtve neselektivnega zapiranja pred vsemi nezaželenimi imigranti prav tisti, ki iz svojih držav bežijo zaradi nasilja, preganjanja, mučenja.

Zaostritev na področju azilne politike in »tretje zapiranje vrat Evrope« (Bade, 2005), ki je bilo tudi zapiranje zadnjih legalnih vrat, je povzročilo, da so ljudje, ki so želeli ali morali zapustiti svoje domove, iskali alternativne možnosti vstopa v trdnjavo Evropa. Zakonske prepovedi in omejitve niso ustavile priseljevanja, naredile so ga le za nelegalnega in s tem sprožile druge stranske učinke (npr. tihotapljenje ljudi, trgovino z ljudmi, delo na črno in izkoriščanje). Kot ugotavljajo različni raziskovalci (Bade, 2005: 445–450; Papademetriou, 2005), potekajo te migracije najpogosteje v treh osnovnih oblikah: migranti vstopijo v državo legalno, vendar prekoračijo dovoljeni rok bivanja in se zaposlijo; imigranti vstopijo sami ilegalno in se tudi ilegalno zaposlijo; imigranti vstopijo v državo ob posredovanju organiziranih kriminalnih družb, ki se ukvarjajo s tihotapljenjem ljudi in/ali trgovino z ljudmi. Ob zapiranju vrat trdnjave Evropa so omenjene oblike migracij iz t. i. tretjih držav ena od pomembnih značilnosti evropskega migracijskega sistema na začetku 21. stoletja.

Četrto obliko postindustrijskih migracij predstavljajo migracije v 21. stoletju. Kljub temu da globalizacija in neoliberalni kapitalizem vodita podjetja k selitvi proizvodnih obratov z območij dražje na območja cenene delovne sile oziroma v »tehnološko razvite države z nizkimi mezdami« (Giraud, 2006), za katere je značilno, da so delavci politično šibki (Wallerstein, 1999: 36–37) (Azijo, vzhodno Evropo), je v nekaterih delovnih panogah v državah EU tudi danes potrebna delovna sila. Castles in Miller (2009: 75) pravita, da (industrijsko) razvite države nujno potrebujejo delavce, tako visoko kot nizko kvalificirane. Prav zato si politični odločevalci prizadevajo nadzorovati migracije in maksimizirati njihov prispevek. Politični odločevalci v industrijsko razvitih državah so tako postavljeni v vlogo dvojne igre – na eni strani spodbujajo prihod izobraženih in elit, na drugi strani pa omejujejo in zgolj v mejah svojih potreb in le za omejeno časovno obdobje dovoljujejo priseljevanje nizko kvalificiranih delavcev, ki opravljajo tako imenovana »3D-dela« (angl. dirty, dangerous, difficult). Imigrantski delavci se zaposlujejo predvsem v kmetijstvu, gozdarstvu, težki industriji, gradbeništvu in gospodinjki pomoči (Koser, 2007: 32).

Migracije v EU v minulih desetih letih je zaznamovala širitev EU leta 2004 in 2007. Z implementacijo temeljnih načel EU, vezanih na selitve – prost pretok delovne sile in prosto gibanje – so bile odpravljene birokratske ovire in

vzpostavljeno veliko skupno migracijsko območje.⁶⁵ Ta proces je tudi nazorno pokazal, kako so migracije – njihova legalnost in ilegalnost – politično konstruirane. V izjemno kratkem obdobju so nekoč nelegalne migracije postale legalne. Zaradi strahu pred obsežnimi delovnimi migracijami (v obsegu, ki državam ne bi več koristil) iz novih držav članic 2004 (z izjemo Malte in Cipra) so si »stare« države članice (EU 15) ob širitvi zagotovile možnost uvedbe do največ sedemletnega prehodnega obdobja, v katerem so lahko omejile delovne migracije iz osmih novih držav članic. Te prehodne ureditve so se lahko uporabile le za delavce in ne za samozaposlene. Švedska, Velika Britanija in Irska niso uvedle te omejitve, do novembra 2008 so jo opustili tudi Španija, Finska, Francija, Grčija, Portugalska, Italija, Nizozemska in Luksemburg, do konca (aprila 2011) pa sta jo ohranili le Avstrija in Nemčija (Kahanec, Zimmermann, 2009: 5). Z vstopom Bolgarije in Romunije v EU leta 2007 so imele države članice isto možnost za omejitev delovnih migracij. Deset držav se ni odločilo za to (Češka, Estonija, Ciper, Latvija, Litva, Poljska, Slovenija, Slovaška, Finska in Švedska), petnajst pa jih je uvedlo različne nacionalne ukrepe. V poročilu Komisije Evropskih skupnosti se je od širitve EU leta 2004 število državljanov desetih novih članic v starih članicah povečalo za približno 1,1 milijona. Leta 2003 jih je bilo skupno več kot 900.000, medtem ko jih je bilo 2008 približno dva milijona. Najvišjo stopnjo nedavne mobilnosti ima Litva, iz katere se je v štirih letih v druge države članice EU izselilo 3,1 odstotka litovskih državljanov, sledijo Ciper (3 odstotki), Poljska in Slovaška (v obeh 2 odstotka). Med ciljnim državami delovnih migrantov iz desetih novih

65 Gibanje znotraj EU je za državljane EU dovoljeno do tri mesece zgolj na podlagi veljavne osebne izkaznice oziroma potnega lista, za več kot tri mesece pa je pravica bivanja vezana na zaposlitev. Pogodba o delovanju Evropske unije (Ur. list EU, C83) namreč določa, da se znotraj EU zagotovi prosto gibanje delavcev. Pogodba dodatno vzpostavlja prenehanje nadzora ljudi (ne glede na državljanstvo) pri prehajanju notranjih meja in oblikuje skupno politiko o azilu, priseljevanju in nadzoru zunanjih meja. Za dosego tega EU oblikuje skupne politike vizumov in drugih dovoljenj za kratkotrajno prebivanje; nadzor ljudi pri prehodu zunanjih meja; pogoje, pod katerimi se lahko državljani t. i. tretjih držav za krajše obdobje prosto gibajo znotraj EU. Skupna politika o azilu, subsidiarni zaščiti in začasni zaščiti ter skupni evropski azilni sistem obsega: enoten status azila za državljane t. i. tretjih držav, ki velja v celotni EU; enoten status subsidiarne zaščite za državljane t. i. tretjih držav, ki bi brez pridobitve evropskega azila potrebovali mednarodno zaščito; skupen sistem začasne zaščite razseljenih v primeru množičnega prihoda; skupne postopke za dodelitev ali odvzem enotnega statusa azila ali subsidiarne zaščite; merila in mehanizme za določitev države članice, odgovorne za obravnavanje prošelj za azil ali subsidiarno zaščito; standarde glede pogojev za sprejem prosilcev za azil ali subsidiarno zaščito; EU oblikuje tudi skupno politiko priseljevanja državljanov t. i. tretjih držav, ki se izvaja prek skupnih pogojev vstopa in prebivanja ter standardov glede postopkov držav članic za izdajo vizumov in dovoljenj za prebivanje za daljši čas, tudi tistih zaradi združitve družine; opredelitev pravic državljanov t. i. tretjih držav, ki zakonito prebivajo v državi članici, in pogojev, ki urejajo svobodo gibanja in prebivanja v drugih državah članicah; nezakonito priseljevanje in nedovoljeno prebivanje, tudi odstranitev in vračanje ljudi, ki prebivajo brez dovoljenja. Države članice imajo še vedno pravico določanja števila državljanov t. i. tretjih držav, ki lahko prihajajo na njeno ozemlje, da bi si poiskali delo, bodisi kot zaposleni ali samozaposleni.

držav članic je na prvem mestu Irska, kjer je leta 2008 pet odstotkov delovno sposobnega prebivalstva izhajalo iz omenjenih držav. Na drugem mestu je bilo Združeno kraljestvo (1,2 odstotka).⁶⁶ Kljub temu da sta ti državi bili eni izmed treh, ki leta 2004 niso uvedle omejitve delovnih migracij, porasta ne moremo pripisati (izključno) temu dejavniku. Švedska, ki prav tako ni postavila te omejitve, v istem obdobju ni zaznala povečanega priseljevanja delavcev iz novih članic (Komisija Evropskih skupnosti, 2008: 7–8).

Kot že omenjeno, so migracije posledica delovanja več dejavnikov hkrati. Širitev leta 2004 in 2007 je treba videti tudi kot nekakšen program regularizacije neregularnih migrantov in delavcev v starih državah članicah. Številni državljani novih držav so namreč že bili v EU 15 (kamor so lahko pred širitvijo legalno vstopili kot turisti) in tam opravljali delo na črno. Ocene za Združeno kraljestvo kažejo, da je bilo do 40 odstotkov delavcev iz novih članic, ki so se po širitvi leta 2004 vpisali v sistem za registracijo, že predhodno v državi (Komisija Evropskih skupnosti (2008: 10). Podobno je veljalo tudi za južnoevropske države, zlasti Španijo. V obdobju 2000–2007 je bila vodilna imigracijska država v EU, v katero so prihajali priseljenci iz Romunije, Maroka, Latinske Amerike. Zaradi omejitve legalnega priseljevanja so številni migranti živeli v Španiji neregularno, svoj status pa so legalizirali z regularizacijo ali vključitvijo njihovih držav v EU – to je bilo značilno za romunske priseljence (Fix et al., 2009: 34).

Danes je vloga držav pri mednarodnih migracijah v evropskem prostoru identična kot v preteklosti – države so primarno osredotočene na selekcijo med zaželenimi, pogojno nezaželenimi in nezaželenimi migranti. Politični odločevalci želijo nadzorovati migracijska gibanja in maksimizirati koristi migracij. Migrante se ločuje na zelene, visoko kvalificirane, ki so v industrijsko razvitih državah potrebni (npr. zdravniki, inženirji, znanstveniki), in zgolj pogojno zaželene nizko kvalificirane migrante. Imigracijske politike industrijsko razvitih držav te vključujejo zgolj takrat in le toliko časa, dokler jih potrebujejo, potem pa se pričakuje, da se bodo vrnili domov. Ta pristop se še danes v prostoru EU izvaja pod oznako krožnih migracij (Castles, Miller, 2009: 76). Enako kot v 70. letih je zanj značilno, da nizko kvalificiranim

66 V obdobju od vstopa desetih novih članic EU 1. maja 2004 do 30. septembra 2008 je bilo v Združenem kraljestvu odobrenih 895.000 prošelj za delovne migracije. Največji delež migrantov je prihajal iz Poljske (66 odstotkov), Slovaške (11 odstotkov) in Litve (9 odstotkov). V tem obdobju je dovoljenje pridobilo le 855 Slovencev. Večina prosilcev (81 odstotkov) so bili mladi delovno aktivni ljudje, stari od 18 do 34 let. Med deli, ki so jih priseljenci opravljali (oziroma natančneje izdanimi dovoljenji), je bilo največ tovarniških delavcev, skladiščnikov, delavcev v poljedelstvu, živilski industriji, natakarjev, strežnega osebja, kuharjev, negovalcev, sobaric v hotelih, gospodinjstkih pomočnic, gradbenih delavcev (UK Border Agency, 2008).

migrantom omogoča bivanje v državi le toliko časa, da si ne morejo pridobiti dovoljenja za stalno bivanje, ob tem pa se je v minulih desetih letih zaostri tudi imigracijska politika na področju združevanja družin, ki v številnih državah EU uvaja za legalno imigracijo državljanov t. i. tretjih držav obvezne integracijske teste. Poleg pogojno nezaželenih migrantov se je oblikovala tudi skupina nezaželenih migrantov. Med njih lahko vključimo nekvalificirane, revne migrante, ki nimajo možnosti zaposlitve in jih države ne potrebujejo, prisilce za azil in druge begunce. Industrijsko razviti svet se je preoblikoval v trdnjave, katerih obrambni zidovi vse bolj spominjajo na »socialne zidove«, njihov primarni namen pa je na široko odpreti vrata bogatim in izobraženim, ob tem pa sočasno odvrniti in zaustaviti revne, preganjane ali drugače ogrožene. Če so meje znotraj EU sicer prepustne in je omogočen prost pretok kapitala, ljudi, storitev, blaga in izginja nadzor na mejah znotraj t. i. schengenskega območja, se zunanje meje spreminjajo v obrambni zid. Simptome bolezni, ki smo ji priča, pa lahko vidimo tudi znotraj trdnjav, kjer je opazno ponavljanje razmer in pojav t. i. zagrajenih skupnosti.

V zadnjem desetletju se kot posledica zapiranja evropskih imigracijskih vrat nadaljujejo neregularne migracije. Ekonomski migranti, ljudje na begu pred vojnami, nasiljem, preganjanjem, okoljskimi katastrofami itn. zaradi onemogočenega zakonitega vstopa iščejo alternativne poti. Kot pravi de Haas (2006), večina neregularnih migrantov vstopi v države legalno in pozneje prekrši časovne omejitve svojih vizumov. Vstopijo kot turisti, kar kaže na še en paradoks evropske imigracijske politike. Ta sočasno zagovarja poostren nadzor, omejevanje priseljevanja, (selektivno) zapiranje meja in na drugi strani spodbuja mednarodni turizem (Withol de Wenden, 2004: 286). Prebivalci izključenih regij, ki sploh ne morejo dobiti vizuma, se odločajo za ilegalen prehod zelene meje, uporabo ponarejenih dokumentov, plutje v čolnih, skrivanje v vozilih, plezanje čez ograje itn. Takšna oblika migracij je značilna za vstopne točke in trdnjavo Evropa – predvsem južnoevropske države. Migranti, ki izhajajo iz afriških in azijskih držav, vstopajo iz severne Afrike (de Haas, 2006) in v zadnjem obdobju izrazito prek Grčije (Kasimis, 2012), ob tem pa ne gre spregledati tudi neregularnih migracij iz vzhodne Evrope. Za nekatere med njimi so južnoevropske države ciljna destinacija, medtem ko so za druge zgolj prehod do severnih evropskih držav in Velike Britanije. Kot je že na koncu 90. let 20. stoletja nazorno ugotavljal Wallerstein (1999: 52), jedrna območja potrebujejo nekaj priseljevanja, vendar ga je več, kot so ga pripravljena sprejeti, še zlasti v obdobju recesije. Priseljevanje zato ustavljajo vse bolj sporno in neetično, vendar jim ga ne uspe ustaviti. Odgovor EU na omenjene migracijske pritiske je identičen odgovoru drugih

razvitih regij po svetu – poostren nadzor na mejah, več nadzora znotraj držav, graditev visokih ograj in bodečih žic (v španskih enklavah v severni Afriki – Mellia in Cekuta, na meji med Grčijo in Turčijo), več nadzornikov, vzpostavitev posebnih agencij (Frontex), sodelovanje, trgovanje in pritisk na tranzitne države (Libijo, Maroko, Tunizijo), od katerih se pričakuje ostrejši nadzor, in na izvirne države, od katerih zahtevajo sprejemanje izgnanih migrantov. Če države EU znotraj svojega ozemlja (v določeni meri) spoštujejo (minimalna) določila mednarodnih konvencij o zagotavljanju človekovih pravic, na drugi strani sočasno sodelujejo z državami, ki migrantom nazorno kršijo te pravice. Omenjena dvojna igra spominja na ameriško izigravanje določil ustave ZDA z zapiranjem ljudi v Gvantanamu zunaj ozemlja ZDA. Poleg (neregularnih) migracij iz afriških in azijskih držav so za južnoevropske države značilne tudi migracije iz Latinske Amerike. Tradicionalna politična, kulturna in jezikovna povezanost, zaostrovanje pogojev za vstop v ZDA in posledično iskanje drugih destinacij, neformalna ekonomija in državna toleranca do dela na črno, odsotnost zahtev za vizume, pogosta dvojna državljanstva zaradi evropske imigracije v Latinsko Ameriko v preteklosti itn. so dejavniki, ki spodbujajo takšne medcelinske migracije (Padilla, Peixoto, 2007).

Zaradi velikega števila neregularnih migrantov, ki *de facto* živijo v evropskih državah, se te občasno odločajo za regularizacijo neregularnih (ilegalnih) migracij z izrednimi programi, omejenimi na določeno časovno obdobje (poleg njih potekajo vzporedno še stalni mehanizmi za zagotovitev legalnega statusa prebivanja – npr. pogoji za pridobitev stalnega prebivališča, statusa begunca).⁶⁷ S tem neregularnim migrantom oziroma neregularnim prebivalcem (pod posebnimi pogoji) zagotovijo možnosti zakonitega bivanja. Po teh mehanizmih so evropske države posegale že od 80. let prejšnjega stoletja, v obdobju 1996–2007 pa so bili takšni programi najboljše v južnoevropskih državah. Italija je imela v tem obdobju 1,5 milijona prisilcev za regularizacijo, Španija 1,3 milijona in Grčija 1,2 milijona, kar je predstavljalo 84 odstotkov vseh prošenj za regularizacijo znotraj EU (Baldwin-Edwards, Kraler, 2009: 31). Zaradi prostega pretoka delavcev med državami in gibanja znotraj schengenskega območja omenjeni programi sprožajo znotraj EU tudi nestrinjanja med posameznimi članicami.

Globalna recesija in ekonomska kriza po letu 2008 sta vplivali tudi na migracije v evropskem prostoru. Imigracija v države, ki jih je recesija najbolj

67 Za natančen pregled regularizacije (programov in mehanizmov) glej Baldwin-Edwards, M. in Kraler, A. (2009). *Regularisations in Europe: Study on Practices in the Area of Regularisation of Illegally Staying Third-Country Nationals in the Member States of the EU.*

prizadela, se je zmanjšala, ob tem pa se je povečala emigracija iz teh držav – tako tujcev, ki so prišli v te države v obdobju gospodarskega razcveta in širitve EU, kot tudi domačega prebivalstva, zlasti mladih. Težave na gospodarskem področju intenzivno občutijo vsi socialno ranljivejši deli prebivalstva, med katerimi so posebej izpostavljeni imigranti. Tisti, ki presodijo, da so razmere doma boljše kot v imigrantski državi, se vračajo nazaj; če je doma slabše ali če nimajo denarja za še eno pot, skušajo pridobiti dohodek v sivi in črni ekonomiji. Španija in Irska sta najbolj nazorna primera takšne spremembe migracij v obdobju po recesiji. Po letu 2009 je prvič po 15 letih Irsko zapustilo več ljudi, kot jih je prišlo. V enem letu se je število emigrantov povečalo za 40 odstotkov, več kot polovica delavcev, ki so prišli na Irsko v imigracijskem porastu po letu 2004, pa je zapustilo državo (Papademetriou et al., 2010: 87). Podobno se je zgodilo v prvem obdobju po recesiji v Veliki Britaniji, kjer se je do konca leta 2008 vrnila domov polovica imigrantov iz novih držav članic EU 2004 (Fix et al., 2009: 3). Razmere so se nato spremenile po letu 2010, ko se je emigracija v državo spet okrepila in se je sočasno zmanjšala emigracija (Migration Policy Institute, 2011). Španija ima kljub veliki recesiji zaradi raznolikosti migracijskih vzorcev še vedno pozitiven migracijski prirastek. O zaostritvi razmer za priseljence nazorno govori ukrep, ki ga je sprejela španska vlada avgusta 2012 in z njim kljub protestu zdravnikov odpravila zdravstveno oskrbo za 150.000 priseljencev (Tremlett, 2012). Če se je zaradi recesije in velike brezposelnosti na eni strani zmanjšala delovna imigracija in povečala emigracija delavcev, se ohranja imigracija, povezana z združitvijo družin. Ob tem v državi ostajajo številni upokojenci iz drugih držav EU, ki so se v Španijo preselili zaradi ugodnega podnebja (Papademetriou et al., 2010: 98–99).

Kot smo pokazali v pregledu teorij migracij, odločitev za emigracijo ni pogojena zgolj z dejavniki potiska in privlačevanja, temveč nanjo vplivajo številni drugi elementi. Recesija in posledično zmanjšana ponudba delovnih mest sicer deluje kot dejavnik odbijanja oziroma zmanjšan dejavnik privlačevanja, vendar je treba ob tem upoštevati tudi druge dejavnike, kot na primer gospodarske razmere v izvorni državi (če predpostavljamo vrnitev domov) oziroma gospodarske razmere v drugih državah (če predpostavljamo emigracijo v drugo tujo državo), socialno mrežo v imigrantski družbi, formalni status migranta (legalno ali ilegalno bivanje) in njegov vpliv na zmožnost prehajanja meje, celotne stroške selitve itn.

Države se različno upirajo recesiji in povečani brezposelnosti. Kot ugotavljajo Papademetriou et al. (2010), so številne države sprejele kratkoročne ukrepe za zmanjšanje delovnih migracij. Zmanjšale so kvote za delovna

dovoljenja, iz nabora poklicev, za katere je mogoče dobiti delovni vizum, so izključile ogrožene poklice, zahtevale prednostno iskanje domačih delavcev pred izdajo delovnega vizuma tujcem, ohranile omejitve prehodnega obdobja za delovne migracije znotraj EU (Avstrija in Nemčija za Romunijo in Bolgarijo), uvedle programe plačila legalnim priseljencem, ki so upravičeni do socialne pomoči, za prostovoljno emigracijo v državo izvora.

Migracijska gibanja znotraj evropskega prostora so bila po drugi svetovni vojni zelo razgibana in množična. Imigracijske in integracijske politike so se razlikovale med državami in tudi znotraj njih skozi čas. Odvisne so bile od preteklih povezav držav, gospodarskih in kriznih razmer, konfliktov, že vzpostavljenih migracijskih mrež. Če so migracije v obdobju prvih desetletij po drugi svetovni vojni in nato v obdobju hladne vojne poleg ekonomskih označevali tudi drugi dejavniki (npr. ideološki, propagandni, humanitarni), so od 70. let naprej, zlasti pa po hladni vojni, ti v zatonu. Popoln primat nad imigracijskimi politikami dobiva gospodarsko presojanje stroškov in koristi, ki jih imajo države s priseljenci. Načelo je preprosto: če jim priseljenci prinašajo koristi, jim dovolijo vstopiti, drugače jih umestijo na listo nezaželenih. Povedano drugače – pred (že popolnoma zlorabljenim in politikantsko zvandaliziranim konceptom) človekovimi pravicami so interesi gospodarstva. Kot pravi Barbara Bezec (2006: 8), »ideološko načelo svobode gibanja je zamenjalo ideološko načelo prostega pretoka kapitala, storitev in delovne sile, torej strogo zamejenega in hierarhiziranega gibanja v funkciji trga«.

Opisan ekonomski diktat ni presenetljiv, saj se ujema z vzponom neoliberalne ideologije in njegove tržne logike na vseh področjih. Presenečenje bi bilo, če bi bilo obratno in bi bile migracije izvezete iz ekonomsko varčevalnih načrtov selektivne minimalizacije države. Kot nakazuje že sama besedna zveza »prost pretok delovne sile«, to pomeni dominacijo gospodarske komponente nad svobodo gibanja. Namesto odprtosti, homogenizacije in povezanosti večjega dela Evrope je treba v tej politiki prepoznati močne gospodarske interese velikih in politično močnih držav v EU. Kot dokazujejo primerih irskih, britanskih, španskih migracij, so si s takšno odprtostjo gospodarsko razvite države zagotovile interno delovno silo na čakanju. Ko jo potrebujejo, se migracije iz manj razvitih regij same sprožijo, in obratno, ko ni dela, se delovni migranti sami vrnejo domov. Da ne gre za negospodarsko svobodo gibanja, kažejo omejitve svobode. Pregon in izgon nezaželenih in za države gospodarsko nekoristnih romskih »sodržavljanov EU« – del interne odpadne populacije – iz Francije, Španije in Italije je nazorna potrditev te ugotovitve.

Dodatna značilnost evropskih migracij po drugi svetovni vojni je tudi njihov vpliv na etnično sestavo prebivalcev in iskanje različnih pristopov integracije novih prebivalcev. To značilnost in procese podrobneje opisujemo v nadaljevanju.

Integracija priseljencev v imigrantsko družbo

Ena od značilnosti skoraj vseh industrijsko razvitih evropskih družb danes je njihova večetnična oziroma večnarodna sestava. Če je bila Evropa v obdobju do 20. stoletja in na njegovem začetku predvsem emigracijska družba z etnično homogenim prebivalstvom, se je to po drugi svetovni vojni spremenilo.⁶⁸ Imigracija je povečala etnično in nacionalno raznolikost, spremenila demografsko strukturo. Kot je razvidno iz tabele 3, sta se v številnih evropskih državah število in delež tujega prebivalstva po drugi svetovni vojni postopno povečala in v obdobju štirih desetletij ali celo manj narasla tudi za več kot desetkrat. Odnosi med večinskimi in priseljenjskimi prebivalci in njihovimi potomci se med državami razlikujejo, različni pa so tudi pristopi pri vključevanju in integraciji priseljencev v imigrantsko družbo.

V pregledu integracijskih pristopov Bešter (2003), Castles in Miller (2009) – zadnja pravita, da je ustreznejše kot o integraciji, ki že nakazuje končen rezultat procesa vključevanja, govoriti o inkorporaciji priseljencev (ibid.: 246) – opisujejo tri prevladujoče koncepte integracije priseljencev: diferencialno izključevanje, asimilacijo in multikulturalizem. V kategorizaciji Marine Lukšič–Hacin (1999: 152–155) je ob tem dodatno predstavljen pristop zlivanja kultur oziroma talilnega lonca, posebej pa ne poudarja difrencialnega izključevanja. Sintezo konceptov, ki jih predstavljajo omenjeni avtorji, opisujemo v nadaljevanju, dodajamo pa jim tudi najnovejši koncept integracijske politike, uporabljen v nekaterih državah EU, t. i. civilno integracijo.

68 Kljub temu ne smemo spregledati, da so bile v evropskih državah že v 19. stoletju množične delovne meddržavne migracije, povezane s potrebo po sezonskih delavcih v kmetijstvu in zlasti hitro industrializacijo, ki je zahtevala delovno silo za graditev infrastrukture in delo v novih tovarnah. Emigrantske evropske države so bile hkrati tudi države imigracije. V Nemčijo so prihajali Poljaki in Italijani, v Francijo Italijani in Belgijci, Velika Britanija pa je imela obsežno imigracijo iz Irske (več glej v Bade, K. (2005). *Evropa v gibanju*, poglavje II. Preseljevanje v Evropi 19. in zgodnjega 20. stoletja, str. 93–253 in Lucassen, L. (2005). *The Immigrant Threat: The Integration of Old and New Migrants in Western Europe since 1850*, poglavje I. del Old Migrants, str. 25–109.)

Tabela 3: Mednarodni priseljenci v izbranih evropskih državah

DRŽAVA	Število priseljenecv in delež glede na celotno prebivalstvo					
	1960*	1970*	1980*	1990**	2000**	2010**
Avstrija	103.672 1,5 %	168.727 2,5 %	279.158 3,7 %	793.139 10,3%	996.547 12,5%	1.310.218 15,6%
Belgija	441.555 4,4 %	679.891 7,0 %	865.323 8,8 %	891.537 9,0%	879.018 8,6%	974.849 9,1%
Danska	84.212 1,8 %	117.453 2,4 %	163.815 3,2 %	235.189 4,6%	371.026 7,0%	483.714 8,8%
Finska	31.904 0,7 %	32.220 0,7 %	38.221 0,8 %	63.255 1,3%	133.630 2,6%	225.646 4,2%
Francija	3.507.213 7,7 %	5.210.336 10,3 %	5.890.633 10,9 %	5.897.267 10,4%	6.278.718 10,6%	6.684.842 10,7%
Grčija	51.793 0,6 %	89.572 1,0 %	171.755 1,1 %	412.093 4,1%	731.706 6,7%	1.132.794 10,1%
Italija	752.346 1,5 %	913.368 1,7 %	1.108.852 2 %	1.428.219 2,5%	2.121.688 3,7%	4.463.413 7,4%
Nizozemska	446.620 3,9 %	261.402 2,0 %	490.976 3,5 %	1.191.634 8,0%	1.585.420 10,0%	1.752.869 10,5%
Norveška	61.426 1,7 %	88.747 2,3 %	128.220 3,1 %	195.214 4,6%	298.637 6,7%	485.444 10,0%
Nemčija	/	/	/	5.936.181 7,5%	9.980.722 12,2%	10.758.061 13,1%
Slovenija	/	/	/	178.077 9,2%	174.437 8,8%	163.894 8,1%
Španija	237.230 0,8%	373.474 1,1%	240.906 0,6%	829.705 2,1%	1.752.869 4,4%	6.377.524 14,1%
Švedska	294.012 3,9 %	535.228 6,7 %	610.096 7,3 %	777.571 9,1%	992.623 11,2%	1.306.020 14,1%
Švica	714.235 13,3 %	1.091.990 17,7 %	1.065.788 16,9 %	1.376.417 20,5%	1.562.606 21,8%	1.762.797 23,2%
Velika Britanija	1.661.889 3,2 %	2.945.891 5,4 %	3.471.854 6,3 %	3.716.271 6,5%	4.789.678 8,1%	6.451.711 10,4%

Vir: * UN DESA (2006). *World Migrant Stock: The 2005 Revision Population Database*.** UN DESA (2012). *International Migrant Stock: The 2008 Revision*.

Model *diferencialnega izključevanja* predvideva predvsem začasno vključitev priseljenecv na trg dela, sočasno pa jih izključuje iz socialnega sistema. Priseljenci tudi nimajo državljanstva države gostiteljice in se predvideva, da naj ga ne bi pridobili. Posledično tudi nimajo pripadajočih političnih pravic.

Takšen pristop je prevladujoč v državah, ki so v 70. letih prejšnjega stoletja razvile model gostujočih delavcev, med katerimi so v ospredju Nemčija, Avstrija in Švica. Omenjeni model se je izkazal za napačnega, saj so tujci, ki so dalj časa živeli v državah, pridobili formalno pravico do stalnega prebivanja, kar je ob sočasnem zanikanju dejanskega dolgotrajnega ali celo stalnega naseljevanja, ki ga je izvajala uradna politika, vodilo v družbeno izključevanje priseljencev in ustvarjanje napetosti med imigrantsko družbo na eni strani in priseljenci ter njihovimi potomci na drugi. Castles in Miller (2009: 262) pravita, da je bila za Nemčijo v obdobju prevlade tega modela integracije značilna »dvojna strategija«, ki je priseljencem in njihovim potomcem zagotavljala (le najnujnejše) veščine za vključevanje v nemško družbo, hkrati pa jim sporočala, da so trajno izključeni, saj so jih pripravljali na življenje v prvotni državi oziroma v izvorni državi njihovih staršev. To je bilo nazorno v ločenih izobraževalnih programih za nemške in turške otroke, pri čemer so bili turški manj uspešni v izobraževanju (Lucassen, 2005: 164).

Drugo skupino integracijskih pristopov predstavlja *asimilacijski model*, ki predpostavlja vključitev priseljencev skozi enostransko prilagoditev, v kateri se odpovejo svoji kulturi, jeziku, družbenim značilnostim in se absorbirajo v prevladujočo ter na koncu edino obstoječo kulturo. Kot pravi Lukšič–Hacin (1999: 152), gre pri tem za popolno »utopitev« prišlekov v dominantni kulturi. Asimilacija predpostavlja integracijo prek naturalizacije, posledičnega pridobivanja političnih pravic in sočasnega odrekanja izvorni kulturi. Skupno državljanstvo in kultura naj bi bili podlagi za enakopraven položaj vseh državljanov. V evropskem prostoru je najbolj nazorna zagovornica takšnega pristopa Francija, kjer želijo priseljencem vsiliti republikanske ideje, pri čemer izhajajo iz napačne predpostavke, da je ključna pravna in ne tudi socialna enakost oziroma vključenost. Dodatno Romana Bešter (2003: 113) ugotavlja, da je družbenopolitična realnost pokazala, da se kulturne identitete ne da preprosto nadomestiti z drugo ali jo omejiti na zasebno sfero in da formalna, pravna enakost ne zagotavlja dejanske enakopravnosti in enakosti v družbenopolitičnem življenju. Četudi so pravice državljanov, med katerimi so tudi naturalizirani priseljenci in njihovi potomci, praviloma izenačene na papirju, družbena realnost kaže drugačen obraz. Upori, ki so se leta 2005 začeli v priseljenški četrti Pariza in se nato razširili po drugih francoskih mestih, so nazorno pokazali na težave socialnega vključevanja naturaliziranih državljanov.

Tretji pristop integracije predstavlja *multikulturalizem*, pri čemer je treba že na začetku opozoriti, da so z etiketo multikulturalizma označene številne in tudi zelo različne politične prakse, kot tudi drugi družbeni pojavi

oziroma značilnosti.⁶⁹ Temeljna ideja multikulturalizma predpostavlja, da se »priseljenskim in avtohtonim etničnim manjšinam zagotovi možnosti za avtonomno kulturno življenje« (Lukšič–Hacin, 1999: 95), da se omogoča in spodbuja enakopravno vključevanje priseljencev v vse sfere družbe, ob tem pa lahko ohranjajo svojo kulturo, jezik, religijo, vendar se sočasno pričakuje njihova prilagoditev ključnim vrednotam imigrantske družbe (Castles, Miller, 2009: 247). Pri tej opredelitvi moramo biti natančni. Tudi multikulturalizem namreč ne zagovarja enakopravne vključenosti za vse priseljence, saj so iz takšne integracije izključeni vsi tisti priseljenci, ki v državi ne bivajo legalno. Izključeni so torej priseljenci, ki smo jih v sliki 1 vključili v kategorijo helotov, med njih pa bi lahko vključili tudi tujce, ki jim države dovolijo bivanje zgolj za določeno obdobje (na primer gostujoči začasni delavci, sezonski delavci). Za obe omenjeni kategoriji je Kymlicka (2005: 501) uporabil termin metojki, saj je obojim skupno, da jim (praviloma) ni omogočeno postati državljani imigrantske države oziroma se ni predvidevala njihova stalna naselitev in integracija v politično skupnost. Metojki so formalno za stalno potisnjeni v kategorijo »njih«. Gostiteljske države s programi gostujočih delavcev v novih začasnih delavcih niso videle bodočih (so)državljanov in tudi ne dolgoročnih prebivalcev, saj jim v tem primeru sploh ne bi odobrile vstopa v državo. Metojki, ki se želijo integrirati, se tako srečujejo s pravnimi, političnimi, ekonomskimi, socialnimi in psihološkimi ovirami in so potisnjeni na obrobje širše družbe (ibid., 501, 502).

Kot smo že omenili, se v praksi pod etiketo multikulturalizma skriva več različnih pristopov. Castles in Miller (2009: 262–263) ugotavljata, da se ta izvaja v treh ključnih oblikah: prvo obliko predstavljajo nekatere države (najbolj nazoren primer so ZDA), ki formalno sprejemajo kulturno raznolikost in obstoj različnih etničnih skupin, vendar ob tem prevladuje prepričanje, da ni dolžnost države izvajati specifičnih politik, usmerjenih na posamezne segmente družbe. Država tako ne izvaja politike prerazdelitve

69 V podrobni analizi multikulturalizma Lukšič–Hacin (1999) ugotavlja, da pojem multikulturalizem obsega več pomenov: označuje lahko konkretno kulturno in družbeno realnost, kadar je več etničnih skupin v isti državi; označuje lahko teorijo kot kategorijo označevanja specifičnih odnosov med različnimi etničnimi skupnostmi v isti državi; nanaša se lahko na politični program in gibanje za spremembo aktualnih odnosov med etničnimi skupinami v isti državi; označuje princip delovanja uradne politike do avtohtonih in priseljskih etničnih manjšin. Dragoš (2005) je terminološko zagato skušal rešiti tako, da je uporabil različne termine: multikulturalizem (ideja o tem, kako vzpostaviti in vzdrževati sistem konsenzualnih interakcij med skupinami z različnimi identitetami); multikulturalnost (empirično stanje soobstoja več kulturnih identitet v skupnem kontekstu); multikulturacija (proces, s katerimi nosilci moči urejajo interkulturna razmerja v smeri nekonfliktne integracije). V tej analizi v tem poglavju uporabljamo temin multikulturalizem predvsem v kontekstu delovanja uradne politike do priseljskih etničnih manjšin oziroma – z besedami Dragoša – v kontekstu multikulturacije.

in pripoznavanja, ki bi bilo usmerjeno v uspešnejšo integracijo priseljencev in njihovih potomcev. Druga skupina držav (na primer Kanada, Avstralija, Velika Britanija, Nizozemska, Švedska) izvaja (oziroma so izvajale v preteklosti) multikulturalizem kot javno politiko. To pomeni, da so poleg formalnega priznavanja pravic legalnim priseljencem – pri čemer ne smemo pozabiti, da se pogoji legalnega priseljevanja in bivanja v zadnjih treh desetletjih bistveno zaostrujejo – izvajale tudi socialne politike, usmerjene na priseljsko populacijo, sočasno pa so skrbele (vsaj formalno) za javno pripoznavanje drugačnih kultur. Tretjo skupino držav predstavljajo tiste, ki so v preteklosti izvajale politiko diferencialnega izključevanja, vendar so se za omejeno obliko multikulturalizma odločile, potem ko je postalo očitno, da bo del priseljencev in njihovih potomcev za stalno ostal v imigrantskih državah. Na državni ali lokalni ravni so začele izvajati nekatere socialne programe na področju izobraževanja, zdravstva.

Multikulturalizem ima sorodno izhodišče kot koncept talilnega lonca – oba (na teoretični ravni) zagovarjata spoštovanje različnih kultur, njihovo enakopravnost in kulturni relativizem, vendar je končni cilj različen. Multikulturalizem predvideva ohranitev različnih kultur, ki obstajajo vzporedno, medtem je končni cilj pristopa talilnega lonca monokulturalističen, saj predvideva zlitje različnih kultur in oblikovanje nove kulture. Kljub idealiziranemu pogledu rezultatov talilnega lonca, kjer bi vsaka na novo prišla kultura lahko prispevala svoj del k skupni novi kulturi, so raziskave pokazale, da ni tako. Talilni lonec je na primer v ZDA deloval različno za različne kategorije priseljencev. Belci anglosaksonskega protestantskega rodu so bili privilegirani, medtem ko so se drugi spremenili in prilagodili – bolj kot zlili (Lukšič–Hacin, 1999: 153–154).

Kateri model integracije prevladuje, je odvisno od zgodovinskih dejavnikov in vloge migracij v preteklosti, prevladujočega pogleda na to, kaj je narod oziroma nacija, prevladujočega pogleda na vlogo države v skupnosti, ekonomskih in socialnih razmer v državi itn. Ob analizi integracijskih pristopov ne smemo spregledati, da so se v minulih desetih letih v evropskem prostoru povzpele nacionalistične politične stranke, katerih pomemben (če ne celo osrednji) vsebinski temelj je prav nestrpna protipiseljska politika. Protipiseljska retorika in politika nista več rezervirani le za skrajno desnico, temveč je postala del diskurza »mainstream« desnih političnih strank. V finalu predsedniške tekme med Sarkozyjem in Hollandom leta 2012 je prvi spet posegel po uveljavljenem populističnem orožju, tj. sovražni retoriki, usmerjeni proti priseljencem. Britanski premier Cameron pa je novembra 2014 pogojeval podporo nadaljnjemu članstvu Velike Britanije v

EU z zaostritvijo priseljske politike v EU. Poleg Francije, Italije, Avstrije, Madžarske, Grčije takšna politika pridobiva priljubljenost tudi v severnoevropskih državah, kot so Nizozemska, Švedska, Finska, podoben trend je mogoče zaznati tudi pri nas (spomnimo samo na označbo dela državljanov Slovenije s trenirkarji in novimi državljani). Ob tem je treba opozoriti, da desna protipiseljska politika nima močne protiuteži v »mainstream« levih političnih strankah. Njihova retorika se sicer razlikuje od desnih, vendar bi bilo napačno sklepati, da so te stranke naklonjene priseljencem, podpiranju odprtja meja itn. Nazorna potrditev te teze je vidna v evropskem zaostrovanju politike priseljavanja v zadnjih treh desetletjih, ki je potekala tako pod levimi kot desnimi vladami. V obdobju po terorističnih napadih v ZDA 2001, Madridu 2004 in Londonu 2005, ko so se zgodile še dodatne spremembe v pogledu na migracije, se je začela poudarjati njihova povezanost s terorizmom in ogrožanjem nacionalne varnosti, navzoča je javna stigmatizacija priseljencev, zlasti muslimanskih itn., se je takšen trend negativnega razpoloženja do priseljencev samo še okreplil. Takšne razmere je dodatno okrepilo že predhodno opuščanje politike multikulturalizma v evropskih državah, ki so v 90. Letih prisegale na takšen pristop. Kot je leta 2004 ugotavljal Joppke (2004: 243–244), se je politika multikulturalizma umikala tudi v Avstraliji, Veliki Britaniji in na Nizozemskem. Glavni razlogi za to so bili pomanjkanje javne podpore, izvajanje takšne politike je imelo notranje pomanjkljivosti in neuspehe predvsem na socialno-ekonomskem področju (vodilo je v samoizključevanje), poleg tega so vplivale tudi spremembe v pogledu na vlogo države pri oblikovanju minimalnih zahtev prilagoditve, ki jih države zahtevajo od priseljencev. Prvi dejavnik naj bi bil značilen predvsem za spremembe v Avstraliji, drugi in tretji pa sta vplivala na evropsko opuščanje multikulturalistične integracijske politike.

Poleg nemške kanclerke Angele Merkel na srečanju njene stranke oktobra 2010, ko je izjavila, da je »pristop multikulti zgrešen, povsem zgrešen« (Spiegel, 2010), je za dodatno potrditev odmika evropskih držav od politike multikulturalizma poskrbel britanski premier David Cameron. V svojem govoru februarja 2011 je poudaril, da multikulturalizem »spodbuja različne kulture k ločenemu življenju, stran druga od druge in stran od prevladujočega družbenega toka« (Cameron, 2011). Pod vplivom Nizozemske, ki je opustila politiko multikulturalizma, se je tudi v drugih državah EU (in v obliki priporočil na naddržavni ravni EU) začel uveljavljati nov pristop integracije priseljencev – *civilna integracija* (angl. civic integration).

Kljub temu da Joppke (2007) opaža zblíževanje evropske integracijske politike, na kar naj bi vplivalo tako legalno poenotenje pravil znotraj EU – ki

(še) ne obstaja⁷⁰ – in kulturnega poenotenja, ki se izvaja prek goste mreže akademikov, raziskovalcev, novinarjev in strokovnjakov, je način integracije več milijonov priseljencev v evropsko družbo še vedno nejasen, prepuščen politikam in poskusom posameznih držav. Povedano drugače, cilji integracijske politike so sicer enotni, formalno določeni, poti do njih pa so prepuščene državam samim in se tudi zelo razlikujejo. Pristop civilne integracije zagovarja pogled na integracijo kot »dvosmeren proces vzajemne interakcije, ki zahteva prizadevanje ne le nacionalnih, regionalnih in lokalnih oblasti, temveč tudi večjo odgovornost lokalne skupnosti in priseljencev« (European Council, 2010: 30). Takšen pristop zagovarja in uvaja nov pogled na priseljence, ki je skladen z neoliberalno logiko delovanja države in individualizirane odgovornosti za posameznikovo lastno usodo. Priseljencev se v obdobju po odobritvi legalnega prebivanja ne vidi več kot skupine, ki jo mora država posebej zavarovati pri kulturnem, socialnem in ekonomskem vključevanju, temveč kot posameznike, ki se morajo sami potruditi za vstop in vključitev v imigrantsko družbo. To je skladno s temeljnim postulatом neoliberalnega kapitalizma – odgovornost je na posamezniku. V skrajnih primerih (npr. nizozemskem) država od potencialnega priseljenca iz t. i. tretjih držav zahteva, da se »vključi« oziroma natančneje, sploh dobi možnost legalnega prebivanja tako, da predhodno opravi izpit iz civilne integracije. V primeru Nizozemske je to znanje nizozemskega jezika in poznavanja nizozemske ustavne ureditve in družbe. Kot piše na uradni strani nizozemske vlade, »kandidati, ki opravijo izpit, se štejejo za integrirane« (Government of the Netherlands, 2012).

Seveda ni potrebno veliko truda, da takšno farso »integracijskega pristopa« prepoznamo kot zavajanje, ki pod nalepko integracije skriva nov izključevalni mehanizem in omejevanje priseljevanja. Jasno je namreč, da opravljen izpit in na pamet naučeno znanje vnaprej pričakovanih odgovorov malo povesta o posameznikovi vrednotah in prepričanjih. Četudi soglašamo z argumentom, da poznavanje jezika družbe, v kateri živi posameznik, omogoča uspešno vključevanje, je ob upoštevanju dodatnih dejavnikov navivno verjeti, da je osrednji interes takšnega pristopa vključitev priseljencev v družbo. Potencialni priseljenci morajo namreč opraviti izpit v tujini pred

70 Kot je zapisano tudi v temeljnih skupnih načelih integracije priseljencev v EU, se bodo integracijske politike zelo razlikovale med članicami. Prilagojene morajo biti posameznim potrebam imigracijske družbe, odsevati zgodovinsko specifičnost in pravne okvirje vsake države. Dodatno piše, da so temeljna načela nezavezujoče vodilo in pomoč članicam pri oblikovanju integracijskih politik (Council of the European Union, 2004: 16). Povedano drugače, integracijska politika je zaradi svoje občutljivosti še vedno področje, na katerem želijo (velike) države ohraniti suverenost in monopol. Kljub temu ne smemo spregledati že opisanega ideološkega vpliva in prostovoljnega prilagajanja, ki ga lahko pričakujemo in že zasledimo tudi na tem področju.

vstopom v državo, ob tem pa nizozemska vlada ne zagotavlja nobenih gradiv in tudi ne tečajev za pripravo na izpit, saj naj bi bil posameznik »prost pri izbiri načina učenja« (ibid.). Stroške za izpit (350 €) mora plačati posameznik sam, saj »vlada želi, da si migranti in prosilci za azil sami uredijo civilno integracijo«, ob tem pa tistim, ki ne zmorejo plačati, »velikodušno« omogoča najem posojila. Nizozemski so s podobnimi pristopi sledile tudi druge države. Za takšen pristop Joppke (2007: 335–336) ugotavlja, da vodi v odsotnost kakršne koli integracije, poskus nove integracijske politike pa se je tako spremenil v politiko ničelne imigracije, kjer predstavlja omenjeni integracijski test popolno orodje za preprečevanje nezaželenih migracij. Tudi Danska od leta 2006 naprej zahteva za begunce in druge imigrante, ki prosijo za dovoljenje za stalno prebivališče, da obvezno opravijo integracijski test, podoben nizozemskemu. Podobno velja tudi za Francijo, kjer morajo prosilci za združitev z družinskimi člani v svoji domovini opraviti integracijski test (OECD, 2008: 111, 112). Zagovori teh pristopov in prazni argumenti nazorno kažejo na nove načine neoliberalnih šibkih, vendar represivnih držav, da pod oznakami svobode, svobodne izbire in podobnih public ljudi zapirajo v globalne totalne institucije.

Koncept civilne integracije sestavljata dva komplementarna procesa – Joppke (2007) zanju pravi, da sta namesto dvosmerne integracije to dve enosmerni poti. Prvi poteka najprej na strani priseljencev, in drugi na strani celotne družbe. Prvi v državah z milejšo integracijsko/imigracijsko politiko civilne integracije vključuje *pričakovanja*, v državah z ostrejšo pa *zahteve* po poznavanju jezika, zgodovine, kulture in ustavne ureditve imigracijske države. Pričakovanja in zahteve se razlikujejo glede na njihovo prostovoljnost oziroma obligatornost. Povedano drugače, nekatere države (npr. Slovenija) zagotavljajo *možnosti*, da se priseljenec udeleži jezikovnega in splošnoizobraževalnega tečaja, druge pa opravljanje takšnega izpita postavljajo kot *pogoj* za pridobitev dovoljenja za legalno prebivanje (npr. Nizozemska). Pri tem se v obojih pričakuje, da si priseljenci sami tlakujejo svojo usodo in se individualno ubadajo s socio-ekonomskimi problemi, kar predstavlja svojevrstno kontradiktornost. Eden od temeljnih ciljev evropske integracijske politike je namreč zaposlenost priseljencev. Prav ta naj bi bila osrednji dejavnik uspešne integracije (Council of the European Union, 2004 in European Council, 2010). Pri tem ključnem dejavniku so priseljenci (in vse bolj tudi vsi drugi) prepuščeni svoji individualni iznajdljivosti.

Drugo stran koncepta civilne integracije predstavlja proces, ki poteka na strani celotne družbe in vključuje različne oblike protidiskriminacijske zakonodaje, ki, kot pravi Joppke (2007: 328), predstavlja protiutež neliberalnim

politikam civilne integracije. Ta deluje tako, da najprej zaostri pogoje na strani priseljencev, ki jih v tej fazi obravnava kot posameznike, nato pa v drugi fazi priznava njihovo kolektivno značilnost in potencialno viktimiziranost, zato jih kot kolektiviteto zavaruje pred diskriminacijo. Omenjene zaščite tako predstavljajo obliž na rane, ki jih je zadala prva faza civilne integracije. Načelo, ki je v ozadju menedžmenta migracij in integracije priseljencev, je torej – najprej nadzor, omejevanje in izključevanje celotnih populacij, pri čemer se znotraj njih dopušča individualne izjeme, utemeljene na socialnem položaju potencialnih priseljencev, znanju, izkušnjah, delovni sili, ki jo potrebujejo gospodarstva držav, ali pravicah, ki jih zaradi širše mednarodne legitimnosti ni mogoče odpraviti, se pa jih omejuje z različnimi birokratskimi ovirami (npr. obvezni integracijski testi). Potem ko so priseljenci prešli takšno selekcijsko sito, opravili teste in »dokazali«, da so integrirani, se jih kot kolektiv zavaruje pred zlorabami. Najprej je treba torej dokazati, da si integriran (v tem kontekstu lahko rečemo celo asimiliran), šele nato ti je omogočeno legalno prebivanje v družbi. Ob tem ne gre spregledati, da se z neliberalnimi sredstvi uvaja podredljivost, samodiscipliniranje in samozadostnost (Joppke, 2007: 343).

Omenjeni pristop kaže tudi na hipokrizijo zahodnih držav. Te v obdobju zmanjšane potrebe po delovni sili, spremembah na trgu dela in v proizvodnih procesih priseljencem postavljajo nove zahteve, na katere v preteklosti, ko so množično novačili tuje delavce, niso mogli niti pomisliti. Ko se je spremenilo razmerje v povpraševanju in ponudbi po delovni sili, so se spremenili tudi »pogoji delovanja na trgu«. Ob tem se spregleda, da je prvi stik »demokratične« družbe z novim prebivalcem zelo nedemokratičen. Če se kot dobrodošlico uporabi prisila, je težko pričakovati, da se bodo priseljenci držali liberalnih vrednot – kot je zapisano v skupnih temeljnih načelih integracijske politike EU »spoštovanje načel svobode, demokracije, človekovih pravic in temeljnih svoboščin in vladavine prava /.../ dostojanstva, svobode, enakosti, nediskriminatornosti, solidarnosti, državljanskih pravic in pravičnosti« (Council of the European Union, 2004: 19) – ki jih sami že na začetku niso dobili. Glede na trend globalnega ubadanja in reševanja tveganj je pričakovati, da bodo države pri tem posegle po rešitvah, ki prinašajo še dodatno zaostrovanje vstopnih pogojev, močnejše izključevanje, več nadzora in več represije – nizozemska vlada na svoji spletni strani že napoveduje tak pristop.

Ob vprašanih integracije je treba imeti v spominu Wallersteinovo (1999: 53) misel, da se v primerih, ko predstavlja posamezna skupina pomemben odstotek prebivalstva, ki nima (oziroma ima manj) političnih in

socialnih pravic kot »državljeni«, oblikuje »recept za državljanski konflikt«. Ker bodo imigranti (oziroma tisti, ki so tako družbeno označeni) fizično prepoznavni, imeli bodo močan občutek za etnično identiteto, srečevali se bodo z rasističnimi domačini, nastajala bo segregacija po soseskah itn., se bodo v srcu kapitalističnega svetovnega gospodarstva oblikovali lastni vžigalniki, ki bodo podžiganje sovražnosti razširili prek njihovih državnih meja (ibid.). Nekaj podobnega se je jeseni 2005 zgodilo v Franciji, ob socialnem uporu mladih priseljencev druge generacije, protesti pa so se (sicer v manjšem obsegu) razširili tudi v Belgijo in Nemčijo.

Poglavitni problemi zavrženega multikulturalizma niso v teoriji multikulturalizma, temveč v nedoslednem izvajanju vseh treh komponent (prezdelitev, pripoznanje in politična vključitev) in zgolj v deklarativnem zavzemanju za multikulturalizem. Če kanclerka Merklova v Nemčiji pravi, da je multikulturalizem zgrešen, bi bilo treba temu dodati vprašanje, na kateri multikulturalizem misli. Morda tistega v obliki formalne politike, s katerim država potomcem priseljencev, ki so bili rojeni v Nemčiji in so tam tudi odrasčali, dokazuje, da so tujci. Ali tistega, katerega politika vodi v socialno izolacijo, nizko izobrazbeno stopnjo, naselitev v priseljenjskih četrtih, ločeno šolanje itn. Priseljenci in zlasti njihovi potomci so v svoji domovini (deželi, kjer so bili rojeni in kjer so odrasčali) označeni kot tujci in se posledično tako tudi počutijo. Kot tujce »Almancilar« pa jih označijo tudi sorodniki v domovini njihovih staršev (Lucassen, 2005: 166). To spominja na položaj, v katerem so se znašli nemški emigranti, ki so se konec 19. in v začetku 20. stoletja izselili v ZDA. Doma so jih označevali za »Amerikance«, v ZDA pa so še tretjo generacijo označevali za »Germans« (Bade, 2005: 88). Podobno velja za potomce priseljencev iz nekdanjih jugoslovanskih republik v Sloveniji, ki predstavljajo »kulturne dvoživke« (Razpotnik, 2002) – pri nas so označeni kot Bosanci, čefurji, južnaki, v domovinah njihovih staršev pa kot Slovenci. Takšen multikulturalizem je verjetno res mrtev predvsem zato, ker nikoli ni bil več kot spodbujanje izbranih vsebin drugih kultur (običajev, plesa, narodnih noš itn.), ali še tega ne. Bil je le navidezni demokratični označevalec za dejansko stihijsko integracijsko politiko, ki je že od začetka imela (implicitno) težnjo k asimilaciji. Če je veljalo prvo, je treba uvideti, da je selekcija promocije izbranih kulturnih vsebin opravljena tako, da ne bi ogrožala dominacije »vladajočih nosilcev oblasti, ki z vključitvijo obrobnih skupin naredijo te obvladljive ter povrhu še na videz zadostijo zahtevam človekoljubne demokracije« (Razpotnik, 2002: 48).

Omenjene ugotovitve nas vodijo do sklepa, da je treba razširiti pogled na vključevanje v kontekstu, kot ga predstavlja Kymlicka (2005: 464–465),

ko pravi, da v vsaki zahodni demokraciji obstajata dve mogočni hierarhiji – *ekonomska* in *statusna*. Položaj znotraj ekonomske hierarhije določa posameznikovo razmerje s trgov ali proizvodnimi sredstvi, za izboljšanje položaja posameznikov na dnu ekonomske hierarhije pa se uporablja politiko prerazdelitve. Statusna hierarhija, kot jo prikazuje Kymlicka, je vezana na identiteto posameznika in se odraža v »zgodovini diskriminatornih zakonov proti skupinam nižjega statusa ter v njihovi vztrajni neopaznosti in stereotipni obravnavi v medijih, šolah, muzejih in državnih simbolih« (ibid.: 465). S statusno hierarhijo se srečamo s politiko pripoznavanja, ki se nanaša na odpravljanje kulturne nepravilnosti, neprepoznavnosti in nespoštovanja. Vendar, če ostanemo zgolj na tej ravni, lahko sicer dosežemo izboljšanje ekonomskega položaja in kulturno sprejetost, a to vodi v folklorizacijo priseljencev, ki se jim priznava njihove kulturne, kulinarične, plesne, glasbene sposobnosti, ne pa delovanja v političnem prostoru (Pajnik, Zavratnik Zimic, 2003: 9). Zato je treba v kontekstu pravic priseljencev (med njih štejejo tudi metojke) uvesti dopolnilo, ki vključuje delitev statusne hierarhije na *hierarhije družbenih in pravnih statusov*. Kymlickova statusna hierarhija se namreč nanaša le na družbene statuse (identitete), pri čemer je položaj posameznika odvisen tudi od njegovega pravnega statusa.

Politika vključujočega multikulturalizma si mora prizadevati za preseganje neenakosti tudi na političnem področju in zagotavljati možnosti pravne oziroma politične integracije priseljencev, pri čemer mora biti zagotovljena najmanj nesporna politična in nato od zgoraj navzdol promovirana družbena integracija priseljencev, ki že več let živijo na ozemlju imigrantske države, in njihovih otrok, ki so rojeni in vzgojeni v tem okolju. Ali je mogoče pričakovati takšen razplet dogodkov v bližnji prihodnosti? Realno je zelo malo verjetno. Priseljenci – tako legalni, še izraziteje pa neregularni – ne tvorijo kapitala množice in s tem ne uspejo zagotoviti legitimnosti (v ožjem notranje političnem pogledu) svojim stališčem ali celo pravicam. Diskurz drugosti in stereotipi namreč v občji javnosti delegitimirajo njihova stališča. Tako so številni (tudi naturalizirani) priseljenci in njihovi potomci fizično sicer lahko navzoči v imigrantskih državah in imajo celo formalno zagotovljene (enake) pravice, vendar kljub temu ne predstavljajo pomembnega družbenopolitičnega akterja. Pri tem sicer ne moremo mimo ugotovitve, da nas spraševanje o možnostih in ciljnih končne politične integracije priseljencev in z njo pridobljenih (enakih) pravic privede do spraševanja o splošnih političnih pravicah vseh državljanov in njihovih (ne)zmožnostih vplivanja na politično delovanje v sodobnih »demokracijah« (več o tem glej v Bučar Ručman, 2011a).

Mednarodne selitve v Sloveniji po drugi svetovni vojni

Kot smo zapisali v definiciji migracij, štejemo med mednarodne migracije tista gibanja ljudi, ki potekajo prek meje države, torej gibanja, v katerih migrant spremeni državo običajnega prebivališča (državo, v kateri živi oziroma ima bivališče in kjer običajno preživlja dnevni počitek). Dodatno med migracije vključujemo tudi tiste, ki so se zgodile v preteklosti in takrat niso predstavljale prehoda državne meje, temveč notranje migracije, bi pa v zdajšnjih mejah predstavljale prehod državne meje. Časovno obdobje, na katerega omejujemo trajanje te spremembe države običajnega prebivališča, je vezano na dobo najmanj dvanajst mesecev. S takšno opredelitvijo uspemo med mednarodne migracije uvrstiti tudi specifične migracije v Sloveniji v obdobju po drugi svetovni vojni. Velik del teh migracij je bil namreč formalno gledano sicer notranjih migracij, saj so potekale znotraj meja SFRJ, vendar so imele »z izjemo formalnega segmenta del značaja mednarodnih migracij« (Josipovič, 2006: 204). V nadaljevanju zato predstavljamo migracijsko gibanje v Sloveniji, ki vključuje tudi te, takrat sicer notranje, vendar dejansko mednarodne (v pomenu te besedne zveze kot med-narodne, torej med narodi) oziroma danes meddržavne migracije.

Kot pojasnjujeta Dolenc (2005) in Josipovič (2006), obstajata dva temeljna vira podatkov o migracijah – prvi vir so podatki *selitvene statistike*, narejene na podlagi registracije sprememb prebivališča, ki ga spremljajo državni organi, drugi vir so podatki, pridobljeni s *popisi prebivalstva*. Težava prvega vira je velika odvisnost statistike od pripravljenosti migrantov prijaviti svoje spremenjeno prebivališče, še več – ne samo pripravljenosti, temveč tudi dejanske realizacije prijave spremembe prebivališča pri državnem organu. Dolenc (2005: 39) navaja več razlogov, zakaj v preteklosti posamezniki niso neposredno ob prihodu v Slovenijo prijavili stalnega prebivališča. Najprej omenja razloge sistemske narave: prijava stalnega prebivališča ni bila možna v nekaterih objektih (na primer delavskih domovih, objektih, kjer posameznik ni imel urejene formalne pravice bivanja) in nelegalnih naseljih. Naslednji so razlogi osebne narave (nekateri ugodnosti, ki so jih imeli posamezniki v drugih republikah, osebno prepričanje o kratkotrajnosti migracije). Obstajali pa so še drugi razlogi (na primer priseljevanje zaposlenih v zvezni upravi in JLA, ki zaradi narave dela niso želeli ali smeli biti formalno registrirani). Kljub omenjenim pomanjkljivostim je iz podatkov, ki jih predstavlja Josipovič (2006: 121), razvidno, da je med selitveno statistiko in popisi vse do popisa 2002 razmeroma majhno odstopanje, izjema je leto 2002, ko je s popisom ugotovljeno skoraj dvakrat več migracij, kot je bilo registriranih sprememb prebivališča.

Kljub temu da imajo tudi popisi prebivalcev nekatere pomanjkljivosti (npr. če so izvedeni le na določeno časovno obdobje, ne uspejo zajeti morebitnih vmesnih sprememb, spremenljivke popisa in definicije se spreminjajo, dodajajo se nove, spremembe meja države, občine, naselja onemogočajo dosledne primerjave med popisi), sprejemamo Josipovičevo (ibid.) ugotovitev, da je največkrat »mogoče šele z izvedbo popisa dejansko ugotoviti prebivalstveno stanje in prilagoditi obstoječe evidence in registre prebivalstva«. Zato v nadaljevanju za analizo migracijskih gibanj v Sloveniji predstavljamo izbrane in razpoložljive podatke, ki se posredno ali neposredno nanašajo na migracije, zbrane na popisih leta 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. Po letu 2002 ni bilo več terenskega popisa, bil pa je leta 2011 narejen registrski popis, zato uporabljamo za prikaz migracijskih gibanj in sprememb v minulih desetih letih ta vir podatkov, dodajamo pa mu tudi druge statistične podatke Statističnega urada RS.

V nadaljevanju predstavljamo migracijsko gibanje v Sloveniji po drugi svetovni vojni, pri čemer navajamo ključne značilnosti, za katere kriminološke ugotovitve in teorije kažejo, da vplivajo na kriminaliteto. Tako analiziramo narodnostno strukturo prebivalstva, prek katere preverjamo vpliv različnih kultur, prikazujemo spolno, starostno in socialno (poklicno) strukturo priseljencev v Slovenijo.

Pregled priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni

Po podatkih popisa iz leta 1948 (SURS, 1948/2012) lahko ugotovimo, da je bilo zunaj Slovenije rojenih 76.617 ljudi, od teh 38.806 v tujini in 37.811 v drugih republikah SFRJ. Med zadnjimi jih je bilo največ rojenih na Hrvaškem 25.285, v Srbiji 7.044, Bosni in Hercegovini 3.920 in nekaj manj kot 800 v Makedoniji in Črni gori. Na drugi strani je bilo ob popisu leta 1948 na Hrvaškem 27.116 ljudi rojenih v Sloveniji, v Srbiji 13.809, v Bosni in Hercegovini 2.758. Kljub temu da podatek o rojstvu v tujini ne predstavlja idealnega indikatorja migracijskih gibanj, lahko iz tega podatka razberemo, da je bila v obdobju pred popisom 1948 navzoča migracijska aktivnost, ki je v Sloveniji v največji meri obsegala selitve ljudi, rojenih v tujini, torej zunaj Jugoslavije. Ob tem ne smemo spregledati, da se je večina teh narodno opredelila kot Slovenci 32.232. Med takratnimi notranjimi selitvami med republikami so bile na prvem mestu selitve med Slovenijo in Hrvaško, ko je celo več ljudi, rojenih v Sloveniji, živelo na Hrvaškem kot obratno (razlika je približno 2.000 ljudi). Dolenc (2005: 54) piše, da je bila Slovenija v tistem obdobju »vir strokovnjakov, ki so bili premeščeni v druge republike«, zato je bilo leta 1948 v primerjavi s poznejšimi obdobji največ Slovencev v drugih delih skupne države.

Večina srbskih priseljencev v tistem obdobju je bila povezanih z opravljanjem vojaške službe v Sloveniji (ibid.: 55).

Popis iz leta 1953 (SURs, 1953/2012) kaže, da se je priseljevanje ljudi, rojenih v drugih republikah Jugoslavije, v primerjavi z letom 1948 povečalo za približno petino in je obsegalo 45.424 ljudi. Še vedno jih je bilo največ iz Hrvaške, 28.856, nato iz širše Srbije (Srbija, Vojvodina, Kosovo in Metohija), 8.988, Bosne in Hercegovine, 5.141, Makedonije, 1.110, Črne gore, 1.329. Število ljudi, rojenih v tujini, je bilo še vedno na visoki ravni (celo najvišji znotraj vseh republik) in je obsegalo 38.091 ljudi. Razmerje med rojenimi v tujini in drugih republikah je bilo prvič spremenjeno v korist takratnih medrepubliških migracij. Kot pravi Josipovič (2006: 233), Slovenija do takrat ni bila pomemben imigracijski cilj znotraj Jugoslavije, saj so bili deleži priseljenih v Slovenijo glede na vse izseljene iz posamezne republike (z izjemo Hrvaške) nizki. Tedaj se je iz Slovenije še vedno več ljudi izselilo v druge republike kot obratno (razlike je bilo za 17.756 ljudi).

Leta 1961 je po podatkih Popisa 1961 (SURs, 1961/2012) v Sloveniji živelo 61.580 ljudi, ki so se v naselje, v katerem so živeli, priselili iz druge republike, in 23.927 ljudi iz tujine. Iz tega podatka je razvidno, da so v migracijah prevladovale notranje migracije iz drugih republik. Med prebivalci Slovenije iz drugih republik jih je bilo največ rojenih na Hrvaškem, 41.869, širši Srbiji, 11.220, Bosni in Hercegovini, 9.986, Makedoniji, 1.706 in Črni gori, 1.292. Leta 1961 je bilo 32.359 prebivalcev Slovenije rojenih v tujini. Dolenc (2005: 59) omenjeno obdobje označuje kot »začetek skoraj tridesetletnega ekonomskega priseljevanja v Slovenijo in vključitev BIH v migracijske tokove proti Sloveniji«. Dodatno Josipovič (2006: 132–133) pokaže, da je bila za Slovenijo še sredi 50. let značilna prevlada emigracij nad imigracijami in zato tudi negativen selitveni prirast. Še več, celo 60. leta je treba razumeti kot obdobje emigracije, saj so namreč popisi prebivalstva vse do 1991 upoštevali zdomce kot prebivalce Slovenije, čeprav so ti že več let (in vse bolj očitno celo za stalno) bivali v tujini. Razlog za takšen pristop je bil tudi v takratni socialistični ideologiji, ki je zdomce še vedno videla kot »sestavni del delavskega razreda in prebivalstva Jugoslavije« (Dolenc, 2005: 65), ki se mu država ni bila pripravljena oziroma ni mogla kar odreči.

Popis 1971 (SURs, 1971/2012) kaže, da je bilo med prebivalci Slovenije 83.132 ljudi priseljenih iz drugih republik, kar je predstavljalo povečanje za 35 odstotkov v primerjavi z letom 1961. Število izseljenih iz Slovenije v druge republike je bilo 59.513, kar kaže, da je Slovenija v tistem obdobju prejela 23.619 več ljudi iz drugih republik, kot se jih je izselilo iz Slovenije. Kljub

počasnemu naraščanju števila priseljencev iz drugih republik v Sloveniji Josipovič (2006: 234) ugotavlja, da je bila Slovenija tedaj še vedno šibko ciljno območje priseljevanja iz drugih republik. Izjema je bila še vedno le Hrvaška. Skoraj 16 odstotkov vseh izseljencev iz Hrvaške v Jugoslaviji je živel v Sloveniji. Priseljenci iz Bosne in Hercegovine so v tistem obdobju v Sloveniji predstavljali le 3,9 odstotka vseh izseljenih iz te republike. Če izseljenim iz Slovenije v druge republike Jugoslavije dodamo še prek 40.000 ljudi, izseljenih v tujino (zdomcev), lahko vidimo, da je bila Slovenija v tistem obdobju še vedno območje izseljevanja.

Največje število priseljencev v Slovenijo je prišlo v obdobju 1971–1981, ko je selitveni prirast predstavljal 41 odstotkov celotnega prirasta, število priseljencev iz drugih republik Jugoslavije pa se je povečalo skoraj za 30.000 (SURS, 2001: 33). Iz neobjavljenih podatkov Popisa 1981, ki jih je prikazal Dolenc (2005: 69), je razvidno, da je bilo ob popisu 1981 v Sloveniji 137.500 ljudi priseljenih iz drugih republik, od teh 10.500 povratnih selivcev. Različni podatki (Dolenc, 2005; Josipovič, 2006; Popis 2002; glej tudi grafe 1, 2, 3) kažejo, da je priseljevanje v Slovenijo doseglo najvišjo raven v obdobju 1976–1980. Tudi tedaj je bilo največ priseljencev v Sloveniji še vedno iz Hrvaške, vendar so primat nad imigracijo v 70. letih prevzele selitve iz Bosne in Hercegovine. Na narodnostno pestrost teh imigracij kaže podatek, da je bilo med priseljenimi v Slovenijo iz Bosne in Hercegovine 21.892 ljudi, od teh 2.890 (13 odstotkov) narodno opredeljenih kot Hrvati, 7.913 (36 odstotkov) Srbov, 5.996 (27 odstotkov) Bošnjakov in 1.964 (9 odstotkov) opredeljenih kot Jugoslovani. Tedaj je bilo v Sloveniji rojenih tudi 8.925 ljudi hrvaške narodnosti, 9.246 ljudi srbske narodnosti in 14.942 opredeljenih za jugoslovansko narodnost (Dolenc, 2005: 72). Omenjeni podatki kažejo, da so si prve generacije priseljencev začenjale oblikovati družine v Sloveniji.

Iz podatkov Popisa 1991 (SURS, 1991/2012) je razvidno, da je bilo leta 1991 v Sloveniji 130.039 priseljencev iz drugih republik SFRJ, neobjavljene podatki Popisa 1991 (v Dolenc, 2005: 76) pa kažejo, da je bilo v letih 1981–1991 v Slovenijo priseljenih 33.941 ljudi iz nekdanjih republik, med temi največ iz Bosne in Hercegovine – večina med njimi je bila Bošnjakov (5.393), nato Srbov (4.624) in Hrvatov (2.484). Priseljenim iz Bosne in Hercegovine so sledili priseljeni iz Hrvaške (8.841), Srbije in Črne gore (6.579) ter Makedonije (1.460). Poleg priselitev je bilo v Sloveniji rojenih tudi skoraj 13.972 Srbov, 10.752 Hrvatov, 9.145 Bošnjakov, 5.453 opredeljenih za jugoslovansko narodnost in 4.964 narodnostno neopredeljenih. Migracijsko gibanje se je tedaj v primerjavi s preteklim desetletjem zmanjšalo in ni več doseglo prejšnjega obsega.

Popis 2002 (SURS 2002/2012b) vsebuje najbolj podrobne popisne podatke o migracijah. Iz njih je razvidno migracijsko gibanje v preteklosti, ki pa vključuje le ljudi, ki so ob popisu leta 2002 prebivali v Sloveniji.⁷¹ Vprašalnik je vključeval vprašanja »iz katere države ste se prvič preselili v Slovenijo« in »leto prve preselitve v Slovenijo« (SURS, 2002/2012c). Zaradi demografskih sprememb (smrtnosti) in novih selitev prebivalstva se ti podatki lahko razlikujejo od tistih, ki smo jih opisali doslej. Dodatno ti podatki ne obsegajo vseh ljudi, ki so bili sicer v predpopisnem obdobju v Sloveniji, vendar so se nato preselili drugam ali se vrnili v svojo domovino. Najbolj očiten primer takšne izjeme celotne skupine prebivalstva, ki je popis ni vključeval, je več deset tisoč beguncev iz Bosne in Hercegovine in Hrvaške. Tudi iz grafa 1 je razvidno, da je bil vrhunec migracij v Slovenijo dosežen v drugi polovici 70. let. Dodatno je razvidno, da so celotno obdobje po drugi svetovni vojni prevladovala migracije iz nekdanjih republik SFRJ. Na grafu se stolpec, ki označuje vse priselitve iz drugih delov SFRJ, zelo približuje liniji, ki označuje celoten obseg priseljenega prebivalstva, navzočega ob popisu 2002 (zaradi različnega grafičnega prikaza večletnega obdobja jo ponekod celo preseka). Iz grafa 1 (glej na koncu poglavja) je tudi razvidno, da so do 70. let prevladovala migracije iz Hrvaške, nato pa so prišle v ospredje migracije iz Bosne in Hercegovine, za katere pa smo že opisali, da so imele večnarodnostni značaj.

Dolenc (2005) opisuje štiri kategorije priseljencev v Slovenijo glede na vzroke migracij. Ekonomski priseljenci, ki so prišli zaradi dela in/ali izboljšanja svojega ekonomskega položaja, ter tudi tisti, ki so prišli zaradi šolanja in poznejše zaposlitve po končanem šolanju. Priseljenci iz osebnih in družinskih razlogov, ki so se v Slovenijo priselili primarno zaradi družinskih razlogov (poroka, selitev celotne družine, združitve družine) ter obiskov sorodnikov z opravljanjem neformalnega dela v gospodinjstvu, ki so se pozneje zaposlili v Sloveniji. Prisilni priseljenci, ki so se preselili zaradi vojnih ali političnih razmer med drugo svetovno vojno in pozneje

71 Statistični urad v Metodoloških pojasnilih Popisa prebivalstva 2002 (SURS, 2002) opozarja, da se je leta 2002 spremenila definicija prebivalstva. V podatkih popisov po drugi svetovni vojni je bilo do leta 1991 upoštevano prebivalstvo s stalnim prebivališčem v Sloveniji. Takrat so upoštevali ljudi, ki so izjavili, da imajo v *naselju popisa stalno prebivališče*, tudi če so bili ob popisu začasno odsotni (*de jure* pristop). Popisi so tako zajeli tiste, ki so bili odsotni krajši čas, in tudi tiste, ki so bili odsotni dalj časa ali so se celo za stalno odselili, vendar tega še niso formalno prijavili (na primer zdomci). Popis 2002 je uporabil pristop vključitve človeka glede na *njegovo običajno prebivališče in gospodinjstvo, iz katerega ni smel biti odsoten več kot eno leto*. Tako so izključili ljudi, ki so bili sicer v Sloveniji stalno ali začasno prijavljeni, vendar so več kot eno leto bivali v tujini. Dodatno so vključili tudi ljudi, ki so v Sloveniji prebivali vsaj eno leto, ne glede na to, ali so imeli tukaj prijavljeno prebivališče (*de facto* pristop). Takšen pristop se ujema tudi z definicijo migracij in migrantov, ki ji sledimo v tem delu.

v obdobju konfliktov na območju nekdanje Jugoslavije v 90. letih prejšnjega stoletja. Zadnjo kategorijo priseljencev iz drugih vzrokov sestavljajo zaposleni v skupnih zveznih organih (JLA, carina, državna uprava), ki si niso mogli sami izbirati kraja opravljanja službe, ter priseljenci slovenskega rodu, ki so se vrnili v Slovenijo kot izvorno domovino svojih staršev. Ob poznavanju teorije migracij in upoštevanju oblikovanega eklektičnega modela in njemu pripadajočega pogleda na migracije lahko predvidevam, da so bile to migracije zaradi številnih vzrokov in motivov.

Kljub temu lahko pritrdimo ugotovitvam Statističnega urada RS (SURS, 2001: 33), Dolenca (2005) in Čepiča (2005: 1131), ki ugotavljajo, da je bila večina migracij v Slovenijo v 70. letih ekonomske narave.⁷² Čepič piše, da se je priseljevanje v Slovenijo po letu 1974 povečalo tudi zaradi svetovne gospodarske krize, ki je zaostрила pogoje priseljevanja v zahodnoevropske države. Potencialni izseljenci v nekdanjih republikah – če smo natančni le majhen del teh izseljencev – so tako našli alternativo v emigraciji v Slovenijo. Za to priseljevanje Čepič (ibid.) pravi, da je bilo »stihijsko in neorganizirano, ker Slovenija ni imela določene nikakršne zaposlitvene in z njo povezane migracijske politike«. Najprej so se priseljevali nizko kvalificirani delavci, ki so se naselili v krajih, kjer so potrebovali delovno silo (na primer Jesenice, Velenje, Ljubljana in Obala).

Povojne migracije so vplivale tudi na *spremembo narodnostne sestave prebivalstva Slovenije*. V tabeli 4 so prikazani rezultati narodnostne samoopredelitve prebivalstva ob vseh sedmih povojnih terenskih popisih prebivalstva. Kljub pomanjkljivostim podatkov pri takšnih samoopredelitvah, ki so odvisne tako od osebne narodnostne identitete posameznika (več o tem smo pojasnili v uvodnih poglavjih) kot tudi od širših družbenopolitičnih dejavnikov, ki spodbujajo ali zavirajo izražanje drugačne oziroma specifične narodne identitete posameznika, nam takšni podatki pokažejo (vsaj delno) sliko narodnostne strukture prebivalstva. Iz podatkov v tabeli 4 lahko razberemo, da je absolutno število prebivalstva naraščalo, sočasno je naraščalo tudi absolutno število prebivalstva, opredeljenega za Slovence. Drugače je v relativnih deležih, kjer je delež opredeljenih za Slovence glede na vse prebivalce postopno upadel iz 97 odstotkov leta 1948 na 83,06 odstotka leta 2002.

72 Cf. Josipovičev (2006) tezo o (ekonomskih) migracijah v Slovenijo, ki bi naj bile po njegovem mnenju političen projekt jugoslovanske politike za »velikoserbsko homogenizacijo« območij šibke srbske večine v Bosni in Hercegovini ali na tamkajšnjih »kontinuitetnih ozemljih« (ibid.: 218) in ob tem tudi politično načrtovano »spreminjanje monoetnične strukture Slovenije v smeri jugoslavizacije« (ibid.: 230).

Tabela 4: Narodnostne opredelitve prebivalstva na popisih 1948–2002⁷³

Narodna opredelitev / Leto popisa	1948	1953	1961	1971 ²⁾	1981 ²⁾	1991 ²⁾	2002
Slovinci	1.350.149	1.415.448	1.522.248	1.578.963	1.668.623	1.689.657	1.631.363
Italijani	-	854	3.072	2.987	2.138	2.959	2.258
Madžari	-	11.019	10.498	8.943	8.777	8.000	6.243
Romi	-	1.663	158	951	1.393	2.259	3.246
Albanci	-	169	282	1.266	1.933	3.534	6.186
Bosanci, Muslimani, Bošnjaki*	179	1.617	465	3.197	13.339	26.577	40.071
Črnogorci	521	1.356	1.384	1.950	3.175	4.339	2.667
Hrvatje	16.069	17.978	31.429	41.556	53.882	52.876	35.642
Makedonci	366	640	1.009	1.572	3.227	4.371	3.972
Srbi	7.048	11.225	13.609	20.209	41.695	47.401	38.964
Drugo	17.531	4.245	3.431	2.499	2.498	3.049	4.432
Opredelili so se kot Jugoslovani	-	-	2.784	6.616	25.615	12.075	527
Regionalno opredeljeni	-	-	-	2.652	3.932	5.187	1.467
Narodno neopredeljeni	-	-	-	3.012	2.853	8.716	12.085
Niso želeli odgovoriti	-	-	-	-	-	-	48.588
Neznano	10	211	1.154	2.678	5.301	42.355	126.325
SKUPAJ	1.391.873	1.466.425	1.591.523	1.679.051	1.838.381	1.913.355	1.964.036

* Opredelitve popisov prebivalstva so vključevale različna poimenovanja za prebivalce Bosne in Hercegovine, ki jih danes priznavamo kot bošnjaško narodnost. V rezultatih popisov so bila uporabljena ta poimenovanja: »Muslimani neopredeljeni« (Popis 1948), Popis 1953 sploh ni vseboval nobene sorodne kategorije (edina možna bi bila »jugoslovani neopredeljeni«), »Muslimani/etnična pripadnost/« (Popis 1961), »muslimani v smislu narodnosti« (Popis 1971), »Muslimani« (Popis 1981, 1991) ter »Bošnjaki« in »Muslimani« (Popis 2002). Pred popisom 2002 so bili tisti, ki so se opredelili za Bosance, uvrščeni med regionalno opredeljene. Po zgledu Josipoviča (2006: 212), ki pravi, da gre pri omenjenih skupinah »za največkrat izvorno-geografsko isto populacijo«, smo vrednosti vseh predhodnih kategorij Bosanci, Bošnjaki, Muslimani združili v eno, vendar zaradi boljše preglednosti ohranili poimenovanje »Bosanci, Muslimani, Bošnjaki« (torej smo združili vrednosti, vendar zapisali vse tri kategorije).

Vir: Podatki za Popis leta 1948 so pridobljeni iz SURS (1948/2012). Popis 1948, Prebivalstvo po narodnosti; podatki za Popise 1953, 1961, 9171, 1981, 1991 in 2002 iz SURS (2002/2012e). Popis 2002, Prebivalstvo po narodni pripadnosti, Slovenija, popisi 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 in 2002 – nekateri podatki so preračunani z uporabo vrednosti, prikazanih v Popisu 2002, in prikazani kumulativno (npr. kategorija Drugo; združena kategorija Bosanci, Muslimani, Bošnjaki).

73 SURS (2002/212e) navaja, da so podatki preračunani po metodologiji Popisa 2002 in so iz njih odšteti zdomci, te kategorije pa ob popisih 1953 in 1961 pred odprtjem jugoslovanskega trga dela leta 1963 sploh ni bilo.

Če upoštevamo le narodno opredeljene (izključimo kategorije neznano, niso želeli odgovoriti, narodno neopredeljeni, ne izključimo pa kategorije Jugoslovani, ki jo popisi štejejo za narodno neopredeljene), se je delež spremenil iz 97 odstotkov leta 1948 na 91,8 odstotka leta 2002. Delež tistih, ki so se opredelili za eno od narodnosti nekdanjih republik (vključno z Albanci, ki so v Slovenijo v večini prišli s Kosova) je leta 1948 znašal 1,74 odstotka prebivalstva oziroma 24.183 ljudi, leta 2002 pa 6,49 odstotka oziroma 127.502 ljudi. Ob tem ne smemo spregledati, da se je število ljudi, katerih narodnost ni znana, bistveno povečalo in doseglo na popisu prebivalstva skoraj isto vrednost kot vsi, ki so se opredelili za narodnost ene od republik (vključno z Albanci) skupaj. Če temu podatku prištejemo še ljudi, ki leta 2002 niso želeli odgovoriti, ugotovimo, da je vrednost celo višja in predstavlja kar 8,91 odstotka (174.913 ljudi) prebivalstva Slovenije ob popisu leta 2002. Upad narodno opredeljenih za Hrvate Josipovič (2006: 260) pojasni z »izrazito asimilacijo« hrvaškega prebivalstva, medtem ko je upad pri Srbih posledica vojne v Sloveniji in odhoda pripadnikov JLA iz Slovenije. Kljub temu Josipovič (ibid.: 251) ugotavlja, da se »procesi priseljevanja dopolnjujejo s procesi bolj ali manj prikrite asimilacije in splošne krize etničnega opredeljevanja, vključno z delnim etničnim neopredeljevanjem« ob popisu leta 2002.

Za analizo in prikaz narodnostne sestave prebivalstva lahko poleg merila narodnostne samoopredelitve uspešno uporabimo tudi podatke o *maternem jeziku*. Kot smo pokazali v poglavju o narodnih/etničnih identitetah, sta namreč jezik in narodnostna/etnična identiteta praviloma tesno povezana – veliko tesneje kot narodnost in verska opredelitev. Iz analize, ki jo je naredil Josipovič (ibid.: 261–263), lahko vidimo, da je mogoče velik delež narodnostno »neznane« prebivalstva v Popisu prebivalstva 2002 uspešno dopolniti z merilom maternega jezika. Izpad (neznani del) pri tej spremenljivki znaša le 2,7 odstotka, kar je bistveno manj kot 8,91 v primerjavi z narodnostjo. Leta 2002 se je 94,66 odstotka prebivalcev s slovenskim maternim jezikom opredelilo tudi za slovensko narodnost, medtem ko je bilo ujemanje med maternim jezikom in narodnostno samoopredelitvijo pri prebivalcih, ki govorijo enega od jezikov »srbo-hrvaškega jezikovnega kompleksa«, le 76,66-odstotno. Josipovič (ibid.: 262) navaja, da je med prebivalci, ki so bili v popisu leta 2002 etnično neopredeljeni (čeprav sam popis vsebuje dikcijo »narodno neopredeljeni«), 28.648 ljudi, ki so govorili enega od jezikov nekdanjih republik (brez albanskega). Če te ljudi prištejemo k tistim, ki so se samoopredelili za eno od narodnosti nekdanjih republik (vključno z Albanci), dobimo 156.150 ljudi ali 7,95 odstotka prebivalcev. Če

primerjamo ta delež s podatkom narodnostne samoopredelitve, lahko ugotovimo, da je po merilu maternega jezika mogoče med priseljence iz nekdanjih republik Jugoslavije (vključno z Albanci) in njihove potomce umestiti 28.648 ljudi več, kot se jih je samoopredelilo za te narodnosti. Realna ocena priseljenega prebivalstva iz nekdanjih republik in njihovih potomcev je leta 2002 znašala od 6,49 odstotka (glede na narodno samoopredelitev) do 7,95 odstotka (glede na opredelitev maternega jezika).

Po popisu prebivalstva leta 2002 v Sloveniji ni bilo novega terenskega popisa, vendar je Statistični urad RS leta 2011 opravil registrski popis prebivalstva. Namesto pridobivanja podatkov na terenu so pri tem popisu uporabljeni različni administrativni in statistični viri podatkov, ki se jih medsebojno statistično poveže. Na podlagi tega popisa so ugotovili, da je bilo 1. januarja 2011 v Sloveniji 228.588 ljudi, katerih prvo prebivališče je bilo v tujini. To število je tedaj predstavljalo 11,15 odstotka prebivalstva Slovenije. Statistični urad (SURS, 2011) ocenjuje, da je povečanje deleža v tujini rojenega prebivalstva posledica ugodnih gospodarskih razmer do leta 2008. Dodatno je na povečanje v tujini rojenega prebivalstva v primerjavi s popisom leta 2002 vplival tudi vstop Slovenije v EU, ki je prinesel tudi priseljevanje državljanov novih članic EU. Ob registrskem popisu leta 2011 jih je bilo v Sloveniji 21.182. Kot zadnjo skupino priseljevanja v minulih desetih letih Statistični urad RS (2011) navaja združevanje družin s tujci, ki so že prebivali v Sloveniji. V obdobju gospodarskega uspeha do leta 2008 je bila povečana potreba po delovni sili, ki ji ni bilo mogoče zadostiti (ob danih pogojih in plačilu) z domačimi delavci. Razmere so se spremenile po svetovni recesiji 2008 in stagnaciji slovenskega gospodarstva od leta 2009 naprej. To se je poznalo tudi na področju delovnih migracij, kar se v grafu 2 (glej na koncu poglavja) vidi v upadu priseljevanja v letih 2010 in 2011. Kot bomo prikazali v poglavju Izkoriščanje in kršitve delavskih pravic delavcev migrantov, se to obdobje (do leta 2008) ujema z naraščanjem števila izdanih delovnih dovoljenj, ki je pozneje (zlasti v letu 2011) bistveno upadlo. Leta 2011 je prišlo iz države, od koder prihaja največ priseljenec v Slovenijo, tj. Bosne in Hercegovine, v primerjavi z letom 2008 kar za 3,81-krat manj priseljenec.

Statistični podatki SURS (2012a) kažejo, da so v celotnem obdobju po letu 1982 prevladovali moški priseljenci v starostni kategoriji 20–34 let. V prvem obdobju do 90. let je bila razlika med moškimi in ženskami majhna, po letu 2000 pa je postala izrazita. Dodatno se je tedaj izrazilo povečalo število priseljenec, kategoriji 20–34 let pa se je pridružila še rast števila in deleža moških priseljenec v starosti 35–49 let. Ti podatki se ujemajo z

ugotovitvami o prevladi delovnih migracij po letu 2000. Za migracije so se odločali predvsem aktivni moški, ki so se zaposlovali v delovno intenzivnih poklicih. V obdobju od 2002 do 2011 se je v Slovenijo priselilo 183.322 ljudi, odselilo pa 117.560. Z izjemo leta 2010, ko se je 521 več ljudi izselilo, kot se jih je priselilo, je bil migracijski prirast vedno pozitiven – najvišji leta 2007 (14.250) in 2008 (18.584). Večina priseljencev je bila tudi tedaj iz nekdanjih republik SFRJ. Tisti, ki so bili rojeni v tujini in so leta 2011 prebivali v Sloveniji (teh je bilo 228.588), so predstavljali 11,15 odstotka slovenskega prebivalstva, med njimi pa jih je bilo kar 86,72 odstotka iz držav, nastalih na ozemlju nekdanje skupne države. Tujci, rojeni v državah EU, so predstavljali le 9,27 odstotka v tujini rojenega slovenskega prebivalstva. Največ je bilo ljudi s prvim prebivališčem v Bosni in Hercegovini (96.897 oziroma 4,73 odstotka prebivalcev), nato na Hrvaškem (49.158 oziroma 2,4 odstotka prebivalcev), Srbiji (26.386 oziroma 1,29 odstotka), Makedoniji (13.658 oziroma 0,67 odstotka) in na Kosovu (9.350 oziroma 0,46 odstotka).⁷⁴

Če podatke o ljudeh s prvim prebivališčem v tujini dopolnimo z migracijsko statistiko, narejeno na podlagi zadnjega prebivališča pred prihodom v Slovenijo, lahko iz podatkov Statističnega urada (SURS, 2012a) spet razberemo, da je bilo med priseljenimi iz tujine v obdobju 2008–2011 največ tistih iz Bosne in Hercegovine. Od tam je prišlo 33.682 ljudi (od teh 81,79 odstotka moških). Sledili so priseljenci iz Srbije, ki jih je bilo 11.429 (79,67 odstotka moških), Makedonije 8.569 (79,64 odstotka moških), Kosova 6.920 (69,74 odstotka moških) in Hrvaške 4.610 (74,23 odstotka moških).

Statistični urad (SURS, 2011) navaja, da je imelo 80 odstotkov ljudi s prvim prebivališčem v Črni gori leta 2011 slovensko državljanstvo. V primeru rojenih na Hrvaškem jih je imelo državljanstvo 87 odstotkov, med rojenimi v Srbiji 69 odstotkov, med rojenimi v Bosni in Hercegovini pa le 40 odstotkov. Omenjeni podatki kažejo na dvojnost migracij v Sloveniji – *priseljivanje v obdobju pred osamosvojitvijo*, ko so bile formalno to notranje migracije in je velik del priseljencev pozneje tudi pridobil slovensko državljanstvo (dodatno lahko pri sosednji Hrvaški sklepamo tudi na sorodstvene povezave in večji delež ljudi slovenske narodnosti, rojenih na Hrvaškem) in *priseljivanje po osamosvojitvi*, ko so nekdanji sodržavljeni

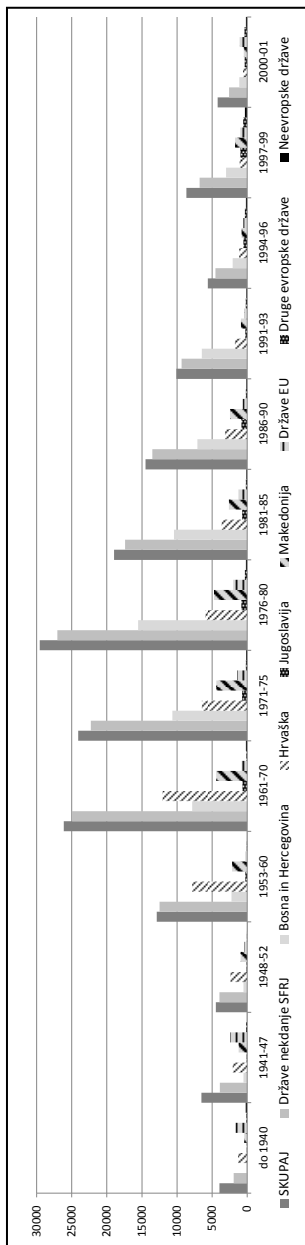
⁷⁴ Teh podatkov ne smemo primerjati ali upoštevati kot narodnostne opredelitve oziroma jih sprejemati kot predstavitev realne slike narodnostne sestave prebivalstva Slovenije. Izključujejo namreč vse potomce priseljencev, ki so bili rojeni v Sloveniji in imajo drugo narodnostno identiteto kot Slovenci. Podatki prav tako izključujejo tiste priseljence, ki so v življenju prevzeli slovensko narodnostno identiteto, in tudi ljudi, ki so sicer slovenske narodnosti, vendar so bili rojeni v tujini oziroma drugih republikah.

postali tujci in so se njihovi pogoji za prebivanje in pridobitev državljanstva bistveno zaostriili.

Graf 2 nazorno prikazuje dvojnost migracijskega gibanja v Sloveniji v obdobju po letu 1961 (podatki o spolni strukturi za obdobje 1961–1966 niso bili na voljo). Na njem sta razvidni dve obdobji izrazitega priseljevanja – prvo v obdobju nekdanje države v 70. letih prejšnjega stoletja in drugo v minulih desetih letih. Najbolj očitna razlika v strukturi migrantov je povsem drugačno razmerje med spoloma. Če je bilo v obdobju 1970–1980 med vsemi migranti 55,37 odstotka moških in 44,63 odstotka žensk, je bilo v obdobju 2000–2010 moških 72,39 odstotka in žensk le 27,61 odstotka. Nasprotno kot je bila za migracije v 70. letih prejšnjega stoletja značilna prevlada ekonomskih vzrokov in nato združevanje družin (moškim so sledile ženske), je za migracije po letu 2000 značilno, da so predstavljale predvsem imigracijo moške delovne sile v fizično intenzivne poklice, očitno pa je, da ti delavci niso imeli s seboj svojih partneric in družin. Na grafu 2 je treba opozoriti na še eno značilnost migracijskega gibanja v Sloveniji – *emigracijo prebivalstva*. Razvidno je, da je Slovenijo v minulih desetih letih zapustilo več ljudi kot v predhodnih obdobjih. Leta 2009 je bilo doseženo najvišje število izseljenih iz Slovenije v obdobju minulih 50 let. Med izseljenimi so bili tudi tujci, kar je preprečilo, da bi bil celoten selitveni prirast v opisanem obdobju negativen, vendar je iz podatkov SURS (2012a) razvidno, da je *od leta 2000 naprej selitveni prirast slovenskih državljanov vsako leto negativen*. V obravnavanem obdobju se je iz Slovenije izselilo 34.802 slovenskih državljanov, priselilo pa se jih je 23.003 (razlika je 11.799 državljanov, kar je nekaj manj, kot je število prebivalcev Občine Idrija ali le malo več, kot je prebivalcev Občine Lendava). Povprečna starost izseljenih državljanov v letih 2009–2011 je bila približno 39 let.

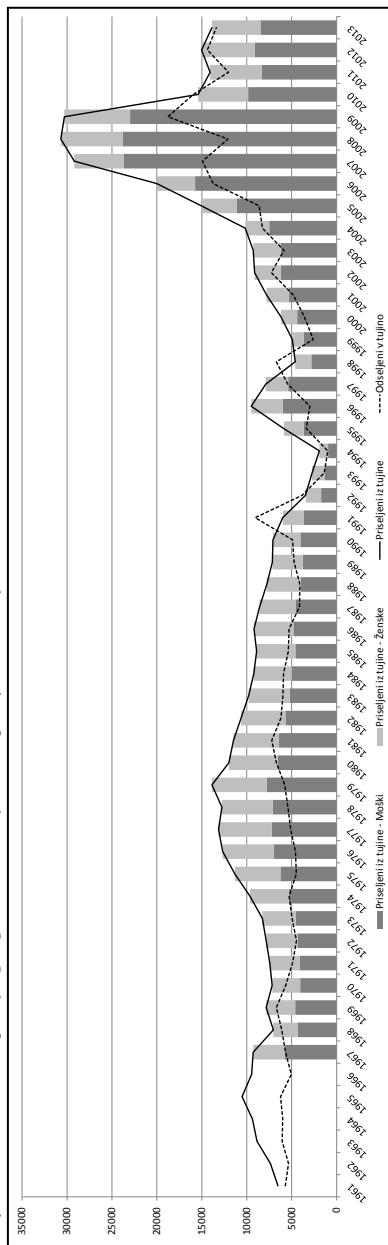
V tem delu knjige smo opisali ključne značilnosti in vzroke postindustrijskih migracij na prostoru Evrope, predstavili pa smo tudi različne pristope pri integraciji priseljencev v imigrantske družbe. Podrobneje smo predstavili tudi migracijsko gibanje v Sloveniji po drugi svetovni vojni. Ker so migracije v sodobnih družbah tako obsežne in vsenavzoče, je povsem razumljivo pričakovati, da se v določeni meri in obliki prepletajo s še enim vsenavzočim pojavom, tj. kriminaliteto. V nadaljevanju se tako osredotočimo na odkrivanje povezave med migracijami in kriminaliteto.

Graf 1: Priseljeni prebivalci Slovenije (2002) po državi prvega prebivališča in letu priselitve

Vir: SURS (2002/2012d), Popis 2002, priseljeni v Slovenijo po letu priselitve, državi prvega prebivališča in spolu.

Graf 2: Mednarodne imigracije (po spolu) v Slovenijo in emigracije iz Slovenije (1961/67–2013)

Vir: SURS (2014a), Meddržavne selitve po spolu, Slovenija, na leto.

MIGRACIJE IN KRIMINALITETA

KAJ JE KRIMINALITETA?

Preden začnemo iskati povezave med migracijami in kriminaliteto, moramo opredeliti, kaj si predstavljamo pod terminom kriminaliteta. Odgovor na vprašanje, kaj je kriminaliteta, se zdi na prvi pogled preprost. Kriminaliteta predstavlja enega od pojmov, za katerega mislimo, da ga lahko »zdravoumno« pojasnimo, kaj je in kaj obsega, vendar se pri podrobnejši analizi izkaže, da to ni tako preprosto.⁷⁵

V nadaljevanju bomo najprej predstavili pogled različnih družboslovnih teorij na ta vsenavzoč družbeni pojav, predstavitev pa zaokrožili z oblikovanjem svojega odgovora (definicije) na vprašanje, kaj je kriminaliteta.

Pogled aktualnih opredelitev kriminalitete

V percepciji kriminalitete obstajata med raziskovalci dva pogleda, ki ju Meško (1998: 25, 26) imenuje *pravna* in *družbena* opredelitev kriminalitete ali, kot skladno ugotavlja Kanduč (2008: 313), lahko »"kriminal" pomeni a) kršitev veljavne norme (nacionalne ali internacionalne); b) vedenje, ki je moralno, politično ali kako drugače negativno in zasluži vsaj neformalno sankcioniranje.« Prvi pristop, ki ga predstavljata avtorja, vključuje legalistično interpretacijo, ki pojmuje kriminaliteto kot izključno z zakonom ali podobnimi pravnimi akti (npr. mednarodnimi pogodbami) prepovedana

⁷⁵ Za (vnovičen) zaplet poskrbijo težave, povezane z jezikom. V polju sorodnih ali identičnih pojavov oziroma konceptov se namreč uporabljajo različni označevalci. Tako lahko govorimo o zločinu, kriminalu, hudodelstvu, kriminaliteti in ob tem ostaja odprto vprašanje njihovih medsebojnih razmerij in vsebine, ki jo predstavljajo. Slovar slovenskega knjižnega jezika (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, 2000) vse omenjene termine veže na kazenskopravni pogled na kriminaliteto. *Zločin* opredeli kot »hudo kaznivo dejanje«; *kriminal* kot »dejavnost, ki zajema kazniva dejanja«; *hudodelstvo* kot »kaznivo dejanje, zločin« in *kriminaliteto* kot »skupek, celoto vseh izvršenih kaznivih dejanj«. Kot bomo pokazali v nadaljevanju, pogled na kriminaliteto – vsaj pri nekaterih avtorjih – presega ozko legalistično opredelitev pojava. Slovanska definicija tako predstavlja le en pogled, zato je ne moremo sprejeti kot definicije oziroma opredelitve koncepta, jo pa uporabljamo kot izhodišče za določanje relacije med pojmi zločin, kriminal, hudodelstvo in kriminaliteta. Slovar jih opredeljuje (skoraj) identično, zato jih tudi mi sprejemamo kot sinonime.

kazniva dejanja. Drugi pristop zagovarja širši pogled na kriminaliteto in izhaja oziroma nakazuje razumevanje posledic neenake razdelitve družbeno-politične moči in z njo povezane različne možnosti formalne (ne)označitve določenega dejanja kot prepovedanega/dovoljenega. Vključuje predvsem konsekvencialistični pogled na kriminaliteto in postavlja v ospredje škodo, ki jo povzročijo dejanja – ne glede na to, ali so zakonita ali ne.

Razlikovanje v pogledih na kriminaliteto odseva širšo dihotoomijo pogledov na družbo, njeno sestavo, delovanje in procese sprejemanja (kazenske) zakonodaje. Obstajata namreč dva osrednja in nasprotujoča si pogleda – konsenzni in konfliktni. Prvi zagovarja tezo, da je družba sestavljena iz posameznih segmentov, ki so med seboj v ravnovesju, družbeno delovanje in vrednote pa temeljijo na konsenzu. Kot pravita Lanier in Henry (2001: 9), so ključne opredelitve v tem pogledu odraz univerzalnih vrednot celotne družbe. Konsenzni pogled vključuje utilitaristično pojmovanje kriminalitete kot vedenja, za katera večina državljanov meni, da morajo biti prepovedana, zato so zapisana v kazensko zakonodajo in od takrat naprej pojmovana kot kriminaliteta (Siegel, 2001: 17). Konsenzni pogled na kriminaliteto lahko zaznamo pri Durkheimu (1895/1982: 99), ki pravi, da »kriminaliteta obsega dejanja, ki ogrozijo določene posebno močne in jasne kolektivne občutke«. Dodatno lahko zasledimo pri njem legalistično opredelitev kriminalitete v trditvi, da te »kolektivne občutke ščiti kazenski zakonik« (ibid.). Ob tem ne gre zanemariti tudi Durkheimovega pojasnila o pozitivnih učinkih kriminalitete, ko s primerom Sokratove obsodbe na smrt pravi, da kriminaliteta pripravlja družbo na spremembe in prikazuje prihajajočo moralo. Navaja, da »je bil glede na atenske zakone Sokrat *zločinec*. Kljub temu je bil njegov *zločin* koristen ne le za človeštvo, temveč tudi za njegovo državo« (ibid.: 102) (poudarki A. B. R.).

Konsenzni model, ki se ujema z legalističnim pogledom na kriminaliteto, je mogoče zaslediti tudi pri drugih sociologih in kriminologih. Še več, kot pravi Bohm (1993), je takšen pristop celo prevladujoč v kriminologiji. Eden od znanih zagovornikov tega pristopa, Tappan (1947: 100), trdi, da je »kriminaliteta namerno dejanje, ki predstavlja kršitev kazenskega prava /.../ kriminaliteta je preprosto kršitev legalnih norm /.../ storilec pa je posameznik, ki je storil takšno kršitev«. Tappan zagovarja ozko kazenskopravno opredelitev kriminalitete, ki se ozira zgolj na pogled na dejanje skozi zakonodajo. Kazenskopravni legalizem je razviden tudi iz definicije kriminalitete, ki sta jo oblikovala Sutherland in Cressey (1978: 4). Ugotovljata, da je »kriminalno vedenje tisto vedenje, ki predstavlja kršitev kazenskega zakonika. Ne glede na stopnjo nemorale, zavrženosti ali nespodobnosti dejanja ne predstavlja kriminalitete (kriminalnega dejanja), če ni prepovedano s strani države«.

Kljub temu da lahko pri Sutherlandu zaznamo tudi nekatere širše opredelitive in poglede na kriminaliteto, ki jih predstavljamo v nadaljevanju, je zanj v tej fazi značilen konsenzni pogled na delovanje družbe, oblikovanje zakonodaje in njen vpliv na družbo. To najbolje odražajo te besede: »med zakonom in družbenimi normami, vrednotami obstaja krožno razmerje. Vrednote, norme se odražajo v zakonu in vsaka implementacija zakonov želi okrepiti vrednote in norme« (Sutherland, 1945: 136).

Konsenznemu modelu nasproti stoji konfliktni pogled na delovanje družbe. Zanj je značilen zagovor konflikta med posameznimi segmenti družbe, glavni vir tega konflikta pa so različni interesi in različna distribucija družbenopolitične moči. Tisti, ki jo imajo, jo uporabljajo za doseganje svojih ciljev in (vsaj) ohranjanje pridobljenih privilegijev. Avtorji, ki sprejemajo takšno izhodišče, se med sabo sicer razlikujejo v tem, komu pripisujejo in na čem utemeljujejo družbenopolitično moč. Nekateri zagovarjajo obstoj različnih interesnih skupin, ki se oblikujejo ob posameznih vprašanjih, drugi pa vidijo izhodišče za neenakopravnost v ekonomskem kapitalu in zasebni lastnini produkcijskih sredstev, družbeni razslojenosti in različni politični moči posameznih družbenih razredov.

Konfliktni pogled vidi v zakonodaji odsev različne politične moči posameznih segmentov družbe, pri čemer tisti, ki imajo to moč, uresničujejo svoje interese prek zakonodaje. V primeru kazenske zakonodaje tako dosežejo inkriminacijo in posledično preganjanje dejanj, ki jih ogrožajo; ob tem pa istočasno »spregledajo« dejanja, ki jih sami izvajajo oziroma ki jim omogočajo vsaj ohranjanje njihovih privilegijev. Konfliktni pogled na kazensko zakonodajo, ki ne odraža skupnih vrednot družbe kot celote, temveč njenih posameznih politično močnih segmentov, lahko opazimo tudi pri Sellinu (1938: 21), ki pravi

Kazenski zakonik lahko vidimo kot skupek pravil, ki prepovedujejo specifične oblike vedenja in določajo kazni za kršitve. Značilnost teh pravil, vrsto vedenja, ki ga prepovedujejo, narava sankcij ob kršitvah itd., so odvisni od značilnosti in interesov tistih skupin prebivalstva, ki vplivajo na zakonodajo. V nekaterih državah te skupine predstavljajo večino, v drugih manjšino, kljub temu pa so družbene vrednote, ki jih kazenski zakonik zaščiti dokončno tiste, ki jih zagovarjajo dominantne interesne skupine [poudarek A. B. R.].

Iz pogleda na kazensko zakonodajo in njeno nastajanje lahko razberemo tudi pogled na legalistično opredelitev kriminalitete. Nerealno bi bilo pričakovati, da bi zagovorniki konfliktnega pogleda nato zagovarjali ozko in

interesno determinirano legalistično kazenskopravno opredelitev kriminalitete. To se tudi ne zgodi. Njihov pogled na kriminaliteto lahko razdelimo v dve skupini. V prvo skupino lahko vključimo avtorje, ki se osredotočajo na sam proces opredelitve določenega družbenega dejanja kot kriminalitete. Zagovarjajo načelo, da je kriminaliteta družbeno definirana, vendar ta definicija ni posledica družbenega soglasja, temveč družbenopolitične premoči dela družbe, ki mu uspe z uporabo mehke moči – delovanja ideoloških aparatov družbe (Althusser, 2000) – vsiliti takšen pogled. Kot pravi Quinney (1970/2008: 15), »kriminaliteta je definicija družbenega ravnanja, ki so jo ustvarili pooblaščen predstavniki v politično organizirani družbi«. Quinney torej zagovarja, da je »kriminaliteta ustvarjena« (ibid.), ljudje in vedenje pa postanejo kaznivi zaradi oblikovanja in izvajanja definicij kriminala, ki jih ustvarijo pooblaščenki (zakonodajalci, policija, tožilci in sodniki). Definicije kriminala so oblikovane glede na interese tistih segmentov družbe, ki imajo moč oblikovanja javne politike, v katero umestijo svoje interese (ibid.: 16), imajo pa tudi moč vplivanja na izvajanje kazenske zakonodaje (ibid.: 18). Tisti, ki imajo družbenopolitično moč, skrbijo za ohranjanje svojih privilegijev z oblikovanjem in izvajanjem njim všečne kazenske zakonodaje, poleg tega dodatno utrjujejo svoje pozicije na ravni ideologije z oblikovanjem in distribucijo njim všečne realnosti kriminalitete (ibid.: 22) in tako ustvarjajo, z Gramscijevimi (1992) besedami, »spontano soglasje«. Enega od najpomembnejših zaveznikov pri distribuciji teh pogledov najdemo v množičnih medijih. Quinney ob pisanju knjige *The Social Reality of Crime* (1970/2008) (še) ne vidi vzroka za takšne razmere v različni družbenopolitični moči posameznih družbenih razredov, ki je značilnost kapitalističnega sistema. Še vedno namreč piše o interesnih skupinah in ne razredih, vzroka za prevlado tudi (še) ne poveže z zagotavljanjem delovanja kapitalističnega sistema. To se pozneje spremeni. »Boj med razredi, značilen za razvijajoči kapitalizem, je reguliran s kapitalističnim pravom /.../ kapitalistično pravo varuje kapitalistični sistem« (Quinney, 1977: 2). V teh besedah je videti, da zavzame marksistično držo in pritrudi tezi Marxa in Engelsa (1848/2009: 117), da je meščansko pravo le v zakon povzdignjena volja meščanskega razreda.

Drugo skupino predstavnikov konfliktnega pogleda sestavljajo avtorji, ki zagovarjajo konsekvencialistični pogled na kriminaliteto in poudarjajo predvsem vprašanja, povezana s škodo, ki jo povzročijo dejanja – legalna ali ilegalna. Iz definicije kriminalitete po njihovem mnenju ni mogoče izključiti številnih dejanj, ki sicer niso prepovedana, vendar so izrazito škodljiva. Kot slikovito pravi Muncie (2000), je treba za najhujše grožnje in tveganja stopiti v ozadje »kriminalitete« (narekovaje je avtor uporabil namerno, saj

se pri tem nanaša na legalistično opredelitev kriminalitete). Enega od prvih primerov uvedbe koncepta škode v opredelitvi kriminalitete lahko zasledimo pri Sutherlandu (1949). V raziskavi o beloovratniški kriminaliteti je Sutherland sicer še vedno na strani legalistov, vendar je vsaj delno prestopil ozek kazenskoopravni pogled na kriminaliteto. To lahko vidimo v opredelitvi kriminalitete, za katero pravi, da jo »pravni strokovnjaki vidijo kot zakonsko opredelitev dejanja kot družbeno škodljivega, zanj pa obstaja zakonsko določena kazen« (Sutherland, 1945: 132).⁷⁶ Ob ugotovitvah, da so primeri beloovratniških kaznivih dejanj, ki jih storijo predvsem »ugledni ljudje z visokim družbenim položajem« (Sutherland, 1949: 9), obravnavani drugače kot kazniva dejanja spodnjih družbenih razredov, je Sutherland⁷⁷ pojmovanje kriminalitete vezal na splošno kršitev zakonov in ne le na kršitve kazenske zakonodaje. Premaknil se je torej od kazenskoopravnega pogleda v polje, sicer še vedno legalistične, vendar veliko širše opredelitve. Dodatno je pri Sutherlandu mogoče zaznati konsekvencialistični pristop, ki ga vključuje v koncept »družbene škode« in »oškodovanja države«, ki se, kot pravi Sutherland (1945: 132), v zakonih odražajo v besedah »kriminaliteta«, »prekršek«, »nepravičnost«, »diskriminacija«, »kršitev«.

Sutherlandov dejanski premik – sicer le od kazenske k civilni zakonodaji in vključitev konsekvencialističnega pogleda – potrjuje tudi odziv na strani kazenskoopravnih legalistov. Navezujoč se na Sutherlandove ugotovitve, Tappan (1947: 99) pravi, da »nejasni, raznovrstni koncepti definiranja kriminalitete predstavljajo udarec pravnemu sistemu ali sociologiji, ki si prizadeva biti objektivna«. Tappan torej še vedno vztraja pri konsenzni, pravni opredelitvi, tistim, ki nakažejo drugačno razmišljanje, pa očita celo ogrožanje znanstvene objektivnosti.

Konsekvencialistični pristop, ki je neodvisen od pravnih opredelitev specifičnih dejanj kot kriminalitete, so pozneje zagovarjali in izpopolnili tudi nekateri drugi sociologi in kriminologi (npr. Bohm, 1993; Schwendinger in Schwendinger, 1970). Zagovarjajo vključitev številnih legalnih – vendar nelegalitarnih – dejanj v opredelitev kriminalitete, pri tem pa ta pogled dodatno

76 Res pa je, da je Sutherland (1940: 5) na drugem mestu zapisal, da »beloovratniška kriminaliteta predstavlja kriminaliteto zato, ker predstavlja kršitev kazenskega zakonika« [poudarek A. B. R.].

77 Za Sutherlanda lahko sklenemo, da zagovarja legalističen, na trenutke tudi kazenskoopravni pogled na kriminaliteto, vendar je pri njem opaziti tudi elemente kritičnega pogleda. Ti so najbolj očitni v njegovih ugotovitvah o različni implementaciji kazenske zakonodaje. Ugotavlja, da kriminaliteto spodnjega razreda obravnavajo policija, tožilstvo in sodstvo, storilce pa doletijo kazni v obliki globe, zapora in smrtne obsodbe. Kriminalitete zgornjega razreda na drugi strani ne obravnavajo formalne institucije, civilna sodišča, nadzorni inšpektorji ali uradniške komisije, v primeru kazenskih sankcij pa so izrečeni opomini, ukinitve delovanja, občasno izguba licence in le v izjemnih primerih globe ali zaporna kazen (Sutherland 1940: 8).

razširijo. Konsekvencialistični pristop razkrije, da kriminaliteta namreč ni več le dejanje, ki ga storijo posamezniki, temveč lahko vanj vključimo tudi obstoj pogojev, struktur in sistemov z negativnimi posledicami. Prav s pogledom na kriminaliteto skozi škodo in posledice Schwendinger in Schwendinger (1970) zagovarjata stališče, da imperializem, rasizem, seksizem in revščina prav tako predstavljajo kriminaliteto. Podobno ugotavlja tudi Muncie (2000), ki pravi, da revščina, podhranjenost, težave pri zdravstveni oskrbi, ogroženost na delovnem mestu, korporativna korupcija, nasilje države, genocid, kršitve človekovih pravic itn. povzročajo širše in hujše posledice kot večina dejanj, ki jih države označujejo kot »kriminalne probleme«. Ti pogledi prestopajo mejo legalističnega – kazenskoprnega in/ali civilnopravnega – pogleda na kriminaliteto in jo širijo na vpliv posledic dejanj in ne njene procesne (nanašajoč se na zakonodajni proces) vrednosti.

Konsekvencialistični pristop, osredotočen na škodo, ki jo povzroči kriminaliteta, lahko zaznamo pri Henryju in Milovanoviću (1996, 1999). Njun pristop je podoben Galtungovemu konceptu (1990), saj zagovarja pogled na kriminaliteto (nasilje) v kontekstu oškodovanja človeških potencialov. Henry in Milovanović (1996: 116) pravita, da je »kriminaliteta moč drugim odreči njihovo možnost ustvarjanja spremembe«. Kriminaliteta je po njunem mnenju povezana z nespoštovanjem ljudi, ki vedno izhaja iz odrekanja ali preprečevanja postati polna družbena bitja. Človeško je, da želimo doseči spremembe na svetu, delovati na njem, biti v interakciji z drugimi in preoblikovati okolje in sebe. Če se nam prepreči takšno delovanje, če je ta proces ustavljen, smo oškodovani (Henry, Milovanović, 1999: 7). Skladno s tem pogledom opredeljujeta tudi dva pogleda na kriminaliteto, ki jo vidita kot kriminaliteto odvzemanja in kriminaliteto preprečevanja. Prva oškoduje tako, da odvzema in s tem zmanjšuje pridobljene možnosti oziroma položaj (npr. tatvine, napad na osebno dostojanstvo zaradi nestrpnosti), druga pa postavlja omejitve, onemogoča razvoj potencialov in tako doseganje zelenih položajev (npr. omejitve pri napredovanju zaradi seksizma, rasizma) (ibid.: 8).

V prostor med konfliktne in konsenzne poglede na kriminaliteto je Siegel (2001: 18–19) umestil interakcionistične razlage kriminalitete (ali odklonskosti). Tudi za njih je značilen pogled o različni posesti družbenopolitične moči in kriminaliteti (kaznivih dejanjih) kot vedenju, ki ga tako označijo tisti, ki nadzorujejo moralne vrednote v družbi. V nasprotju z marksističnim pristopom interakcionisti vidijo razlike kot posledico različnega vpliva, ki pa ni pogojen in motiviran z ekonomskimi interesi in z namenom zavarovanja kapitalističnega sistema oziroma privilegijev družbenopolitičnih elit

v kapitalističnem sistemu, temveč predvsem z moralo, kulturo in podobnimi interesi posameznikov in vplivnih skupin. Kazenska zakonodaja in nova pravila niso rezultat družbenega konsenza, temveč so odsev delovanja skupin ali posameznikov, t. i. moralnih podjetnikov, ki s svojim vplivom uspejo doseči prepoved določenih, po njihovem mnenju nemoralnih in nezaželenih dejanj. Oblikovalci pravil so prepričani v svojo moralo in odpravo zla s postavljanjem novih pravil (Becker, 1963: 147). Klasični primeri takšnega delovanja naj bi bili povezani s prepovedjo pornografije, prostitucije, kriminalitete, povezane z drogami itn. (Siegel, 2001: 18). Interakcionistični pogled vidi kriminaliteto kot rezultat družbenega etiketiranja in pripisovanja statusa delinkventa. Kot pravi Becker (1963: 9), »družbene skupine ustvarjajo odklonskost z oblikovanjem pravil, katerih kršitev predstavlja odklonskost /.../ Odklonskost *ni* lastnost dejanja, ki ga je oseba storila, temveč posledica, da »storilcu« drugi določijo pravila in sankcije /.../ Odklonsko vedenje je tisto, ki ga ljudje tako označijo.«

V nadaljevanju najprej predstavljamo pogled na predstavljene opredelitve kriminalitete, nato pa bomo poiskali svoj odgovor na vprašanje, kaj je kriminaliteta.

Kritični pogled na aktualne opredelitve kriminalitete

Podrobnejša analiza ugotovitev konsenznega in predvsem legalističnega kazenskopravnega pogleda na kriminaliteto razkriva pomanjkljivosti in napake tega pristopa. V ospredje namreč postavlja zgolj eno dimenzijo določenega dejanja oziroma natančneje relacijski odnos dela družbe – tistega s politično močjo – do tega dejanja, ne pove pa ničesar o dejanju samem. Kot pravi Kanduč (1994: 270), kaznivost pomeni »zgolj« to, da se je treba na neko dejanje odzvati s kaznovanjem njegovega subjekta – storilca. Legalističen kazenskopravni pogled na kriminaliteto nam ne razkriva ničesar o razmerah in posledicah dejanja, saj določa le, da je storjeno dejanje, ki je na tem teritoriju – nacionalni državi, za katero velja sprejeta zakonodaja, prepovedano. Kazenska prepoved ne dokazuje nujno družbene škodljivosti ali krivičnosti zakonsko prepovedanega dejanja – kar predpostavljamo, da je osnovna značilnost kriminalitete. Velja tudi obratno. Številna dejanja, ki so obče škodljiva in krivična zaradi različne distribucije politične moči, v družbi ne postanejo predmet kazenskih prepovedi. Iz tega lahko sklepamo, da je sicer pomembno, kaj je zapisano v kazenski zakonodaji kot kaznivo dejanje, vendar je (vsaj enako, če ne celo bolj) pomembno pogledati, *kaj ni zapisano*, pa je krivično in škodljivo. Družbena praksa kaže še tretjo možnost, na katero je že pred več kot 250 leti opozoril Beccaria (1764/2002) – da je krivično in škodljivo dejanje sicer zapisano kot kaznivo dejanje, vendar storilca zaradi

različnih dejavnikov za to določene institucije ne obravnavajo oziroma ga obravnavajo pristransko.⁷⁸

Politična moč, ki jo definiramo kot zmožnost upravljanja in razpolaganja z družbenimi viri in možnost urejanja medsebojnih odnosov v družbi po svojem prepričanju in v skladu s svojimi interesi – kar seveda vključuje tudi sprejemanje kazenske zakonodaje –, temelji na različnih oblikah kapitala: socialnem, kulturnem in ekonomskem kapitalu, kapitalu množice in političnem kapitalu posameznika (Bučar Ručman, 2011a),⁷⁹ med vsemi temi pa je v zahodnih industrijsko razvitih kapitalističnih družbah v ospredju ekonomski kapital. Posledica pritiska korporacij in velikega kapitala, katerih ekskluzivni cilj je dobiček, je spodkopavanje temeljev nacionalnih držav – avtonomnosti in suverenosti pri oblikovanju zakonodaje. Politična moč znotraj držav se je prerazporedila, kar vodi v njihovo preoblikovanje v šibke države.

Oblikovanje zakonodaje – tudi kazenske – je v prvi vrsti determinirano z interesi velikih gospodarskih subjektov, vendar bi bilo zmotno misliti, da je celotna (kazenska) zakonodaja rezultat dela velikih korporacij oziroma »big businessa«. Kazenski zakonik in s tem legalistična kazenskoppravna opredelitev kriminalitete vključuje *tudi* dejanja, za katera v skupnosti sicer obstaja konsenz, da so nezaželena, škodljiva – dejanja, ki jih kategoriziramo v skupino »zla sama po sebi (latinsko *mala in se*)« (Bavcon et al., 2003: 36) – (npr. umor, tatvina, telesne poškodbe), vendar sočasno ne vključuje prepovedi drugih dejanj, o katerih tudi obstaja podoben konsenz (npr. neverjetna dohodkovna nesorazmerja in pravica prilaščanja dobička le v rokah lastnikov kapitala, nerazumne prioritete pri porabi davkoplačevalskega denarja, ekološka kriminaliteta in z interesi gospodarskih družb pogojeno dovoljeno uničevanje okolja in ogrožanje zdravja ter človeških življenj). Poleg tega (lahko) kazenska zakonodaja vsebuje tudi kazniva dejanja, kjer obstaja velik družben konsenz o tem, da dejanja niso nezaželena in škodljiva

78 Da ne ostanemo stoletja v preteklosti in v Italiji, spomnimo na Kandučeve (2009) ugotovitve o dogajanju v Sloveniji v obdobju po prehodu v »demokracijo«. Pojavi, kot so denacionalizacija, plenjenje nekdanj državnega premoženja, poslovne goljufije, utaje davkov, zlorabe uradnih funkcij, so postali samoumevni del gospodarskega in političnega delovanja. Akterji teh dejanj pa so redko ali celo izjemoma izpostavljeni kazenskim sankcijam. Razlage za to lahko najdemo tudi v obstoju in delovanju vplivnih neformalnih mrež, ki jih nazorno opisujeta Dobovšek in Meško (več glej v Dobovšek, B., Meško, G. (2008). *Informal Networks in Slovenia: A Blessing or a Curse?*). Razlogi so še širši in so vključeni v prevladujočo ideologijo, ki takšna dejanja opredeljuje kot vsakdanjo gospodarsko prakso, nujno za preživetje podjetij in gospodarstva. Potrditev te ugotovitve lahko najdemo v vrsti že izvedenih in napovedanih ukrepov za »ureditev razmer na trgu dela« s skupnim imenovalcem zmanjševanja delavskih pravic in zaščite interesov delodajalcev.

79 Za podrobnejšo analizo politične moči in vpliva različnih oblik kapitala glej Bučar Ručman, A. (2011a). *Potrošniška demokracija: Analiza politično-medijskega diskurza sodobnih »demokracijskih« družb*, poglavje Različne oblike kapitala in politična moč, str. 156–170.

(npr. nelegalno kopiranje pesmi, filmov, računalniških programov). Še več, nelegalna, torej kazniva dejanja so lahko v družbi zaznana celo kot sprejemljiva, pravična in nujna (npr. upor proti okupatorju, upor sužnjev, upor zoper izkoriščanje, sindikalno povezovanje, ki je bilo v preteklosti prepovedano, piratsko kopiranje filmov in glasbe za zasebno uporabo).

Omenjene ugotovitve prikazujejo pomanjkljivosti kazenskoprnega pogleda na kriminaliteto, zlasti v kontekstu sprejemanja takšnega pogleda kot izhodiščne definicije pojava (kriminalitete) za podrobnejšo kriminološko in sociološko analizo. Osredotočanje na kazenskopravní pogled kriminalitete vodi v zanemarjanje številnih dejanj in procesov, ki (še) niso ali tudi nikoli ne bodo zakonsko določeni kot kazniva dejanja, vendar zato niso prav nič manj škodljivi, krivični in še več, zato jih ni nič manj. Nesprejemanje zakonskih regulativ – torej nereguliranje škodljivega – lahko vodi v oškodovanje in ogrožanje ljudi in predstavlja kriminaliteto (v kontekstu hujšega oškodovanja).

Podobne argumente lahko najdemo tudi za zavrnitev interakcionističnega moralističnega pogleda. Ta se zdi v nekaterih primerih sicer sprejemljiv in ustrezen, vendar je daleč od tega, da bi ga lahko sprejeli kot univerzalno opredelitev kriminalitete. Obstajajo namreč številni primeri, ko si posamezne skupine (npr. sindikati, gibanje occupy, t. i. vseslovenska vstaja, mirovniška gibanja, svetovni socialni forum) prizadevajo spremeniti ali uveljaviti nekatere politike, vendar jim kljub (moralni) moči njihovih argumentov ne uspe. Vzrok za izključitev teh stališč iz oblikovanja politike in odsotnost njihovega zapisa v kazenski zakonodaji je zunaj vprašanja morale in je povezan z že opisano neenakomerno porazdelitvijo politične moči.

Interakcionistične in tudi konfliktne opredelitve kriminalitete kot dejanja, ki je kaznivo zaradi njegove družbene opredelitve in delovanja moralnih podjetnikov oziroma družbenopolitičnih elit, sicer lahko sprejmemo v primeru nekaterih kaznivih dejanj, ki so v skupini trenutno prepovedanih dejanj oziroma t. i. prepovedana zla (*mala prohibita*) (Bavcon et al., 2003: 36) (npr. kajenje marihuane, kritika oblasti in kršitev nekdanjega 133. člena Kazenskega zakona SFRJ (Ur. list SFRJ 34/84), kazenska prepoved homoseksualnih spolnih odnosov itn.), vendar pa jih ne moremo sprejeti kot huda kazniva dejanja, kot so npr. umori, posilstva. Razlage, da ta dejanja predstavljajo kriminaliteto zgolj zaradi družbene/zakonske opredelitve, ni mogoče sprejeti. Povedano drugače, tudi če umor, posilstvo, genocid, napadalna vojna idr. ne bi bili prepovedani z zakonom, bi kljub temu predstavljali kriminaliteto. Najbolj nazoren primer so sicer takrat legalna – vendar nedvomno kriminalna – dejanja zoper židovsko prebivalstvo in nasprotni-ke režima v nacistični Nemčiji.

Ob upoštevanju navedenih pomislekov in kritik konsenzne, konfliktna in interakcionistične opredelitve kriminalitete bomo v nadaljevanju oblikovali svojo definicijo kriminalitete. Upoštevali bomo Pečarjev (1981: 40–41) pogled na vlogo kriminologije, za katero meni, da: prvič, pojasnjuje iz svojih gledišč pojave, ki so že inkriminirani, in drugič, *obravnava družbene pojave in dogajanja, ki postajajo toliko pomembni, da jih šteje za nevarne ali moteče v vedenju in pripravlja ter opozarja družbo o potrebnostih ustreznega odzivanja*. Prav ta drugi pogled razumemo kot spodbudo po preseganju ozkega kazenskopravnega pogleda na kriminaliteto. Pečarjev dvojni pogled na temeljno znanstveno disciplino, ki se ukvarja s kriminaliteto, ni edinstven, ampak predstavlja nekakšno splošno značilnost kriminologije. Kot pravi Meško (2006: 36), se v kriminologiji kaže razlika med kontinentalno (evropsko) in ameriško kriminologijo. Za Evropo je značilen prevladujoč pogled na kriminologijo kot poddisciplino kazenskega prava, v ZDA pa prevladuje pojmovanje kriminologije kot sociološke discipline. Posledično je različno tudi pojmovanje predmeta preučevanja – v prvem primeru je ta primarno vezan na kazniva dejanja (torej pravno definicijo kriminalitete), v drugem pa je raziskovanje osredotočeno tudi na odklonskost (torej družbene opredelitve kriminalitete).

Opredelitev kriminalitete je ključna točka knjige, zato se nočemo »elegantno izogniti uporabi precej kontroverzne, emocionalno obtežene in dvoumne oznake "kriminal"« (Kanduč, 2008: 313). Izognemo se alternativni lažji poti, ki »premami« številne raziskovalce – sprejemanju legalistične kazenskopravne definicije kriminalitete. Podamo se na pot oblikovanja svoje definicije kriminalitete, saj so lahko na eni strani zakoni ali na drugi njihova odsotnost in/ali (ne)izvajanje tudi družbeno škodljivi. V teh primerih se kriminologija in sociologija ne smeta izogniti obravnavanju teh vprašanj in izzivov. Podati morata svoj kritičen in analitičen pogled na *družbena dogajanja, ki prinašajo negativne posledice in ogrožajo posameznike ali družbo*, ne glede na to, ali so strogo pravno formalno gledano legalna ali nelegalna (Bučar Ručman, 2009: 119). Dodatno potrditev potrebe po zagovoru širšega, nepravnega (recimo sociološkega, kriminološkega) pogleda na kriminaliteto najdemo tudi v poznavanju dejstva, da se kazenskopravne opredelitve kriminalitete nenehno spreminjajo in so odvisne od družbenopolitične moči različnih skupin in tudi trenutno prevladujoče morale. *Kazenska zakonodaja je praviloma refleksija morale (vrednot) in interesov družbenopolitično močnih skupin*. Kazenskopravni pristop tako v nekem trenutku kot kriminaliteto opredeljuje pojave, ki so pozneje del vsakdanje legalne družbene prakse – in obratno. Potrditve lahko najdemo v legalizaciji evtanazije, prostitucije,

homoseksualnosti, prehodov meje, ki v določenem trenutku niso dovoljeni brez vizumov, nato pa so mogoči celo brez mejne kontrole, itn.

Če odgovorimo na (pričakovane) kritike kazenskih legalistov, takšen pristop ni neobjektiven – kot je Tappan (1947) očital Sutherlandu –, saj presega navidezno pozitivistično objektivnost, pogojeno z birokratsko logiko razločevanja med zakonitim in nezakonitim. Ta namreč ničesar ne pove o vsebini dejanj. Skriva se za zakonodajo in prenaša svojo dolžnost na politiko in zakonodajalca – njemu namreč daje pravico definiranja, vključevanja oziroma izključevanja preučevanih dejanj in procesov. Obstaja tudi alternativni pristop, to je vključitev dejanj, ki sicer niso kazniva, vendar so škodljiva, v področje raziskovanja, vendar jih zaradi (domnevamo) sprejemanja legalističnega pristopa ne poimenujemo kot kriminaliteto, temveč oškodovanje, oblike viktimizacije ali kaj podobnega. Vendar prav s tem priznamo argumente konfliktnih pogledov in opredelitev, da nekaj, kar je škodljivo, kar viktimizira, ni zapisano kot kaznivo. Kot je opozoril Sellin (1938: 30), je za znanstveno raziskovanje veliko primernejše raziskovanje vedenjskih norm kot pa raziskovanje dejanj, ki so definirana kot kazniva. Takšno raziskovanje po njegovem mnenju »presega politične in druge omejitve, kar predstavlja nujno zakonitost znanosti.« Dodatno s privolitvijo v pravno pojmovanje kriminalitete priznamo, da sociološki, kriminološki (družbeni) koncept – kar kriminaliteta vsekakor je – postane sinonim za kazniva dejanja in s tem »raziskovalna last« kazenskega prava. Takšen pristop je napačen in ne smemo privoliti vanj. Zato zagovarjamo *razlikovanje med terminom kriminaliteta in kaznivo dejanje*.⁸⁰ Da bi se izognili različnim pojmovanjem in zdravorazumskemu sklepanju, prvi pojem v nadaljevanju natančno definiramo, za drugega pa lahko preprosto sklenemo, da predstavlja kršitev kazenske zakonodaje in v nekaterih primerih mednarodnih kazenskih norm. V našem raziskovanju se osredotočamo na prvega.

Takšno omejeno objektivnost želimo preseči z oblikovanjem svoje definicije kriminalitete. Definicija, ki jo oblikujemo, ne posega v področje kazenskopravnega sistema in pravnih znanosti, kjer prevladuje legalistični kazenskopravni pogled na kriminaliteto, temveč se uporablja vzporedno v svoji sferi kriminološkega in sociološkega raziskovanja. Povedano drugače, na podlagi prikazane definicije ne presojava in raziskujemo o kazenski odgovornosti

80 Če smo predhodno citirali Sellina in poudarili njegov kritičen pogled na oblikovanje kazenske zakonodaje, kot tudi nasprotovanje omejitvi znanstvenega raziskovanja na kazniva dejanja in zagovor raziskovanja vedenjskih norm, moramo za izognitev napačnim interpretacijam in morebitni zlorabi njegovega pogleda pojasniti, da Sellin (1938: 32) zagovarja ohranitev termina kriminaliteta (orig. crime) za kršitve, za katere je določena kazen s kazenskim zakonikom, in na drugi strani uporabo termina »abnormalno vedenje« za kršitve legalnih ali nelegalnih norm.

oziroma krivdi akterjev, temveč jo uporabljamo za presojanje, ali je dejanje, proces, sistem (lahko) pojmovan kot kriminaliteta – ponavljamo še enkrat – v raziskovalnem in *ne* kazensko-pravnem kontekstu.

Da je za kriminaliteto značilna večplastnost, je nazorno pokazal Jaspers (1946/2012). Ob vprašanju nemške krivde za drugo svetovno vojno in zločine, ki so se zgodili, je razdelal tipologijo štirih konceptov krivde. *Kriminalno krivdo* (in tudi odgovornost za dejanja) veže na kršitve kazenske zakonodaje in mednarodnega prava; *politično krivdo* na dejanja državnikov in državljanov države, ki so odgovorni za politično življenje njihove države; *moralno krivdo*, ki jo za svoja dejanja občutijo posamezniki (oportunizem, neukrepanje, podpiranje, sodelovanje, iskanje koristi); *metafizično krivdo*, ki predstavlja pomanjkanje absolutne solidarnosti z ljudmi kot takimi. Krivdo, ki jo človek občuti, če ne stori vsega, kar je v njegovi moči, da prepreči vsakršno krivico in zlasti zločine, ki se zgodijo v njegovi navzočnosti ali z njegovo vednostjo. Jaspers pri presojanju kazenske krivde in odgovornosti ostaja v okviru zakonskih prepovedi (s čimer soglašamo), vendar nato z uvedbo drugih konceptov krivde za kriminaliteto nazorno pokaže na širšo dimenzijo tega pojava. Najlažje bi bilo namreč skleniti, da je krivda vezana zgolj na neposredne storilce, izvrševalce – reči torej, da obstaja le kriminalna krivda –, vendar kot pokaže Jaspers, ni tako. Prav to nas dodatno spodbuja k nadaljevanju raziskovanja in iskanju svoje opredelitve kriminalitete, ki – za namene raziskovanja dejanj – presega legalistični pristop.

Oblikovanje svoje definicije kriminalitete

Ob iskanju odgovora na vprašanje, kaj je kriminaliteta, in upoštevanju predstavljenih relacij med družbeno (ne)sprejemljivimi dejanji in zakonskimi opredelitvami kaznivih dejanj, se lahko odločimo za dva pristopa. V prvem primeru lahko podobno kot Durkheim (1895/1982) sklenemo, da je kriminaliteta sicer zakonsko določena, zato sprejemamo to opredelitev, vendar ob tem poudarimo, da je lahko kršitev zakonov tudi pozitivna za razvoj družbe⁸¹ (npr. upor zoper okupatorja, upor sužnjev itn.). Drugi pristop nas vodi v drugačno razmišljanje in zahteva redefinicijo koncepta kriminalitete. Z njim prisluhnemo Sellinovemu (1938: 23) pomisleku, da »nekritično sprejemanje pravnih definicij ključnih elementov kriminološkega raziskovanja predstavlja kršitev osnovnih kriterijev znanosti. Znanstveniki morajo imeti svobodo opredeljevanja svojega pogleda.« V izbiri

81 Durkheim (1895/1982: 102) navaja primer, da »trenutna svoboda mišljenja ne bi bila nikoli zagotovljena, če ne bi prišlo do kršitev pravil, ki so jo prepovedovale.«

med tema možnostma smo se odločili za drugo in tako v nadaljevanju predstavljamo svojo definicijo kriminalitete. V njej ne samo da izključujemo prepovedana, vendar sprejemljiva (legitimna) dejanja, temveč v samo opredelitev kriminalitete vključujemo nepoštena in škodljiva dejanja, ki niso prepovedana s kazensko zakonodajo. Sprejemamo ugotovitve konfliktnega pogleda o neenaki družbenopolitični moči in njeni refleksiji v kazenski zakonodaji, zato definicija, ki jo predstavljamo, presega legalistično opredelitev kriminalitete in predstavlja (poskus) oblikovanje splošne opredelitve kriminalitete z aplikacijo teorije pravičnosti (Rawls, 1971/1999). Ne ukvarjamo se s tem, kdo je »vsilil« svojo interpretacijo kriminalitete – kot bi to morali storiti, če bi sprejeli legalističen pristop in kritično obravnavali samo (ne)sprejemanje zakonodaje –, temveč postavljamo v središče samo dejanje oziroma procese.

Po zgledu Galtunga (1969, 1990), Henryja in Milovanovića (1996, 1999) dodatno v definicijo vključujemo tudi konsekvencialistični element – oškodovanje posameznika. Pri oblikovanju delovne definicije smo si pomagali tudi z analizo Feinbergovih (2003: 27–28) desetih »načel omejitve svobode«, s katerimi pojasnjuje načela, na podlagi katerih država definira določeno dejanje kot kaznivo in s sankcioniranjem takšnega vedenja omeji svobodo posameznika. Definicija kriminalitete, ki jo podrobneje pojasnjujemo v nadaljevanju, se glasi

Kriminaliteta je nelegitimno dejanje, ki ga povzroči A, in je do X nepošteno in ga (lahko) huje oškoduje. Pri tem predpostavljamo, da je A za te posledice vedel oziroma jih je moral predvideti.

Kriminaliteta neizogibno vključuje storilca (ki ni nujno subjekt – lahko je tudi sistem), oškodovanca, nelegitimnost, nepoštenost in hujše oškodovanje oziroma možnost hujšega oškodovanja, za katerega storilec ve ali bi moral vedeti. Dodatno je lahko kriminaliteta tudi (poskus) okoriščanja z drugim kriminalnim dejanjem. V nadaljevanju pojasnjujemo posamezne elemente predstavljene definicije.

Kdo so oškodovanci in povzročitelji kriminalitete?

Povzročitelja »A« lahko predstavljajo posamezniki, skupine, organizacije, države, strukture ali sistemi, ki *povzročijo*, tj. izvajajo, ali so odgovorni, da se zgodi nelegitimno dejanje. V tem delu definicije sprejemamo Galtungovo (1969) distinkcijo med direktnim in strukturnim nasiljem oziroma Žižkovim (2007) subjektivnim in sistemskim nasiljem, kar apliciramo v definicijo

in izpeljemo v razlikovanje med direktno in strukturno kriminaliteto. Za direktno nasilje oziroma kriminaliteto je značilno, da jo izvaja »docela določljiv agent« (ibid.: 7), akter, subjekt, ki stori nelegitimno dejanje. Za strukturno kriminaliteto pa je značilno, da je »vgrajena v strukturo«, v ekonomski in politični sistem, in se kaže kot »neenaka moč in posledično neenake življenjske priložnosti« (Galtung, 1969: 171).

Kdo so oškodovanci nelegitimnih dejanj (kriminalitete), ki jih stori A? (Neposredni) oškodovanci X smo lahko vsi posamezniki, skupine, skupnosti in v nekaterih primerih tudi živali in okolje. Vsi omenjeni so lahko tudi posredni oškodovanci v primerih, ko so nelegitimna dejanja najprej usmerjena v okolje in nato posledično ogrozijo ljudi in živali.

(Ne)legitimnost in kriminaliteta

Nelegitimnost dejanja, ki ga je povzročil A, je treba obravnavati iz dveh vidikov – *ožjega (notranjepolitičnega)* in *širšega (civilizacijskega)*. Prvi koncept se nanaša na ožjo percepcijo legitimnosti, ki je vezana na odobravanje, strinjanje, podpiranje določene vsebine s strani večine prebivalstva – vezana je na posest »kapitala množice« (več glej Bučar Ručman, 2011a: 156–170). Z uveljavitvijo splošne volilne pravice postane glavni vir legitimnosti oblasti v »demokracijskih« družbah kapital množice. Ta v širšem pomenu vključuje vse prebivalstvo nekega bolj ali manj sklenjenega teritorija, na katerem imajo možnost političnega vplivanja (na primer države, mesta); oziroma v ožjem pomenu zgolj prebivalce s političnimi pravicami na tem prostoru (na primer polnoletne državljane, meščane).

Legitimnost oblasti (ali lahko rečemo celo širše političnega sistema) po Webrovem (1925/1978: 37) mnenju v sodobnih družbah najpogosteje izhaja iz »vere v legalnost«, tj. privolitve v formalne, po določeni proceduri sprejete abstraktne predpise, ki zagotavljajo vzpostavitev neosebnega reda (ibid.: 215–218). Prav ti abstraktni predpisi predstavljajo navodila za delovanje organizacije, imenovane država. V nadaljevanju Weber (ibid.: 36) pravi, da *legitimnost legalnosti* izvira iz a) prostovoljnega soglasja oziroma dogovora zainteresiranih o posameznih formalnih predpisih oziroma iz spoštovanja zakonov ali je b) vsiljena s strani oblasti, ki velja za legitimno. Ker se v »demokracijskih« državah z oblastjo in tudi s parcialnimi zakoni ne strinjajo *vs*i prebivalci, saj je vedno navzoča manjšina, ki ima drugačne poglede in nasprotuje oblasti, je očitno, da ni legitimacije legalnosti oblasti s prostovoljnim soglasjem *vseh* vključenih (cf. Kantovo (1795/2006: 76) tezo, da demokracija nujno predstavlja despotizem, saj v demokraciji »*vs*i«, ki vendarle niso vsi, sprejemajo odločitve o vseh). Legitimacija legalnosti torej temelji delno na vsiljeni legitimaciji

s strani *legitimne oblasti*, delno pa tudi na soglasju o formalnih pravilih. Legitimna oblast *pridobi legitimnost s posedovanjem kapitala množice oziroma njegove večine, ki jo pridobi na volitvah*. V sodobnih »demokratičnih« družbah obstaja po večini neizrečeno strinjanje o formalnem predpisu (na primer ustavi), ki navadno zagotavlja legitimnost oblasti tistemu, ki na volitvah pridobi največjo podporo volilcev oziroma lahko sestavi koalicijsko, ki odraža to največjo podporo udeležencev volitev. Okoli tega pravila sicer ni eksplicitno izrečenega in vsakokrat ponovljenega soglasja vseh volilcev, vendar je takšno tiho soglasje postalo del sprejemljive družbene prakse in temelj delovanja današnjih »demokracij«. To spominja na (oziroma celo izhaja iz) koncept(a) družbene pogodbe, ki prav tako temelji na neizrečenem tihem soglasju oziroma strinjanju, dokler ni izraženo nestrinjanje.

Širši, *civilizacijski pogled na legitimnost utemeljuje drugačen pristop in tega sprejemamo kot izhodišče za presojanje o (ne)legitimnosti dejanj, ki jih želimo uvrstiti v polje kriminalitete*. Legitimnosti v družbi ne more izhajati zgolj iz kapitala množice (množične podpore), temveč izhaja tudi iz občje pravičnosti in poštenosti, pri čemer kot osrednje vodilo sprejemamo Rawlsovo (1971/1999) opredelitev pravičnosti. Najbolj nazorna omejitev legitimnosti, utemeljene na množični podpori, ki je uresničena v imenu pravičnosti, je zagotovitev spektra svobode posameznika, v katero *nihče* ne more posegati, kar se ujema z Berlinovim (1969/1992) konceptom »negative svobode«. Legitimnost v širšem civilizacijskem pogledu se razlikuje od legitimnosti v ožjem pogledu v več točkah. Prva med njimi je, da je *temelj legitimnosti zagotovitev enakih temeljnih pravic in svoboščin za vse ljudi*. To se ujema s prvim Rawlsovim (1971/1999: 266) načelom teorije pravičnosti, da ima »vsaka oseba *enakopravno* pravico do najboljšežnjšega celovitega sistema enakih temeljnih svoboščin, ki je združljiv s podobnim sistemom svoboščin za vse«. Ključno v tem načelu je, da morajo biti ljudje postavljeni v enakopraven položaj, iz česar lahko izpeljemo, da *neenakopravnost posledično določa nelegitimnost*. Neenakopravnost in s tem nelegitimnost je povezana z odvzemanom moči ali izvajanjem premoči.

Temeljne svoboščine varuje prvo načelo in so v Rawlsovi teoriji pravičnosti postavljene nad drugimi pravicami in možnostmi ter jih ne moremo »upravičiti ali nadomestiti z družbenimi in ekonomskimi prednostmi« (ibid.: 54). Temeljne svoboščine so lahko omejene le v imenu svobode, ko okrepijo celoten sistem svoboščin, ki jih vsi delijo in se s tem strinjajo tudi tisti z manjšim obsegom svoboščin (ibid.: 266). Med temeljne svoboščine Rawls (ibid.: 53) šteje politične svoboščine (pravico voliti, pravico biti javni funkcionar), svobodo govora in zborovanja, svobodo vesti in mišljenja, osebno

svobodo, ki vključuje svobodo pred psihičnim in fizičnim nasiljem in osebno dostojanstvo, pravico do osebnega premoženja in svobodo pred samovoljnim odvzemom prostosti in zaplembo. Temeljne svoboščine je treba po našem prepričanju razširiti tudi na *socialne pravice*, ki morajo zagotoviti (vsaj) možnost preživetja vsem članom družbe oziroma še več, omogočiti morajo dostojno življenje. Dodatno je treba temeljne politične svoboščine razširiti prek Rawlsovega pogleda in zagotoviti možnosti aktivne udeležbe javnosti v procesu oblikovanja politik, vključevati pa morajo tudi pravico do izražanja njene lastne kulture in svobodo identitete.

Takšen pogled v opredelitev kriminalitete vključi tako strukturno kot direktno kriminaliteto, saj uvedba Rawlsovega prvega načela v koncept kriminalitete zavaruje (oziroma definira, da je njihova kršitev kriminaliteta) *človekove politične pravice in človeka v celoti – njegovo telo in duševnost – in še več, celoten kolektiv. Ob tem zagotavlja posameznikovo pravico do osebnega premoženja, ki pa ni neomejena*. Ne smemo namreč spregledati, da Rawls (ibid.: 54) izrecno poudarja, da med temeljne svoboščine, ki jih varuje prioritarno prvo načelo teorije pravičnosti, ne vključuje pravice do lastnine produkcijskih sredstev in svobode pogodb, kot jo razume doktrina *laissez-faire*, s čimer se približa marksističnemu pogledu. Pri tem se postavi vprašanje, zakaj je legitimno omejevanje absolutne svobodne akumulacije in posesti ekonomskega kapitala. Če sledimo trditvi, da je legitimno stanje, v katerem je posameznik svoboden, moramo pri tem poglobljeno iskati odgovor na vprašanje, kaj za nas pomeni posameznikova svoboda in na svobodo katerega posameznika gledamo. Če pri tem priznavamo, da je človeško življenje vključeno v družbo, da človek ni le individuum, ki živi robinzonsko življenje z ramo ob rami z drugimi Robinzoni, ampak je družbena žival, del skupnosti, v kateri živi, potem moramo gledati na najširšo svobodo *vseh* članov družbe in ne le na ultimativno, neomejeno *ekonomsko* svobodo dominantne skupine in njenih privilegiranih posameznikov (družbene ekonomske elite).

Kot je zapisal že Mill (1859/2003), je svoboda posameznika dopustna, vse dokler njegovo ravnanje ne škodi drugim. Temu lahko dodamo še Durkheimov (1893/1984: xxxiii) pogled, ki pravi, da »svoboden sem lahko samo toliko časa, dokler je drugemu onemogočeno izkoriščanje njegove fizične, ekonomske ali kakršnekoli druge superiornosti, s katero bi omejeval mojo svobodo.« Neomejena ekonomska svoboda torej ne spada v področje neodtujljive svobode (»negativne svobode« oziroma v razširjen koncept temeljnih svoboščin) posameznika in je lahko (mora biti) omejena v imenu splošne družbene pravičnosti in svobode tistih, ki so v najbolj neugodnem

položaju (Rawls, 1971/1999), ali če takšna neomejena svoboda predstavlja grožnjo in pomembno zmanjšanje kakovosti življenja ljudi. Naš pogled je širši kot Rawlsov in obsega dobro celotne družbe, še več, globalnega kolektiva, družbe kot celote. Družbene in tudi individualne cilje lahko dosegamo le v kolektivu. Le ob delitvi dela, skupnem delovanju, sodelovanju, kolektivnosti in (vsaj minimalni) solidarnosti lahko sploh preživimo kot posamezniki. Prav iz te (minimalne) solidarnosti do sočloveka izpeljemo tudi nujnost pomoči v primeru nevarnosti (vsaj) na način, da ne ogrožamo svoje varnosti. Odrekanje nujne pomoči ogroža obstoj skupnosti in predstavlja nelegitimno dejanje. Če gremo še korak dlje in poleg preživetja vključimo napredek, je tudi ta mogoč le ob kolektivnem delovanju. Svoboda in uresničitev individua je torej mogoča le ob svobodi kolektiva.

Značilnost civilizacijskega pogleda na legitimnost odkriva, da legitimnosti ne more zagotavljati le nedotakljiva osebna svoboda posameznika. Zagotovljeni morajo biti namreč tudi pogoji, da se to svobodo sploh lahko uporablja. Zagotoviti pa jih je mogoče le s socialno občutljivimi politikami, ki ne delujejo zgolj *post festum*, temveč *ex ante* (preprečujejo nastanek neenakosti). Prav zato smo polje temeljnih svoboščin razširili tudi na socialne pravice. Razprava o tem, s katerimi spremembami in politikami lahko to dosežemo, ostaja odprta. Z uporabo »načela razlike« lahko dodamo, da so *nelegitimna vsa (sistemska) določila (in posledična dejanja), ki ohranjajo ali celo povečujejo družbene in ekonomske neenakosti in s tem ne prinašajo koristi (vsaj) tistim, ki so v najslabšem položaju in še več – koristijo celotni skupnosti*. Prav ta pogled naj bo izhodišče, ki ga uporabimo pri razlagi nelegitimnosti sistemske oziroma strukturne kriminalitete. Takšna omejitev gospodarske svobode bi v zameno prinašala ekonomsko in socialno svobodo, svobodo labour in politično svobodo.

Z zagovorom omejitve ekonomske svobode soglašamo z Marxovim (1867/1961: 860) pogledom na razlikovanje med kapitalistično zasebno lastnino, ki je posledica prilaščanja presežne vrednosti in izhaja iz posesti kapitala, in osebno zasebno lastnino, ki je utemeljena na našem lastnem delu. Prvo vidimo kot nelegitimno, druga pa je legitimna. Legitimno je namreč tisto delovanje, ki na ekonomskem področju pred pravico do neskončne akumulacije ekonomskega kapitala v rokah maloštevilnih posameznikov postavlja načelo pravičnosti (ne morem si v celoti lastiti nečesa, kar je rezultat dela nekoga drugega), solidarnosti in globalne človeške družbene soodgovornosti. Kršenje tega civilizacijskega načela predstavlja strukturno kriminaliteto (npr. odrekanje zdravstvene oskrbe tistim, ki niso zmožni plačila, odrekanje možnosti izobrazbe, če nekdo ne zmore plačati šolnine,

odrekanje uporabe znanja zaradi omejitev avtorskih pravic in pravic patentov). Prav to ločuje (bi moralo) ljudi v demokratičnih družbah od delovanja po načelu *homo homini lupus* (ali če parafraziramo premožen revnemu volk). Ob tem na drugi strani zagovarjamo, da je legitimno, da posameznik uživa sadove svojega dela, ki se odraža v obliki osebne zasebne lastnine.

Med nelegitimna dejanja štejemo tudi dejanja, ki predstavljajo okoriščanje (oziroma poskus takšnega dejanja) s kriminaliteto. Okoriščanje izpeljemo iz pojasnila nelegitimne prisvojitve ekonomskega kapitala. Razumemo ga kot izboljšanje položaja z izkoriščanjem prvotnega kriminalnega dejanja ali procesa in pridobitev prednosti, ki jih drugače ne bi bilo. Pri tem A za to dejanje ve ali bi moral vedeti. Pridobljene prednosti se navadno kažejo v obliki izboljšanja gmotnega položaja, lahko pa tudi drugače (npr. povečanje družbene moči, vpliva, ugleda). Okoriščanje pomeni, da sicer samega dejanja ne bi mogli opredeliti kot kriminaliteto, vendar ga označimo kot takšnega, ker je v povezavi s prvotnim kriminalnim dejanjem.⁸²

Umestitev temeljnih svoboščin v definicijo kriminalitete omogoča izključitev pozitivnih oblik kršitve zakonodaje iz polja kriminalitete (npr. upor proti okupatorju, upor sužnjev, upor proti izkoriščanju). Boja in prizadevanja za zagotovitev ali ohranjanje temeljnih svoboščin z uvedbo tega koncepta ne moremo razumeti kot kriminaliteto, temveč obratno – kriminaliteta je ogrožanje teh svoboščin. S takšnim pristopom se izognemo tudi uporabi kontradiktornega termina pozitivna kriminaliteta.

V definiciji kriminalitete smo določili, da mora obstajati povezava med A in dejanjem, ki (lahko) oškoduje X – obstajati mora namreč tudi vedenje o posledicah, ki jih dejanje ali proces (lahko) povzroči. Da dejanje opredelimo kot kriminaliteto, *mora obstajati naklep*, ki ga določa poznavanje oziroma nujnost predvidevanja posledic dejanja oziroma procesa.⁸³ Omenjeno poznavanje posledic (oziroma pričakovana nujnost poznavanja posledic) bi lahko navedli tudi kot značilnost (ne)legitimnosti dejanja. Dejanja namreč ne moremo označiti kot nelegitimnega, če objektivno ni bilo mogoče predvideti njegovih (negativnih) posledic.

82 Prodaje avtomobilskih nadomestnih delov ne moremo označiti kot kriminaliteto, drugače pa je, če prodajalec zavestno prodaja ukradene dele. Podobno velja za prodajo drugih izdelkov, ki je lahko del trgovske dejavnosti, lahko pa predstavlja tudi kriminaliteto, če gre za izdelke, ki so bili pridobljeni s kriminaliteto. Enako velja na makro ravni v primerih izkoriščanja držav, kjer si močnejše države z različnimi mehanizmi nelegitimno podredijo šibkejšo in si prisvojijo njihove vire za doseg gospodarske koristi svoje države oziroma ekonomskopolitične elite v tej državi.

83 Zdravljenje bolnika z zdravili, za katere je zdravnik glede na svoje znanje in raziskave prepričan, da mu koristijo, kljub temu da se lahko pozneje izkaže, da so mu dejansko škodovala, ne more biti kriminaliteta. Povsem drugače pa je, če zdravnik ve, da zdravila škodujejo bolniku in jih kljub temu uporablja, ob tem pa ne seznanj bolnika s posledicami in nima njegove privolitve.

(Ne)poštenost in kriminaliteta

Med merili za presojanje o širši dimenziji legitimnosti dejanja je treba upoštevati tudi (*ne*)poštenost. Poštenost se v naši definiciji kriminalitete pojavlja na dveh ravneh. Prvič kot eno od meril presojanja legitimnosti, saj če dejanje ni pošteno, tudi ni legitimno. Drugič kot značilnost dejanja, ki je v relacijskem odnosu z osebo X (ko smo zapisali, da je dejanje, ki ga povzroči A, *nepošteno do X*). V obeh primerih je nepoštenost opredeljena enako – čeprav presojanja o poštenosti v obeh primerih ne smemo enačiti, saj gre v prvem primeru za splošno (*ne*)poštenost dejanja, v drugem pa za nepoštenost v relaciji do osebe X. Ob tem težko pričakujemo, da bo dejanje pošteno in nepošteno do osebe X (ali obratno).

Nepoštenost razumemo kot prikrivanje informacij o dejanju ali procesu ali njegovih možnih posledicah. Dejanje ni pošteno, če je oseba X dejanje sprejela, podprla ali izvajala z njim povezane druge dejavnosti, vendar pri tem ni imela vseh razpoložljivih informacij o samem dejanju, saj so bile prikrite ali je imela lažne oziroma zavajajoče informacije oziroma je bila v odločitev prisiljena ali drugače zavedena. Nepoštenost lahko enačimo s konceptom varanja, kot ga opisuje Kanduč (2009: 224), ko pravi, da gre za (po)ustvarjanje videza, ki ne ustreza »dejanskemu stanju« in predstavlja nekakšno zavajanje ali prikrivanje »resnice«. A s svojim nepoštenim delovanjem pri X »ugnezdi zmoto, iluzijo, zablodo, napačno prepričanje, mnenje ali predstavo oziroma napačno pričakovanje« (ibid.). Za pošteno dejanje se predpostavlja, da zavaruje – vsekakor pa ne izkoristi – nevednega, neinformiranega in nemočnega, zato je nepoštenost torej tudi neposredno izkoriščanje (ali zavestno dopuščanje takšnega izkoriščanja) nevednosti, neinformiranosti, nemoči, odvisnosti. Dodatno je dejanje nepošteno, če oseba X sploh ni vedela zanj, ga ni dovolila, je pa dejanje v vzročno-posledičnem odnosu z njo in bi zato morala vedeti zanj. O nepoštenosti na drugi strani ne moremo govoriti, če je bila oseba X polno informirana in se je prostovoljno odločila ali prosila za določeno dejanje in s tem tudi sprejela odgovornost za njegove posledice.

(Ne)poštenost ni nujno povezana z oškodovanjem. Dejanje je lahko sicer pošteno oziroma vsaj ni nepošteno, vendar kljub temu oškoduje posameznika. Samo zaradi oškodovanja dejanja ne moremo kategorizirati kot kriminaliteto.⁸⁴ Ne velja pa trditev, da nepošteno (in nelegitimno) dejanje,

84 Nakupa avtomobila ali nepremičnine, pri katerem je bil posameznik popolnoma informiran, v enakopravnem položaju kot vsi drugi kupci in se je odločil za nakup prostovoljno in svobodno, ne moremo označiti kot nepoštenega, čeprav se zgodi, da vrednost kupljenega blaga bistveno upade in s tem oškoduje posameznika. Podobno velja za primere nesreč, kjer se zaradi spleta različnih nepredvidljivih okoliščin zgodi nesreča, s katero je posameznik oškodovan.

ki ne povzroči oškodovanja, ne predstavlja kriminalitete. Kriminaliteta obsega tudi dejanja, ki ne oškodujejo nikogar. Prav za izogibanje temu, da bi bila kriminaliteta vedno povezana le z dejanskim oškodovanjem, smo v definicijo zapisali, da dejanje (*lahko*) huje oškoduje posameznika. Oblikovana definicija gre celo dlje in kot kriminaliteto opredeljuje dejanja, ki bi lahko oškodovala posameznika, vendar ga ne. Celo več, dejanje lahko celo prinese pozitivne posledice, vendar je zaradi nelegitimnosti in nepoštenosti do X še vedno opredeljeno kot kriminaliteta.⁸⁵

Oškodovanje in kriminaliteta

Oškodovanje (ali poskus oškodovanja) je nujno povezano z zlorabo moči in je neizogibna komponenta kriminalitete. Koncept oškodovanja, ki ga sprejemamo, se ujema s Feinbergovim (1987: 34–37) načelom oškodovanja. Po njegovem mnenju se oškodovanje nanaša na prizadetje interesa drugih. Predstavlja poslabšanje posameznikovih potencialov oziroma možnosti ali interesov, ki je krivično (tj. krši njegove pravice). To se ujema tudi s tezo Milovanovica in Henryja (2001: 166) o oškodovanju z odvzemom, ki ga vidi ta kot odvzem z uporabo moči, na koncu pa se oškodovanec znajde v slabšem položaju kot pred tem. Kljub temu v nasprotju z Milovanovicem in Henryjem ne sprejemamo subjektivne ocene oškodovanja oziroma ocene žrtve kot merila za določanje oškodovanja. V številnih primerih žrtve zaradi različnih razlogov (npr. ideološke interpelacije, osebne manipulacije, nezmožnosti presoje) ne morejo prepoznati svojega položaja in viktimizacije. Bolj objektivna kot subjektivna ocena žrtve o oškodovanju je uporaba Feinbergovega (ibid.: 35) testa za določanje oškodovanja potencialov. Po njegovem mnenju gre za oškodovanje takrat, ko se posameznikovi interesi znajdejo v slabšem položaju, kot bi bili, če se dejanje ne bi zgodilo. To je tudi osrednja teza opredelitve oškodovanja, ki jo sprejemamo v naši definiciji. Ob tem je treba poudariti, da oškodovanje v kontekstu kriminalitete vedno razumemo kot relacijski odnos ali proces, kjer A oškoduje X, ne more pa X prostovoljno oškodovati samega sebe. Iz definicije kriminalitete so tako izvzete vse oblike oškodovanja, ki jih X zavestno in brez pritiska stori zoper sebe.⁸⁶ Dodatno v definiciji izključujemo uporabo moči, ki tudi oškoduje, vendar je odziv na

85 Če nekdo z zavajanjem, s pomanjkljivimi informacijami ali celo v nevednosti osebe X uporabi njena sredstva za tvegane naložbe, za katere se X ob polnih informacijah ne bi odločila, je dejanje, tudi če ustvari dobiček, še vedno opredeljeno kot kriminaliteta.

86 Takšna opredelitev izključuje iz definicije kriminala različna dejanja, ki oškodujejo posameznika, za katere se je odločil prostovoljno in v odločitve ni bil vreden (npr. samomor, evtanzijo, uživanje drog itn.).

predhodno kriminaliteto. Vendar je ta izključitev pogojena s tem, da je treba takšno uporabo moči omejiti takoj, ko je primarna kriminaliteta preprečena ali nevtralizirana. Vsaka uporaba moči prek te meje (lahko) predstavlja oškodovanje in kriminaliteto.

Definicija kriminalitete vključuje kvantitativno dimenzijo oškodovanja, saj predpostavlja, da gre pri kriminaliteti za *hujše* oškodovanje, oziroma, če smo natančni, tudi zgolj za poskus, ki lahko vodi v hujše oškodovanje. Omenjeni kvantitativni element smo vključili zato, ker izhodiščni pogled na kriminaliteto predpostavlja, da gre za dejanja, ki (lahko) prinašajo hujše oškodovanje ali, kot pravi Kanduč (1994: 270), zločin, hudodelstvo – oziroma kriminaliteta – implicira, da je ravnanje povezano z »zlom«, z neko nedopustno, protipravno (krivično) škodo, ki ima poleg te kvalitativne še pomembno – precej veliko – kvantitativno razsežnost. Oškodovanje je pri tem ocenjeno skozi (možno) posledico – psihično, fizično, gmotno, razvojno oškodovanje. Uvedba elementa *hujšega* oškodovanja v definicijo kriminalitete omogoča pripis izrazito negativnih dejanj s hujšimi posledicami v polje kriminalitete. Dodatno omogoča tudi razlikovanje med kriminaliteto in odklonskostjo. Razlikovanje med kriminaliteto in odklonskostjo vežemo na oškodovanje, ki ga dejanje (lahko) povzroči. Odklonskost razumemo kot nelegitimno dejanje, ki lahko povzroča zgolj manjšo škodo oziroma je sploh ne povzroči, pri kriminaliteti pa gre neizogibno za hujše oškodovanje. Presoja o tem, kaj je hujše oziroma milejše oškodovanje, je vezana na posledice, ki jih oškodovanje (psihično, fizično, ekonomsko) povzroči na žrtvi (absolutno škodo), in oceno o resnosti dejanja glede na obseg posledic dejanja, upoštevajoč razmere v določeni družbi (relativno škodo).

Ob analiziranju oškodovanja je treba opozoriti, da med kriminaliteto lahko štejemo le oškodovanja, ki so jih storili ljudje ali so se zgodila zaradi ljudi. S tem izključimo naravne nesreče ali druge oblike oškodovanja (npr. napad divje živali), ohranimo pa možnost, da A oškoduje X tudi posredno prek živali ali okolja (npr. naščuva psa, da napade drugega človeka, oškoduje X z uničenjem, onesnaženjem ali spreminjanjem okolja ali ekosistema).

Če smo se podali na pot oblikovanja svoje delovne definicije kriminalitete zato, da smo zagotovili znanstveno in raziskovalno avtonomijo in osvoboditev od ujetosti v legalističen kazenskoopravni pogled, se postavlja vprašanje, kakšno je razmerje med predstavljenimi definicijami in kazensko zakonodajo. Veljavnost delovne definicije kriminalitete smo preizkusili tako, da smo po oblikovanju definicije z njo preverjali številna konkretna dejanja oziroma procese in ugotavljali, ali jih definicija vključi oziroma izključi iz polja kriminalitete. Tako smo tudi ugotovili, kje se oblikovana definicija prekriva ali

razlikuje od kazenske zakonodaje. V nekaterih primerih je omenjena definicija širša kot določila kazenskih zakonikov,⁸⁷ v nekaterih primerih pa tudi ožja. Širša je pri vključevanju dejanj in procesov, ki jih kazenski zakoniki – če smo natančni zakonodajna veja oblasti – kapitalističnih »demokracij« sploh ne prepoznajo kot problematične ali kot kriminaliteto (npr. izkoriščanje na delovnem mestu, dohodkovne neenakosti, škodljivo kopičenje ekonomskega kapitala, ki ni v korist skupnosti, okoljska kriminaliteta, (nekatero) legalne vojne, druge oblike legalnega nasilja (kriminalitete) države (določene oblike ravnanja z begunci, kot npr. zapiranje meja, kriminalizacija migracij), nelegitimno delovanje gospodarskih subjektov (npr. »offshore economy« in druge oblike izogibanja plačilu davkov) itn.). Definicija je na drugi strani ožja v primerih, ko iz svoje opredelitve kot kriminaliteto ne pripozna legitimnih, vendar nezakonitih dejanj (npr. upora zoper izkoriščanje ali okupacijo, »piratsko« kopiranje za zasebno uporabo in druge oblike kršitev »avtorskih« pravic, evtanazijo, nelegalno prehajanje državne meje). Kljub tej distinkciji med oblikovano definicijo in kazenskim zakonikom lahko prepoznamo ujemanje obeh pri najbolj pogostih (vsaj najbolj pogosto prijavljenih in obravnavanih (kaznivih) dejanjih) – tj. premoženjske in nasilniške kriminalitete.

MIGRACIJE IN KRIMINALITETA

V prejšnjem poglavju smo oblikovali definicijo kriminalitete, ki jo zdaj povezujemo z drugim pojavom, tj. mednarodnimi migracijami. Ugotovljamo, kje so presečišča med obema pojavoma, kakšne so njihove značilnosti, vzroki, posledice itn. Po pregledu literature ugotovimo, da je obravnavano področje razmeroma zapostavljeno. Avtorji, ki ga raziskujejo, se po večini osredotočajo zgolj na posamezen segment povezave (npr. kriminaliteto priseljencev in njihovih potomcev, oblike viktimizacije priseljencev, tihotapljenje ljudi, trgovino z ljudmi, rasizem, nestrpnost itn.), le redki pa podajajo širši pogled in odkrivajo celotno povezavo med migracijami in kriminaliteto. Tisti, ki se vendarle podajo na pot predstavitve takšnega celostnega pogleda, v veliki večini ostajajo korak pred ciljem. Večina med njimi se namreč osredotoča le na direktno nasilje oziroma direktno kriminaliteto, spregledajo pa strukturno nasilje oziroma strukturno kriminaliteto.⁸⁸ Tudi v slovenskem prostoru so bile opravljene raziskave in znanstvene objave s

87 Pri tem se ne nanašamo na konkreten kazenski zakonik, temveč na splošna načela kazenskih zakonikov zahodnih »demokracij«.

88 Za preprečitev morebitne terminološke zmede je treba pojasniti, da kot sinonim uporabljamo termine strukturno nasilje, sistemsko nasilje, strukturna kriminaliteta in sistemska kriminaliteta. Enako velja tudi v primeru terminov direktno nasilje in direktna kriminaliteta.

posameznih ozkih področij povezave med kriminaliteto in migracijami,⁸⁹ širšo povezavo pa je doslej mogoče zaznati le pri Pečarju. V treh člankih (enem iz leta 1980 in dveh iz leta 1998)⁹⁰ je – kot tudi v nekaterih drugih primerih (na primer ekološki kriminaliteti in kriminologiji vojne) – opravil pionirsko delo pri predstavitvi širšega kriminološkega pogleda na široke povezave med migracijami in kriminaliteto. Vendar lahko tudi pri tem opazimo, da se osredotoči na direktno kriminaliteto in ob tem zapostavi strukturno. Pokaže sicer na njene posledice in delno tudi na vzroke, vendar ne preide v njeno globino in ozadje.

Na podlagi pregleda literature in aplikacije drugih socioloških in kriminoloških ugotovitev oblikujemo strukturni model medsebojnega presečišča dveh pojavov – kriminalitete in mednarodnih migracij. Rezultati teh ugotovitev so grafično prikazani v strukturnem modelu na sliki 4. Presečišče med kriminaliteto in (mednarodnimi) migracijami je mogoče ugotoviti v obliki:

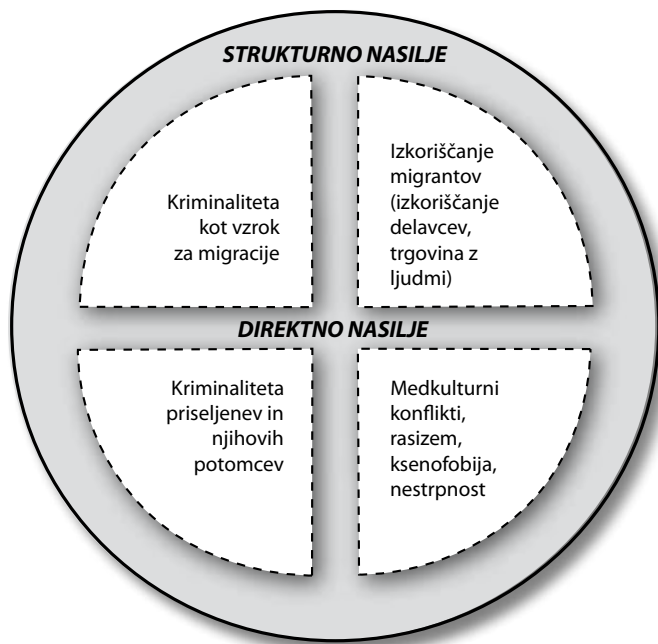
1. *Strukturnega nasilja oziroma strukturne kriminalitete*, ki deluje v ozadju direktnega nasilja
2. *Direktnega nasilja oziroma direktne kriminalitete*, ki se kaže v teh oblikah:
 - a) kriminaliteta, ki deluje kot dejavnik potiska in vzrok za mednarodne migracije (politično nasilje in nasilje države, vojne, spopadi, ekonomsko nasilje, okoljska kriminaliteta, etnični in verski konflikti, organizirana kriminaliteta itn.),

89 Med slovenskimi raziskavami in (znanstvenimi) objavami o migracijah in kriminaliteti (posameznih oblikah) lahko najdemo te tematske sklope (in avtorje), pri tem navajamo zgolj sociološke in kriminološke raziskave ter prispevke, iz pregleda pa smo izključili predvsem prispevke, vezane na pravne značnosti, ki so se po večini ukvarjali z zakonodajnimi in mednarodnimi pogodbenimi vidiki migracij in kriminalitete: življenje potomcev priseljencev v Sloveniji in povezava s (nasilniško) kriminaliteto (Lesar, 1998; Razpotnik, 2002; 2004; 2006); kriminaliteta tujih državljanov v Sloveniji (Trnovšek, 1997); kriminaliteta beguncev in strah pred kriminaliteto beguncev (Meško, Lobnikar, 2000); življenjske, delovne razmere in zaposlovanje delavcev migrantov v Sloveniji (Bučar Ručman et al., 2013; Bučar Ručman, Frangež, 2014; Medica, Lukič, Kralj, 2011; Mozetič, 2009a, 2009b; Mozetič, Pavličič, Pistotnik, 2012; Pajnik, Bajt, Herič, 2010); nestrpnost, diskriminacija in konflikti med etnično slovensko populacijo, formalno politiko in priseljenici (Breznik, 2005; Dragoš, 2002, 2004; Kozinc, 2005; Kralj, 2008a; Kuzmanič, 1999; Pečar, 1993b; Trnovšek, 1995; Zdravkovič, 2006); razmere in odnos do prisilcev za azil in beguncev (Jazbinšek, Palačič, 2009; Pajnik, Lesjak-Tušek, Gregorčič, 2001; Zorn, 2003; 2006); sovražni govor (Leskošek, 2005a; 2005b), nestrpnost in poročanje medijev o priseljenicah (Bučar Ručman, 2011b; Jalušič, 2001; Kuhar, 2001); institucionalizirana diskriminacija in neorasizem ob izbrisu prebivalcev iz registra stalnih prebivalcev (Bratož, Hanžek, Samaluk, 2004; Kogovšek Šalamon et al., 2010; Lipovec Čebtron, 2011; Zorn, 2004; Zorn, Lipovec Čebtron, 2011 itd.); prisilnih migracijah (Klinar 1992a, 1992b, 1993a; Mežnarič, 2003); tihotapljenje ljudi in trgovina z ljudmi (Bučar Ručman et al., 2013; Bučar Ručman, Frangež, 2014; Čurin, 2006; Dobovšek, 2012; Dobovšek, Žibert, Pirnat, 2008; Leskošek, 2006; Pajnik, 2009; Peršak, 2003; 2005; 2007; Pajnik, Kavčič, 2007; Popov, 2002; Selinšek, 2006; Stare, 2007; Sori, 2009; Zavrtnik Zimic et al., 2003; Zavrtnik Zimic, Pajnik, 2005); strukturno nasilje države, nadzor meja in trdnjava Evropa (Beznez, 2006; Mozetič, 2009a, 2009b; Zavrtnik Zimic, 2003); vprašanje vpliva neregularnih (ilegalnih) migracij na varnost (Batis, 1999).

90 Več glej Pečar, J., *Kriminološki pogledi na migracije* (1980); *Sodobne migracije in kriminologija* (1998a) in *Migracije in kriminaliteta* (1998b).

- b) kriminaliteta, ki je povezana z izkoriščanjem legalnih in neregularnih migrantov (trgovina z ljudmi, tihotapljenje ljudi, siljenje v prostitucijo, eksploatacija delavcev migrantov in druge oblike nasilja nad njimi),
- c) kriminaliteta priseljencev (tujcev) in njihovih potomcev,
- d) kriminaliteta, ki temelji na nestrpnosti, ksenofobiji in rasizmu – ta lahko poteka v odnosu imigrantske države do priseljencev (institucionalizirane oblike), imigrantske družbe do priseljencev (nestrpnost, predsodki, ksenofobija), kot tudi priseljencev do imigrantske družbe, države in drugih skupin priseljencev (medkulturni konflikti).

Slika 4: Model povezave kriminalitete (strukturne in direktne) z mednarodnimi migracijami

Kot izhodišče modela smo postavili strukturno nasilje, ki (ne)posredno vpliva na druge oblike direktne kriminalitete. Deluje kot dejavnik iz ozadja in ga pogosto ni mogoče takoj prepoznati. V model smo vključili tudi štiri kategorije direktne kriminalitete (nasilja), ki so povezane z mednarodnimi migracijami. Vse omenjene oblike predstavljamo v nadaljevanju.

Strukturno nasilje oz. strukturna kriminaliteta

Med pogledi, ki vidijo negativne posledice tudi kot rezultat delovanja strukturnih procesov in ne le individualnih dejanj, je v ospredju Galtungova delitev na direktno in strukturno nasilje⁹¹ ali – kot bi lahko sklenili v naši razpravi – direktno ali strukturno kriminaliteto. Galtung (1969: 170–171) navaja, da direktno nasilje vključuje prepoznavnega akterja nasilja, strukturno nasilje pa nima takšnega akterja, saj je vgrajeno v strukturo in se kaže kot »neenaka moč in posledično neenake življenjske priložnosti«. Galtung (1990: 294) pravi, da je »direktno nasilje dogodek, strukturno nasilje pa je proces«. V prvem primeru govorimo o dejanju, ki ga stori človek, storilec, v drugem primeru je storilec sicer lahko človek, toda njegova krivda presega njega samega (vendar mu pri tem ne daje absolutne imunitete za individualno odgovornost). Ta človek je namreč le orodje celotnega sistema. Kot pravi Žižek (2007: 18), sistemskega nasilja (kapitalizma) ni mogoče pripisati konkretnim posameznikom in njihovim zlim namenom, saj je to nasilje povsem objektivno, sistemsko, anonimno.

Obe obliki nasilja – direktno in strukturno – lahko človeka ubijeta, pohabita, poškodujeta, mučita, ogrožata. Povedano drugače, posledice so iste, različen je le način oškodovanja. Kljub temu da lahko tudi v primerih strukturne kriminalitete identificiramo posamezne akterje nelegitimnih dejanj, je treba ločiti med subjektivno in strukturno ravnijo kriminalitete, saj so v drugem primeru na delu »večje sile« od posameznika. Nepravilno je pripisati krivdo *le* posamezniku, ki v sistemu, ki opravičuje, utemeljuje, zagovarja, legitimizira in od posameznika zahteva določeno ravnanje, to dejanje dejansko stori. Krivca moramo iskati *tudi* v sistemu, ki ga personificirajo nosilci družbenopolitične moči, njegovi zagovorniki in agitatorji. Na omenjeno razmejitev nazorno pokaže Kanduč (2010: 56), ki opozarja, da je požrešnost kapitalističnega sistema najpogosteje pripisana pohlepu posameznikov, takšen pogled – sicer lahko razumljiv, preprost, prepričljiv – pa zanemari številne sistemske, strukturne, kulturne in situacijske dejavnike. Spregleda se že to, da se takšni posamezniki odzivajo na temeljne družbene impulze in delujejo v skladu z vrednotami sodobne kapitalistične družbe. Materializem, tekmovalnost, brezobzirnost in druga dejanja v duhu slogana »*it's just business*«, potrošnja in določanje družbenega položaja s potrošnimi dobrinami – zmožnostjo kupiti in imeti

91 Galtung (1990: 291) je pozneje uvedel tudi koncept kulturnega nasilja, za katerega pravi, da »obsega tisti vidik kulture, simbolično sfero našega obstoja – ponazorjen z religijo, ideologijo, jezikom, umetnostjo, empirično in formalno znanostjo (logiko, matematiko) –, ki je uporabljen za legitimacijo direktnega ali strukturnega nasilja.« Povedano drugače, kulturno nasilje je uporaba ideoloških aparatov za namen legitimacije direktnega ali strukturnega nasilja.

več kot drugi – so namreč temeljno vodilo današnjih kapitalističnih družb. Pohlepa ne smemo razumeti kot osebne značilnosti posameznika, temveč ga moramo razumeti kot posledično stanje sistemskih zahtev in ciljev kapitalističnega sistema. Pohlep ni odklon, ampak je gorivo in celo vrednota, ki je vključena v osnovno enačbo sistema. Posamezniki (pohlepneži), ki ravnajo v skladu s temi pravili (in vsi, ki si to želijo, vendar še ne morejo), so torej v normativnih merilih takšne družbe zaznani kot nadpovprečno uspešni, zato njihovo ravnanje ni presenetljivo – toliko manj, če spomnimo na Mertonovo (1938) ugotovitev o inovaciji kot prilagoditvi na razliko med družbeno determiniranimi cilji in sredstvi za njihovo doseganje. Kot na primeru krivde za vojne zločine nacističnega režima utemljuje Jaspers (1946/2012), »so državna dejanja hkrati osebna dejanja. Zanje odgovarjajo in zanje nosijo pravno (kazensko – op. A. B. R.) odgovornost ljudje kot posamezniki.« Pri določanju individualne krivde za strukturno nasilje lahko sledimo podobnemu pristopu, kot ga pozna mednarodno pravo pri tehtanju odgovornosti ob kršitvah mednarodnega humanitarnega prava (zločini zoper mir, vojni zločini in zločini zoper človeštvo). Posameznik ni (kazensko) odgovoren le za tista dejanja, v katera je bil prisiljen z grožnjo po odvzemu njegovega življenja, vse druge oblike odvzema ali ne pridobitve privilegijev ne morejo biti opravičilo in alibi za njegovo individualno odgovornost.

Galtung (1990: 292) pojmuje nasilje – tako strukturno kot direktno – kot »napade na osnovne človeške potrebe in splošneje na življenje, ki bi se jih bilo mogoče izogniti, povzročijo pa zmanjšanje realne možnosti zadovoljevanja potreb pod stopnjo, ki je potencialno mogoča«. Nasilje je torej dejanje, ki napada osnovne človeške potrebe in zmanjša možnost zadovoljitve teh potreb pod raven, ki bi jo posameznik dosegel, če se nasilno dejanje ne bi zgodilo. Omenili smo že, da Galtung osnovne človeške potrebe deli v štiri sklope: potrebo po preživetju, potrebo po blaginji, potrebo po identiteti in potrebo po svobodi. Te potrebe pa ogroža tako direktno kot strukturno nasilje oziroma kriminaliteta – na primer potrebo po preživetju lahko ogrozi osamljen morilec ali pa sistem, ki prepušča ljudi umiranju zaradi lakote, pomanjkanja zdravstvene oskrbe, izčrpanosti zaradi dela in delovnih poškodb, vojaškega napada države itn. Kot smo že ugotovili, je rezultat direktne in strukturne kriminalitete lahko isti – v omenjenem primeru smrt. Enako velja za druge kategorije osnovnih človeških potreb (več glej v Galtung, 1990).

Galtungova opredelitev strukturnega nasilja podaja drugačen, razširjen pogled na nasilje in omogoča, da presežemo ideološko zaslepljenost, ki jo dosegajo ideološki aparati države (Althusser, 2000) oziroma mehanizmi kulturnega nasilja (Galtung, 1990). Ti nas namreč ohranjajo v obsojanju

direktnega nasilja, ne osredotočimo pa se še na hujšega storilca – strukturno nasilje. Žižek (2007: 16) pravi, da je v tej neverjetni obsesiji današnjih družb z nasprotovanjem vsem oblikam subjektivnega (direktnega) nasilja »nekaj sumljivega, docela simptomatskega, kakor da bi si obupano prizadevali preusmeriti našo pozornost od pravih težav, kakor da bi se trudili zabrisati druge oblike nasilja«. Danes smo vse bolj občutljivi na vse vidne, jasne, določljive in oprijemljive grožnje, do njih zaostrujemo svoj odnos, na drugi strani vse »nevidne« grožnje in tveganja, ki nas še bolj ogrožajo, dopuščamo, sprejemamo, odobravamo, zagovarjamo, še več, celo izvajamo. Splošno sprejemljivo in pričakovano je, da vsi obsojamo umore, posilstva, šolsko nasilje in vse druge benigne družbeno moteče in nesprejemljive pojave, ob katerih pričakujemo in zahtevamo, da se bo proti storilcem teh dejanj ukrepalo (zahtevamo, naj jih celo vse ostreje kaznujejo), sočasno pa se učimo in smo naučeni sprejemati, opravičevati, delovati in celo podpirati malign sistem, ki legalizira nasilje, množične žrtve in umiranje. Njegov obstoj dodatno podpiramo tako, da njegove krute posledice simbolično odpravljamo z različnimi darili v obliki humanitarnih akcij in pomoči. Pomagamo, vendar ne vidimo, da je praviloma isti mehanizem, ki ustvarja potrebo po naši pomoči, hkrati tudi tisti, ki viktimizira nas. Podpiramo in se učimo realizirati maksimizacijo profita za vsako ceno, kar vodi v izkoriščanje manj razvitih regij in ljudi »tam drugje« kot tudi ljudi iz socialno nižjih slojev »tukaj pri nas«. Sistem za izvajanje svojega direktnega nasilja v obliki vojn in represije doma, torej »tukaj«, aktivira iste mehanizme kot na globalni ravni. Računa na eksistenčno odvisnost ljudi, ki jih rekrutira prav iz viktimiziranih internih slojev. Ob pomoči ideoloških aparatov države ponotranijo nacionalizem in rasizem, ki jih pod pretvezo patriotizma prepriča, da opravljajo pomembno delo. Branijo domovino, red, mir, se bojujejo proti terorizmu, ob tem pa ne spregledajo, da so žrtve strukturnega nasilja, ki so postali prvi vojaki tega sistema.

Obsojamo fizično subjektivno nasilje, hkrati smo naučeni dopuščati, sprejemati in vzdrževati sistem, ki viktimizira velik del prebivalstva, ustvarja in vzdržuje družbeno neenakost, življenje pod pragom revščine v vseh delih sveta. Tudi v industrijsko razvitem svetu so za nas sprejemljive razmere, da si morajo zaposleni za preživetje iskati dodatne vire dohodka (na primer drugo, celo tretjo zaposlitev). Sprejemljive so razmere, v katerih ljudje trpijo in umirajo zgolj zaradi nezmožnosti plačila zdravstvenega zavarovanja, ne morejo si pridobiti izobrazbe, izboljšati socialnega položaja, razviti svojih potencialov zaradi nezmožnosti plačila šolnin itn. Vsiliti se nam hoče mišljenje, da naj bi bili za vse težave krivi sami, ker niso ukrepali drugače in sprejemali drugačnih odločitev, ko bi jih vendar lahko. V odnosu

do (strukturnega) nasilja je značilna dvojnost in zavajanje, saj obstajajo velike razlike med deklarativno ravni in dejanskim stanjem oziroma dejanji. Na ravni jezika zagovarjamo in učimo, da je treba biti (politično) korekten, nediskriminatoren, socialen, vključujoč, vendar dejanja in politike ne podpirajo teh besed.

Galtungov instrumentarij analiziranja nasilja je neprecenljiv, saj ideološko otopelim čutilom vrača življenje, vendar je treba nekoliko nadgraditi njegov pogled. Stopiti moramo še korak dlje in poiskati vzroke za procese in dejanja, ki jih Galtung opisuje kot strukturno nasilje. Povedano z drugimi besedami, če govorimo o umiranju in trpljenju zaradi lakote, pomanjkanju zdravstvene oskrbe, izkoriščanju – skratka o zmanjšanih možnosti zadovoljitve potreb –, je treba odkriti in pokazati vzroke tudi za to. Ne smemo se zadovoljiti s sprejetjem razlage, da smrt, trpljenje, izolacijo povzročajo strukture, temveč je treba pokazati tudi, *zakaj sploh strukture to povzročajo*. Navezujoč se na predhodno postavljeno delovno definicijo kriminalitete, *strukturno kriminaliteto tako vidimo kot politike⁹² in družbene prakse – oboje se uresničuje v družbi prek formalnih in neformalnih struktur (institucij) –, s katerimi so omogočena, legalizirana (neinkriminirana) in normalizirana nelegitimna in nepoštena dejanja, ki zavestno huje oškodujejo druge*. To najpogosteje (vendar ne izključno) poteka z namenom omogočiti maksimalno prilastitev in akumulacijo ekonomskega kapitala v rokah ozkega dela družbe, tj. privilegirane družbene elite.

Strukturno nasilje je navzoče »tam« in »tukaj« – v globalnih totalnih institucijah oziroma v razmerju do njih, kot tudi v industrijsko razvitem svetu v razmerju do podrejenih, ekonomsko nemočnih delov prebivalstva. Če še dodatno pojasnimo, v nasprotju z nekaterimi drugimi avtorji strukturnega nasilja ne vidimo kot lakote, izkoriščanja, izčrpavanja, ogrožanja zdravja itn. – te oblike so njegove posledice. So zgolj drugačno orodje oziroma oblike direktnega nasilja, ki ga sproži strukturno nasilje. *Strukturno nasilje je tisto sistemsko ozadje, ki direktne mehanizme nasilja oblikuje, legitimira, normalizira in omogoči njihovo uresničitev*. Strukturno nasilje so politike in družbene prakse, ki povzročajo lakoto, izkoriščanje, izčrpavanje itn. Našeta dejanja so posledica strukturnega nasilja in ne samo strukturno nasilje.

92 Pri tem se nanašamo na pojem politik (v množini) v kontekstu angleškega termina »policy«. Ta obsega odločitve, ki usmerjajo delovanja različnih institucij v družbi in predstavljajo družbeno uresničevanje ideoloških predpostavk. Kot pravi Fink Hafnerjeva (2002: 106) so »javne politike odločitve oziroma pravila obnašanja, ki so zavezujoča na teritoriju, ki ga nadzoruje državna avtoriteta na tem teritoriju (to je lahko lokalna, regionalna, nacionalna ali nadnacionalna politična oblast). Odločanje o javnih politikah je monopol političnih odločevalcev, ki odločajo tudi o uporabi instrumentov in mehanizmov za izvajanje javnih politik. Ti vključujejo pozitivne in negativne sankcije in tudi prisilo.«

V času ideološke dihotomije in hladne vojne med dvema idejama – komunizmom (socializmom) in kapitalizmom – je Galtung (1969: 171) sicer lahko nakazal, da vsaka stran vidi različne vzroke za strukturno nasilje, seveda ne pri sebi, temveč na drugi strani železne zaves. Pravi, da marksistične razlage strukturnega nasilja v kapitalističnih družbah izhajajo iz privilegija do prilaščanja presežne vrednosti in s tem pridobivanja vodilnih pozicij, liberalci pa vidijo vzroke strukturnega nasilja v socializmu v monopolu moči v rokah ozke skupine, ki ne dopušča alternativnih pogledov. Temu pogledu lahko sicer pritrldimo, vendar ne moremo spregledati, da so se od obdobja, ko je Galtung zapisal to ugotovitev, razmere spremenile. Dihotomijo ideje je nadomestil ideološki monopol. Kapitalizem in njegova načela so se ustoličila kot vodilna paradigma v sodobnem svetu. S tem se je izkazalo, da se vsaj del kritikov ni motil. Kljub propadu socializma svet ni nič bolj prijazen in strukturno nasilje v sistemu, ki z ideološko propagando prepričuje ves svet, da prinaša med in mleko (»american dream« v vsako vas), ne izginja. Prav obratno, v zadnjih desetletjih se z vzponom neoliberalnega novega kapitalizma samo še stopnjuje.

Sklenemo lahko, da je strukturno nasilje zapisano v sam kapitalistični sistem. Še več, sam kapitalistični sistem je vzrok današnjega strukturnega nasilja. To lahko podkrepimo tudi z mnenjem Kanduča (2003a: 168), ki pravi, da je boj zoper strukturno nasilje boj zoper kapitalizem. Za ta sistem meni, da je najbrž najbolj nasilen, poguben, krvoločen družbenoekonomski sistem v zgodovini človeštva. Njegove žrtve niso le ljudje, živali, narava, temveč vse, kar se ne podreja ekonomski logiki učinkovitosti in racionalnosti akumulacije kapitala itn. Ob tem ne smemo spregledati tudi Žižkovega (2007: 17) opozorila, da moramo spregledati ideološko abstrakcijo kapitalističnega nasilja in uvideti, »da se v ozadju te abstrakcije nahajajo realni ljudje in naravni objekti, ki predstavljajo produkcijske zmožnosti in resurse za cirkulacijo kapitala, ki se na njih hrani kot gigantski parazit«. Zdaj, ko smo nazorno pokazali na krivca za strukturno nasilje in »spisali izhodišče obtožnice«, se moramo lotiti vprašanja, kaj je v kapitalizmu kriminogenega.

Izvirni greh kapitalističnega sistema, ki vodi v strukturno nasilje, je zapisan v temeljno formulo samega sistema. Vse družbene prakse in odnosi izhajajo iz njegovega osnovnega postulata – zahteve po stalni maksimizaciji profita. Ta se uresničuje na podlagi pravice do prilastitve presežne vrednosti (v rokah lastnikov kapitala), nastale s produkcijo blaga, katerega vrednost je višja od stroškov produkcije, in v nadaljevanju vodi v zahtevano nenehno akumulacijo kapitala (Marx, 1867/1961). Več kapitala omogoči več presežne vrednosti, ki (praviloma) vodi v večjo akumulacijo, kar omogoči spet več

presežne vrednosti, ki se vnovič spremeni v kapital itn. Sklene se začaran krog nujne nenehne rasti kapitala. Ključni cilj je ustvarjanje stalne rasti, ki ni povezana z realnimi potrebami in izboljšanjem kakovosti življenja prebivalcev, temveč je povezana zgolj z rastjo in tekmovanjem. To je v nekaterih primerih posledica dejanske konkurence na trgu, v drugih (v primerih »uspešno« vzpostavljenih monopolov) pa tekme kapitala samega s seboj in njegovo lastno ujetostjo v eksplicitno zahtevano konstantno rast. Kot pravi Wallerstein (2006: 34), v kapitalističnem *sistemu daje sistem sam prednost neskončni akumulaciji kapitala*, kar pomeni, da ljudje in podjetja akumulirajo kapital le zato, da bi akumulirali še več kapitala (poudarek A. B. R.). Ta prednost, ki jo zagotavlja sistem, se kaže v tem, da »obstajajo strukturni mehanizmi, s katerimi se kaznuje ali celo odstrani iz družbenega prizorišča vse, ki imajo drugačne motivacije; medtem ko so tisti, ki delujejo s pravimi motivacijami, nagrajani in, če so uspešni, tudi bogatijo« (ibid.).

Takšen pogled moramo dopolniti z analizo Hussona (2011: 9–11), ki ugotavlja, da je stopnja akumulacije kapitala po krizi v 70. letih prejšnjega stoletja na veliko nižji ravni, kot je bila pred krizo, ob tem pa je od sredine 80. let opazno »spektakularno okrevanje povprečne stopnje profita«. Ta se je povečal predvsem na račun plač, saj je »financam uspelo zajeti večino koristi od rasti produktivnosti na račun plač, katerih delež je upadel« (ibid.: 9). Osrednjega pomena v času prevlade transnacionalnega finančnega oziroma investicijskega kapitala torej ni sama akumulacija, ki bi omogočila nadaljnji razvoj in s tem zmerno rast profita, temveč preprosto iskanje globalnih priložnosti za ustvarjanje hitrih maksimalnih profitov. Kot pojasni Močnik (v intervjuju z Vrdlovec, Žerdin, 2010: 12)

Ciklus kapitalističnega sistema, ki je imel center v evroatlantskem bazenu, se bliža svojemu koncu. Tukaj ni več niš, kjer bi lahko nastajali večji profiti. Če hočejo s 4- do 7-odstotnimi profiti tekmovati s kapitalom, ki se investira v neke druge produkcijske procese, ki prinašajo 15- do 20-odstotni profit, ne morejo zdržati konkurence. Zato povečujejo profit tako, da stopnjujejo eksploatacijo, kar je najbolj enostaven način. Trend je dejansko ta, da delež profitov v bruto nacionalnem proizvodu raste, delež mezd pa pada. Pomemben delež pritiska na povečevanje profitov imajo investicijski skladi, na primer pokojninski.

Globalni kapital ne pozna več meja in, kot pokaže tudi Husson (2011: 37), na globalni ravni išče *območja* z visoko rentabilnostjo, hkrati pa znotraj držav uporablja isto logiko in išče *sektorje*, v katere se glede na globalne norme rentabilnosti in profita izplača vlagati. Ob tem je pomembna še ena

sprememba, ki jo nazorno pojasni Cohen (2011: 20–24). Finančna revolucija, ki se je začela v 80. letih prejšnjega stoletja, je spremenila pravila delovanja finančnih trgov in velikih globalnih podjetij. Menedžerji v podjetjih niso več del zaposlenih, temveč so postali delničarji, posledično pa se tudi pri vodenju podjetij obnašajo kot delničarji. Spremenil se je odnos znotraj podjetij, kjer so nekdanji deležniki podjetij (orig. stakeholders) izgubili svoje pravice ali, kot pravi Cohen (ibid.: 23), »izničeni so bili številni implicitni dogovori« znotraj podjetij, korist od tega so imeli delničarji (orig. shareholders).

Ob upoštevanju predstavljenih ugotovitev lahko sklenemo, da je *izhodišče strukturnega nasilja določeno s tem, da je temeljno merilo uspešnosti in ultimativni cilj sistema, določeno z zmožnostjo zagotavljanja konstantnega, naraščajočega in maksimalnega profita*. Vse drugo so le stranski produkti te enačbe. Povedano natančneje, so »nujni« mehanizmi, ki zagotavljajo uresničevanje temeljnega cilja sistema, so stranski produkti ali kolateralna škoda, ki jo sistem zahteva za doseg svojega cilja. Kanduč (2003a: 30) to predstavi z ugotovitvijo, da uspešnosti kapitalističnega sistema ni mogoče pojasniti brez upoštevanja strahotnega in brezobzirnega nasilja, s katerim je in še vedno vsiljuje pogoje za svojo vse bolj uničujočo produkcijo. V nadaljevanju pravi (ibid.: 81), da je ekonomsko nasilje ključna in najbolj pogubna zvrst strukturnega nasilja, kar ob tem, da zaseda gospodarstvo v sodobnih družbah osrednje mesto, sploh ni presenečenje. Zaslužni ljudi in celotno družbo z njeno politično organizacijo na čelu ter jih pretvori v – na eni strani – disciplinirana produkcijska sredstva in na drugi strani disciplinirane in zveste potrošnike.

Strukturno nasilje (tj. obstoj predhodno opisanih politik) je torej rezultat vcepljenosti osnovnega kapitalističnega načela v logiko delovanja družb oziroma njegove implantacije v samo ideologijo (globalnega, nacionalnega in lokalnega) političnega delovanja in posledičnega oblikovanja (oziroma ne oblikovanja) različnih politik. Implantirana logika tako ne presega samo politične regulacije, temveč postaja logika same regulacije in celotnega političnega delovanja. Prav v tem kontekstu je potrebno razumeti tudi kriminalizacijo priseljencev. Kot pravi Palidda (2011), se v razmerah, ko je mogoče doseči rast dobičkov z odpravo delavskih pravic in njihovim zmanjšanjem na raven novodobnega suženjstva, postavlja vprašanje (ki je seveda retorično – op. A. B. R.), zakaj zaščititi marginaliziran del prebivalstva (odvisnike, revne, deviantne) in zakaj zagovarjati stabilno, mirno, regularno integracijo priseljencev. Povedano z drugimi besedami, zakaj porabiti sredstva za urejanje družbenih razmer, ki po merilih neoliberalne ekonomske kratkovidnosti ne prinašajo zelenih rezultatov, merjenih izključno z ekonomskimi kazalci.

Temeljno načelo kapitalističnega sistema se v družbeno prakso v povezavi s strukturnim nasiljem implementira na dveh ravneh. Kaže se neposredno v obliki različnih bolj ali manj inovativnih metod, s katerimi se želi doseči maksimizacijo profita. Takšna logika se preslikava v sam zapis družbenega delovanja. Vidimo jo na vseh področjih, ki ne bi smela biti ocenjevana na podlagi njihove tržne učinkovitosti in merjena skozi profit (zdravstvena oskrba, oskrba s hrano, vodo, pravica do izobrazbe, zdravega okolja, ki ne ogroža življenj in zdravja, javni transport itn.).⁹³ Kapitalizem in strukturno nasilje s tem ustvarjata ozračje konstantne tekme, v kateri je za doseganje ekonomske uspešnosti – ki postaja univerzalno merilo družbene uspešnosti – dovoljeno vse. Njuna logika normalizira krutost in nasilje in ju ukorenini v družbo. Ob tem uniči solidarnost in skupnost, ki jo reducira na raven posameznika ali, kot je nazorno sklenila zagovornica neoliberalizma Margaret Thatcher, (1987) »ni takšne stvari, kot je družba«. Kapitalizem je lahko uspešen le ob atomizaciji posameznikov, zato so njegove poteze usmerjene prav v razbitje ali, še ostreje, umor družbenega in političnega kolektiva.

Če se podrobneje osredotočimo na prvo povezavo, lahko ugotovimo, da veliki kapitalisti ob pomoči (šibke represivne) države – za katere smo že opisali, da branijo interese družbenoekonomske elite, ki nadzoruje stare politične institucije in formalne vzvode moči – preprosto iščejo v svoji matematični enačbi možnosti povečevanja dobičkov. To dosegajo bodisi z zmanjševanjem produkcijskih stroškov in neposrednim ali posrednim uničevanjem konkurence. Uporabljajo metode, ki vključujejo vse od zniževanja mezd, kot jih je opisoval že Marx (1867/1961) (podaljševanja dela prek delovnega časa – če je ta sploh določen, zahteve po večanju produktivnosti, zniževanja mezd pod vrednost delovne sile), in številne nove načine.⁹⁴ Stroške zmanjšujejo pri surovinah in drugih fiksnih stroških ter tudi drugje. Enačba je preprosta – dobiti čim več za čim manj. Takšno delovanje vključuje pritiske za nižjo

93 Stiglitz (1998: 5) pravi, da je osredotočenost na ekonomijo in težnja po rasti zamenjala sredstva s cilji. Rast BDP ne sme biti cilj sam po sebi, temveč morata biti ekonomski napredek in gospodarska rast sredstvo za izboljšanje življenjskega standarda in pot v boljše življenje. Predstavljati mora sredstvo za zmanjšanje stopnje revščine, boljše zdravstveno oskrbo in boljši, dostopnejši izobraževalni sistem. Stiglitzev pogled na delovanje kapitalističnega sistema tako vključuje nujne intervencije in regulacije, ki vodijo v zmanjševanje krutosti kapitalizma oziroma v zmanjšanje njegovega strukturnega nasilja. Ob tem ni presenetljivo, da kapitalizem v svoji čisti obliki (tj. neregulirani, svobodni, prosti) vidi te omejitve in takšna prizadevanja kot nedopustna, zgrešena, potratna in nepotrebna.

94 Če primerjamo današnje razmere z analizo delovanja kapitalističnega sistema, ki jo je opravila Rosa Luxemburg (1913/1951), lahko ugotovimo, da danes ni velike inovativnosti in da gre v številnih primerih za »stare trike«. Če naštejemo zgolj nekatere – zagotavljanje množičnega potrošništva, uporaba prisile za vzpostavitev kapitalističnega sistema, protekcionistični ukrepi, sistem mednarodnega kreditiranja, pritiski na kmete itn. Mehanizmi, ki so bili aktualni in učinkoviti za kapitalističen sistem in nosilce moči sto let nazaj, so še vedno temelj delovanja sistema.

obdavčitev podjetij, manjše socialne prispevke, nižje – kar pomeni cenejše – ekološke standarde, prenašanje davčnega bremena na druge. Vse to seveda spremljajo pričakovanja, da bodo države, ki tako sicer ostanejo brez pomembnega davčnega prihodka, kljub temu ohranjale svoje storitve na isti ravni kot prej (Beck, 2003). Pričakujejo, da jim bodo zagotovile prometne povezave, izobraženo, zdravo, motivirano delovno silo, branile zasebno lastnino, ohranjale varnost itn. Spet želijo dobiti čim več za čim manj – tokrat od države. Ker je treba zagotoviti sredstva za razliko, prenesejo stroške ob pomoči sotorilca v strukturnem nasilju – šibke nacionalne države – na »dva kronična reveža – javni sektor in privatni sektor tistih, ki so še zaposleni« (ibid.: 90). Vsaka podobnost z razmerami v Sloveniji nikakor ni naključna, temveč je posledica identičnih procesov v naši državi.

V koncept zniževanja stroškov se zelo lepo in povsem pričakovano vključijo selitve sedežev podjetij v davčne oaze in podjetništvo poštnih nabiralnikov, grožnje in dejanska selitev proizvodnje v tehnološko razvite države z niskimi mezdami,⁹⁵ pritiski za ustanavljanje izvozno produkcijskih con, zahteve po subvencijah, dopuščanje izkoriščanja delavcev migrantov, dvojna merila pri uvajanju svobodnega trga – kot pravi Chomsky (2005: 44) izvajanje zares obstoječe doktrine svobodnega trga, ki deluje po načelu dobro za vas, vendar ne za nas –, nepravična trgovina in trgovska menjava, zaščita monopolov in intelektualne lastnine (tudi znanja) z mednarodnimi patenti, pogodbami, državnimi protekcionističnimi ukrepi (Stiglitz, 1998, 2006; Wallerstein, 2006), s sodelovanjem in podpiranjem diktatorjev, vojnih gospodarjev in kršiteljev človekovih pravic v državah s pomembnimi in dragocenimi naravnimi viri, kar bistveno znižuje kakovost življenja in ogroža preživetje prebivalcev teh držav – Stiglitz (2006: 134) to imenuje kar »prekletstvo naravnih virov«.⁹⁶ Zahodne države za zavarovanje interesov (transnacionalnih) ekonomskih elit uporabljajo politično izsiljevanje šibkejših držav, od katerih

95 Wallerstein (2006: 106) opozarja, da je pomemben vir politične moči velikih podjetij, s katero ustavlja jo konstantno rast plač, njihova zmožnost selitve proizvodnje v kraje z nižjimi proizvodnimi stroški. Takšna selitev oziroma pobeg tovarn jim omogoči znižanje produkcijskih sredstev, hkrati pa okrepi njihova pogajalska izhodišča v krajih, iz katerih se nameravajo ali so se že delno izselili. Tam so namreč delavci in tudi države v novih okoliščinah verjetno pripravljene sprejeti nižje plače, nižje standarde, omejitve, zagotoviti višje subvencije (transferje skupnega proračunskega denarja v zasebni sektor) – vse, da le zaustavijo beg delovnih mest. Tako se začelja to, kar Stiglitz (2006) imenuje »tekma do dna«.

96 V poročilu Urada visokega komisariata Združenih narodov za človekove pravice (UNHCR, 2010: 365) o najhujših kršitvah človekovih pravic in mednarodnega humanitarnega prava na območju Demokratične republike Kongo v obdobju 1993–2003 je ugotovljeno, da so »tuja podjetja redko nadzirala vir mineralov in drugih surovin, ki so jih kupovala in včasih zanje plačevala oboroženim skupinam neposredno. V številnih primerih so bila tuja ali multinacionalna podjetja neposredno vključena v pogajanja s storilci hudih kršitev človekovih pravic, oboroženim skupinam pa so zagotavljala plačila ali prostore ali logistično oskrbo za izkoriščanje naravnih virov.«

pričakujejo (in navadno dosežejo) strukturne reforme, prilagoditve trga dela, liberalizacijo finančnih trgov, zmanjšanje ali odpravo carin in davčnih obremenitev za izdelke, ki jih izvažajo multinacionalne korporacije, privatizacijo družbene lastnine in javnih storitev (Stiglitz, 2006). Njihova »pogajalska izhodišča« so veliko boljša, če države potrebujejo denarno pomoč in posojila. Takrat se namreč začne ekonomsko-politična trgovina, kjer je povpraševanje po kapitalu večje od njegove ponudbe. Pogoje »poslovanja« tako postavlja tisti, ki mu posest kapitala zagotavlja moč. Pri tem zahod za uveljavljanje svojih interesov – natančneje interesov njihovih elit – kot vzvode moči spretno uporablja »mehko politično moč« – katere posledice niso nič manj pogubne – mednarodnih finančno-političnih institucij pod dominacijo zahoda (Mednarodni denarni sklad, Svetovno banko, Svetovno trgovinsko organizacijo). Ekonomska globalizacija je torej politično orodje – lahko bi jo imenovali tudi mehanizem strukturnega nasilja – transnacionalnih kapitalističnih elit in zahodnih držav (Arrighi, 1997; Beck, 2003; Chomsky, 2005; Delgado Wise, 2009; Močnik, 2006; Robinson, 2011; Stiglitz, 2006; Wallerstein, 2006 idr.), vendar kadar odpovedo vsa »politična sredstva«, sledi uporaba »trde moči« v obliki blokad, izolacije in tudi vojaških posegov ali kot temu pravi Wallerstein (2006: 39) »tehniki ropanja«.

Če nas ta ugotovitev navdaja z dvomom, se moramo spomniti samo zadnjega »izvoza demokracije« v Irak in pomisleki so (predvidevamo) odpravljani. Svetovne razmere še danes potrjujejo staro znano Clausewitzovo (1832/2004: 28) tezo, da je »vojna samo nadaljevanje politike z drugimi sredstvi /.../ vojna ni zgolj politični akt, temveč pravi politični instrument, nadaljevanje političnega občevanja, izvajanja le tega z drugimi sredstvi«. Dogajanja na ulicah Grčije, Španije in nenazadnje Slovenije po zaostritvi krize, spopadi prebivalcev s policijo in policijsko nasilje nad mirnimi protestniki ob protiglobalističnih protestih in protestih v ZDA (gibanje Occupy Wall Street) pa kažejo na »potrebo« po ubranitvi sistema s »trdo močjo« tudi v njegovem jedru. Krizne razmere silijo ljudi v »boj s cesarjem, za katerega se jih vedno več zaveda, da je nag«. Protesti od novembra 2012 naprej v slovenskih mestih kažejo identično podobo in odkrivajo neuspeh (vsaj trenutnega) ideološkega zavajanja politične elite tudi pri nas.

Vse, kar smo opisali, so samoumevni ukrepi za doseganje osnovnega cilja kapitalizma – maksimizacije profita. Tukaj ni nič nepričakovanega in presenetljivega. Vsa inovativnost, ki je navzoča, se skriva zgolj v odkrivanju »novih trikov« za doseganje starih ciljev. Novo je edino to, da je apetit kapitala postal še močnejši, požrešnejši in neučakan (Sennett, 2008). Ob iskanju »novih trikov« je dopolnil omenjeno zahtevo po maksimizaciji

profita s postavljanjem časovne omejitve, ki tudi ni nepričakovana. Če je bilo za obdobje države blaginje značilno, da so bili interesi kapitala *vsaj za nekaj časa delno* omejeni, je s kapitalsko velikopotezno vrtnitvijo v obliki neoliberalizma kapital dobil nov zagon. Kljub rasti produktivnosti v obdobju po krizi v 70. letih 20. stoletja je delež plač upadal ali pa jih je »vsesal tanek sloj prejemnikov zelo visokih plač« (Husson, 2011: 6), ki bi se jih moralo namesto med plače šteti za prihodek od profita. Večji profiti tako niso rezultat akumulacije kapitala in rasti, temveč prisvojitve deleža plač, ki ni vnovič vložen v rast, ampak je razdeljen kot finančni profit. Takšno delovanje omogoča in spodbuja globalizacija in globalno delovanje finančnega sektorja, ki se »ne zmeni za zemljepisne ali sektorske meje, saj se je opremil s sredstvi za zelo hitro prehajanje iz enega gospodarskega območja v drugega, iz enega sektorja v drugega« (ibid.: 11). Opremljenost s takimi mehanizmi je vključevala odpravo političnih regulacij, ki jo je kapitalu uspelo zagotoviti ob pomoči starih političnih institucij. S politično močjo velikega kapitala je legaliziral razmere, v katerih je mogoče globalno delovanje finančnega (špekulativnega) kapitala.

Kot ugotavlja Bakan (2005: 85, 105), je uspelo korporacijam od sredine 80. let odpraviti številne regulacije, za kar so uporabile lobiranje, nakazovanje donacij političnim odločevalcem in prefinjene kampanje za odnose z javnostmi. Vsi omenjeni izdatki predstavljajo v shemi stroškov podjetij osnovne finančne izdatke, ki jih je treba uporabiti za maksimizacijo dobičkov. Odgovor na vprašanje, zakaj si mora kapital podrediti politične institucije, je preprost: ker mu je le tako omogočena neovirana akumulacija kapitala in, še natančneje, maksimizacija profita. Wallerstein (2006: 34) to nazorno opiše, ko pravi, da »kapitalistični sistem zahteva zelo posebno razmerje med ekonomskimi proizvajalci in nosilci politične moči«. To posebno razmerje označuje že opisana podrejenost politike kapitalu, saj v obratnem primeru, »ko so politični nosilci premočni, tako kot so v svetovnem imperiju, njihovi interesi premagajo interese ekonomskih proizvajalcev in neskončna akumulacija kapitala [in maksimizacija profita – op. A. B. R.] ni več prioriteta«.

Jasno postaja, da je edina ovira, ki jo ima kapital, njegov lasten pohlep in njegova sistemska zahteva po vse večjem profitu. Takšno razmišljanje lahko podkrepimo tudi z Wallersteinovimi (2003: 47) besedami, ko pravi, da »se zdi, kot da je neverjetna in vse hitrejša rast kapitalističnega sistema ušla iz rok in razvila rakave tvorbe, ki se razraščajo vsepovsod.« Globalna finančna kriza in recesija, ki je zajela večji del zahodnega sveta po sesutju nepremičninskega balona v ZDA, je spet pokazala prav na te rakave tvorbe.

Požrešnost špekulativnega kapitala, investicijskih in pokojninskih skladov, zavarovalnic, bank in njihovih »finančnih produktov« je pokazala na ranljivost celotnega globalnega kapitalističnega sistema, za katerega lahko ob dodatnem upoštevanju njegovih strukturnih težav, neverjetne brezbriznosti do ljudi in okolja, lahko samo čakamo, kdaj se bo – če uporabimo računalniški žargon – izpisalo »sistemska napaka« (orig. system failure). Če upoštevamo Wallersteinovo (2003) mnenje, smo že na prehodu iz kapitalističnega svetovnega sistema v nekaj drugega. Kam natančno nas to vodi, je negotovo in neznano.

Po uspehih razrednega in družbenega boja je delavski razred v obdobju države blaginje pridobil relativno moč v primerjavi s kapitalom.⁹⁷ Organiziranost delavcev, večje obdavčenje kapitala, državne regulacije, delovanje antikolonialnih gibanj, širitev družbenih gibanj, vzpon socialistične ideologije v soseski in tudi neposredna časovna bližina ene od najhujših grozot v svetovni zgodovini – druge svetovne vojne – so omejili moč kapitala in ob tem tudi njegovo možnost neovirane akumulacije. Nato so se razmere spremenile. Robinson (2011: 353) pravi, da so kapital, njegovi politični predstavniki in akademski zavezniki sprožili široko ekonomsko, politično, ideološko, kulturno, represivno ofenzivo, ki je ustoličila monopol neoliberalne kapitalistične ideologije. Prvi korak je bila vzpostavitev fleksibilnega trga dela, nato vnovična vključitev drugega (nekdanjih socialističnih držav) in tretjega sveta (držav v razvoju) v kapitalistično ekonomijo ter implementacija neoliberalnega sistema v teh državah. Pomembno vlogo pri tem je na globalni ravni predstavljala vzpostavitev globalnega pravnega in regulacijskega sistema in struktur (mednarodnih institucij), ki pospešujejo globalno akumulacijo kapitala. Sočasno s temi spremembami se je tudi v prvem svetu (industrijsko razvitih državah) v vseh do takrat neprofitnih dejavnostih zasedla logika trga.

Tehnološki napredek in politične spremembe so omogočili globalno delovanje gospodarstva, pri čemer se je kapital otesel ne le sindikalnih, internih, razrednih, temveč tudi nacionalnodržavnih omejitev in mu ni treba več sklepati kompromisov in zagotavljati koncesij (Bakan, 2006: 22, 25; Beck, 2003: 15; Robinson, 2011: 352). Še več, kot smo že pokazali, transnacionalni kapital spodjeda sam meddržavni sistem (Arrighi, 2009: 69). Vendar ob tem ne smemo privoliti v razlago, da je to naravno stanje, da so takšne pač zakonitosti trga, ki jih ni mogoče spremeniti. Vse to so namreč

97 Ob tem naj spomnimo, da so nekateri ugledni avtorji videli socialno državo tudi kot nekakšno podaljšano roko oblasti, s katero je kapital z integracijo proletariata v kapitalistični sistem in podelitvijo nekaterih koncesij nevtraliziral njegov revolucionarni potencial (več glej Bembič, 2011: 96–99).

politična vprašanja – v kontekstu razumevanja politike kot procesa urejanja medsebojnih odnosov. Če sprejmemo drugačno logiko, privolimo v razmere kapitalizma 18. in 19. stoletja, ki jih je odpravil le boj za emancipacijo, demokratizacijo, pravice in boljši socialni položaj. Če dvomimo o tem, moramo pogledati v države z nizkimi mezdami, kjer isti agenti globalnega kapitalizma zgolj zato, ker se izplača (tj. omogoča doseganje njihovega temeljnega cilja) in ker jim je to dopuščeno – oziroma si s končno instanco prisile (še lahko) zagotavljajo to dopustljivost – tudi v tem trenutku v sodelovanju z lokalnimi oblastniki prepovedujejo sindikalna združenja, ne upoštevajo omejitev delovnega časa, uporabljajo otroško delovno silo, prisilno delo itn. Vendar se nikar ne slepimo – tako je tudi v nekaterih sektorjih v industrijsko razvitih »demokratičnih« državah, vključno z našo (npr. v gradbeništvu, prevozništvu, sezonskem delu v kmetijstvu).

Nekdanje predmoderne neposredne mehanizme nadzora, prisile, nasilja zoper telo in nepriznavanje političnih pravic so nadomestili novi subtilni mehanizmi nadzora, usmerjanja, regulacije, delitve in vodenja. Podrejeni jih težje opazijo in prepoznajo, kot so nekoč cenzuro, fizične kazni in (fizično) preprečitev dostopa do volilnih skrinjic, njihovi učinki pa so praktično isti – večini odvzemajo resnično moč političnega delovanja, vplivanja na družbenopolitično dogajanje in tako ohranjajo privilegije ter politično moč v rokah elite. Še več, zaradi delovanja ideoloških aparatov države sploh ne vidijo, da so žrtve strukturnega nasilja. Kot pravi Kanduč (2003a: 168), to namreč »divja večinoma z eksplicitnim ali vsaj implicitnim pristankom oseb, ki ga trpijo in ga zaradi učinka ideološke zaslepitve in uspešnega delovanja proaktivnih nadzorstvenih mehanizmov pogosto ne dojemamo kot nasilje, ampak predstavlja nekaj normalnega in naravnega.«

V zahodnih demokracijah je dobila osrednje mesto liberalna ideologija, ki se je z roko v roki s kapitalizmom ustoličila kot vodilna ideološka paradigma. Osrednja značilnost te ideologije je sicer neformalno – vendar dejansko – ohranjanje privilegijev manjšine na eni strani ter podrejenost in pripoznavanje minimalnih političnih pravic večini na drugi strani. Ljudstvo (lahko rečemo celo ljudske množice ali večina prebivalstva) se z različnimi mehanizmi korenčkov, palice in zavajanja ohranja v točki strpnosti in nenasprotovanja aktualni ureditvi (ta je sicer ob krizi kapitalističnega sistema vse bolj na preizkušnji).

V nasprotju s predkapitalističnim obdobjem se srednjemu sloju v kapitalizmu ni treba bati, da bi mu tisti, ki nadzorujejo mehanizme prisile, zaplenili premoženje. Prav obratno, vladajoči zdaj brani pravico do zasebnega premoženja (Wallerstein, 2004: 160). S tem si je sistem pridobil na

svojo stran široko množico ljudi, ki jih spravlja v še dodatne skušnjave. Vendar je tukaj »trik« – brani neposredno pravico do premoženja, ob tem pa mu legalno korak za korakom zmanjšuje možnost pridobivanja in uživanja tega premoženja in drugih elementov – pravic, ki določajo kakovost življenja in celo preživetje (prostega časa, varne zaposlitve in primerne plačila, zdravstvene oskrbe, pravice do izobrazbe, čistega okolja, oskrbe s hrano in vodo).

Kapitalistična ideologija promovira mit o možnostih uspeha za vsakogar. Vsakomur sporoča, da lahko uspe, če se le dovolj potruži. S tem srednji sloj nenehno prepričuje in mu z nazornimi primeri (lahko bi rekli z izjemami, ki le potrjujejo pravilo) skuša dokazati, da je prav vsem omogočen uspeh in preboj v zgornji sloj. Elita jih nenehno nagovarja in miri, saj potrebuje njihovo pomoč pri ohranjanju političnega ravnovesja v celotnem svetovnem sistemu – pri nadzorovanju nevarnih razredov (ibid.). Ko se razmere zaostrijo, se spet vzpostavi zgolj sprejemljivi minimum, ne zgodi pa se temeljita dolgo trajajoča sprememba sistema – tako političnega kot ekonomskega – ali vsaj temeljita sprememba znotraj sistema (vprašanje je, ali je ta sploh mogoča). Ob tem moramo biti natančni. V »demokratskih« zahodnih družbah je železno roko represije, omejevanje svobode govora in svobodnih volitev sicer res zamenjala žametna roka nevidnega nadzora, politične propagande in zavajanja javnosti, vendar je v primerih, ko je ta neuspešna, uporabljeno ogrožanje eksistence in tudi staro nasilje zoper telo.⁹⁸

Probleme pri omejevanju apetitov kapitalizma (tako proizvodnega kot finančno spekulativnega sektorja) predstavlja pomanjkanje političnih regulacij in postavljanje omejitev – če obrnemo, je lahko politična regulacija tudi pot v drug družbenoekonomski sistem, saj so vse to »le« politična vprašanja – vendar je težnja po tem pomanjkanju samoumevna posledica glavnega cilja kapitalističnega sistema. Povsem razumljivo je, da si kapital prizadeva za čim manj regulacije, saj mu to omogoča maksimizacijo dobička in akumulacijo kapitala. Ker je kapital pri svojem zavzemanju za čim manj regulacije zelo uspešen, lahko trdimo, da je kriza kapitalizma nedvomno povezana s krizo predstavniške demokracije tako v zahodnih »demokracijah« kot tudi

⁹⁸ To poteka po načelih negativnega vplivanja (kaznovanja) ali pozitivnega vplivanja (nagrajevanja) (Galtung, 1969: 170). Primer takšnega negativnega vplivanja oziroma discipliniranja je ne vključevanje, izključevanje in onemogočanje dela posameznikom, ki so kritični do vladajočih skupin. Odsotnost fizičnega nasilja, aretacij in prisile je nadomeščena s prefinjenimi mehanizmi strukturnega nasilja, ki otežujejo/onemogočajo eksistenco in niso na koncu nič manj uničujoči kot fizična prisila. Poleg kaznovanja je navzoče tudi pozitivno vplivanje, ki z različnimi nagradami stimulira ljudi k poslušnosti in nekritičnosti. Prostor in obstoj tem prefinjenim oblikam nasilja in tudi fizičnemu nasilju pa v »demokratskih« družbah zagotavljajo prav ideološki aparati, ki jih nadzorujejo družbenopolitične elite.

v mednarodnih odnosih. Sistemsko krivdo strukturnega nasilja lahko pripišemo dvema (pod)sistemoma – ekonomskemu in političnemu. Te ugotovitve se ujemajo s Kandučevim (2004: 248) sklepom, da danes politološki mit o družbeni pogodbi razpada. Prevladuje le še množica pogodbenih razmerij med ekonomskimi subjekti z neenako družbeno, politično in ekonomsko močjo. Nekdanje družbeno pogodbeno zagotovilo varnosti in pravic šibkejših (država) je v tem le še sostorilec in/ali žrtev plenjenja politično-ekonomskih elit, ki delujejo kot agenti kapitalističnega sistema.

Obstoječi kapitalistični sistem in ekonomska globalizacija – s tem mislimo ekonomski (po potrebi vojaški) neoimperializem zahoda – ali, kot to imenuje Arrighi (2008), ideološka globalizacija, ki vključuje interno dimenzijo (implementacijo neoliberalne ideologije) in eksterno dimenzijo (do kapitala prijazne mednarodne strategije) kljub strukturnemu nasilju, ki ga povzroča, prevladuje zaradi delovanja ideoloških aparatov države, ki vzpostavljajo ideološko slepoto, vendar ko ta odpove in ljudje spregledajo, se uporabi represivne aparate države. Kot smo že pokazali, velja Gramscijeva (1992) ugotovitev, da je primarno vladanje usmerjeno v mehko oblikovanje strinjanja z različnimi tehnikami za ustvarjanje konsenza, če to odpove, se potem uporabi prisila. Ta praviloma deluje na že pripravljenem terenu, kjer so pot za njeno »legitimno« rabo utrli različni ideološki aparati države. Uporaba represivnih aparatov je neizogibna takrat, ko so ideološki aparati odpovedali in širše množice začenjajo odpirati ključna vprašanja o distribuciji politične moči, ekonomski privilegiranosti elite in še huje, če zagovarjajo in posežejo po tem, kar Kanduč (2007: 235) imenuje najhujše hudodelstvo znotraj kapitalističnega sveta, zločin vseh zločinov – seveda skozi pogled privilegiranih slojev – nacionalizaciji/socializaciji ključnih ekonomskih virov (zemlje, naravnih bogastev, industrije, trgovine, bančništva).

Svoboda govora, zbiranja in druge politične svoboščine – ki se do poseganja v temelje kapitalistične »demokracije« imenujejo človekove pravice – so dopuščene le do točke, ko predstavljajo obliž na rane kapitalističnega sistema. Kadar posežejo v sam sistem in mu zadajajo vidne rane, takrat je konec šale. Vse pravice preidejo v drugi plan. Ljudem se na notranjepolitičnem prostoru zahodnih »demokracij« pusti partikularno delovanje in reševanje mikro problemov, če pa posežejo v samo srce sistema, začenjajo ogrožati interese elite in imajo ob tem tudi širšo podporo javnosti, je njihovo delovanje zelo hitro ustavljeno, če je treba, tudi z uporabo sile. Potrditev te teze najdemo od lova na čarovnice v obdobju mccartizma do sodobnejših oblik prisile. Nasilne zaustavitve mirnih protestov gibanja Occupy Wall Street so najnovejši dokaz, ki sočasno potrjuje, da: prvič, heterogen nabor

protestnikov je presegel ozkost običajnih protestov, dodatno je verižna reakcija po drugih mestih in po svetu pokazala, da so ljudje spregledali zavažanje in nasilje sistema; drugič, agenti sistema so za umiritev razmer posegli po zadnjem orožju – represivni moči, ki je posegala celo v zagotovljene politične pravice ljudi v »demokratskih« državah.

Razmere v Sloveniji konec leta 2012 in v začetku 2013 niso bile daleč od takšnega opisa. S tem se je pokazalo, da drži Flandrova (2012: 153) ugotovitev, da je v postmoderini državi postalo problematično že samo spoštovanje in upoštevanje pravnih pravil in učinkovito sankcioniranje nezakonitega ali protipravnega ravnanja. To je še toliko bolj očitno, če to izvajajo prav akterji, ki naj bi skrbeli za takšno sankcioniranje – na primer policija in njena uporaba prisile in akustičnega orožja zoper protestnike na Wall Streetu, aretacije, omejevanje svobode gibanja, številni »protiteroristični« posegi v zasebnost posameznikov, njihove telefonske podatke, e-pošto, zunajsodne aretacije, pridržanja, zapiranja, tajne izročitve, da privilegija obveščevalnih služb do zunajsodnih usmrtitev nevarnih posameznikov (navadno imenovanih sodelavci teroristov ali kar teroristi) niti ne navajamo. Novost, ki smo ji priča ob tem, je tudi, da je taka praksa prešla izza tančice tajnih, prikritih posegov obveščevalnih služb v javno, splošno znano, deklarirano in promovirano delovanje tistih, ki si to lahko privoščijo. Takšna dejanja niso nič več prikrita, temveč so javna in očitna. Vse to zelo spominja na Foucaultov (2004) opis kaznovanja kot spektakla v predmodernem času, ko se je z javnim nasiljem zoper telo opozarjalo vse druge prebivalce, kaj se jim bo zgodilo, če se bodo igrali z gospodarjevo voljo.

Ob teh spremembah je treba poudariti tudi paradoks, na katerega opozarja Flander (2012: 166), sočasno ko se bije junaški boj za vladavino prava, se sprejema in izvaja ukrepe, ki soustvarjajo krizo vladavine prava. Z ekonomsko narekovano globalizacijo te spremembe postajajo globalne, pravo in pravni sistem pa prehajata v krizno stanje. Omenjeni primeri potrjujejo Flandrove (ibid.: 167) navedbe, da »se zdi, da je Bog, ki sliši na ime »pravna država«, bolj ali manj mrtev. Umorili smo ga.«⁹⁹ Če smo natančni, je ta Bog selektiven in ima dvojna merila (kar sicer *de facto* pomeni, da je mrtev, saj pravna država lahko le obstaja ali ne obstaja – ne more biti nekaj vmes; ne more biti Bog, ki je za nekatere živ in ima dober vid, za druge pa slaboviden ali celo mrtev). Bog kaznovanja je še vedno oster in zahteven do večine, katere prekrški in bagatelna kriminaliteta so v primerjavi s kriminaliteto, vezano

99 Za podrobnejšo argumentacijo te teze glej Flander, B. (2012). *Kriza prava: Odbleski kritične jurisprudence in Flander, B. (2010) Postmodernizem v filozofiji prava.*

na kapitalistično strukturno požrešnost in pohlep, praviloma obravnavani, preganjani in primeri dobijo sodni epilog, medtem ko je Bog kaznovanja veliko bolj popustljiv pri njemu bližjih, na pol posvečenih posameznikih, katerih dejanja so – četudi so lahko celo določena kot kazniva – preganjana v veliko manjšem obsegu in/ali njihov pregon na koncu zaradi različnih razlogov in manevrov nikoli ne dobi sodnega epiloga.¹⁰⁰ Povedano z Galtungovimi (1990: 293) besedami, nekateri privilegirani posamezniki uspejo z interakcijami v samih strukturah sistema zadovoljiti več potreb kot tisti, ki so v slabšem položaju. Razkorak med obema skupinama je od družbe do družbe različen, sam čisti (dereguliran) kapitalistični sistem pa to razliko samo še pogloblja.

Strukturno nasilje, direktno nasilje in mednarodne migracije

Če se osredotočimo na odkrivanje povezav med opisanimi procesi in migracijami, lahko prvo povezavo med strukturnim nasiljem (in njegovimi posledicami) in migracijami odkrijemo v primerih, ko *strukturno in posledično direktno nasilje deluje kot vzrok za migracije*. Castles (2003) in Delgado Wise (2009) sta v svojih prispevkih odlično pokazala na težave, ki jih povzroča ekonomska globalizacija oziroma ekonomski imperializem, in na njeno povezavo s prisilnimi migracijami. Castles (2003) pravi, da je sicer mogoče razmeroma lahko prepoznati vpliv globalizacije na ekonomske migracije, težje pa je videti njen vpliv na prisilne migracije. Vendar ta nedvomno obstaja. Vidi se v že omenjenih nepravilnih posledicah globalizacije, ki poteka pod narekom zahodnega industrijsko razvitega sveta in za katero je značilno selektivno vključevanje, izčrpavanje in izkoriščanje. Vključuje politike jedrnih držav, ki jih določa koalicija ZDA in EU, za katere Delgado Wise (2009: 769) pravi, da

¹⁰⁰ Nazorno potrditev tega pri nas lahko dobimo, če primerjamo ukrepanje in sodno prakso v primeru neplačevanja mesečnih stroškov za gospodinjsko porabo, plačila glob za prekrške, manjšo premoženjsko kriminaliteto itn. (dejanj, ki jih storijo navadni smrtniki) in kršitev temeljnih pravic delavcev (196. člen KZ-1), ki jih storijo agenti kapitalističnega sistema. Za obdobje delodajalca je treba dokazati naklep storilca – torej da se je zavedal protipravnosti ravnanja in je bil sposoben ravnati skladno s predpisi (glej pojasnilo sodbe v primeru delavcev kočevskega podjetja Prenova v Predanič, J., Ropac, I. (2012). *Delavci ostali brez vsega, obubožal tudi lastnik*). Ob tem ni (naj ne bi bilo) treba poudarjati, da je plačilo plače delavca sestavljeno iz socialnih in pokojninskih prispevkov. Vsak delodajalec, ki je podpisal pogodbo o zaposlitvi delavca, ima to tudi zapisano. Zmožnost ravnanja skladno s predpisi (torej plačila prispevkov za delavca) je mogoče razbrati že iz finančnega poslovanja podjetij, ki so istočasno, ko niso plačevala prispevkov, še vedno plačevala druge – pogosto neracionalne – stroške. Takšno stališče potrjuje na drugi strani sodba Vrhovnega sodišča (I Ips 103/2009, z dne 21. 5. 2009), kjer je navedeno, da » Kaznivo dejanje po 205. členu KZ [Kršitev temeljnih pravic delavcev – op. A. B. R.] predstavlja že samo neizplačilo plač, če je sicer izplačilo glede na finančne in ostale okoliščine objektivno možno, ob izpolnjenih ostalih pogojih za obstoj krivde.« Vendar ostaja to kaznivo dejanje zanemarljivo in zaznano kot manj nevarno. Ob tem ne smemo spregledati tudi neurejenih razmer na področju plačil in finančne nediscipline, kjer je država s svojo pasivnostjo dopuščala (ali celo sodelovala) načrtno izčrpavanje podizvajalcev, ki posledično niso mogli plačevati plač svojim delavcem.

Vključujejo geopolitične imperialistične strategije ekonomskega prestrukturiranja, ki internacionalizira proizvodni, tržni in finančni kapital, ob tem pa istočasno omogoča glavnim razvitim državam in njihovim elitam, da si prisvojijo naravne vire, ekonomski presežek in poceni delovno silo nerazvitih narodov.

Temu dodaja še (ibid.: 773)

Hegemonijo zagovarjajo velike mednarodne korporacije, vlade razvitih držav, ki jih vodi imperializem ZDA, in zavezniške elite nerazvitih narodov, vsi pa delujejo pod dežnikom mednarodnih organizacij, ki jih vodi vlada ZDA (npr. IMF in Svetovna banka) /.../ Namesto pisati o hegemoniji, je primerneje uporabiti termin 'dominacija'. Implementacija tega imperialističnega projekta namreč ni rezultat konsenza, temveč vojaške sile in finančnih določil makroekonomskih strukturnih reform ...

Posledice opisanih procesov so na koncu enako ogrožajoče kot neposredno nasilje. Vzrok za migracije je lahko sicer »le« ekonomski, vendar če ljudem grozi smrt zaradi lakote ali životarjenje na robu preživetja, je to tako, kot če jim grozi smrt zaradi vojne, direktnega nasilja ali političnega preganjanja. Castles (2003) ta pogled še nadgradi z ugotovitvijo, da so meje med prisilnimi migracijami in ekonomskimi migracijami vse bolj zabrisane. Slabe ekonomske razmere so navadno povezane s slabim delovanjem držav, nasiljem, zlorabami in kršitvami človekovih pravic. Njegove ugotovitve torej kažejo na povezavo med zunanjimi političnimi pritiski (na katere se zelo hitro odzovejo notranji lokalni oblastniki), ekonomskimi razmerami, delovanjem državnih institucij in zagotavljanjem varnosti. Ob tem ne smemo spregledati tudi že omenjenega interesa zahodnih držav in velikega transnacionalnega kapitala pri izkoriščanju in dostopu do naravnih bogastev industrijsko manj razvitih držav, Massey (2003: 15) pa temu dodaja še politične in vojaške akcije razvitih držav za zavarovanje tujih naložb in ohranjanje mednarodnega miru – torej aktualnih razmerij (pre)moči, podrejenosti in sodobnega imperializma. Ta uporablja namesto neposrednega konkvistadorskega osvajanja ali zasedbe ozemlja s smodnikom in »rdečimi plašči« prefinjene tehnike diplomatskih pogajanj (ali manj politično korektno izsiljevanj, pritiskov, trgovanja, korupcije) in po potrebi podkrepi argumentacijo z vojaško silo. Odnose med industrijsko razvitimi in nerazvitimi državami opiše Castles (2003: 18) z ugotovitvijo, da so konflikt in prisilne migracije postale sestavni del odnosov sever–jug, pri čemer »sever z uveljavljanjem ekonomskega in političnega reda, ki povzroča nerazvitost in konflikte, naredi več za ustvarjanje prisilnih migracij, kot naredi za njihovo zaustavitev«.

Ob predstavljenih ugotovitvah lahko vidimo, da so oblike zapiranja industrijsko razvitih držav in trdnjave toliko bolj nelegitimne zato, ker prav te države (njihove ekonomsko-politične elite) bistveno vplivajo na ustvarjanje nevzdržnih razmer v globalnih totalnih institucijah. Kot pravi Delgado Wise (2009: 808), je trenutna eksplozija prisilnih migracij sestavni mehanizem sodobnega kapitalizma in odraz imperialističnega projekta zahoda. Ta si na eni strani zagotavlja razvoj, prevlado, vzdržuje svojo politično in gospodarsko moč, vendar na drugi strani ni pripravljen prevzeti odgovornosti za posledice, ki jih povzročajo njemu vsečne politike. Posebno obliko strukturne kriminalitete lahko prepoznamo v imigracijskih in nadzorstvenih politikah zahoda, ki ljudi, ki jih globalne prakse, kreirane na zahodu (*made in USA and Co.*), silijo v zapuščanje domov, nato zapirajo v zaporom identične institucije (centre za odstranitev tujcev). Dodatno pri tem branjenju trdnjave sodelujejo z vsakim, ki je pripravljen postati partner v sotorilstvu. Teptanje demokratičnih načel, kršenje človekovih pravic, diktatura, podpiranje terorizma v preteklosti in drugi notranjepolitični pomisleki pri tem niso ovira.

Ob tem lahko vidimo posebno dimenzijo opisane strukturne kriminalitete, ki se kaže v diferenciaciji migracij na podlagi posesti ekonomskega kapitala. Medtem ko so migracije bogatih in vplivnih – tudi iz globalnih totalnih institucij – spodbujene, zaželene in predstavljene kot poslovna potovanja globalnih podjetnikov, so migracije ljudi iz socialnega dna zgolj ekonomske migracije, ki so dovoljene le v omejenem obsegu in jih ponazarja koncept krožnih migracij. Še več, za posameznike s finančnim kapitalom (praviloma od milijon evrov naprej) je v nekaterih trdnjavah zahodnega razvitega sveta omogočena pridobitev dovoljenja za bivanje z naložbo (Belgija, Portugalska, Francija, Kanada, Švica, Združeno kraljestvo, ZDA, Latvija, Nova Zelandija, Maroko) ali celo »ekonomskega državljanstva« oziroma «državljanstva z investicijo» (Avstrija, Bolgarija, Ciper) (Best Citizenships, 2013). Imigracijska politika tako pogosto deluje kot alibi za direktno nasilje izkoriščevalskih delodajalcev ali celo organiziranih kriminalnih združb – razlika med prvimi in drugimi je vse manjša. Značilno je, da se uporabi ljudi po potrebi, le dokler ta obstaja, ob tem pa jim je treba hkrati onemogočiti stalno selitev. *Ekonomski kapital torej spreminja pravne statuse posameznikov in jih lahko naredi mobilne, globalno vključene ali pa jih izključi in marginalizira.* V drugem primeru je ljudem, ki jih globalizacija, njene strukturne prilagoditve in ekonomsko izčrpavanje in tudi vojaško posredovanje kaznuje z odvzemom vsega, v primeru neregularne migracije (če jih odkrijejo) odvzeta še prostost, ogroženo

njihovo zdravje, dostojanstvo in v primerih omejevanja migracij v prehodnih območjih tudi življenje.¹⁰¹

Povezavo med strukturnim/direktnim nasiljem in migracijami lahko najdemo tudi v univerzalnih in ustaljenih imigracijskih politikah industrijsko razvitega zahoda, ki s svojo interesno pogojeno selektivnostjo (intelektualnim predatorstvom) dodatno viktimizirajo manj razvite regije. Spodbujajo migracije izobraženih, usposobljenih, za njihove potrebe nujnih delavcev, pri čemer so jim – z nekaterimi izjemami (npr. visoko izobraženim) – pripravljeni dovoliti prebivanje na svojem teritoriju, zgolj dokler jih potrebujejo. Priseljenci s seboj prinesejo kulturni, socialni in ekonomski kapital, v katerega industrijsko razvite države niso nič vložile. Omogočijo jim razvoj, spodbudijo potrošnjo in opravljajo zahtevna dela. Vsi drugi, ki jih države ne potrebujejo, so nezaželeni in ujeti v mehanizme koncentričnega panoptičnega nadzora migracij ter v globalne totalne institucije, iz katerih lahko pobegnejo le tako, da kršijo »pravila globalne igre« in se podajo na pot neregularnih (nezakonitih) migracij.

Posebno obliko strukturne kriminalitete, ki na koncu z neposrednimi dejanji viktimizira konkretne, določljive ljudi z imeni in priimki, predstavljajo zaostrovanja v begunski politiki in politiki priznavanja azila (npr. enostransko določanje varnih izvornih držav, načelo varne tretje države ipd.), za katero skupaj z administrativnimi praksami pristojnih institucij Barbara Beznec (2009: 26) pravi, da predstavlja *de facto* odpravo pravice do azila v Sloveniji¹⁰² in jasno strategijo usmerjanja migracij iz tretjih držav v režim kvotnega sistema delovnih dovoljenj. Še več, kot dodatno pokaže (ibid.: 21), je skladno z Dublinsko konvencijo prosilcu za azil, ki mu je zavrnjena prošnja v eni državi EU, onemogočena prošnja za azil v vseh državah EU. Če ga legitimirajo v drugi državi, je vrnjen v državo, ki mu je prva zavrnila prošnjo, in od tam deportiran v matično državo. Če to ni

101 Prikazano na primeru medijsko favoriziranih in zlorabljenih podob migrantov v čolnih, ki prihajajo v EU iz Afrike, lahko vidimo popačenje javnega diskurza o mednarodnih migracijah. Migranti, ki ne morejo legalno vstopiti v prostor EU, se odločajo za zapustitev domov in tvegano pot prek puščav, tranzitnih območij s poostrenim nadzorom in nato nevaren prehod Sredozemskega morja. Pri tem so označeni kot kriminalci, ne postavlja pa se vprašanja, zakaj se sploh odločajo za nekonformno in tvegano pot v neznanu. Že vnaprej tudi vedo, da bodo v ciljni državi zaradi svojega nezakonitega statusa opravljali najslabša, nevarna, naporna dela in ne bodo imeli nobenih pravic in zaščite, sočasno pa bodo tudi tarče predsodkov, rasizma in nestrpnosti domačega prebivalstva. Javni (medijsko-politični) diskurz sodobnih migracij globalne žrtve prekategorizira v storilce kaznivih dejanj in popolnoma zapostavi njihovo viktimizacijo in globalno strukturno nasilje.

102 Takšno ugotovitev lahko podkrepimo s statistiko odobrenih prošenj za zaščito. V obdobju 1995–2011 je Slovenija priznala mednarodno zaščito 233 ljudem (110 ljudem status begunca, 92 ljudem azil iz humanitarnih razlogov, 31 subsidiarno zaščito), skupno pa je bilo vloženi 31.162 vlog. Največ vlog je bilo leta 1999 (9.833) in 2000 (10.375). V večini primerov so bili postopki ustavljeni (15.545), 2.679 vlog pa je bilo zavrjenih (Direktorat za migracije in integracijo, 2012).

mogoče in če je v centru za tujce nameščen do skrajnega roka enega leta (pol leta, s podaljšanjem za pol leta), je nato izpuščen na ozemlje Slovenije z dovoljenjem za začasno zadrževanje v postopku deportacije. Takšen status mu prinaša le začasno pravico življenja na ozemlju Slovenije in nič več. Tem ukrepom je treba dodati vse druge prakse nadzorstvenih institucij, ki odsevajo selekcijsko imigracijsko ideologijo oblasti in predstavljajo prehod od strukturnega k direktnemu nasilju nad migranti. Odražajo se na primer v zapiranju migrantov v centre za tujce zgolj zaradi ilegalnega prehoda meja, in še to le z odredbo policije in *ne* sodišča; različnih ritualih dehumanizacije in degradacije neregularnih pribežnikov itd.¹⁰³

Pogled, ki mu sledimo, se ujema z mnenjem Jelke Zorn (2003) in se razlikuje od uradnih kazenskoprnih opredelitev nacionalnih držav, saj ilegalnih migracij kot samostojnih dejanj, ki jih storijo ljudje, ki jim selitev predstavlja možnost rešitve življenja ali bistvenega izboljšanja eksistenčnih razmer, *ne umeščamo v kriminaliteto*. Kljub kazenskoprni inkriminaciji in umestitvi neregularnih (ilegalnih) migracij v kazensko zakonodajo¹⁰⁴ teh dejanj ne moremo opredeliti kot kriminalitete v kontekstu predhodno postavljene definicije. Med kriminaliteto, povezano z ilegalnimi migracijami, pa skladno z našo definicijo kriminalitete umeščamo nekatere pojave, povezane z ilegalnimi migracijami – tihotapljenje ljudi in organiziranje ilegalnega prehoda meja z izkoriščanjem migrantov ter trgovino z ljudmi. Kazenska regulacija migracij in njena prepoved nezakonitega prehajanja meja predstavlja mehanizem nacionalne države, prek katerega te ohranjajo pomemben del svoje usihajoče politične moči, in prenaša vso odgovornost za neregularne (ilegalne) migracije na migrante in organizatorje takšnih migracij. Ob tem ne poudarja vloge držav in meddržavnih povezav (sodobnih zaprtih trdnjav), ki s svojimi imigracijskimi zakoni ustvarjajo privilegirana ograjena območja na eni strani in na drugi

103 Za vpogled v ozadje neregularnih migracij, imigracijsko politiko na tem področju, zgodbe pribežnikov, ravnanje represivnih institucij z njimi in razmere v institucijah za inkarceracijo neregularnih pribežnikov glej Pajnik, M., Lesjak-Tušek, P., Gregorčič, M. (2001). *Prebežniki, kdo ste?*

104 Kazenski zakonik RS (Ur. list 55/2008) prepoveduje nelegalen prehod meja in v 308. členu določa, da se človeka, ki nasilno prekoraci državno mejo RS, kaznuje z zaporom od treh mesecev do treh let ali z denarno kaznijo. Enako se kaznuje tujec, ki nima dovoljenja za prebivanje v Republiki Sloveniji, če se na način iz prejšnjega odstavka zadržuje na njenem ozemlju ali se upre zakoniti odstranitvi z njega. V nadaljevanju Kazenski zakonik inkriminira pomoč pri nelegalnem prehodu meja. Človeka, ki tujce, ki nimajo dovoljenja za vstop v Slovenijo ali prebivanje v njej, nezakonito spravlja na njeno ozemlje, jih prevaža po njem ali jim pomaga pri skrivanju ali kdor skupino dveh ali več takih tujcev za plačilo nezakonito spravi čez mejo ali ozemlje države, se kaznuje z zaporom do petih let in denarno kaznijo oziroma z zaporom od enega do osmih let, če si je s tem pridobil nesorazmerno premoženjsko korist ali priskrbel brezpravno delovno silo ali povzročil nevarnost za življenje ali zdravje ljudi ali taka dejanja stori kot član hudodelske združbe. S kaznijo do pet let zopora in denarno kaznijo se kaznuje tudi človeka, ki pridobiva ali zbira ljudi za nezakonito preseljevanje, jim preskrbuje ponarejene dokumente ali prevoz ali kako drugače organizira nezakonito preseljevanje.

strani sočasno s svojimi globalnimi ekonomskimi politikami zaostrejuje pogoje bivanja v globalnih ali regionalnih totalnih institucijah.

Če povzamemo ugotovitev o povezavi med strukturnim, direktnim nasiljem in migracijami, lahko sklenemo, da strukturno nasilje predstavljajo izkoriščevalske in pristranske politike globalizacije, ki vodijo v ekonomsko odvisnost, industrijsko nerazvitost in zaostalost določenih regij in kontinentov. Posledice se kažejo v obliki revščine, lakote, marginalizacije, konfliktov, spopadov, vojn, degradacije okolja. Podoben globalen vpliv na migracije imajo krize globalnega ekonomskega sistema, njegovih finančnih špekulacij in neomejeno pehanje za dobičkom. To vodi v oblikovanje finančnih balonov, ki prej ali slej počijo (najnovejši primer je nepremičninski balon v ZDA, ki je ob svojem zlomu povzročil svetovno recesijo). Posledice takšne kapitalske požrešnosti prizadenejo širok krog ljudi, ne samo lokalno, temveč globalno. Ekonomska stagnacija, brezposelnost, (še dodatno) krčenje državnih izdatkov in programov, brezperspektivnost itn. spodbujajo ljudi v migracije in iskanje boljšega življenja v tujini. V državah, ki zapadejo v recesijo, njene posledice najprej čutijo najbolj ranljivi segmenti družbe. V Sloveniji so to mladi, ki iščejo zaposlitev, starejši nizkokvalificirani delavci, upokojnenci z minimalnimi pokojninami in delavci migranti.¹⁰⁵

Poleg opisanih oblik prisilnih migracij, ki so posledica strukturnega nasilja kapitalističnega sistema in interesno usmerjene globalizacije, je mogoče vzroke za migracije najti tudi v drugih oblikah strukturne kriminalitete. Ena od najbolj nazornih oblik so različni konflikti, spopadi in vojne, ki s svojim nasiljem (kriminaliteto)¹⁰⁶ oškodujejo široke množice ljudi in so

105 Posledice svetovne finančne krize in preslikave svetovnih razmer v lokalno kapitalsko požrešnost »naše« ekonomsko-politične elite, katere delovanje je prežeto z neverjetno mero domačnosti, (neka znovane) korupcije, političnega trgovanja in sorodnih procesov, je recesija, ki je zajela Slovenijo po letu 2009. Naraščajoče število brezposelnih in težave pri pridobivanju zaposlitve, brezperspektivnost, nepotizem, prekarno delo, krčenje pravic, razgradnja socialne države, umiranje starih političnih institucij, vkoreninjenje vtisa o nenehnih kriznih razmerah in nezmožnost uspešnega ter zlasti socialno pravičnega reševanja krize so (med drugim) vplivali na porast odseljevanja iz Slovenije in tudi proteste po slovenskih mestih od novembra 2012 naprej. Število državljanov Slovenije, ki so se odselili, je v minulih desetih letih postopno naraščalo, skokovit porast pa je opaziti leta 2012, ko se je odseljevanje v enem letu povečalo za skoraj 100 odstotkov. Od leta 2000 se je iz Slovenije izselilo prek 40.000 ljudi, od teh več kot tretjina v minulih dveh letih. Ob tem je dodatno treba upoštevati, da je po letu 2000 za Slovenijo značilen negativen selitveni prirast s tujino, kar pomeni, da se je izselilo več kot tretjina več državljanov, kot se jih je vrnilo v domovino (SURS, 2012b). Poleg selitve najbolj aktivnega dela prebivalstva (mladih) dodatno težavo predstavlja emigracija visoko izobraženega kadra, zaradi česar je leta 2012 skrb izrazila tudi SAZU (več glej v Zupančič, 2012a, 2012b).

106 Pečar (1992b) in Kanduč (2003b) ugotavljata, da (mainstream) kriminologija zapostavlja etiološka in fenomenološka vprašanja, povezana z vojno in konflikti, kar skušata omenjena avtorja preseči (glej Pečar, 1992a, 1992b, Kanduč, 2003a, 2003b). Če želimo biti dosledni pri upoštevanju oblikovane definicije kriminalitete, moramo tudi te oblike uvrstiti med kriminaliteto, saj gre za nelegitimna, nepoštena dejanja, ki oškodujejo številne ljudi, njihovi storilci pa se takšnih dejanj oziroma njihovih posledic zavedajo ali jih lahko predvidijo.

nemalokrat posledica strukturne kriminalitete. Povzročajo »hudodelstva par excellence, katerih oškodovanje je neprimerno resnejše in številnejše kot tisto, ki ga povzroča »konvencionalna« kriminaliteta« (Kanduč, 2003b: 248). Povzročajo »strukturno viktimizacijo«, množično vzdrževanje stisk, trpljenja, težav, nesreč in bolečin, žrtve pa niso le posamezniki, ampak cele množice ljudi (Pečar, 1992a). Ogrožanju življenj, mučenju, pobijanju, etničnemu čiščenju, genocidu se je v nekaterih primerih nemogoče postaviti po robu. Opisane razmere vodijo v prisilne migracije, saj navedene značilnosti delujejo kot neizogibni dejavniki odbijanja. Zaradi direktne kriminalitete, ki pogosto izhaja iz strukturnega nasilja, postanejo razmere v določenem prostoru nevzdržne za življenje in ljudje so prisiljeni oditi. Beg ostane edina možnost preživetja.

O povezavi in vplivu direktnih oblik »klasične kriminalitete«, ki pa v pomembnem obsegu izhajajo ali odražajo prav strukturno nasilje, na odločitve za emigracijo, je bilo narejenih sicer zelo malo raziskav. Ena od redkih je študija Alvarada in Massey (2010), ki sta v svoji raziskavi odkrivala vpliv skrajnih oblik klasičnih nasilnih dejanj (umorov) na beg ljudi iz države. V študiji emigracije iz Mehike, Kostarike in Gvatemale sta ugotovila, da nasilje nima enakega vpliva na mednarodne migracije v vseh državah, temveč so te odvisne od širših družbenih in političnih razmer v posamezni državi. Nasilje deluje kot pomemben dejavnik potiska in sprožilec dejanske emigracije, vendar le v primeru emigracije prebivalcev srednjega in zgornjega razreda. Ti imajo namreč na voljo dovolj sredstev, da se izognejo nasilju in zapustijo državo, pri revnejših prebivalcih pa povečano nasilje zmanjša možnosti za emigracijo, saj v teh oteženih okoliščinah nimajo dovolj sredstev, da bi se lahko izognili nasilju in uspešno emigrirali. Omenjeni sklep vnovič kaže na povezavo med možnostjo gibanja med državami in v globalnem prostoru in ekonomskim kapitalom posameznikov oziroma družin. V opisani raziskavi je bila emigracija iz Nikaragve primer prvega migracijskega gibanja, saj so ljudje ob povečanju nasilja emigrirali v ZDA, za Mehiko in Kostariko pa je bilo značilno zmanjšanje emigracije ob rasti nasilja.

Države, kjer so strukturne spremembe posledica globalizacije ali njihovih lastnih teženj po razvoju in vključitvi v globalni kapitalizem, se srečujejo z dvema oblikama strukturnega nasilja, povezanega z migracijami. Massey (2003) ugotavlja, da se težave pojavljajo v deželah, ki prehajajo iz agrarnega v industrijsko gospodarstvo, saj to prinaša spremembe tudi v kmetijstvu. Namesto nekdanjega samooskrbnega kmetijstva se to spreminja v proizvodnjo za trg, kar ogroža številne kmete. Ti se s težavo prilagajajo novim nepreizkušenim tehnologijam, gojenju novih nepoznanih pridelkov. Svoje tveganje zato

minimalizirajo tako, da vsaj enega člana družine pošljejo na delo v tujino. V primeru težav doma bodo tako imeli vsaj en vir za preživetje. Podobno strategijo ubirajo druge družine v državah, kjer se pojavljajo strukturne spremembe. Z vzpostavljanjem kapitalistične proizvodnje je povezana tudi »zahteva« po dostopu do finančnih sredstev za nove oblike kmetovanja ali podjetništva. Ker ljudje ne morejo pridobiti finančnih sredstev doma (npr. v obliki posojil), pošljejo člana družine na delo v tujino in nato finančna sredstva, ki jih pošlje, uporabijo za omenjene namene.

Poleg omenjenih strategij Massey navaja še mednarodne delovne migracije, povezane z zagotavljanjem dostopa do potrošnje tržnih dobrin. Sopotnik vzpostavitve tržne ekonomije je namreč tudi množična potrošnja. V ujetosti v njeno mrežo so ljudje pripravljeni oditi na (začasno) delo v tujino, da sebi in bližnjim razširijo potrošniške zmožnosti. Ob tem ne smemo spregledati latentne funkcije, ki jo ima pošiljanje pomoči iz tujine. Delgado Wise (2009: 771) ugotavlja, da migranti s svojimi prispevki, ki jih pošiljajo, pomagajo ohranjati prekarne odnose in slab položaj delavcev v izvornih državah. Delujejo namreč kot zunanji zasebni socialni korektiv – pomoč, ki omogoča neoliberalnim vladam nadaljnje izvajanje politik za vzpostavitev šibke države in zategovanje pasu. Ljudje si namreč sami z emigracijo družinskega člana zagotovijo sredstva za preživetje in se tako ne uprejo oblasti in je tudi ne prisilijo v izvajanje alternativnih politik.

Nadgradnjo globalnega omejevanja izstopa iz globalnih totalnih institucij predstavlja še ena oblika strukturnega nasilja – posebne oblike prisilne integracijske politike, med katerimi smo kot politiko izključevanja (in ne integracije) že poudarili politiko civilne integracije in njenih integracijskih testov ter politiko asimilacije. Oba pristopa sta nelegitimna – vsak na svojem področju –, nepoštena in oškodujeta posameznike bodisi z dejanskim onemogočanjem imigracije ali z izbrisom in umorom kulturne identitete. Posledice neuspešnih integracijskih politik in tudi v družbi zakoreninjenih stereotipov, ki pridejo še bolj do izraza v obdobju socialne in ekonomske krize, so delitve na »nas« in »njih« ter posledična umikanja interne odvečne populacije v interne totalne institucije. Kot pravi Kanduč (2010: 60), je stopnjevanje strukturnega nasilja zlasti na ravni produkcije in distribucije kapitala povezano s spreminjanjem stališč »moralne večine« do različnih skupin, ki jih v svoji percepciji vidijo kot »družbene parazite«, tiste, ki ogrožajo njihove pravice in izkoriščajo sistem. Priseljenci so pri tem idealni kandidati za prevzem takšne kolektivne krivde. So prepoznani kot tisti, ki ogrožajo delovna mesta, plače, socialni sistem, prinašajo probleme in kriminaliteto, se nočejo prilagoditi itn. V kontekstu analize integracije priseljencev,

njihovih potomcev in strukturnega nasilja je treba poudariti tudi politično izključevanje, oblikovano na formalnih (državljanstvu) in neformalnih mehanizmih (stereotipi, predsodki, diskurz drugosti). Priseljencem – legalnim, torej tistim, ki izpolnjujejo vsa določila za prebivanje na ozemlju določene države – je z izjemo pravice voliti na lokalnih volitvah formalno onemogočen vpliv na politično delovanje, neformalno pa so tudi drugače izključeni iz politične skupnosti. Njihova politična marginalizacija ob razumevanju krize »demokracije« in nezmožnosti realnega vplivanja širšega kroga državljanov na politično delovanje nikakor ni presenetljiva.

Strukturno nasilje je z mednarodnimi migracijami (in celotno skupino »ponudnikov delovne sile«) povezano tudi potem, ko se je posameznik ustalil v novi državi in se vključil na trg dela. V kapitalističnem sistemu, zlasti »svobodni« neoliberalni različici kapitalizma, delovne odnose zaznamujejo negotovost, fleksibilnost, podrejenost in odvisnost. Delavci so postavljeni v podrejeni položaj in prisiljeni v opravljanje heteronomnega dela, ki je ob distribuciji bogastva in dohodka ključna oblika strukturnega nasilja (Kanduč, 2003a: 86).¹⁰⁷ Poleg heteronomnega dela (oziroma njegovega dela) strukturno nasilje predstavlja izkoriščanje in prisvajanje presežne vrednosti. Še vedno velja Marxova (1849/1947: 17) ugotovitev, da je delo blago, ki ga delavci prodajajo kapitalistu za denar, to pa počnejo zgolj zato, da lahko preživijo. Delu svojega življenja se morajo odreči zato, da si s prodajo svojega dela in tistega dela življenja sploh zagotovijo existenco za življenje. Pri tem v delovanju osnovnih mehanizmov strukturnega nasilja ni (formalnih) razlik med priseljenskimi in domačimi delavci – kapitalistični sistem temelji na prisvajanju presežne vrednosti ne glede na nacionalnost delavca. Razlike se pojavijo korak nižje, v priznavanju drugih pravic oziroma v formalnem določanju specifičnih zahtev, ki jih morajo izpolniti priseljenki delavci.

Pri izkoriščanju delavcev migrantov država deluje kot varuh kapitalističnega sistema, ki s svojo zakonodajo olajšuje in celo omogoča izkoriščanje delavcev migrantov, dodatno pa pogosto z neaktivnostjo nadzora nad delodajalci subvencionira in dopušča izkoriščanje. Zakonska določila, ki vežejo tujske statuse (urejeno legalno bivanje) na zaposlitveni status delavcev migrantov in določila o nujni zaposlitvi pri istem delodajalcu v določenem obdobju kot pogoju za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja, so jasen primer strukturnega nasilja nad migranti, ki odpira vrata in daje alibi direktnemu nasilju

¹⁰⁷ Za podrobno analizo strukturnega nasilja in vloge heteronomnega dela v družbeno nadzorstvenem sistemu glej Kanduč, Z. (2003). *Onkraj zločina in kazni; drugi del: Strukturno nasilje, ekonomija in družbeno nadzorstvo*, str. 81–172.

delodajalcev. Dodatno država takšna dejanja omogoča s pasivnostjo in kadrovske podhranjenostjo nadzorstvenih institucij, ki so zadolžene za nadzor (delovne, davčne, kazenske) zakonodaje. Drži namreč, da je »kriminal kraljevska pot do denarja /.../, še zlasti če obstaja neznatna verjetnost, da bo njen protagonist (ne)formalno sankcioniran« (Kanduč, 2010: 57). Poleg tega kazenskopravne institucije teh kršitev tudi v primerih, ko gre za kršitve zakonodaje, ne vidijo kot »prave« oblike kriminalitete in s tem razvijajo sistemsko imunost do teh dejanj.¹⁰⁸ V kapitalističnem sistemu, v katerem je posest ekonomskega kapitala glorificirana – gre namreč za univerzalno merilo posameznikovega družbenega položaja in ultimativni cilj vsega delovanja –, ne moremo pričakovati širših in resnih neformalnih sankcij. Če obrnemo pogled, v aktualnem sistemu in v njem dominantnih vrednot, verjetno le redki posamezniki ne bi storili takšnih dejanj, če bi imeli možnost, dodatno se neformalne sankcije (npr. zgražanje, obsojanje, izključevanje širše javnosti) osamljenih bogatih posameznikov ne dotaknejo (kot pravi ameriška menedžerska modrost »it's lonely at the top«). Še več, ob teh sklepih ne gre pozabiti Durkheimove (1897/2002) analize samomorov, saj lahko podobno kot on v teh primerih prepoznamo delovanje širših družbenih dejavnikov – z Durkheimovimi besedami gre za »kolektivno stanje duha«

108 Ob pobudi več kot 160 profesorjev in raziskovalcev, podpisanih pod peticijo *Na pravicah delavcev se je zlomila pravna in socialna država*, je bila 26. aprila 2012 sklicana 4. izredna seja Komisije za peticije ter za človekove pravice in enake možnosti Državnega zbora RS. Iz vsebine peticije in magnetograma se je razvidno, da so akademska sfera, civilna družba in sindikati opozarjali na nujnost kazenskopravne sankcioniranja skrajnih kršitev pravic delavcev, ki pa so že zapisane kot kaznivo dejanje. Kot je na seji izpostavila Katarina Kresal Šoltes, je »pravica do pravičnega plačila, to pomeni v višini kot je dogovorjeno, najmanj v višini minimalne plače in to redoma na plačilni dan. To je mednarodno priznana pravica to ni nekaj kar tako. Ali res nismo že na tisti skrajni točki, ko bi vendarle tudi s tem ultimorjacio sredstva, se pravi kazensko-pravnim pregonom /.../ Ker zdaj je to mrtva črka na papirju, tako kot je zdaj to kaznivo dejanje.« Bučar Ručman je ob tem poudaril, da je takšno kazenskopravno ukrepanje potrebno zaradi zaupanja v demokracijo, »ki nam bistveno pada, o prepričanju javnosti o delovanju dveh pravnih držav, o temu da na temu področju pravna država pada, da deluje po dvojnih merilih in tukaj, na kazensko pravnem področju je potreben signal, da je pa to nedopustno. Tukaj delavci ne bodo imeli povračila, ampak ne gre za vprašanja povračila delavcev, gre za signal vseh nas, da so ta dejanja skrajno sprevržena in nedopustna v naši družbi.« Na drugi strani so predstavniki tožilstva in sodstva sicer izrazili zaskrbljenost in obsodbo teh dejanj, vendar zavzeli drugačno držo v primeru nujnosti kazenskopravne sankcioniranja. Predstavniki sodstva, Blaha, je opozoril, da »je kazensko pravno varstvo zadnje sredstvo za varstvo tudi v zvezi s temi kršitvami /.../ da delavcem, ki so prizadeti ne pomaga tudi, če je kazensko-pravno varstvo hitro in učinkovito. Pravic, ki bi jim šle in ki jim gredo po zakonodaji še vedno nimajo«, kar so podkrepile tudi besede predstavnika tožilstva, Butale, »da je potrebno razumeti, da s kazensko pravno obravnavo tega sistemskega problema ne bomo razrešili« (več glej v Komisija za peticije ter človekove pravice in enake možnosti, 2012). Takšen dvojen odnos in nenaklonjenost nadzornih institucij do sankcioniranja podjetnikov nista presenetljiva. Že leta 1945 je znan ameriški kriminolog Sutherland (1945: 137) v študiji kriminalitete belih ovratnikov ugotavljal, da je eden od pomembnih dejavnikov za pristransko obravnavo kriminalitete uglednih podjetnikov povezan s kulturnim ujemanjem med zakonodajalci, sodniki, nadzorovalci in podjetniki. Zaradi tega prvi podjetnikov niti ne morejo videti v podobi stereotipnih kriminalcev.

oziroma »kolektivno nagnjenje« –, ki vplivajo na posameznika in ga zapeljejo v svet iskanja lahkkih dobičkov, doseženih s prisvojitvijo (kraj) tujega dela ali premoženja. Če dvomimo o njihovem obstoju v naši družbi, lahko ta dvom hitro odpravimo s prespraševanjem družbenega odzivanja ob vseh oblikah tatvin in nelegitimnih prisvojitvev, vključno s tistimi, ki jih v našem kulturnem prostoru številni sploh ne prepoznajo kot takih. Nazorni primeri teh so prakse korupcije, legalne zlorabe javnih funkcij, vzajemne usluge po načelu »jaz tebi, ti meni« – te potekajo od najnižje do najvišje ravni. Priče smo torej uporabi (implicitno) družbeno sprejemljivih mehanizmov za dosego družbeno promoviranih ciljev.

Odsotnost formalnih sankcij lahko pripišemo delovanju neformalnih mrež kot tudi ideološki slepoti in šibkim državam, ki z dopuščanjem skrajnega izkoriščanja delavcev migrantov znižujejo izdatke za plače v vseh izkoriščevalskih podjetjih. Še več, po besedah Maje Breznik (2005) se s tem, ko delodajalcem država omogoča zaposlovanje tujih delavcev iz regij, kjer so socialne razmere bistveno slabše, preprečuje izboljšanje delovnih razmer in zviševanje plač v teh t. i. deficitarnih poklicih tudi za domače delavce. Tem se pogoji ne izboljšujejo, temveč se poslabšujejo. Takšno zaposlovanje prekarne delovne sile je veljalo ne le za ekonomsko neprofitne sektorje, temveč tudi za tiste, ki so imeli konstanten posel in so ustvarjali velike dobičke (npr. do leta 2008 gradbeni sektor, ki je gradil avtoceste, stanovanjska naselja in drugo infrastrukturo). Tako so si ob pomoči države zagotavljali ceneno delovno silo in prilagodili koncept »selitev proizvodnje v regije s ceneno delovno silo« tudi za sedentarne dejavnosti. Izognili so se tekmi za pridobivanje delavcev, v kateri bi bili prisiljeni izboljšati pogoje dela in plačilo. Namesto tega so »uvozili« delavce, ki so prisiljeni delati za slabše plačilo v slabših pogojih. Maja Breznik (2005: 138, 139) pravi

Domači delavec in delavka ne moreta sprejeti teh del, če hočeta preživeti; lahko pa jih sprejemajo tujci, ki živijo v izrednih razmerah »delavskih koncentracijskih taborišč« /.../ delodajalci se tujega delavca tudi lažje znebijo, ko ga ne potrebujejo več ali jim je postal nadležen /.../ Če se upira, ga delodajalci prepustijo lokalni policiji, ki ga mora izgnati po uradni dolžnosti.¹⁰⁹

109 Prav to potrjuje tudi ugotovitev raziskovalcev na terenu (Medica, Lukič, Kralj, 2011: 96), ki pišejo, da so maja 2010 policisti štiri od šestih delavcev Vegradovega hčerinskega podjetja Gradve, ki so hoteli uveljaviti svoje delavske pravice, »pospremili iz države, ker niso imeli urejenih dokumentov – potrdnega statusa začasnega prebivališča«.

Z zaposlovanjem tujih delavcev in še natančneje s *toleriranjem zlorab delavskih pravic*, zlasti najhujših oblik kršitev pravic delavcev migrantov, se je država postavila na stran kapitala in s svojo pasivnostjo postala aktiven varuh kršitev delavskih pravic, svoje lastne zakonodaje in mednarodnih konvencij. Dopolniti moramo ugotovitve Maje Breznik in skleniti, da dopuščanje priseljevanja samo po sebi še ni predstavljalo najhujše grožnje domačim delavcem. Najhujša je bila konkurenca, ki je temeljila na neomejenem izkoriščanju. Ustvarjeni so bili strukturni pogoji, ki omogočajo direktno nasilje, ki se kaže v obliki kršitev celo z minimalnimi standardi kapitalističnega sistema omejenega ekonomskega izkoriščanja, določenega v zakonodaji. Najbolj nazorni so bili primeri neizplačevanja plač in drugih, z zakoni določenih, prispevkov in prejemkov (zdravstveni in socialni prispevki, regres, nadure, dnevnice, nadomestilo plače v primeru bolniške odsotnosti, zniževanje plač brez obrazložitve ali nove pogodbe, pošiljanje na čakanje brez nadomestila plače itn.).

Pehanje za dobičkom je delodajalce in vse, ki so sodelovali v procesih zagotavljanja dela delavcem migrantom (npr. posrednike dela), premamilo do te mere, da so tisti, ki so imeli moč nad delavci – ta je praviloma izhajala iz njihove zmožnosti prekinitve delovnega razmerja, s tem pa je delavcu (pogosto) prenehalo tudi dovoljenje za bivanje v državi – to izkoriščali do skrajnosti. Zakonodaja, ki je urejala pogoje dela tujcev v Sloveniji, je pri tem predstavljala mogočno orodje za podrejanje tujih delavcev. Eksistenčna odvisnost in ujetost v birokratska imigracijska pravila (okove) je delavce migrante spravila v razmerja, ki jih lahko označimo kot *novodobno suženjstvo*. Po takšnem delu in delovnih pogojih domači delavci niso mogli in niso bili prisiljeni poseči – tudi zaradi boljših socialnih razmer v Sloveniji, dostopa do njihovih lastnih socialnih mrež, ki so jim ponudile podporo, in delovna sindikatov.

Opisanim praksam Castles (2003: 16) dodaja tudi toleranco nekaterih držav do nedokumentiranih migracij, s katero pod pritiskom protipriseljskega javnega mnenja politični odločevalci *de facto* omogočajo potrebno število nekvalificiranih delavcev, medtem ko javno še vedno zagovarjajo politiko nadzora in zaprtih meja. Nepozoren bralec bi v prvotni kritiki in obsodbi politike izkoriščanja in zapiranja v trdnjave na eni strani ter kritiki tolerance do neregularnih delavcev migrantov na drugi strani videl kontradiktornost naših argumentov. Vendar je prav v tej kritiki treba prepoznati doslednost. Zakaj? Zato, ker takšna toleranca oblasti ne predstavlja nič drugega kot oportunističen pristop uresničevanja ekonomskih interesov njihovih gospodarstev in podjetnikov, pri čemer za doseg tega cilja žrtvujejo temeljne

pravice migrantov. Takšna praksa ljudi dehumanizira, saj jim odvzema varovanje pred izkoriščanjem. Neregularni migranti predstavljajo način zadovoljevanja povpraševanja po ekstremnih prekarnih delavcih za dela, ki jih za ponujeno plačilo niso pripravljene opravljati domači delavci in tudi ne legalni delavci migranti (Franko Aas, 2007: 39; Castles, 2003: 16; Koser, 2005: 4). Takšna praksa ni torej nič drugega kot gola interesno motivirana ekonomska kalkulacija, ki predstavlja posredno kapitalsko subvencijo delodajalcem. Še več, predstavlja dumping na področju delavskih pravic in mehanizem za odvzem moči sindikatom in lokalnim delavcem. Takšen odnos temelji zgolj na razmerju daš – vzajem. Delavce namreč potisne v področje dela na črno in jih s tem izpostavi različnim oblikam viktimizacije s strani delodajalcev (plačilo pod minimalno plačo, nimajo plačanih socialnih, zdravstvenih prispevkov, nimajo bolniškega nadomestila, letnega dopusta, zdravstvene oskrbe itn.). Od njih se vzame le potrebno delo, nazaj pa se jim ne zagotavlja niti tistih minimalnih pravic, ki so v »velikodušnem« kapitalističnem sistemu celo priznane. Kot nazorno ugotavlja De Giorgi (2010: 160), ilegalizacija migracij in hiper-inkarceracija ustvarjata ranljivo delovno silo, ki je pripravljena vstopiti v vsako obliko izkoriščanja na fleksibilnem postfordističnem trgu dela. Takšno izkoriščanje je namreč za migrante še vedno boljše rešitev kot trpljenje oziroma životarjenje v izvorni državi ali pripor in izgon.

Strukturno in direktno nasilje oziroma kriminaliteto lahko povežemo z mednarodnimi migracijami tudi v primerih večje nagnjenosti h kriminaliteti pri potomcih priseljencev (za katero ne trdimo, da velja kot univerzalna značilnost). Ugotovitve raziskovalcev namreč prihajajo do nasprotujočih si sklepov in kažejo, da so vzroki za kriminaliteto širši kot le to, da so njihovi starši priseljenci. V primerih, ko je ugotovljena večja nagnjenost h kriminaliteti med potomci priseljencev, je vzroke mogoče najti v različnih zmožnostih doseganja univerzalnih družbeno določenih ciljev. V nasprotju s starši potomci priseljencev niso vezani na okolje emigrantske družbe in ne poznajo, doživijo razmer v domovini staršev, temveč živijo v razmerah imigrantske države. Prek aktualnih družbenih institucij se tudi njim posreduje univerzalne družbene cilje, vendar – kot je ugotovil že Merton (1938), so sredstva za njihovo doseganje zelo različno distribuirana v družbi.

V kapitalistični družbi, v kateri je univerzalno merilo posameznikovega uspeha ekonomski kapital, so možnosti njegove prisvojitve zelo različne. Otroci priseljencev, ki jim je družbeno določen – vsiljen – položaj na dnu družbene lestvice, enako kot velja za njihove starše, se (nekateri) temu uprejo in iščejo alternative – tudi nezakonite – v različnih bližnjicah (z Mertonovimi

besedami inovacijah) za doseganje univerzalnih družbenih ciljev. Kriminalitete torej ne moremo pripisati njihovi »kriminogeni naravi«, temveč jo lahko v prvi vrsti pripišemo socialni izključenosti in zavračanju položaja na dnu družbene lestvice, ki naj bi ga prevzeli. Četudi je življenje potomcev priseljencev boljše, kot *bi bilo* v domovini staršev, sami ne oblikujejo te primerjave. Primerjajo se namreč s svojimi vrstniki v njihovi domovini in ne v domovini staršev. To ni nerazumno, saj se tudi večinsko prebivalstvo v postavljanju svojih življenjskih ciljev ne primerja z drugimi deli sveta. Enako kot drugi želijo potomci priseljencev dosegati cilje družbe, v kateri živijo, in ne družbe, v kateri *bi* živeli, če se starši ne bi preselili.

Za konec poglavja o strukturnem nasilju lahko povzamemo Kandučevo (2003a:82) ugotovitev, da strukturnega nasilja ni mogoče v celoti odpraviti – kot tudi ne drugih oblik kriminalitete (Durkheim, 1895/1982: 99) –, vendar ga je mogoče zmanjševati in minimalizirati njegove posledice. To je tudi izhodišče vpogleda v rešitev problema mednarodnih migracij in izključevanja. Kljub preprosti rešitvi, ki se ponuja – odprava omejitev migracij in odprtje meja –, ta ni končna in tudi ne prava. Je sicer rešitev, ki je privlačna in v svojo past zvabi številne družboslovce, vendar bi takšen pristop ob ohranitvi aktualnega družbenoekonomskega sistema in njegove zajedavske logike prinesel še dodatne napetosti in konflikte – tako interne kot mednarodne. S tem nikakor ne zagovarjamo zdajšnjih razmer, izkoriščanja in obstoja globalnih in internih totalnih institucij. Trdimo pa, da je rešitev težja in bolj zahtevna. Nujno vključuje spremembe, ki bi potekale vsaj v smeri spremembe delovanja (zlasti ekonomske) globalizacije tako, da bi omogočala pravičen razvoj vseh koncev sveta (glej Stiglitz, 2006), še bolj verjetno pa je potrebna ne le manjša sprememba, temveč sprememba prevladujoče ideološke paradigme. Pritrdimo lahko Žižku (2007: 95), ki pravi, da rešitev ni le v podrtju policijskih zidov, temveč v podrtju *pravega* družbenoekonomskega zidu in »sprememba družbe, tako da ljudje ne bodo več obupano bežali pred svojim lastnim svetom.«

V predstavljenem kontekstu moramo razumeti tudi sindikalno delovanje, katerega kritikam (npr. Beznec, 2009; Kurnik, 2009) sicer lahko (delno) pritrdimo. Strinjamo se, da njihovo delovanje primarno temelji na nacionalističnem protekcionizmu, ki se najbolj očitno vidi, če/ko se pojavijo prizadevanja za zmanjševanje števila delovnih dovoljenj za delavce migrante in omejevanje njihovega zaposlovanja le na določene poklice. Ob tem bi kritiko lahko celo dopolnili in sklenili, da se zavzemajo predvsem za pravice svojih članov oziroma sektorjev, iz katerih izhaja večina njihovih članov, ne pa za splošne pravice vseh delavcev. Vendar kljub temu ne smemo spregledati prizadevanj

nekaterih sindikatov za pravice tujih delavcev,¹¹⁰ kot tudi ne, da so v zdajšnjem svetu nacionalnih držav pravice ljudi vezane na teritorije, tj. države in skupnosti na teh teritorijah. Zmožnost reševanja težav (najširšega kroga) ljudi znotraj posamezne skupnosti (države) je omejena. Rešitev tako ni mogoče doseči zgolj s spremembami znotraj posamezne (zlasti majhne) države, ki je lahko še tako pravična, odprta, dostopna, temveč je potrebno globalno reševanje, znotraj vseh – ali vsaj čim večjega dela – skupnosti (držav).

Globalizacija in globalna konkurenca cenene delovne sile v vseh nomadskih dejavnostih dodatno sili sindikate in vse, ki si prizadevajo za delavske pravice, v globalni boj. Pravice doma je mogoče dolgoročno reševati le z reševanjem globalnih pravic delavcev v vseh regijah. Prav na to tezo se nanaša znana sklepna ugotovitev in poziv Marxa in Engelsa (1848/2009) o skupnem boju in združitvi proletarcev vseh dežel. Kako in kdaj – če sploh – bo mogoče doseči globalne spremembe, ostaja vprašanje, na katerega še ne poznamo odgovora. Pesimizem pri tem vzbuja poznavanje zgodovinskih dejstev o tem, da so delitve, izključevanja in hierarhije stalnica človeške družbe. Na drugi strani lahko najdemo optimizem, če upoštevamo Wallersteinov (1999) nasvet, da je treba spremembe gledati v kontekstu časovne dvojnosti učinkov (kratkoročnih in dolgoročnih). Tako lahko ugotovimo, da tudi v zahodnem sistemu revolucije in delovski boji, ki potekajo od 18. stoletja naprej, niso uresničili vseh ciljev, ki so si jih zadali, vendar so se razmere dolgoročno vendarle izboljšale, zlasti v minulih desetletjih, in lahko na tem področju zaznamo veliko korakov naprej.

Povezavo med direktnim nasiljem oziroma kriminaliteto, ki predstavlja vzrok (neizogiben dejavnik potiska) za odhod ljudi od doma, smo že

110 Primer takšnega delovanja je opozarjanje ZSSS in njihovo protestno pismo (ZSSS, 2011) o diskriminaciji delavcev iz BiH, ki jo prinaša Sporazum o zaposlovanju državljanov BiH v Sloveniji (Ur. list RS, 92/2012). Sporazum, ki je nastal po medijski oznanitvi nehumanega in kaznivega ravnanja s tujimi delavci v slovenskih podjetjih, predstavlja nazoren primer implementacije politike krožnih migracij, ki omogoča izkoriščanje delavcev t. i. tretjih držav. Dovoljen čas prebivanja v Sloveniji je namreč določen tako, da onemogoča delavcu iz Bosne in Hercegovine (od kjer prihaja največ delavcev migrantov) pridobitev dovoljenja za stalno bivanje. Sporazum v 19. in 22. členu namreč določa, da se mora delavec po treh letih dela »prostovoljno vrniti v izvorno državo«, njegova vnovična vrnitev je nato *mogoča po najmanj šestmesečni prekinitvi zakonitega prebivanja v Sloveniji*. To pa je ravno toliko, da ne izpolni določil 41. člena Zakona o tujcih (Ur. list RS, 64/2009), ki pravi, da je za dovoljenje za stalno prebivanje dovoljena odsotnost iz Slovenije, ki je krajša od šestih zaporednih mesecev. Dodaten mehanizem nadzora in pritiska lahko vidimo v določilih 18. člena Sporazuma, ki trajno prepovedujejo vnovično možnost zaposlitve v Sloveniji za vse tiste delavce, ki bi ostali v državi po preteku veljavnosti dovoljenja in tukaj prebivali nezakonito. Sporazum določa tudi ostrejša merila za prenehanje delovnega dovoljenja, kot so določena v Zakonu o zaposlovanju in delu tujcev (na primer, če je proti delavcu migrantu vložena pravnomočna obtožnica zaradi storitve kaznivega dejanja, ki se preganja po uradni dolžnosti. V nasprotju s temeljnim demokratičnim načelom domneve o nedolžnosti – zapisanim v 27. členu Ustave RS (Ur. list RS, 33/1991) –, mu dovoljenje preneha veljati, še preden je spoznan (če sploh kdaj) za krivega).

predstavili, zato se v nadaljevanju osredotočamo na preostale tri oblike povezave med kriminaliteto in mednarodnimi migracijami. Predstavljamo oblike, kjer so migranti žrtve kriminalitete, kriminaliteto, katere storilci so priseljenci in njihovi potomci, in medkulturne konflikte med priseljenci in domačim prebivalstvom.

Medkulturni konflikti, (neo)rasizem, nestrpnost, ksenofobija

Posledica mednarodnih migracij je ustvarjanje etnično in narodnostno heterogenih družb. Posamezne narodnostne in etnične skupine lahko med seboj živijo v odnosih, ki jih označuje strpnost, možnost sobivanja, pogosta pa je nestrpnost, ustvarjanje stereotipov, ločevanje na »nas« in »njih« (ki je utemeljeno na etničnih, narodnostnih in religijskih identitetah), diskriminacija in novi rasizem. Ta je po Balibarjevem (1991a: 21) mnenju povezan z imigracijo in predstavlja rasizem brez »ras«. Namesto na nekdanje »rasne« razlike se osredotoča na kulturne razlike in vzpostavljanje hierarhičnega razmerja med različnimi kulturnimi skupinami. Vesna Leskošek (2005a: 10) pravi, da je kulturna raznolikost Evrope zdaj večja kot kdaj koli prej, zato je pomembno, da se prizadevanj ne usmerja le v ranljive skupine za njihovo prilagoditev, temveč se jih mora tudi v večinsko prebivalstvo, njihova stališča in poglede na manjšine. Prav pri tem se pojavljajo težave. Nestrpnost in neorasizem sta pogosto uporabljena in zlorabljena kot mehanizma za pridobivanje politične moči posameznih političnih strank, organizacij in skupin, vse pogosteje pa postaja politika podrejanja, asimilacije in civilne integracije (torej kulturnega opustošenja priseljskih skupin) prevladujoča uradna integracijska politika zahodnih držav.

Če sledimo Wallersteinovi (1991: 32–34) tezi, predstavlja (neo)rasizem celo temeljni mehanizem ohranjanja kapitalističnega sistema. Ta namreč potrebuje delovno silo, pri čemer mora za doseg maksimalne akumulacije kapitala nujno sočasno minimalizirati stroške delovne sile in možnosti političnega razdora. (Neo)rasizem omogoča to zadnje, saj s svojo umetno ustvarjeno hierarhijo in pozicioniranjem določenih skupin v inferioren položaj omogoča oblikovanje sistema, v katerem so podrejeni plačani manj (in s tem predstavljajo manjši strošek in omogočajo večji dobiček), kot si zaslužijo delavci iz etnične oziroma narodnostne manjšine glede na kakovost dela v primerjavi z domačimi delavci. Ne glede na to, ali razumemo neorasizem, nestrpnost, ksenofobijo in na njihovi podlagi utemeljeno diskriminacijo kot ideologijo za ohranjanje kapitalističnega sistema, ideologijo za pridobivanje politične moči ali (sicer popolnoma zmotno!) prepričanje o različnih naravnih hierarhijah različnih etničnih in narodnostnih skupin, lahko pritrdimo

ugotovitvam različnih avtorjev (npr. Balibar, 1991b: 38–39; Castles, Miller, 2009: 37), da se te uresničijo v dveh različnih oblikah: v *institucionalizirani oziroma strukturni obliki* in v *neformalni ali spontani obliki*. Prva vključuje neorasizem, nestrpnost in diskriminacijo, ki se izvaja, legalizira in legitimira prek formalnih institucij in struktur (zakonodaje, različnih politik, delovanja kazenskopravnega sistema in njegovih institucij), druga pa vključuje rasistična, nestrpna in diskriminatorna vedenja članov dominantne etnične ali narodnostne skupine. Če uporabimo Balibarjeve (1991b: 39) besede, je razlika v tem, da gre v prvem primeru za *rasizem države* in v drugem za *rasizem v državi*.

Pri (re)produkciji in razširjanju (neo)rasizma, diskurza drugosti, stereotipov in predsodkov, ki delujejo v ozadju tega diskurza in predstavljajo temelj diskriminatornih in rasističnih družbenih praks, imajo ključno vlogo ideološki aparati države (Althusser, 2000). Mediji, izobraževalni sistem, mnenjski voditelji in družina (lahko) predstavljajo temelj oblikovanja in legitimacije (neo)rasizma, stereotipov in predsodkov. Pripravijo (lahko) ljudi do tega, da imajo negativen odnos in celo sovražijo druge, drugačne, »njih«, za katere menijo, da ogrožajo »nas« neposredno z napadom, terorizmom in kriminaliteto ali posredno z odvzemanjem »naših« delovnih mest in izkoriščanjem »naše« socialne države. Kot pravi van Dijk (1996, 1999, 2005), imajo posebno vlogo pri (re)produkciji rasizma družbene elite, ki nadzorujejo dostop do družbenih virov in javnega diskurza ter s tem tudi širšo javnost. Sprejemajo ključne odločitve na področju politike priseljevanja in zaposlovanja ter odločajo o možnostih dostopa do medijev in prikaza priseljencev v njih. Prav to je v današnjih mediatiziranih družbah ključno pri oblikovanju in utrjevanju predsodkov in nestrpnosti v javnosti. Takšno delovanje ne predstavlja zgolj odseva širših predsodkov v družbi, temveč je rezultat eksplicitnih diskurzivnih praks medijskih elit, ki pri tem sodelujejo s političnimi, gospodarskimi in družbenimi elitami (van Dijk, 1999: 308). Tako se v javnem diskurzu legitimirajo (neo)rasizem, predsodki in nestrpnost. Če notranji minister in poznejši dvakratni predsednik Francije označi potomce priseljencev – ki uporabijo sicer nesprejemljiv, vendar njim edini dostopen mehanizem za izražanje svojega nestrinjanja s socialnimi razmerami in s tem, kot pravi Žižek (2007: 73), poskušajo dosegati vidnost – z drhaljo, ki jo bo počistil (orig. *karcherise la racaille*), ne vpraša pa se o vsebini njihovih protestov, potem ne moremo pričakovati, da bo širša javnost imela drugačna stališča.

Nestrpnost, ki se širi »od zgoraj navzdol«, je močnejša od tiste, ki izhaja od »spodaj navzgor«, saj ima prva skupina dostop do javnega prostora in s tem javnega diskurza, poleg tega pa nadzoruje in usmerja ideološke

in represivne aparate države. Podobne so ugotovitve Nine Kozinc (2005) za razmere v Sloveniji. Sam nastanek države in odcepitev od Jugoslavije sta postavila v ospredje dominanten položaj slovenskega naroda in vzpostavljala distanco od neslovenstva, ob tem pa je sledila delna institucionalizacija intelektualnega nacionalističnega diskurza iz obdobja osamosvajanja. Kozinc (ibid.: 104) pravi, da »grassroots nacionalizem ni tako samonikel, spontan, pa tudi obrozen in brez vpliva ne«, temveč je oblikovan od zgoraj navzdol. Samo v takšnih razmerah je mogoče, da dejanja, kot je nezaslišano lepljenje plakatov na vrata poslanske skupine Slovenske nacionalne stranke in pozivanje k streljanju skupine prebivalcev, ki so bili sistemsko viktimizirani (kar dokazujejo tudi sodbe Ustavnega sodišča in Evropskega sodišča za človekove pravice), ne naleti na ostro obsodbo celotne skupnosti, medijev, politične in intelektualne elite ter izobčenje te stranke iz javnega prostora.

Zimbaro (2004: 10–12) na primeru vojn pojasnjuje mehanizem legitimacije nasilja nad drugim narodom, ki je soroden ustvarjanju legitimacije politikam proti tujcem, priseljencem in njihovim potomcem. Pravi, da kadar želi elita uničiti sovražen narod ali pridobiti podporo za politiko proti priseljencem oziroma priseljevanju ali zgolj podporo, ki v »demokratskih« sistemih prinaša politično moč, uporabi propagando in sovraštvo. Za legitimiranje tudi skrajnega nasilja, kot je genocid nad pripadniki drugega naroda ali v primeru Slovenije birokratski genocid nad izbrisanimi, je treba ustvariti »sovražno domišljijo«, psihološko konstrukcijo, s katero se drugega preoblikuje v sovražnika, kar se doseže le z uporabo besed in podob. Prvi korak je oblikovanje stereotipov o drugem, ki se ga razčloveči, prikaže kot ničvrednega, demona, pošast, grožnjo našim vrednotam, prepričanjem in blaginji. S posebno obliko kognitivnega pogojevanja ustvari podobo o tistih nevarnih »drugih«, ki želijo prizadeti »nas«. Propaganda ustvarja dihotomično razmerje sovražnik – rešitelj. Ustvari jasno vidne sovražnike, dežurne krivce za »naše« tegobe, njim nasproti pa postavi rešitelja. Ko je vzpostavljen strah in prikazana grožnja, ki se ji ni mogoče izogniti, se tudi razumni ljudje začnejo vesti iracionalno. Drugi pomemben element, ki »spremeni dobre ljudi v zlobne«, kot pravi Zimbaro (ibid.: 12), je izobraževalni sistem. Če razširimo to tezo, lahko sklenemo, da gre za celoten socializacijski proces, kjer ima izobraževalni sistem ključno vlogo. Je namreč tudi eden od glavnih instrumentov ideološke interpelacije oziroma najpomembnejši ideološki aparat. Če uspe oblikovati skupna prepričanja, na katera so vezani tudi čustveni odzivi, se oblikujejo razmere, ki jih je opisal Durkheim (1893/1984: 55). Po njegovem mnenju lahko prepričanja ali čustva pridobijo veliko moč samo zato, ker so navzoča znotraj posamezne skupnosti ljudi, ki so v medsebojnih

stikih. Tako kot se nasprotna zavedanja medsebojno oslabijo, se identična, med seboj povezana, okrepijo. Ko nekdo izrazi tako misel, kot smo jo imeli že sami, ta nadgradi našo, se združi z njo in nastane nova. Ta absorbira predhodne in je posledično močnejša kot vsaka posamezna. Durkheim pravi, da za dosego tega ni treba občutiti oziroma se vključiti v kolektivna čustva. Dovolj je že, če jim ne nasprotujemo in tako pustimo, da vstopijo v nas od zunaj. Predsodki, stereotipi, ki predstavljajo (mikro)ideološki temelj drugosti, izključevanja in rasizem, so v kombinaciji z njihovo legitimacijo v delu družbenih elit ustvarjeni prav na tak način.

Na širjenje nestrpnosti in izključevanje ni imuna nobena družba. Povsod so navzoči notranji motivi, čustva, želje in potrebe ter sprožilci, ki lahko z natančno uporabo psiholoških in propagandnih mehanizmov aktivirajo in izzovejo ta čustva. Ti so v primerih totalitarnih političnih sistemov dopolnjeni z usklajenim delovanjem izobraževalnega sistema in represivnih organov. Vsi si želimo in potrebujemo svobodo, varnost, mir, srečo. Propaganda nagovarja naša osnovna čustva in računa na naše odzive, potem ko pokaže, da so naša varnost, svoboda, sreča ogrožene, oziroma računa na odziv, potem ko pokaže, kako jih zadovoljiti. Miroljubne ljudi je mogoče spremeniti v zagovornike in akterje skrajnih oblik nasilja. Kljub omenjenim primerom je zmotno trditi, da so ljudje izključno slabi in agresivni, temveč je ključno, katera človeška čustva so nagovorjena. Pri svojem vedenju se ljudje podrejamo različnim avtoritetam in (nezavedno) dopuščamo manipulacijo s čustvi. Ob tem je poleg naše lastne kritične distance, ki jo (lahko) vzpostavimo, ključna vloga tistih, ki imajo dostop do javnega diskurza in ideoloških aparatov. Ljudje smo namreč produkt družbe, v kateri živimo. Če nam posredujejo negativna čustva in občutke, širijo strah, občutek ogroženosti, spodbujajo pohlep, zavist, skopost, sebičnost, ne pa pozitivnih čustev, spoštovanja, vključevanja, solidarnosti, zaupanja, je razumljivo, da ljudje podpirajo in celo sodelujejo v dejavnostih, ki jim vsaj po njihovem mnenju omogočajo uspešno postavljanje po robu negativnim dejavnikom in grožnjam. Vendar velja tudi obratno. Če so nagovorjena pozitivna čustva, poudarjeno sočutje, sodelovanje, potreba po pomoči, se ljudje odzovejo pozitivno. To lahko nazorno vidimo v primerih pomoči ljudi ob naravnih in drugih nesrečah, vojnah, stiskah in drugih manj ekstremnih primerih solidarnosti (krvodajalstvo, humanitarne akcije, prostovoljno gasilstvo itn.). V teh primerih se ljudje za izboljšanje položaja drugih odrekajo svoji koristi in tvegajo celo svoja življenja, ko skušajo pomagati soljudem. Torej delujejo nasprotno s Freudovo (1930/2004: 60, 61) predpostavko o tem, da ljudje nismo nežna bitja, ki potrebujemo ljubezen, in se le branimo, če smo

napadeni, temveč težimo k agresiji in z njo konstantno ogrožamo civilizacijo. Omenjeni primeri namreč nakazujejo prav obratno naravo človeka.

Položaj priseljencev, odnosi med njimi in večinskim prebivalstvom in imigrantske politike se razlikujejo med državami, pa tudi glede na priseljsko skupino znotraj iste države. Kljub temu lahko oblikujemo skupne ugotovitve o položaju večine priseljencev v razvitih zahodnih družbah. Več avtorjev (Bade, 2005; Castles, Miller, 2009; Franko Aas, 2007; Koser, 2007; Lucassen, 2005; Rudiger, Spencer, 2003) ugotavlja, da imajo številni priseljenci v evropskih državah tudi po desetletjih prebivanja v njih ekonomske in socialne težave, niso vključeni v družbeno in politično dogajanje in se ubadajo z diskriminacijo, rasizmom in ksenofobijo. Njihov marginalni položaj jih naredi lahke tarče obtoževanj skrajno desničarskih strank, ki so si z izkoriščanjem strahov in hujskanjem v številnih evropskih državah pridobile podporo pomembnega dela javnosti (Bade, 2005; Lucassen, 2005). Negativno javno mnenje o priseljencih se oblikuje posebej v obdobjih, ko se zmanjšujejo socialni izdatki in se pri večinskem prebivalstvu pojavi strah pred poslabšanjem socialnega položaja.

Migranti so žrtve najrazličnejših oblik oškodovanja – kriminalnega, političnega, kulturnega, socialnega, zdravstvenega, varnostnega, dodatno pa jih tudi policija in sodstvo obravnavata diskriminatorno, javnost jih stereotipizira in v ekstremnih primerih izvaja kriminaliteto iz sovraštva (Pečar, 1998b: 157, 158). Migranti in njihovi potomci so žrtve diskriminacije in tudi neposrednega nasilja, ki ga izvajajo različne skrajne desničarske in nacionalistične skupine. O teh primerih pišejo raziskovalci (npr. nasilje nad priseljenci v Franciji, Veliki Britaniji (glej v Bade, 2005: 342–345) in Nemčiji (ibid.: 432–433; Albrecht, 1997: 40–45) ter tudi množični mediji, ki ob tem »pozabijo«, da v naslednji izdaji ali oddaji s svojim poročanjem o priseljencih prav sami spodbujajo nestrpnost. Eden od najhujših množičnih umorov v Evropi, ki ga je leta 2011 na Norveškem storil Anders Breivik, je nazoren prikaz skrajnih dejanj, utemeljenih na sovraštvu do priseljencev. Žrtve sicer niso bile neposredno priseljenci, je bil pa celoten napad povezan z nestrpnostjo do njih, saj je storilec izbral svoje žrtve prav zaradi njihovega pozitivnega odnosa do priseljencev.

Če je bilo za začetno nasprotovanje migracijam značilno, da je temeljilo predvsem na socialnem nasprotovanju in boju proti priseljencem, ki naj bi izkoriščali evropske socialne programe, se je že ob koncu 80. let ekonomskim beguncem, ki so prosili za azil, pridružila nova sovražna podoba »ilegalnega priseljenca« (Bade, 2005: 409). Lucassen (2005: 3) dodatno ugotavlja, da se je v tistem obdobju zgodila tudi sprememba in so glavna

tarča protiimigrantskega diskurza postali muslimanski priseljenci. Religija in kultura sta postali temeljna elementa družbene delitve med priseljenci in večinskim prebivalstvom, priseljevanje muslimanskega prebivalstva pa tarča kritik desnih in levih krogov. Razmere so se dodatno poslabšale po terorističnem napadu 11. septembra 2001 in z razglasitvijo vojne proti terorizmu ter terorističnima napadoma v Madridu in Londonu. Krivda za terorizem je bila v javnem diskurzu kolektivizirana, k utrjevanju takšnih stereotipov in kulturnemu konfliktu pa so pripomogli tudi mediji – najbolj nazorno v primeru objave karikatur preroka Mohameda v danskem časopisu Jyllands-Posten in nato v drugih zahodnih časopisih.

O nestrpnosti do muslimanskih vernikov – v veliki večini državljanov Slovenije – je pisal Dragoš (2004). Ugotovil je, da nestrpnosti do muslimanov pri nas niso povzročili teroristični napadi 11. septembra 2001, saj je bila ta navzoča že pred tem. Kot je razvidno iz njegove analize dogajanja na seji ljubljanskega mestnega sveta ob diskusiji o graditvi džamije, se nestrpnost do muslimanskih vernikov generira s politiko in reproducira z mediji. Razmere so se od takrat sicer spremenile in muslimanska skupnost je pridobila pravico do graditve islamskega verskega centra v Ljubljani. Po več desetletjih je bila zagotovljena pravica, ki naj bi v vsaki demokratični državi vključevala le vprašanja in dovoljenja, povezana z graditvijo, in ne političnih presojanj na podlagi veroizpovedi, ki jih Ustava RS v 7. členu (Ur. list RS, 33/1991) postavlja v enakopraven položaj. Kljub temu lahko še vedno govorimo o nestrpnosti do muslimanov, ki jih leta 2008 več kot 28 odstotkov anketiranih v raziskavi Slovensko javno mnenje ni želelo imeti za sosede (glej tabelo 5).

Povezavo med migracijami in varnostnimi vprašanji je podrobneje analiziral Huysmans (2006). Ugotovil je, da poudarjanje varnostne dimenzije migracij in azilske politike vpliva na oblikovanje političnega zaupanja, lojalnosti in identitete med domačimi prebivalci, ki se jih mobilizira prek širjenja strahu, nezaupanja in povečevanja razlik med večinskim prebivalstvom in priseljenci. Priseljenci, begunci in prosilci za azil v zahodnih državah niso prikazani le kot tisti, ki motijo običajno življenje številnih posameznikov, temveč celo kot tisti, ki ogrožajo zdajšnji kolektivni življenjski stil. Ogrožali naj bi integriteto, neodvisno identiteto, politično in kulturno suverenost določene družbe. To pa ne velja za vse priseljence. V oblikovanju varnostno migracijskega diskurza se namreč ločuje med tistimi priseljenci, ki so večinski populaciji kulturno blizu in se jim lahko zaupa (Evropejci – in še to ne vsi, temveč zlasti tisti iz gospodarsko razvitih držav), in tistimi, ki so kulturno in fenotipsko drugačni in se jim zato ne more zaupati (Arabci, muslimani, temnopolti, Azijci idr.).

Negativen odnos slovenskega prebivalstva do migracij in priseljencev, zlasti tistih iz nekdanjih republik Jugoslavije, je mogoče razbrati iz več raziskav. Ti v nasprotju z »zgodovinskimi narodnimi manjšinami« (italijansko in madžarsko) in romsko skupnostjo ne uživajo posebnih kolektivnih družbenih pravic (Kralj, 2008a), čeprav predstavljajo največji del neslovenskega prebivalstva v Sloveniji. Kot so ugotovili Zavrtnik et al. (2009), se 53 odstotkov respondentov v raziskavi strinja, da bi morala Slovenija zaostriti imigracijsko in azilno politiko in postaviti strožje pogoje za priseljevanje. Isti odstotek respondentov meni, da bi morali omejevati priseljevanje beguncev, ki bežijo zaradi vojaških konfliktov oziroma vojn, le nekoliko manj (47, 2 odstotka) jih meni, da je treba omejevati priseljevanje prosilcev za politični azil, ki bežijo zaradi strahu pred osebnim preganjanjem zaradi rasne, etnične, verske, spolne, politične pripadnosti. Večina vprašanih bi torej omejila priseljevanje tudi ljudem v stiski in v razmerah, ko jim takšno pravico priznavajo mednarodne konvencije.

Negativen odnos do priseljencev lahko razberemo tudi iz tabele 5, v kateri predstavljamo rezultate enajstih raziskav Slovenskega javnega mnenja, opravljenih v obdobju 1992–2008. Iz podatkov o socialni distanci za kategorije, ki so neposredno ali posredno povezane z migracijami, je razvidno, da so bile najvišje vrednosti zapisane v obdobju vojne na območju nekdanje države. Takrat je največ vključenih v raziskavo odgovorilo, da si ne želijo soseda iz posamezne kategorije tujca. Leta 1993 si več kot polovica vprašanih ni želela za soseda imigranta (priseljenca iz drugih okolij nekdanje Jugoslavije). V obdobju, ko je bila socialna distanca do priseljencev največja, se je to vprašanje nanašalo na »imigrante (priseljence iz drugih okolij nekdanje Jugoslavije)« (1993) in »priseljence/begunce/delavce iz drugih republik« (1994) (glej opombo 116). Ljudje so se tako posredno opredeljevali celo proti beguncem, ki so prišli v Slovenijo zaradi vojne, in tujim delavcem. Da takratne nezaželenosti beguncev v soseski ni mogoče utemeljevati z realnimi grožnjami, ki so jih pomenili ti ljudje, prikazuje raziskava Meška in Lobnikarja (2000). Ugotovila sta namreč, da je bilo v obdobju 1992–1995 storjenih 84 kaznivih dejanj, za katera je bilo osumljenih 160 beguncev. Število storjenih dejanj je glede na celotno populacijo beguncev, ki jih je bilo v Sloveniji približno 70.000, zanemarljivo. Med kategorijami nezaželenih sosedov, posredno ali neposredno povezanih z migracijami, v vseh letih izstopajo priseljenci, tuji delavci in muslimani. Iz podatkov za zadnjo dostopno raziskavo, opravljeno leta 2008, je razvidno, da več kot četrtnina vprašanih ne želi za soseda ljudi iz ene od omenjenih kategorij prebivalstva.

Tabela 5: Koga ne bi imeli za soseda?

	1992	1993	1994	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2005	2008
Priseljenci, tuji delavci*	39,6	55,6	40,5	18,1	28,3	16,0	28,2	20,6	22,6	17,6	27,8
Muslimani	37,6	49,1	30,7	23,1	33,7	22,6	28,5	27,5	26,4	21,8	28,4
Židje	37,2	46,6	20,7	22,0	24,8	16,8	22,0	23,0	21,6	17,2	27,4
Druge rase	39,5	44,3	28,3	17,2	21,1	12,0	19,9	17,4	16,1	14,5	28,2

* Natančen vpogled v vprašalnik Slovensko javno mnenje odkriva, da je v letu 1992 skupina, ki je ljudje ne želijo za soseda, poimenovana kot »imigranti/tuji delavci«, leta 1993 »imigranti (priseljenci iz drugih okolij nekdanje Jugoslavije)«, leta 1994 »priseljenci/begunci/delavci iz drugih republik«, od leta 1995 do 2008 pa se uporablja kategorija »priseljenci, tuji delavci« (Toš et al., 1999; Toš et al. 2004; Toš et al., 2009). Z izjemo leta 1993, ko so tuji delavci izključeni iz vprašanja, in leta 1994, ko so vključeni tudi begunci, se vprašanje torej vedno nanaša na priseljence oziroma tuje delavce.

Vir: Toš, N., et al. (1999). Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990–1998. Ljubljana, FDV, IDV - CJMMK. Toš, N., et al. (2004). Vrednote v prehodu III. Slovensko javno mnenje 1999–2004. Ljubljana, FDV, IDV - CJMMK. Toš, N., et al. (2009). Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 2004–2009. Ljubljana, FDV, IDV - CJMMK.

Odnos večinskega prebivalstva do priseljencev lahko poleg podatkov o socialni distanci, predstavljenih v tabeli 5, razberemo tudi iz podatkov raziskave Zavratnik et al. (2009), ko so ugotovili, da bi skoraj tretjino (31 odstotkov) vprašanih motilo, če bi v njihovi ulici ali soseski živelo večje število priseljencev. Dodatno se 29,6 odstotka vprašanih verjetno ne bi priselilo oziroma 20,2 odstotka se gotovo ne bi preselilo v sosesko, kjer bi živelo večje število priseljencev. Omenjeni podatki nazorno kažejo odklonilen odnos dela slovenske javnosti do priseljencev; ob takšnem odnosu pa je mogoče pričakovati tudi negativen odnos vsaj dela priseljske skupnosti do večinskega slovenskega prebivalstva. Predvidevamo lahko, da nestrpnost, izolacija, odmikanje na obrobje v družbi in državi, v kateri priseljenci živijo več let, nekateri večino svojega življenja ali celo vse življenje (potomci priseljencev), vodi v oblikovanje odklonilnega odnosa do kolektivitete na drugi strani.

Prepoved nestrpnosti je pravno sicer določena z Ustavo RS (63. člen) in tudi s Kazenskim zakonikom (Ur. list RS 55/2008), ki v 297. členu prepoveduje javno spodbujanje ali razpihovanje sovraštva, nasilja ali nestrpnosti na podlagi narodnosti, rase, verske opredelitve in spodbujanje k drugi neenakopravnosti zaradi telesnih ali duševnih pomanjkljivosti ali spolne usmerjenosti. Takšno dejanje se kaznuje z zapornom do dveh let. Enako se kaznuje, kdor javno širi ideje o večvrednosti ene rase nad drugo ali daje kakršno koli pomoč pri rasistični dejavnosti ali zanika, zmanjšuje pomen, odobrava, omalovažuje, smeši ali zagovarja genocid, holokavst, hudodelstvo zoper človečnost, vojno hudodelstvo, agresijo ali druga kazniva dejanja zoper človečnost.

Takšna opredelitev na prvi pogled sicer zagotavlja varstvo pred širjenjem nestrpnosti, vendar pravna in družbena praksa kažeta na rigidnost nadzora in sankcioniranja na tem področju. Številne kršitve in nelegitimna dejanja družbenopolitične elite, medijev in tudi občje javnosti ostanejo nepreiskani, nepreganjani in nekaznovani.¹¹¹ Iz statistike obsojenih za kazniva dejanja, storjena v enajstih slovenskih mestnih občinah v obdobju 2006–2011, je razvidno, da je bilo za kaznivo dejanje opredeljeno v 300. členu Kazenskega zakonika, Ur. list 95/2004, in 297. členu Kazenskega zakonika, Ur. list RS 55/2008, obsojenih devet oseb (eden leta 2010 v Mariboru, pet leta 2011 v Ljubljani in po eden istega leta v Mariboru, Murski Soboti in Novem mestu) (SURS, 2012e).

Institucionalni (neo)rasizem

Že v 30. letih prejšnjega stoletja je Sellin (1935 in 1938) ugotavljal, da je obravnava priseljencev znotraj sistema kazenskega pravosodja drugačna kot v primeru domačinov. Ne glede na razloge je bilo za priseljence bolj verjetno, da bodo pridržani, obsojeni in v primeru obsodbe na zaporno kazen tudi obsojeni na daljšo zaporno kazen. Sklep je bil, da zakone kreirajo dominantne interesne skupine v družbi, za njihovo izvajanje pa skrbijo ljudje, ki so »prežeti z idejami in koncepti socialnega okolja, ki je oblikovalo njihovo osebnost. Sodniki [in vsi zaposleni v institucijah odkrivanja, preganjanja, presojanja kaznivih dejanj in izvrševanja kazenskih sankcij – op. A. B. R.] pri tem niso izjeme« (Sellin, 1935: 212). Sellinove ugotovitve so pozneje potrdili številni drugi avtorji. Kot piše Ineke Marshall (1997: 6), obstaja med ameriškimi raziskovalci skoraj večinski konsenz, da je izjemno povečanje aretacij temnopoltih v ZDA zaradi kaznivih dejanj, povezanih z drogami, rezultat politike vojne proti drogami in prekomernega nadzora stanovanjskih četrti, v katerih živijo temnopolti. FitzGerald (1997: 44–45) navaja, da tudi v Veliki Britaniji obstajajo nekateri dokazi, da je neproporcionalna zastopnost temnopoltih v obravnavah kazensko pravosodnih institucij rezultat proaktivnega policijskega delovanja, ki se najbolj nazorno kaže v policijskem

¹¹¹ Za prikaz razmer navajamo primer, ki se je leta 2008 zgodil avtorju. Na stavbi Urada RS za intelektualno lastnino je opazil grafit »Vse čefurje v Auschwitz«, naslednji dan pa se je ob njem pojavil še nov grafit »čefurji raus«. O grafitih je obvestil policijo in prijavil kaznivo dejanje vzbujanja sovraštva in nestrpnosti, opredeljeno v 300. členu takrat veljavnega Kazenskega zakonika (Ur. list RS 95/2004). Po prijavi je policija grafito poslikala in začela preiskavo, vendar je policist prijavitelja obvestil, da je postopek že na začetku ustavil dežurni državni tožilec. Po njegovi razlagi ni bilo mogoče v tem dejanju zaznati znakov kaznivega dejanja, saj »čefurjev« ni mogoče opredeliti kot narodnost. Očiten primer nestrpnosti in razpihovanja sovraštva, ki se je ironično (če ne celo simbolično) pojavil na stavbi Urada RS za intelektualno lastnino, je v pravnem uokvirjanju ostal zunaj obravnave in posledično zunaj vseh statistik nadzorstvenih in pravosodnih institucij, kljub temu da njegove jasne, skrajne sovražne in rasistične narave ni mogoče spregledati.

nadzoru in kontroli ljudi. Temnopoliti so tudi v večji meri kot belci obravnavani na sodišču, ki je pristojno za hujše primere.

Miller et al. (2008) v svoji študiji navajajo razlike v policijskem nadzoru na Madžarskem, v Bolgariji in Španiji. Za prvi državi so ugotovili, da obstajajo razlike v policijskem nadzoru prometa in pešcev, kjer je med vozniki v večji meri nadzorovano domače prebivalstvo, med pešci pa so v znatno večji meri nadzorovani in legitimirani Romi. V Španiji so bili poleg Romov izpostavljeni predvsem priseljenci, saj kot pišejo avtorji (ibid.: 183), je del ustaljene prakse policijskega delovanja zaustavljanje ljudi, ki »izgledajo kot tujci«.

Miller et al. (ibid.) natančno predstavijo prevladujoča teoretična koncepta, ki razlagata neproporcionalno pozornost in delovanje nadzorstvenih institucij. Prvi, ožji koncept vključuje ameriške razlage t. i. *rasnega profiliranja*, ki obsega uporabo »rasnih« ali etničnih (torej prepoznavnih fenotipskih razlik) meril pri izbiranju ljudi, ki jih nadzorujejo nadzorstvene institucije. Predvideva, da policisti in drugi uslužbenci nadzorstvenih institucij na terenu svoje odločitve o nadzoru ljudi sprejemajo neposredno na podlagi »rasnih« in etničnih stereotipov. Drugi, širši koncept vključuje pristop, ki so ga v 90. letih prejšnjega stoletja razvili v Veliki Britaniji. Po škandalu, ki je izbruhnil ob neustrezni preiskavi rasističnega umora temnopoltega fanta, Stephen Lawrenca, so ustanovili posebno komisijo, ki jo je vodil William Macpherson. V končnem poročilu je Macpherson (1999) zapisal, da je v policiji v Veliki Britaniji navzoč *institucionalni rasizem*, ki ga opredeli kot

Kolektiven neuspeh organizacije zagotoviti ljudem ustrezno in profesionalno storitev, pri tem pa je neuspeh posledica barve polti, kulture ali etničnega porekla vključenih oseb. Vidimo ali zaznamo ga lahko v procesih, odnosu in vedenju, realiziranem v obliki diskriminacije preko nezavednih predsodkov, ignorance, lahkomiselnosti in rasističnih stereotipov, ki oškodujejo etnične manjšine.

Koncept institucionalnega rasizma je širši kot rasno profiliranje, saj razširi odgovornost za diskriminacijo iz posameznika – s stereotipi in diskriminacijo prežetega policista, uradnika, sodnika – na celotno organizacijo. Povedano drugače, policisti, ki opravljajo svoje delo, lahko sploh nimajo ponotranjenih rasističnih stereotipov, temveč so ti vključeni v samo naravo organizacije ali kot sklepajo Miller et al. (2008: 165), takšna posredna oblika diskriminacije vključuje »širše sprejemanje odločitev in prakso, ki prinese potencialno rasistične rezultate«. Razlage o institucionalnem rasizmu je težje sprejeti v družbah (tudi naši), v katerih je v ospredju delovanja kazenskega pravosodja in kazenskega prava ideja individualne odgovornosti,

individualnega presojanja krivde in pravičnega sojenja. Lažje je razumeti, da gre v nekaterih primerih za odklonska dejanja posameznih policistov, kot pa sprejeti tezo o pristranskosti celotnih institucij. Vendar koncept institucionalnega rasizma ne vidi obravnave ljudi iz »rasnih« ali etničnih manjšin kot načrtno diskriminacije in pristranskega sojenja, pregona, nadzora itn. Takšen odnos je posledica ponotranjenih stereotipov, ki se odražajo v diskriminatornih ukrepih, nadzorstvenih praksah in tudi celotnih politikah. Odločitve o usmerjanju organov pregona in določanju pozornosti v odkrivanju določenih oblik kršitev (in sočasnem zanemarjanju drugih) se odražajo tudi v tem, kdo so preganjani in obsojeni ter iz katerih družbenih skupin v večini izhajajo. Določanje prioritet, kaj in kje preganjati, nadzorovati, vpliva na tudi na to, koga se preganja, in nenazadnje tudi na to, kdo je nato sploh lahko obsojen.

Direktne oblike nasilja (kriminalitete) nad migranti

Različne oblike strukturnega nasilja oziroma kriminalitete omogočajo in vodijo v direktno nasilje nad migranti. Državne in naddržavne politike (npr. politika EU) ustvarjajo sistemske pogoje za direktno viktimizacijo številnih migrantov. Ob koncu 90. let prejšnjega stoletja je Pečar (1998a: 10) zapisal, da

Če je kriminologija zlasti v zadnjem desetletju kaj zamudila, je to zlorabljanje migrantov za razmeroma nov in doslej slabo proučevani pojav – pospeševanje ilegalnih migracij in profitabilna kriminaliteta, storjena na »hrbtih« migrantov, zaradi ustvarjanja neizmernega dobička.

Pečar se je pri tem navezoval predvsem na ilegalne migracije in »trgovanje z ljudmi ter najrazličnejše oblike (sodobnega) suženjstva« (ibid.: 11), vendar opozarja tudi na »profitabilno kriminaliteto«, ki je postala novodobno suženjstvo pri nas v dveh pogledih – trgovina z ljudmi v povezavi s spolnim izkoriščanjem in novodobno suženjstvo v obliki izkoriščanja delavcev migrantov. V nadaljevanju Pečar (1998b: 157) piše, da

Migranti, kolikor zanje ne skrbi državna oblast ali civilne organizacije (dežele, ki jih sprejemajo), so pogosto prisiljeni (tudi brez dovoljenj) sprejemati kakršnokoli delo, ki jim omogoča preživetje. Zato prav v zvezi z zaposlovanjem, z ilegalnim priseljevanjem, plačevanjem vodnikov, prevažanjem ter nastanjanjem, na njihovih »hrbtih« nastaja najrazličnejši (tudi organizirani) kriminal – kot podjetništvo, ki migrantom nudi določene usluge, ko jih hkrati brezobzirno izkorišča.

Predstavljene ugotovitve sprejemamo kot izhodišče za vpogled v dve obliki viktimizacije migrantov: 1. izkoriščanje in kršitve delavskih pravic delavcev migrantov; 2. tihotapljenje ljudi izključno z namenom ustvarjanja dobička, trgovina z ljudmi in z njo povezano izkoriščanje migrantov.

Izkoriščanje in kršitve delavskih pravic delavcev migrantov

Rastoče potrebe po delavcih v industrijsko razvitih državah na eni strani in slabše socialne razmere na drugi strani so eden od pomembnejših dejavnikov, ki vpliva na globalne in regionalne migracije. Po poročanju številnih avtorjev (Bade, 2005; Castles, Miller, 2009; Koser, 2007; Lucassen, 2005 idr.) in organizacij (Amnesty International, 2012; International Labour Organization, 1999, 2012) pravice legalnih in neregularnih migrantov kršijo v vseh delih sveta. Kršitve obsegajo neupoštevanje delovnopravne in tudi kazenskopravne zakonodaje. Vključujejo vse od ogrožanja zdravja delavcev, neizplačevanja dohodkov, odrekanja počitka, dopusta itn., kot tudi trgovino z ljudmi, ki jih njihovi »lastniki« prisilijo v suženjsko delo. Države ob teh oblikah kršitev različno ukrepajo, v številnih primerih pa s svojo zakonodajo in pasivnostjo tudi pripomorejo k viktimizaciji delavcev migrantov. V nadaljevanju opisujemo primere izkoriščanja delavcev migrantov v Sloveniji.¹¹²

Slovenski delodajalci najdejo svojo periferijo in rezervno armado delavcev

Slovenija je (bila) med delavci v državah, nastalih na ozemlju nekdanjih republik SFRJ, priljubljena ciljna destinacija. Na imigracijo iz tega območja sočasno vplivajo različni dejavniki, ki smo jih predstavili v poglavju Eklektičen pogled na teorije migracij. Vključitev razlage teorije svetovnih sistemov zaznamo v tem, da lahko ta območja po stabilizaciji varnostnih razmer identificiramo kot polperiferna območja z nižjimi mezdami. Tja se zato seli nomadska proizvodnja, sočasno pa se v sedentarne panoge slovenskega gospodarstva novači cenejše in manj zaščitene delavce migrante iz polperiferije – vendar zgolj v obsegu in v panoge, ki ustrezajo razvoju in ozkim interesom držav centra oziroma njihovih elit. Nekdanje republike delujejo kot vir rezervne armade delavcev, ki jih slovensko gospodarstvo »uvozi«, kadar jih potrebuje, in vrne, kadar jih ne potrebuje več.

112 Težave priseljenkega subproletariata v Nemčiji v 80. letih prejšnjega stoletja je podrobno raziskal in opisal raziskovalni novinar Günter Wallraff. Z opazovanjem z udeležbo in infiltracijo na trg dela priseljske delovne sile je do podrobnosti spoznal in opisal oblike izkoriščanja ter kršitev delavskih pravic. Opisuje načine pridobivanja zaposlitve, diskriminacijo, rasizem, opravljanje najnevarnejših del, ogrožanje zdravja, neplačevanje opravljenega dela itn. (več glej Wallraff, (1986). *Čisto na dnu*). Razmere delavcev migrantov, ki delajo v kmetijskem sektorju v Italiji, so podrobneje opisane v poročilu Amnesty International (2012). *Exploited Labour: Migrant Workers in Italy's Agricultural Sector*.

Ker so migracije po letu 2000 predstavljale predvsem migracije moških delavcev, ki so z zaposlitvijo v Sloveniji podpirali družine doma, lahko sklepamo, da so bile v teh primerih potrjene ugotovitve teorije »nove ekonomije migracij«. Njena temeljna predpostavka je, da migracijo niso sprejete individualno, temveč pri tem sodelujejo tudi drugi člani družine, gospodinjstva ali skupnosti. Dodatno je v teh primerih potrjena neoklasična makroekonomska teorija, saj so bile migracije predvsem posledica razlik na trgu dela – predvsem v višini plač in sploh možnosti pridobitve zaposlitve. Pomemben dejavnik odbijanja v državah na tleh nekdanje Jugoslavije so (bile) slabe gospodarsko-socialne razmere. Boljše razmere na tem področju v Sloveniji so ob tem sočasno delovale kot dejavnik privlačevanja. Analiza razmer v državi, iz katere je v minulih desetletjih v Slovenijo prišlo največ tujih delavcev – Bosni in Hercegovini – potrjuje omenjene ugotovitve. Iz poročila Centralne banke BiH (2010) je mogoče razbrati, da so bili poleg *visoke stopnje brezposelnosti*, ki je znašala na ravni celotne države v letih 2006–2009 od 31,1 do 24,11 odstotka (v poznejšem obdobju se je brezposelnost v BiH zmanjšala tudi na račun emigracije in zaposlitev brezposelnih v tujini), pomemben dejavnik tudi *nizki dohodki*. Povprečna plača v BiH je bila leta 2006 približno 300 evrov, leta 2009 pa 400 evrov. Najnižje plače so bile v gradbeništvu, kjer so znašale leta 2009 približno 250 evrov. V istem obdobju je bila v Sloveniji neto minimalna plača višja od povprečne plače v BiH. Znašala je 370 evrov (2006), 380 evrov (2007), 420 evrov (2008) in 560 evrov (2010) (Davčna uprava RS, 2012b). Povprečna plača v Sloveniji je v obdobju 2006–2010 postopno naraščala s približno 740 evrov na 960 evrov (SURS, 2012f), kar je več kot dvakrat več kot v BiH.

Poleg ekonomskih razmer je treba pri razlagi priseljevanja v Slovenijo upoštevati tudi zgodovinske in politične povezave, nedavno življenje v skupni državi, poznavanje kulture – kar potrjuje teorijo migracijskih sistemov – in že vzpostavljene socialne vezi oziroma obstoj t. i. migrantskih mrež. Vsi omenjeni dejavniki so skupaj spodbujali imigracijo v Slovenijo. Delavci z območja nekdanje SFRJ predstavljajo 94 odstotkov vseh tujih delavcev, ki delajo v Sloveniji na podlagi dovoljenj. Največ jih prihaja iz Bosne in Hercegovine (38.200), Srbije, Črne gore in Kosova (16.099) ter Hrvaške (8.457) (Zavod RS za zaposlovanje, 2011: 30).

Pri novačenju delavcev za delo v Sloveniji so delodajalci uporabljali lažne obljube o višini plačila, delovnih pogojih in pravicah. Poleg novačenja z lažnimi obljubami delavce novačijo tudi za plačilo, kar pomeni, da mora delavec v zameno za »pomoč« pri posredovanju za delo nato plačati vnaprej določen znesek t. i. posredniškemu agentom. Vse to poteka na neformalni ravni. Slab

socialni položaj v izvornih državah sili delavce tudi v aktivno iskanje zaposlitev, kjer jih delodajalci spet zavajajo z lažnimi obljubami. Delavci aktivno iščejo zaposlitve v Sloveniji in tudi drugih državah (najpogosteje Nemčiji) prek spleta, osebnih poznanstev, znano pa je tudi zbirno mesto v Ljubljani – pri Maistrovem spomeniku nasproti glavne železniške postaje v Ljubljani (Bučar Ručman, Frangež, 2014).

Zdaj prevladujoči način novačenja in izkoriščanja delavcev, zlasti migrantov, je povezan s »podjetniško svobodo« oziroma »podjetniško iniciativo«. Različni akterji so raziskovalcema (ibid.) opisovali prakso, ki se je vzpostavila v Sloveniji. Zanj je značilno, da podjetniki ustanavljajo nova in nova podjetja, katerih namen je vzpostavitev obvodov in izogibanje dolgovom prvega, drugega, tretjega itn. podjetja. Eden od sogovornikov je raziskovalcem pokazal celo več listov dolg seznam imen podjetij, registriranih na istega človeka, in nato še druga podjetja, registrirana na njegove družinske člane. Vsako podjetje je nato po nekaj mesecih končalo v stečaju ali je bilo preneseno na »likvidatorje«, ki so bili tuji državljani. Ta praksa se je še okrepila po propadu velikih gradbenih podjetij in s tem velikim povečanjem brezposelnih v gradbenem sektorju. Številna podjetja, ki so se nato pojavila, zaposlujejo delavce za delo v tujini (zlasti Nemčiji), za kar jih novačijo tako v Sloveniji kot tudi v Bosni in Hercegovini in drugih republikah nekdanje skupne države. Manjša podjetja, ki opravljajo različna fizično intenzivna dela v Nemčiji, vozijo tja napotene delavce iz Bosne in Hercegovine. Ta proces poteka tako, da podjetja, ki so ustanovljena v Sloveniji, (lažno) prikažejo, da je posamezen delavec določeno krajše obdobje že delal za njih, nato pa za njih uredijo dovoljenja in jih odpeljejo na delo v Nemčijo. Tam se pogosto zgodi, da imajo plačo zgolj krajše obdobje, da jih delodajalci, ki sicer prejemajo zanje plačilo po nemških standardih, nato plačajo veliko pod zagotovljeno nemško minimalno plačo, ali pa jih sploh ne plačajo. Pri poškodbah na delu jih nato v osebnih avtomobilih vozijo nazaj v Bosno in Hercegovino itn.

Zakonodaja kot vir moči za izkoriščanje delavcev migrantov

Kot smo že pokazali, so različne politike in njihova implementacija prek zakonodaje lahko tudi vzrok za različne oblike direktnega nasilja oziroma kriminalitete nad delavci migranti (in tudi domačimi delavci). Na najširšem področju to določa imigracijska politika (v katero je vključena tudi politika zaposlovanja tujcev), ki se primarno realizira prek Zakona o tujcih (Ur. list RS 64/2009 in nato Ur. list RS 50/2011) in Zakona o zaposlovanju in delu tujcev (ZZDT) (Ur. list RS 26/2011). Eno od ključnih področij, ki omogoča viktimizacijo delavcev migrantov, je *formalna povezanost oziroma soodvisnost*

dovoljenja za bivanje in delovnega dovoljenja. Delovno dovoljenje je praviloma podlaga za pridobitev dovoljenja za bivanje. Na podlagi 54. člena ZZDT vlada določi kvoto delovnih dovoljenj, s katero omeji število legalno zaposlenih tujcev iz t. i. tretjih držav na trgu dela (iz kvote so izključeni tujci, ki imajo osebno delovno dovoljenje).¹¹³ Vlada lahko poleg kvote dodatno omeji število dovoljenj in prepove zaposlovanje in delo tujcev po regijah, dejavnostih, podjetjih in poklicih, kakor tudi omeji ali prepove pritek novih tujih delavcev v celoti ali z določenih regionalnih območij, kadar je to utemeljeno z javnim redom, javno varnostjo, javnim zdravjem, splošnim gospodarskim interesom ali stanjem ter predvidenim gibanjem na trgu dela.

Tabela 6: Izdana delovna dovoljenja v Sloveniji v obdobju 2005–2013

Leto	Osebna delovna dovoljenja	Dovoljenja za zaposlitev	Dovoljenja za delo	Skupaj
2005	25.782	12.360	4.825	42.967
2006	29.871	14.501	6.362	50.734
2007	31.754	24.490	9.821	66.065
2008	37.196	44.329	9.171	90.696
2009	44.463	28.160	5.764	78.387
2010	56.627	12.343	4.943	73.913
2011	22.232	8.563	3.426	34.221
2012	4.638	9.387	3.314	17.339
2013	17.638	6.103	2.429	27.103

Vir: Zavod RS za zaposlovanje (2012: 30; 2013: 32; 2014: 31)

Na podlagi ZZDT morajo tujci t. i. tretjih držav, ki želijo opravljati delo v Sloveniji, pridobiti delovno dovoljenje. Različna delovna dovoljenja prinašajo tudi različne pravice, ki jih pridobijo delavci. ZZDT razlikuje med tremi osnovnimi oblikami takšnih dovoljenj: osebno delovno dovoljenje, dovoljenje

¹¹³ *Prost dostop na slovenski trg dela* velja za družinske člane slovenskega državljanja; državljane držav članic EU, EGP in Švicarske konfederacije in njihove družinske člane, ki nimajo državljanstva omenjenih držav, imajo pa urejena dovoljenja za prebivanje; tujce z dovoljenjem za stalno prebivanje v Sloveniji; begunce; tujce, ki imajo status rezidenta za daljši čas v drugi državi članici EU in že eno leto bivajo v Sloveniji; tujce slovenskega rodu do tretjega kolena v ravni vrsti (9. člen ZZDT, Ur. list RS, 26/2011).

za zaposlitev in dovoljenje za delo. Število izdanih delovnih dovoljenj v obdobju 2005–2011 po posamezni kategoriji je prikazano v tabeli 6. *Dovoljenje za zaposlitev* je delovno dovoljenje, vezano na stalne zaposlitvene potrebe delodajalcev. Z dovoljenjem za zaposlitev se sme tuji delavec zaposliti izključno pri delodajalcu, za katerega je bilo izdano dovoljenje za zaposlitev tujca. Dovoljenje je omejeno na največ eno leto. *Dovoljenje za delo* je delovno dovoljenje z vnaprej določeno časovno omejitvijo, na podlagi katerega se tuji delavec lahko začasno zaposli ali dela v Sloveniji v skladu z namenom, za katerega je bilo izdano dovoljenje za delo. To dovoljenje vključuje sezonsko delo, delo tujih zastopnikov in delo napotениh delavcev. *Osebnno delovno dovoljenje* je dovoljenje, ki delavcu t. i. tretjih držav omogoča največ pravic, vendar so tudi te omejene. Temeljna razlika oziroma prednost je ta, da lahko delavec z osebnim delovnim dovoljenjem zamenja delodajalca, kar je pri drugih oblikah delovnih dovoljenj onemogočeno. Skupine delavcev, ki lahko pridobijo osebno delovno dovoljenje, so različne,¹¹⁴ najbolj izpostavljeni in številni pa so nizkokvalificirani delavci. Zavod RS za zaposlovanje (2009: 31, 2010: 33, 2011: 30) navaja, da je kvalifikacijska struktura zaposlenih tujcev nizka, saj prevladujejo delavci, ki imajo izobrazbo od I. do IV. stopnje, delavcev s VI. stopnjo in več pa je manj kot pet odstotkov. Prek 60 odstotkov tujih delavcev je leta 2008 delalo v gradbeništvu.

ZZDT (22. člen) določa, da lahko dobi osebno delovno dovoljenje delavec s poklicno izobrazbo ali pridobljeno nacionalno poklicno kvalifikacijo v Sloveniji in dnevni delovni migrant, ki je bil v zadnjih 24 mesecih najmanj 20 mesecev zaposlen v Sloveniji in na tej podlagi prijavljen v socialno zavarovanje. Takšno določilo zakona predstavlja bistveno spremembo v primerjavi z določilom Zakona o zaposlovanju in delu tujcev (Ur. list RS, 76/2007), ki je veljalo do aprila 2011. To je namreč v 10b členu določalo, da lahko osebno delovno dovoljenje pridobi delavec »z najmanj poklicno izobrazbo, ki je bil *zadnji dve leti pred vložitvijo vloge neprekinjeno zaposlen pri istem delodajalcu*«.

114 *Osebnno delovno dovoljenje* z veljavnostjo treh let lahko pridobi tudi: družinski član begunca ali tujca z dovoljenjem za stalno prebivanje, ki ima veljavno dovoljenje za začasno prebivanje zaradi združitve družine; samozaposleni tujec, ki je prijavljen v socialno zavarovanje v Sloveniji zadnjih 22 mesecev, vpisan v poslovni register in ima plačane davke in prispevke; tujec, ki je zadnji letnik šolanja končal v Sloveniji in pridobil najmanj visokošolsko izobrazbo, če si v roku dveh let od pridobljenega naziva najde delodajalca ali se samozaposli; tujec, ki je v Sloveniji končal program raziskovalnega dela in si v roku enega leta najde delodajalca ali se samozaposli, in njegov družinski član, ki ima veljavno dovoljenje za začasno prebivanje zaradi združitve družine; družinski član tujca, ki mu je bilo v Sloveniji izdano dovoljenje za začasno prebivanje zaradi opravljanja raziskovalnega dela, ki ima veljavno dovoljenje za začasno prebivanje zaradi združitve družine (23. člen ZZDT, Ur. list RS, 26/2011). Osebno delovno dovoljenje, sicer z drugačno časovno omejitvijo, lahko pridobijo tudi t. i. posebne kategorije tujcev (prosilci za mednarodno zaščito, osebe z začasno zaščito, žrtve trgovine z ljudmi, žrtve nezakonitega zaposlovanja in osebe s subsidiarno zaščito) (23. člen ZZDT, Ur. list RS, 26/2011).

Iz številnih medijskih objav¹¹⁵ in tudi raziskav položaja delavcev migrantov v Sloveniji (Bučar Ručman, Frangež, 2014; Pajnik, Bajt, Herič, 2010; Medica, Lukič, Kralj, 2011) lahko ugotovimo, da je bilo prav to določilo o neprekinjeni vezavi na istega delodajalca za najmanj dve leti vzrok za številne primere skrajnega izkoriščanja in kršenja delavskih pravic, ki so ga delavci pogosto prenašali celo brez prijave.¹¹⁶ Delavci migranti do leta 2008 zaradi eksistenčne ujetosti niso mogli in upali javno spregovoriti o kršitvah, saj bi zaradi svoje zamenljivosti in pomanjkanja zaščite takoj izgubili službo. Po letu 2008 so se razmere spremenile. Delavci, ki niso prejeli plač za svoje delo, niso imeli več kaj izgubiti in so svoje probleme predstavili v javnosti.

Raziskovalci so odkrili, da je bilo za podrejanje delavcev uporabljeno »izsiljevanje s statusi« (Medica, Lukič, Kralj, 2011: 30). Delodajalci so izkoristili in uporabili aktualno javno politiko in zakonodajna določila kot vir njihove moči. Če so delavci želeli ostati v Sloveniji tudi po preteku dveh let in pridobitvi osebnega delovnega dovoljenja, so morali v številnih primerih prestati uvodni dve leti izkoriščanja. Odpoved delovnega razmerja je namreč pomenila vnovično vračilo na začetek, iskanje novega delodajalca in dveletno neprekinjeno delo pri njem oziroma v primeru, ko je preteklo dovoljenje za začasno prebivanje, celo vračilo v domovino. Ker prinaša osebno delovno dovoljenje tudi možnost menjave delodajalca, so ti v številnih primerih uporabljali različne strategije, s katerimi so delavcem otežili in zavlekli pridobitev osebnih delovnih dovoljenj. Polona Mozetič (2009a: 35) opisuje, da so delavce prerazporejali med različnimi delodajalci, ki so bili kapitalsko ali drugače povezani. Delavci so sicer opravljali isto delo, vendar je bilo to skozi oči državne birokracije opravljeno za različne delodajalce. Tej praksi je treba dodati tudi neprijavljanje delavcev in njihovo odjavljanje iz obveznega zavarovanja, o čemer delodajalci sploh niso obvestili delavcev (Medica, Lukič, Kralj, 2011: 92–93). S tem so si delodajalci na škodo delavcev podaljšali obdobje, v katerem so jih lahko izkoriščali, si ob tem še nezakonito zmanjšali izdatke in oškodovali državo.

115 Medijem sicer lahko priznamo vlogo informatorja o skrajnih odklonskih vedenjih in izkoriščanjih delavcev migrantov, vendar je njihova vloga omejena zgolj na to in nič več. Po začetnem poročanju o novodobnem suženjstvu so mediji zelo kmalu pozabili na delavske pravice in zgodbe ljudi. Razvidno je bilo, da so te zgodbe le še ena od medijskih novic, za katere po uvodnem senzacionalizmu mediji kmalu izgubijo zanimanje. V ospredje, in sploh v okviru njihovega izbora, tako postavljajo druge, za javnost privlačnejše vsebine, in ob tem pozabijo na pred dnevi izpostavljene šokantne dogodke in ljudi, ki so bili žrtve takšnih dejanj.

116 Nov ZZDT iz leta 2011 določa tudi možnost pridobitve osebnega dovoljenja za čas trajanja dovoljenja za bivanje za žrtve nezakonitega zaposlovanja. To so ljudje, ki so bili zaposleni na črno v posebej izkoriščevalskih pogojih, kar pomeni, da je obstajalo očitno nesorazmerje v primerjavi s pogoji zaposlitve zakonito zaposlenih delavcev (Zakon o spremembi in dopolnitvah Zakona o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno, Ur. list RS, 51/2012).

Kljub večjim pravicam delavcev z osebnim delovnim dovoljenjem – zlasti pravici do menjave delodajalca brez prenehanja veljave delovnega dovoljenja – njihov položaj še vedno ni izenačen z drugimi prostimi delavci. Kot pravi Mozetič (2009a: 35–36), na to vpliva ureditev in praksa izdajanja dovoljenja za začasno prebivanje. Delavcu migrantu, ki mu poteče dovoljenje za začasno prebivanje, sicer ni mogoče odreči njegovega podaljšanja zgolj zato, ker nima zaposlitve. Pogoj je namreč delovno dovoljenje in ne zaposlitev, vendar upravni organ poleg tega preverja tudi, ali ima delavec dovolj vnaprej zagotovljenih sredstev za preživljanje. Pri tem lahko številni delavci ta sredstva dokažejo le prek pogodbe o zaposlitvi in z njo zagotovljenih mesečnih dohodkov, ki jih bodo dobili. Zaposlitev tako posredno postane pogoj za pridobitev dovoljenja za prebivanje. Osebnostno delovno dovoljenje predstavlja veliko razbremenitev, vendar nikakor popolne osvoboditve delavca migranta od birokratskih omejitev imigracijske države.

Izkoriščanje in direktno nasilje nad delavci migranti

Kršitve pravic delavcev migrantov (in tudi drugih) so v preteklih letih vključevale kršitve delovnopravne zakonodaje. Kot navajajo Bučar Ručman, Frangež (2014) in Medica, Lukič, Kralj (2011), so bile pogoste prakse neizplačevanja plač delavcem in podizvajalcem, neizplačevanja nadur, socialnih prispevkov in regresa. Delavci niso imeli plačanega dopusta, bolniškega dopusta, zdravstvenega zavarovanja (obveznega in dodatnega), večkrat zapored so jim podaljševali pogodbe za določen čas, prikrivali so delovne nesreče. Omenjene ugotovitve potrjujejo tudi podatki Inšpektorata RS za delo (2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012). Kršitve so najpogostejše v gradbeništvu, nato gostinstvu, prometu, trgovini. Pri kršitvah delovnopravne zakonodaje, povezanih z delom tujih delavcev, je v poročilih navedeno predvsem delo na črno, zaposlovanje brez dovoljenj, objavljanje iz zavarovanj brez odpovedi pogodbe o zaposlitvi, neprijavljanje delavcev v socialna zavarovanja, kršenje pravil, vezanih na zagotovitev ustrezne varnosti, izplačevanje plač »na roke«, neizplačevanje plač, kršenje časovnih omejitev dela in prekoračitev omejitev nadur ter delo brez časa za počitek. Ugotavljali so, da delavci opravljajo dela, ki niso določena v delovnem dovoljenju, pri tem so celo formalni prokuristi podjetij dejansko izvajali fizična gradbena dela. Dodatno inšpektorat opozarja na težave podizvajalstva v gradbeništvu. Poročajo, da so pogosto naleteli na primere, ko so večji del posla od glavnega izvajalca prevzela podjetja ali samostojni podjetniki s samo enim zaposlenim delavcem. Ti nato na delo napotijo delavce, zaposlene pri različnih delodajalcih. Glavnemu izvajalcu pogosto sploh ni

znano, pri koliko različnih delodajalcih so zaposleni delavci na gradbišču (Inšpektorat RS za delo, 2009: 119).

Delavci migranti so se srečevali tudi s poškodbami pri delu in nepri- merno zdravstveno oskrbo. Delodajalci so te poškodbe skušali prikriti, de- lavce so celo vozili poškodovane nazaj v njihovo izvorno državo, prepričevali so jih v to, da poškodb niso prijavili, da so kljub poškodbam še vedno delali itn. Raziskovalcema (Bučar Ručman, Frangež, 2014) so predstavniki sindi- kata opisovali celo t. i. »sistem reševalcev in reševalnih vozil«, ki vozijo v tu- jini poškodovane delavce nazaj v Bosno in Hercegovino. Pri tem gre seveda za običajna zasebna vozila, ki se jih uporabi le za to, da se poškodovanega delavca prepelje nazaj v njegovo izvorno državo in s tem za ceno njegovega zdravja in tudi življenja zmanjša stroške za zdravstvene oskrbe.

Delodajalci so kaznovali delavce, če so si ti poiskali pomoč sindikata ali druge oblike pomoči (npr. pomoč skupine Nevidni delavci sveta) ali javno spre- govorili o kršitvah, ki so se dogajale. Nekateri so bili izpostavljeni celo fizičnemu obračunavanju – to se je dogajalo delavcem, ki so bili napoteni na delo v Nem- čijo prek podjetij, registriranih v Sloveniji. Nekateri delavci so pred pridobitvijo zaposlitve morali celo podpisovati notarsko overjene izjave, da so delodajalcu dolžni večje vsote denarja (npr. 20.000 €), kar je delodajalec nato uporabil kot vzvod za podrejanje. Še več, delodajalec je bil celo pooblaščen za upravljanje z osebniimi bančnimi računi delavcev (Bučar Ručman, Frangež, 2014).

Eksistenčna odvisnost delavcev migrantov in njihovih družin od delo- dajalcev v Sloveniji je uničevala medsebojno solidarnost delavcev in jih pri- silila v brezosebne odnose in medsebojno tekmovanje. Medica, Lukič, Kralj (2011: 29) opisujejo prakso t. i. žetonizacije, ko so delavci na gradbiščih nad- rejenim ovajali svoje sodelavce v zameno za majhne vsote denarja (od 10 do 50 evrov, kar predstavlja tako nizek znesek, ki je enak ceni žetona). Odločitev za sodelovanje z delodajalcem je bila še težja za vse delavce brez osebnega do- voljenja, saj so vedeli, da bi v primeru izgube zaposlitve izgubili tudi »časov- no dobo«, ki so jo že oddelali za izpolnitev pogoja zakonskega določila dveh let neprekinjene zaposlitve pri istem delodajalcu. Poleg tega bi lahko izgubili tudi dovoljenje za prebivanje, možnost dela v Sloveniji in se morali vrniti do- mov. Solidarnost med delavci je dodano uničeval tudi prefinjen mehanizem delavskih domov, ki poleg drugih ekonomskih prednosti za delodajalce soča- sno tudi »onemogoča formiranje kolektivne moči migrantskih delavcev, saj prostorska integracija dela in prostega časa delodajalcem omogoča, da izva- jajo nadzor nad obema« (Mozetič, 2009a: 48). Takšen mehanizem ustvarja človeške stroje, ki delajo brez pritoževanja in razčlovečeni ne zahtevajo delav- skih, političnih in človekovih pravic.

Sliko o kršitvah temeljnih pravic delavcev ne glede na njihovo državljanstvo si lahko ustvarimo iz podatkov različnih nadzorstvenih institucij. V obdobju od 2008 do 2011 se je postopno, vendar izredno povečalo število obravnavanih kaznivih dejanj kršitve temeljnih pravic delavcev (Kazenski zakonik, Ur. list RS 95/2004 in Ur. list RS 55/2008) s strani Policije. Leta 2008 sta bili obravnavani 102 dejanji, leta 2009 312, 2010 425 in leta 2011 1.301 dejanje (MNZ, 2012). V obdobju 2008–2011 je bilo torej povečanje obravnave takšnih dejanj 1.275-odstotno. Ker je Policija le eden od možnih predlagateljev kazenskih ovadb, je treba razširiti podatke s podatki tožilstva. Vrhovno državno tožilstvo je v letih 2010 in 2011 prejelo 1870 ovadb za kazniva dejanja zoper delovno razmerje in socialno varnost. Od teh jih je bilo 769 zavrženih, v 439 primerih pa so bili vloženi obtožni akti. V istem obdobju je sodišče izreklo 131 obsodilnih sodb za ta kazniva dejanja, 34 oprostilnih in 48 zavrnilnih sodb (Vrhovno državno tožilstvo, 2012).

Dodatno razmere orišejo podatki Davčne uprave RS (2012a), ki navaja, da je neplačevanje prispevkov »izredno velik problem, ki se ga je potrebno lotiti sistemsko«. Leta 2011 vseh obrazcev za oddajo obračuna davčnih odtegljajev in obračuna prispevkov za socialno varnost za dohodke iz delovnega razmerja ni oddalo 14 odstotkov poslovnih subjektov (7.863 zavezancev). Davčna uprava ugotavlja, da je med številnimi zavezanci, ki niso plačevali obveznih dajatev, veliko takšnih, pri katerih so bile kršitve že ugotovljene v preteklosti. Opisani podatki kažejo rastočo problematiko kršenja zakonsko zagotovljenih delavskih pravic, ki jo je mogoče delno pripisati recesiji in krizi, poleg tega pa tudi inovativnim praksam posameznih delodajalcev. Kot smo že pokazali, so ti tudi v obdobju gospodarske rasti in polne zaposlenosti slovenskega gradbeništva uporabljali različne nezakonite mehanizme za povečanje svojih dobičkov. Takšno ugotovitev potrjuje tudi zapis v Poročilu o delu Inšpektorata RS za delo za leto 2008 (2009: 137), ko so ugotovili, da je v gradbeništvu »pri terminskem planiranju del vodilo naročnikov predvsem zaslužek in ne varnost delavcev.«

Dodatne oblike viktimizacije delavcev migrantov

Delavski domovi so pogosto daleč od sistema urejenega prebivališča, kot to želijo prikazati delodajalci. Nekateri med njimi so neposredno ali pa posredno povezani z lastništvom teh delavskih domov (npr. podjetje samo ali vodilni v njem so hkrati lastniki delavskega doma, kjer prebivajo njim podrejeni delavci). Delavski domovi predstavljajo suplementarni mehanizem izkoriščanja, ujetosti in nadzora delavcev. Kot ugotavlja Bezec (2009: 23), kljub temu da gre za pridobitno dejavnost (oddajo bivalnih enot oziroma postelj), na

tem trgu ne veljajo pravila proste konkurence. Mesečne najemnine so monopolno dogovorjene med največjimi lastniki (znašajo 100–150 evrov na osebo za namestitve v večposteljni sobi in souporabo sanitarij s številnimi delavci), ob tem pa delujejo tudi drugi mehanizmi izkoriščanja in vezanja delavcev na določen delavski dom oziroma lastnika. Kot je v analizi delovanja delavskih domov dobro pokazala Polona Mozetič (2009a: 39–44), se delavci migranti srečajo z več težavami pri iskanju namestitve. Pred prihodom v Slovenijo težko iščejo namestitev pri zasebnikih, zato so tudi pogosto pripravljene sprejeti namestitev, ki jim jo ponudi delodajalec. Dodatno se na trgu najema stanovanj srečajo z diskriminacijo in nepripravljenostjo oddajanja stanovanj delavcem migrantom, prav tako pa tudi nimajo denarja, ki ga stanodajalci običajno zahtevajo vnaprej (plačilo večmesečne najemnine in varščine vnaprej). Mozetič (ibid.: 40) opozarja tudi na določilo Stanovanjskega zakona (Ur. list RS 69/2003), ki bivališča v delavskih domovih ne šteje za stanovanja, temveč za bivalne enote (6. člen), s tem pa delavcem tudi odpravi vse pravice, ki jih imajo najemniki stanovanj.

Kršitve delavskih pravic so povezane tudi s plačevanjem najemnin v delavskih domovih. Plačilo gre bodisi neposredno lastniku (praviloma v primeru manjših delodajalcev) in posredno prek t. i. odstopa plačila, kjer delodajalec odtrga stroške za plačilo delavcu od dohodka in jih nakaže najemodajalcu. Delodajalci so si tako pogosto zagotovili umetno zmanjšanje stroškov dela, saj so prispevki za pokojninsko in zdravstveno zavarovanje, ki jih mora plačati delodajalec – kot bomo pokazali v nadaljevanju, se številni izognejo tej obveznosti in celo plačilu neto plače –, vezani na višino plače. Dodatna težava takšnega znižanja plače je tudi neizpolnjevanje pogojev za zagotovitev pravice do združitve družine. Delavec s tako zmanjšano plačo ne more prikazati zmožnosti zagotovitve zahtevanih sredstev za uveljavitev te pravice. Pri plačilu, ki je opravljeno neposredno s strani delodajalcev, so Medica, Lukič, Kralj (2011: 60) ugotovili zlorabe v plačilnih listah in informiranju delavcev o dejanski višini najemnine. V plačilnih listah namreč ni bilo zapisano, kolikšen del plače je namenjen za najemnino in prehrano na gradbišču. Nepregleden prikaz plačila je predstavljal podlago za zavajanje in kršitve delavskih pravic. Kaj dobijo s takšnim delovanjem delavskih domov delodajalci? Omogočijo si dodaten dohodek, če so kapitalsko povezani z delavskim domom, zmanjšajo si stroške za prevoz delavcev, saj skupine organizirano prevažajo med deloviščem in delavskim domom, ter jih izključno glede na potrebe tudi selijo med različnimi delavskimi domovi. Prav to onemogoča vzpostavitev prijateljskih vezi in tesnih odnosov ter namesto tega ustvarja poslušne, podredljive in atomizirane delavce.

Medica, Lukič, Kralj (2011: 41–60) opisujejo razmere v delavskih domovih, ki so jih obiskali na terenu pred letom 2010. Ugotovili so, da so bile najemnine neprimerno visoke v primerjavi z najemninami na trgu, prostori niso imeli dovolj pohištva, v njih je prebivalo preveč delavcev, sanitarije niso bile primerno urejene, jih je bilo premalo ali jih v skrajnih primerih sploh ni bilo. Delavci niso imeli pralnice ali pralnih strojev, videti je bilo umazanijo in vlago. Prostori so bili slabo izolirani, tako da so bili poleti prevroči in pozimi mrzli. Najhuje je bilo v bivalnih zabojnikih. Slabe higienske razmere v skrajnih primerih so nakazovali tudi ščurki. Podrejanje delavcev je doseženo tudi z uporabo poniževalnih obvestil in hišnih redov, ki so vsebovali grožnje in rasistične zapise.

Na podlagi novega ZZDT iz leta 2011, ki v 13. členu določa, da morajo biti določeni minimalni bivanjski in higienski standardi za nastanitev tujcev, je bil poleti leta 2011 sprejet Pravilnik o določitvi minimalnih standardov za nastanitev tujcev, ki so zaposleni ali delajo v Republiki Sloveniji (Ur. list RS, 71/2011).¹¹⁷ Od njegove uveljavitve, 1. januarja 2012, so formalno določeni minimalni pogoji bivanja za delavce migrante. Ta sprememba je rezultat opozarjanja sindikatov, delavcev, nevladnih organizacij in javnega razkrivanja primerov nevzdržnih razmer v preteklih letih, ko je bilo število delavcev v delavskih domovih bistveno višje kot danes (nekateri domovi so po letu 2010 skoraj prazni). Nadzor nad zagotavljanjem standardov opravlja na podlagi prijave Inšpektorat za delo. Kljub zapisu in zakonski določitvi delavskih pravic, celo opredelitvi takšnih kršitev kot kaznivih dejanj, to ni zagotovilo dejanskih pravic delavcem. Tako obstaja realen dvom, da lahko ta določila postanejo (le še en) list mrtvih črk na papirju in ne odpravijo vnovičnih (nekaznovano) kršitev formalnih določil. Kljub temu je treba priznati, da je zapis takšnih določil prvi korak do izboljšanja razmer, vendar ne moremo mimo vprašanj, ki se nam porajajo: Ali ga ni bilo mogoče (celo nujno!) sprejeti že prej? Smo morali resnično doseči dno, da smo dosegli premik (vsaj na papirju)? Je bilo takšno stanje v interesu gospodarskih elit, kjer je odsotnost regulacije mogoče spet razumeti kot partnerstvo (sostorilstvo) državne oblasti, ki je žrtvovala pravice »njih« za uspehe privilegiranih »nas«?

¹¹⁷ Standardi, ki jih določa Pravilnik o določitvi minimalnih standardov za nastanitev tujcev, ki so zaposleni ali delajo v Republiki Sloveniji (Ur. list RS, 71/2011), v 2. členu vsebujejo določila, da morajo imeti prostori, ki so namenjeni prebivanju, spanju in uživanju hrane, tla pokrita s toplo oblogo, stene in strop morajo biti toplotno izolirani, vrata in okna morajo tesniti in se odpirati, da je omogočeno zračenje. Zagotovljeno mora biti ogrevanje, v dnevnih in spalnih prostorih mora biti poskrbljeno za zadostno naravno in električno osvetlitev. Moški in ženski spalni prostori morajo biti fizično ločeni. Pravilnik določa tudi, da mora vsak stanovalec imeti zagotovljeno samostojno posteljo, v pogradu druga nad drugo pa sta lahko največ dve postelji. V prostoru lahko prebiva največ šest ljudi, za osebo pa mora biti zagotovljeno za spanje najmanj šest m², za kuhinjo en m² in prebivanje en m² (brez sanitarnih prostorov).

Raziskava o položaju delavcev migrantov, ki je bila opravljena leta 2014 (Bučar Ručman, Frangež, 2014), torej po sprejetju pravilnika, poudarja opozorila sindikatov, da delodajalci posegajo po novem obvodu in novi »rešitvi« za izogibanje določilom pravilnika – delavcem oddajajo zasebna stanovanja, ki so spet slaba in za odušne najemnine, vendar gre pri tem za zasebno lastnino (stanovanja), ki je pravilnik ne pokriva.

Še eno obliko strukturnega nasilja, ki omogoča direktno nasilje, lahko najdemo v delovnopравни zakonodaji, ki določa, da mora v primeru kršitev pravic iz delovnega razmerja delavec sam tožiti svojega delodajalca na delovnem sodišču. Sistem je oblikovan tako, da si mora *de facto* podrejena stranka, tj. delavec, sama zagotoviti svojo pravico tudi v primerih, ko kršitve delovnopravne zakonodaje na področju izplačila plač ugotovijo državni nadzorni mehanizmi. Inšpektorat RS za delo (2009: 103) tako piše, da

Glede na to, da gre pri plačilu za delo v večini za denarne terjatve, inšpektorji delavce redno opozarjajo na določbo 204. člena Zakona o delovnih razmerjih in možnost uveljavljanja le-teh pred pristojnim delovnim sodiščem. Inšpektorji še vedno lahko zgolj *ugotavljajo* obstoj teh kršitev, *ne morejo* pa delavcem zagotavljati dejanskih izplačil njihovih terjatev [poudarek A. B. R.].

Delavci, ki so eksistenčno odvisni od delodajalcev, v primeru delavcev migrantov pa so na delodajalce priklenjeni še prek že predstavljenih birokratskih ovir imigracijske zakonodaje, naj bi svoje neizplačane prispevke (in tudi druge pravice) sami iztožili na delovnem sodišču. Takšen pravni boj, v katerem delavci nosijo vse tveganje – od stroškov odvetnika do pričakovanega nasprotovanja delodajalca – je popolnoma neizenačen, saj vključuje stranki, katerih ekonomska, politična in pravna moč je popolnoma nesorazmerna. Posledično je razumljivo, da se delavci v številnih primerih ne odločajo za tožbe in trpijo kršitve njihovih pravic.

Pri kršitvah pravic delavcem migrantom ne gre za kršitve na nacionalni podlagi, temveč za kršitve, ki so posledica socialne, ekonomske šibkosti, eksistenčne ujetosti, pomanjkanja pravnega znanja in slabe socialne mreže delavcev migrantov. Povedano drugače, delavci migranti niso doživeli skrajnih oblik izkoriščanja primarno zato, ker so tujci, temveč zato, ker so si delodajalci takšno ravnanje preprosto lahko dovolili. Povsem zmotno je misliti, da ti delodajalci tega zaradi patriotskih čustev ne bi storili slovenskim delavcem. Podobno se dogaja tudi slovenskim delavcem – sicer moramo biti natančni, da se to dogaja v manjšem obsegu in intenziteti kot v primerih delavcev migrantov. Pri kratenju pravic delavcev gre preprosto za to, da so v

imenu dobička vsi šibkejši izkoriščeni, dokler to ni ustavljeno. Ker je pri tem navzoče očitno neravnovesje moči, v to razmerje v imenu urejenih odnosov v družbi in pravičnosti vstopa – natančneje, naj bi vstopila – država. Ta naj bi zavarovala pravice šibkejšega in zagotavljala splošno sprejemljive družbene razmere. Vendar lahko zaznamo prav obraten trend. Postfordistična neoliberalna država se umika iz te vloge. Še več, z zakoni pogosto celo ustvarja pogoje, ki dopuščajo ali celo omogočajo izkoriščanje delavcev.

Poleg opisanih primerov, vezanih na delo tujcev, zakonsko spodbujena deprivilegiranost delavcev velja tudi na drugih področjih. Eno od najbolj nazornih predstavlja zakonodaja v primeru stečajev podjetij. Delavci (ne glede na državljanstvo ali nacionalnost), ki so ekonomsko najšibkejši člen, so nemalokrat prisiljeni vztrajati v podjetju vse do stečaja, saj lahko le tako pridobijo preostale socialne pravice. Tako so s svojim delom in življenjem več mesecev prisiljeni finančno podpirati propadajoča podjetja. Kot kaže praksa stečajev (največjih) podjetij, plače teh delavcev (z izjemo zadnjih treh mesecev, izplačanih iz jamstvenega sklada) navadno sploh niso poplačane iz stečajne mase, saj jih zakonodaja uvršča v maso preostalih nezavarovanih terjatev upnikov (Bučar Ručman, 2012). Takšna zakonodajna določila predstavljajo še en primer strukturnega nasilja, ki omogoča direktno nasilje in izkoriščanje delavcev, ter vodi v nelegitimna razmerja in odnose. Razmere so v primerih delavcev migrantov še bolj zaostrene, kar nazorno prikazujejo težave delavcev migrantov, ki prebivajo v delavskih domovih gradbenih podjetij. Kljub temu da so jim ta še vedno dolžna različna izplačila (plače, regrese, nadure, socialne prispevke), bi morali zdaj delavci, ki so izgubili službe in nimajo dohodkov, svojim dolžnikom plačevati najemnine za bivalne enote v delavskih domovih. V primerih neplačevanja najemnin jim namreč stečajni upravitelji ali drugi lastniki domov nenehno grozijo z izselitvami oziroma te izselitve tudi dosežejo, pri tem pa imajo zakonodajno podlago za takšne nelegitimne ukrepe. Dolg do delavcev se preprosto porazgubi v stečajni zakonodaji, medtem ko se dolg delavcev zelo hitro opredeli v neplačano, nedovoljeno bivanje, ki se ga sankcionira z izselitvijo.¹¹⁸

118 Za primer glej Bizovičar, M. (2012). *Nekdanji Vegradovi delavci: Upri se bomo prisilni izselitvi*. Ob odločitvi delavcev, da delavskega doma, katerega lastnik je bilo podjetje, ki jim je bilo dolžno denar, ne bodo zapustili, je v prispevku predstavljen odgovor stečajne upraviteljske Vegrada. »Upam, da bo prevladal razum«, je dejala [stečajna upraviteljica – op. A. B. R.] in namignila na možnost, da bi lahko sprožila sodne postopke, če se delavci ne bodo izselili, kar pa bi bilo zanje drago.« (ibid.) Za delavce, ki so že bili žrtve zlorab njihovih pravic, se te še vedno nadaljujejo, navzoče so nove ekonomske grožnje, ob tem pa takšno ravnanje podpira (»razumna«) zakonodaja na tem področju.

Opisane primere izkoriščanja delavcev lahko glede na predstavljeno definicijo kriminalitete opredelimo kot kriminaliteto. Osnovni namen takšnega početja je bil namreč ekonomski dobiček. Samski domovi so predstavljali način uresničitve posebne oblike biopolitike, ki so jo ob odobravanju države (če ne nasprotuje in ne ukrepa, torej odobrava) izvajali predstavniki in lastniki kapitala. V tem pogledu se spet pokaže razkorak med pravno opredelitvijo kriminalitete, ki ne bi mogla zajeti vseh oblik opisanega izkoriščanja kot kazniva dejanja (nekatera pa vsekakor lahko), in definicijo kriminalitete, ki ji sledimo v tem delu.

Trgovina z ljudmi in izkoriščanje (neregularnih) migrantov

V državah industrijsko razvitega sveta so se možnosti zakonitega vstopa za državljane revnejših držav v zadnjih treh desetletjih zelo zaostrile oziroma, kot smo pokazali, gre za selektivno zaostritev pogojev izstopa iz svetovnih in regionalnih totalnih institucij. Selekcija v tem procesu temelji primarno na ekonomskem kapitalu in nato na posedovanju znanja in izkušenj. Kot smo tudi pokazali, so globalne, regionalne in nacionalne razmere takšne, da nekatere ljudi silijo v migracije. Intenzivnost te prisile je zelo različna in vključuje tako skrajne eksistenčne grožnje in posledičen beg za golo preživetje kot tudi subjektivne želje za izboljšanje gmotnega položaja posameznikov in njihovih družin. V primerih, ko je ljudem onemogočena legalna imigracija, se kljub temu še vedno odločajo zanjo, vendar pri tem iščejo alternative (ne)aktualnim legalnim možnostim. Na tem področju tako velja, da če ne bi bilo določenih prepovedi, tudi kršitev ne bi bilo ali kot pravi Nina Peršak (2005: 141), »če ne bi bila šengenska vrata tako trdno zapahnjena«, evropska migracijska politika le politika omejevanja, svoboda zaposlovanja omejena na državljane EU, dodati pa moramo, da tudi če ne bi bilo globalne strukturne kriminalitete in izkoriščanja, potem »ne bi bilo tihotapljenja ljudi po Evropi, pa tudi precejšnjega deleža trgovine z ljudmi ne.« V teh razmerah so nezakonite migracije odgovor na vzpostavljene omejitve zakonitih možnosti vstopa in bivanja v državah, sočasnih zahtev po ceneni, prekarni delovni sili, ki nima pravic in pritiskov, ki silijo ljudi v migracije.

Kot nazorno ugotavljata Cvajner in Sciortino (2010: 394), sistem nezakonitih migracij predstavlja način prilagoditve na neskladja med socialnimi in političnimi pogoji. Socialni pogoji so zahteve po delovni sili na mednarodnem trgu dela, družbena pričakovanja ljudi v emigracijski družbi, boljše razmere v imigracijski družbi in dejanske zmožnosti migracijske infrastrukture. Politični pogoji pa so realne zmožnosti omejitve nezakonitega vstopa in nadzora migracijskih gibanj, zmožnosti lokalnih političnih institucij v emigracijskih

državah za uresničevanje interesov ljudi in družbenopolitične razmere v imigrantskih državah. Kljub vse strožjemu, obsežnejšemu in razširjenemu delovanju nadzornih, preprečevalnih in odvračalnih mehanizmov panoptičnega nadzora mej državam ne uspe omejiti nezakonitega priseljavanja.

Ugotovitve Castlesa in Millerja (2009: 201–202) kažejo, da so migracije – tako zakonite kot nezakonite – velik del »migracijske industrije«, vanjo pa je vključen »širok spekter ljudi, ki živijo na račun migracijskih gibanj«. Obsega potovalne agente, ljudi in organizacije, ki novačijo delavce za delo v tujini, odvetnike, najemodajalce stanovanj in bivalnih enot, banke, ki služijo s provizijami od nakazil v tujini in tudi ljudi in organizacije, ki organizirajo nezakonite prehode čez meje – tj. tihotapijo ljudi ali celo izkoriščajo aktualne razmere do te mere, da trgujejo z ljudmi in njihovimi organi.

Pri tihotapljenju ljudi in trgovini z ljudmi gre za dva različna pojava, ki ju moramo razlikovati, prav tako pa je pomembno pojasniti njuno umestitev v postavljeno delovno definicijo kriminalitete. Kot smo že pojasnili, (vseh) ilegalnih migracij, kljub njihovi nezakonitosti, ne umeščamo v kriminaliteto, skladno z definicijo, ki jo sprejemamo v tem delu. Sledimo predstavljenemu načelu, da sama nezakonitost namreč še ne pomeni kriminalitete. V kriminaliteto tudi ne štejemo tistih oblik pomoči pri neregularnih (ilegalnih) migracijah, ki niso izvedene z namenom pridobivanja (gmotne) koristi in okoriščanja na račun migrantov. Takšni primeri vključujejo pomoč neregularnim migrantom, ki je storjena iz človekoljubja in humanitarnih namenov. Na drugi strani med kriminaliteto štejemo tiste oblike pomoči pri nedovoljenem prehajanju mej, ki predstavljajo okoriščanje na račun migrantov in njihovo izkoriščanje. Takšne dejavnosti lahko namreč opredelimo kot nepoštena dejanja, ki migrante huje (ekonomsko) oškodujejo. Predstavljeno stališče se ujema tudi s formalno opredelitvijo tihotapljenja ljudi, zapisano v Protokolu proti tihotapljenju migrantov po kopnem, morju in zraku, ki dopolnjuje Konvencijo Združenih narodov proti mednarodnemu organiziranemu kriminalu (Zakon o ratifikaciji Protokola, Ur. list RS, 48/2004), ki v 3. členu pravi

»Tihotapljenje migrantov« pomeni posredovanje pri nezakonitem vstopu osebe v državo pogodbenico, ki ni njen državljan ali nima stalnega prebivališča v njej, zaradi *pridobitve neposredne ali posredne, finančne ali druge premoženjske koristi* [poudarek A. B. R.].

Če smo pri tihotapljenju ljudi nekatere (nepridobitniške) oblike pomoči migrantom pri neregularnih (ilegalnih) migracijah izključili iz našega pojmovanja kriminalitete, je stališče pri trgovini z ljudmi drugačno. Vse oblike

sodelovanja, pomoči ali druge vpletenosti v trgovino z ljudmi pojmuje kot kriminaliteto. Gre namreč za nelegitimna dejanja, ki so nepoštena in tudi huje oškodujejo žrtve.¹¹⁹ Takšna opredelitev je tudi skladna z opredelitvijo trgovine z ljudmi, zapisano v Protokolu za preprečevanje, zatiranje in kaznovanje trgovine z ljudmi, zlasti ženskami in otroki, ki dopolnjuje Konvencijo Združenih narodov proti mednarodnemu organiziranemu kriminalu, ki v 3. členu pojasni, da (Zakon o ratifikaciji Protokola, Ur. list RS, 48/2004)

»Trgovina z ljudmi« pomeni novačenje, prevoz, premestitev, dajanje zatočišča ali sprejemanje oseb zaradi izkoriščanja z grožnjo, uporabo sile ali drugimi oblikami prisile, ugrabitvijo, goljufijo, prevaro, zlorabo pooblastil ali ranljivosti ali dajanjem ali prejemanjem plačil ali koristi, da se doseže soglasje osebe, ki ima nadzor nad drugo osebo. Izkoriščanje vključuje vsaj izkoriščanje prostitucije ali drugih oblik spolne zlorabe oseb, njihovo prisilno delo ali storitve, suženjstvo ali podobna stanja, služabništvo ali odstranitev organov.¹²⁰

Ključna razlika med tihotapljenjem ljudi in trgovino z ljudmi je v tem, da pri tihotapljenju migrant s svojim polnim soglasjem in zavedno vstopa v odnos z osebo ali skupino, ki ji omogoča nelegalen prehod meje, njen odnos pa se po sami končani »storitvi« preneha. Drugače je pri trgovini z ljudmi, kjer se odnos začne z nelegitimnim dejanjem (grožnjo, prevaro, zlorabo). Ta omogoči ključno značilnost trgovine z ljudmi – *izkoriščanje*, ki se nadaljuje tudi po premestitvi človeka. Za trgovino z ljudmi tudi ni nujno, da vključuje ilegalni prehod meje, saj lahko poteka tudi znotraj države. Večina žrtev trgovine z ljudmi v osrednji in zahodni Evropi ostane znotraj svoje regije ali celo znotraj države. Četrtnina žrtev trgovine z ljudmi v tem prostoru je bila v obdobju 2007–2010 celo znotraj svojih držav (UNDOC, 2012: 58). Franko Aas (2007: 37) opozarja tudi na primere, ko je kljub na prvi pogled preprosti ločnici med tihotapljenjem in trgovino z ljudmi težko potegniti mejo med obema pojavoma. Na primer tihotapljenje ljudi, pri katerem se pojavi odlog plačila in se vzpostavi dolžniško razmerje, ki omogoča tihotapcem moč nadzora in podrejanja zadolženega migranta. Začetno tihotapljenje se tako spremeni v trgovino z ljudmi.

119 S takšno opredelitvijo pritrjujemo tudi stališču Zavratnik Zimic et al. (2003: 13), ki pravijo, da mora biti trgovina z ljudmi vsekakor pozicionirana znotraj kriminalitete. Čeprav lahko sklepamo, da se njihovo stališče nanaša na legalističen koncept kriminalitete – torej zagovarjajo opredelitev trgovine z ljudmi kot kaznivo dejanje –, lahko v tem primeru zaradi skladnosti formalne opredelitve in pogleda na kriminaliteto, ki mu sledimo, njihovemu stališču pritrđimo tudi v tem primeru.

120 Opredelitev iz Protokola povzema tudi Kazenski zakonik RS (Ur. list RS, 55/2008), ki v 113. členu prepoveduje, da se zaradi »izkoriščanja prostitucije ali drugih oblik spolnih zlorab, prisilnega dela, suženjstva, služabništva ali trgovine z organi, človeškimi tkivi ali krvjo druge osebe kupi, prevzame, nastani, prepelje, proda, izroči oziroma z njo kako drugače razpolaga ali pri teh ravnanjih posreduje.«

Kot je razvidno že iz opredelitve, vključuje trgovina z ljudmi tri faze – novačenje, transport in izkoriščanje (oziroma pomoč v vsaki od teh faz). Novačenje, ki poteka navadno v revnejših državah,¹²¹ vključuje zavajanje s ponudbami in oglasi o zaposlitvah, kot so varstvo otrok, hišna opravila, delo v modni industriji, zavajanje z delom plesalke, ki naj ne bi opravljale spolnih storitev, zavajanje z obljubami o porokah in zavajanje s pogoji, pod katerimi bodo dekleta opravljala spolne storitve (Popov, 2002; Zavratnik Zimic et al., 2003). V raziskavi na vzorcu 695 deklet žrtev trgovine z ljudmi v BiH je Obradovič (2004) ugotovil obstoj treh kategorij žrtev trgovine z ljudmi. »Nedolžne/prave žrtve«, ki so vključevale 34 odstotkov deklet iz vzorca. Zanje je bilo značilno, da so bile prisiljene v prostitucijo in dolžniško suženjstvo s prevarami in celo neke vrste ugrabitvami. Skoraj polovica deklet v vzorcu (48,4 odstotkov) je spadala v kategorijo »situacijskih žrtev«. Te so pritegnili dejavniki privlačevanja, med katerimi je bil najbolj izrazit dejavnik lažnih obljub dobrih služb in dobrih zaslužkov. Namesto tega je dekleta doletelo spolno izkoriščanje. Tretjo kategorijo predstavljajo »preračunljive žrtve« (17,6 odstotka v vzorcu), ki so se sicer zavestno in prostovoljno odločile za prostitucijo, vendar so na koncu končale kot žrtve trgovine z ljudmi, ki so morale opravljati spolne storitve pod povsem drugačnimi pogoji, kot je bilo dogovorjeno. Med načini pridobivanja žrtev je bilo najpogosteje uporabljeno novačenje ob pomoči bližnjih in žrtvam znanih ljudi, ki so jim zaupale, in prek prijateljc ter znank, ki so že imele izkušnjo z bivanjem in delom v tujini.

Načini izkoriščanja žrtev trgovine z ljudmi so zelo različni. Zavratnik Zimic et al. (2003: 14) pišejo, da lahko migranti – po večini nelegalni, lahko pa tudi legalni, ki ob iskanju zaposlitev v tujih državah postanejo žrtve trgovcev z ljudmi – končajo v podjetjih, v katerih so delavci popolnoma izkoriščeni (»švicfabrikah«), na ribiških ladjah, v organizirani kriminalni dejavnosti, prisiljeni v beračenje, spolno izkoriščanje ali druge oblike prisilnega dela. Med vsemi znanimi žrtvami trgovine z ljudmi na svetu je bilo leta 2010 58 odstotkov žrtev prisiljenih v spolno izkoriščanje, 36 odstotkov v prisilno delo in 0,6 odstotka prodanih za namene trgovine s človeškimi organi. Poleg tega je trgovina z ljudmi vključevala tudi prisilno beračenje, nezakonite posvojitve otrok, prisilne poroke, siljenje otrok v vojne spopade (UNDOC, 2012: 37).

121 Podatki kažejo pozitivno korelacijo med socialnimi razmerami (deležem brezposelnih) v Rusiji, Ukrajini, Bolgariji in na Madžarskem ter deležem žrtev trgovine z ljudmi iz teh držav v Nemčiji in na Nizozemskem. V obdobju, ko sta bila zaposlenost in BDP na prebivalca v Ukrajini in Rusiji nižja, je bil delež žrtev trgovine z ljudmi višji. Ko so se razmere izboljšale, zaposlenost in BDP na prebivalca pa zvišala, se je delež žrtev iz teh držav zmanjšal. Obratno velja za Madžarsko in Bolgarijo. Z ekonomskimi težavami v minulih petih letih se je povečal tudi delež žrtev trgovine z ljudmi iz teh držav (UNDOC, 2012: 44–45).

Tabela 7: Število žrtev kaznivih dejanj spravljanje v suženjsko razmerje, trgovina z ljudmi in zlorabe prostitucije v Sloveniji v obdobju 2003–2013

	Državljanstvo	Obdobje 2003-2013
Spravljanje v suženjsko razmerje	Bosna in Hercegovina	1
	Bolgarija	1
	Madžarska	1
	Slovaška	5
	Ukrajina	6
	Slovenija	1
	Srbija	3
	ZRJ	1
Trgovina z ljudmi	Bolgarija	8
	Češka	1
	Dominikanska republika	15
	Kolumbija	5
	Madžarska	1
	Moldavija	4
	Neznano	6
	Romunija	35
	Slovaška	4
	Tajska	1
	Ukrajina	17
	Hrvaška	1
	Slovenija	1
Srbija	1	
Zloraba prostitucije	Bosna in Hercegovina	1
	Bolgarija	3
	Češka	1
	Dominikanska republika	8
	Kazahstan	1
	Kolumbija	5
	Moldavija	3
	Neznano	8
	Romunija	16
	Slovaška	18
	Ukrajina	12
	Slovenija	71
	Srbija	1

Vir: Policija (2014)

Za osrednjo in zahodno Evropo je značilno, da je bila večina znanih žrtev v obdobju 2007–2010 tudi iz te regije (63,6 odstotka). Med temi jih je bilo največ iz Bolgarije, Romunije, Albanije, BiH, Srbije, Češke, Madžarske, Poljske in Slovaške. 17,6 odstotka žrtev je prihajalo iz Afrike in z Bližnjega vzhoda, 7,4 odstotka iz jugovzhodne Azije in tihomorske regije, 6,8 odstotka iz Južne Amerike in Antilov ter 4,5 iz vzhodne Evrope in osrednje Azije (UNDOC, 2012: 57–59). Iz Poročil o delu Medresorske delovne skupine za boj proti trgovini z ljudmi v letih 2010 in 2011 (2011: 15; 2012: 22) in podatkov Policije (2014), prikazanih v tabeli 7, je razvidno, da so žrtve trgovine z ljudmi v Sloveniji prihajale predvsem iz evropskega prostora, vendar pri tem ne smemo spregledati izjeme – Dominikanske republike. Število žrtev iz te države se je ustavilo šele s spremembo vizumske politike Argentine, ki je zaostriła pogoje za vstop državljanom Dominikanske republike, ti pa tako niso mogli več pridobiti dovoljenja na slovenskem veleposlaništvu v Argentini. Ironija te oblike trgovine z ljudmi je bila, da so žrtve v Slovenijo prihajale s formalno urejenimi dovoljenji in legalno, vendar je bilo razvidno, da so oziroma bodo postale žrtve trgovine z ljudmi. V tabeli 7 so predstavljeni podatki Policije o kaznivih dejanjih, ki so zelo pogosto povezana s trgovino z ljudmi (spravljanje v suženjsko razmerje in zlorabe prostitucije) oziroma predstavljajo kaznivo dejanje trgovine z ljudmi.

V letih 2010 in 2011 je bilo odkritih skupno 54 žrtev trgovine z ljudmi, pri čemer se podatki nanašajo na delovanje nevladnega sektorja in ne na žrtve trgovine z ljudmi, ki so identificirane v kazenskih postopkih. Velika večina žrtev je bila žensk (50), ki so bile vse razen ene izkoriščene za spolne zlorabe. Dve žrtvi sta bila otroka in dve moška. Največ žrtev (deset) je bilo slovenskih državljanov, devet jih je bilo iz Madžarske ter prav toliko iz Dominikanske republike. Sedem žrtev je imelo ukrajinsko državljanstvo, štiri slovaško in češko, tri bolgarsko, dve romunsko, srbsko in kazahstansko, ena žrtev pa je prihajala iz BiH in Gane. Omenjeni podatki potrjujejo ugotovitve raziskovalcev (npr. Dobovšek, 2012; Zavratnik Zimic et al., 2003) in nevladnih organizacij, da Slovenija v procesu trgovine z ljudmi prevzema vse tri vloge – je ciljna, tranzitna in država izvora. Dodatno je raziskava o specifičnih oblikah trgovine z ljudmi v Sloveniji (Bučar Ručman, Frangež, 2014) pokazala, da je trgovino z ljudmi v Sloveniji mogoče povezati tudi z izkoriščanjem delavcev, zlasti v gradbenem sektorju, s prisilnim beračenjem in v manjšem obsegu tudi s prisilnim izvajanjem kaznivih dejanj. Posredna povezava se kaže tudi v obliki povpraševanja po posnetkih spolnih zlorab otrok (pogosto napačno in neustrezno poimenovana otroška pornografija), kjer slovenski uporabniki s povpraševanjem vplivajo na trgovino z otroki, ki

nato postanejo žrtve omenjenih zlorab. Nekateri indici kažejo, da je (verjetno) trgovina z ljudmi v Sloveniji v manjši meri povezana tudi s posvojitvami otrok iz tujih držav.

Razprave – predvsem tiste, ki potekajo v politični sferi znotraj industrijsko razvitih trdnjav – o neregularnih migracijah in zlasti trgovini z ljudmi pogosto (namerno) spregledajo dva elementa, ki ju ta pojava neizogibno vključujeta. Prvi je povpraševanje po storitvah, ki jih ljudje – žrtve trgovine z ljudmi in nelegalni migranti – morajo ponuditi. Prav to povpraševanje, ki ga prostovoljno ustvarjajo potrošniki zahodnega sveta (Franko Aas, 2007: 40), ustvarja tudi prisilno ponudbo. Na tem področju – kot marsikje drugje – deluje osnovno tržno načelo povpraševanja in ponudbe. Torej, za povpraševanje smo krivi »mi« in ne »oni«. Drugi element, ki se praviloma še pogosteje – ali lahko rečemo skoraj vedno – spregleda, je vprašanje strukturnega nasilja, ki ga ustvarja prav razviti zahod in z njim povzroča posledice, ki silijo ljudi v neregularne migracije. Kot sklene svoj pogled na ilegalne migracije in trgovino z ljudmi tudi Nina Peršak (2003: 59), »je jasno, da je nekaj narobe z distribucijo moči in resursov v svetu.« Namesto reševanja teh problemov, ki bi seveda terjalo redistribucijo moči in odrekanje pri »nas«, države raje posegajo po novih in vse ostrejših mehanizmih panoptičnega nadzora migracij. Kot kažejo evropske izkušnje minulih 20 let, je naivno pričakovati, da bodo represija in nove in nove oblike nadzora ustavile nezakonito priseljevanje in trgovino z ljudmi. Ti ukrepi niso del rešitve problema, temveč sami predstavljajo problem. Sporočilo predstavljenih ugotovitev nazorno prikazuje odstavek iz Poročila o delu Medresorske delovne skupine za boj proti trgovini z ljudmi v letu 2011 (2012: 17)

... je bilo z zbiranjem obvestil ugotovljeno, da se navedene [državljanke Dominikanske republike – op. A. B. R.]¹²² v policijskih postopkih in v razgovorih s predstavniki nevladnih organizacij ne prepoznavajo kot žrtve trgovine z ljudmi. Socialne in gospodarske razmere v okoljih, iz katerih izhajajo navedene, so zelo slabe, njihovo delo in bivanje v Republiki Sloveniji z načinom preživljanja (ekonomsko prisiljevanje v izvajanje prostitucije in spolno izkoriščanje) pa njim, kakor tudi njihovim družinam, omogoča boljše življenje. Pri tem policija še ugotavlja, da oškodovanke z večjim delom tako zasluženega denarja vzdržujejo svoje sorodnike v izvorni državi, v predkazenskem in kazenskem postopku pa le zelo redko ali pa skoraj nikoli ne sodelujejo.

122 Sporočilo odstavka bi lahko razširili tako, da bi namesto besedne zveze »državljanke Dominikanske republike« zapisali državljanke držav, v katerih so socialne razmere slabe, prevladuje notranja neenakost, visoka brezposelnost in neperspektivnost.

Kriminaliteta priseljencev in njihovih potomcev

Čeprav razprave o migracijah pogosto zaznamujejo trditve o tesni povezanosti med migracijami in kriminaliteto, ki jih spodbujajo zlasti medijska poročanja in populistični politični odločevalci, znanstvene raziskave kažejo zelo heterogeno sliko. Spremembe človekovega fizičnega, psihičnega in zlasti socialnega okolja vplivajo na različne deviacije in kriminaliteto pri tistih, ki se selijo, in pri tistih, ki sprejemajo ljudi (Pečar, 1998a: 7). Povedano drugače, tujci in njihovi potomci se lahko znajdejo na eni ali drugi strani kriminalitete – lahko so tisti, ki so viktimizirani, kot tudi tisti, ki viktimizirajo druge.

Raziskovalci se pri zbiranju (in posledično analiziranju) statističnih podatkov o kriminaliteti priseljencev srečujemo z različnimi težavami, ki sicer otežujejo raziskovalno delo, vendar (vsaj delno) onemogočajo zlorabo podatkov za kvaziraziskovalne namene, pavšalno obtoževanje in promoviranje stereotipov. Težave se nanašajo predvsem na omejitve pri zapisovanju statističnih podatkov o kriminaliteti, vezanih na narodnost vključenih ljudi. Večina evropskih držav vključuje v kazenske statistike (statistiko policije o osumljencih kaznivih dejanj in tistih, zoper katere je bila podana kazenska ovadba, pravosodno statistiko sodišč in tožilstev in statistiko institucij za izvrševanje kazenskih sankcij) le razlikovanje med državljani in tujci. Tujci so sicer (v nekaterih državah) naprej razdeljeni glede na državljanstvo, medtem ko so državljani, med katere so vključeni tudi naturalizirani tujci, obravnavani enotno.¹²³ Naturalizirani tujci se v statistiki zlijejo skupaj z večinskim prebivalstvom takoj po naturalizaciji. S tem se izgubijo iz kriminalitetnih statistik, dodatno pa ni mogoče statistično prepoznati potomcev priseljencev. Tonry (1997: 8) in Albrecht (1997: 31) pravita, da je v Evropi takšen odnos odraz zavedanja možnih posledic etnične klasifikacije, opomin na to pa je zlasti izkušnja iz nacistične Nemčije in grozot, ki jo je prinesla

123 Uradna kriminalitetna statistikah v ZDA vsebuje te kategorije: črnici, belci, Indijanci, Latinoameričani in kategorija »preostali«. V Avstraliji ločijo med aboridžini in neaboridžini, v Kanadi med domačini in nedomačini (Tonry, 1997: 9). V Angliji in Walesu so v statistiko zapornikov vključeni podatki o etnični skupini in rasi, ki vključuje belce, temnopolte, Južnoazijce in preostale (Smith, 1997: 126). V Nemčiji uradna statistika ne vsebuje rasnih ali etničnih kategorij (Albrecht, 1997: 31), enako velja v Franciji, kjer razlikujejo le med tujci in Francozi (Tournier, 1997: 524). Na Švedskem ločijo med švedskimi državljani in tujci, te pa ločijo na državljane skandinavskih držav, državljane drugih evropskih držav (vključno z Rusijo in Turčijo), državljane afriških, severnoameriških, srednjeameriških, južnoameriških in azijskih držav, državljane Avstralije in Oceanije ter ljudi brez državljanstva (Martens, 1997: 200). Kljub temu so von Hofer, Sarnecki in Tham (1997: 71-75) ob pomoči švedskega statističnega urada uspeli prikazati in analizirati podatke o obsojencih glede za te kategorije: švedski državljani, naturalizirani Švedi, tujci s stalnim prebivališčem. Nizozemska ne vodi policijske in sodne statistike o etničnem poreklu osumljencev/storilcev kaznivih dejanj, izjema je zaporniška statistika, kjer je zapisana zapornikova nacionalnost ali država izvora (Junger-Tas, 1997: 274).

takšna politika. Pri sprejemanju odločitve o vodenju etnično/rasno ločenih statistik Tonry (1997: 8) v nadaljevanju ugotavlja, da so zakonodajalci v številnih državah sklenili, da rasa (enako velja tudi za etnično poreklo – op. A. B. R.) ne predstavlja moralno relevantne razlike med posamezniki oziroma sklepamo lahko, da se je same po sebi ne priznava kot kriminogenega dejavnika. Zbiranje in objavljanje takšnih podatkov bi na drugi strani dokazovalo prav obratno, v primerih visoke stopnje zastopanosti manjšin med storilci pa bi podpirala stereotype, ki stigmatizirajo manjšinske skupine ali jim kako drugače škodujejo. Dodaten razlog za odsotnost ločenih statistik vidi Tonry tudi v preprečitvi diskriminacije osumljencev in storilcev, ki bi jo pod vplivom predsodkov lahko storili državni uradniki.

Raziskovalci dopolnjujejo statistične podatke o kriminaliteti tujcev, priseljencev (tudi naturaliziranih) in njihovih potomcev z različnimi raziskavami (viktimizacijskimi študijami, študijami samoprijave, opazovanjem z udeležbo, etnografskimi metodami itn.), ki kažejo zelo raznoliko sliko kriminalitete. V nekaterih državah so priseljenci v manjši meri zastopani med storilci (osumljenci, obsojenci) za kazniva dejanja, medtem ko so v drugih v večji meri – to velja predvsem (vendar ne v vseh državah) za potomce priseljencev. Zastopanost priseljencev in njihovih potomcev v kriminaliteti se razlikuje v državi med posameznimi skupinami priseljencev in med državami znotraj iste narodnostne skupine. Junger-Tas (1997) poroča o razlikah med kriminaliteto priseljencev na Nizozemskem, kjer so bili na prvem mestu (tako po raziskavah, ki so temeljile na uradnih podatkih, kot tudi po študijah samoprijave) maroški priseljenci, sledili so priseljenci iz Antilov in Turčije. Priseljenci so bili v večji meri povezani s kaznivimi dejanji z elementi nasilja in uličnimi ropi, sočasno pa so bili tudi sami bolj izpostavljeni viktimizaciji. Za švedske razmere je bilo značilno, da so bili priseljenci prve generacije in njihovi potomci v primerjavi z domačim prebivalstvom v večji meri storilci kaznivih dejanj, zlasti nasilniških in premoženjskih. Ob tem je obstajala razlika med prvo generacijo priseljencev in njihovimi potomci, ki je bila drugačna kot v večini drugih držav, saj so bili potomci v manjši meri zastopani med storilci kot prva generacija (Martens, 1997). Za Nemčijo Albrecht (1997) ugotavlja, da je bila stopnja kriminalitete priseljencev prve generacije primerljiva s stopnjo domačega prebivalstva, bistvena odstopanja v kontekstu večje zastopanosti med storilci kaznivih dejanj pa so se pojavila pri prvi in drugi generaciji potomcev priseljencev.

V študiji, opravljeni v Chicagu v obdobju 1995–2003, je Sampson (2006) ugotovil, da je za priseljence prve generacije 45 odstotkov manj verjetno, da bodo akterji nasilja kot priseljenci tretje generacije. Za prvo generacijo

potomcev priseljencev pa je za 22 odstotkov manj verjetno, da bodo postali storilci nasilniških kaznivih dejanj kot druga generacija potomcev priseljencev. Dodatno tudi White in Habibis (2005: 234) navajata, da je stopnja kriminalitete priseljencev v Avstraliji veliko nižja kot pri domačem prebivalstvu (če upoštevamo število obsojenih storilcev kaznivih dejanj in število zapornikov).

Predstavljene ugotovitve spodbujajo stereotipno povezovanje migracij in kriminalitete in kažejo na očitno heterogenost in kompleksnost te povezave. Še več, nekatere raziskave kažejo, da so posamezne skupine priseljencev celo podpovprečno zastopane med storilci kaznivih dejanj. To potrjujejo ugotovitve Smitha (1997), da so priseljenci iz Indije, Pakistana in Bangladeša v Angliji in Walesu manj vpleteni v kriminaliteto kot belo prebivalstvo, vendar so sočasno temnopolti priseljenci v večji meri zastopani v kazenski statistiki. Podobno ugotavljajo Reid, Weiss, Adelman (2005), ki so zapisali, da nedavne migracije niso vplivale na porast nasilniške in premoženjske kriminalitete, temveč celo obratno, migracije so prispevale k zmanjšanju števila umorov in tatvin. Študije so tudi pokazale, da vse oblike kriminalitete niso enako zastopane pri vseh skupinah priseljencev. Sampson in Lauritsen (1997: 325) navajata, da v ZDA niso pripadniki določene »rase« (enako velja tudi za etnično/narodno pripadnost) v večji meri izpostavljeni pri vseh oblikah kaznivih dejanj. Avtorja ugotavljata, da so belci v veliki meri storilci kaznivih dejanj, povezanih z vožnjo pod vplivom alkohola, Azijci predstavljajo večji delež v kaznivih dejanjih, povezanih z ilegalnim igraništvom, temnopolti prebivalci pa so večkrat obravnavani zaradi nasilniške kriminalitete.

Ob razpravah o kriminaliteti priseljencev (tujcev) Pečar (1998b: 156) in Marshall (1997: 22) navajata dve obliki kriminalitete – konvencionalno kriminaliteto, katere storilci so priseljenci – prva generacija in potomci (vlomi, tatvine, ropanje, nasilje, tihotapljenje) in oblike t. i. nove kriminalitete tujcev, ki se kaže v obliki organizirane transnacionalne kriminalitete (tihotapljenje in trgovina s prepovedanimi drogami, trgovina z ljudmi in človeškimi organi, trgovina z orožjem). V kontekstu naše analize se osredotočamo predvsem na prvo (to ne zmanjšuje pomena in potrebe po raziskovanju druge), kar odraža predvsem dejstvo, da razumemo transnacionalno organizirano kriminaliteto kot obliko, kjer sama migracija ni dejavnik, ki bi bil neposredno povezan s kriminaliteto. Njena povezava z migracijami je namreč posredna, v obliki medsebojne povezave skupin v različnih državah, ki se ukvarjajo s podobno dejavnostjo. Kot kažejo posebej navedeni primeri domačih organiziranih kriminalnih združb, ta povezava s tujino ni ekskluzivno v pristojnosti priseljencev.

V nadaljevanju predstavljamo najpomembnejše teorije, ki odkrivajo družbene vzroke kriminalitete in odklonskosti in jih lahko vežemo na kriminaliteto, katere storilci so priseljenci in njihovi potomci. Po zgledu Sampsona in Wilsona (1995) se osredotočamo na makrosociološke teorije in izključujemo različne razlage kriminalitete na individualni ravni, kot to pojasnjujejo psihološke, biološke in tudi (mikro)sociološke teorije razlaganja individualne odklonskosti. S tem ne zanikamo njihovega pomena in tudi veljavnosti, ampak se osredotočamo na tisti del razlag, ki so ključne za našo analizo. Osredotočamo se na odkrivanje širših značilnosti, ki na ravni skupnosti, mesta in družbe vplivajo na povečanje oziroma zmanjšanje obsega in intenzivnosti kriminalitete.

Družbena anomija

Med teorijami, s katerimi lahko pojasnimo vzroke za kriminaliteto priseljencev (vendar ne samo njih), ima osrednje mesto Mertonova teorija anomalije (1938, 1949/1957).¹²⁴ Merton že v izhodišču pojasni, da vidi vzroke za kriminaliteto oziroma za kršitve družbenih pravil v družbenih in kulturnih strukturah. V nasprotju s teoretiki, ki so videli kršenje pravil kot odraz izvirne človeške narave, nagnjene h kršitvam in slabemu ali pa odraz bioloških predispozicij, Merton (1938: 672) sklepa, da je kriminaliteta »družbeno pogojen greh« oziroma »normalen« (tj. družbeno usmerjen) odziv, ki ga spodbudijo razhajanja med družbeno določenimi cilji in družbenimi strukturami, ki omogočajo doseganje teh ciljev. Kulturno strukturo je Merton (1949/1957: 162) opredelil kot organizirane skupne normativne vrednote, ki usmerjajo vedenje članov določene družbe ali skupine. Družbene strukture pa razume kot organizirane družbene odnose, v katere so člani družbe ali skupine različno vključeni.

Izhodiščna teza Mertonove teorije je torej razlikovanje med družbeno določenimi cilji in institucionaliziranimi sredstvi za doseganje teh ciljev. Merton ugotavlja, da je vzpostavljeno učinkovito ravnovesje, vse dokler so posamezniki zadovoljni v doseganju družbeno določenih ciljev *in* dokler so zadovoljni s tem, da poskušajo te cilje doseči na družbeno sprejemljiv in institucionaliziran način. Ekvilibrij je torej sestavljen iz sprejemanja rezultata

¹²⁴ Merton je predstavil teorijo v članku *Social Structure and Anomie* (1938) in jo nato nadgrajeval in podrobneje razložil tudi v knjigi *Social Theory and Social Structure* (1949/1957). Ob tem velja poudariti, da za to (kot tudi za druge kriminološke teorije) velja, da je partikularna in obsega »le« del pojavnosti, ki ga s skupnim označevalcem imenujemo kriminaliteta. Merton (1949/1957: 178) sam je pozneje v odgovoru na nekatere pomisleke ob prvotnem članku zapisal, da je »teorija anomalije oblikovana tako, da se nanaša samo na nekatere, ne pa vse, oblike deviantnega vedenja, ki so običajno opisane kot kriminaliteta ali delinkventnost«.

(tj. družbeno določenega cilja) in dejavnosti (tj. uporabe institucionaliziranih sredstev za doseganje cilja). Opisane razmere so mogoče v družbi, kjer so cilji in posledično družbeni statusi in vloge organizirani tako, da je »zagotovljena pozitivna spodbuda za konformnost v vlogah in vdanost pri obveznostih glede na status za *vsako pozicijo* v distribucijskem redu« (Merton, 1938: 674). Ravnesje je mogoče v več primerih – npr. da posamezniki sprejemajo cilje in sredstva, ki so sicer *neenako razporejeni v družbi*, vendar vsak posameznik sprejema svojo družbeno (lahko celo formalno) določeno pozicijo, njej pripadajoč status in vlogo, ob tem pa so mu tudi na voljo sredstva za doseganje te sicer njemu pripisane pozicije. Takšna vdanost v usodo je bila značilna za fevdalne družbe, kjer je bila pridobitev plemiškega statusa in njegovih privilegijev omogočena na podlagi dedne pravice in ga nekdo z družbenega dna ali tudi meščanskega sloja ni mogel pridobiti. Podobne razmere lahko najdemo tudi v indijskem kastnem sistemu, kjer je vsakemu posamezniku pripisan določen družben položaj.

Druga možnost vzpostavitve ekvilibrija je oblikovanje univerzalnih egalitarnih družbenih ciljev, ki so enako dostopni za vse, to pa mora biti sočasno podprto s progresivno politiko distribucije sredstev za doseganje teh ciljev in odpravljanje (družbenih) pomanjkljivosti, ki jih posamezniki občutijo in jim onemogočajo doseganje univerzalnih ciljev. Tretja možnost je vzpostavitev in oblikovanje vrednot in ciljev, ki onemogočajo družbeno hierarhijo na podlagi statusov ter vsem statusom pripisujejo enako pomemben položaj v družbi. Vendar tudi če je odpravljena hierarhija družbenih ciljev, je za zagotovitev ekvilibrija treba doseči tudi soglasje posameznikov s sredstvi za doseganje ciljev. Onemogočena pot do zaželenega cilja, čeprav družbeno nehierarhiziranega, bi namreč pri posamezniku ustvarila frustracijo in pri nekaterih iskanje alternativnih rešitev.

Če skušamo na temeljih predstavljenih ugotovitev umestiti našo družbo (in druge zahodne kapitalistične oziroma industrijsko razvite družbe),¹²⁵ lahko ugotovimo, da je na strani družbeno določenih ciljev v ospredju materialni uspeh. Ta se kaže v obliki posesti ekonomskega kapitala in še natančneje njegove zmožnosti pretvorbe v uspešno, luksuzno, prestižno potrošnjo,

125 Ne trdimo, da so razmere v vseh državah enake, saj se države med seboj razlikujejo ali kot pravi Amable (2003), obstaja pet oblik kapitalizma (tržno usmerjeni anglosaksonski model, social–demokratski model, azijski model, evropski kontinentalni model in južnoevropski model). Te oblike se razlikujejo po pogledu na delovanje trga, odnosu ureditev na trgu dela, socialnih zaščitah, vlaganjih v izobraževanje (več glej v Amable, B. (2003). *The Diversity of Modern Capitalism*). Kljub poznavanju in upoštevanju teh razlik pa trdimo, da je za vse kapitalistične družbe značilna Mertonova ugotovitev o postavljanju univerzalnih družbenih ciljev in (neenakih) (nez)možnosti doseganja teh ciljev z institucionalnimi, družbeno zagotovljenimi, sprejemljivimi sredstvi.

s katero se določa posameznikov družben status. Ob idealizaciji in globalizaciji potrošnje je pri dominaciji ekonomskih vrednot in materializma pomembno vlogo odigrala tudi globalizacija neoliberalne ideologije. Kot smo že pokazali, sta uspeh in uspešnost merjena izključno z ekonomskimi indikatorji, kar se odraža tudi v širšem družbenem delovanju in oblikovanju družbenih vrednot in ciljev. Tako danes v Sloveniji in tudi drugje – po kratkem zatonu te miselnosti v obdobju socializma in delni stagnaciji na zahodu v obdobju napredovanja države blaginje – spet drži Mertonova (1938: 675) ugotovitev, zapisana v 30. letih prejšnjega stoletja. Akumulacija kapitala (kakor koli je ta pridobljen) je simbol uspeha. Takšna miselnost in vrednote se bojujejo z učinkovitim nadzorom, ki ga vzpostavljajo urejeni načini pridobitve premoženja. Povedano drugače, družbeno določen cilj – posest ekonomskega kapitala – je postal pomembnejši kot sredstva za njegovo pridobitev.¹²⁶

Dodatno ne smemo spregledati še druge družbene komponente, ki je značilna za zahodne kapitalistične družbe in sestavlja enačbo za razvoj kriminalitete – tj. mit o univerzalni dostopnosti družbenih ciljev, ki ga Taylor, Walton in Young poimenujejo (1994: 94) populistični mit o vsedostopnosti poti od gozdarske kočice do Bele hiše. »Demokratična« ideologija in ideološki aparati prepričujejo ljudi, da je vsakomur omogočen uspeh, če se le dovolj potrudijo. Ali obratno – neuspeh je posledica individualiziranih napak. Še huje, kot opozori Merton (1949/1957: 168), se skuša neugoden položaj prikazati celo kot prednost, saj naj bi prav revščina prisilila ljudi, da se dokažejo z delom. Vsakomur naj bi bile omogočene sanje, kar se v miselnost ljudi spretno usidra z oprijemljivimi prikazi uspeha človeka z družbenega dna. Vendar če smo natančni, lahko v tem vidimo le izjeme, ki potrjujejo pravilo, da so sredstva za doseganje družbeno determiniranih ciljev neenako razporejena v družbi. Merton (1938: 680) te ugotovitve predstavi s tezo, da so simboli uspeha predstavljeni vsem ljudem enako in pri tem presegajo razredne omejitve, na drugi strani pa dejanska družbena struktura vsebuje razredno razlikovanje v dostopu do teh skupnih simbolov uspeha. Takšno razlikovanje med cilji in sredstvi vodi v frustracijo, na katero se ljudje različno prilagodijo.

V primerih večjih razhajanj med kulturnimi normami in cilji na eni strani in družbeno oblikovanimi sredstvi za doseganje teh ciljev na drugi strani se razvije stanje anomalije, za katerega je značilno, da družbene norme nimajo več vpliva na ljudi (Merton, 1949/1957: 162). V tem stanju so družbeni cilji

¹²⁶ Ob tem velja poudariti Mertonovo (1949/1957) večkrat zapisano opozorilo, da se teorija anomalije ne nanaša zgolj na kulturno določen uspeh v obliki ekonomskega kapitala, temveč je uporabna v številnih primerih razhajanj med kulturno določenimi cilji in institucionaliziranimi sredstvi za njihovo doseganje.

(npr. materialni uspeh) tako pomembni, da cilj opravičuje sredstva – torej postane za posameznika sprejemljiva tudi uporaba nelegalnih in nelegitimnih načinov za doseganje družbenih ciljev. Iz te teze izhaja pomembna ugotovitev, da je kriminaliteta posledica družbenih dejavnikov ali kot pravi Merton (1938: 675–676, 679–680)

Goljufiga, korupcija, sprijenost, na kratko kriminaliteta, celoten nabor prepovedanega vedenja, postane vedno bolj običajna, kadar je kulturno usmerjen uspeh-cilj ločen od koordiniranih institucionalnih sredstev /.../ V družbi, ki visoko ceni ekonomsko oblije in družben vzpon za vse njene člane, ob tem pa so kanali vertikalne mobilnosti zaprti ali omejeni, predstavlja Capone zmago nemoralne inteligence nad moralnim »neuspehom«.

Ob tem ne smemo spregledati Mertonovega (ibid.: 680) opozorila, da pomanjkanje možnosti za doseganje ciljev samo po sebi še *ni* vzrok za povečanje odklonskosti. Takšen vpliv je navzoč zgolj takrat, kadar so družbeni cilji in simboli uspeha postavljeni univerzalno za najširšo populacijo *in hkrati* družbene strukture omejujejo ali celo onemogočajo dostop do družbeno sprejemljivih sredstev za doseganje teh ciljev in simbolov uspeha. V teh primerih se nekateri posamezniki temu prilagodijo tako, da družbene cilje zavrnejo/sprejmejo in/ali zavrnejo/sprejmejo institucionalizirana sredstva za doseganje teh ciljev. Merton (1938, 1949/1957) navaja pet modelov prilagoditve posameznikov v specifičnih situacijah na opisano stanje.¹²⁷ Posamezniki se najpogosteje odločijo za *konformnost*, ki vključuje sprejetje tako družbenih ciljev kot sredstev. Za doseganje družbenih ciljev iščejo družbeno sprejemljive načine. *Umik* označuje nasprotno strategijo, ki vključuje zavračanje družbenih ciljev in sredstev. Najredkeje uporabljena prilagoditev vodi v (samo)izključenost iz družbe in se kaže v obliki odvisnosti, potepuštva, brezdomstva. *Ritualizem* označuje zavračanje družbenih ciljev in sprejemanje sredstev za njihovo doseganje ter sprejemanje družbenih običajev, medtem ko *upor* predstavlja zavrnitev družbenih ciljev in sredstev ter njihovo nadomestitev z novimi. V manjšem obsegu se kaže v obliki uporniških skupin in subkultur, v večjem obsegu pa lahko z vključitvijo širokega kroga ljudi predstavlja celo potencial za revolucijo.

127 Taylor, Walton, Young (1994: 97) navajajo, da je ta tipologija sicer res imenovana individualna adaptacija, vendar je jasno prikazano, da se nanaša na takšne izbire, ki jih sprejemajo ljudje, ki zasedajo določene položaje v družbeni strukturi. Iz tega lahko torej sklepamo, da gre pri Mertonovi tipologiji sicer res za individualne odzive, ki pa so vsekakor odvisni od širših družbenih okoliščin in družbenega položaja posameznika.

Kljub temu da bi lahko v tem zadnjem primeru videli tudi odklonskost – vsaj v kontekstu upora proti dominantnim, vendar ne nujno večinskim – normam, pa je v kontekstu razprave o kriminaliteti v ospredju prilagoditveni slog, imenovan *inovacija*. Merton (1938: 678) pravi, da neustrezna socializacija vodi v inovacijo, v kateri konflikt in frustracija – ki sta posledica nezmožnosti doseganja sprejetih splošnih družbenih ciljev z institucionalnimi sredstvi – vodi v oblikovanje alternativnih načinov doseganja družbenih ciljev ali vsaj doseganja ciljev, ki predstavljajo (zlasti v očeh izvajalca, torej človeka, ki se odloči za ta prilagoditveni mehanizem) podobo uspeha. To vodi v izvajanje prepovedanih, družbeno nesprejemljivih in kaznivih, vendar učinkovitih (v merilu družbenih ciljev) dejavnosti.

Merton je v nadgradnji svoje prvotne teorije razširil pogled na širše družbeno delovanje, ki presega pojasnilo kriminalitete zgolj v obliki inovacije. Pravi, da prilagoditev v obliki inovacije ne predstavlja preračunljivega racionalnega odločanja za kriminaliteto, temveč obsega »odziv na močen pritisk, ustvarjen z neskladjem med kulturno usmerjenimi cilji in družbeno ustvarjenimi priložnostmi« (Merton, 1949/1957: 178). Odziv na ta pritisk in frustracijo bo lahko vključeval različne oblike neracionalnega vedenja, ki presega zgolj inovacije za doseganje družbenih ciljev, temveč vključuje tudi druge oblike kriminalitete in odklonskosti (npr. nasilje, vandalizem). Dodatno Merton (ibid.: 180) poudari, da inovacije, ki jih uporabljajo nekateri posamezniki, potekajo znotraj družbenega sistema in tako vplivajo na širši krog ljudi in ne samo na tiste, ki jih izvajajo. V nadaljevanju inovacije z naraščanjem njihove pogostosti zmanjšujejo legitimnost institucionalnih norm za širši krog ljudi v sistemu. Z razširitvijo anomije v družbi se tako vse več ljudi odloča za odklonsko in kriminalno vedenje. Če je to sicer z zakoni prepovedano, vendar ne sankcionirano – za kar lahko krivimo neučinkovitost nadzornih institucij ali iznajdljivost inovatorjev –, je rezultat podoben, še zlasti če gre pri tem za predstavnike družbene elite.

Predstavljeno teorijo anomije in njena pojasnila vzrokov za kriminaliteto lahko povežemo z migracijami (vsaj) v treh točkah. Prvič, uporabimo jo lahko za razlago kriminalitete v zahodnih družbah, katere storilci so priseljenci in njihovi potomci. Kot smo že predstavili, ti kategoriji prebivalstva zelo pogosto zasedata pozicije na družbenem dnu, hkrati pa živita v družbi, ki njima (in vsem drugim) postavlja univerzalne cilje, pogojene primarno z ekonomskim uspehom. Takšno stanje napetosti in frustracije vodi (pri nekaterih, vendar nikakor ne pri vseh) v iskanje alternativnih in inovativnih možnosti doseganja univerzalnih ciljev, sočasno pa povzroča tudi napetosti in občutek nemoči in neuspeha ob doseganju družbenih ciljev,

kar vodi tudi v druge oblike odklonskosti in kompenzacijo za neuspehe znotraj dominantne kulture z uspehi znotraj druge skupine – subkulture (več o tem v nadaljevanju).

Predstavljena razlaga torej vidi vzroke za kriminaliteto priseljencev zunaj kulturnih smernic kulture priseljencev, natančneje v kulturi, tj. družbenih vrednotah in ciljnih imigrantske kulture in njeni nezmožnosti zagotavljanja dejanskih možnosti za doseganje teh ciljev. S tem lahko tudi pojasnimo ugotovitve raziskovalcev o manjšem obsegu kriminalitete pri priseljencih v primerjavi z domačim prebivalstvom in večjem odstotku kriminalitete pri potomcih priseljencev. Prvi so bili namreč vzgojeni v kulturi, kjer so bili ekonomski cilji nižji – njihovi družbeno determinirani (ekonomski) cilji so namreč (vsaj delno) vezani na izvorno kulturo, hkrati pa je migracija predstavljala poseben napredek v osvajanju novih institucionaliziranih sredstev za doseganje družbenih ciljev. Kljub temu da opravljajo najslabše plačana in nevarna dela, so si tako vendarle izboljšali svoj ekonomski položaj. Drugače je z njihovimi potomci, ki primerjave ne oblikujejo z domovino svojih staršev.¹²⁸ Družbene cilje jim določa imigrantska družba, dostopnih institucionaliziranih sredstev za doseganje teh ciljev pa je v tej skupini izrazito malo oziroma so ji nedostopna – tako zaradi njihovega slabega socialnega položaja kot tudi zaradi predsodkov, stereotipov in diskriminacije. Potrditev te razlage lahko najdemo v vzrokih za (socialne) upore priseljencev in zlasti njihovih potomcev v Franciji leta 2005, ko so mladi *državljeni* Francije na njim poznani način opozarjali na svoj marginaliziran položaj in socialno izključenost. Povedano drugače – uporabili so Mertonov prilagoditveni slog upor. Podobno lahko vidimo upor tudi v njihovi uporabi nelegalnih sredstev za doseganje družbenih ciljev. Upirajo se namreč poziciji na družbenem dnu, ki se jim želi vsiliti, in si želijo skladno z univerzalnimi cilji tudi napredovati. Ker jim to ni omogočeno z dovoljenimi sredstvi, posežejo po nelegalni alternativni.

Drugič, predstavljena teorija je lahko uporabna tudi za pojasnilo vzrokov kriminalitete, katere žrtve so priseljenci. V teh primerih vključuje »konvencionalno kriminaliteto« domačega prebivalstva, tudi inovativne podjetniške prakse domačih podjetnikov, ki v svojem pehanju za dobički

128 Dekleva (2002: 58) navaja, da se položaj priseljencev druge generacije, za katere je značilna večja stopnja kriminalitete, razlikuje od položaja njihovih staršev po več značilnostih. Predvsem se v gostiteljsko deželo niso priselili po svoji volji in za to niso bili motivirani z neugodnim gospodarskimi in/ali političnimi razmerami emigrantske dežele. Od staršev se razlikujejo po tem, da imajo višje razvite aspiracije, ki so primerljive s tistimi, ki jih imajo vsi drugi mladostniki. Težijo h gmotnemu uspehu, ki je določen s potrošniško družbo, in se ob težavah z izpolnjevanjem njenih zahtev bolj zavedajo svoje depriviranosti in socialno-ekonomske neenakosti. Posledično so tudi razočarani nad imigrantsko deželo in družbo, kar je v nasprotju s starši, ki jim je ta dežela omogočila več (predvsem v ekonomskem merilu) kot tista, iz katere so prišli.

na številne načine izkoriščajo delavce migrante. V teh primerih prihaja v ospredje perverzna logika (novega) kapitalizma, kjer veliko ni dovolj, temveč je potrebno za resnično najboljši družbeni status največ moči idr. imeti še več (in še več kot še več) kapitala. Kolateralna škoda takšnih inovacij so delavci, tako migranti kot tudi domači (kljub temu ne smemo spregledati, da so prvi zaradi svoje marginaliziranosti, nepoznavanja zakonov, ekonomske, eksistenčne in zakonske ujetosti, težav z jezikom, predsodkov itn. še lažje in pogostejše žrtve). *Tretjič*, takšno stanje (predhodno opisani povezavi) vpliva na celotno družbo in povečuje anomijo ter (ne)veljavnost družbenih norm med celotno populacijo, s tem pa postopno spodjeda družbeno kohezijo ali kot pravi Merton (1938: 674), »postane povezanost v družbi nepomembna in krepi se anomija«. Takšno stanje nato vodi v začaran krog in porast različnih oblik kriminalitete.

Teorija o delinkventnih subkulturah

Pomemben prispevek pri razlagi kriminalitete priseljencev predstavlja teorija o delinkventnih subkulturah, ki jo je oblikoval Cohen (1955/1971). Ker se teorija ukvarja predvsem z vzroki razvoja odklonskosti pri mladih fantih, jo lahko uporabimo zlasti za razlago vzrokov kriminalitete potomcev priseljencev. Cohenova teorija predstavlja združitev makro- in mikro-socioloških dejavnikov. Makrosociološki element predstavlja sprejemanje družbene razdelitve na razrede in posledično različno vedenje ljudi znotraj posameznega razreda (ob tem se Cohen ne ukvarja z vzroki teh razrednih razlik), mikrosociološko (interakcionistično) pa je njegovo sprejemanje načinov oblikovanja statusov v družbi. Pravi, da je status posameznika vezan na spoštovanje in priznavanje tega statusa v očeh njegove referenčne skupine (ibid.: 65). Posamezniki, ki se ne morejo vključiti v družbo, v kateri so vrednote in statusna merila oblikovani tako, da jih ne morejo doseči, ustvarijo ali se pridružijo novi skupini, subkulturi. V njej oblikujejo nove norme in merila, na podlagi katerih ocenjujejo uspešnost in določajo položaj posameznika. Ta so ustvarjena tako, da ocenjujejo »lastnosti, ki jih posamezniki imajo, in vedenje, ki so ga zmožni izvajati« (ibid.: 66).

Družbeno delovanje – vlogo in naloge ključnih družbenih institucij in družbeno ideologijo – določajo vrednote in norme srednjega družbenega razreda. Ob tem lahko sicer razvijemo kritični pogled in izpostavimo vprašanje, ali gre res za vrednote in norme srednjega razreda ali pa so te srednjemu razredu »podtaknjene«, usidrane pritajeno z uporabo ideoloških aparatov in so oblikovane dejansko s strani družbene elite (zgornjega razreda) ter predstavljajo najučinkovitejše in ekonomsko najuspešnejše načine kontrole

družbe ter doseganje ciljev elite. Odgovor na to (retorično) vprašanje se – po prebiranju celote te knjige – ponuja sam. Vendar četudi se z odgovorom (bralec) ne strinja, lahko pritrди(mo) in sprejme(mo) (vsaj) del Cohenove ugotovitve, da se norme spodnjega razreda¹²⁹ razlikujejo od prevladujočih (mainstream) družbenih norm (ne glede na to, kateri razred jih oblikuje).

Prevladujoče vrednote in norme so v družbo posredovane prek ključnih družbenih institucij in struktur, kot so šola, mediji, trg dela in delodajalci, (stare) politične institucije institucionalizirane politične sfere, verske organizacije, organizacije za preživljanje prostega časa idr. Cohen (1955/1971: 88–91) navaja kot prevladujoče norme srednjega družbenega razreda in družbe ambicioznost, individualno odgovornost, željo po znanju, trenutno odrekanje za doseganje dolgoročnih ciljev, racionalnost in načrtovanje, uglašenost in spoštljivost, izogibanje fizičnemu nasilju in mirno reševanje sporov, kakovostno preživljanje prostega časa, spoštovanje zasebne lastnine. Norme delavskega razreda so v številnih primerih prav nasprotno. Vendar kljub temu da jih posamezniki iz spodnjega sloja niso ponotranjili, Cohen ugotavlja, da se jim ne morejo izogniti. Težava se pojavi, ko vanje vstopijo posamezniki, ki prek socializacije niso ponotranjili takšnega sistema in njegovih norm. Kot pravi Cohen (ibid.: 94),

je konformnost lahka, kadar je otrok ponotranjil te norme zato, ker je odraščal v svetu, kjer je bilo na primer poudarjeno usmerjanje in nagrajevanje in kjer ga je učenje opremilo s potrebnimi veščinami in navadami. Težje je, kadar odrasli okoli njega niso konsistentni pri oblikovanju zgledov za te vrednote ali jim ne posredujejo potrebnih veščin. Bolj verjetno je, da domovi [starši – op. A. B. R.] srednjega razreda usposobijo otroka za uspešno tekmovanje za status glede na te vrednote, kot to storijo domovi [starši – op. A. B. R.] spodnjega razreda.

Ob tem Cohen stopi še korak naprej. Ne samo da jih starši različno pripravijo in opremijo z znanji, veščinami, navadami (kar reflektira različne norme), razlika obstaja še drugje. Starši srednjega sloja (lahko) svojim otrokom zagotovijo potrebna sredstva za pridobitev materialnih dobrin in tudi storitev, s katerimi utrjujejo svoj statusni položaj. Takšno razlikovanje se kaže tudi v različnih dejavnostih, ki se jih starši in otroci lahko udeležujejo. To vključuje diferenciacijo v prostočasnih dejavnostih in športnih panogah,

129 Pri tem je treba poudariti, da Cohen (1955/1971: 159) pri opredelitvi spodnjega družbenega razreda ne izhaja primarno iz pozicioniranja družin v spodnji razred glede na dohodek in poklic, temveč glede na »družinsko kulturo in metode vzgoje otrok«. Te pa so vendarle, kot pravi sam, »močno, vendar ne popolnoma« povezane z dohodkom in poklicem staršev.

ki se jih otroci udeležujejo oziroma trenirajo, kot tudi vključevanje v različne klube, združenja ipd., ki odražajo različen statusni, predvsem gmotni, položaj njihovih staršev. Otroci staršev delavskega razreda te gmotne in posledično statusne podpore nimajo, saj jim je njihovi starši ne morejo zagotoviti.

Posledice takšne »neopremljenosti« otrok spodnjega družbenega razreda za življenje v družbi, kjer se položaj in status posameznika meri z merili srednjega razreda, se kaže v težavah v šoli (tako v vedenju kot ocenah) ter tudi v težavah pri vključevanju v druge institucije in širšo družbo nasploh. Skupaj z drugimi otroki v podobnem položaju oblikujejo novo referenčno skupino – subkulturo. Za oblikovanje nove subkulture so ključne »*uspešne interakcije med večjim številom posameznikov, ki imajo podobne težave pri prilagoditvi*« (ibid.: 59; poudarek A. B. R.). Status posameznika v teh novih skupinah – subkulturah – se ne meri več po merilih obče družbe in srednjega razreda, temveč po novih internih merilih, ki jih ti posamezniki lahko dosegajo. Cohen (ibid.: 128) pravi, da prilagoditev poteka na tri možne načine, saj mladostniki prevzamejo eno od teh vlog: *učenec* (orig. college boy), *ulični fant* (orig. »stable« corner boy) in vlogo *delinkventa* (orig. delinquent boy).

Za vlogo *učenca* je značilno sprejemanje pravil srednjega razreda in težnja po uspehu na način, ki je v skladu z normami srednjega razreda. Pri tem so otroci spodnjega razreda v težjem položaju, saj so prikrajšani v jezikovnih sposobnostih (kar je še bolj značilno za potomce priseljencev), imajo slabše predznanje in družbene veščine. Vloga *uličnega fanta* predstavlja »umik v varno skupnost isto mislečih delavskih otrok« (ibid.: 129), kjer mladostnik preživlja svoj prosti čas z vrstniki na ulici, katerim je zelo zvest in mu ponujajo oporo. Vrednote in norme, ki jih ima, so skupne tej vrstniški skupini, v kateri lahko posamezniki dosegajo uspešne družbene statuse – merjeno skozi njihova merila in ne merila obče družbe in srednjega razreda. Fantje se lahko zapletejo v manjše prestopke in odklonska dejanja, vendar sčasoma prevzamejo konvencionalen življenjski stil. Ta odziv je pri fantih iz delavskega razreda najpogostejši. *Delinkvent* sprejema vrednote in norme, ki so neposredno nasprotujoče tistim, ki jih skuša uveljaviti obča družba in srednji razred. Predaja se kratkoročnemu hedonizmu. Ti fantje težijo k avtonomiji skupine in zavračajo poskuse vplivanja družine, šole, skupnosti ali drugih avtoritet na njihovo vedenje. Zunaj skupine sta njihova pozicija in status šibkejša, kot sta bila, preden so vstopili v delinkventno subkulturo. Njeni člani šele v delinkventni subkulturi dobijo potrditev svojega statusa. Za te skupine je značilno, da izvajajo raznolike oblike odklonskosti, kjer prevladujejo tatvine, vendar tudi druge oblike, kot so na primer druga kriminaliteta zoper premoženje, zlonamerno oškodovanje, vandalizem, nezakonito vstopanje v tuje objekte,

neopravičeno izostajanje iz šole itn., pomembno vlogo pa imajo tudi pri legitimaciji agresivnosti (ibid.: 29, 131). Skupno vsem dejanjem je iracionalna, zlonamerna, nepojasnljiva sovražnost zoper norme srednjega razreda.

Cohen (ibid.: 36) pri svojih razlagah vzrokov odklonskosti izhaja iz teze, ki ni vezana na razliko med družbeno določenimi cilji in sprejemljivi sredstvi, ki so na voljo (kot predpostavljata teorija anomalije in teorija različnih priložnosti), temveč poudarja predvsem komponento druženja in interakcije posameznikov, ki so neuspešni pri doseganju ciljev mainstream družbe. Ključno vlogo torej vidi v procesih znotraj subkulture. To je nazorno razvidno iz ugotovitve, da bi v primeru, če bi šlo resnično za uporabo nedovoljenih sredstev za pridobivanje gmotnih dobrin, imeli posamezniki do njih drugačen, bolj spoštljiv odnos. Večina tatvin, ki naj bi predstavljale eno od glavnih oblik inovacije za pridobitev družbeno idealiziranih ciljev, pa vendarle nima večjega pomena pri storilcih in predstavlja predvsem način za »zabijanje« časa.

Teorija različnih druženj

Teorijo različnih druženj (diferencialnih asociacij) je konec 30. let prejšnjega stoletja prvič predstavil in jo nato konec 40. let še dopolnil Edwin Sutherland.¹³⁰ Ključna predpostavka teorije je, da je kriminalno vedenje naučeno. Sutherland (in Crassey) (1978: 80) pravi, da tako kot ni mogoče pričakovati, da bo nekdo, ki ni izučena v strojništvu, sam naredil izume na tem področju, tako velja tudi na področju kriminalitete. Človek, ki se ne nauči kriminalnega vedenja, ga tudi samostojno ne izumi. Učenje takšnega vedenja vključuje vse mehanizme, ki so značilni za druge oblike učenja. Poteka v interakciji in komunikaciji z drugimi ljudmi, pri čemer imajo posebno vlogo »osebne skupine«, ki so posamezniku blizu (družina in prijatelji). Učenje vključuje tako učenje samih tehnik storitve kaznivega dejanja (oziroma kriminalitete) kot tudi motivov, vzgibov, tehnik racionalizacije in vedenja.

Družba je sestavljena iz skupin, v katerih spoštovanje zakonov predstavlja pomembno vrednoto, in tudi skupin, v katerih so bolj priljubljene in sprejemljive kršitve zakonov. Sutherland ne trdi, da se odklonski posameznik srečuje zgolj z negativnimi vrednotami, ki so v prid kršitvam prevladujočih norm. Pravi, da se srečuje tako s tistimi, ki so v prid kršenja zakonov, kot tudi s tistimi, ki ga usmerjajo v spoštovanje zakonov. Vendar v tem stiku nasprotujočih si sil pri posameznikih, ki izvajajo odklonska dejanja, prevladajo prve. Pri učenju je pomembna pogostost in obsežnost stikov in tudi obdobje,

¹³⁰ V deseti izdaji Sutherlandove in Cresseyeve (1978) *Criminology* je predstavljena nadgrajena oblika teorije različnih druženj, ki je bila prvič objavljena v izdaji leta 1947. Vendar kot je zapisano, ostaja ta del besedila v izdaji iz leta 1978 nespremenjen in v našem delu se sklicujemo prav nanj.

kdaj se vzpostavi takšen odnos. Srečevanje z odklonskimi ali konformnimi posamezniki – in prek njih z družbenimi normami – v zgodnjem otroštvu se odraža v izvajanju naučenega vedenja tudi pozneje v življenju. Sutherland dodatno ugotavlja, da je kriminalno vedenje odraz splošnih potreb in vrednot, vendar ga te potrebe in vrednote na morejo pojasniti, saj tudi nekriminalno vedenje predstavlja te iste potrebe in vrednote. Tako tat kot delavec si na primer prizadevata pridobiti denar.

Sutherlandovo teorijo lahko le delno uporabimo za razlago kriminalitete priseljencev in njihovih potomcev. Razloži nam sicer lahko, zakaj posameznik izvaja takšno vedenje (Sutherland ponuja odgovor, da zato, ker se ga je naučil), ne pove pa nam, zakaj se je storilec takšnega vedenja sploh začel učiti oziroma zakaj in kako je prišel v stik z »učitelji«. Če to teorijo uporabimo za razlago kriminalitete priseljencev, obstajajo tri možne razlage – prvič, da so priseljenci bili v svoji izvorni državi tudi tisti, ki so izvajali odklonska dejanja (in so se jih – če sprejemamo Sutherlandovo teorijo – naučili). Drugič, da se priseljenci in/ali njihovi potomci v imigrantski družbi družijo s storilci kaznivih dejanj in se tako šele v tej družbi naučijo takšnega vedenja. Obstaja pa tudi tretja možnost, da se prevladujoča kultura emigrantske družbe tako razlikuje od imigrantske kulture, da se med njima pojavi kulturni konflikt. To zadnjo možnost, ki jo v svoji teoriji kulturnega konflikta navaja Thorsten Sellin, podrobneje opisujemo v nadaljevanju.

Teorija kulturnega konflikta

Vzroke za kriminaliteto Sellin (1938) vidi v kulturnem konfliktu, ki ga je treba razumeti kot konflikt *vedenjskih norm*. Sellin (ibid.: 30) pravi, da je za vsako skupino značilen obstoj norm, ki lahko določeno vedenje njenih posameznikov označijo kot sprejemljivo, normalno, pravilno ali kot nenormalno, nesprejemljivo, napačno. Norme, ki obstajajo, so odvisne od družbenih vrednot skupine, ki jih oblikuje. Kulturni konflikt oziroma konflikt vedenjskih norm izvira iz dveh izhodišč. Prvič, lahko je posledica oziroma stranski produkt razvoja civilizacije, v katerem družba preide iz homogene, solidarne skupnosti v heterogeno, tekmovalno, razkrojeno, anonimno družbo, v kateri so družbene norme nejasno določene. Za to družbo je značilno, da spoštovanje družbenih pravil, ki jih skupnost ne čuti več kot odraz svoje morale, zagotavljajo brezosebne nadzorstvene institucije (ibid.: 59). Konformnost se v teh primerih vsili oziroma doseže z obstojem nadzora, ki v primeru kršitev zapisanih norm poseže tudi po sankcioniranju. Kulturni konflikt je tako posledica razvoja družbe znotraj določene kulture. Drugič, kulturni konflikt je lahko posledica stika oziroma srečanja norm, ki izhajajo

iz različnih kulturnih sistemov. Posamezne družbe se lahko med seboj razlikujejo v številnih ali celo v večini norm, te pa so lahko ne samo različne, temveč tudi nasprotujoče si. Sellin (ibid.: 63) ugotavlja, da se takšen kulturni konflikt lahko pojavi na »mejnem območju«, kjer poteka stik med dvema različnima kulturama ali če želi določena družba uveljaviti svoje kulturne norme na prostoru, kjer predhodno že obstajajo določene norme (primeri kolonizacije »novega sveta« in podrejanje lokalnega prebivalstva) ali če člani določene družbe emigrirajo v družbo, v kateri so prevladujoče kulturne norme v nasprotju s kulturnimi normami imigrantske družbe. V kontekstu razprave o kriminaliteti priseljencev je pomembna zadnja razlaga.

Kulturni konflikt, ki ni posledica ekonomskih razlik, temveč nastane zaradi selitve iz enega kulturnega okolja v drugega, pri tem pa so vedenjske norme v novem okolju v nasprotju s tistimi v izvorni deželi, Sellin (ibid.: 104) imenuje *primarni kulturni konflikt*, ki ga predstavi z nazornim primerom (ibid.: 68)

Pred nekaj leti je oče, doma iz Sicilije, v New Jerseyu umoril šestnajstletnega zapeljivalca njegove hčerke. Ob aretaciji je izrazil presenečenje, saj je trdil, da je zgolj branil družinsko čast na tradicionalen način.

V opisanem primeru sta trčili dve nasprotujoči si kulturni normi. Norma branjenja časti družine je v primarnem kulturnem okolju (Siciliji) sicer predstavljala način ustaljenega ravnanja, vendar je bila na drugi strani v novem okolju nesprejemljiva oziroma celo prepovedana in označena kot kaznivo dejanje. Primarni konflikt je v prvi vrsti značilen za prvo generacijo priseljencev, tiste rojene in vzgojene v tujini, saj predpostavlja razliko med dvema kulturnima okoljema. Kljub temu je po Sellinovem mnenju v primeru homogenih, kohezivnih in velikih imigrantskih skupnosti mogoče o takšni obliki kulturnega konflikta govoriti tudi pri potomcih priseljencev. V teh primerih naj bi starši, ki še vedno zagovarjajo prvotne norme, te prenesli tudi na svoje otroke. Poznejše raziskave o kriminaliteti potomcev priseljencev so prišle praviloma do nasprotujočih si ugotovitev. Otroci priseljencev navadno ponotranijo prevladujoče norme imigrantske družbe, v kateri pa imajo zaradi svoje socialne marginalizacije bistveno težje možnosti za doseganje družbenih ciljev. Velja tudi obratno, da v homogenih kulturnih okoljih z močnimi tradicionalnimi vrednotami in pomembno vlogo družine otroci priseljencev v večji meri sledijo konformnemu vedenju. Dodatno imajo kohezivne imigrantske skupnosti (lahko) pomembno vlogo tudi pri vzpostavljanju svojih lastnih mehanizmov nadzora in kaznovanja odklonskega vedenja. Konflikte

norm, ki so posledica razvoja družbe in »označujejo evolucijo naše kulture« (ibid.: 105), Sellin imenuje *sekundarni kulturni konflikti*.

Že na tem mestu lahko sklenemo, da je Sellinova teorija (primarnega) kulturnega konflikta lahko uporabna za razlage kriminalitete priseljencev zgolj v primerih nasprotujočih si kulturnih norm, ki zaradi svojega diametralnega značaja vodijo v konflikt. Takšna razlaga je torej mogoča le takrat, ko gre za migracije prek kulturnega horizonta. Predpostavlja namreč, da so migranti v domači kulturi ponotranjili pravila, ki so v novem okolju prepovedana ali družbeno nesprejemljiva. V primeru emigracij v Slovenijo, kjer je večina priseljencev iz republik nekdanje skupne države, lahko ocenimo (to oceno bomo preverili z raziskovanjem na terenu), da so razlike v vrednotah med priseljenci in slovenskim prebivalstvom minimalne oziroma jih v večini primerov ni, zlasti v kontekstu vrednot, ki bi pri nas predstavljale kriminaliteto. Prevladujoče norme, ki so jih bili naučeni ljudje doma v izvorni republiki, danes državi, niso tako v nasprotju s slovenskimi, da bi ljudje v preprostem izvajanju sprejemljivega in »tradicionalnega« (v kontekstu Sellinove zgodbe o sicilijanskem priseljencu v ZDA) vedenja v Sloveniji kršili zakone. To bi namreč predvidevalo, da so bili naučeni, da je dovoljeno krasti, moriti, ropati, goljufati, posiljevati.¹³¹ Še več, to bi predvidevalo, da ta dejanja v domači družbi niso bila nesprejemljiva in kazniva,¹³² kar seveda ne drži. Omenjeni argumenti so še močnejši v primeru potomcev migrantov, ki so bili skozi socializacijo v Sloveniji vključeni v slovenski izobraževalni sistem, spremljali slovenske medije in živeli kot člani te družbe.

Teorija različnih priložnosti

Podobno izhodišče za pojasnjevanje vzrokov kriminalitete kot Merton sprejmeta tudi Cloward in Ohlin (1961). Odklonskost in kriminaliteto razlagata z združevanjem in vključevanjem posameznikov v posebne skupine (delikventne subkulture), v katerih posamezniki nato izvajajo ta dejanja

131 Razlika, ki jo je v raziskavi med mladostniki, starimi 15 let, ugotovila Špela Razpotnik (2006), sicer kaže na različen odnos mladih do nasilja glede na različne kategorije etnične samoopredelitve. Najbolj favorizirajoča stališča do nasilja so imeli mladi z vsaj enim staršem Neslovenecem, ki so se tudi sami opredelili za Neslovence. Kljub temu ni mogoče tega preprosto pripisati kulturnim normam, saj je treba upoštevati tudi ekonomsko-socialni položaj teh mladostnikov (ki je bil najnižji) in njegovo vlogo pri oblikovanju odklonskosti – kar ugotavljajo različne kriminološke teorije, ki smo jih predstavili – kot tudi dejstvo, na katerega opozarja avtorica. Favoriziranje nasilja lahko predstavlja tudi simbolni upor, »izraz nepokornosti pripadnosti družbenemu podrazredu« (ibid.: 246).

132 Pri tem moramo upoštevati časovno komponento tega obdobja in jo vezati na obdobje odraščanja migrantov v domačem okolju. Odnos do kriminalitete se skozi čas spreminja tako v emigrantskih kot imigrantskih državah. Če navedemo samo nekatere primere kriminalitete, do katerih se je odnos družbe v obdobju zadnjih petdesetih let bistveno spremenil – nasilje v družini, odnos do nekoč prepovedane in kaznive homoseksualnosti, odnos do evtanazije (v nekaterih državah) itn.

skupaj z drugimi isto mislečimi člani skupine. Odklonskost je po njunem mnenju predvsem skupinska dejavnost, pritisk k oblikovanju delinkventnih subkultur pa izvira iz »razlik med kulturno spodbujenimi težnjami, ki jih imajo mladi iz spodnjega družbenega razreda, in možnostmi za doseganje teh teženj z legitimnimi sredstvi« (Cloward, Ohlin, 1961: 78). Njuno pojasnilo vzroka oblikovanja delikventne subkulture je na las podobno Mertonovi razlagi vzrokov za anomijo v kapitalistični družbi, vendar lahko pri njima zasledimo večji poudarek na skupinski dinamiki razvoja odklonskosti, ki ima subkulturni značaj, medtem ko gre pri Mertonu predvsem za prilagoditve posameznikov.

Cloward in Ohlin ugotavljata, da poleg težnje po pridobitvi gmotnih dobrin obstajajo v družbi še druga merila, s katerimi se ocenjuje družbeni položaj posameznikov. Umeščanje ljudi v družbeno hierarhijo glede na denar je značilno za spodnji družbeni razred, medtem ko v srednjem razredu poleg denarja šteje tudi morala, v zgornjem razredu pa predvsem življenjski stil in družinsko poreklo (ibid.: 93). Pozicija znotraj družbenega razreda je sicer povezana z ekonomskim kapitalom, vendar poleg tega obstajajo tudi drugi dejavniki (npr. izobrazba, ugled poklica, vedenje). Na podlagi teh ugotovitev avtorja oblikujeta klasifikacijo štirih kategorij glede na težnje posameznikov iz spodnjega družbenega razreda, ki so vezane na a) napredovanje v srednji družbeni razred *in/ali* b) napredovanje v finančnem položaju. Cloward in Ohlin (ibid.: 94–97) ugotovita, da za številne člane spodnjega razreda ni primarni cilj denar in gmotni uspeh, temveč življenjski stil srednjega razreda. Njihova težnja tako ni biti bogat in ostati znotraj spodnjega razreda, temveč napredovati v srednji družbeni razred, četudi za ceno manjšega ekonomskega kapitala. Seveda velja tudi obratno in nekateri fantje spodnjega razreda si želijo izključno napredovanje v finančnem položaju. Ob tem s svojim življenjskim stilom in vedenjem ostajajo v spodnjem razredu, ki ostaja njihova referenčna skupina. Prav ti so najbolj izpostavljeni vključitvi v delikventno subkulturo. Podobno kot velja za Mertonov prilagoditveni slog inovacije, tudi ti želijo doseči gmotne cilje, si tako zagotoviti višji status (vendar znotraj svojega razreda), in če to ni mogoče doseči z legitimnimi sredstvi, poiščejo tudi alternativne rešitve.

V fazah, skozi katere prehaja posameznik pri vključitvi v kriminalno subkulturo, vidita Cloward in Ohlin alienacijo kot prvi korak. Začne se z neuspehom ali predvidevanjem neuspeha v doseganju ciljev z družbeno sprejemljivimi sredstvi. Posameznik se tako odmika od ustaljenih družbenih pravil, o katerih začenja dvomiti. V naslednji fazi se sreča s posamezniki, ki so v podobnem položaju. Povezovanje in interakcija med posamezniki, ki so izključeni iz legalnih možnosti zagotavljanja ciljev in uresničevanja svojih teženj,

lahko vodijo v izgubo veljavnosti oblikovanega sistema družbenih norm. Če se posamezniki srečajo z drugimi, ki so že vključeni v odklonsko subkulturo, se kmalu seznanijo z odklonskim vedenjem, ki ga nato začenejo izvajati tudi sami. Vendar moramo biti pri tem natančni. Cloward in Ohlin sta v svojo teorijo na tem mestu uvedla nov pogled, ki je »združeval teorijo anomalije, ki prepoznava različne možnosti dostopa do legitimnih sredstev [za doseganje družbeno sprejemljivih sredstev – op. A. B. R.], in »tradicijo čikaške šole«, ki poudarja razliko v dostopu do nelegitimnih sredstev« (ibid.: 151). Povedano drugače, kljub temu da posameznik ugotovi, da ne more doseči družbenih ciljev z legitimnimi (v tem kontekstu to ponavadi pomeni legalnimi) sredstvi, to še ne pomeni, da so mu na voljo nelegalna. Kljub njegovi želji in odločitvi za uporabo nelegitimnih (nelegalnih) sredstev se mora najprej sploh naučiti, kako jih uporabiti, kar pa predpostavlja, da mora pred tem sploh imeti to možnost. Tudi možnosti nelegalnega doseganja ciljev se znotraj družbe razlikujejo in priložnosti za nelegalno adaptacijo so zelo različne; kot pravita avtorja (ibid.: 145), obstaja »relativna razpoložljivost ilegalnih alternativ« za doseganje ciljev. Pri tem vključita ugotovitve čikaške šole, zlasti teorije družbene dezorganizacije, saj ugotavljata, da je razpoložljivost kriminalnih alternativ odvisna od razmer, odnosov in kohezivnosti v soseski. Poleg tega dodajata ugotovitve Sutherlandove teorije različnih družin, ki pravi, da je odklonsko vedenje naučeno. Če se posameznik vendarle vključi v odklonsko subkulturo – torej je ta možnost na voljo in jo tudi uporabi –, so pri izvajanju odklonskih dejanj ključnega pomena tehnike nevtralizacije, s katerimi si prestopniki lajšajo občutke krivde, ki sledijo storitvi dejanj. Če jim tega ne uspe oblikovati, se umaknejo iz odklonskega vedenja. Zadnja faza oblikovanja oziroma »uspešnega« vključevanja v odklonsko subkulturo je sprejemanje in oblikovanje skupinskega odziva oziroma reševanja problemov, ki je mogoče šele ob uspešni komunikaciji in interakciji posameznih članov subkulture.

V soseskah s tesnimi odnosi med ljudmi, kjer so konvencionalne in odklonske vrednote v stiku ter sočasno primanjkuje sprejemljivih sredstev za doseganje družbenih ciljev, se pojavi *kriminalna subkultura*. Za njo je značilno, da je posamezniku, ki si želi dosežati cilje na nekonvencionalen način, na voljo »učni oddelek kriminalne strukture«, ki navadno deluje v obliki medgeneracijskega učenja. Starejši, že izkušeni prestopniki, učijo mlajše in jim tako postanejo tudi referenčna skupina, znotraj katere želijo pridobiti svoj status. Med njimi se (lahko) vzpostavi tesna vez, ki je ključna za uspešno vključitev novince v kriminalno subkulturo. Učenje samo namreč ni dovolj, saj morajo poleg tega »učitelji« in celotna struktura svojega »učenca« sprejeti in podpirati v njegovem prizadevanju. Novinci so v prvotni fazi v želji po sprejetju prekomerno

konformni z normami nove skupine, saj se želijo dokazati. Pozneje se njihovo ravnanje normalizira glede na norme subkulture in posamezniki sprejmejo vloge v »birokratsko urejeni« hierarhični kriminalni subkulturi.

V soseskah z manjšo stopnjo kohezije in povezanosti mladim ni omogočeno doseganje družbenih ciljev na legalen način, hkrati pa tudi ne na nelegalen. Odsotnost povezanosti namreč predstavlja tudi odsotnost medgeneracijskega učenja kriminalnega vedenja, ki je značilno za kriminalno subkulturo. V disorganiziranih četrtih živijo ljudje, ki so izključeni tako iz »mainstrema« družbe in tudi iz kroga, ki oblikuje kriminalne subkulture. Za takšne soseske je značilna odsotnost neformalnega družbenega nadzora, ki je drugače navzoč tako v »mainstream« družbi kot tudi v organiziranih soseskah kriminalne subkulture. Življenje označuje boj za preživetje in ne doseganje dolgoročnih ciljev, v takšnih razmerah pa prihaja v ospredje zlasti nasilje, s katerim si *konfliktne subkulture* zagotavljajo svoj status.

Tretja oblika delikventnega odziva na težave zaradi razlik med sredstvi in cilji je *subkultura umika*, znotraj katere avtorja naštevata zlasti subkulturo uživalcev drog. Podobno kot pri drugih oblikah odklonskih subkultur je tudi za to obliko značilno, da morajo biti priložnosti – dostop do droge – sploh na voljo. V začetni fazi se novi uživalci zato navežejo na stare, ki imajo že vzpostavljeno mrežo oskrbe z drogo. V nadaljevanju je za to subkulturo, v nasprotju s predhodnima, značilno, da med člani subkulture ni tesne povezanosti in solidarnosti, saj ta pristop predstavlja predvsem individualističen način prilagoditve. Za večino odvisnikov je bilo značilno tudi, da so pred razvojem odvisnosti imeli težave z odklonskim vedenjem in so tako kazali svojo nekonformnost s prevladujočimi družbenimi normami. Subkultura umika je tudi odraz neuspešne vključitve v kriminalno ali konfliktno subkulturo. Posamezniki, ki jim ni uspelo zagotoviti si statusa in ugleda z nasiljem, so našli rešitev v zlorabi drog, za kar pa jih je večina v subkulturi pogosto kaznovala z izključitvijo. Takšno vedenje povzroči močnejšo odvisnost in še ostrejšo (samo)izolacijo in umik.

Teorija družbene dezorganizacije

Raziskovalca čikaške kriminološke šole, Shaw in McKay (1969), sta odkrivala vzroke kriminalitete v Čikagu v prvi polovici prejšnjega stoletja. Z analizo različnih statističnih podatkov (sodne statistike, policijske statistike, podatkov iz popisov prebivalcev, šolske statistike idr.) sta ugotovila, da obstaja povezava med ekonomsko–socialnimi razmerami prebivalcev, bivanjskimi razmerami v soseski in delovanjem formalnih in neformalnih mehanizmov (družbene vezi, družina, organizacije v soseske idr.) družbenega nadzorstva

v določenih skupnostih oz. soseskah. Ta zmanjšana učinkovitost nadzorstvenih mehanizmov je posledica hitre industrializacije, povečanega priseljevanja in urbanizacije, povzročala pa je nastanek družbeno dezorganiziranih sosesk, kjer so se kriminalne vrednote prenašale iz generacije v generacijo in so nadomestile konvencionalne vrednote. V središču mest, kjer so v bližini tovarne, onesnaženo okolje, najstarejše hiše in slabe bivanjske razmere, so se naseljevali ljudje spodnjega družbenega razreda, saj so bile tam najnižje najemnine. Takšna segregacija prebivalstva na »ekonomski in poklicni osnovi je vodila tudi v segregacijo na rasni in narodnostni osnovi« (ibid.: 21). Novi priseljenci so se zaradi slabega ekonomskega položaja najpogosteje priselili v ta območja, pri tem pa so računali, da se bodo ob izboljšanju ekonomskega položaja kmalu odselili v boljše predele na obrobju. Zaradi tega niso nikoli resnično zaživel v tem prehodnem okolju. Ob njihovi izselitvi so prazno mesto v dezorganiziranih soseskah zapolnili na novo priseljeni, pri katerih se je opisani proces ponovil. Poleg ekonomskega dejavnika je na naseljevanje vplivala tudi nestrpnost in predsodki, ki so onemogočali temnopoltim vselitev na ta poceni območja. S časom prebivanje v revnejših predelih mesta predstavlja tudi obliko družbene stigmatizacije, saj je soseska, v kateri je prebival posameznik, postala indikator socialnega statusa (ibid.: 318).

Razlike med območji z visoko in nizko stopnjo kriminalitete oziroma natančneje številom prestopnikov so ustrezale razlikam v urejenosti fizičnega okolja, ekonomskega stanja prebivalcev in strukturi prebivalstva. Kot pravi Shaw in McKay (ibid.: 315)

Delinkventnost – zlasti delinkventnost v skupini, ki predstavlja prevladujočo obliko vseh zabeleženih kaznivih dejanj, tj. fantje in mladi moški – izvira iz dinamike življenja v skupnosti. /.../ Dejstvo, da je v Čikagu v delu blizu poslovnemu območju in industriji, stopnja delinkventnosti več let ostala relativno konstantna kljub zaporednim spremembam prebivalstva z rodnostjo in narodnostnim spremembam, podpira ugotovitve, da so dejavniki, ki povzročajo delinkventnost, vgrajeni v skupnost.

Za soseske z nizkim deležem prestopnikov je značilna medsebojna povezanost prebivalcev, večja uniformnost, delovanje prostovoljnih organizacij, klubov, centrov, cerkev itn. Norme in vrednote, s katerimi se srečajo otroci v teh socialnih okoljih, so skladne s splošno sprejemljivimi normami družbe. V teh soseskah je bila skupnost živa, medtem ko je soseske z visokim deležem prestopnikov označevala odsotnost takšnega skupnostnega duha. Napačno bi bilo razumeti, da so otroci v soseskah z visoko stopnjo prestopnikov

izpostavljeni izključno nekonformnim normam in vrednotam. Tudi za ta okolja je značilno, da so prevladujoče konvencionalne norme, zato se tudi večina ljudi vede v skladu z njimi. So pa v nasprotju z okolji z nizko stopnjo prestopnikov v teh soseskah otroci izpostavljeni *tudi* odklonskim normam, ki v določenih delikventnih skupinah veljajo za splošno sprejemljive. Prav od teh skupin se novi (potencialni) prestopniki *naučijo* svojega vedenja. Pri vzpostavljanju odklonskih vzorcev vedenja Shaw in McKay (1969: 172) sprejmeta Sutherlandovo teorijo različnega druženja, saj večkrat poudarita, da se fantje v soseskah z visokim deležem prestopnikov takšnega vedenja naučijo od starejših prestopnikov v soseski, pri čemer je takšno učenje odvisno od obsega druženja in stopnje identifikacije s takšnimi posamezniki oziroma še natančneje skupinami. Sklepata namreč, da je kriminaliteta predvsem skupinska dejavnost. Otroci, ki živijo v okoljih z nizko stopnjo kriminalitete, so od takšnega vedenja »izolirani« in se ga zato ne naučijo. Povedano z drugimi besedami, za te soseske je značilno skupnostno življenje, kjer v skupnosti delujoče »institucije predstavljajo prevladujoče vrednote, katerim je otrok izpostavljen« in »kljub temu da pozna alternative, te niso integralni del sistema, v katerega je vključen« (ibid.: 171), medtem ko so fantje iz osrednjega dela mesta s takšnimi odklonskimi alternativami »intimno seznanjeni, saj so [s prestopniki – op. A. B. R.] v osebnih odnosih« (ibid.: 173).

Prav tako je pri Shawu in McKay (1969: 318) mogoče razbrati sprejemanje Mertonovega pogleda na družbeno anomijo in vzroke odklonskosti. Tako ugotavljata, da so otroci tako v revnih in bogatih predelih izpostavljeni istim vrednotam in merilom uspeha, pri tem je bilo otrokom iz nižjega razreda ta merila težko doseči na legalen način. Ukvarjanje s kriminaliteto kot obliko »organiziranega načina življenja« (ibid.: 319) (razvoj kriminalne kariere) je predstavljalo način doseganja družbenih ciljev in vrednot. Kariera, znotraj katere so otroci spodnjega razreda lahko dosegali družbeno določena merila uspešnosti, pa je bila skoraj izključno vezana na kriminalno pot.

Teoretična izhodišča o povezavi migracij in kriminalitete, ki smo jih predstavili v tem delu, kažejo na obsežnost in kompleksnost te povezave. Migracije so lahko posledica kriminalitete (strukturne ali direktne), migranti pa so lahko tako žrtve kot akterji kriminalnih dejanj. Prikazane teorije kažejo na različne vzroke za takšno vključenost priseljencev in njihovih potomcev v kriminaliteto. Pokazali smo tudi, da migracije vplivajo na spremembo narodne oziroma etnične sestave prebivalstva in vodijo v medkulturne konflikte. Teoretične ugotovitve in strukturni model povezave med migracijami in kriminaliteto preverjamo z empirično raziskavo, ki jo predstavljamo v nadaljevanju.

**MIGRACIJE IN KRIMINALITETA
NA »SONČNI STRANI ALP«**

TEORETSKO–METODOLOŠKI OKVIR

V predhodnih poglavjih smo predstavili glavne značilnosti postindustrijskih oziroma povojnih migracij v evropskem prostoru ter iskali povezavo med dvema vsenavzočima družbenima pojavoma – migracijami in kriminaliteto. V tem delu knjige postavljamo teoretične ugotovitve pod vprašaj. Za preverjanje teoretičnih ugotovitev in iskanje odgovorov na osrednja vprašanja, ki jih preverjamo v knjigi, smo se odločili uporabiti različne raziskovalne metode. Iskali smo tiste metode, ki omogočajo najboljši vpogled v predmet raziskovanja, pri čemer smo upoštevali specifične strukturnega modela povezave med migracijami in kriminaliteto, ki smo ga oblikovali. Raziskovalni pristop temelji na kombinaciji kvalitativnih in kvantitativnih metod.

Enega od pomembnejših virov za raziskovanje kriminalitete (predvsem v legalističnem razumevanju tega koncepta) predstavljajo podatki iz policijske statistike. Ta navadno zapisuje število in nekatere specifične značilnosti kaznivih dejanj, ki so jih obravnavali policisti. Takšna statistika je sicer priročen vir podatkov, za katero pa Meško (2006: 64) pravi, da so »dokaj nezanesljiv vir podatkov o kriminaliteti«. Največja pomanjkljivost policijske statistike je, da beleži le uradno obravnavana kazniva dejanja in ob tem spregleda vsa tista, ki jih policija ne obravnava. Meško (ibid.) opozarja, da viktimizacijske študije v primerjavi s policijsko statistiko ugotavljajo od dva- do petkrat večje število kaznivih dejanj v družbi. Slika kriminalitete, ki jo prikazuje policijska statistika, je tako popačena in v veliki meri odvisna od pripravljenosti žrtev in priči prijaviti kaznivo dejanje. Adler, Mueller, Laufer (1991: 33) nazorno pokažejo, da mora obravnava vsakega kaznivega dejanja po njegovi izvršitvi skozi pet različnih faz, da je na koncu zapisana v uradni policijski statistiki. Dejanje morajo ljudje (žrtve, priče, seveda tudi policisti in drugi organi pregona neposredno) zaznati – torej sploh vedeti zanj, ga opredeliti kot nekaj nesprejemljivega in po njihovi oceni prepovedanega, ter nato

opraviti prijavo. Policisti nato vnovič ovrednotijo dejanje glede na (njihovo interpretacijo) zakonska določila, pri čemer ugotavljajo, ali dejanje sploh predstavlja kršitev kazenskega zakonika. Šele po tej fazi je dejanje lahko zavedeno v statistiko. Prekinitev na vsaki od stopenj pomeni izključitev dejanja iz policijske statistike. Poleg odvisnosti od prijavljanja žrtev in prič je ovrednotenje kaznivega dejanja odvisno tudi od policistov, ki lahko isto dejanje obravnavajo kot kaznivo dejanje, prekršek ali ga celo ne obravnavajo. To zadnje je odvisno predvsem od odločitev in usmeritev vodstva, katerim kršitvam naj dajejo policisti in druge nadzorstvene institucije prednost pri obravnavi. Kljub vsem omenjenim pomanjkljivostim je policijska statistika vendarle pomemben vir podatkov o kaznivih dejanjih, ki vsaj v najpogostejše prijavljenih oblikah kaznivih dejanj predstavlja razmeroma dober vpogled v sliko kriminalitete. Dodatno so zbrani podatki zelo natančno navedeni, arhivirani in predstavljajo najbolj podrobno bazo podatkov o kaznivih dejanjih. Njihova analiza predstavlja pomemben pristop pri preučevanju kriminalitete, vendar je ob tem treba upoštevati njihove pomanjkljivosti in jih nadgrajevati z drugimi podatki, pridobljenimi z različnimi raziskovalnimi metodami.

Pri raziskovanju kriminalitete, povezane z migracijami, različnimi pravnimi in družbenimi statusi in identitetami posameznikov (npr. nacionalnost), se poleg omenjenih težav uradne policijske statistike srečamo še z drugimi. Pridobljeni podatki so namreč družbeno občutljivi, saj lahko vodijo v napačne interpretacije, manipulacije in širjenje nestrpnosti. Kot smo že predstavili, v Evropi prevladuje pristop zbiranja oziroma prikazovanja podatkov o kriminaliteti na način, ki onemogoča takšne zlorabe. Podatki so tako praviloma ločeni le glede na državljanstvo in ne narodnost, etnično pripadnost, »raso«. ¹³³ V Sloveniji policisti sicer v zapisniku o izjavi osumljenca oziroma v uradnem zaznamku o izjavi osumljenca zapišejo podatek o državljanstvu in narodnosti (torej kategorizirajo slovenske državljanke glede na njihovo narodnostno samoopredelitev), vendar ti podatki praviloma niso javno dostopni – izjema so nekateri podatki o kriminaliteti po državljanstvu za tuje državljanke (vendar le za izbrana kazniva dejanja). Ob upoštevanju predstavljenih poskusov širjenja nestrpnosti in ustvarjanja stereotipov o kriminogeni naravi priseljencev in njihovih potomcev ocenjujemo neobjavljanje teh podatkov kot sprejemljivo, vendar se ob tem odpira vprašanje, zakaj se sploh

133 Izjemo predstavlja na primer Velika Britanija, kjer je v uradni statistiki konceptualna zmedenost, saj podatke zbirajo po »rasi« – kar je razvidno na primer iz poročila »Statistics on Race and the Criminal Justice System 2010« –, v katero pa vključujejo tako »rase« (belci, črnci, Azijci, mešani) kot tudi narodnosti (Kitajci) (cf. Ministry of Justice, 2011).

zapiše ta podatek o narodnosti. Povedano drugače, sprašujemo se lahko, zakaj je treba državljane Slovenije kategorizirati (čeprav le interno) glede na narodnost. Enak pomislek velja za zbiranje podatka o narodnosti na prvem zaslišanju obdolženca na sodišču, kar določa 227. člen Zakona o kazenskem postopku (Ur. list RS, 32/2012).

Pri preverjanju teoretičnega koncepta povezave med migracijami in kriminaliteto, ki bi jo opravili zgolj z analizo policijske in sodne statistike, se srečamo še s težavo, ki izhaja iz sprejemanja razširjenega pogleda na kriminaliteto. Kot smo podrobneje opisali, ne sledimo legalistični kazenskopравни dikciji kriminalitete, temveč smo oblikovali svojo definicijo kriminalitete. Ta se v znatnem delu sicer ujema s kazensko zakonodajo, vendar se v posameznih (pomembnih!) delih tudi razlikuje od nje. Ker je policijska in sodna statistika kriminalitete vezana na kazensko zakonodajo, smo morali pri oblikovanju raziskovalnega načrta upoštevati tudi posebnosti sprejetega raziskovalnega pristopa in vključiti raziskovalne metode, ki presegajo legalistično omejitve razumevanje kriminalitete.

Z analizo policijske statistike vseh obravnavanih kaznivih dejanj v Sloveniji po letu 1991 in primerjavo podatkov z migracijskimi trendi v Sloveniji v istem časovnem obdobju smo ugotavljali morebitno korelacijo med obema pojavoma. Seveda bi bila vsaka analiza, ki bi se končala zgolj na tej stopnji, pomanjkljiva, zavajajoča in napačna. Raziskovalni del in analizo je treba brati in razumeti v celoti in jo umestiti v širši družbeni diskurz, ki smo ga predstavili v predhodnih poglavjih. Iskanje korelacije med migracijami in kriminaliteto smo dopolnili z analizo policijske statistike na ravni vseh občin v Sloveniji in primerjavo teh podatkov s podatki o deležu priseljencev. Preverjali smo, ali obstaja korelacija med številom priseljencev in številom obravnavanih kaznivih dejanj, pri čemer smo iz analize izločili vpliv spremenljivke število prebivalstva v občini. Ker so podatki policijske statistike na ravni države in občin vezani na kraj storitve kaznivega dejanja, ne pa na kraj prebivanja storilca, smo analizo nadgradili še s podatki, ki vključujejo ta podatek. Na ravni mestnih občin smo analizirali sodno statistiko obsojenih za kazniva dejanja glede na njihovo stalno prebivališče. Tako smo dobili vpogled v tisti del, ki je spregledan v policijski statistiki, vezani na kraj storitve kaznivega dejanja. Šele na podlagi tega pristopa smo prešli od analize pojavov v določenem okolju (torej značilnosti posameznega okolja) k analizi pogostosti in oblik dejanj ljudi, ki živijo v določenem okolju. Na tej ravni nam primerjava podatkov o kriminaliteti (obsojencih za kazniva dejanja) v povezavi z drugimi demografskimi podatki za okolje (mestno občino), kjer živi posameznik, omogoča začetek odkrivanja vpliva širših – vendar še vedno predvsem

lokalnih – družbenih dejavnikov na posameznika. Eden od takšnih je tudi navzočnost večjega števila priseljencev v lokalni skupnosti.

Ker z raziskovanjem z vsemi opisanimi pristopi ostajamo razmeroma na površini povezave med migracijami in kriminaliteto, smo se odločili opraviti tudi poglobljeno analizo primera izbrane lokalne skupnosti. Po pregledu demografskih podatkov, povezanih z migracijami, smo za podrobnejšo analizo povezave med migracijami in kriminaliteto vzeli pod raziskovalni drobnogled Mestno občino Velenje. Občino smo izbrali zaradi zgodovine njenega nastanka, ki je tesno povezan z medrepubliškimi migracijami po drugi svetovni vojni, posledičnim najvišjim deležem prebivalstva med mestnimi občinami v Sloveniji, ki se je na zadnjem terenskem Popisu prebivalstva leta 2002 opredelilo za drugo narodnost kot Slovenec (20,5 odstotka) (SURs, 2002/2012a) in zaradi industrije, ki je še do nedavnega množično zaposlovala delavce migrante (zlasti v gradbeništvu). Razmere v Velenju smo natančno preverili z uporabo kvalitativnih in kvantitativnih raziskovalnih metod. Z uporabo poglobljenih intervjujev smo se lahko odmaknili od legalistične kazenskopravne opredelitve kriminalitete in preverjali kriminaliteto v kontekstu svoje definicije. Vse raziskovalne metode podrobneje opišemo na začetku vsakega poglavja, v katerem so predstavljeni rezultati analiz.

ANALIZA STATISTIČNIH PODATKOV O KRIMINALITETI IN MIGRACIJAH

V letnih poročilih o delu policije je bila statistika za tujce, ki so bili ovadeni za kazniva dejanja, zapisana v letnih poročilih do leta 2011, vendar je tudi tam le statistika za vsa kazniva dejanja skupaj in ne po različnih kaznivih dejanjih. Hkrati so podatki navedeni le za pet najštevilčnejših kategorij ovadenih državljanov. Med *ovadenimi* v vseh letih 2007–2010 so na prvem mestu državljani Slovenije (leta 2008 jih je bilo 14.807, leta 2010 pa 17.159), ki predstavljajo od 86,2 do 88,6 odstotka ovadenih. Drugo mesto po številu ovadenih zasedajo državljani Bosne in Hercegovine (leta 2007 jih je bilo 359, leta 2010 457), ki v tem obdobju zasedejo od 2,1- do 2,5-odstotni delež ovadenih. Sledijo jim državljani Hrvaške, Srbije, Romunije, vsi drugi so navedeni v kategoriji »druge države« (Policija, 2009; 2010; 2011; 2012b). Poročilo o delu policije 2011 (2012: 60) loči med ovadenimi le še državljane Slovenije (leta 2011 jih je bilo 16.213 oziroma 85,7 odstotka), držav EU (829 oziroma 4,4 odstotka) in drugih držav (1.880 oziroma 9,9 odstotka). Novost poročila je prikaz strukture oškodovancev po državljanstvu. Med njimi je leta 2011 prav tako največ slovenskih državljanov (41.313 oziroma 92,6 odstotka), državljanov drugih držav EU (1.120 oziroma 2,5 odstotka) in državljanov drugih držav

(2.201 oziroma 4,9 odstotka). V poročilu o delu policije v letu 2011 je podrobnejša statistika o državljanstvu tujcev po posameznih državah zapisana le še pri kršitvah, povezanih z zavračanjem vstopa v državo, nezakonitim prehodom meje in izročitvijo tujcev tujim varnostnim organom, nedovoljenim bivanjem, zlorabo listin itn., ne pa pri drugih kaznivih dejanjih.

Podrobnejši podatki, ki jih je posredovala Generalna policijska uprava, Policijska akademija (GPU, PA, 2013), prikazujejo podatke o kaznivih dejanjih, za katera so bili *osumljeni* tuji državljani. V obdobju 2005–2011 je policija obravnavala kazniva dejanja, za katera so bili osumljeni državljani 107 tujih držav. Po državljanstvu osumljencev so na prvem mestu slovenski državljani, ki predstavljajo v obdobju 2005–2011 povprečno 88 odstotkov osumljencev. Kot je razvidno iz tabele 8, so med tujimi državljani na prvem mestu državljani Bosne in Hercegovine, sledijo jim državljani Romunije, ki so leta 2007 in 2008 bistveno presegli število osumljencev iz Bosne in Hercegovine. Kljub visoki zastopanosti priseljencev z državljanstvom držav, nastalih na ozemlju nekdanje SFRJ, ti v obdobju 2005–2011 predstavljajo le 57,3 odstotka tujih osumljencev.

Tabela 8: Število obravnavanih kaznivih dejanj po državi državljanstva osumljenca

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	skupaj
Slovenija	30153	32997	33327	32380	38379	39872	38862	245970
Bosna in Hercegovina	741	750	615	724	878	869	845	5422
Romunija	278	164	2077	1419	594	604	281	5417
Hrvaška	522	625	333	576	437	442	348	3283
Makedonija	291	249	532	342	252	576	552	2794
Srbija	0	105	521	418	387	714	466	2611
Kosovo	0	0	0	105	198	1174	699	2176
Bolgarija	64	61	125	157	138	675	770	1990
ZRJ	580	800	130	156	99	110	50	1925
Italija	86	159	125	189	242	401	168	1370
Črna gora	0	10	25	30	41	548	39	693
Velika Britanija	3	435	11	42	85	41	29	646
Nizozemska	15	560	8	14	21	7	14	639
Turčija	108	135	70	48	40	42	64	507
Madžarska	15	235	35	34	40	55	62	476

Vir: GPU, PA (2013). Število obravnavanih kaznivih dejanj glede na državljanstvo osumljenca.

Iz prikazanih podatkov ne moremo razbrati, ali so bili tuji osumljenci priseljenci (torej so prebivali v Sloveniji vsaj 12 mesecev) ali zgolj obiskovalci oziroma v tranzitu. Podatke smo želeli nadgraditi tudi s podatki o obsojenih tujih državljanih, zlasti tistih, ki prebivajo v Sloveniji več kot eno leto, vendar iz uradnih virov nismo uspeli dobiti nobenega podatka o državljanstvu obsojencev v Sloveniji.¹³⁴ Ker prikazana statistika loči podatke le po državljanstvu osumljencev, naš cilj pa je odkrivanje povezave med migracijami in kriminaliteto, smo nadgradili analizo in vanjo vključili podatke o migracijah in kriminaliteti.

Priseljevanje v Slovenijo in število obravnavanih kaznivih dejanj

Za odkrivanje povezave med kriminaliteto¹³⁵ in priseljevanjem bomo v nadaljevanju analizirali podatke o priseljevanju v Slovenijo iz tujine (prikazane v celoti in po spolu) in jih primerjali s podatki o vseh kaznivih dejanjih, ki jih je v obdobju od 1991 do 2011 obravnavala policija. Podatki so grafično prikazani v grafu 3. Statistična analiza korelacije med vsemi obravnavanimi kaznivimi dejanji in vsemi priselitvami iz tujine v obdobju od 1991 do 2011 nam pokaže, da med obema pojavoma obstaja korelacija ($\rho = 0,679$).¹³⁶ Vendar moramo biti pri interpretaciji tega podatka natančni. Ta povezava nam ne pove ničesar o tem, kako so priseljenci povezani s kriminaliteto (ali so žrtve ali storilci). Še več, ne pove nam niti, ali priseljevanje med vsemi družbenimi dejavniki sploh vpliva na kriminaliteto, temveč *nam pove zgolj to, da med enim in drugim pojavom obstaja korelacija, ki je lahko posledica številnih dejavnikov*. Dodatno lahko kljub ugotovljeni korelaciji med pojavoma v obdobju 21 let (1991–2011) iz grafa 3 razberemo, da priseljevanje iz tujine nima v vseh obdobjih istega trenda gibanja, kot ga ima število vseh kaznivih

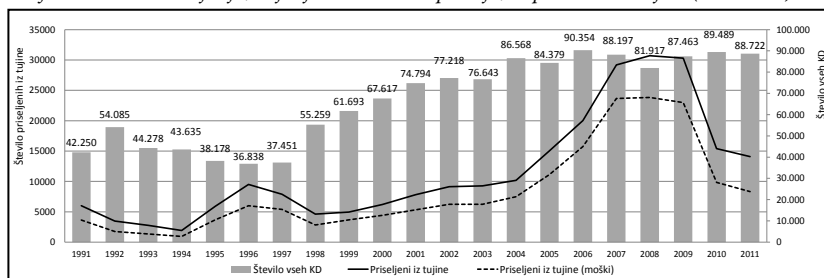
134 Podatke o tujih državljanih, obsojenih v Sloveniji, smo skušali pridobiti iz letnih poročil Državnega tožilstva, sodišč in Ministrstva za pravosodje. Po pregledu smo ugotovili, da jih v teh dokumenti ni mogoče najti. Iz Statističnega urada smo prejeli pojasnilo, da teh podatkov ne zbirajo (niti po državljanstvu, niti po statusu prebivališča tujcev), vendar je ta spremenljivka predvidena v prenovi statističnih raziskovanj, ko bodo pridobili podatke iz novega informacijskega sistema Državnega tožilstva in Vrhovnega sodišča. Zaradi omenjenih težav ne moremo predstaviti podatkov o obsodbah tujih državljanov.

135 Oziroma če smo natančni, moramo zapisati povezavo med kaznivimi dejanji, ki jih je obravnavala policija. To izključuje namreč vsa neprijavljena in neodkrita kazniva dejanja, kot tudi dejanja, ki sicer ne predstavljajo kaznivih dejanj, vendar bi jih morali pri doslednem upoštevanju definicije, ki ji sledimo, umestiti v kriminaliteto.

136 Za vse spremenljivke smo predhodno preverili normalno distribucijo: sploščenost (vsi priseljeni iz tujine 0,525; priseljeni moški iz tujine 0,767; priseljene ženske iz tujine -0,366; vsa obravnavana kazniva dejanja -1,597) in asimetričnost (vsi priseljeni iz tujine 1,242; priseljeni moški iz tujine 1,365; priseljene ženske iz tujine 0,843; vsa obravnavana kazniva dejanja -0,333). Na podlagi teh izračunov vidimo, da gre za normalno distribucijo vrednosti (Šifrer, Bren, 2011: 44), zato smo izračunali Pearsonov koeficient korelacije. Korelacija je bila v primeru analize, ločene po spolu priseljencev, minimalno manjša (moški, $\rho = 0,664$; ženske $\rho = 0,675$).

dejanj, ki jih je obravnavala policija. V določenem obdobju (1999–2003) je sicer mogoče ugotoviti skladnost rasti obravnavanih kaznivih dejanj kot tudi rast števila priseljenih iz tujine, vendar nato izstopajo določena obdobja, ko je to ujemanje popolnoma nasprotno. Nazoren primer je obdobje 1991–2000, za katerega je značilna negativna korelacija ($\rho = -0,281$; moški priseljenci $\rho = -0,160$; ženske priseljenke $\rho = -0,519$). V obdobju od 1991 do 1993 število priseljenih upada, število obravnavanih kaznivih dejanj pa leta 1992 naraste za 28,01 odstotka. Obratno v letih 1994–1996 priseljevanje narašča (za 7.576 ljudi več je priseljenih leta 1996 oziroma za 394,79 odstotka več kot leta 1994), vendar število obravnavanih kaznivih dejanj ostaja razmeroma isto. V obdobju 1996–1998 so zaznali 51,52-odstotni upad priseljevanja iz tujine, sočasno pa smo bili priče 50-odstotnemu porastu obravnavanih kaznivih dejanj.

Graf 3: Vsa kazniva dejanja, ki jih je obravnavala policija, in priselitve iz tujine (1991–2011)

Vir: Podatki o selitvah (SURS, 2012a): Meddržavne selitve po spolu, Slovenija, letno; podatki o kriminaliteti za obdobje 1991–1997 MNZ (1998), za obdobje 1998–2011 Policija (1999; 2000; 2001; 2002; 2003; 2004; 2005; 2006; 2007b; 2008; 2009; 2010; 2011; 2012b).

V obdobju 1999–2003 je korelacija med številom obravnavanih kaznivih dejanj in številom priseljencev v posameznem petletnem obdobju celotnega analiziranega obdobja najvišja (za vse priseljene $\rho = 0,980$; za priseljene moške $\rho = 0,976$; za priseljene ženske $\rho = 0,984$). V obdobju 2004–2011 je vno- vič sledil preobrat, v katerem je korelacija med številom vseh obravnavanih kaznivih dejanj in številom priseljenih celo negativna ($\rho = -0,269$ oziroma $\rho = -0,283$ za priseljene moške; $\rho = -0,131$ za priseljene ženske). To obdobje lahko razdelimo na tri dele: 2004–2007, 2008–2009 in 2010–2011. V obdobju 2004–2007 se je postopno, za 87,02 odstotka, povečevalo število priseljencev iz tujine, v istem obdobju pa se je število obravnavanih kaznivih dejanj pove- čalo le za 1,89 odstotka. Ob tem ne smemo spregledati tudi tega, da je v letu 2008, ko je bilo največ priseljencev iz tujine, opazen celo upad števila vseh obravnavanih kaznivih dejanj. V nadaljevanju je mogoče ugotoviti, da kljub

bistvenemu zmanjšanju priseljevanja v Slovenijo število obravnavanih kaznivih dejanj najprej minimalno naraste leta 2010, vendar je v celotnem obdobju 2009–2011 število obravnavanih kaznivih dejanj približno isto. V tem obdobju je tako mogoče razbrati izrazito negativno korelacijo med številom priseljenih iz tujine in številom obravnavanih kaznivih dejanj (za vse priseljene $\rho = -0,897$, za priseljene moške $\rho = -0,887$, za priseljene ženske $\rho = -0,960$).

Predstavljeni podatki kažejo, da se število priseljencev in število obravnavanih kaznivih dejanj s strani policije ne ujemata nujno, mogoče je zaznati celo nasprotujoče si trende gibanja v posameznih obdobjih. Če bi takšna preprosta povezava obstajala, bi se morala zelo nazorno videti v obdobju po letu 2004, ko se je v Sloveniji skokovito povečalo število priseljenih moških. Vendar – kot smo pokazali – to ne drži. To ugotovitev lahko dodatno potrdimo, če upoštevamo, da je bilo za celotno obdobje intenzivnega priseljevanja po letu 2004 značilno, da so se priseljevale tiste kategorije ljudi, ki so po kriminoloških ugotovitvah (Adler, Mueller, Laufer, 1991: 41–44; Sampson, Laub, 2003; Siegel, 2012: 52–53; Spiess, 2009: 38) najbolj zastopane med storilci kaznivih dejanj – mladi aktivni moški v starosti od 20 do 50 let (glej tudi graf 3).

Policijska statistika po občinah in delež priseljenega prebivalstva

Poleg analiziranja povezave med številom priseljenih in vsemi obravnavanimi kaznivimi dejanji s strani policije v posameznem letu *na ravni vse države* smo podatke analizirali tudi *na ravni občin*. V vseh slovenskih občinah, ki so obstajale 1. januarja 2011, smo preverjali povezavo med kaznivimi dejanji, ki jih je obravnavala policija, in številom ljudi s prvim prebivališčem v tujini (SURs, 2012c). Kazniva dejanja smo analizirali v triletnem obdobju 2008–2010, za katerega smo imeli podrobne podatke iz policijske statistike (Generalna policijska uprava (GPU), Operativno komunikacijski center (OKC), 2012).

Kriminološke ugotovitve kažejo, da obstaja povezava med kriminaliteto in urbaniziranostjo območja oziroma številom prebivalcev, ki živijo na določenem območju. Za ZDA Sampson (1986: 3, 4) ugotavlja, da ne glede na to, kateri viri podatkov o kriminaliteti so uporabljeni, se vedno pokaže, da je stopnja kriminalitete bistveno višja v urbanih središčih kot na ruralnih območjih. Poleg tega Sampson pravi, da je velikost prebivalstva (predvidevamo lahko, da še natančneje gostota prebivalstva) pomemben napovedovalec kriminalitete v (ameriških) mestih. Podobno raziskovalci ugotavljajo tudi za druge države. Francisco in Chénier (2005) navajata, da je stopnja kriminalitete v Kanadi najvišja v urbanih predelih – natančneje v manjših urbanih mestih kot velikih, na ruralnih območjih pa je tudi v Kanadi najnižja.

Podobno velja za Veliko Britanijo, kjer je stopnja kriminalitete najvišja v velikih in največjih urbanih naseljih (Department for Environment, Food and Rural Affairs, 2012).

Podobno kot pri številu prebivalstva kriminološke študije namreč kažejo povezavo med starostjo prebivalstva, spolom in kriminaliteto. Med storilci kaznivih dejanj so nesorazmerno v večjem številu zastopani moški; glede na starost avtorji ugotavljajo, da je največ žrtev in storilcev starih od 15 do 35 let (Adler, Mueller, Laufer, 1991: 41–44; Brvar, 2004; Sampson, Laub, 2003; Siegel, 2012: 52–53, 77; Spiess, 2009: 38 itn.). Prikazu in analizi števila kaznivih dejanj smo zato dodali število prebivalcev ter število in delež moške populacije, stare od 15 do 35 let v posamezni občini. Tem podatkom bi lahko dodali še številne druge, za katere kriminološke raziskave prav tako ugotavljajo vpliv na kriminaliteto (npr. socialni položaj prebivalcev, ki bi ga prikazali prek stopnje brezposelnosti, izobrazbene strukture, razdelitve zaposlenih po sektorjih, povprečne plače, stopnje (ne)enakosti itn.). Kljub zavedanju vpliva tudi teh dejavnikov se v tem delu osredotočamo predvsem na demografske značilnosti, preostale pa preverjamo natančneje v analizi primera mestne občine Velenje.

Za nazornejši prikaz kriminalitetne slike v posamezni občini – za katero se zavedamo, da je popačena, saj vključuje le obravnavana kazniva dejanja – smo dodali tudi izračun *količnika celotne kriminalitete na tisoč prebivalcev na leto*. Navdih za uporabo količnika celotne kriminalitete smo dobili v opisih analiz kriminalitete s količnikom kriminalitete (sicer določenih devetih kaznivih dejanj) v Hagan (2003: 117–118), Meško (2006: 64–66) in Siegel (2012: 31). Avtorji navajajo, da količnik kriminalitete omogoča lažjo primerjavo stanja na področju kriminalitete med različnimi območji, in prav to želimo doseči s prikazom tega podatka v tabeli 9 in razvrščanjem občin na njegovi podlagi. Količnik celotne kriminalitete smo izračunali po tej formuli:

$$\text{Količnik celotne kriminalitete v občini} = \frac{\text{Število vseh obravnavanih kaznivih dejanj v občini v obdobju 2008–2010}}{\text{Število prebivalcev občine}} \times 1000 : 3$$

Izračun torej vključuje seštevek vseh kaznivih dejanj, ki jih je v letih 2008, 2009, 2010¹³⁷ v posamezni občini obravnavala policija, to vrednost nato delimo s celotnim številom prebivalcev na tem območju, kar omogoči medsebojno primerljivost podatkov med občinami z različnim številom

137 Uporabili smo podrobne podatke policije, razdeljene po občinah (GPU, OKC, 2012). Popolni podatki so bili dostopni za leta 2008–2010.

prebivalcev. Dobljeno vrednost nato pomnožimo s 1000, kar omogoča prikaz števila kaznivih dejanj na tisoč prebivalcev, in delimo s tri, da dobimo prikaz za obdobje enega leta. V tabeli 9 prikazujemo prvih deset in zadnjih deset občin v Sloveniji glede na njihovo mesto na lestvici po količniku vse kriminalitete, dodajamo pa jim podatke za Velenje in vso Slovenijo.

Tabela 9: Število prebivalcev, moški 15–35 let, število priseljencev, obravnavana kazniva dejanja (2008–2010) in količnik vseh kaznivih dejanj (po občinah)

Rang kol. kriminal.	Občina (stopnja urbaniziranosti)*	Vsi prebivalci (delež moških)	moški 15–35 let (delež)	Priseljenci (delež preb.)**	KD 2008	KD 2009	KD 2010	KD 2008–2010	Količnik vseh KD
1	Štore (zmu)	4270 (50,8)	619 (14,5)	508 (11,9)	26	14	25	65	5,07
2	Solčava (nu)	517 (50,7)	74 (14,3)	12 (2,3)	5	4	2	11	7,09
3	Žiri (zmu)	4902 (49,0)	715 (14,6)	112 (2,3)	25	38	42	105	7,14
4	Luče (nu)	1543 (50,0)	201 (13,0)	35 (2,3)	12	10	13	35	7,56
5	Mežica (zmu)	3665 (50,4)	504 (13,6)	252 (6,9)	18	33	42	93	8,46
6	Gorenja vas – Poljane (nu)	7287 (49,7)	1151 (15,8)	195 (2,7)	69	59	64	192	8,78
7	Loški Potok (nu)	1982 (49,5)	279 (14,1)	157 (7,9)	15	19	20	54	9,08
8	Horjul (zu)	2872 (49,4)	437 (15,2)	99 (3,5)	27	27	28	82	9,52
9	Brdca (nu)	5751 (49,5)	794 (13,8)	217 (3,8)	44	65	70	179	10,38
10	Gornji Grad (nu)	2665 (48,3)	367 (13,8)	48 (1,8)	34	28	22	84	10,51
194	Velenje (zmu)	32836 (50,7)	4964 (15,1)	6925 (21,1)	1428	1615	1362	4405	44,72
201	Postojna (mu)	15709 (50,1)	2307 (14,7)	2830 (18,02)	821	824	766	2411	51,16
202	Kočevje (zmu)	16511 (49,4)	2442 (14,8)	2499 (15,14)	951	801	805	2557	51,62
203	Grosuplje (zu)	19204 (50,8)	2987 (15,6)	1918 (9,99)	980	1116	1053	3149	54,66
204	Celje (zmu)	48592 (49,2)	6913 (14,2)	7495 (15,42)	3166	3170	2914	9250	63,45
205	Ptuj (zmu)	23629 (48,7)	3232 (13,7)	1960 (8,29)	1324	1700	1477	4501	63,5
206	Piran (zmu)	17717 (48,7)	2523 (14,2)	4161 (23,49)	1200	1312	1101	3613	67,98
207	Maribor (zmu)	111730 (48,6)	15676 (14,0)	15661 (14,02)	8221	8413	7851	24485	73,05
208	Trzin (zmu)	3844 (49,2)	526 (13,7)	346 (9,0)	254	269	328	851	73,79
209	Ljubljana (zmu)	280140 (48,1)	41061 (14,7)	53137 (19,0)	25055	25473	26705	77233	91,9
210	Žetale (nu)	1326 (52,0)	219 (16,5)	29 (2,2)	363	303	352	1018	255,91
	SLOVENIJA	2050189 (49,5)	294400	228588 (11,15)	86266	89859	90720	266845	43,39

*Stopnja urbaniziranosti: zmu = zelo močna urbanizacija, mu = močna urbanizacija, zu = zmerna urbanizacija, šu = šibka urbanizacija, zšu = zelo šibka urbanizacija, nu = neurbanizirano

**Priseljenci so ljudje s prvim prebivališčem v tujini

Vir: Podatki o urbanizaciji Razpotnik Visković (2011: 62); podatki o številu prebivalstva, deležu moških, moških od 15–35 let – naš izračun na podlagi podatkov: SURS (2012d); podatki o številu priseljencev SURS (2012c); podatki o številu kaznivih dejanj po občinah za leta 2008, 2009, 2010 (GPU, OKC, 2012).

Podatki v tabeli 9 potrjujejo predhodno navedene ugotovitve različnih raziskav. Potrditev povezanosti med številom vseh obravnavanih kaznivih dejanj v občini v obdobju 2008–2010 in številom prebivalcev v občini kaže tudi visoka vrednost koeficienta korelacije med tema spremenljivkama ($\rho_{\text{spear}} = 0,911$).¹³⁸ V tabeli lahko vidimo, da na listi razvrstitve glede na količnik celotne kriminalitete najnižja mesta med občinami v Sloveniji zasedajo manjša mesta, ki imajo manj kot 10.000 prebivalcev, oziroma od desetih najnižjih jih ima celo osem manj kot 5.000 prebivalcev. Povezanost med kriminaliteto in številom prebivalstva potrdijo tudi primeri občin, ki imajo najvišji količnik vse kriminalitete. Te imajo namreč vse (z izjemo Trzina in Žetal) več kot 15.000 prebivalcev. Ob tem moramo opozoriti, da prav občina Žetale s svojim najvišjim količnikom celotne kriminalitete v Sloveniji nazorno kaže na kompleksnost analiziranja kriminalitetne statistike in pomembnost iskanja širših razlag statističnih podatkov. Žetale namreč v primerjavi z drugimi občinami izstopajo, saj imajo količnik kriminalitete celo za 2,8-krat višji kot Ljubljana, imajo pa le nekaj več kot 1300 prebivalcev in so tudi izrazito neurbanizirano območje. Takšna ugotovitev brez širše razlage spodkopava vse predhodno predstavljene sklepe, vendar pogled v ozadje statističnih podatkov pokaže drugačno podobo. Ob analizi podrobnih podatkov o vsakem obravnavanem kaznivem dejanju v občini Žetale v letih 2008–2010 (GPU, OKC, 2012) ugotovimo, da je količnik celotne kriminalitete višji izrazito na račun kriminalitete, ki jo obravnava Postaja mejne policije Gruškovje. Kar 96 odstotkov vseh kaznivih dejanj v občini Žetale odpade na to postajo. Če izključimo vpliv kriminalitete, odkrite na meji, ima občina Žetale količnik vse kriminalitete 10,56, kar jo postavlja povsem na drugi konec razvrstitve – zasede namreč 11. mesto med vsemi občinami v Sloveniji.

Če med desetimi občinami z najvišjo stopnjo kriminalitete izločimo Žetale in upoštevamo specifično občino Trzin, ki predstavlja del zaledja mesta Ljubljane, in specifično občino Piran, ki je izrazito turistično območje z velikim številom »občasnega prebivalstva« (turistov), lahko spet razberemo povezanost med kriminaliteto in velikostjo mest. Kljub temu je treba poudariti, da najštevilnejše občine ne zasedajo istih mest glede na število prebivalcev, kot jih zasedejo glede na razvrstitev po količniku celotne kriminalitete.

138 Obe spremenljivki imata nenormalno razporeditev, saj sta koeficienta sploščenosti in asimetričnosti zavzela vrednosti, višje od 3, kar potrjuje nenormalno porazdelitev spremenljivk (Šifrer, Bren, 2011: 44). Koeficienti so bili: vsi prebivalci (asimetričnost 9,712; sploščenost 112,925) in vsi tujci (asimetričnost 10,85; sploščenost 134,823). Zaradi takšne distribucije vrednosti smo pri korelaciji uporabili Spearmonovo korelacijo razvrščanja.

Ljubljana in Maribor pričakovano zasedeta prvi mesti v obeh razvrstitvah (če ne upoštevamo kriminalitete na meji v občini Žetale), razlika pa se pojavi že na tretjem mestu. Občina Kranj, ki ima več kot 55.000 ljudi, kar jo uvršča na tretje mesto po velikosti prebivalstva, ima količnik kriminalitete le 42,81, s čimer je na 186. mestu med 210 občinami. Podobna nesorazmernost velja za občino Novo mesto, ki po številu prebivalcev zaseda 6. mesto v Sloveniji, po količniku kriminalitete pa 181. Občina Velenje zaseda 8. mesto glede na število prebivalstva in 194. mesto glede na količnik kriminalitete, občina Kamnik 10. mesto glede na prebivalstvo in 166. mesto glede na količnik kriminalitete itn.

Iz tabele 9 je razvidno tudi, da je kriminaliteta povezana s stopnjo urbaniziranosti naselij. V analizi smo sprejeli kategorizacijo vseh občin v Sloveniji v eno od šestih stopenj urbaniziranosti,¹³⁹ ki jo je predstavila Nika Razpotnik Visković (2011). Na podlagi te kategorizacije lahko vidimo, da je šest občin od desetih, ki imajo najnižji količnik celotne kriminalitete, v neurbaniziranem območju, po ena v območju zmerne urbanizacije in močne urbanizacije in dve v območju zelo močne urbanizacije. Drugače je z občinami, ki imajo najvišji količnik celotne kriminalitete (iz analize smo izključili občino Žetale). Devet občin je v območju zelo močne urbanizacije, po ena v območju močne in zmerne urbanizacije.

V nadaljevanju smo analizirali povezavo med številom obravnavanih kaznivih dejanj po vseh občinah v Sloveniji v povezavi s številom oziroma deležem priseljencev v občini. Za določitev števila priseljencev smo uporabili podatek o številu ljudi, ki so imeli prvo prebivališče takoj po rojstvu v tujini in so 1. januarja 2011 prebivali v Sloveniji (SURS, 2012c). Pomanjkljivost takšne opredelitve je sicer vključitev v tujini rojenih slovenskih državljanov med priseljence – kar sicer ne nazadnje tudi so. V tabeli 10 lahko vidimo, da je delež priseljenih v občini, ki ima najnižji količnik vse kriminalitete, bistveno višji kot v nekaterih občinah, ki imajo sicer nižji delež priseljencev, vendar bistveno višji količnik vse kriminalitete. Nazorna primera takšnih občin sta Ptuj in Grosuplje.

139 Kategorizacija je narejena na podlagi socialno-geografskih (velikost aglomeracije, gibanje in gostota prebivalstva, selitveni saldo), fiziognomskih (stanovanjska gradnja, delež individualnih hiš, seštevke prebivalstva in delovnih mest na enoto površine), strukturnih in funkcijskih meril (gospodarske in druge vezi med prebivajočimi in zaposlenimi, dnevna migracija). Kategorizacija vsebuje te stopnje: zelo močna urbanizacija, močna urbanizacija, zmerne urbanizacije, šibka urbanizacija, zelo šibka urbanizacija, neurbanizirano območje (Razpotnik Visković, 2011: 60).

Tabela 10: Dvajset prvih in zadnjih občin v razvrstitvi po mestu deleža priseljenih z deležem priseljencev in količnikom kriminalitete

Mesto v razvrstitvi in občina po deležu priseljencev*	Delež priseljencev	Količnik vse kriminalitete	Mesto v razvrstitvi po kol. krim.
1 Osilnica	37,31	30,68	152
2 Izola	25,56	43,66	189
3 Jesenice	24,20	28,23	138
4 Piran	23,49	67,98	206
5 Koper	22,92	44,58	193
6 Zavrč	21,27	34,11	164
7 Velenje	21,09	44,72	194
8 Ljubljana	18,97	91,90	209
9 Postojna	18,02	51,16	201
10 Kostel	17,80	33,18	159
11 Metlika	17,74	22,97	95
12 Divača	17,63	31,76	155
13 Razkrižje	17,44	12,81	20
14 Rogatec	16,61	17,92	55
15 Sežana	16,57	42,58	185
16 Celje	15,42	63,45	204
17 Hrpelje – Kozina	15,28	44,27	192
18 Kočevje	15,14	51,62	202
19 Loška dolina	15,13	11,11	12
20 Trbovlje	13,08	31,02	154

Mesto v razvrstitvi in občina po deležu priseljencev*	Delež priseljencev	Količnik vse kriminalitete	Mesto v razvrstitvi po kol. krim.
191 Velika Polana	2,62	16,32	46
192 Cerkvenjak	2,60	29,65	144
193 Sveti Tomaž	2,58	25,36	119
194 Tišina	2,56	12,18	18
195 Mirna Peč	2,53	16,74	48
196 Cankova	2,33	11,82	15
197 Solčava	2,32	7,09	2
198 Muta	2,31	15,49	39
199 Žiri	2,28	7,14	3
200 Luče	2,27	7,56	4
201 Dobje	2,25	11,26	13
202 Cerkno	2,22	13,33	22
203 Žetale	2,19	255,91	210
204 Mislinja	1,88	18,11	59
205 Sveti Jurij ob Ščavnici	1,87	28,56	139
206 Gornji Grad	1,80	10,51	10
207 Žužemberk	1,79	24,18	112
208 Sveti Jurij v Sl. goricah	1,73	19,08	65
209 Lovrenc na Pohorju	1,64	21,09	78
210 Oplotnica	1,54	21,35	81

Vir: Podatki za izračun deleža priseljencev (naš izračun): za število prebivalcev SURS (2012d) in za število priseljencev po občinah SURS (2012c); podatki o številu kaznivih dejanj po občinah za leta 2008, 2009, 2010 za izračun količnika celotne kriminalitete (GPU, OKC, 2012).

*Priseljenci so ljudje s prvim prebivališčem v tujini.

V tabeli 10 lahko najdemo potrditev opisa migracijskih gibanj v Sloveniji po drugi svetovni vojni. Kot smo že predstavili, je delež priseljencev v Sloveniji najvišji v dveh tipih občin: prvič, obmejnih občinah, za katere je značilno preseljevanje ljudi, ki je bilo še izrazitejše v obdobju enotne države, zlasti na meji s Hrvaško in Italijo (na Primorskem je bilo preseljevanje prebivalstva povezano tudi s spremembami mej v povojnem obdobju). Med občine te kategorije lahko štejemo Osilnico, Izolo, Piran, Koper, Zavrč, Kostel, Metliko, Razkrižje, Rogatec, Hrplje–Kozino, Kočevje, Loško dolino. V drugo kategorijo spadajo občine, ki so z migracijami povezane predvsem v kontekstu priseljivanja delavcev, ki so se naselili v urbanih središčih, kjer so dobili zaposlitev. Nazoren primer takšnega priseljivanja so občine Jesenice, Velenje, Ljubljana, Celje, Trbovlje, Koper. Nekatere občine imajo v tej delitvi tudi dvojno vlogo (npr. Koper). Med občinami, ki imajo najmanjši delež priseljenega prebivalstva, so predvsem neurbanizirana, ruralna območja, kamor se priseljenci niso priseljevali, saj tam ni bilo delovnih mest.

Če primerjamo mesto občin v razvrstitvi glede na delež priseljenega prebivalstva z mestom na tej lestvici, ki ga občine zasedajo glede na količnik vse kriminalitete, lahko ugotovimo le delno povezavo med kategorijama. Praviloma je količnik kriminalitete višji v občinah, kjer je sicer odstotek priseljencev višji, vendar velja tudi obratno. Nazoren primer je urbanizirana občina Jesenice, za katero je bilo značilno izrazito ekonomsko priseljevanje delavcev v obdobju skupne države, občina ima tretji najvišji delež priseljenega prebivalstva, ob tem pa je količnik kriminalitete bistveno nižji kot v številnih občinah z izrazito nižjim deležem priseljenega prebivalstva. Podobne izjeme so tudi neurbanizirane obmejne občine (Rogatec, Razkrižje, Loška dolina), ki imajo ob visokem deležu v tujini rojenega prebivalstva vseeno izrazito nizek količnik celotne kriminalitete. Ta je celo nižji kot v občinah z izrazito manjšim deležem priseljenega prebivalstva, med katerimi imajo nekatere celo višji količnik kriminalitete kot že omenjene Jesenice (npr. Cerkevjak, Sveti Jurij ob Ščavnicah).

Korelacijo med kriminaliteto in deležem priseljenega prebivalstva smo preverjali tudi s parcialno korelacijo med vsemi obravnavanimi kaznivimi dejanji po občinah v letih 2008, 2009, 2010 in številom priseljenih prebivalcev po občinah. Ker smo že pokazali, da število prebivalcev vpliva na stopnjo kriminalitete, smo pri izračunu korelacije izključili vpliv spremenljivke velikost prebivalstva (opravili smo parcialno korelacijo). Ugotovili smo, da obstaja med številom kaznivih dejanj in številom priseljencev v občini, ob izključitvi vpliva števila prebivalcev, visoka stopnja korelacije

($\rho_{\text{spear}} = 0,767$).¹⁴⁰ *Opozoriti velja, da ta podatek kaže zgolj na povezavo med številom priseljencev v občinah in številom obravnavanih kaznivih dejanj, ničesar pa ne pove o vzročno–posledični povezavi med spremenljivkama.* Kot smo že pokazali, je kriminalitete več v urbanih središčih, ki so na drugi strani tudi prostor, kamor se v večini priseljujejo priseljenci. To potrjuje tudi visoka korelacija med številom prebivalcev po občinah in številom priseljencev ($\rho_{\text{spear}} = 0,908$). Zgoraj opisana parcialna korelacija nam torej ne pove, kdo so storilci oziroma žrtve kaznivih dejanj, ali izhajajo iz vrst domačega ali priseljskega prebivalstva, ali so to sploh prebivalci občin, kjer se zgodijo kazniva dejanja ali pa gre za »obiskovalce« iz drugih občin ali celo drugih držav. Pomanjkljivost tega skušamo v nadaljevanju nadgraditi s prikazom in analizo podatkov sodne statistike o obsojenih storilcih kaznivih dejanj glede na njihovo stalno prebivališče.

Sodna statistika obsojenih in delež priseljenih prebivalcev

Podatki, ki smo jih prikazali doslej, so bili vezani na kraje storitev kaznivih dejanj in ne na kraje bivanja storilcev oziroma osumljencev. Takšna analiza sicer omogoča prikaz razmer v določenem kraju, ne pove pa, ali so storilci teh dejanj domači prebivalci. Njena omejitev je tudi v tem, da posledično ne nakaže morebitnih družbenih dejavnikov, ki vplivajo na razvoj kriminalnega vedenja pri posameznikih v teh krajih. Za odkrivanje povezave med migracijami in kriminaliteto je prav to ključnega pomena. Če želimo namreč ugotoviti, ali je *v krajih, kjer živi večje število priseljencev, večje tudi število storilcev kaznivih dejanj, moramo predhodno analizo dopolniti z analizo, ki je vezana na storilce kaznivih dejanj.* Zato v tem delu analiziramo podatke o obsojenih storilcih kaznivih dejanj po mestnih občinah in jih primerjamo s podatki o količniku vse kriminalitete, deležem priseljenih prebivalcev in številom prebivalcev v teh občinah. Podatki o kriminaliteti, ki jih analiziramo, vključujejo polnoletne pravnomočno obsojene, ki imajo stalno prebivališče v mestnih občinah v Sloveniji.¹⁴¹ Vendar pri tem opozarjamo, da tudi ta analiza odkriva le delne

140 Ob preverjanju porazdelitve vrednosti za vse spremenljivke smo ugotovili, da so nenormalno porazdeljene; koeficienti sploščenosti (vsi prebivalci 112,925, vsi priseljeni iz tujine 134,823, vsa kazniva dejanja 2008–2010 156,473); koeficient asimetričnosti (vsi prebivalci 9,712, vsi priseljeni iz tujine 10,856, vsa kazniva dejanja 2008–2010 12,015). Zaradi takšne distribucije smo morali uporabiti Spearmanovo rangirno parcialno korelacijo, ki smo jo izračunali prek rezidualov (vsi priseljeni iz tujine/vsi prebivalci, vsa kazniva dejanja/vsi prebivalci), katerih vrednosti so bile vnovič nenormalno porazdeljene, zato smo uporabili Spearmanovo bivariantno korelacijo teh rezidualnih vrednosti.

141 Za podatke smo zaprosili na Statističnem uradu, ki vodi statistiko obsojenih glede na občino stalnega prebivališča in glede na glavno kaznivo dejanje, za katerega je nekdo obsojen. Takšen način beleženja podatkov sicer statistično podcenjuje število kaznivih dejanj, za katere so ljudje obsojeni (posameznik lahko namreč stori več kaznivih dejanj, vendar je v statističnih podatkih voden le za glavno kaznivo dejanje), vendar na drugi strani ohranja realno vrednost števila obsojenih storilcev kaznivih dejanj.

značilnosti celotne populacije prebivalstva določenega kraja in ne razlikuje med storilci glede na njihov priseljenški status, državljanstvo, narodno opredelitev ali katero drugo kategorijo. Dodatna omejitev te analize je, da vključuje le ljudi s stalnim prebivališčem v mestnih občinah in ne tudi vseh, ki imajo v teh krajih urejeno začasno bivanje.

Primerjava podatkov v tabeli 11 pokaže, da občine niso enako razporejene glede na količnik vse kriminalitete, ki smo ga predhodno izračunali na podlagi policijske statistike obravnavanih kaznivih dejanj in glede na količnik obsojenih,¹⁴² izračunan na podlagi sodne statistike. Med mestnimi občinami je na podlagi količnika vse kriminalitete na zadnjem mestu občina Ljubljana, ki pa je glede na količnik obsojenih zgolj na tretjem mestu med mestnimi občinami. Količnik obsojenih je v Ljubljani za 2,5-krat nižji kot v Murski Soboti. Občina Maribor v obeh primerih zaseda predzadnje mesto.

Če podatke primerjamo z deležem priseljencev v posamezni mestni občini, lahko ugotovimo, da imata obe mestni občini z več kot 20 odstotkov priseljenih prebivalcev (vnovič uporabljamo podatek o ljudeh, ki so živeli v mestnih občinah na dan 1. januar 2011 in so imeli prvo prebivališče v tujini) nižji količnik obsojenih kot druge občine. Sta na četrtem (Velenje) in petem (Koper) mestu, za njima pa so občine, ki imajo bistveno manjši delež priseljenih prebivalcev. Med temi velja posebej omeniti zlasti Mursko Soboto in Ptuj, ki po obeh kazalcih kriminalitete zasedata nižji mesti. Količnik obsojenih je v primeru Murske Sobote celo najvišji med vsemi mestnimi občinami v Sloveniji, hkrati pa je delež priseljenih v tej občini najnižji. Velenje in Koper imata oba za več kot 270 odstotkov višji delež priseljencev, vendar je v primeru Murske Sobote količnik obsojenih za več kot 100 odstotkov višji. Podobno razmerje je mogoče ugotoviti pri mestni občini Ptuj, ki ima količnik obsojenih za več kot 60 odstotkov višji kot Velenje in Koper, delež priseljenih pa je za 165 odstotkov manjši.

Omenjene ugotovitve o negativni povezanosti števila obsojenih za vsa kazniva dejanja in števila priseljencev lahko podkrepimo tudi s podatkom o parcialni korelaciji med spremenljivkama, pri čemer smo iz izračuna izključili vpliv števila prebivalcev. Koeficient parcialne korelacije je v tem primeru

142 Za lažjo primerjavo smo podobno kot količnik celotne kriminalitete izračunali *količnik obsojenih*. Dobimo ga tako, da število obsojenih prebivalcev posamezne mestne občine v obdobju 2006–2011 delimo s številom prebivalcev občine, pomnožimo s 1000, da dobimo prikaz na 1000 prebivalcev, in delimo s šest, da dobimo prikaz na obdobje enega leta. Količnik nam torej prikazuje število obsojenih polnoletnih na tisoč prebivalcev na leto.

negativen in znaša $\rho_{\text{Spear}} = -0,615$.¹⁴³ V nasprotju s populističnimi sklepi in stereotipi lahko s statističnimi podatki pokažemo, da je upoštevajoč število prebivalcev občin v mestnih občinah z več priseljenci manjše število prebivalcev teh občin, obsojenih za kazniva dejanja.

Tabela 11: Polnoletni obsojenci za kazniva dejanja po mestnih občinah, število prebivalcev, število priseljenih, količnik vse kriminalitete in količnik obsojenih

Mestna občina	Prebivalci	Priseljeni (odstotek)	Količnik vseh KD	Polnoletni obsojenci po občini stalnega bivališča							Količnik obsojenih
				2006	2007	2008	2009	2010	2011	Skupaj 2008–2011	
Celje	48592	7495 (15,42)	63,45	237	274	234	224	290	202	1461	5,01
Koper	52700	12078 (22,92)	44,58	251	238	233	213	212	173	1320	4,17
Kranj	55029	8042 (14,61)	42,81	226	204	136	120	131	129	946	2,87
Ljubljana	280140	53137 (18,97)	91,9	1145	1092	1005	922	927	918	6009	3,57
Maribor	111730	15661 (14,02)	73,05	771	717	762	843	766	735	4594	6,85
Murska Sobota	19346	1182 (6,11)	46,75	209	283	190	133	109	113	1037	8,93
Nova Gorica	32112	3992 (12,43)	44,05	111	106	74	78	94	94	557	2,89
Novo mesto	36296	4431 (12,21)	40,36	231	267	204	198	203	167	1270	5,83
Ptuj	23629	1960 (8,29)	63,5	118	162	202	167	147	148	944	6,66
Slovenj Gradec	16811	861 (5,12)	29,46	79	92	71	72	64	65	443	4,39
Velenje	32836	6925 (21,09)	44,72	149	128	132	127	117	121	774	3,93

Vir: Podatki za izračun deleža priseljencev (naš izračun): za število prebivalcev SURS (2012d) in za število priseljencev po občinah SURS (2012c); podatki o številu kaznivih dejanj po občinah za leta 2008, 2009, 2010 za izračun količnika celotne kriminalitete (GPU, OKC, 2012). Podatki o polnoletnih obsojenih po občini stalnega bivališča SURS (2012e); podatki za izračun količnika obsojenih (naš izračun): za število prebivalstva SURS (2012d) in za polnoletne obsojence po občini stalnega bivališča SURS (2012e).

V tabeli 11 so prikazani podatki o obsojenih, združeni kumulativno za vsa kazniva dejanja po letih, kar onemogoča ugotavljanje posameznih vzorcev specifičnega odklonskega vedenja v posameznem kraju. Povedano drugače, ob združenju vseh obsodb izgubimo vpogled v morebitne parcialne odklonskosti,

¹⁴³ Zaradi nenormalne distribucije podatkov (vsi obsojeni po mestnih občinah: sploščenost 1,451; asimetričnost 1,690; vsi prebivalci mestnih občin: sploščenost 4,556; asimetričnost 2,372; priseljenci v mestnih občinah: sploščenost 4,965; asimetričnost 2,442) smo morali uporabiti parcialno korelacijo, ki smo jo izračunali prek rezidualov (vsi priseljeni iz tujine/vsi prebivalci, obsojeni za kazniva dejanja zoper življenje in telo/vsi prebivalci). Zaradi vnočične nenormalne distribucije rezidualov smo nato uporabili Spearmanovo bivariantno korelacijo teh rezidualnih vrednosti.

ki se lahko tako porazgubijo (npr. izrazito večje težave na področju ene oblike kriminalitete se lahko zabriše zaradi odsotnosti drugih oblik kriminalitete). Za preseganje te težave smo v tabeli 12 prikazali izbrane sklope pojavnih oblik kriminalitete (npr. kriminaliteto, povezano z nasiljem, premoženjsko škodo, spolne zlorabe, kršitve pravic delavcev, gospodarsko kriminaliteto itn.).

Pri primerjavi podatkov o obsojenih za posamezna kazniva dejanja po stalnem prebivališču v eni od mestnih občin v šestletnem obdobju 2006–20011 bomo v nadaljevanju primerjali dve občini, ki imata več kot 20 odstotkov priseljenih prebivalcev, z drugimi mestnimi občinami s približno istim številom prebivalcev. Občino Koper bomo primerjali s Celjem in Kranjem, občino Velenje z Novo Gorico, Novim mestom in tremi manjšimi občinami – s Ptujem, Mursko Soboto in Slovenj Gradcem. Primerjava števila obsojenih za umor razkrije, da je bilo v Celju obsojenih pet ljudi, v Kopru štirje in v Kranju dva, kar kaže na razmeroma majhna odstopanja pri tem kaznivem dejanju. Podobno velja tudi v primerjavi med Velenjem in drugimi občinami, kjer so bili v obravnavanem obdobju za umor obsojeni trije oz. štirje. Podobno majhna odstopanja lahko razberemo v primerjavi obsodb za lahke telesne poškodbe. Pri hudih telesnih poškodbah so bili med Koprčani obsojeni trije storilci manj kot v Celju in Mariboru, od Velenja pa je bilo med primerjanimi občinami manj obsojenih za hude telesne poškodbe le v Novi Gorici. Za storitev posebno hudih telesnih poškodb je bilo v Velenju obsojenih manj storilcev kot v drugih primerjanih občinah, medtem kot jih je bilo v Kopru več. Razlike so sicer v relativnih deležih razmeroma visoke, vendar majhne v absolutnem številu. Za kaznivo dejanje sodelovanje v pretepu v analiziranem obdobju v Velenju ni bil obsojen nihče, v istem obdobju pa je bilo v Murski Soboti obsojenih enajst ljudi in v Novi Gorici štirje. Pri ogrožanju varnosti med primerjanimi občinami izstopa Koper, ki ima tako relativno kot tudi absolutno dokaj večje število obsojenih za ogrožanje varnosti.

Iz podatkov je razvidno, da obsodbe za nasilniško kriminaliteto (kazniva dejanja, ki jih kazenski zakonik obravnava v poglavju Kazniva dejanja zoper življenje in telo) niso povezane z deležem tujcev v mestni občini. Občini z največ priseljenimi prebivalci imata kar v nekaj primerih manj ali celo bistveno manj kaznivih dejanj iz tega poglavja, kot jih imajo občine z znatno manjšim deležem priseljenega prebivalstva. Takšno negativno korelacijo med obsodbami za vsa kazniva dejanja iz omenjenega poglavja kazenskega zakonika in številom priseljenih potrjuje tudi izračun parcialne korelacije med tema spremenljivkama (izključili smo vpliv števila prebivalcev v občini). Koeficient je namreč negativen in znaša $\rho_{\text{spear}} = -0,432$. Sklenemo lahko, da je glede na statistične podatke razvidno, da je v mestnih občinah, ki imajo

večje število priseljencev, manj njihovih stalnih prebivalcev obsojenih za kazniva dejanja zoper življenje in telo.

Pri obsojenih za posilstva med primerjanimi občinami ni velikih razlik, izjema, ki jo je mogoče opaziti, je sicer nič obsojenih v Velenju in štirje obsojeni v Murski Soboti. Pri obsojenih zaradi neopravičene proizvodnje in prometa z mamili je med tremi primerjanimi občinami s približno 50.000 prebivalci Koper na prvem mestu, sočasno je bilo med vsemi primerjanimi manjšimi šestimi občinami v Velenju najmanj obsojenih za to kaznivo dejanje. Velenje ima tudi najmanj obsojenih za zanemarjanje mladoletne osebe. V primeru kaznivega dejanja neplačevanja preživitnine se občine bistveno ne razlikujejo, izjema je Ptuj, ki izstopa tudi po obsojenih za kršitev temeljnih pravic delavcev. Pri obsojenih zaradi tatvin je bilo v obeh občinah z najvišjim deležem priseljencev povprečno število obsojenih glede na primerjane občine, drugače pa je v primeru velikih tatvin. Za to kaznivo dejanje je bilo v Kopru obsojenih več ljudi kot v Celju in Kranju, prav tako je bilo med primerjanimi šestimi manjšimi občinami več kot v Velenju obsojenih le v Novem mestu. Pri ropih in roparskih tatvinah izstopa med primerjano večjo trojico Koper, v drugi skupini pa je bilo iz Velenja manj obsojenih zlasti za rop in delno tudi za roparsko tatvino.

Parcialna korelacija med številom priseljenih in številom obsojenih za vsa kazniva dejanja iz poglavja Kazniva dejanja zoper premoženje je ob izključitvi vpliva števila vseh prebivalcev spet negativna ($\rho_{\text{spear}} = -0,131$). Pri kaznivem dejanju goljufije je bilo največ ljudi v analiziranih dveh skupinah obsojenih v Murski Soboti in Celju, Velenje in Koper pa sta imela povprečno število obsojenih za to kaznivo dejanje. Za nasilništvo je bilo v Kopru obsojenih več ljudi kot v Celju in Kranju, medtem ko je bilo v Velenju z izjemo Slovenj Gradca obsojenih najmanj ljudi za to kaznivo dejanje med vsemi mestnimi občinami.

Kot smo že pokazali, obstaja negativna povezava med številom priseljenih v mestnih občinah in številom obsojenih za vsa kazniva dejanja, takšna negativna povezava pa se nato ponovi tudi v parcialni analizi kaznivih dejanj po posameznih sklopih kazenskega zakonika. Najbolj negativna vrednost parcialne korelacije je na področju kaznivih dejanj zoper življenje in telo ($\rho_{\text{spear}} = -0,432$), nato pri kaznivih dejanjih zoper gospodarstvo ($\rho_{\text{spear}} = -0,416$) in kaznivih dejanjih zoper spolno nedotakljivost ($\rho_{\text{spear}} = -0,332$).¹⁴⁴

144 Parcialne koeficiente za kazniva dejanja v posameznih sklopih kazenskega zakonika smo zaradi nenormalne distribucije vrednosti spremenljivke vsi prebivalci v mestnih občinah in priseljenci v mestnih občinah vnovič izračunali po postopku, opisanem v prejšnji opombi.

Tabela 12: Obsojeni za kazniva dejanja (2006–2011) po izbranih kaznivih dejanjih in mestni občini prebivališča

Kazniva dejanja (izbrana)	Polnoletni obsojenci v obdobju 2006–2011 po občini stalnega bivališča*										
	CE	KP	KR	LJ	MB	MS	NG	NM	PT	SG	VE
Umor	5	4	2	18	7	4	3	4	3	0	3
Lahka telesna poškodba	43	45	51	336	55	26	65	66	46	58	58
Huda telesna poškodba	16	13	16	57	109	20	3	14	16	15	9
Posebno huda telesna poškodba	0	3	1	6	11	1	2	2	4	0	1
Sodelovanje pri pretepu	0	1	2	6	1	11	4	0	0	0	0
Ogrožanje varnosti	42	74	41	209	225	60	21	76	30	16	33
Posilstvo	3	3	1	12	19	4	2	1	1	1	0
Zloraba prostitucije	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Neupravičena proizvodnja in promet z mamili	42	67	54	254	151	52	59	16	54	21	18
Zanemarjanje mladoletne osebe in surovo ravnanje	10	7	8	36	26	3	6	4	3	10	1
Neplačevanje preživnine	10	8	7	30	33	3	5	6	12	2	5
Kršitev temeljnih pravic delavcev	0	4	0	3	8	1	1	2	5	0	0
Ogrožanje varnosti pri delu	4	1	1	6	7	2	3	2	1	2	1
Tatvina	179	146	116	838	456	109	28	266	82	37	109
Velika tatvina	164	186	74	744	359	49	49	132	63	17	85
Rop	12	20	8	67	53	10	3	10	4	4	3
Roparska tatvina	0	4	2	18	7	0	0	2	4	0	1
Odvzem motornega vozila	3	2	5	20	18	7	2	9	1	3	4
Goljufija	199	54	62	388	560	220	18	96	78	45	78
Izsiljevanje	6	16	11	82	35	18	2	10	4	1	7
Poškodovanje tuje stvari	28	22	11	141	96	25	11	22	23	17	18
Poslovna goljufija	44	16	28	109	140	30	13	31	61	10	19
Ponarejanje denarja	6	2	3	22	21	4	1	5	17	3	4
Ponarejanje in uporaba ponarejenih vrednotnic ali vrednostnih papirjev	9	13	3	22	8	2	3	1	0	0	1
Nasilništvo	26	36	5	188	89	26	28	25	23	9	19
Zbujanje sovraštva, razdora ali nestrpnosti, ki temelji na kršitvi načela enakosti	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Nedovoljena proizvodnja in promet orožja ali razstrelinskih snovi	2	7	2	39	11	13	2	6	4	7	0
Prepovedano prehajanje meje ali ozemlja države	19	51	11	163	90	17	11	8	20	3	9

* CE = Celje, KP = Koper, KR = Kranj, LJ = Ljubljana, MB = Maribor, MS = Murska Sobota, NG = Nova Gorica, NM = Novo mesto, PT = Ptuj, SG = Slovenj Gradec, VE = Velenje

Vir: SURS (2012e). Polnoletni obsojenci (znani storilci) po kaznivem dejanju in občini stalnega bivališča, Slovenija, na leto

ANALIZA PRIMERA: MESTNA OBČINA VELENJE

Za preverjanje teoretičnih ugotovitev in ugotavljanje veljavnosti modela povezave med migracijami in kriminaliteto smo se odločili podrobneje analizirati razmere v mestni občini Velenje. Razlogi za izbiro Velenja kot mesta za podrobnejšo analizo izhajajo iz teh ugotovitev:

1. Velenje je mesto, ki je nastalo po drugi svetovni vojni, z načrtnim razvojem, industrializacijo in potrebo po delovni sili, odgovor nanjo pa so bile migracije – najprej z ruralnega območja Slovenije in kmalu zatem medrepubliške – danes mednarodne – migracije, ki še vedno trajajo.
2. Velenje je mestna občina, v kateri se je po zadnjem terenskem Popisu prebivalstva leta 2002 največ prebivalcev mestnih občin v Sloveniji opredelilo za drugo narodnost kot Slovenec (18,2 odstotka vseh prebivalcev oziroma 20,5 odstotka narodno opredeljenih) (SUR5, 2002/2012a).¹⁴⁵
3. V Velenju je razvita težka industrija, ki je še do nedavnega v veliki meri zaposlovala delavce migrante, zlasti v premogovništvu in gradbeništvu. Dodatno od leta 2012 v neposredni bližini Velenja, tj. Šoštanju, potekajo intenzivna gradbena dela ob graditvi novega bloka termoelektrarne Šoštanj (TEŠ6), ki jih izvaja večje število tujih delavcev, nastanjenih v Velenju.
4. V slovenskem prostoru so raziskave migracijskih gibanj in odnosov med prebivalci različne narodnosti in njihovimi potomci na mikro ravni (v lokalnem okolju) razmeroma redke.

Opisane razmere predstavljajo odličen družboslovni laboratorij, v katerem je mogoče raziskovati in preverjati teoretične ugotovitve o migracijah, (so)bivanju ljudi, njihovih medsebojnih odnosih in tudi kriminaliteti. Velenje vidimo podobno, kot sta Burgess (1925/1967: 62) in Park (1928: 890) na začetku prejšnjega stoletja videla velika ameriška mesta, kamor so množično

¹⁴⁵ Glede na podatke Popisa prebivalstva 2002 (SUR5, 2002/2012a) se je med vsemi občinami v Sloveniji takrat največji delež prebivalcev izrekel za drugo narodnost kot slovensko v Dobrovniku (48,8 odstotka vsega prebivalstva/53,7 odstotka narodno opredeljenih), nato sledita še dve občini z avtohtono madžarsko manjšino (Hodoš, Lendava), na četrtem mestu pa so migracijsko mesto Jesenice (27,0 odstotka vseh prebivalcev/31,0 odstotka narodno opredeljenih). Sledi še ena občina z avtohtono (italijansko) manjšino – Izola (18,6 odstotka/22,3 odstotka) in nato prva mestna občina, tj. Velenje. Razlike med deležem neslovenskega prebivalstva se med mestnimi občinami zelo razlikujejo. Najvišji delež je bil zabeležen v Velenju (18,2/20,5 odstotka), sledi Koper (14,4/16,8 odstotka), Ljubljana (12,9/14,9 odstotka), Kranj (11,9 /13,2 odstotka), Celje (8,6/9,8 odstotka), Novo mesto (7,2 /8,2 odstotka), Maribor (6,8/7,8 odstotka), Nova Gorica (5,7/6,4 odstotka), Murska Sobota (5,1/5,5 odstotka), Ptuj (2,8/3,1 odstotka) in Slovenj Gradec (2,3/2,5 odstotka).

prihajali priseljenci iz vsega sveta, za raziskovalce pa so predstavljala možnost raziskovanja različnih družbenih procesov pod »mikroskopom«. Ob tem nočemo pretenciozno enačiti Velenja z velikimi mesti ZDA, vendar ugotavljamo, da so nekateri procesi v teh primerih sorodni. Priseljivanje iz različnih koncev, mešanje religij, narodnosti, kultur, njihovo sobivanje na ožjem prostoru, proces ustvarjanja novega mesta in iskanje novih priložnosti njegovih prebivalcev – to so značilnosti, ki so skupne (velikim) ameriškim mestom in Velenju.

Izgradnja Velenja je močno povezana z industrializacijo in potrebami industrije po delovni sili, osrednjo vlogo pa je imel premogovnik. Kot pišejo Martinšek, Kovač in Vrbič (2002: 76), velja, da »mesto ni nastalo spontano, pač pa je bilo zgrajeno predvsem iz potreb po bivanju in oskrbi rudarjev.« Kljub temu da je premogovnik Velenje začel obratovati že leta 1887, je vse do 50. let prejšnjega stoletja veljalo, da je večina delavcev prihajala iz vrst revnejših kmetov in kočarjev iz okoliških vasi (Mihelak, 2010: 38). Starejši občani povedo, opise pa dopolnijo s slikami, da so bila še po drugi svetovni vojni okoliška naselja revna, ljudje pa so v večini živeli v skromnih kočah ali celo barakah. Razmere so se začele spreminjati v 50. letih prejšnjega stoletja, ko so moški v večji meri dobili zaposlitev v rudniku, s tem osebni odhodek in nato se je začelo graditi (ali kot pravijo Velenjčani, »puvati«). Z razvojem rudnika, povečanim izkopom premoga in izgradnjo močnejše termoelektrarne Šoštanj, ki je bila največji odjemalec lignita, se je povečala tudi potreba po novih delavcih. Skladno s tem se je razvijalo tudi samo mesto. Kot je zapisano v opisu razvoja mesta na spletni strani Mestne občine Velenje (2012), so pod vodstvom tedanjega direktorja Rudnika Velenje, Nestla Žganka, začeli oblikovati načrte za sodobno mesto, ki naj zagotovi domovanje za približno 30.000 prebivalcev. V obdobju od 1945 do 1954 so bila zgrajena prva stanovanja, samski dom, kinodvorana, združni dom itn. V naslednjem desetletju se je stopnja graditve še povečala in leta 1965 je imel premogovnik že 1.540 družinskih stanovanj in 900 samskih postelj. Mesto se je postopno razvijalo. V 70. letih, ko se je pospešila individualna gradnja, so bila pozidana naselja v neposredni bližini središča Velenja (Kljajič, 1999). Rudnik je imel osrednjo vlogo pri zaposlovanju ljudi oziroma še natančneje pri razvoju mesta in tudi razvoju drugih podjetij. Iz pogovorov z ljudmi lahko hitro ugotovimo, da je »knapovski« poklic vplival tudi na vzpostavitev posebne klime v mestu, ki jo je še dodatno utrdil način izgradnje mesta z vključevanjem prebivalstva.

Pomembna značilnost nastajanja Velenja¹⁴⁶ je bilo udarniško prostovoljno delo. Najbolj obsežna udarniška akcija je bil projekt za regulacijo reke Pake v letih 1956/57. Udarniško delo, ki je bilo sicer stimulirano z različnimi bonitetami (npr. za pridobitev pravice do stanovanja je bilo treba zbrati določeno število ur), je spremljalo izgradnjo mesta in njegove infrastrukture, ljudje pa povedo tudi številne zgodbe o tem, kako so skupinsko zidali individualne hiše. Sodelavci, sosede, znanci so se dogovorili, da bodo »vlivali plate«, postavljali »grušte«, zlagali opeke, kopali za temelje – brezplačno, prostovoljno, drug drugemu v pomoč. Solidarnost in vzajemna odvisnost, ki je zaznamovala rudarski poklic, je bila osrednje vezivo skupnosti in rdeča nit izgradnje mesta in bližnjih okoliških naselij. Klima, ki jo opisujejo ljudje, je bila v nasprotju s poskusom zakonske omejitve sosedske pomoči, ki smo ji bili priče leta 2011. Še danes lahko med ljudmi v Velenju zaznamo visoko stopnjo solidarnosti, ki (vsaj) delno kljubuje vztrajnim kapitalističnim pritiskom po vzpostavljanju individualne (ne)sreče in nezavednim zahtevam po umiku v osamo na relaciji služba–trgovski center–dom. Pri tem seveda ne moremo pričakovati, da bo katero koli mesto postalo oaza miru v kapitalistični puščavi, na kar nas tako kot drugje po Sloveniji tudi v Velenju opomnijo novodobni kapitalistični »sakralni objekti« – štirje trgovski centri in številne večje trgovine. Kljub temu lahko prek posameznih družbenih kazalcev v Velenju zaznamo upiranje takšni potrošniški individualizirani miselnosti, ki spodbuja individualizacijo in atomizacijo, njen moto pa je »vsak naj poskrbi zase«. Najbolj očitni primeri kljubovanja so krvodajalstvo, saj je občina Velenje med prvimi v Sloveniji po številu krvodajalcev glede na število prebivalcev (Rdeči križ Slovenije, 2013), odlično razvito prostovoljno gasilstvo, razvito prostovoljstvo in udejstvovanje mladih v Mladinskem centru, številne dejavnosti društev in organizacij, sodelovanje prebivalcev v solidarnostnih in prostovoljnih akcijah in socialno usmerjene dejavnosti oziroma programi, ki jih organizira mestna občina.

Potrebe industrije in posledične migracije so se odražale v sestavi prebivalstva. Mesto, ki je nastalo načrtno, skoraj ni imelo avtohtonega prebivalstva (Martinšek, Kovač, Vrbič, 2002: 8). Priseljenci so prišli najprej iz različnih delov Slovenije, zlasti v procesu bega iz vasi v mesta. V vseh naseljih, ki so sestavljala novo mestno občino Velenje, nastalo na podlagi Zakona o razdelitvi Slovenije na mesta, okraje in občine leta 1952, je živelo 7.674 prebivalcev

146 Glede samega datuma, kdaj je Velenje formalno postalo mesto, je nekaj nejasnosti. Kljajič (1999: 365) navaja, da je Skupščina republike Slovenije leta 1952 izdala Zakon o razdelitvi Slovenije na mesta, okraje in občine in pri tem je Velenje dobilo status mesta, medtem ko nekateri (tudi sama Mestna občina Velenje) kot mejnik priznavajo 20. september 1959, ko je bilo slovesno odprtje novega središča mesta Velenje, mesto pa je dobilo tudi mestne pravice (Mestna občina Velenje, 2012).

(Kljajič, 1999: 363). Če upoštevamo še podatke popisa prebivalstva iz leta 1948 (SURs, 1948/2012), je v samem mestu Velenje takrat živelo 1.121 ljudi. V Popisu prebivalstva 1961 (SURs 1961/2012) je *mesto* Velenje (torej mesto in ne celotna občina) imelo 6.016 prebivalcev, od teh 1.452 ljudi, ki so bili v tem kraju rojeni, 1.522 ljudi, ki so bili rojeni v isti občini, 2.571 ljudi, ki so prišli iz druge občine v Sloveniji, 480 ljudi iz drugih republik Jugoslavije in 105 ljudi, ki so prišli iz druge države. Iz podatkov je razvidno, da je v prvotnem obdobju prevladovalo priseljevanje iz drugih koncev znotraj republike Slovenije, saj so priseljeni iz drugih občin predstavljali kar 42,7 odstotka celotnega prebivalstva. Slika se je nato spremenila. Vse večjo potrebo po delovni sili je zapolnilo priseljevanje iz drugih republik Jugoslavije z vrhuncem v 70. letih prejšnjega stoletja. V obdobju naftne krize je težnja po energetski neodvisnosti narekovala povečane potrebe po delavcih v velenjskem premogovniku in šoštanjski termoelektrarni, sočasno pa se je razvijala tudi proizvodnja v Gorenju in gradbeni sektor v Vegradu (Kljajič, 1999: 369).

Premogovnik je bil glavni vir zaposlovanja moške delovne sile, žene delavcev pa so z razvojem Gorenja, njegovo širitvijo in selitvijo v Velenje dobile možnosti zaposlitev. V proizvodnjo se je »vključevalo vedno več delavcev in delavk, zlasti žena rudarjev« (Rojc, 2000: 22). Iz majhne delavnice z desetimi zaposlenimi na začetku 50. let se je to podjetje razširilo in postopno povečevalo število zaposlenih. Leta 2013 je bilo v podjetju v Sloveniji zaposlenih 6.279 delavcev, kar je 60,4 odstotka vseh zaposlenih v Skupini Gorenje (Gorenje 2014: 50). Število zaposlenih v Sloveniji se je v minulih petih letih sicer zmanjšalo približno za četrtnino, kar je predvsem rezultat prilagajanja podjetja globalni kapitalistični produkciji, katere temelj je selitev proizvodnje v države s cenejšo delovno silo. Kot so povedali številni sogovorniki, je bilo še nedavno skoraj univerzalno pravilo zaposlitve v Velenju – mož v premogovniku, žena v Gorenju. Značilnost, ki jo tudi poudarjajo prebivalci, je, da so bile plače rudarjev relativno dobre in bistveno višje v primerjavi s plačami v Gorenju. Rudarski poklic je (bil) sicer nevaren, vendar je omogočal razmeroma dobro gnotno stanje rudarskih družin. Še danes med fanti v Velenju velja, da če hočeš imeti relativno dobro plačo in si pripravljen delati, se lahko zaposliš »na šahtu«.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Povprečna neto plača v prvem mesecu leta 2009 (za ta mesec so dostopni vsi podatki po dejavnostih) je bila v Velenju 782,55 evra, povprečna neto plača v rudarski panogi v Velenju je v istem obdobju znašala 70 odstotkov več, tj. 1.335,45 evra. Povprečna neto plača v rudarstvu v Velenju je bila višja od povprečne neto plače v rudarski panogi na ravni Slovenije, kot tudi višja od splošne povprečne plače v Sloveniji. Sočasno je bila povprečna neto plača po vseh dejavnostih v Velenju nižja od državnega povprečja (SURs, 2013).

Ker so popisi prebivalstva vezani na meje naselij in občin v obdobju popisa, lahko primerjava popisov iz različnih časovnih obdobij popači realno sliko dogajanja na določenem teritoriju – v našem primeru v mestni občini. Meje mesta so se namreč skozi čas spreminjale, vanj so se vključevala okoliška naselja in novozgrajeni deli mesta (več glej Kljajič, 1999: 363–366). Razvoj in širitev mesta je razvidna iz Popisa prebivalstva 1971 (SURs, 1971/2012), ko je v občini Velenje živelo že 29.024 prebivalcev, leta 1981 pa je bilo ob popisu za skoraj 10.000 prebivalcev več. Takrat je v občini Velenje živelo 38.041 stalnih prebivalcev, od teh 25.944 v mestu Velenje in 12.097 v drugih okoliških naseljih in 2.708 začasno navzočih v kraju popisa (SURs, 1981/2013). Število mestnih prebivalcev občine Velenje se je od leta 1948 povečalo za več kot 24.000 prebivalcev oziroma za več kot 2.200 odstotkov. Ta podatek, tudi ob upoštevanju spremenjenih mej mesta in poznejše vključitve nekdanjih naselij pod mesto (kar pomeni, da je odstotek nekoliko nižji), vseeno nazorno kaže, da je v treh desetletjih na opisanem območju nastalo novo mesto. Opis migracijskega gibanja potrjujejo tudi podatki v grafu 5, v katerem prikazujemo podatke, pridobljene prek dveh popisov – terenskega popisa leta 2002 in registrskega popisa 2011. Na ta način skušamo preseči težave oziroma omejitev posamezne oblike popisa, ki smo jih že opisali.

Iz grafa 4 (glej naprej) lahko že na prvi pogled ugotovimo, da je migracijsko gibanje v občini Velenje po drugi svetovni vojni skoraj identično tistemu, ki smo ga prikazali za vso Slovenijo. Občina je doživela dva vrhunca v priseljevanju, prvega v 70. letih prejšnjega stoletja, drugega po letu 2005. Teoretične ugotovitve o prvem priseljevanju moške delovne sile, ki so jim nato sledile ženske, se nazorno vidijo v grafu. V obdobju 1969–1979 je vsa leta prevladovalo moško priseljevanje, trend pa se spremeni v 80. letih. Podatke o trendih imigracijskega gibanja do leta 2002 potrjujejo tudi podatki terenskega Popisa 2002. Za obdobje po letu 2005 je značilno intenzivno priseljevanje moške delovne sile, ki je bilo v Velenju predvsem vezano na gradbeni sektor. Kot je razvidno iz grafa 4, je število priseljenih v tistem obdobju v posameznih letih preseglo število priseljenih v posameznih letih v prejšnjem vrhuncu priseljevanja. Kljub temu da so bile z razpadom nekdanje skupne države vzpostavljene številne birokratske ovire za priselitev iz nekdanjih republik, današnjih držav, je očitno, da je potreba po poceni delovni sili na eni strani, razmere v državah izvora na drugi strani in delovanje drugih dejavnikov (družbenopolitična povezanost držav v preteklosti, geografska bližina, sorodnost jezikov itn.) vplivala na porast delovnih imigracij. Potrditev, da je za to obdobje značilna prevlada delovnih migracij, lahko najdemo tudi v vzporednem trendu števila izdanih delovnih

dovoljenj za tuje delavce. Njihova povezanost z ozkim območjem, kot je Velenje, je bila predvsem posledica razcveta slovenskega gradbeništva in obstoja velikega gradbenega podjetja Vegrad v tej občini.

Po podatkih Zavoda RS za zaposlovanje, Območne službe Velenje (2007: 68, 2008: 30, 2009: 61, 2010: 82, 2011: 81, 2012: 83), je število delovnih dovoljenj za zaposlitev tujih delavcev od leta 2006 do 2008 postopno naraščalo, nato je sledil znaten upad. Na vrhuncu leta 2008 je imelo v Velenju 2.826 ljudi dovoljenje za zaposlitev, 685 dovoljenje za sezonsko delo v gradbeništvu in zgolj 77 osebno delovno dovoljenje. Po finančni krizi in stečaju Vegrada je število delovnih dovoljenj za tuje delavce bistveno upadlo. Leta 2011 je bilo samo 188 tujih delavcev z delovnim dovoljenjem, 99 z osebnim delovnim dovoljenjem, sezonskih delavcev ni bilo več. Ob tem velja opozoriti, da dostopni podatki še ne vključujejo večjega števila tujih (zlasti poljskih) gradbenih delavcev, ki delajo za tuje gradbeno podjetje na gradbišču termoelektrarne Šoštanj. Avtor raziskave se je udeležil srečanja z njimi in osebno preveril njihovo navzočnost v lokalnem okolju.

Mednarodno migracijsko gibanje, ki vključuje priseljevanje in odse-ljevanje v/iz občine Velenje od leta 1998 naprej, je podrobneje prikazano v grafu 5, kjer so dodani tudi podatki o gibanju internih migracij. Z izjemo leta 1998, ko je bila emigracija prebivalstva večja, kar lahko povežemo s koncem vojne v Bosni in Hercegovini in na Hrvaškem ter posledično vr-nitvijo beguncev (njihova priselitev v letih 1991–1992 je razvidna iz grafa 5), je v mednarodnih migracijah vse do leta 2010 prevladovalo priseljevanje pre-bivalstva. V migracijskih gibanjih, tako imigraciji kot emigraciji, so prevla-dovali moški. Za obdobje po letu 2005 je značilno intenzivno priseljevanje moške delovne sile, ki je bilo v Velenju predvsem vezano na gradbeni sektor. Kot je razvidno iz grafa 1, je število priseljenih v tistem obdobju v posame-znih letih preseglo število priseljenih v posameznih letih v prejšnjem vrhun-cu priseljevanja. Kljub temu da so bile z razpadom nekdanje skupne države vzpostavljene številne birokratske ovire za priselitev iz nekdanjih republik, današnjih držav, je očitno, da je potreba po poceni delovni sili na eni strani, razmere v državah izvora na drugi strani in delovanje drugih dejavnikov (družbenopolitična povezanost držav v preteklosti, geografska bližina, soro-dnost jezikov, načrtno novačenje itn.) vplivala na porast delovnih imigracij.

Vzporedno z zmanjšanjem priseljevanja po letu 2008 je sledilo tudi povečano odseljevanje moških v letu 2010. Po propadu gradbenih podje-tij so se tuji delavci vračali domov ali odšli na delo v druge države. To so potrdili tudi sogovorniki iz sindikatov, ki so opisovali agonijo delavcev. Številni med njimi so se pozneje odločili za odhod v tujino, kjer so bili

spet žrtve zlorab različnih posredovalnic dela. Če se osredotočimo še na interne, medobčinske migracije, lahko ugotovimo, da se je v obdobju po letu 2007 povečalo tudi odseljevanje prebivalcev v druge občine. Pri tem so imeli spet glavno vlogo moški. Iz Velenja se je v druge občine v Sloveniji v celotnem obdobju 1998–2013 odselilo več moških in tudi žensk, kot se jih je priselilo v občino. Še več, od leta 2008, ko podatki vključujejo vse selitve prebivalcev in ne le državljanov Slovenije, je notranjih migrantov (tako odseljenih kot priseljenih) več kot mednarodnih migrantov. Leta 2012 se je v Velenje iz tujine priselilo 335 ljudi, medtem ko jih je iz drugih občin prišlo 1.441. Razlika je bila med odseljenimi v druge občine še večja. Tja se je odselilo 1.626 ljudi, v tujino pa jih je odšlo 247.

Sklenemo lahko, da je za Velenje v minulih 15 letih značilno migracijsko gibanje v dveh oblikah – v mednarodnih migracijah je imela občina kratko obdobje intenzivnega priseljevanja (2004–2008), ki je preseglo obseg iz preteklosti (upoštevajoč število priseljenih v posameznem letu). Ob tem je v notranjih migracijah prevladovalo odseljevanje prebivalstva v druge občine, notranje priseljevanje pa je po krizi gradbeništva od leta 2008 preseglo število priseljenih iz tujine.

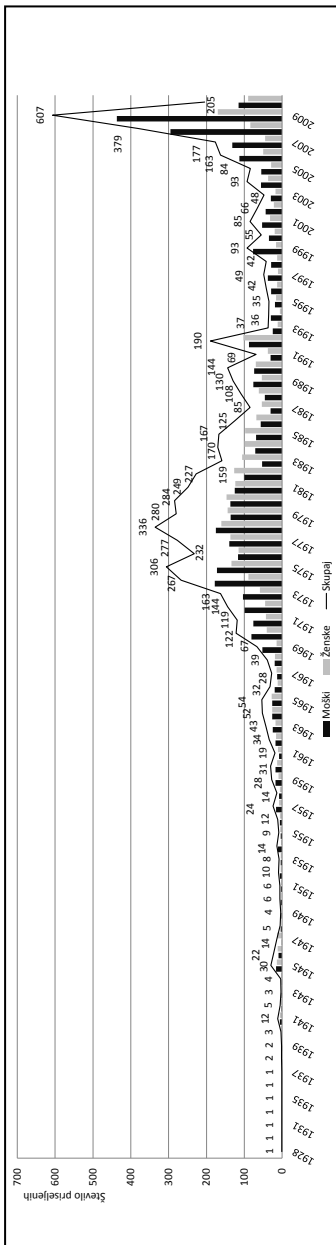
Doslej smo uspeli prikazati splošne trende migracijskega gibanja v Velenju, v nadaljevanju pa se osredotočamo na podrobnejše značilnosti teh migracij, zlasti na odkrivanje držav izvora priseljenega prebivalstva. V tabeli 13 so predstavljeni podrobnejši podatki priseljevanja iz tujine po obdobju priselitve, spolu in državi prvega prebivališča za izbrane države (tiste, iz katerih se je priselilo največ ljudi). Takšen prikaz, ki je osredotočen na prvo prebivališče posameznika, sicer prikaže vse priselitve ljudi, rojenih v tujini, vendar jih ne loči po narodnosti oziroma državljanstvu. Posledično so tudi vsi Slovenci, ki so se rodili v tujini in tam imeli prvo prebivališče (oziroma še natančneje, je imela tam prijavljeno prebivališče njihova mati), v tej statistiki zajeti kot mednarodni priseljenci. Dodatna pomanjkljivost je možnost, da je človek rojen v eni državi, vendar se je nato (lahko tudi zelo kmalu po rojstvu) preselil v drugo, vendar je v ta prikaz vključen na podlagi prve države. Za odpravo te težave smo na podlagi mikropodatkov Statističnega urada (SURS, 2011/2013) za celotno populacijo priseljencev v Velenju primerjali podatke o prvem prebivališču človeka in državo prebivališča v tujini – torej, državo, iz katere so se ljudje preselili v Slovenijo. Ugotovili smo, da obstaja med njima zelo visoka stopnja korelacije ($\rho = 0,9518$), kar pomeni, da so v večini primerov ljudje prišli v Slovenijo iz države, v kateri so bili tudi rojeni. Podatki, ki jih uporabljamo, so torej primerni za oblikovanje predstave o naravi priseljevanja v Velenje.

V obdobju od 1928 do 2011 je bilo iz tujine v Velenje priseljenih 7.292 ljudi, od teh 4.201 moških in 3.091 žensk. V obdobju do konca leta 1990 – kar je statistično najbližje razpadu SFRJ in nastanku samostojne države ter spremembi internih migracij v mednarodne – je bilo iz tujine in drugih republik priseljenih 4.737 ljudi (2.470 moških in 2.267 žensk), od leta 1991 naprej pa se je priselilo 2.555 ljudi (1.731 moških in 824 žensk). V prvem obdobju je bilo razmerje med moškimi in ženskami 1 : 0,91, v drugem obdobju 1 : 0,47. V predstavljeno statistiko so vključeni vsi, ki so se preselili v Velenje iz tujine, kar vključuje tudi Slovence, ki so bili rojeni v Sloveniji, so nato odšli v tujino ali drugo republiko (spremenili prebivališče) in se vrnili. Ker pa želimo analizirati zlasti podatke o priselitvah tujega prebivalstva, se osredotočamo na statistiko ljudi, rojenih v tujini in priseljenih v Velenje. Od leta 1928 do 2011 je bilo teh 6.925, od teh 4.015 moških in 2.910 žensk.

Večina priseljencev je prišla v Velenje iz Bosne in Hercegovine (4.661, kar predstavlja 67,4 odstotka vseh priseljencev), Hrvaške (834 oziroma 12,1 odstotka), Srbije (579 oziroma 8,4 odstotka), Kosova (346 oziroma 5,0 odstotkov). *Skupno predstavljajo priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije 95,6 odstotka vseh priseljencev v Velenju.* Obdobja, v katerih so se priseljevali, se nekoliko razlikujejo med temi skupinami – priseljevanje iz Bosne in Hercegovine, Hrvaške in Srbije je bilo najobsežnejše v 70. letih in pozneje po letu 2000, medtem ko so priseljenci iz Kosova in Makedonije prišli v veliki večini šele po letu 2000. Priseljenci iz Kosova, ki so prišli v Velenje v obdobju 2001–2010, predstavljajo 79,2 odstotka priseljenih v Velenje iz Kosova. Priseljenci iz Makedonije predstavljajo v istem obdobju 55,9 odstotka vseh priseljenih iz Makedonije.

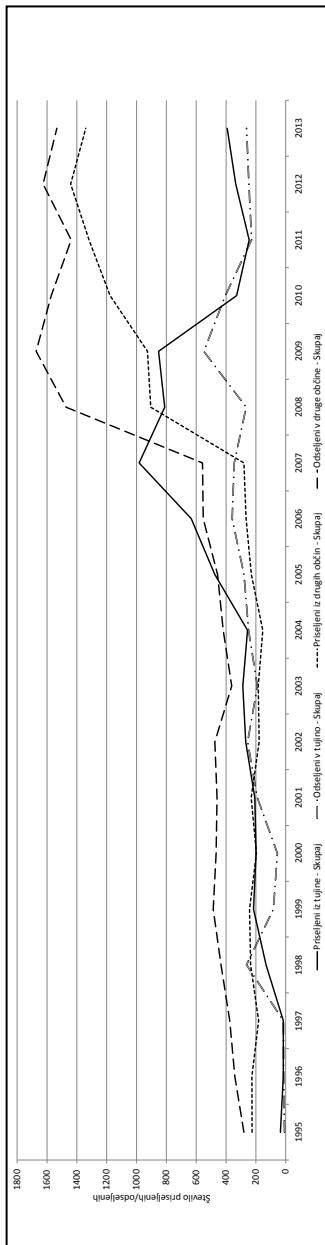
Iz mikropodatkov registrskega popisa 2011 (SURS, 2011/2013) je razvidno, da je velika večina priseljencev v Velenju iz obdobja Jugoslavije pridobila slovensko državljanstvo. Med vsemi prebivalci Velenja (na dan 1. januar 2011), ki so bili rojeni v drugi republici/državi in so se priselili do vključno leta 1990, jih je imelo slovensko državljanstvo 4.449, med vsemi priseljenimi po letu 1991 pa je imelo slovensko državljanstvo 772 ljudi. Leta 2011 je imelo med priseljenimi iz Bosne in Hercegovine do leta 1990 189 ljudi bosansko državljanstvo, med priseljenimi po letu 1991 pa 1.095. Pri ljudeh, rojenih na Hrvaškem in priseljenih do leta 1990, jih je imelo hrvaško državljanstvo 56, med priseljenimi po letu 1991 pa 91. Med priseljenci, ki so prišli iz Srbije v obdobju Jugoslavije, jih je le 23 imelo srbsko državljanstvo, medtem ko je to veljalo za 99 priseljencev po letu 1991.

Graf 4: Priseljevanje v občino Velenje iz tujine po letih in spolu v obdobju 1928–2011

Vir: SURS (2011/2013). Registrski popis prebivalstva 2011: baza mikropodatkov za občino Velenje.

Graf 5: Migracijsko gibanje (mednarodne in notranje migracije) v občini Velenje (1995–2013)*

Vir: SURS (2014b). Selitveno gibanje prebivalstva, občine, Slovenija, na leto.

* SURS (2014b) navaja, da so v podatkih o meddržavnih selitvah za leta 1995–1997 upoštewane samo selitve državljanov Slovenije, v podatkih do vključno leta 2007 pa so prikazane le selitve državljanov RS, od leta 2008 naprej pa selitve celotnega prebivalstva.

Če zgoraj navedenim podatkom dodamo predhodno opisane razlike v pravicah delavcev, ki so primarno vezane na državljanstvo, lahko nazorno vidimo vpliv političnih razmer na življenjske zgodbe posameznikov. Ljudje, ki so prihajali v Slovenijo po letu 1991, so lahko bili celo iz istih krajev kot priseljenci v nekdanjih skupni državi, še več, lahko so bili celo sorodstveno povezani z njimi, vendar jih je državni birokratski aparat obravnaval drugače in jim priznaval manj pravic kot njihovim predhodnikom. Prvi danes predstavljajo državljane, medtem ko so drugi označeni za t. i. tujce iz tretjih držav.

Tabela 13: Priseljenci v Velenje po državi prvega prebivališča, spolu in obdobju (izbrane države)¹⁴⁸

Moški	Bosna in Hercegovina	Hrvaška	Srbija	Kosovo	Makedonija	Nemčija	Kitajska	Avstrija	Ruska federacija in Ukrajina	Španija	Črna gora	Francija
Do 1945	5	7	10	0	0							
1946-1960	22	57	12	0	3	3	3	11	4	3	3	6
1961-1970	130	100	32	0								
1971-1980	969	158	125	9	17	6				3		0
1981-1990	543	52	35	16	11	5				5	5	0
1991-2000	293	23	19	31	11	7				0	0	0
2001-2010	803	45	93	202	42	8	15			0	4	0
SKUPAJ M	2765	442	326	258	84	29	18	11	4	11	12	6
Ženske												
Do 1945	4	4	5	0	0		0				0	
1946-1960	16	50	0	0	0	4	0	6	9	5	0	10
1961-1970	70	79	20	0	0		0					
1971-1980	708	169	116	0	11	13		3			10	10
1981-1990	703	57	44	16	4	4	3	3				
1991-2000	159	16	10		10	8		10		7		
2001-2010	236	26	58	72	43	11	13		14	3	3	
SKUPAJ Ž	1896	401	253	88	68	40	16	22	23	15	13	10
SKUPAJ M+Ž	4661	843	579	346	152	69	34	33	27	26	25	16

Vir: SURS (2011/2013). Registrski popis prebivalstva 2011: baza mikropodatkov za občino Velenje.

148 Podatki v tabeli 13 so prikazani tako, da so pri nekaterih državah združena polja za večletno obdobje. Takšen prikaz je posledica zahtev Statističnega urada RS za zagotavljanje statistične zaupnosti podatkov. Kompromis, ki smo ga morali sprejeti, da smo vendarle uspeli prikazati dinamiko migracijskega gibanja v občini Velenje, je bilo združevanje posameznih obdobji in v primeru Ruske federacije in Ukrajine tudi združitve dveh držav. Poleg priselitev, ki smo jih predstavili v tabeli 13, so se v Velenje priselili tudi trije ljudje iz Čila, Slovaške, Južnoafriške republike, štirje iz Moldavije, Švedske, Združenih držav, pet ljudi iz Albanije, Kanade, šest iz Avstralije, Bolgarije, sedem iz Italije, Poljske, Švice, osem iz Češke, Nizozemske, petnajst iz Ruske federacije in še iz nekaterih drugih držav (podatki ne predstavljajo vsote, temveč pomeni, da se je iz vsake države priselilo navedeno število ljudi).

Pregled mikropodatkov registrskega popisa (SURS, 2011/2013) o poklicni in izobrazbeni strukturi priseljenega prebivalstva kaže, da v primeru migracij v Velenje ni šlo za migracije visoko izobraženega kadra. Večina priseljenih delavcev je predstavljala nizko in srednje kvalificirano delovno silo. Glede na kategorizacijo poklicev je bilo največ priseljenih iz tujine zaposlenih kot sestavljavci električne in elektronske opreme (588), drugi delavci za preprosta dela (249), zidarji (226), čistilci, strežniki in gospodinjski pomočniki (212), delavci za preprosta dela v predelovalnih dejavnostih (203), orodjarji (165), gradbinci (145), mehaniki in serviserji kmetijskih, industrijskih in drugih strojev (112), rudarji (110), prodajalci (99), vozniki težkih tovornjakov in vlačilcev (89) itn.

Izobrazbena struktura priseljencev potrjuje ugotovitev o prevladujočem priseljevanju nizko in srednje kvalificirane delovne sile. Med priseljenci iz Bosne in Hercegovine jih je bilo 40,7 odstotka z največ osnovnošolsko izobrazbo, 53,8 odstotka s srednješolsko izobrazbo in le 3,5 odstotka z več kot srednješolsko izobrazbo (med njimi trije magistri znanosti in en doktor znanosti). Nekoliko manjši delež izobraženih z največ osnovnošolsko izobrazbo je bil med priseljenimi iz Hrvaške (33 odstotkov) in Srbije (37 odstotkov). Iz teh držav/republik je prišlo sicer manj priseljencev s srednješolsko izobrazbo (iz Hrvaške 51 odstotkov, iz Srbije 47 odstotkov), vendar je bil delež priseljenih z več kot srednješolsko izobrazbo višji. Med priseljenci iz Hrvaške jo je imelo 12,6 odstotka, med srbskimi pa 10,5 odstotka. V celotni populaciji priseljenih iz Bosne in Hercegovine, Hrvaške in Srbije je bilo 2.374 ljudi (39,6 odstotka vseh priseljenih iz teh republik/držav) z največ osnovnošolsko izobrazbo, 111 ljudi z nižjo poklicno (1,9 odstotka), 3.180 s srednješolsko izobrazbo (53 odstotkov), 332 ljudi z več kot srednješolsko izobrazbo (5,5 odstotka), med katerimi jih je bilo le 138 z univerzitetno diplomo ali več kot univerzitetno stopnjo izobrazbe (2,3 odstotka).

Iz prikazanih podatkov lahko sklenemo, da so pomembno imigracijsko območje za Velenje predstavljale nekdanje republike skupne države. Podjetja s sedežem v Velenju so v njih našla pomemben vir delovne sile. Priseljevanje iz različnih koncev SFRJ je vplivalo tudi na multietnično sestavo samega mesta. To lahko vsak obiskovalec mesta in njegove infrastrukture ugotovi že zelo hitro.¹⁴⁹ Zadnji podatki o narodnostni sestavi prebivalcev mestne občine Velenje

149 Nazoren prikaz multietnične dimenzije življenja v Velenju je zabeležka iz terenskega dnevnika avtorja. Prvi dan bivanja v Velenju je slišal ljudi govoriti štiri jezike – pri prebiranju gradiva v knjižnici je v čitalnici slišal slovenski, bosanski/srbski/hrvaški in albanski jezik. Isti dan zvečer je v kitajski restavraciji v središču Velenja poleg slovenskega slišal še kitajski jezik, isti teden pa se je pogovarjal s tujci še v angleščini.

so dostopni v Popisu prebivalstva 2002, vendar so tudi ti v javno dostopnih virih zelo skopi – ločijo le med kategorijami »Slovenci, drugi, narodno neopredeljeni, niso želeli odgovoriti in neznano«. Na podlagi prošnje, ki jo je avtor podal na Statistični urad RS, mu je bila omogočena uporaba mikropodatkov Popisa prebivalstva 2002 (in tudi registrskega popisa 2011) za vse druge spremenljivke razen narodnosti. V nadaljevanju zato predstavljamo nekatere druge podatke, iz katerih je na podlagi že predstavljene teorije mogoče sklepati tudi o narodnostni sestavi prebivalstva – seveda v trenutku popisa. Omejitev pri (nekritični) uporabi podatkov popisa 2002 predstavlja njegov časovni odmik. Kot smo pokazali, so bile za Velenje v minulih desetih letih značilne intenzivne migracije, zato lahko sklepamo, da je trenutna narodnostna sestava prebivalstva nekoliko drugačna, kot je bila leta 2002. Ker od takrat v Sloveniji nismo imeli terenskega popisa prebivalstva, ki bi priskrbel podatke o narodnostni samoopredelitvi prebivalstva in drugih kazalcih, po katerih lahko sklepamo o narodnosti, tega žal ne moremo prikazati. Podatki, ki jih uporabljamo, so zadnji, ki so na voljo in dostopni viri.

Ob Popisu prebivalstva 2002 (SURs, 2002/2012a) je bilo v mestni občini Velenje 33.331 prebivalcev, med katerimi se jih je 23.517 opredelilo za Slovence in 6.065 za eno od drugih narodnosti (razen slovenske). Med vsemi prebivalci je bilo za Slovence narodno opredeljenih 70,6 odstotka prebivalcev občine, za druge narodnosti 18,2 odstotka, narodno neopredeljenih je bilo 2,1 odstotka. 3,4 odstotka jih ni želelo odgovoriti, za 5,7 odstotka prebivalcev je narodna opredelitev neznana. Če analiziramo podatke o narodni opredelitvi zgolj na podlagi narodno opredeljenega prebivalstva, lahko ugotovimo, da je bilo v Velenju leta 2002 za Slovence opredeljenih 79,5 odstotka prebivalcev, za druge narodnosti (razen slovenske) pa se je opredelilo 20,5 odstotka narodno opredeljenih prebivalcev.

Bolj podrobni so podatki o materinem jeziku. Med 33.331 prebivalci občine Velenje jih je ob Popisu prebivalstva 2002 (SURs, 2002/2012f) 25.042 (75,1 odstotka) odgovorilo, da je njihov materni jezik slovenski, na drugem mestu je bil bosanski materni jezik, za katerega se je opredelilo 2.100 (6,3 odstotka) prebivalcev. Hrvaščino kot materni jezik je izbralo 1.983 (5,9 odstotka) prebivalcev, srbohrvaščino 1.903 (5,7 odstotka) prebivalcev, srbsčino 1.091 (3,3 odstotka) prebivalcev. Analiza jezikovne strukture prebivalstva ob dodatnih ugotovitvah terenskega raziskovanja razkrije novo značilnost migracij v Velenje – kljub prevladi migracij iz Bosne in Hercegovine je zmotno misliti, da so se iz te republike priseljevali samo Bosanci/Muslimani/Bošnjaki (če uporabimo terminologijo, predstavljeno v tabeli 4). Delež ljudi, katerih materni jezik je hrvaški, srbski ali srbohrvaški, je namreč bistveno večji, kot

je število ljudi, priseljenih iz Hrvaške in Srbije; ob tem je delež tistih, katerih materni jezik je bosanski, bistveno manjši, kot je število priseljenih iz Bosne in Hercegovine. Pojasnilo tega lahko najdemo v večnarodnem priseljivanju iz Bosne in Hercegovine. Dodatno je treba upoštevati tudi otroke priseljenцев, ki kljub rojstvu v Sloveniji še vedno opredeljujejo kot svoj materni jezik drug jezik kot slovenski. To je značilno predvsem za prvo generacijo potomcev priseljencev, pri katerih starši kot jezik komunikacije uporabljajo svoj materni jezik (več glej v analizi intervjujev). O multietnični naravi Velenja govorijo tudi podatki Popisa prebivalstva 2002 o veroizpovedi. Med vsemi prebivalci občine Velenje jih je največji delež pripadalo katoliški veri (53,5 odstotka), nato islamski veri (8,9 odstotka), pravoslavni veri (4,9 odstotka), drugim veroizpovedim pa pripada manj kot 0,5 odstotka prebivalcev. Za ateiste se je opredelilo 9,1 odstotka prebivalcev, 13,7 jih ni želelo odgovoriti, za 6,8 odstotka pa podatek o veroizpovedi ni znan (SURS, 2002/2012g).

Iz tabele 14 je razvidna struktura prebivalstva mestne občine Velenje glede na generacijo priseljenca. Najobsežnejša kategorija prebivalcev, ki so neposredno povezani z migracijami, so priseljenci prve generacije. Med njimi jih je največ starih od 45 do 59 let. Med potomci priseljencev, katerih oba starša sta priseljenca prve generacije – Statistični urad RS uporablja terminologijo druga generacija priseljencev, v katere šteje tudi otroke iz mešanih družin (torej s samo enim staršem priseljencem), sami pa sledimo uporabi termina prva generacija potomcev priseljencev, med katere štejemo samo tiste otroke, katerih *oba* starša sta priseljenca –, jih je največ starih od 15 do 29 let. V partnerskih skupnostih, v katerih sta bila mati in oče priseljenca, je bilo več otrok kot v zvezah z zgolj enim staršem priseljencem prve generacije. Pri tem iz dostopnih podatkov ne moremo razbrati, ali je to posledica večjega števila partnerskih zvez, v katerih sta oba partnerja priseljenca, ali večjega števila otrok v teh partnerskih zvezah (možen je seveda tudi sočasen obstoj obeh značilnosti).

V tabeli lahko vidimo tudi, da je v Velenju poleg potomcev prve generacije priseljencev navzoča že tudi druga generacija potomcev (t. i. tretja generacija priseljencev). Dodatno lahko razberemo, da je med prebivalci tudi 199 otrok, ki so bili rojeni v tujini. Kljub velikemu deležu ljudi, za katere ni bilo mogoče določiti generacije priseljencev (kar 23,1 odstotka vseh prebivalcev) – med njimi prevladujejo zlasti starejši od 60 let, za katere je težje določiti priseljenški status njihovih staršev, vendar lahko na podlagi zgodovinskega pregleda nastanka mesta in migracij v mesto sklepamo, da so v večini slovenske narodnosti –, lahko ugotovimo, da je v celotnem prebivalstvu največ ljudi (40,9 odstotka vseh prebivalcev), ki niso neposredno povezani z mednarodno migracijo v Velenje.

Če podatke o priseljenškem statusu prebivalcev povežemo s podatki o izobrazbeni strukturi prebivalstva, lahko ugotovimo razlike med izobrazbeno strukturo potomcev priseljencev z obema staršema priseljencema in njihovih vrstnikov, katerih oba starša nista priseljenca. Kot je razvidno iz tabele 15, je med prvo generacijo potomcev priseljencev z obema staršema priseljencema prve generacije največji delež tistih, ki imajo končano srednješolsko izobrazbo (1.114 ljudi, kar je 62,6 odstotka prve generacije priseljencev z obema staršema priseljencema oziroma 3,9 odstotka celotne populacije prebivalcev, izključeni so otroci, ki so stari do 14 let). Sledijo jim tisti, ki imajo končano največ osnovno šolo (384 ljudi, kar predstavlja 21,6 odstotka priseljencev iste kategorije in 1,4 odstotka vsega prebivalstva nad 15 let). Med prvo generacijo potomcev priseljencev jih ima več kot srednješolsko izobrazbo 260 (kar predstavlja 14,6 odstotka priseljencev iste kategorije in 0,92 odstotka prebivalcev nad 15 let), med njimi jih ima 10 znanstveni magisterij ali doktorat znanosti.

Razmerje v izobrazbeni strukturi prebivalcev, katerih oba starša nista priseljenca, je nekoliko drugačno. Čeprav potomci priseljencev, kjer sta oba starša priseljenca, predstavljajo 6,3 odstotka vseh prebivalcev nad 15 let, prebivalci z obema staršema, ki nista priseljenca, pa 23,7 odstotka (razmerje je torej 1 : 3,7), jih ima med drugimi kar 6,8-krat večji delež več kot srednješolsko izobrazbo. Njihov delež znaša 6,2 odstotka vsega prebivalstva nad 15 let oziroma 26,3 odstotka populacije v isti kategoriji. Med njimi je tudi 81 ljudi z magisterijem ali doktoratom. V nadaljevanju je med prebivalci, katerih oba starša nista priseljenca, delež tistih s srednjo šolo nižji kot pri potomcih priseljencev. Njihov delež predstavlja 13 odstotkov vseh prebivalcev nad 15 let oziroma 55 odstotkov iste kategorije.

Iz podatkov je mogoče razbrati razlike v izobrazbeni strukturi dveh kategorij prebivalstva – med potomci priseljencev z obema staršema priseljencema in prebivalci, katerih noben od staršev ni priseljenec. Upoštevač njihove deleže v celotni populaciji lahko ugotovimo, da je med potomci priseljencev manjši delež visoko izobraženih (z več kot srednjo šolo), ki se prerazporedi predvsem v skupini ljudi s srednješolsko izobrazbo, saj sta deleža tistih z osnovnošolsko izobrazbo, upoštevač njun delež v populaciji, približno ista (1,36 odstotka pri priseljencih in 4,26 pri slovenskem prebivalstvu). Vertikalna mobilnost v najvišjo stopnjo izobrazbe je torej težja za potomce priseljencev z obema staršema priseljencema kot za potomce, katerih starši niso priseljenci. Zaradi nizke starosti otrok tretje generacije priseljencev (velika večina jih je starih manj kot 15 let) še ne moremo ugotoviti, kakšen je dolgoročni, čezgeneracijski trend.

Tabela 14: Prebivalci mestne občine Velenje po statusu mednarodne migracije

	Prva generacija (rojeni v tujini)	Druga generacija, druga starša priseljenca prve generacije	Druga generacija, samo oče/priseljenec prve generacije	Druga generacija, samo mati priseljenca prve generacije	Druga generacija, oba starša priseljenca druge generacije	Tretja generacija, samo oče priseljenca druge generacije	Tretja generacija, samo mati priseljenca druge generacije	Ni priseljenec, oče in mati nista priseljenca	Ni priseljenec, oče ni priseljenec, ni podatka o materi	Ni priseljenec, mati ni priseljenka, ni podatka o očetu	Generacija ni določljiva, ni podatkov o starših
0-14	199	463	339	228	160	199	251	2589	14	91	19
15-29	769	1319	312	356	4	57	66	2935	76	329	54
30-44	1678	450	234	264	0	6	18	2859	285	1058	329
45-59	3377	10	X	X	0	0	0	883	266	1690	2302
60+	902	0	X	X	0	0	0	23	25	300	4898
Skupaj	6925	2242	952	934	164	262	335	9289	666	3468	7602

X = podatek je zakrit zaradi zahtev Statističnega urada RS po zagotavljanju statistične zaupnosti

Vir: SURS (2011/2013). Registrski popis prebivalstva 2011: baza mikropodatkov za občino Velenje.

Tabela 15: Izobrazba prebivalcev občine Velenje po statusu mednarodne migracije

	Prva generacija	Druga generacija, druga starša priseljenca prve generacije	Druga generacija, samo oče priseljenec prve generacije	Druga generacija, samo mati priseljenca prve generacije	Druga generacija, oba starša priseljenca druge generacije	Tretja generacija, samo oče priseljenec druge generacije	Tretja generacija, samo mati priseljenca druge generacije	Ni priseljenec, oče in mati nista priseljenca	Ni priseljenec, oče ni priseljenec, ni podatka o materi	Ni priseljenec, mati ni priseljenka, ni podatka o očetu	Generacija ni določljiva, ni podatkov o starših	SKUPAJ
do 05	2684	384	112	134	4	22	32	1204	92	563	2668	7899
nizja poklicna izobrazba	121	21	X	8	0	0	X	49	6	39	197	447
srednješolska izobrazba	3521	1114	361	422	0	35	40	3685	399	2077	3945	15599
več kot srednješolska znanstveni magisterij, doktorat	400	260	X	142	0	6	X	1762	155	698	773	4342
	10	4	10	6	0	0	0	81	11	37	37	196

X = podatek je zakrit zaradi zahtev Statističnega urada RS po zagotavljanju statistične zaupnosti

Vir: SURS (2011/2013). Registrski popis prebivalstva 2011: baza mikropodatkov za občino Velenje.

Analiza odnosov in kriminalitete v občini Velenje

Že na začetku moramo, da se izognemo oblikovanju ali utrjevanju stereotipov o visoki stopnji kriminalitete v Velenju, spomniti, da je primerjava podatkov policijske statistike o številu vseh obravnavanih kaznivih dejanj s strani policije v slovenskih občinah in sodne statistike o številu obsojenih po stalnem prebivališču po mestnih občinah pokazala, da Velenje po teh podatkih o kriminaliteti ne odstopa od drugih mest. V vseh primerih je statistika pokazala, da lahko občino – upoštevajoč število prebivalcev – med mestnimi občinami uvrstimo v sredino. Ob analizi razmer na področju kriminalitete moramo tako upoštevati te ugotovitve in razumeti, da je analiza kriminalitete v občini Velenje posledica naše izbire občine za podrobnejšo analizo zaradi njenih že omenjenih značilnosti (načrtnega nastanka mesta z industrializacijo in z njo povezanimi migracijami, posledična multikulturna narava in obsežno zaposlovanje tujih delavcev). Z drugimi besedami, Velenja si nismo zbrali za podrobnejšo raziskavo zaradi »alarmantnega stanja na področju kriminalitete« (ali podobne populistične in stereotipne – zgrešene – interpretacije), temveč analiziramo kriminaliteto v mestu, ki smo ga izbrali zaradi opisanih značilnosti, povezanih z migracijami.

Vzor raziskovanja razmer v mestu, odkrivanja odnosov med ljudmi in tudi kriminalitete smo videli v raziskovalnih čikaške sociološke šole (Burgess, 1925/1967; Park, 1925/1967; 1928; Shaw in McKay, 1969). Njihov pristop pri raziskovanju mesta in raziskovalne metode, ki so jih uporabljali, so predstavljale izhodišče za oblikovanje raziskovalnega pristopa za preučevanju razmer v Velenju. Izhodišče smo nato nadgradili z vključitvijo novih raziskovalnih metod, ki smo jih oblikovali na podlagi opisov in razlag raziskovalnih metod, uporabnih za raziskovanje odklonskih pojavov in kaznivih dejanj, ki so jih predstavili Hagan (2003), Noaks in Wincup (2003). Odgovore na navedena raziskovalna vprašanja smo iskali s temi raziskovalnimi metodami:

1. Sekundarno analizo podrobne policijske statistike o obravnavanih kaznivih dejanjih na območju občine Velenje v letih 2008, 2009 in 2010, kjer smo sprejeli razdelitev občine na krajevne skupnosti in mestne četrti. V to analizo smo vključili tudi podrobne mikropodatke o prebivalcih po krajevnih skupnostih in mestnih četrtih (terenski Popis prebivalstva 2002, registrski Popis prebivalstva 2011), za katere smo v teoretičnem delu ugotovili, da vplivajo oziroma prikazujejo razmere v soseski in kriminaliteto. Podatke o ključnih značilnostih prebivalstva oziroma indikatorje razmer v krajevnih skupnostih in mestnih četrtih smo nato obdelali s programom SPSS, s katerim smo opravili analizo razvrščanja

enot v skupine (angl. cluster analysis). Iskali smo skupne značilnosti posameznih krajevnih skupnosti in mestnih četrti, jih razvrstili v skupine in nato pozornost usmerili na značilnosti, povezane s kriminaliteto v posamezni skupini krajevnih skupnosti oziroma mestnih četrti. Podatke o kriminaliteti smo geografsko analizirali in prikazali posamezne sklope pojavnih oblik kriminalitete (nasilniška kriminaliteta, premoženjska kriminaliteta itn.) glede na krajevne skupnosti in mestne četrti, kjer so bila dejanja storjena.

2. V novembru 2012 smo opravili individualne in skupinske intervjuje s 73 ljudmi v Velenju. Izbrali smo jih iz dveh skupin – med predstavniki in zaposlenimi v institucijah, ki se pri svojem delu srečujejo s širšimi skupinami občanov Velenja, in med tistimi, ki delajo s posebej izpostavljenimi skupinami (predstavniki občine Velenje, Centra za socialno delo, Rdečega križa, Zveze prijateljev mladine, Mladinskega centra, osnovne šole, sindikatov, zdravstvenega doma, občinske svetnike, zaposlene v gostinstvu itn.) in neposredno iz vrst prebivalcev občine Velenje.
3. Opravili smo sekundarno analizo gradiv, ki so jih ob izvedbi intervjujev in srečanj z avtorjem dostavili sogovorniki in drugi občani oziroma so avtorja opozorili na njih. Analizirali smo različna poročila, zapisnike sej organov, časopisne članke in vsebino med lokalnim prebivalstvom razširjenega spletnega foruma (www.velenje.com).
4. Raziskovanje smo nadgradili tudi z opazovanjem z udeležbo na terenu, kjer je avtor preživel en mesec v Velenju, se vključeval v družbene dejavnosti, družil z občani itn.

Metode, ki smo jih uporabili, so izbrane tako, da se med seboj dopolnjujejo, nadgrajujejo in omogočajo preverjanje raziskovalnih vprašanj z uporabo različnih pristopov. Dodatno smo metode izbrali in prilagodili glede na njihove možnosti preverjanja teoretičnih ugotovitev, zlasti koncepta povezave kriminalitete in mednarodnih migracij (glej sliko 4). Tako smo na primer *tudi* zaradi sprejemanja razširjenega pogleda na kriminaliteto, ki presega ozke legalistične okvirje, izvedli poglobljene intervjuje. Z njimi smo poleg dodatnega vpogleda v razmere v Velenju zagotovili preverjanje oblik in procesov, ki bi jih lahko po sprejeti razširjeni definiciji opredelili kot kriminaliteto, vendar ne predstavljajo kršitev kazenske zakonodaje. Vsaka od metod skupaj z načinom njene realizacije je podrobneje opisana v nadaljevanju.

Kvantitativna analiza razmer in kriminalitete po krajevnih skupnostih in mestnih četrtih občine Velenje

Za analiziranje razmer v manjših enotah občine Velenje smo se odločili uporabiti razdelitev občine na krajevne skupnosti in mestne četrti. Mestna občina je razdeljena na 19 delov, ki jih sestavlja 16 krajevnih skupnosti (KS) in 3 mestne četrti (MČ) (Mestna občina Velenje, 2012). Uporaba teh manjših delov mesta je omogočala medsebojno primerjavo različnih podatkov, ki jih zbira na eni strani policija – podatki o obravnavanih kaznivih dejanjih v letu 2008, 2009, 2010 (GPU, OKC, 2012) in podatkih, ki jih v popisih zbira Statistični urad RS (terenski Popis prebivalstva 2002 in registrski Popis prebivalstva 2011).

V tabeli 16 prikazujemo število kaznivih dejanj, ki jih je obravnavala policija po letih in po KS oziroma MČ. Baza (prostorskih) podatkov o kriminaliteti v Sloveniji (GPU, OKC, 2012) je vsebovala natančne podatke o obravnavanih kaznivih dejanjih v občini Velenje. V njih je zapisana tudi lokacija kraja storitve kaznivega dejanja. S podatkom o tej lokaciji smo z uporabo programa za analizo geografskih informacijskih sistemov (ArcGIS) kazniva dejanja razdelili po KS in MČ. Žal so bili podatki o geografskih lokacijah kaznivih dejanj pomanjkljivi – za večino kaznivih dejanj je bila sicer določena točna geografska lokacija (geografska širina in dolžina), za nekatere je bil zapisan podatek o ulici in hišni številki ali naselju, kjer je bilo storjeno dejanje, za majhen del kaznivih dejanj iz dostopnih podatkov ni bilo mogoče razbrati lokacije kaznivega dejanja.

V letu 2008 je bila v bazi podatkov zapisana natančna geografska lokacija (geografska širina in dolžina) za 1.046 kaznivih dejanj od 1.428 (73,2 odstotka), v letu 2009 1.402 od 1.615 (86,8 odstotka), v letu 2010 1.247 od 1.362 (91,6 odstotka). Kakovost podatkov se je z leti sicer izboljšala, vendar je kljub temu v treh letih iz analize izpadlo 710 kaznivih dejanj oziroma 16,1 odstotka vseh. Upoštevajoč že opisane pomanjkljivosti policijske statistike bi takšen izpad lahko ogrozil veljavnost raziskave. Za odpravo te napake smo celotno bazo podrobnih značilnosti kaznivih dejanj, storjenih v občini Velenje, še »ročno« preverili. Pri vseh kaznivih dejanjih, ki niso imela natančnih geografskih koordinat, smo prek podatkov o ulici in hišni številki oziroma v nekaj primerih prek podatka o naselju, kjer je bilo storjeno dejanje, na zemljevidu KS in MČ občine Velenje »ročno« odčitali, v kateri KS oziroma MČ je bilo storjeno dejanje. Kakovost podatkov se je s tem bistveno izboljšala. Izpad smo zmanjšali s 16,1 odstotka na le 0,32 odstotka vseh obravnavanih kaznivih dejanj (izpadlo je le 14 kaznivih dejanj). Kljub dodatnemu preverjanju za teh 14 dejanj iz vseh dostopnih podatkov

ni bilo mogoče določiti KS oziroma MČ, kjer je bilo storjeno dejanje. V vseh nadaljnjih izračunih in analizah policijske statistike o obravnavanih kaznivih dejanjih po KS in MČ Velenja so uporabljeni dopolnjeni statistični podatki, izjema so le zemljevidi, v katerih so izrisana zgolj kazniva dejanja, za katera smo imeli natančne geografske lokacije. Za vsako krajevno skupnost smo tudi izračunali količnik celotne kriminalitete, kjer smo uporabili to formulo:

$$\text{Količnik celotne kriminalitete v KS oz. MČ} = \frac{\text{Število vseh obravnavanih kaznivih dejanj v KS oz. MČ v obdobju 2008–2010}}{\text{Število prebivalcev KS oz. MČ}} \times 1000 : 3$$

Izračun torej vključuje seštevek vseh kaznivih dejanj, ki jih je v letih 2008, 2009, 2010¹⁵⁰ v posamezni KS oziroma MČ obravnavala policija, to vrednost nato delimo s celotnim številom prebivalcev, da omogočimo primerjavo KS in MČ z različnim številom prebivalcev, kar lahko vpliva tudi na večje število kršitev. Vrednost nato pomnožimo s tisoč, kar zagotovi primerjavo koeficienta na tisoč prebivalcev. Da dobimo vrednost količnika na leto (v izračunu smo namreč uporabili vsoto kaznivih dejanj v treh letih), moramo rezultat deliti s tri. Količnik kriminalitete nam torej pove število obravnavanih kaznivih dejanj v KS oziroma MČ na 1000 prebivalcev na leto.

Iz tabele 16 je razvidno, da je bilo vsako leto največ kaznivih dejanj obravnavanih v MČ Desni breg, sledijo MČ Levi breg – zahod, KS Staro Velenje in Gorica. Najmanj kaznivih dejanj je obravnavanih v obmestnih KS Cirkovce, Plešivec in Kavče. Če poleg števila obravnavanih kaznivih dejanj podatke uravnotežimo glede na število prebivalcev posamezne KS oziroma MČ – torej se osredotočimo na količnik kriminalitete –, lahko ugotovimo, da so razmere nekoliko drugačne. Najvišji količnik kriminalitete ima KS Staro Velenje, kjer je v primerjavi z MČ Levi breg zahod na 1000 prebivalcev na leto obravnavanih kar za 42 odstotkov več kaznivih dejanj.

150 Uporabili smo podrobne podatke policije (GPU, OKC, 2012), razdeljene po občinah. Popolni podatki so bili dostopni za leta 2008, 2009 in 2010. Opozoriti velja, da se ti podatki nekoliko razlikujejo od tistih, ki jih je občini Velenje oziroma Sosvetu za izboljšanje varnosti občanov posredovala Policijska postaja Velenje (2011). Ta navaja, da je v letu 2008 obravnavala 1.141, v letu 2009 pa 1.100 kaznivih dejanj. Število obravnavanih kaznivih dejanj, predstavljeno v tabeli 14, se razlikuje zaradi več dejavnikov: kazniva dejanja v občini Velenje so poleg policistov Policijske postaje Velenje obravnavali tudi drugi oddelki in službe znotraj Policije (npr. Policijska postaja Celje, Sektor kriminalistične policije Policijske uprave Celje, Slovenj Gradec, Maribor, Uprava kriminalistične policije idr.). Dodatno se podatki razlikujejo zaradi poznejše prekategorizacije dejanja, ki jo lahko opravijo policisti med preiskovanjem kaznivega dejanja.

Tabela 16: Število obravnavanih KD po krajevnih in četrtnih skupnostih kraja storitve KD

	Število vseh KD po KS/MČ 2008*	Število vseh KD po KS/MČ 2009*	Število vseh KD po KS/MČ 2010*	SKUPNO 2008–2010	Količnik kriminalitete KS/MČ
Bevče	9 (8)	7 (3)	8 (5)	24	24,8
Čirkovce	3 (0)	3 (0)	3 (1)	9	13,0
Gorica	143 (7)	157 (2)	114 (1)	414	31,9
Konovo	66 (18)	56 (5)	45 (2)	167	37,1
Paka pri Velenju	12 (10)	22 (8)	17 (4)	51	22,4
Pesje	40 (3)	55 (9)	28 (0)	123	32,5
Plešivec	3 (3)	3 (1)	5 (0)	11	8,8
Staro Velenje	127 (49)	149 (23)	223 (9)	499	134,9
Stara vas	113 (61)	108 (28)	115 (8)	336	91,7
Šalek	67 (12)	82 (20)	50 (0)	199	62,2
Šentilj	3 (0)	9 (2)	11 (0)	23	7,1
Škale – Hrastovec	38 (23)	42 (19)	13 (1)	93	24,5
Šmartno	26 (12)	44 (3)	51 (0)	121	27,8
Vinska gora	72 (37)	52 (12)	43 (3)	167	31,8
Kavče	6 (4)	5 (0)	7 (0)	18	12,5
Podkraj	10 (3)	18 (4)	4 (0)	32	13,4
Desni breg	337 (89)	385 (36)	293 (8)	1015	53,9
Levi breg zahod	261 (42)	307 (28)	244 (67)	812	73,9
Levi breg vzhod	91 (0)	104 (3)	82 (0)	277	33,7
Skupaj geografsko lociranih Računalniško locirani (vrisani v zemljevide)	1404	1608	1356	4368	
Ročno locirani (vključeni v statistiko, ne v zemljevide)	1046	1402	1247	3695	
	381	206	109	696	
Neznano (ni ulice oz. drugih podatkov o geolokaciji storitve KD)	1	7	6	14	
Število vseh KD v M0 Velenje	1428	1615	1362	4405	

* število v oklepaju predstavlja število kaznivih dejanj po posamezni KS oz. MČ, za katere ni bilo natančnih geografskih podatkov in smo lokacijo KS oz. MČ odčitali »ročno«

Vir: GPU, OKC (2012). Prostorski podatki o kriminaliteti v Sloveniji.

Ob teh interpretacijah in na splošno ob analiziranju razmer v posamezni KS oziroma MČ moramo opozoriti, da takšna analiza prikazuje zgolj razmere v tem delu občine, ne moremo pa sklepati, da je kriminaliteta, ki jo analiziramo,

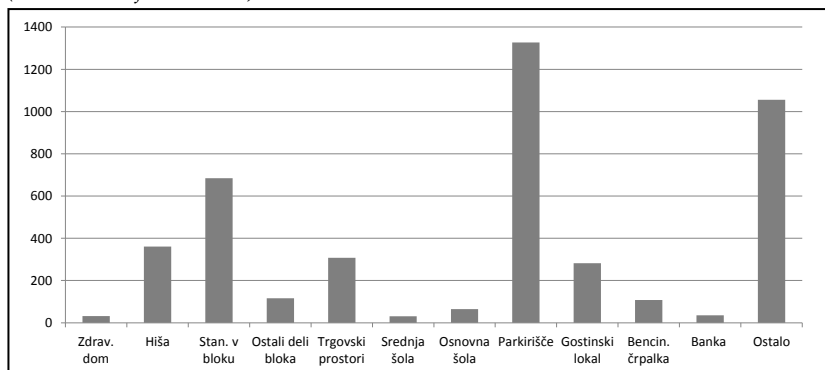
vezana izključno na prebivalce posameznih KS in MČ. Povedano drugače, analiza odkriva značilnosti kriminalitete (kaznivih dejanj) v posameznem delu občine, kjer je razumljivo, da več prebivalcev (praviloma) pomeni več obravnavanih kaznivih dejanj. Vendar ob tem ne moremo sklepati, da so ljudje, ki storijo ta dejanja, prebivalci delov mesta, kjer so storjena ta dejanja. Policijska statistika je namreč vezana na kraj storitve kaznivega dejanja in ne na prebivališče storilcev, ki so lahko celo neznan. Na porast količnika kriminalitete vpliva tudi manjše število prebivalcev v določeni KS oziroma MČ, v kateri je obravnavanih sorazmerno veliko število kaznivih dejanj – še vedno pa ne smemo trditi, da kazniva dejanja storijo samo prebivalci teh delov. Če primerjamo podatke iz tabele 16 z demografskimi podatki v tabeli 18, lahko ugotovimo, da je v visok količnik kriminalitete v KS Staro Velenje v primerjavi z drugimi KS in MČ, ki imajo celo večje število obravnavanih kaznivih dejanj, višji predvsem zaradi majhnega števila prebivalcev v tej KS, vendar relativno visokega števila kaznivih dejanj. Tam živi 3,9 odstotka prebivalcev občine (1.233 prebivalcev), kaznivih dejanj pa je več kot v veliko bolj številčni KS Gorica. V MČ Desni breg je bilo v analiziranem obdobju sicer obravnavanih 1.015 kaznivih dejanj, vendar v tem delu občine živi 6.274 prebivalcev (SURS, 2011/2013), kar predstavlja 19,7 odstotka vsega prebivalstva. Znatno večje število prebivalcev vpliva na zmanjšanje vrednosti količnika kriminalitete.

Poleg večjega števila prebivalcev, katerega vpliv na policijsko statistiko lahko vsaj delno odpravimo s primerjanjem količnika kriminalitete, vplivajo na povečanje števila obravnavanih kaznivih dejanj tudi posebne oblike infrastrukture in objekti v posameznih delih mesta. Tako je v tistem delu mesta, kjer so nočni lokali, razumljivo pričakovati več kršitev javnega reda in miru, pretepe, telesne poškodbe itn. V gosto poseljenem urbanem območju z velikimi parkirišči je podobno razumljivo obravnavano več poškodovanj tujeja premoženja, vlomov v avtomobile itn. kot v okoliških ruralnih naseljih. Navedene ugotovitve potrjuje tudi Poročilo o delu Policijske postaje Velenje na območju občine Velenje v letu 2010, kjer je zapisano (Policijska postaja Velenje, 2011), da

Največ vlomov je bilo izvršenih v gostinske lokale in trgovine. Storilci so večinoma odtujevali cigarete in pijačo. Od hujših vlomov izstopajo kazniva dejanja vlomov v stanovanja, ki so bila izvršena predvsem v poletnih mesecih. Nadalje izstopa vlom v podjetje Birt, kjer je bila z odtujitvijo opreme povzročena večja premoženjske škoda, ter vlom v bančni avtomat na bencinskem servisu OMW na Partizanski cesti v Velenju. /.../ Uspešno je bil preiskan tudi vlom v trgovino Mercator Tehnika, ki je bil izvršen decembra 2010.

Da je specifična infrastruktura, ki je povezana zlasti z urbanim načinom življenja in večjo koncentracijo ljudi na manjšem prostoru, povezana z obravnavanimi kaznivimi dejanji, lahko razberemo tudi iz grafa 7. Podatki kažejo, da je velika večina kaznivih dejanj storjenih na parkiriščih. V obdobju 2008–2010 je bilo kar 1.327 kaznivih dejanj oziroma 30,1 odstotka vseh obravnavanih kaznivih dejanj storjenih na parkiriščih. Iz podrobnih podatkov je razvidno, da največji delež teh dejanj vključuje premoženjsko kriminaliteto, kot so tatvine, velike tatvine, poškodovanje tuje lastnine in tudi različne oblike nasilja, telesnih poškodb in kriminalitete, povezane s prepovedanimi drogami. Izpostavljenost parkirišč kot mesta potencialne premoženjske viktimizacije ni presenečenje. Kot je zapisal Garland (2001: 91), je prav razširjenost avtomobilov sicer omogočila veliko stopnjo osebne mobilnosti, vendar sočasno zagotovila »zelo privlačne tarče, ki so cel dan in noč dostopne na vsaki ulici mesta, pogosto popolnoma nenadzorovane.« Analiza kaže, da Velenje pri tem ni izjema. Na drugem mestu po kraju storitve obravnavanih kaznivih dejanjih so stanovanjski objekti – bloki in hiše, kjer so obravnavana najrazličnejša kazniva dejanja od tatvin, poškodovanja tuje lastnine, nasilja v družini, vlomov itd. Približno sedem odstotkov vseh obravnavanih kaznivih dejanj je storjenih v trgovskih prostorih (samopostrežnih trgovinah in veleblagovnicah), kjer so na prvem mestu tatvine, goljufije, poškodovanja tujih predmetov. Podobno velja za bencinske črpalke. Med izpostavljenimi so tudi gostinski lokali, kjer so bile najpogosteje obravnavane tatvine, kazniva dejanja, povezana z nasiljem in poškodovanjem tuje lastnine.

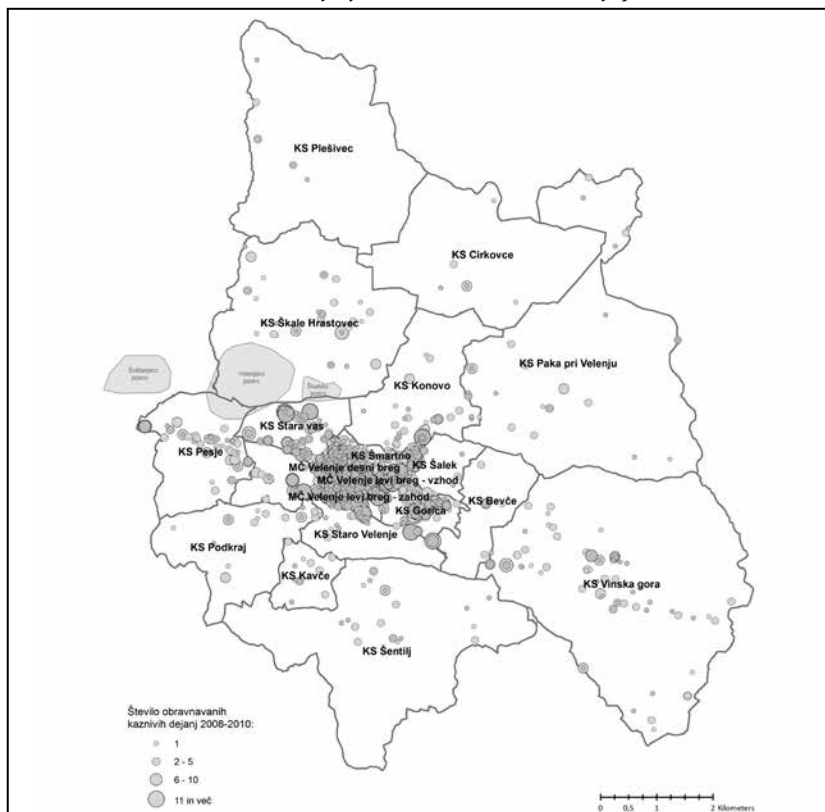
Graf 6: Obravnavana kazniva dejanja v občini Velenje po kraju storitve kaznivega dejanja (triletno obdobje 2008–2010)

Vir: podatki o kraju storitve kaznivega dejanja: GPU, OKC (2012). Prostorski podatki o kriminaliteti v Sloveniji (graf naša izdelava)

Glede na kraj storitve kaznivega dejanja so izpostavljeni tudi nekateri javni objekti, v katerih je večje število ljudi. Nazorni predstavniki te kategorije so zdravstveni dom, srednje šole in osnovne šole. Kazniva dejanja, ki so bila storjena v teh prostorih, so prav tako v veliki večini povezana s premoženjsko kriminaliteto, natančneje tatvinami. Ob analiziranju podatkov, prikazanih v grafu 6, moramo upoštevati, da so podatki prikazani kumulativno za obdobje treh let. Če njihove vrednosti razporedimo skozi to časovno obdobje, se slika kaznivih dejanj nekoliko spremeni. Iz statistike je tako razvidno, da je na primer obravnavano manj kot eno kaznivo dejanje tatvine na mesec, storjeno v zdravstvenem domu, srednji šoli ali banki.

Slika 5: Vsa obravnavana kazniva dejanja (2008–2010) v občini Velenje po KS in MČ

Vir: podatki o obravnavanih kaznivih dejanjih za leta 2008, 2009, 2010: GPU, OKC (2012). Prostorski podatki o kriminaliteti v Sloveniji (zemljevid naša izdelava).

Povezava med kaznivimi dejanji in urbanim središčem mesta je nazorno razvidna tudi iz geografskega prikaza vseh obravnavanih kaznivih dejanj v občini Velenje. Na sliki 5 so prikazana vsa obravnavana kazniva dejanja, za katera so bili dostopni podatki o njihovi natančni geografski lokaciji – kot smo že opisali, je za triletno obdobje 2008–2010 vrisanih 83,9 odstotka vseh obravnavanih kaznivih dejanj (izpad je 16,1 odstotka). Zemljevid nazorno pokaže, da je največja koncentracija kaznivih dejanj v središču občine Velenje – v MČ Desni breg, Levi breg – zahod, Levi breg – vzhod, Staro Velenje, med njih pa lahko vključimo tudi KS Gorica, ki je sicer malce odmaknjena iz središča mesta. Skupno je v teh petih KS oziroma MČ obravnavanih 68,5 odstotka vseh kaznivih dejanj v občini Velenje.

Podrobnejša razčlenitev posameznih izbranih kaznivih dejanj po KS in MČ za *triletno obdobje* je prikazana v tabeli 16. Izbrana kazniva dejanja skupaj obsegajo 3.763 obravnavanih kaznivih dejanj v odboju 2008–2010 oziroma 85,4 odstotka vseh obravnavanih kaznivih dejanj v občini Velenje. Iz podrobnih podatkov lahko vidimo, da prevladuje premoženjska kriminaliteta. Največ je bilo namreč tatvin in poškodovanja tuje lastnine. Primerjava teh podatkov s podatki iz Poročil o delu Policije za leto 2010, 2009 in 2008 (Policija, 2009; 2010; 2011) kaže, da so tatvine in velike tatvine v občini Velenje zavzemale 1,41 odstotka obravnav teh kaznivih dejanj v istem obdobju na ravni vse Slovenije. V primeru poškodovanja tujih predmetov je delež Velenja 5,64 odstotka celotnega števila na ravni Slovenije. Med vsemi obravnavanimi kaznivimi dejanji odvzema motornega vozila v Sloveniji jih je bilo le 0,35 odstotka v občini Velenje.

Kot smo že predhodno opozorili, je primarna težava policijske statistike njena velika odvisnost od prijavljanja in odkrivanja kaznivih dejanj. Če ob tem upoštevamo Meškovo (1998: 172) ugotovitev, da so najbolj pogosto prijavljena kazniva dejanja umor, tatvina motornega vozila, rop in medosebno nasilje, potem lahko o kriminaliteti v celotni občini Velenje sklenemo, da je ta na razmeroma nizki stopnji – vsaj upoštevajoč najhujše oblike t. i. klasične kriminalitete v analiziranem obdobju. V letih 2008–2010 je bil obravnavan en sam umor, ki se je zgodil med pretepom mladostnikov na parkirišču pred Rdečo dvorano (MČ Levi breg – zahod). Devet ropov v Velenju v triletnem obdobju predstavlja 0,68 odstotka obravnavanih ropov v Sloveniji v istem časovnem obdobju. Med njimi so bili štirje storjeni na ulici, dva v stanovanju, dva v gostinskem lokalu, v enem primeru pa je šlo za rop kioska. Število umorov, ropov, tatvin osebnih vozil in roparskih tatvin je v primerjavi z vso Slovenijo nizko. Nekoliko izstopajo poškodovanja tuje stvari, ogrožanje varnosti (2,95 odstotka vseh primerov v Sloveniji) in hude telesne poškodbe (2,85 odstotka

vseh primerov v Sloveniji). V analiziranem obdobju ni bilo v Velenju obravnavano nobeno kaznivo dejanje posebno hude telesne poškodbe. Dodatno pozornost velja nameniti primerom nasilja v družini. Inkrimiacijo tega dejanja kot samostojno kaznivo dejanje je uvedel šele 191. člen Kazenskega zakonika KZ-1 (Ur. list RS, 55/2008), ki je začel veljati 1. novembra 2008 – pred tem pa je bilo to dejanje najpogosteje obravnavano kot kaznivo dejanje nasilništvo –, zato je smiselno primerjati le leti 2009 in 2010. V tem obdobju je bilo v občini Velenje obravnavanih 209 kaznivih dejanj nasilja v družini, kar predstavlja 4,33 odstotka obravnave vseh teh kaznivih dejanj v Sloveniji v teh dveh letih.

Glede na statistične podatke o pojavnih oblikah kriminalitete v Velenju lahko ocenimo, da ta predstavlja relativno stabilno podobo varnosti v občini, zlasti če imamo ob tem v spominu Durkheimovo (1895/1982: 99) ugotovitev, da je kriminaliteta normalen pojav in da ne more obstajati družba, kjer ne bi bilo kriminalitete. Predstavljeno podobo o razmerah v Velenju pa povsem spremeni vključitev nekonvencionalne kriminalitete, zlasti različnih oblik kršitev pravic delavcev. Tudi če ostanemo v okvirjih ozkega legalističnega pogleda na kriminaliteto, torej v okviru kaznivih dejanj, povezanih s kršitvami delavskih pravic, lahko vidimo, da je bilo v obdobju 2008–2010 obravnavanih 47 kaznivih dejanj kršitve temeljnih pravic delavcev, vezanih zlasti na gradbeni sektor (leta 2008 in 2009 je bilo 7 in leta 2010 30 takšnih dejanj) (GPU, OKC, 2012). Dodatno preseganje legalističnega okvirja pokaže še številne druge oblike kriminalitete, ki jih opisujemo v nadaljevanju. Ob tem ne gre prezreti, da tega popačenja podobe občine ne moremo in ne smemo pripisati širši skupnosti občanov Velenja, temveč celo obratno – številni so se in se še vedno zgražajo nad njimi, dodatno pa so se ob teh oblikah kriminalitete nad delavci angažirali pri pomoči žrtvam takšnih dejanj (več o sistemskih in množičnih kršitvah delavskih pravic in dejavnostih lokalne skupnosti v analizi intervjujev).

V teoretičnem delu smo pokazali, da obstajajo različne predpostavke o povezavi med kriminaliteto, razmerami v skupnosti, priseljevanjem, delovanjem formalnih in neformalnih mehanizmov družbenega nadzorstva. Goli podatki o kriminaliteti po posameznih KS in MČ nam povedo zelo malo o značilnostih teh skupnosti, zato jih dopolnjujemo s ključnimi podatki, ki jih lahko povežemo s teoretičnimi izhodišči in so hkrati tudi dostopni na ravni KS in ČS občine Velenje. V tabeli 18 predstavljamo *ključne sociodemografske značilnosti o posameznih KS in MČ*. Osredotočamo se na število prebivalcev in gostoto poseljenosti, za katero smo pokazali, da je povezana s številom kaznivih dejanj. Ta podatka nakazujeta tudi stopnjo urbaniziranosti določenega območja (seveda nista edini merili), ki je povezana s številom kaznivih dejanj.

Tabela 17: Obravnavana kazniva dejanja po vrsti kaznivega dejanja in krajevni skupnosti (tri-letno obdobje 2008–2010)

	Tatvina	Velika tatvina	Odvzem motornega vozila	Poškodovanje tuje stvari	Goljufija*	Rop	Nasliništvo	Nasilje v družini	Lahka telesna poškodba	Huda telesna poškodba	Ogrožanje varnosti	Izsiljevanje	Posilstvo	Spolno nasilje	Droge**
Bevče	3	2	0	3	1	0	2	2	0	0	7	0	0	1	0
Cirkovce	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	2	0	0	0	0
Gorica	120	36	0	103	15	0	6	18	6	1	38	1	0	0	4
Konovo	93	9	0	29	6	0	0	5	3	0	7	0	0	0	2
Paka pri Velenju	18	2	1	7	3	0	0	4	3	0	7	0	0	0	1
Pesje	44	9	0	16	1	1	1	13	2	2	8	0	0	0	2
Plešivec	4	0	0	2	0	0	0	0	1	0	2	1	0	0	1
Staro Velenje	197	29	1	59	28	2	3	5	15	2	32	0	0	1	7
Stara vas	132	42	1	57	11	1	3	8	14	2	12	1	0	0	8
Šalek	70	14	0	52	7	0	1	19	3	1	15	1	0	0	1
Šentilj	8	1	0	3	0	0	0	1	0	0	4	0	0	1	0
Škale – Hrastovec	25	14	0	21	2	0	2	8	3	0	6	0	0	0	1
Šmartno	47	14	1	20	2	0	2	5	3	0	7	0	1	1	3
Vinska gora	53	12	0	30	5	0	2	10	7	1	30	0	0	0	2
Kavče	4	2	0	1	0	0	0	2	0	0	6	0	0	0	1
Podkraj	13	1	0	2	1	0	2	5	1	0	2	0	0	0	0
Desni breg	324	73	1	209	40	2	19	59	24	4	69	8	3	0	60
Levi breg zahod	236	74	1	222	25	3	16	18	37	4	40	2	0	0	21
Levi breg vzhod	73	31	0	49	6	0	3	32	3	0	24	1	0	0	5
Občina Velenje	1464	366	6	886	153	9	63	214	126	17	318	15	4	4	119

* podatki za kazniva dejanja goljufije združujejo vse oblike kaznivega dejanja goljufija (npr. goljufija, poslovna goljufija, splošna goljufija)

** podatki za kazniva dejanja »droge« vključujejo seštevek obravnavanih kaznivih dejanj neupravičene proizvodnje in prometa s prepovedanimi drogami in kaznivih dejanj omogočanja uživanja prepovedanih drog

Vir: GPU, OKC (2012). Prostorski podatki o kriminaliteti v Sloveniji (naša razvrstitev po KS in MČ)

Kot smo tudi že pokazali, je kriminaliteta povezana tako s spolom in starostjo – med žrtvami in storilci kaznivih dejanj je največ mladih moških, zato prikazujemo podatek o številu prebivalcev moškega spola v starosti 15–35 let. Analiziranje tega podatka skupaj s podatkom o številu mladih potomcev priseljencev, katerih starši so rojeni v tujini, potrjujejo tudi ugotovitve teorije delikventnih subkultur. Prav mladi fantje naj bi v največji meri razvijali odklonske vzorce vedenja. Podatek o številu priseljencev in njihovih potomcev uporabljamo za preverjanje ugotovitev teorije kulturnega konflikta.

Kot indikator socialnih razmer v skupnosti (teorija različnih priložnosti, teorija anomije, teorija družbene dezorganizacije) smo uporabili število brezposelnih, prejemnike socialnih transferjev in število nadpovprečno izobraženih. Žal je podatek o številu zaprtih v posamezni krajevni skupnosti razmeroma star (pridobljen je s terenskim popisom prebivalstva leta 2002), vendar ga kljub temu vključujemo v nadaljnjo analizo. Kot ugotavljajo različne teorije (teorija različnih druženj, teorija delikventne subkulture in teorija družbene dezorganizacije), so »kriminalni vzorniki« ključnega pomena pri uvajanju mlajših fantov v odklonska dejanja. Občina Velenje je imela leta 2002 (Popis prebivalstva 2002, SURS 2002/2013) 14 zapornikov, kar jo s 44 zaporniki na 100.000 prebivalcev uvršča pod slovensko povprečje, ki je znašalo leta 2002 55,3 zapornika na 100.000 prebivalcev (izračunano na podlagi podatkov UIKS, 2003 in SURS 2002/2013). Podrobnejši podatki kažejo, da so bili vsi zaporniki iz občine Velenje moškega spola, stari od 21 do 57 let, štirje rojeni v republikah nekdanje skupne države, deset v Sloveniji. Sedem jih je kot materni jezik navedlo slovenščino, štirje jezike srbohrvaškega jezikovnega kompleksa, pri dveh je materni jezik neznan. Izobrazbena struktura zapornikov je segala vse od osnovnošolske do univerzitetne izobrazbe, prevladovala pa je srednja poklicna izobrazba, ki jo je imelo osem zapornikov (SURS 2002/2013). Vse omenjene dejavnike in značilnosti smo uporabili kot izhodiščne spremenljivke za razvrščanje enot (KS in MČ) v skupine. Metodo in potek podrobneje opisujemo v nadaljevanju.

Razvrstitev krajevnih skupnosti in mestnih četrti občine Velenje v skupine

Pogled na policijsko statistiko kriminalitete (število obravnavanih kaznivih dejanj) in demografske značilnosti KS in MČ občine Velenje nas hitro vodi v sklep, da imajo nekateri deli občine Velenje skupne značilnosti. Ugotovimo lahko, da je število obravnavanih kaznivih dejanj višje v tistih KS in MČ, ki imajo najvišjo gostoto prebivalstva. To so tudi deli občine, v katerih prebiva največji delež prebivalcev občine, posledično je razumljivo v teh delih tudi največje število moških v starosti 15–35 let. Na drugi strani

je za okoliške KS značilno manjše število prebivalcev, manjša gostota posejlosti itn. Da se izognemo možnim napakam, ki bi jih prineslo preprosto razvrščanje KS in MČ v skupine »na pamet in po občutku«, smo se odločili uporabiti *statistično metodo razvrščanja enot v skupine*. Kot navajajo raziskovalci (npr. Mooi, Sarstedt, 2011; Šifrer, Bren, 2011; Tan, Steinbach, Kumar, 2006), je ta metoda uporabna za identificiranje in razdelitev enot (v našem primeru KS in MČ) v skupine, ki so »znotraj homogene, na zunaj heterogene« (Šifrer, Bren, 2011: 73). S to metodo bomo torej razvrstili KS in MČ v skupine, ki bodo imele skupne lastnosti in se bodo po njih razlikovale od KS in MČ v drugih skupinah. Povedano drugače, namesto našega »na pamet« razvrščanja KS in MČ v skupine po njihovih skupnih značilnostih bomo to opravili na podlagi statističnih izračunov in s statističnim programom za obdelavo podatkov (SPSS).

Za izhodišče razvrščanja v skupine smo se odločili uporabiti podatke, predstavljene v tabeli 18. Mooi in Sarstedt (2011: 242) opozarjata, da je treba pri izbiri spremenljivk paziti na njihovo kolinearnost (neprimerne so spremenljivke z vrednostjo medsebojne korelacije nad 0,9), zato smo za spremenljivke najprej preverili njihovo korelacijo. Pred izračunom korelacije smo za vse spremenljivke preverili normalnost porazdelitve. Koeficienta sploščenosti in asimetričnosti sta v vseh primerih zavzela vrednosti od -3 do 3, kar potrjuje normalno porazdelitev spremenljivk (Šifrer, Bren, 2011: 44) in omogoča izračun Pearsonovega koeficienta korelacije. Ta nam je pokazal, da obstaja med nekaterimi spremenljivkami visoka stopnja korelacije (npr. korelacija med spremenljivkama prebivalci in moški 15–35 let je $\rho = 0,975$; prebivalci in priseljenci $\rho = 0,940$; prebivalci in potomci priseljencev $\rho = 0,916$; prebivalci in prejemniki socialnih transferjev $\rho = 0,970$ itn). Na podlagi izračunanih vrednosti smo spremenljivke, med katerimi obstaja visoka korelacija, izključili, vendar še vedno skušali ohraniti spremenljivke, ki merijo »sorodno naravo pojavov«. Tako smo na primer izključili spremenljivko priseljenci, ohranili pa smo spremenljivko potomci priseljencev v starosti 15–35 let (njuna medsebojna korelacija je bila $\rho = 0,969$). Na ta način smo oblikovali model vključenih spremenljivk, ki nimajo vrednosti korelacije višje od 0,9. Vrednosti korelacij za spremenljivke, ki jih bomo uporabili pri razdelitvi v skupine, predstavljamo v tabeli 19.

Ob prikazanih vrednostih moramo opozoriti, da so izračuni korelacij narejeni z namenom oblikovanja modela – izbora ustreznih spremenljivk – za razvrščanje v KS in MČ v skupine in ne za prikaz povezave (korelacije) med spremenljivkami.

Tabela 18: Kazalci sociodemografskih značilnosti KS in MČ občine Velenje*

	Prehivalci	Gostota poseljenosti	Moški (15-35 let)	Priseljenci (delež)	Prva generacija potomcev priseljencev	Prva generacija potomcev priseljencev (15-35 let)	Brezposelni	Prejemniki socialnih transferjev	Več kot srednješol. izobrazba	Število zapornikov	Količnik kriminal.
Bevče	322	149,1	57	62 (19,3)	7	6	18	6	28	0	24,8
Kavče	479	416,6	69	32 (4,5)	6		23	14	63	0	12,5
Čirkovce	231	32,2	30			0	10	6	10	0	13
Gorica	4326	4182,2	669	1015 (23,5)	373	277	297	88	744	0	31,9
Konovo	1502	389,2	208	86 (5,7)	36	17	77	35	245	0	37,1
Paka pri Velenju	760	59,8	112	48 (6,3)	5	4	46	26	49	0	22,4
Pesje	1261	397,1	184	159 (12,6)	16	13	72	25	153	0	32,5
Plešivec	418	46	64	15 (3,6)	6	6	24	10	38	0	8,8
Stano Velenje	1233	394,6	203	349 (28,3)	55	23	89	23	161	0	134,9
Stara vas	1221	768,9	165	380 (31,1)	44	32	223	18	191	0	91,7
Šalek	1067	1022,7	366	565 (53)	251	206	186	47	263		62,2
Šentluj	1083	111,3	144	18 (1,7)	8	4	46	34	148		7,1
Šmartno	1451	3389,8	189	126 (8,7)	32	22	73	29	310	3	27,8
Vinska gora	1750	118,7	249	76 (4,3)	23	16	85	57	228		31,8
Škale - Hrastovec	1263	149,3	190	144 (11,4)	11	9	68	34	151		24,5
Podkraj	794	228	106	79 (9,9)			37	10	135	3	13,4
Levi breg - vrhod	2741	22093,1	485	925 (33,7)	395	330	224	60	335		33,7
Desni breg	6274	13367,1	926	1881 (30)	642	463	494	163	646	5	53,9
Levi breg - zahod	3661	9837,3	548	965 (33,7)	332	254	235	88	444	3	73,9
Občina Velenje	31837	381,3	4964	6925 (21,6)	2242	1682	2327	773	4342	14	46,1

Vir: podatki o številu prebivalcev, moških, priseljencev (rojeni v tujini), prva generacija potomcev priseljencev z obema staršema, rojenima v tujini, brezposelnih (brezposelni, že zaposleni in brezposelni iskalci prve zaposlitve), prejemnikov socialnih transferjev, izobrazbi (SURS, 2011/2013). Podatki o številu zapornikov (SURS, 2002/2013). Količnik kriminalitete (GPU, OKC, 2012 in SURS, 2011/2013 – nas izračun).

* Podatki v tabeli so prikazani tako, da so pri nekaterih krojevnikih skupnostih oziroma mestnih četrtih združena posamezna polja in podatki. Takšen prikaz je posledica zahtev Statističnega urada RS za zagotavljanje statistične zaupnosti podatkov.

Pomembno je, da se podatkov iz tabele 19 ne razume ali zlorabi kot prikaz korelacij na ravni posameznikov, saj odražajo korelacije (in še to zgolj bivariantne) na ravni KS in MČ. Napačno je razlagati na primer, da obstaja med potomci priseljencev v starosti 15–35 let in prejemniki socialnih transferjev zelo visoka korelacija ($\rho = 0,892$). Podatki v tabeli povedo le, da je med številom potomcev priseljencev po KS in MČ in številom socialnih transferjev po KS in MČ visoka stopnja korelacije. Enako velja tudi za korelacije med vsemi drugimi spremenljivkami.

Tabela 19: Spremenljivke za razdelitev KS/MČ Velenja v skupine in Pearsonov koeficient korelacije

	Gostota poseljenosti	Prva generac. potomcev priseljencev (15–35 let)	Prejemniki socialnih transferjev	Več kot srednješolska izobrazba	Število zapornikov	KD 2008–2010
Gostota poseljenosti	1	0,828	0,646	0,578	0,689	0,586
Prva generacija potomcev priseljencev (15–35 let)	0,828	1	0,892	0,837	0,787	0,792
Prejemniki socialnih transferjev	0,646	0,892	1	0,875	0,870	0,853
Več kot srednješolska izobrazba	0,57	0,837	0,875	1	0,568	0,761
Število zapornikov	0,689	0,787	0,870	0,588	1	0,788
KD 2008–2010	0,832	0,862	0,778	0,722	0,788	1

Na podlagi izbranih spremenljivk smo opravili razvrščanje enot v skupine. Pri tem smo sledili priporočilom Mooia in Sarstedta (2011: 263) ter Šifrerja in Brena (2011: 76) in zaradi majhnega števila enot (skupno število KS in MČ v Velenju je 19) uporabili *hierarhično metodo razvrščanja*. Znotraj hierarhične metode smo med možnimi načini določanja različnosti med enotami izbrali Wardovo metodo (za interval meritve smo izbrali kvadratno vrednost evklidske razdalje). Ta ustvarja skupine tako, da so enote znotraj skupin najbolj homogene. Za izračun uporabi vsoto kvadratov različnosti med enotami skupine in jih oblikuje tako, da je skupna vsota kvadratov za vse skupine čim manjša. Razvrstitev poteka tako, da je znotraj skupine najmanjša možnost variance (ibid.: 75). V nadaljevanju smo po priporočilih

Mooia in Sarstedta (2011) z izrisom dendrograma in dodatno izdelavo črtnega grafa¹⁵¹ skušali določiti najprimernejše število skupin. Oba grafa sta pokazala, da je najustreznejša razdelitev KS in MČ v štiri skupine.

KS in MČ občine Velenje smo na podlagi izračuna razdelili v štiri skupine:

- prva skupina vključuje štirinajst KS: Bevče, Cirkovce, Konovo, Paka pri Velenju, Pesje, Plešivec, Staro Velenje, Stara vas, Šalek, Šentilj, Škale–Hrastovec, Vinska Gora, Kavče, Podkraj,
- druga skupina vključuje dve KS: Gorica in Šmartno,
- tretja skupina vključuje dve MČ: Desni breg in Levi breg – zahod,
- četrta skupina vključuje eno MČ: Levi breg – vzhod.

Razdelitev sicer vključi v prvo skupino 73,7 odstotka vseh krajevnih skupnosti, 10,5 odstotka v drugo in tretjo ter 5,3 odstotka v četrto skupino. Kljub nesorazmerni zastopanosti števila enot (KS in MČ) v posamezni skupini lahko sprejmemo takšno razdelitev. Skupine so namreč oblikovane tako, da so si enote med seboj čim bolj enake in se sočasno skupine čim bolj razlikujejo med seboj. Porazdelitev in razlike znotraj posamezne skupine so razvidne iz tabele 20, v kateri prikazujemo opisno statistiko novonastalih štirih skupin. Iz povprečnih vrednosti in standardnega odklona je razvidno, da so enote razmeroma homogene, še bolj pa je očitno, da se skupine razlikujejo med seboj. Razliko med skupinami smo preverjali tudi z analizo variance (ANOVA), s katero smo preverjali ničelno hipotezo, da se vrednosti spremenljivk med novooblikovanimi skupinam ne razlikujejo. Rezultati so pokazali, da lahko ničelno hipotezo pri vseh spremenljivkah zavrnilo in potrdimo razlike med skupinami (gostota poseljenosti, $F = 402,877$; prva generacija potomcev priseljencev v starosti 15–35 let, $F = 14,801$; prejemniki socialnih transferjev, $F = 12,387$; več kot srednješolska izobrazba, $F = 12,602$; število zapornikov, $F = 19,561$; število obravnavanih kaznivih dejanj 2008–2010, $F = 16,535$).

V nadaljevanju predstavljamo značilnosti posameznih skupin, kjer osnovno metodo razvrščanja v skupine za boljše razumevanje vpliva izbranih dejavnikov dopolnjujemo z ugotovitvami terenskega raziskovanja, opazovanja z udeležbo, informacijami, pridobljenimi iz intervjujev, in sekundarno analizo drugih dokumentov. Pri analiziranju razmer v posamezni skupini se osredotočamo na sociodemografske značilnosti skupine, posebno pozornost pa namenjamo različnim pojavnim oblikam kriminalitete.

151 Črtni graf smo izrisali tako, da smo na os y vstavili izračunane vrednosti koeficienta razvrščanja v skupine, prikazane v SPSS tabeli, in na os x število stopenj, opravljenih za razvrščanje enot v skupine. Na črtnem grafu so bili razvidni trije prelomi oz. štiri skupine.

Tabela 20: Opisna statistika spremenljivk v skupinah

		Najmanjša vrednost	Največja vrednost	Povprečna vrednost	Stand. odklon
SK1	Gostota poseljenosti	34,20	1022,70	306,11	290,04
N=14	Prva gen. potomcev priselj. (15–35 let)	0	206	24,00	53,20
	Prejemniki soc. transferjev	6	57	24,64	15,50
	Več kot srednješol. izobrazba	10	263	133,07	83,53
	Število zapornikov	0	2	0,29	0,61
	KD 2008–2010	9	499	125,14	143,33
SK2	SK2 Gostota poseljenosti	3389,80	4182,20	3786,00	560,31
N=2	Prva gen. potomcev priselj. (15–35 let)	22	277	149,50	180,31
	Prejemniki soc. transferjev	29	88	58,50	41,72
	Več kot srednješol. izobrazba	310	744	527,00	306,88
	Število zapornikov	0	0	0,00	0,000
	KD 2008–2010	121	535	267,50	207,18
SK3	Gostota poseljenosti	9837,30	13367,10	11602,20	2495,95
N=2	Prva gen. potomcev priselj. (15–35 let)	254	463	358,50	147,79
	Prejemniki soc. transferjev	88	163	125,50	53,03
	Več kot srednješol. izobrazba	444	646	545,00	142,84
	Število zapornikov	3	5	4,00	1,414
	KD 2008–2010	812	1015	913,50	143,54
SK4	Gostota poseljenosti	22093,10	22093,10	22093,10	/
N=1	Prva gen. potomcev priselj. (15–35 let)	330	330	330,00	/
	Prejemniki soc. transferjev	60	60	60,00	/
	Več kot srednješol. izobrazba	335	335	335,00	/
	Število zapornikov	X	X	X	/
	KD 2008–2010	277	277	277,00	/

X = podatek je zakrit zaradi zahtev Statističnega urada RS po zagotavljanju statistične zaupnosti

Skupina 1: Od velenjskega podeželja do priseljenskih četrti urbanega središča

Prvo skupino sestavlja 14 KS občine Velenje, ki imajo skupno 13.384 prebivalcev¹⁵² oziroma 42 odstotkov vsega prebivalstva občine, zavzemajo pa kar 97,1 odstotka površine občine (81,1 km²). Večino KS v skupini sestavljajo polurbana in ruralna okoliška območja, ki so veliko redkeje poseljena kot mestno središče. Oglend okoliških krajevnih skupnosti pokaže, kako blizu središča mesta lahko najdemo kmetije, njive, travnike in pašnike. Drugače je

152 Za analizo demografskih in družbenoekonomskih razmer po KS in MČ občine Velenje (analiza vseh štirih skupin) smo uporabili podatke o številu prebivalcev, starosti, državi rojstva, generaciji priseljenca, poklicni strukturi, izobrazbi, brezposelnosti, prejemnikih socialnih transferjev, ki temeljijo na mikropodatkih registrskega Popisa prebivalstva 2011 (SURS, 2011/2013). Posebej za namen raziskave je Statistični urad RS avtorju omogočil dostop do teh mikropodatkov za občino Velenje.

v urbanih delih skupine. Najgostejša poseljenost je v KS Šalek, vendar je tudi tam bistveno nižja kot v KS in MČ, ki so umeščene v tretjo in četrto skupino. Med prebivalci te skupine jih je 2.013 (15 odstotkov) oziroma 29,1 odstotka tistih prebivalcev občine Velenje, ki so bili rojeni v tujini, 468 prebivalcev je prve generacije potomcev z obema staršema, rojenima v tujini. Skupina je glede na druge lastnosti razmeroma homogena, vendar obstaja znotraj nje velika razlika glede deleža priseljencev v posamezni KS.

V to skupino je vključena KS, ki ima najvišji delež priseljencev v občini (Šalek, kjer priseljenci predstavljajo 53 odstotkov prebivalcev), kot tudi KS z najnižjim deležem (Cirkovce, kjer je priseljencev manj kot 1 odstotek). Delež priseljencev je najvišji v KS, ki so v neposredni bližini središča mesta, in se zmanjšuje z oddaljevanjem od središča. V celotni skupini živijo priseljenci iz 29 držav, med njimi jih je največ iz Bosne in Hercegovine (1.256), katerih največji delež znotraj skupine živi v KS Šalek (430). Priseljencev iz Hrvaške je 247, tudi največ teh živi v Šaleku (60). Na tretjem mestu so priseljenci iz Kosova (176), ki jih je med KS največ v Starem Velenju (41). Priseljencev iz Srbije je 153, največ jih živi v Šaleku. Demografska struktura kaže, da je mlajših občanov v starosti 15–35 let v skupini 4.027, kar predstavlja 30,1 odstotka vseh prebivalcev v skupini. Od njih jih je 8,3 odstotka priseljencev druge generacije z obema staršema, rojenima v tujini. Povprečna starost v skupini je 39,6 leta.

Brezposelnih prebivalcev v skupni je 1.004, kar predstavlja 43,1 odstotka vseh brezposelnih v občini oziroma 7,5 odstotka prebivalcev v skupini. Prejemnikov socialnih transferjev je 773 oziroma 44,6 odstotka glede na celotno občino. Oba deleža sta nekoliko višja od deleža vsega prebivalstva v občini, ki ga predstavlja ta skupina. Največji delež prebivalcev ima srednješolsko izobrazbo (51,6 odstotka oziroma 6.909 prebivalcev), nato sledijo tisti, ki imajo največ osnovnošolsko izobrazbo (24,7 odstotka oziroma 3.297 prebivalcev), več kot srednješolsko (13,9 odstotka oziroma 1.863 prebivalcev), najmanj jih ima nižjo poklicno (1,5 odstotka oziroma 197 prebivalcev).

Poklicna razdelitev¹⁵³ pokaže, da največ prebivalcev opravlja nizko in nižje kvalificirane poklice. Teh je 3.096, med katerimi je največ sestavljalcev

153 Razdelitev poklicev glede na stopnjo kvalificiranosti je opravljena na podlagi šifranta Statističnega urada RS, ki beleži poklice posameznikov. V kategorijo nizko in nižje kvalificiranih poklicev smo vključili delavce, katerih poklici so v šifrantu umeščeni v skupine 6, 7, 8, 9 in vključujejo poklice, kot so delavci za preprosta dela, čistilci, vozniki, upravljalci strojev, mizarji, mesarji, zidarji, mehaniki in drugi industrijski poklicni delavci. Srednje kvalificirane poklice predstavljajo na primer prodajalci, frizerji, policisti, uradniki, natakarnji (poklici, ki so v šifrantu umeščeni v skupini 5 in 4). Višje kvalificirani delavci so na primer kontrolorji, nadzorniki, piloti, optiki (skupina 3 v šifrantu), visoko kvalificirani poklici pa učitelji, novinarji, višji uradniki, inženirji, arhitekti, menedžerji, direktorji (skupini 2 ali 1 v šifrantu). Pri umeščanju glede na kvalifikacije poklicev so izključeni vojaki.

električne in elektronske opreme (396), delavcev za preprosta dela (350), orodjarjev (188), rudarjev (162), mehanikov (158), zidarjev (137). V srednje kvalificiranih poklicih je zaposlenih 1.298 prebivalcev, največ kot prodajalci (302), tajniki (164), skladiščniki in uradniki za nabavo (105). Višje kvalificiranih delavcev je 1.061, največ pa je bilo komercialnih zastopnikov (153), knjigovodij (85). Visoko kvalificirane poklice je imelo 1.405 delavcev, največ med njimi je bilo inženirjev strojništva (100), ekonomistov (82), vzgojiteljev (78). Priseljenci, ki predstavljajo 15 odstotkov prebivalcev te skupine, so izrazito nadpovprečno zastopani v nizko in nižje kvalificiranih poklicih – opravlja jih 1.148 delavcev, kar je 37 odstotkov vseh nizko in nižje kvalificiranih delavcev v skupini. Glede na preostale poklice, ki jih opravljajo priseljenki delavci, predstavljajo nizko in nižje kvalificirani poklici kar 78,6 odstotka vseh poklicev, ki jih opravljajo priseljenci v tej skupini. Srednje kvalificiranih delavcev je med priseljenci 146, višje 98, visoko pa 69. Med potomci priseljencev, katerih oba starša sta rojena v tujini, jih še vedno največ opravlja nizko in nižje kvalificirane poklice (99), vendar se razmerje spreminja. Tako jih 56 opravlja srednje kvalificirane poklice, 41 višje kvalificirane poklice in 33 visoko kvalificirane poklice. Če je bilo med prvo generacijo priseljencev delavcev z visoko kvalificiranimi poklici le 4,7 odstotka vseh priseljenkih delavcev v skupini, jih je med njihovimi potomci 14,4 odstotka.

Količnik celotne kriminalitete za skupino je nad povprečjem občine Velenje in znaša 43,6. V to skupino so vključene KS z najvišjim količnikom celotne kriminalitete (Staro Velenje, 134,9 in Stara vas 91,7), kot tudi KS z najnižjim količnikom v občini (Šentilj 7,1 in Plešivec 8,8). Med vsemi obravnavanimi kaznivimi dejanji, ki jih je bilo v obdobju 2008–2010 v tej skupini 1.752 (39,8 odstotka), je bilo največ klasične premoženjske kriminalitete. Obravnavali so 802 dejanji tatvine in velike tatvine, ki sta predstavljali 45,8 odstotka vse kriminalitete v skupini oziroma 43,8 odstotka vseh tatvin in velikih tatvin v občini Velenje. Med tatvinami in velikimi tatvinami – kot tudi drugih oblikah kaznivih dejanj – izstopata v tej skupini KS Staro Velenje in Stara vas, kjer je bilo obravnavanih kar 41 odstotkov vseh tatvin in velikih tatvin v skupini. Obravnavani so bili tudi trije (od šestih v celotni občini) primeri odtujitve vozila in 283 primerov poškodovanja tuje stvari, kar predstavlja 31,9 odstotka obravnav primerov tega kaznivega dejanja v občini. Štirje od devetih ropov v velenjski občini v letih 2008–2010 so bili obravnavani v tej skupini – dva v Starem Velenju, po eden v Pesju in Stari vasi.

Med drugimi oblikami kaznivih dejanj, povezanih z nasiljem, jih je bil velik del storjen v KS, ki imata znotraj skupine največ obravnavanih kaznivih dejanj – v Starem Velenju in Stari vasi je bilo storjenih 29 lahkih telesnih

poškodb (54,7 odstotka v skupini) in 4 hude telesne poškodbe (50 odstotkov znotraj skupine). V skupini je bilo obravnavanih 82 primerov nasilja v družini, kar predstavlja 38,3 odstotka vseh teh kaznivih dejanj v občini. Obravnavana tega kaznivega dejanja prevladuje v KS Šalek, kjer je bilo med vsemi KS v občini Velenje – upoštevajoč število prebivalcev KS – obravnavanih največ primerov nasilja v družini. Leta 2002 so v KS, umeščenih v to skupino, živeli štirje zaporniki, kar ob upoštevanju števila prebivalcev pomeni, da je bilo v tem delu občine 29,9 zapornika na 100.000 prebivalcev.

Skupina 2: Spalni naselji na prehodu k urbanemu središču mesta

Drugo skupino sestavljata KS Gorica in Šmartno. Skupno živi v teh dveh delih občine na površini 1,46 km² (1,7 odstotka površine občine) 5.777 prebivalcev, ki predstavljajo 18,1 odstotka vseh občanov. Gostota poseljenosti (3.950 prebivalca na km²) predstavlja vmesno vrednost med gostoto redkeje poseljenih okoliških ruralnih naselij in gosto poseljenega urbanega središča mesta. Priseljenci v tej skupini predstavljajo 19,8 odstotka prebivalstva (1.141). Zlasti večji delež jih živi na Gorici (23,5 odstotka), medtem ko jih je v Šmartnem bistveno manj (8,7 odstotka). Glede na vse prebivalce Velenja, rojene v tujini, predstavljajo priseljenci v tej skupini 16,5 odstotka. Leta 2011 so na Gorici in v Šmartnem živeli prebivalci, ki so bili rojeni v 29 različnih državah. Največ jih je bilo iz Bosne in Hercegovine (730), Hrvaške (179), Srbije (118), Kosova (25), Makedonije (18), Nemčije (17). Mladi, stari 15–35 let, ki jih je v tem delu občine 1.612, predstavljajo 27,9 odstotka prebivalcev v skupini. Med temi mladimi jih je 18,5 odstotka potomcev priseljencev, z obema staršema, rojenima zunaj Slovenije. Med fanti, stari 15–35 let, ki jih je 858, jih je potomcev priseljencev 145 (16,9 odstotka). Povprečna starost v skupini je 41,7 leta.

Med prebivalci je bilo leta 2011 brezposelnih 370 ljudi, kar predstavlja 15,9 odstotka vseh brezposelnih v občini oziroma 6,4 odstotka prebivalcev v skupini. Podobno razmerje je veljalo za prejemnike socialnih transferjev, ki jih je bilo 117 oziroma 15,1 odstotka. Glede na družbenoekonomske težave, ki jih razberemo iz deleža brezposelnih in prejemnikov socialnih transferjev, je ta del občine v relativnem deležu manj izpostavljen. Kljub temu da tam živi 18,1 odstotka prebivalcev, je brezposelnih in prejemnikov socialnih prejemkov manj (15,1–15,9 odstotka). Dodaten podatek o relativno dobrem socialnem položaju prebivalcev kaže tudi izobrazbena struktura. V nasprotju z drugimi skupinami, ki vključujejo urbani del občine Velenje, v tem delu ne predstavljajo največjega deleža prebivalci z največ osnovnošolsko izobrazbo, prav tako je malo ljudi z nižjo poklicno šolo. Prevladuje namreč srednješolska izobrazba, ki jo ima 48,2 odstotka prebivalcev. Poleg njih na Gorici in v

Šmartnem živi 18,2 odstotka visoko izobraženih z več kot srednjo šolo. Ti predstavljajo 24,3 odstotka vseh občanov z visoko stopnjo izobrazbe, kar je za 6 odstotkov več, kot je delež prebivalcev. Delež ljudi z največ osnovnošolsko izobrazbo je v tej skupini najnižji v vsej občini (18,9 odstotka), enako velja tudi za delež občanov z nižjo poklicno izobrazbo (1,1 odstotka).

Relativno visoka izobrazbena struktura se odraža tudi v poklicni sestavi prebivalstva. Še vedno je največ ljudi zaposlenih v nizko in nižje kvalificiranih poklicih (977), med katerimi jih je največ sestavljalcev električne in elektronske opreme (205), delavcev za preprosta dela (105), rudarjev (50). Kljub temu v tem delu živi 477 ljudi, ki opravljajo srednje kvalificirane poklice, med katerimi je največ prodajalcev (113) in tajnikov (58). Višje kvalificiranih delavcev je 442, največ med njimi jih je zaposlenih kot komercialni zastopniki (77) in strokovni delavci v zdravstveni negi (43). Visokokvalificirani delavci predstavljajo več kot četrtno vseh poklicev prebivalcev (688 ljudi) oziroma 11,9 odstotka prebivalcev skupine. Tam živi 86 učiteljev, 41 inženirjev, 38 ekonomistov itn. Poklicna struktura priseljencev se razlikuje od celotne poklicne strukture v skupini. Med priseljenci (rojenimi v tujini) je največ tistih, ki opravljajo nizko in nižje kvalificirane poklice (464), vendar jih je tudi 58 v visoko kvalificiranih poklicih, 53 v višje kvalificiranih in 37 v srednje. Razmerje med nizko kvalificiranimi in visoko kvalificiranimi je drugačno pri potomcih priseljencev, katerih oba starša sta rojena v tujini. Med zaposlenimi jih je sicer še vedno največ v nizko in nižje kvalificiranih poklicih (87), 64 jih opravlja srednje kvalificirane poklice, 30 višje kvalificirane in 36 visoko kvalificirane. Iz tega lahko sklepamo, da potomci priseljencev postopno napredujejo po socialni lestvici in si izboljšujejo socialni položaj v primerjavi s starši.

Količnik kriminalitete za to skupino znaša 30,9 in je pod povprečjem celotne občine. Število kaznivih dejanj na km² je v tem delu zaradi majhnosti območja visoko (365,8). Skupno število kaznivih dejanj v tej skupini (535) predstavlja 12,2 odstotka vseh kaznivih dejanj v občini. Grafičen prikaz vseh obravnavanih kaznivih dejanj v letih 2008–2010 je predstavljen na sliki 7. Najpogosteje so bila obravnavana kazniva dejanja, povezana s premoženjem – tatvine in velike tatvine predstavljajo kar 40,6 odstotka vseh obravnavanih dejanj v skupini. Če tem dejanjem prištejemo še poškodovanje tujega premoženja (340 primerov), se delež obravnavanih premoženjskih deliktov povzpne na 63,6 odstotka glede na vsa obravnavana kazniva dejanja v skupini. Vseh kaznivih dejanj, povezanih s fizičnim nasiljem in grožnjami, je bilo 86; največ med njimi ogrožanja varnosti. Glede na podatke Popisa prebivalstva 2002 (SURS, 2002/2013) v KS Gorica in Šmartno ni bilo nikogar na prestajanju zaporne kazni.

Skupina 3: Središče mestnega dogajanja, bivališče priseljencev in nizko kvalificiranih delavcev

Skupina, ki jo sestavljata MČ Desni breg in Levi breg – zahod, vključuje najštevilčnejši četrti oziroma skupnosti občine Velenje. V njih živi skupno skoraj 10.000 prebivalcev oziroma 31,2 odstotka vsega prebivalstva v občini. To je tudi del mesta, v katerem živi največ priseljencev (rojenih v tujini) in največ članov prve generacije potomcev z obema staršema, rojenima v tujini. Priseljencev je 2.846 in prihajajo iz 30 različnih držav. Povezanost te skupine MČ s priseljevanjem prikazuje podatek, da kar 41,1 odstotka vseh priseljencev v občini Velenje živi prav v tem delu mesta. Skupno so leta 2011 predstavljali 28,6 odstotka prebivalcev obravnavanih MČ. Največ jih je bilo rojenih v Bosni in Hercegovini (2.037), na Hrvaškem (299), v Srbiji (232), na Kosovu (102), v Makedoniji (58). Med celotno generacijo mladih, starih 15–35 let, na tem območju jih živi 2.821 oziroma 28,4 odstotka vseh prebivalcev, jih je 717 oziroma 25,4 odstotka z obema staršema, rojenima v tujini. Razmerje je skoraj isto pri deležu fantov v starosti 15–35 let z obema staršema priseljencema. Med fanti v starostni skupini 15–35 let, ki jih je v tem delu 1.474 oziroma 14,8 odstotka prebivalcev, jih je 369 oziroma 25 odstotkov vseh fantov z obema staršema priseljencema. Povprečna starost prebivalcev je 40,6 leta.

Število brezposelnih, ki živijo v tem delu občine, je sicer najvišje v absolutni vrednosti, vendar primerjava tega števila z deležem populacije pokaže, da je relativni delež enak deležu prebivalcev na tem območju. Brezposelni namreč predstavljajo 31,3 odstotka vseh brezposelnih v občini in 7,3 odstotka prebivalcev skupine. Razmere na področju socialnih transferjev so skoraj identične, saj prebivalci tega dela občine predstavljajo 32,5 odstotka vseh prejemnikov socialnih transferjev. Drugačna je slika razmer na področju izobrazbene strukture prebivalstva. Največ prebivalcev ima največ osnovnošolsko izobrazbo (2.814 oziroma 28,3 odstotka prebivalcev tega dela) in nižjo poklicno oziroma poklicno izobrazbo (2.466 prebivalcev oziroma 24,8 odstotka). Srednješolsko izobrazbo ima 2.267 prebivalcev, kar predstavlja 22,8 odstotka občanov, več kot srednješolsko izobrazbo ima 1.090 (11 odstotkov) prebivalcev tega dela občine. Med vsemi prebivalci občine Velenje z več kot srednjo šolo jih v teh dveh MČ živi 25,1 odstotka, kar je manj, kot je delež, ki ga predstavlja število prebivalcev, ki živijo v tej skupini.

Poklicna struktura prebivalcev obsega največje število nizko in nižje kvalificiranih poklicev, ki jih je 2.428. Med njimi je največ sestavljalcev elektronske opreme (478), delavcev za različna preprosta dela (294), rudarjev (157), čistilcev (155), mehanikov (121), strugarjev (116). Srednje kvalificirane

poklice opravlja 836 prebivalcev, višje kvalificirane 667 delavcev, 730 delavcev pa je imelo visoko kvalificiran poklic. Izobrazbena, narodnostna in poklicna struktura prebivalstva kažeta na heterogeno naravo prebivalcev tega območja. Na majhnem območju skupaj živijo ljudje, ki so bili rojeni na različnih celinah, ki opravljajo poklice od najnižjih do najvišjih, in ljudje, ki nimajo končne osnovne šole kot tudi doktorji znanosti. Med nizko in nižje kvalificiranimi delavci jih je kar 54,4 odstotka priseljencev (1.321), srednje kvalificirane poklice opravlja 189 priseljencev, višje kvalificirane 130 in visoko kvalificirane 76. Potomci priseljencev, katerih oba starša sta bila rojena v tujini, prav tako v večini opravljajo nizko in nižje kvalificirane poklice (205 delavcev). Srednje kvalificirane poklice opravlja v primerjavi z njihovimi starši večji delež (99 delavcev), spreminja pa se tudi razmerje med višje kvalificiranimi (79 delavcev) in visoko kvalificiranimi (58) delavci potomci priseljencev.

Skupina, v katero sta vključeni MČ Desni breg in Levi breg – zahod, predstavlja skupino z največjim številom in najgostejšo koncentracijo kaznivih dejanj v občini. Skupno je bilo v letih 2008–2010 obravnavanih 1.827 oziroma 41,5 odstotka vseh obravnavanih kaznivih dejanj v občini Velenje. Količnik vse kriminalitete je v tej skupini 55,2, izračun števila obravnavanih kaznivih dejanj na km² na leto pa znaša 723,7. Vsa kazniva dejanja, ki jih je obravnavala policija v obdobju 2008–2010, so grafično prikazana na sliki 7. Največje število obravnavanih kaznivih dejanj predstavlja premoženjska kriminaliteta – tatvine in velike tatvine, pri čemer je v teh dveh MČ obravnavno kar 38,6 odstotka vseh teh dejanj v občini. Še večji relativni delež zavzemajo kazniva dejanja poškodovanja tujega premoženja (48,6 odstotka vseh primerov v občini), izrazito visoko zastopanost imajo v tem delu kazniva dejanja, povezana z nasiljem. Edini umor v obravnavanih treh letih je bil storjen v ČS Levi breg – zahod, dodatno je bilo tam storjenih pet od devetih ropov (55,5 odstotka). Skoraj polovica primerov lahkih (48,4 odstotka) in hudih telesnih poškodb (47,1 odstotka) je bila obravnavana na tem območju, daleč največji delež v občini pa predstavljajo kazniva dejanja izsiljevanja (66,7 odstotka), kriminaliteta, povezana z drogami (68,1 odstotka) in posilstva (75 odstotka). V dveh krajevnih skupnosti te skupine je bilo leta 2002 osem zapornikov (SURS, 2002/2013), kar predstavlja 57,1 odstotka vseh zaprtih v občini. Število zaprtih na 100.000 prebivalcev znaša v tej skupini 80,5, kar je najvišje med primerjanimi skupinami in nad povprečjem v državi in občini Velenje.

Dela občine (MČ), ki sta vključena v to skupino, predstavljata središče mesta, kjer so različne administrativne službe (Občina Velenje, sedež upravne enote, Center za socialno delo, Zdravstveni dom), srednješolski center in park, kjer se zbirajo mladi. Tukaj je tudi Rdeča dvorana, v kateri so trije

lokali, ki so po besedah (mladih) sogovornikov središče nočnega življenja v Velenju. Poleg teh objektov so v tem delu tudi obsežna blokovska naselja, v katerih živi večje število prebivalcev.

Skupina 4: Velenjske »Fužine«

V skupini, ki jo sestavlja MČ Levi breg – vzhod, živi 2.741 prebivalcev oziroma 8,6 odstotka prebivalcev občine, zgoščenih na 0,12 km². Ta podatek nakazuje, da gre za gosto poseljeno območje – število prebivalcev na km² je tej MČ daleč najvišje v občini Velenje – sprehod skozi njega pa odkrije (enega od) razlog, zakaj mu nekateri domačini rečejo velenjske Fužine. Za to območje so značilne visoke stolpnice, med katerimi so majhne ploščadi, celotno naselje pa je mogoče prehoditi v nekaj minutah. Med prebivalci tega dela občine je bilo leta 2011 925 ljudi rojenih v tujini (33,7 odstotka), 97,8 odstotka priseljencev pa je rojenih na prostoru nekdanje skupne domovine. Med njimi je največ priseljencev iz Bosne in Hercegovine (638), Hrvaške (118), Srbije (86), Kosova (43) in Makedonije (15). Mladi moški v starosti 15–35 let predstavljajo 17,7 odstotka, povprečna starost prebivalcev je 38,8 leta. Med vsemi prebivalci jih je 917 oziroma 12 odstotkov, starih 15–35 let, od teh jih je 36 odstotkov z obema staršema priseljencema. Fantov, starih 15–35 let, je 485 oziroma 17,7 odstotka prebivalcev, od teh ima 36,7 odstotka fantov oba starša priseljenca.

Podatki, ki prikazujejo socialni položaj ljudi v MČ, kažejo, da 224 brezposelnih, ki prebivajo v tem delu mesta, predstavlja 9,6 odstotka vseh brezposelnih v občini oziroma 8,2 odstotka prebivalcev skupine. To je nekoliko višje, kot je delež prebivalcev MČ glede na delež prebivalcev občine, vendar so na drugi strani prebivalci tega dela občine v manjši meri, kot je njihov delež prebivalcev, zastopani med prejemniki socialnih transferjev. Ti predstavljajo 7,8 odstotka prejemnikov socialnih transferjev v občini. Ta del mesta ima tudi manjši relativen delež prebivalcev z več kot srednješolsko izobrazbo. Tam živi 7,7 odstotka višje izobraženega prebivalstva občine. Ti predstavljajo 14 odstotkov prebivalcev MČ. Glede na izobrazbo je najštevilčnejše zastopana kategorija z največ osnovnošolsko izobrazbo (694 prebivalcev oziroma 29,1 odstotka prebivalcev MČ). Nižjo poklicno izobrazbo ima 28,1 odstotka (670) prebivalcev tega dela, srednješolsko pa 28,9 odstotka (689). Izobrazbena struktura se delno odraža tudi v poklicih, ki jih opravljajo prebivalci tega dela občine.

Nizko in nižje kvalificirane poklice opravlja 699 prebivalcev, med katerimi je največ sestavljalcev električne in elektronske opreme (135), delavcev za preprosta dela (86), čistilcev, strežnikov, gospodinjskih pomočnikov (56), rudarjev (40). Srednje kvalificirane poklice opravlja 280 prebivalcev, med

katerimi jih je največ prodajalcev (66). V višje kvalificiranih poklicih je zaposlenih 216 občanov in 210 v visoko kvalificiranih poklicih (več menedžerjev, inženirjev itn.). Od 699 nizko in nižje kvalificiranih delavcev jih je bilo 390 rojenih v tujini. Med srednje kvalificiranimi delavci je 64 priseljencev, 55 jih opravlja višje kvalificirana dela in 24 visokokvalificirana dela. Potomci priseljencev, katerih oba starša sta bila rojena v tujini, še vedno opravljajo v večini nizko in nižje kvalificirane poklice (96) in srednje kvalificirane poklice (73). Delež višje kvalificiranih ostaja pri potomcih priseljencev približno isti kot pri njihovih starših, se je pa za približno trikrat povečal delež visoko kvalificiranih delavcev potomcev priseljencev. Teh je v tej MČ 32. Primerjava razmerij med poklicno strukturo priseljencev in njihovih potomcev pokaže na postopno napredovanje in preseganje poklicnega statusa staršev. Delež nizko in nižje kvalificiranih delavcev je namreč med potomci upadel za več kot 40 odstotkov. Med priseljenci jih je bilo 73,2 odstotka nizko in nižje kvalificiranih delavcev, medtem ko jih je med potomci le še 42,1 odstotka (vendar še vedno več kot med celotnim prebivalstvom).

Količnik kriminalitete za ta del mesta je pod povprečjem občine Velenje, vendar je zaradi njegove majhnosti število kaznivih dejanj na km² visoko (2.308). Število kaznivih dejanj v tem gosto poseljenem delu mesta je bistveno nižje kot v sosednjih MČ Desni breg in Levi breg – zahod, kar je razvidno tudi iz slike 6. Tudi tam je največji delež obravnavanih kaznivih dejanj povezan s premoženjsko kriminaliteto. Tatvine in velike tatvine predstavljajo 37,5 odstotka vseh obravnavanih kaznivih dejanj v MČ. Veliko je tudi poškodovanj tuje lastnine, ki v veliki večini vključujejo poškodovanje avtomobilov na okoliških parkiriščih. Med obravnavanimi kaznivimi dejanji v tem delu mesta posebej izstopajo kazniva dejanja, povezana z nasiljem v družini. Ta predstavljajo 11,6 odstotka vseh obravnavanih kaznivih dejanj v četrti oziroma 15 odstotkov obravnave teh kaznivih dejanj v celotni občini, kar je glede na delež prebivalstva 1,74-krat več, kot bi bil relativen delež glede na delež prebivalcev. Izračun količnika kriminalitete samo za to dejanje pokaže, da je na tisoč prebivalcev v enem letu MČ Levi breg – vzhod takoj za KS Šalek.

Kljub zloglasnemu slovesu tega dela Velenja med občani – številni sogovorniki so se ob omembi Kardeljevega trga ali Stantetove ulice posmehljivo namuznili, nekateri so skoraj v skrbeh spraševali, ali smo že bili tam, tretji pripovedovali različne zgodbe, ki spominjajo na lokalne urbane mite, povezane s to skupnostjo, četrti – navadno prebivalci te soseske – pa so povedali povsem drugačne zgodbe. Ena izmed njih je na primer, da je prav v tej četrti večji blok, iz katerega se vse družine vsak december že več kot dvajset

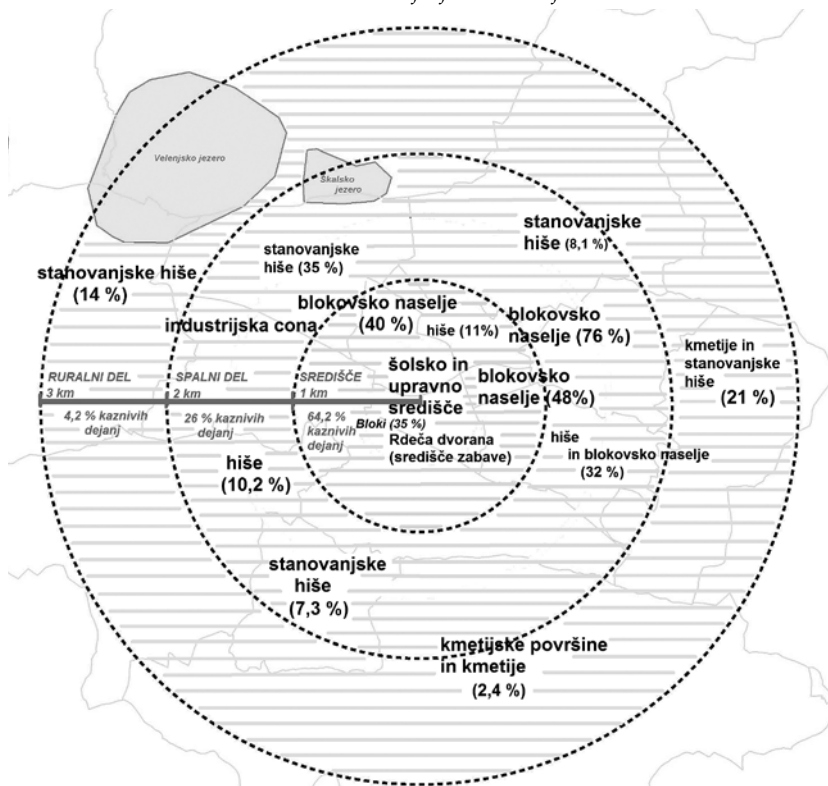
let zberejo na skupni večerji ob koncu leta. Praviloma nobena družina ne manjka. Življenje v strnjeni blokovski soseski nedvomno prinese posebno dinamiko, ki jo nepoznavalci težko razumejo. Sprehod čez sosesko na drugi strani pokaže povsem drugačno sliko – množico otrok iz lokalnega vrtca v središču soseske, ki se igrajo na ploščadi, urejene zelenice, odsotnost grafitov, zapuščenih stavb, razbitih predmetov, zapuščenih avtomobilov in vsega drugega, kar bi lahko pričakovali ob vseh opozorilih in anekdotah ljudi, ki ne živijo tam.

Ugotovitve razvrstitve v skupine so nas vodile k temu, da smo po vzoru raziskovalcev čikaške kriminološke šole (predvsem Burgess, 1925/1967; Shaw, McKay, 1969) preverili tudi geografsko porazdelitev kaznivih dejanj od središča mesta navzven. Pri tem seveda ne gre spregledati, da je Velenje po številu prebivalcev bistveno manjše kot Čikago, ki je imel že na začetku prejšnjega stoletja več prebivalcev kot vsa Slovenija. Kot smo že zapisali, nočemo naivno trditi, da so razmere v Velenju identične velikemu ameriškemu mestu, vendar ker obstajajo določene skupne značilnosti, želimo ugotovitve drugih raziskovalcev preveriti tudi na primeru Velenja. Metoda razdelitve v skupine je namreč pokazala, da obstaja delitev med dvema skupinama MČ oziroma KS – tistimi, ki so v srednjem delu oziroma natančneje samem središču mesta Velenje (skupina 3 in 4), in okoliškimi KS (skupina 1). V vmesen prehodni prostor bi lahko umestili KS v skupni 2. Kot je razvidno že iz slike 5, je največ kaznivih dejanj v občini Velenje obravnavanih v središču mesta. S programom ArcGIS smo opravili analizo distribucije obravnavanih kaznivih dejanj v koncentričnih krogih. Z drugimi besedami, preverjali smo, kako se število obravnavanih kaznivih dejanj spreminja z oddaljevanjem od središča mesta. Za točko središča smo uporabili Titov trg, ki predstavlja družbeno in upravno središče občine Velenje, hkrati pa je v približnem »geografskem središču« (odčitanem iz zemljevida) med posameznimi naselji v občini Velenje.

Analiza distribucije obravnavanih kaznivih dejanj – analiza vključuje zgolj kazniva dejanja, ki so računalniško locirana v zemljevide – pokaže, da je v radiju enega kilometra od Titovega trga obravnavanih 64,2 odstotka vseh kaznivih dejanj v občini Velenje. V dveh kilometrih od Titovega trga je obravnavanih že kar 90,6 odstotka vseh kaznivih dejanj v občini, v treh kilometrih pa 94,9 odstotka. Analizo smo opravili tudi za porazdelitve po korakih v velikosti 0,5 kilometra in ugotovili, da število obravnavanih kaznivih dejanj sorazmerno enako narašča z razdaljo do približno 1,5 kilometra od središča, nato se število obravnavanih kaznivih dejanj zmanjša. Na podlagi teh podatkov lahko sklenemo, da je za kriminaliteto v Velenju značilna distribucija v obliki koncentričnih krogov. Podatke o kriminaliteti smo

dopolnili še z demografskimi podatki, podatki iz analize skupin in podatki opazovanja s terena. Po združitvi vseh podatkov smo oblikovali shemo, ki jo prikazujemo na sliki 7. Velenje lahko glede na število obravnavanih kaznivih dejanj, tip naselij in naseljenost razdelimo na tri koncentrične kroge oziroma dele: *ruralni del*, *spalni del* in *središče mesta*.

Slika 6: Porazdelitev obravnavanih kaznivih dejanj v MO Velenje od središča mesta navzven*

* podatki v oklepajih predstavljajo odstotek priseljencev in potomcev prve generacije z obema staršema, rojenima v tujini, glede na celotno prebivalstvo KS oziroma MČ.

V *ruralnem delu*, ki je redko poseljen (vključuje v večini KS iz skupine 1), je veliko kmetijskih površin (travnikov, pašnikov, njiv) in tudi gozda. Ljudje živijo v stanovanjskih hišah. Delež priseljencev in njihovih potomcev je v tem delu najmanjši. Med vsemi obravnavanimi kaznivimi dejanji v občini Velenje je bilo v tem delu oziroma pasu obravnavanih le 4,2 odstotka kaznivih dejanj

– če štejemo pas med dvema in tremi kilometri. Če ruralni del razširimo in vanj vključimo vse dele občine, ki so več kot dva kilometra od središča mesta (Titovega trga), potem je odstotek obravnavanih kaznivih dejanj nekoliko višji (9,4), vendar še vedno bistveno nižji kot v manjših osrednjih delih.

Za *spalni del*, ki vključuje območje enega do dveh kilometrov od središča mesta, so značilna mešana naselja, ki vključujejo strnjena blokovska naselja in tudi enostanovanjske hiše. V tem delu živi večje število priseljencev in njihovih potomcev. Največ jih je v KS Šalek, kjer predstavljajo priseljenci in prva generacija potomcev z obema staršema, rojenima v tujini, 76 odstotkov prebivalcev KS. V tem pasu je velika industrijska cona (Gorenje). Delež obravnavanih kaznivih dejanj v tem pasu glede na vsa kazniva dejanja v občini znaša 26 odstotkov. *Središče mesta*, ki se razteza do enega kilometra od Titovega trga, vključuje KS in ČS, ki so bile razvrščene v skupini 3 in 4. Je najgosteje poseljeni del mesta, kjer prevladujejo stanovanjski bloki. Ta del je šolsko, upravno, prometno, družbeno središče mesta. Število priseljencev in njihovih potomcev se giblje od 30 do 48 odstotki. Med poklicno strukturo prevladujejo nizko kvalificirani delavci. V tem delu je obravnavanih 64,2 odstotka vseh kaznivih dejanj v občini Velenje.

Čeprav smo želeli prikazati sliko kriminalitete v Velenju v kontekstu storilcev kaznivih dejanj in njihovih žrtev ter pri tem preverjati, ali so priseljenci v večji meri zastopani med eno od omenjenih kategorij, takšne analize na podlagi že zbranih in dostopnih podatkov o kaznivih dejanjih ni mogoče opraviti. Vsi podatki so namreč vezani na kazniva dejanja in ne na storilce – izjema so le podatki o ljudeh v zaporih v Popisu prebivalstva leta 2002, ki smo jih vključili kot spremenljivko za razdelitev KS in MČ v skupine. Pomanjkanje podatkov o ljudeh (storilcih in žrtvah) skušamo odpraviti v nadaljevanju z uporabo kvalitativnih raziskovalnih metod, zlasti poglobljenih intervjujev. Ker nismo imeli podatkov o storilcih in žrtvah, smo se odločili za alternativni pristop in smo prikazali porazdelitev kaznivih dejanj v občini Velenje. Ugotavljali smo, v katerih delih mesta se pojavlja več kaznivih dejanj. Kot smo že opisali in prikazali na sliki 5 in nato sliki 6, je v središču občine največ kaznivih dejanj, njihova frekvenca pa upada z oddaljevanjem od središča. Pri tem je treba v povezavi s podobnimi raziskavami v drugih mestih poudariti ključno ugotovitev – *distribucija kaznivih dejanj v Velenju se v ničemer ne razlikuje od distribucije v drugih mestih*. Porazdelitev obravnavanih kaznivih dejanj je skoraj identična opisom porazdelitve v Ljubljani, ki so jih predstavili Meško, Maver in Klinkon (2010). Ugotavljajo namreč, da je za najpogostejša premoženjska kazniva dejanja značilna koncentrična razporeditev. Največ kaznivih dejanj je v središču mesta znotraj kroga s

premerom enega kilometra. Drugo središče, kjer se v Ljubljani zgodi največ tatvin, predstavlja trgovski center BTC. Najmanj kaznivih dejanj se tudi v Ljubljani zgodi na ruralnem obrobju mesta. Kot ugotavljata Bottoms in Wiles (1992: 16), v mestnih središčih čez dan prevladujejo trgovsko-poslovne dejavnosti in temu primerna so tudi kazniva dejanja – tatvine v trgovinah, tatvine iz vozil in kraje torbic. Zvečer se dejavnosti v središču mesta spreminijo. Takrat mestna središča zapolnijo mladi, ki se pridejo zabavat v lokale, nočne klube, na prosto. Posledično prevladujejo kazniva dejanja, povezana z nasiljem, kršitvami javnega reda in miru.

Pri analizi porazdelitve kaznivih dejanj vstopamo v prostor okoljske kriminologije. Ker ta v prvi vrsti podaja odgovore na vprašanje, kje se zgodijo določena kazniva dejanja, in zapostavlja vprašanja, zakaj se zgodijo in kdo so storilci ter kdo so žrtve (kar je eden od ciljev naše raziskave), se v ta pristop ne poglobljamo, temveč predstavljamo zgolj ugotovitve, ki nam pomagajo razložiti porazdelitev kriminalitete v Velenju. Kot ugotavljata Brantingham in Brantingham (2008), je mogoče prostore v mestu razdeliti v tri kategorije: generatorje kriminalitete, privlačevalce kriminalitete in nevtralne cone. Generatorji so tista mesta, ki privlačijo večje število ljudi, katerih namen ni storiti kaznivo dejanje. Ta mesta so trgovska središča, zabavišni centri, poslovna središča, športni stadioni itn. Kazniva dejanja so na teh prostorih posledica velike koncentracije ljudi in predmetov, ki postanejo tarče kaznivih dejanj. Med obiskovalci so namreč nekateri posamezniki iz lokalnega in širšega okolja, ki sicer niso prišli na to mesto zaradi storitve kaznivega dejanja, vendar jih priložnost in razmere premamijo. Kot privlačevalci kriminalitete delujejo predeli mest, ki so znani po ustvarjanju kriminalnih priložnosti. Prestopniki, ki v večini prihajajo iz bolj oddaljenih naselij, se na te prostore odpravijo načrtno in z namenom izvrševanja kaznivih dejanj. Ta mesta predstavljajo na primer središča nočne zabave, četrti s prostitucijo, mesta, kjer se preprodaja prepovedane druge, velika nakupovalna središča ob pomembnih prometnih poteh, nevarovana parkirišča. Nevtralna središča so tisti deli mest, ki ne privlačijo načrtnih storilcev, prav tako pa ne ustvarjajo priložnosti za kriminaliteto. Avtorja sicer opozarjata, da posameznih predelov ne smemo razumeti kot čista nevtralna mesta, generatorje ali privlačevalce kriminalitete. Navadno specifičen prostor deluje kot generator za določene oblike kriminalitete, privlačevalec za druge in nevtralno mesto za tretje oblike kriminalitete.

Velenje se sicer razlikuje od drugih velikih mest po tem, da središče mesta ni le poslovno in zabavno središče, temveč tudi prostor, kjer prebivajo številni občani. Kljub temu pa lahko tudi v Velenju potrdimo dvojnost

mestnega središča in izpostavimo nekatere točke, ki delujejo kot središča kriminalitete – so torej generatorji in privlačevalci kriminalitete. Kot smo pokazali v analizi kraja storitve kaznivega dejanja, je največ obravnavanih kaznivih dejanj v Velenju storjenih na parkiriščih, ki jih je največ prav v središču mesta. Nato so poleg stanovanjskih objektov (blok in hiš) izpostavljeni trgovski prostori (dva trgovska centra sta v središču mesta, eden pa v spalnem delu) in gostinski lokali. Pri tem ne smemo spregledati, da je središče nočnega dogajanja in zabave v samem središču mesta v Rdeči dvorani, v kateri so trije najbolj obiskani lokali. Kot ugotavljata Brantingham in Brantingham (1998: 274), se v mestnih središčih zbirajo in zabavajo številni prebivalci iz okoliških naselij, ki se v posebnem ozračju nočnega življenja zapletejo v različne prepire in pretepe. Ob teh ugotovitvah lahko v primeru Velenja sklenemo, da storitve kaznivih dejanj ni mogoče pripisati (le) prebivalcem osrednjega dela mesta, kjer je stopnja prijavljenih kaznivih dejanj najvišja, temveč moramo upoštevati, da so v tem prostoru tako generatorji kot privlačevalci kriminalitete, ki pritegnejo ljudi iz širše okolice mestnega središča.

Kvalitativna raziskava odnosov in kriminalitete v Velenju

Za raziskovanje kriminalitete in odnosov v Velenju smo uporabili tudi kvalitativne raziskovalne metode. Kvantitativna analiza kriminalitete nam je sicer omogočila vpogled v frekvenco kaznivih dejanj, prikaz skupnih družbenoekonomskih značilnosti posameznih predelov občine, prikaz števila priseljencev, njihovih potomcev, njihovega socialne položaja itn., vendar smo kljub temu ostali na površju analize. Odgovori, ki so se ponudili, govorijo predvsem o tem, koliko in kje se določene značilnosti pojavijo oziroma prevladujejo, zelo malo pa povedo o tem, kako in zakaj se pojavijo, kako ljudje zaznavajo različne pojave, kakšni so odnosi med posamezniki in skupinami, kakšne vloge znotraj kriminalitete zavzemajo priseljenci in njihovi potomci itn. Za odpravo te pomanjkljivosti smo posegli po kvantitativnih raziskovalnih metodah – *polstrukturiranih intervjujih* in *opazovanju z udeležbo*. Kot ugotavljata Noaks in Wincup (2003: 11), ponujajo kvalitativne metode priložnosti za razlago konteksta, v katerem se zgodijo kršitve, in ugotavljanje pomena, ki ga ljudje pripisujejo takšnemu vedenju. Kvalitativne metode omogočajo tudi vpogled v temno polje kriminalitete in predstavljajo učinkovito dopolnilo kvalitativnega raziskovanja. Dodaten pomemben razlog za uporabo kvantitativnih raziskovalnih metod je sprejemanje širšega pogleda na kriminaliteto. Preseganje kazenskopravne omejitve koncepta kriminalitete, ki ga zagovarjamo, pomeni, da je treba v raziskovanju prav

tako preseči raven (ozke) analize statističnih podatkov o kriminaliteti. Ti so namreč zbrani prav na podlagi kazenskoprnega pogleda – vključujejo obravnave kaznivih dejanj. Še več, kot smo pokazali, lahko celo prav izvajanje zakonodaje predstavlja strukturno kriminaliteto.

Po vzoru čikaške sociološke šole smo uporabili tudi *metodo opazovanja z udeležbo*, ki smo jo prilagodili pogojem raziskovanja in drugim obveznostim raziskovalca. Kot pravi Hagan (2003: 209), je za opazovanje z udeležbo značilno, da »raziskovalec preučuje skupino v naravnem okolju, tako da opazuje njene aktivnosti in v različnem obsegu sodeluje v njih.« Skladno s to opredelitvijo se je avtor za obdobje enega meseca (november 2012) preselil v Mestno občino Velenje in vsakodnevno spremljal dogajanje v občini. Poleg intervjujev, ki jih je (razen enega) opravil v Velenju v tem času, je z različnimi skupinami mladih v Velenju preživel prosti čas, sodeloval pri dogodkih, obiskoval javne prireditve, lokale, restavracije, trgovske centre, mladinski center, se redno sprehajal po mestu in okolici, opazoval infrastrukturo, ljudi, redno spremljal osrednjo spletno stran o dogajanju v Velenju (www.velenje.com), preverjal oglase za najem stanovanja itn. Vsak večer je naredil *dnevniški zapis opazovanja dogajanja*. Povedano drugače, za mesec dni je avtor postal priseljenec v Velenju, ki pa je imel posebno nalogo – raziskovati odnose, razmere in značilnosti življenja v Velenju.

Med različnimi oblikami metode raziskovanje z udeležbo, ki se razlikujejo predvsem po stopnji vključenosti raziskovalca in njegovem (ne)razkritju raziskovalne dejavnosti in namena, je bil uporabljen pristop, ki ga Hagan (ibid.: 211–212) imenuje »udeleženec kot opazovalec«. Zanj je značilno, da raziskovalec opazovanim ne prikriva svojega namena in vnaprej pojasni, kaj raziskuje in zakaj. Odločitev za takšen pregleden pristop je temeljila predvsem na etičnem prepričanju, da je pri tako občutljivih vprašanjih, ki so vezana na kriminaliteto, treba sogovornikom vnaprej pojasniti namen postavljanja radovednih vprašanj. Seveda tega avtor ni razlagal vsem sogovornikom pri vsakodnevnih srečanjih, temveč le tistim, s katerimi so potekali intenzivnejši pogovori, ki so presegali stopnjo kramljanja dveh neznancev. Takšen pristop je omogočal tudi večjo varnost za samega avtorja, saj bi si lahko kdo od sogovornikov vprašanja, vezana na kriminaliteto, napačno razlagal, kar bi lahko avtorju povzročilo določene nevšečnosti.

Oblikovanje načrta raziskave – izbira intervjuvancev in izvedba intervjujev

Pri iskanju odgovorov na raziskovalna vprašanja in preverjanju teoretičnih konceptov povezave kriminalitete in migracij je bila ključna izbira ustreznih sogovornikov. Za pripravo načrta in določitev »vzorca« sogovornikov

smo se vrnili k teoriji, na predstavljeno shemo in strukturni model pove-zave kriminalitete in migracij, in skušali ugotoviti, kdo bi bili najprimernejši intervjuvanci. V shemo smo umestili ključne skupine sogovornikov, za katere smo bili prepričani, da se je treba pogovoriti z njimi. Oblikovali smo koncept določitve sogovornikov, ki smo ga videli kot »živ, rastoč in spreminjajoč organizem«. To pomeni, da smo že na začetku vedeli, da bomo koncept skladno z novimi informacijami tudi dopolnjevali, nadgrajevali in spreminjali. Kot izhodišče iskanja sogovornikov in preverjanja svoje izbire intervjuvancev smo izbrali Mladinski center Velenje. Središče njegovega delovanja je sicer odročje mladine, vendar sočasno tudi presega to omejitev in deluje kot stičišče različnih lokalnih institucionaliziranih vsebin in lokalnega (primarno sicer mladega) prebivalstva. S predstavniki Mladinskega centra Velenje smo tako prvič temeljito dopolnili, nadgradili in lokalizirali koncept izbire sogovornikov. V izbiranje smo uvedli pristop »snežne kepe« (Hagan, 2003: 143), kar pomeni, da so nas sogovorniki, ki smo jih izbrali na začetku, usmerjali k novim sogovornikom, ti so nas nato usmerili k novim itn. Ob tem smo vedno preverjali, ali ostajamo znotraj teoretičnega koncepta povezave migracij in kriminalitete ter iskanja odgo-vorov na raziskovalna vprašanja.

Postopno smo gradili skelet za »pripovedovanje zgodbe o življenju v Velenju« oziroma raziskovalni načrt intervjujev v občini Velenje, ki ga predstavljamo na sliki 7. Ker smo se odločili v intervjuje vključiti tako predstavnike institucionaliziranega delovanja kot tudi laično javnost, tj. prebi-valce občine Velenje, smo vzporedno uporabili tudi svojo socialno mrežo. Za pomoč pri zbiranju sogovornikov za intervjuje smo prosili znance in prijatelje, ki živijo v Velenju. Tudi tukaj smo uporabili prilagojen pristop snežne kepe, saj smo izbiro sogovornikov prepustili znancem. Prošnja je vključevala le omejitev kraja bivanja – sogovornik je moral biti prebivalec občine Velenje – in števila sogovornikov (največ 6 intervjuvancev). Dodatno smo za zagotovitev vključitve potomcev priseljencev eno skupino mladih oblikovali ob pomoči Bošnjaškega mladinskega kulturnega društva Velenje. Na opisan način smo v celoti izbrali 73 sogovornikov različnega profila: 33 predstavnikov institucionalizirane sfere (zaposlene v občinski upravi, zdravstvenem domu, šolah, Centru za socialno delo, Rdečem križu, Zvezi prijateljev mladine, Mladinskem centru, občinske svetnike, imama, duhovnike katoliške cerkve, sindikaliste, predstavnike Bošnjaškega mla-dinskega kulturnega društva Velenje, predsednike srbskega društva dr. Mladen Stojanović) in 40 občanov, katerih podrobnejšo starostno in spol-no strukturo predstavljamo v tabeli 21.

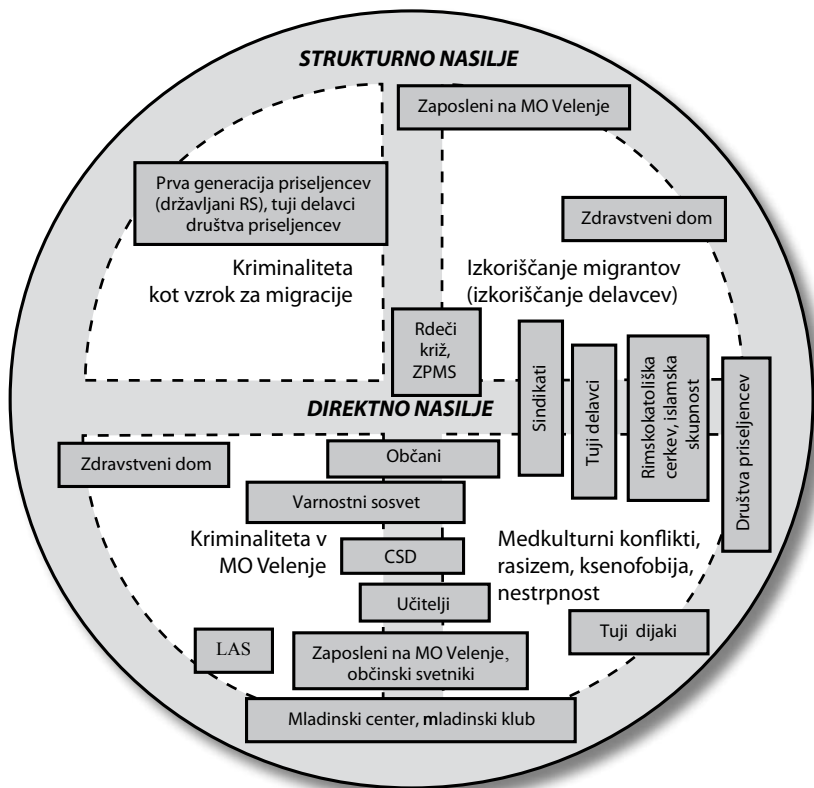
Tabela 21: Intervjuvani občani občine Velenje po starosti, spolu in statusu¹⁵⁴

Starost	Moški spol	Ženski spol	Status/dejavnost
15–20 let	10	3	8 tujih dijakov (izmenjava iz Srbije); 5 dijakov
21–30 let	14	8	5 študentov; 17 zaposlenih (od teh 3 tuji delavci)
31–40 let	2	1	3 zaposleni
nad 41 let	2		1 zaposlen, 1 upokojen

- Na opisan način smo v celoti izbrali 73 sogovornikov različnega profila:
- predstavnico občine Velenje, zadolženo za delovanje lokalne akcijske skupine za preprečevanje odvisnosti od drog;
 - predsednika lokalnega srbskega društva (Srpsko društvo dr. Mladen Stojanović);
 - predsednika sindikata SKEI Gorenja;
 - občinske svetnike iz vrst opozicije, koalicije in samostojnih svetnikov;
 - predstavnika mladinskega kluba (eMČe plac);
 - predstavnici medobčinske Zveze prijateljev mladine Velenje;
 - direktorico občinske uprave MO Velenje;
 - predstavnika sindikata podjetja Vegrad;
 - pet predstavnikov Mladinskega centra Velenje;
 - pet predstavnikov lokalnega bošnjaškega društva (Bošnjaško mladinsko kulturno društvo Velenje);
 - direktorja Zdravstvenega doma Velenje;
 - imama islamske verske skupnosti Velenje;
 - tri duhovnike rimskokatoliške cerkve v Velenju;
 - dva zaposlena na Centru za socialno delo Velenje;
 - tri svetovalne in vodstvene delavce v osnovni šoli v Velenju;
 - predstavnico Rdečega križa Velenje;
 - predstavnico občine Velenje, zadolženo za področje sociale;
 - 40 občanov občine Velenje: med njimi 24 občanov, starih 15–35 let (od teh dvanajst z obema staršema Slovincema, osem prva generacija potomcev priseljencev z obema staršema priseljencema, en z enim staršem priseljencem in enim staršem Slovincem, dva prva generacija priseljencev; štirinajst jih je doma v osrednjem delu Velenja, devet v okoliških naseljih); osem tujih dijakov iz Srbije, ki se šolajo v Velenju; tri tuje delavce; dva nekdanja zaposlena v podjetju Vegrad; tri gostinske delavce v velenjskih lokalih.

¹⁵⁴ Med 40 občani Velenja, ki smo jih intervjuvali, je bilo 15 priseljencev (2 iz obdobja pred osamosvojitvijo, 8 tujih dijakov, 5 priseljenih po osamosvojitvi); 14 rojenih v Sloveniji ima oba starša rojena v Sloveniji, 10 rojenih v Sloveniji ima oba starša rojena v nekdanjih republikah SFRJ; en rojeni v Sloveniji ima očeta rojenega v Sloveniji in mamo rojeno na Hrvaškem.

Slika 7: Raziskovalni načrt intervjujev v občini Velenje

Poleg kategorij intervjuvancev, ki se pri svojem delu oziroma dejavnostih neposredno srečujejo z (direktnimi) oblikami kriminalitete in priseljenci – v kar je usmerjena naša raziskava –, smo v pogovore vključili tudi ljudi, ki so nam pomagali odkrivati splošno družbeno klimo v lokalni skupnosti. Prepričani smo, da kriminaliteta ni odvisna (le) od individualnih značilnosti posameznika, temveč je družben pojav in ga je kot takega treba raziskovati v kontekstu širšega družbenega dogajanja. Za ugotavljanje teh značilnosti smo v intervjuje dodatno vključili predstavnike Rdečega križa, Zveze prijateljev mladine, zaposlene na Občini Velenje, ki so zadolženi za področje sociale, in zaradi poznavanja dela Karitasa in razmer v Velenju tudi župnike. Ugotavljali smo, s kakšnimi socialnimi težavami se srečujejo prebivalci, kakšne so vezi

med ljudmi in kakšna je solidarnost prebivalcev Velenja. Poleg tega smo želeli ugotoviti tudi, kakšna je lokalna politična klima v Velenju, zlasti v kontekstu razumevanja potreb lokalne skupnosti, zato smo opravili tudi intervjuje z občinskimi svetniki.

Za izvedbo intervjujev smo se odločili uporabiti obliko polstrukturiranih intervjujev, v kateri so določene ključne teme intervjuja, ki so vključene v obliki vprašanj, hkrati pa je v tem pristopu »raziskovalec bolj fleksibilen pri samem poteku intervjuja« (Gibson, Brown, 2009: 88). Večje prožnosti nima samo raziskovalec, ampak tudi intervjuvanec, ki v polstrukturiranem intervjuju »ohranja veliko svobodo v odgovorih« (Merton, Fiske, Kendall, 1956/1990: 16). Za sogovornike smo vnaprej pripravili vprašanja oziroma natančneje posamezne sklope, za katere smo želeli, da nam jih opišejo. Pri tem smo tematske sklope prikazane v sliki 6, prilagodili delu in dejavnostim, ki jih ljudje upravljajo, in teoretičnim izhodiščem, ki smo jih preverjali oziroma odkrivali. Znotraj sklopov smo imeli na podlagi teoretičnih ugotovitev pripravljena tudi podvprašanja, ki smo jih postavili po potrebi. Dodatno smo podvprašanja postavljali takrat, ko so intervjuvanci sami odkrili kakšno podrobnost, ki je nakazovala potrebo po podrobnejši razlagi. Upoštevali smo tudi nasvet, ki so ga zapisali Merton, Fiske in Kendall (ibid.: 11) – nasvet je sicer primarno namenjen izvedbi fokusnih skupin, vendar koristen tudi pri polstrukturiranih intervjujih – in smo med vsakim intervjujem sproti presojali, ali nam je uspelo pridobiti podatke o vseh vsebinskih sklopih.

Vse intervjuvance smo na začetku intervjuja še enkrat seznanili z vsebino in namenom raziskave in jim prebrali odstavek z opisom poteka raziskave ter jih prosili za iskrene odgovore. Pred samim intervjujem smo jim vnovič zagotovili anonimnost. Anonimnost sogovornikov zagotavljamo tako, da ne navajamo njihovih osebnih podatkov oziroma drugih podatkov, prek katerih bi lahko identificirali ljudi. Dodatno smo intervjuvance posvarili, naj ne navajajo imen posameznikov, ki so morebiti vpleteni v različna odklonska dejanja. Če sogovorniki niso upoštevali tega navodila, smo v obdelavi podatkov vsa osebna imena in druge podatke, po katerih bi bilo mogoče prepoznati identiteto sogovornika, prekrili (označili z X). Posnetki so bili uporabljeni izključno za izdelavo transkriptov in so shranjeni v arhivu pri avtorju.

Intervjuji so potekali v mesecu novembru 2012 in so bili opravljeni v različnih prostorih (večkrat v Mladinskem centru Velenje, dijaškem domu Velenje, občini Velenje, kavarni hotela Paka, različnih lokalih, šoli, mladinskem klubu, prostorih sindikata, prostorih islamske verske skupnosti

v Velenju, župnišču, zdravstvenem domu, Centru za socialno delo, sedežu medobčinske Zveze prijateljev mladine Slovenije v Velenju, sedežu Rdečega križa in zasebnih prostorih). Razen dveh so bili intervjuji posneti na diktafon, pozneje pa so bili za vse narejeni transkripti. Intervjuji so trajali od 19 minut do 1 ure in 34 minut. Skupno je bilo posnetih za 20 ur in 36 minut intervjujev. Po dveh pogovorih, ki nista bila posneta, je bil narejen zapisnik. V enem primeru se je avtor tako odločil zaradi občutljive teme pogovora in ocene, da bosta sogovornika povedala več podrobnosti, če bo pogovor raje zapisal kot snemal. V drugem primeru je bil intervju opravljen hitro med pripravami sogovornika na drugo delo in se na začetku ni vedelo, ali bo intervju sploh izpeljan do konca ali ga bo treba ponoviti. Intervjuji so potekali tako individualno kot tudi skupinsko. Skupinskih intervjujev z več kot enim sogovornikom je bilo trinajst, največja skupina je imela osem članov.

Analiza intervjujev

Vse transkripte in dva zapisnika intervjujev smo podrobneje analizirali, pri tem pa smo za izhodišče obdelave uporabili model kvantitativne analize intervjujev, ki ga predstavljata Auerbach in Silverstein (2003), ter ga nadgradili z opisi analize kvalitativnih podatkov Gibsona in Browna (2009). Analiza intervjujev je potekala v treh fazah, znotraj katerih sta bila vključena dva koraka:

- I. faza: Urejanje besedila
 - analiza vsebine in kodiranje besedila, skladno z vnaprej določenimi kodami, in sočasno oblikovanje empiričnih kod;
 - obdelava grobega besedila (celoten transkript), identifikacija in selekcija delov besedila, ki se ujemajo z vnaprej določenimi in empirično odkritimi kodami;
- II. faza: Odkrivanje sporočil
 - iskanje ponavljajočih se sporočil in združevanje posameznih delov vsebine;
 - oblikovanje koherentnih skupin (tematskih kategorij);
- III. faza: Oblikovanje teoretičnih ugotovitev
 - združevanje tematskih kategorij v abstraktne koncepte, ki se nanašajo na teoretične ugotovitve;
 - oblikovanje teoretične naracije – predstavitev ugotovitev z besedami intervjuvancev in oblikovanje teoretičnih ugotovitev.

Najprej smo natančno pregledali celotne transkripte in v njih iskali kode, tj. kategorija oziroma oznaka za podatke, ki imajo tematsko stičišče. Med kodami smo razlikovali med vnaprej določenimi kodami (orig. *apriori codes*) in empiričnimi kodami (orig. *empirical codes*). Vnaprej določene kode so tiste, ki jih raziskovalec določi pred pregledom transkriptov, izhajajo iz raziskovalnega interesa in se nanašajo na temeljno ogrodje raziskave. Na drugi strani so empirične kode tiste, ki izhajajo iz samih podatkov in jih oblikujemo ob pregledu besedila, pri čemer se osredotočimo na ponavljajoča se sporočila, poudarjena in nasprotujoča si sporočila (Gibson, Brown, 2009: 130–134). Vnaprej določene kode smo oblikovali v skladu s teoretičnimi izhodišči o povezavi migracij in kriminalitete.

Vnaprej določene kode so bile:

pravice tujih delavcev; zakonodajna določila za delavce migrante in posledice; odnosi med različnimi narodnostnimi skupinami (tako znotraj priseljske skupnosti kot tudi med priseljenci in Slovenci); druženje in skupno odraščanje mladih različne narodnosti; preživljanje prostega časa; kriminaliteta in potomci priseljencev; kriminaliteta in mladi v Velenju; odraščanje in poznejše življenje prestopnikov; dejavnosti v mestu; delovanje neformalnega družbenega nadzorstva.

Empirične kode so bile:

pomoč lokalne skupnosti tujim delavcem v Velenju; slabe socialne razmere v nekdanjih republikah kot vzvod moči za podrejanje tujih delavcev; sodelovanje občinske uprave z različnimi skupinami prebivalstva; socialna distanca med različnimi skupinami prebivalstva; sklepanje prijateljstev; sklepanje partnerskih zvez; tesni stiki različnih kultur vzpostavljajo nove kulturne prakse; odnosi med sošolci in mladimi različne narodnosti; odnos učiteljev do potomcev priseljencev; netolerantnost in konfliktnost; droge, alkohol in nasilje; majhnost mesta in medsebojno poznavanje.

Po prvem pregledu transkriptov in iskanju skladnosti besedila z vnaprej določenimi kodami in odkrivanju empiričnih kod smo celotne transkripte pregledali še enkrat. Na tej stopnji smo iz njih izključili vse dele, ki se niso nanašali na vnaprej določene ali empirične kode. Obdelana besedila smo nato vnovič analizirali in znotraj njih iskali ponavljajoča se sporočila. Posamezne dele vsebine s ponavljajočimi se sporočili smo nato združili. Iz tako obdelanih podatkov smo oblikovali koherentne skupine, ki vsebujejo skupno temo (tematske kategorije), in jih hkrati tudi poimenovali. V naslednji fazi smo

podatke nadgradili s teoretičnimi ugotovitvami. Povedano z drugimi besedami, oblikovane tematske kategorije smo združili v abstraktne koncepte in jih osmislili s teoretičnimi ugotovitvami. Ob koncu smo oblikovali teoretične naracije, s katerimi smo teoretične konstrukte nadgradili in jih predstavili z besedami intervjuvancev. Če to predstavimo z besedami Auerbacha in Silversteina (2003: 73), smo »teoretične konstrukte [izhodišča – op. A. B. R.] uporabili za organiziranje subjektivnih izkušenj ljudi v koherentno zgodbo.« Rezultate takšne analize predstavljamo v nadaljevanju.

Delavci migranti kot žrtve kriminalitete - Slovenija ni mala Švica

Za preverjanje teoretičnih ugotovitev in sklepov o kršenju pravic tujih delavcev in kriminaliteti, katere žrtve pogosto postanejo prav ti delavci, smo opravili intervjuje s petimi delavci in dvema predstavnikoma sindikata. Trije od delavcev so tuji državljani (dva iz Srbije, eden iz Bosne in Hercegovine) in so v Slovenijo prišli po letu 2007, dva delavca sta priseljenca iz drugih republik iz obdobja Jugoslavije in imata slovensko državljanstvo. Vsi so prebivalci občine Velenje. Sindikalista sta bila predstavnika sindikata Gorenje in nekdanjega podjetja Vegrad. Z delavci in sindikalisti smo opravili ločene in v štirih primerih tudi individualne intervjuje. Dodatno smo o položaju (tujih) delavcev in delovnih razmerah govorili s predstavnikom zdravstvenega doma Velenje, ki se pri svojem delu redno srečuje z delavci in ima vpogled v zdravstvene in druge težave, ki so posledica morebitnih kršitev. O težavah in humanitarni pomoči delavcem migrantom smo govorili z zaposlenimi na občini Velenje, ki so sodelovali pri organiziranju pomoči delavcem Vegrada, s predstavnico Rdečega križa in z župnikom, ki pozna delovanje Karitasa v Velenju.

Na podlagi intervjujev lahko ugotovimo, da so bili vzroki za prihod delavcev iz nekdanjih republik, zlasti Bosne in Hercegovine in tudi Kosova, primarno ekonomski. Ob visoki stopnji brezposelnosti in nizkih plačah so delavci iskali možnosti izboljšanja svojega položaja in tudi boljše prihodnosti za svoje potomce. Kot je povedal sogovornik O1

Prišel sem izključno zaradi finančnih razlogov, da bi svojim otrokom ustvaril nekaj boljšega v življenju, recimo, kar jaz nisem imel, da bi oni morda imeli lažje življenje, zaradi finančnih normalno. Da jim ustvarim, da imajo svoje stanovanje, svojo hišo, da imajo boljše življenje. [orig. Ja sam izključno došao zbog finansijskog razloga, da bi svojoj djeci ustvario nešto bolje u životu, recimo što ja nisam imao, da bi oni možda imali lakši život, zbog finansijskog normalno. Da jim stvarim, da imajo svoj stan, svoju kuču, da imajo bolje život.]

Kljub interesu delavcev v nekdanjih republikah po prihodu v Slovenijo ne smemo spregledati druge plati te zgodbe – slovenska podjetja so imela interes in potrebo po poceni delavcih. Aktivno so izkoriščala razmere v nekdanjih republikah in novačila delavce. Vsi sogovorniki so poudarili, da so jih, po njihovem začetnem povpraševanju ali celo sami od sebe, slovenski delodajalci vabili na delo v Slovenijo. V primeru gradbeništva je bilo to še bolj načrtno. Eno od večjih gradbenih podjetij v Sloveniji (Vegrad) je prek posebnega podjetja v Bosni in Hercegovini načrtno novačilo delavce, ki so jim obljubljali dobro plačano delo v Sloveniji. Avtobusi so hodili po ljudi in jih več let vozili v Slovenijo. Kot je razvidno iz pogovora z osebama O2 in O3

O2: Ko ona, če je rekla, da nuca ... dobila je neko vlko gradbišče in zdej je pa misla, gremo XXXX [ime prekrito – op. A. B. R.], pripelji dvesto ljudi.

A. B. R.: In jih je pripeljal?

O2: On je pripeljal dvesto ljudi.

To prakso je potrdila oseba O3, ki je povedala

... povečan obseg dela je bil in je pol prek enga hčerinskega podjetja oziroma to je slamnato podjetje, en privat, kjer dela za Vegrad, XXXX [ime prekrito, ime sovпада s prejšnjo navedbo – op. A. B. R.], ja, prek njega je ona gor pripeljala ljudi ... je poslala ekipo, da seveda je še pr'peljala z avtobusem neke ljudi, ker se je povečal obseg dela. In tisti ljudje so pršli gor in jim je obljubljala: »Zagotavljam vam vse. Stanovanje, hrano, dobro plačilo ...« In so res pršli gor, sprejeli to povabilo, so pršli, delali. Nekaj časa je b'lo še v redu. Pol je začela s pritiskom ... oziroma ni izpolnjevala teh obljub ...

Po prihodu v Slovenijo in zaposlitvi pri slovenskih delodajalcih so imeli delavci različne izkušnje. To je bilo odvisno predvsem od podjetja in tudi panoge, v kateri so delali. Med intervjuvanci je eden dejal, da ni imel nobenih težav z delodajalci, drugi – ki je delal zunaj gradbeništva – pa se je s težavami srečal neposredno po prihodu v Slovenijo. Plača, za katero se je predhodno dogovoril, je bila manjša – najprej za sto evrov, nato so mu jo še dodatno zmanjšali. Najbolj množične kršitve so se dogajale v gradbenem sektorju, ki je tudi v največjem obsegu zaposloval tuje delavce. Za gradbeništvo je veljalo, da se kršitve ne pojavljajo zgolj v enem podjetju, temveč v številnih. Kot je povedal intervjuvanec O4, so težave pri delavcih,

ki jih pripeljejo podizvajalci podizvajalcev pa še podizvajalcev. To je bil pa velik problem. To je bil večkrat tut ... To niso državljani, po pravilu niso državljani RS, ampak so delavci, ki so ... bom reku, čudno zaposleni pri teh podizvajalcih velikih sistemov. Predvsem bi b'lo to najbolj značilno v gradbeništvu, ane. Tle pa bom reku, tle pa smo odpovedali /.../ Če se spomnem, kr nekaj primerov, tut mojih osebnih – ko so kopali za T2, to 'ne ... so delali delavci dol s Kosova /.../ delali so od jutra do večera. Gledal sem, kakšno malčo jim je prinesel tist in ko smo se pogovarjal ... delu je tam za 1,5 do 2 eura na uro.

Če odmislimo kritiko (kriminalnih) plačnih (neso)razmerij med delavci in vodstvenim kadrom v kapitalističnem sistemu in samoumevno legalno privajanje presežne vrednosti v rokah lastnikov kapitala, in se osredotočimo na (druge) kršitve, ki so jih opisovali delavci, so te vključevale druge oblike kriminalitete in kršitve delavskih pravic: neizplačevanje nadur, delo prek omejitev dovoljenega števila ur, večmesečno neizplačevanje dela plače oziroma tudi plač v celoti, neizplačevanje regresa, odjavljanje delavcev iz zavarovanj brez njihove vednosti in večletno neplačevanje prispevkov za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, neizplačevanje bolniške, spreminjanje pogođb o zaposlitvah brez vednosti delavcev, premeščanje delavcev v druga hčerinska podjetja, ki so šla v stečaj, šikaniranja, grožnje z odpuščanjem. Delodajalec (vsaj za primer podjetja Vegrad je to potrdilo več sogovornikov) je delavce silil tudi v kazniva dejanja, saj so morali delati na črnih gradbiščih, kamor so vozili material, ki je bil formalno namenjen in plačan za druga gradbišča. Navedeno potrjujejo besede delavcev

O2: Od zjutraj do polnoči, pa zjutri opet ... rečmo spet naročenih 100 kubikov betona pa gremo spet delat, ne.

O3: Čist minimalne plače so ble. Še tistih nismo dobivali zadnje leto ... oziroma dve leti nismo redno dobivali. Z zamudo smo dobivali, ampak ... Zadnje leto pa iz meseca v mesec po 50, 100, 150, 200 pa tk, ane.

O1: Torej, jaz sem bil za en mesec odjavljen iz podjetja, kot da ne delam, ampak sem delal na črno, brez vednosti, da bi mi, da so mi, da bi mi podjetje reklo, evo, delaš na črno. Nihče nič /.../ jaz sem dobival plačo vse na roke, brez da bi šlo preko banke /.../ Za ta mesec nisem imel niti zdravstveno, niti pokojninsko, niti nič v življenju. [orig. Medžutim ja sam za jedan mjesec bio odjavljen iz firme kao da ne radim, da radio sam na crno bez ikakvih znanja, da mi je, da so mi, da mi je firma rekla evo radiš na crno. Niko ništa /.../ Samo sam ja dobio plačo sve na ruke, da bez da je išlo preko banke /.../ Za taj mjesec nisam imejo ni zdravstveno, ni penzijo, ni ništa u životu.]

O2: ... ko se je stavka zakurblala, ko je to šlo, pol smo pa šli preverjat in je naših delavcev, js sem jih takrat najdu mogoče trideset, da po pet let delovne dobe jim manjka /.../ Niso imel plačanih prispevkov, ne. In celo se je ugotovilo, en delavec je omedlel na, na dan stavke, ne. Smo ga peljal k dohtarju, kartice ni imel tk, je bil zdrav, ni šel k dohtarju. In 2 leti ni imel plače, ni imel zdravstveno zavarovanje. Pa nobeni davkariji pa nobenih prispevkov, ne.

O4: Pa smo 'mel primere, ko recimo je 'mel zaposlen'ga pa je dobival nadomestilo za čas bolniškega staleža pa mu ni izplačal. Tak primer sem 'mel sam v ambulanti. Ne morš verjet! Se pravi, prever'li smo na Zavodu za zdravstveno zavarovanje, a je b'la nakazana bolniška. Je bla, delavc' je pa ni dubu, ane.

Žrtve kršitev delavskih pravic oziroma kriminalitete, ki so jo opisovali sogovorniki, so bili tako etnični Slovenci, državljani Slovenije, kot tudi tujci – vendar so bili ti veliko bolj izpostavljeni. Nekateri delodajalci so poleg opisanih primerov izkoriščanja tujih delavcev izkoriščali tudi s prisilnim najemanjem stanovanj v natančno določenih delavskih domovih, za katere so – kot pravijo delavci sami in je bilo poudarjeno tudi v medijih – ugotovili, da so v lasti nekaterih vodilnih v podjetju. Delavci niso smeli zamenjati delavskega doma in si sami poiskati stanovanja za najem.

O5: Samski domovi so bli od Vegrada in ni blo šanse, da bi ta delavec se nek privat prijavil pa stanoval. Ampak če je bil delavec zaposlen z delovnim dovoljenjem, je moral stanovat v tem in tem samskem domu.

Kot je opisala oseba O3, so bili delavci s plačilom prisiljeni uporabljati določen delavski dom, saj so jim del plačila za nastanitev odtrgali neposredno od plače. Pred leti so bili delavski domovi brezplačni, nato so delavcem začeli zaračunavati najemnino, pri čemer je delavec plačal sedemdeset odstotkov, podjetje pa trideset odstotkov. Vendar delavci s tem svojim zneskom plače niso svobodno razpolagali, saj če bi se delavci odločili najeti druge prostore, bi tako izgubili to plačilo.

A. B. R.: Kaj pa če bi oni ho'l teh sedemdeset odstotkov imet pa da bi si sami najel' stanovanje?

O3: To pa ni dovolila. Tega pa ni b'lo možno. Ne, tega ni b'lo možno, da bi denar uzel pa da bi si sami poiskal' ...

Bivalne in higienske razmere v delavskih domovih so bile izjemno slabe. Delavci so o tem obveščali inšpektorat in sanitarno inšpekcijo, vendar se ni nič spremenilo. Nekateri delavci so bili nameščeni tudi v naseljih z bivalnimi zabojniki. Higienske razmere v takšnem naselju je opisala oseba O3, ki je povedala, da je novinarka ob obisku naselja ugotovila, da

dejansko to naselje je tk smrdelo, da, da je groza. No, pol je pa ugotovila, da rečmo dvesto delavcev pa dva stranišča pa ko pridejo ob sedmih, zjutri pa ob petih mora it, dejansko je nemogoče ... to bi bla vrsta tri ure. Zjutri za umivanje, ni, enostavno ni blo nobene možnosti, da bi ... mogu bi tri ure prej vstat, da se gre umit, da se gre opravit vse potrebe, kar mora opravit, ne. To, naše vodstvo ni o tem razmišljalo, ne.

Glede bivanja v zabojnikih je oseba O3 povedala

To so tudi b'li na gradbiščih. Recimo, ko je b'lo mal' bol daleč, v Kopru, Kranju gor, da se ni splačalo vozit – so jim dali kontejnerje take ... sej vete, kk je: poleti prevroče, pozimi premrzlo ... in ljudje so vse zdržal. Sm da bi delal, sm da bi plačo dobil?

Delavski domovi oziroma natančneje celotna praksa delavskih domov, organiziranje delovnega procesa ter odprava zasebnega življenja delavcev so spremenili delavske domove v interne totalne institucije. Delavci so bili ločeni od drugega prebivalstva, skoraj edina priložnost, kadar so zapuščali ta prostor, pa je bila vezana na njihovo delo na gradbišču. Kot je razvidno iz izjave osebe O2, ki je sama kot prisposodbo za opis teh domov uporabila termin »geto«.

Mi smo tut kupili pol dva avtobusa, da so delavce tak, ko v geto. Ograje ... urejeno je blo, zjutri je na kapiji počakal, naložil, odpeljal na gradbišče, zvečer notr v, v, v ...

Po stečaju Vegrada se je velik del delavcev vrnil domov, nekaj jih je ostalo v Sloveniji in so si poiskali drugo delo, nekateri so se odpravili v tujino (zlasti Nemčijo). Prek sindikalistov smo za zadnje izvedeli, da so nekateri spet postali žrtve različnih posredovalnic za delo, ki jim niso plačale dohodkov in so celo izvajale nasilje nad njimi. Delavci, ki so ostali v Sloveniji in bivajo v delavskih domovih v lasti nekdanjega Vegrada, ki jim je ostal dolžen več tisoč evrov, so sočasno izpostavljeni pritiskom za izselitev oziroma plačilo najemnin. Kot to opiše oseba O5

Ne morejo poravnati svojih obveznosti in če spremljate sredstva javnega obveščanja, vidite, da stečajna upraviteljica skuša te samske domove prodat, poskuša vpeljati neko racionalno zaslužkarsko najemnino ...

Ob vseh opisanih kršitvah se postavljajo ta vprašanja: Zakaj so delavci vztrajali v takšnih razmerjih? Zakaj so se takšne kršitve sploh dogajale? Zakaj takšna ravnanja, ki niso zgolj kriminaliteta po razširjeni raziskovalni definiciji, temveč predstavljajo kršitve aktualne delovnopravne in tudi kazenske zakonodaje, niso kaznovana?

Če (skušamo) odgovorimo po vrsti. Intervjuji so pokazali in potrdili teoretične ugotovitve, da obstajajo pomembne razlike med pravicami in položajem posameznikov, ki jih določajo tako njihovi pravni kot tudi družbeni statusi. V pravnih statusih je v ospredju najbolj privilegirani status državljanstvo, nato pravica do stalnega bivanja v Sloveniji in osebno delovno dovoljenje, med družbenimi pa narodna oziroma etnična pripadnost. Predvsem pravni statusi določajo posameznikovo vsakdanje življenje do te mere, da mu lahko omogočijo ali odvzamejo temeljne pravice in ogrozijo njegovo existenco in existenco od njega odvisnih članov družine.

Intervjuvanci so poudarili, da so tuji delavci (nekateri med njimi tudi intervjuvanci sami) prenašali vse kršitve pravic zaradi svoje existenčne odvisnosti od dela v Sloveniji. Prvotni razlog je bil torej vezan na slabe razmere v izvornih državah. Delodajalci so jih poznali in uporabili kot mehanizem izkoriščanja. V razmerah, ko so delavci vedeli, da so zamenljivi, kar so jim delodajalci neposredno večkrat povedali, so bili v upanju na boljše razmere pripravljeni sprejeti številne kršitve in ponižanja. Odrekli so se tudi najbolj osnovnim pravicam, kot je pravica do bolniške v primeru bolezni. V strahu pred izgubo službe so – kot je povedala oseba iz vrst zdravstvenega osebja – zelo redko odhajali v bolniški stalež. Povedano drugače, družbenoekonomske razmere v nekdanjih republikah Jugoslavije so ustvarile armado rezervnih delavcev, ki se je v kapitalističnem izkoriščanju nekaterih slovenskih podjetij znašla v tekmi do dna oziroma jih je tekma potisnila na samo dno. Kot je povedala oseba O3, so delavcem nenehno govorili

O3: Če vam paše, delajte, če ne, pa bom jutri spet šla pa bom pr'pelala drug avtobus ...

A. B. R.: To ste prav slišal?

O3: Ja, tk je blo. Prve besede so b'le. Če vam paše delat, če ne, pa bomo druge pr'pelal. In smo res b'li tk ... upali smo, da bo bolj in smo b'li prisiljeni delat tudi pet meščov brez plač. Pet meščov.

Ob tem ne smemo spregledati, da je bila udeleženka (sostorilka) tega procesa sama država. Država je na različne načine pomagala delodajalcem oziroma s svojimi predpisi in zakonodajo ustvarjala pogoje ali celo neposredno viktimizirala delavce – slovenske in še huje tuje. Zakonsko določilo, ki je za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja vezalo tujega delavca na istega zakonodajalca za neprekinjeno dobo dveh let, so tudi naši sogovorniki navedli kot mehanizem podrejanja. Ko smo osebo O1 vprašali, zakaj ni zapustila delodajalca, ki ji ni izplačeval dogovorjene plače, ji je del plače plačeval na roke, jo odjavil iz zavarovanja itn., je dejala

O1: Zato ker če bi menjal podjetje v tem času, zakon je bil, da si moral biti dve leti pri istem zaposlen, da bi dobil osebno dovoljenje [orig. Zato što ako bi ti menjao firmo u to vreme, zakon je bio da si ti mogao biti dvi godine pri istom zaposlen, da bi ti dobio osebno delovno dovoljenje].

A. B. R.: In si čakal te dve leti?

O1: Malo več, potem sem svoje osebno, takoj ko sem dobil svoje osebno dovoljenje, sem šel v drugo XXXX [zabrisano področje dela – op. A. B. R.] [orig. Malo više, onda sam svoje osebno, čim sam dobio svoje osebno delovno dovoljenje sam išao u drugo XXXX [zabrisano področje dela – op. A. B. R.]

Tuji delavci so imeli tudi manj pravic v primeru brezposelnosti. Ker je Sporazum o socialnem zavarovanju med Republiko Slovenijo in Bosno in Hercegovino (Ur. list RS 37/2008) omogočal prejemanja nadomestila za brezposelnost le, »če ima upravičenec stalno prebivališče na ozemlju pogodbenice«, so številni delavci migranti, ki niso imeli dovoljenja za stalno bivanje, kljub plačilu zavarovanja za primer brezposelnosti ostali brez tega nadomestila. Njihov pravni status, ki jim je dovoljeval začasno bivanje, jim je onemogočal pridobitev pravice, ki so jo uživali državljani in tujci s stalnim bivanjem.¹⁵⁵ Kot je poudarila oseba O5

¹⁵⁵ Sporazum je bil nato spremenjen z Zakonom o ratifikaciji Sporazuma o spremembi Sporazuma o socialnem zavarovanju med Republiko Slovenijo in Bosno in Hercegovino (marca 2011) (Ur. list RS 23/2011) in je določil, da se »denarna nadomestila za primer brezposelnosti, pogrebna in posmrtnina ne izplačujejo v drugo pogodbenico. Pravice do teh dajatev se uveljavljajo v skladu s tem sporazumom in pravnimi predpisi pogodbenice, na ozemlju katere so te pravice pridobljene, če ima upravičenec *stalno* ali *začasno prebivališče* na ozemlju te pogodbenice« [poudarek A. B. R.]. Trajalo je torej več mesecev, preden sta državi pod pritiskom javnosti in sindikatov omogočili, da se je delavcem izplačalo nadomestilo, do katerega so bili upravičeni.

Zagotovo so bili najbolj izpostavljeni tisti, ki so imel začasno bivanje oziroma delavno dovoljenje in niso imel ... To pa zaradi tega, ker niso bili upravičeni na tista, na tiste, se pravi, pravice, tut finančne, ki jih nam garantira od recimo, kaj jaz vem, socialne pomoči direktno do nadomestila za čas brezposelnosti pa če hoče tut nadomestila iz jamstvenega sklada, ne /.../ Domačin v Vegradu, zaposlen tri, štiri leta, vse pravice na Zavodu za zaposlovanje, ne, vse pravice iz naslova brezposelnosti... človek zaposlen štirinajst, petnajst let, nobene pravice, izključno in samo zato, ker je bil še vedno bosanski državljan, ne. Tako, da tu država tisoč procentov ni naredila nič od nič. Celo nasprotno. V velikih primerih je celo država zavirala, zavirala, da bi se te zadeve odvale naprej.

Podobno je razlikovanje med pravnimi statusi delavcev mogoče ugotoviti iz opisa osebe O6

V prvi fazi ni bilo neke te razlike, a ne, ker smo mi takrat vse vzeli kot iste, a ne. Vsi so bili trenutno v isti situaciji, vsaj v začetku, no, potem smo pa neke razlike, so se pa potem naredile zaradi tega, ker ... tisti, ki so bili slovenski državljan, ki so imeli pač tlele stalno bivanje, tisti so potem tk lahka dobili tiste pravice, ki jim pač našim državljanom po zakonu pripadajo in so lahko dobili al denarno tole nadomestilo na zavodu al pa so lahko zaprosili za denarno socialno pomoč. Tk da. Te smo potem prek tistih virov, mislim prek tega uvrstili na naše sezname, v kolikor je blo to še pač potrebno. Medtem ko ostalim smo pa še vedno pomagali pač na podlagi pač tega, da niso bili sicer oni kot stalno prijavljeni, ampak smo jih pač, kolikor smo lahka, zagotavljali hrane tut za njih – poskušali pač pomagat. Ampak najbolj smo takrat težili k temu, da bi se ti delavci obrnili na javno kuhinjo, a ne, da bi tam v okviru tega se jim pomagalo.

Delodajalcem je pri izkoriščanju delavcev migrantov država pomagala tudi s svojo imigracijsko politiko in represivnim aparatom policije, ki je skrbel za dosledno uresničevanje te politike in pripadajoče zakonodaje. Delavci in sindikalisti so opisovali primere, kako so delodajalci uporabljali policijo za discipliniranje delavcev in grožnjo vsem, ki so si upali pritoževati se zaradi kršitve pravic. V primeru Vegrada so vodilni v podjetju obveščali policijo o tem, da so delavcu potekla dovoljenja za delo ali da jih nekdo sploh nima, da so delavca odpustili itn., nato pa so policisti morali na podlagi te prijave ukrepati in tujega delavca – v očeh formalnih pravil države in pravnih statusov »ilegalnega priseljence« – tudi odstraniti iz države. To prakso so opisovali različni sogovorniki

Oseba O3: Točno so obveščal' policijo ... kermu poteče, kdaj poteče delovno dovoljenje ... Tk da, policija je vedla. Če meni danes poteklo delovno dovoljenje, sm mogo vani ... če nisem šov, so pršli, so nas oni pobral' ...

A. B. R.: Prav vid'l ste te ... poznate jih?

O3: Ja, ja. Vsi jih poznamo, cel Vegrad ...

A. B. R.: Sodelavci vaši, ki so jih ... policisti so zvedl točno ta datum ... Kaj potem – so pa šli v samski dom? [Vmes respondent vseskozi ponavlja: Ja, ja, ja – op. A. B. R.]

O3: Ta naša šefica kadrovske službe je devala informacije na policijo, kdaj komu poteče. Delovno dovoljenje. Sam, da se ga je reš'ila, če so se ga ho'li rešit.

Oseba O2 je prav tako potrdila takšno dogajanje in dejala, da so v primeru, če so se delavci začeli pritoževati, ker niso dobili plačila, njihovi šefi klicali policijo in jih prijavili

O2: Imeli smo primere, da so, da je on šel enostavno, ko so njemu začeli grozit, da [delavec – op. A. B. R.] ni dobil dnarja. Ni imel kaj jest. To so mu šli grozit, on je poklical policijo, je rekel: tu me nekej napadajo, js ne vem, kaj, kaj so to. Oni so, policaji so prišli, takrat so pa ukrepali, ker so ugotovili, da delavci nimajo nobenih papirjev. Pa so jim rekli, naš šef ima naše papirje pa so še eno, drugo, tretje obljubljal nam dovoljenje pa to pa nič. To nič ni veljalo, kaj so delavci rekli. So jih naložili, so jih peljali do Hrvaške meje.

A. B. R.: Policisti?

O2: Policisti.

A. B. R.: Prav primere poznate?

O2: To je blo ene dvakrat po devet, deset delavcev, ne.

Opisana praksa se je pozneje ob medijski pozornosti in javnem zgrazanju nad zlorabami delavcev spremenila. Šele takrat se je državna politika odzvala in ustavila izgon tujih delavcev iz države, kaj več pa se ni zgodilo.¹⁵⁶ Razmere so spominjale na opise aktivistov in nevladnih organizacij, ki so v preteklosti opozarjali, da so bila dekleta žrtve trgovine z ljudmi, ki so bile

¹⁵⁶ Več glej na primer Dnevnik 15. oktober 2010: Ministrica Kresalova: Vegradovi tuji delavci v Sloveniji za zdaj bivajo zakonito, nihče jih ne bo odstranil.

prisiljene v prostitucijo, nato obravnavane in kaznovane zaradi prostitucije. Žrtve so tako reviktimizirane, tokrat s strani tistih, ki naj bi jim pomagali in preganjali storilce.

Dodaten primer (strukturne) kriminalitete države – skladno z delovno definicijo, ki smo jo postavili – predstavlja posebna praksa in zakonodaja na področju delovanja zavodov za zaposlovanje in pravic, ki pripadajo brezposelnim. Zavodi za zaposlovanje so delavce, ki so ostali brez služb in so se prijavili na zavod, začeli pošiljati k novim delodajalcem, za katere so jih sindikati in delavci sami opozarjali, da prav tako ne izplačujejo plač in prispevkov. Delavci so bili tako prisiljeni v izbiro – ali so izgubili nadomestilo za brezposelnost, kar se je zgodilo, če se niso odzvali na poziv zavoda, ali pa spet delati pri delodajalcu, ki jim ni izplačeval plač in drugih obveznosti. Takšno prakso, ki naj bi se prenehala šele konec leta 2012, je opisal sogovornik O5, ki je v pogovoru dejal

O5: ... še ena grozljiva zadeva se je dogajala ravno s temi delavci /.../ Zavod za zaposlovanje je te delavce napotil delodajalcem, za katere je imel točna obvestila in prijave, da predhodni skupini, ki so prišli tja, niso plačal. Potem je pa tega delavca, ki je dobil iz jamstvenega sklada to, kar je pač dobil in vse tist, kar je dobil, napotil k drugemu delodajalcu, ki je pa bil že znan pa ovađen pa tk v postopki ... pa delavcem ni redno plačeval plače in ta revež zopet tle 3 mesece ni dobil. Ko je prišel po prvem mesecu, ko ni dobil plačano, na Zavod za zaposlovanje, pa ne enkrat, dvakrat, trikrat, ko ni dobil plače, so mu rekli, da če bo še sam tam nehal delat, da bo zgubil pravico iz naslova zavarovanja za primer brezposelnosti. Ker je sam tam nehal, ne.

A. B. R.: In je spet moral čakati tri mesece?

O5: Ja in je zavod zelo, zelo dobro vedel, da ne plačuje delodajalec pa je kljub temu jim tja delavce šibal.

A. B. R.: In so te fantje, delavci, ki so bli v Vegradu najprej?

O5: V Vegradu nategnjeni in še pol pri enem al pa dvem, dveh delodajalcih.

A. B. R.: Ampak pri temu ta drugem ga je formalno napotil naš zavod tja?

O5: Naš zavod ob tem, da je predhodno vedel, da je že, da ne plačuje.

Priseljenski delavci se poleg pravnih omejitev in različnih pravic, ki jih prinašajo različni pravni statusi, srečujejo tudi s težavami, vezanimi na različne družbene statusse. Sogovorniki so navajali primere diskriminacije in stereotipov na podlagi narodnosti. S takšnimi predsodki in dejanji so se srečevali tako na delovnem mestu kot tudi v različnih državnih uradih. Sogovornik O1 je tako na primer povedal, da je tretji dan bivanja v Sloveniji odšel na upravno enoto in si želel urediti vse potrebno za prijavo bivanja. Ko mu je zaposlena posredovala obrazec v slovenskem jeziku, jo je prosil za pomoč, saj še ni razumel slovenščine. Uradnica mu je preprosto odvrnila, naj si najame sodnega tolmača.¹⁵⁷ Poleg negativne izkušnje s predstavnico birokratskega aparata se je s podobnim srečal tudi na delovnem mestu, kjer so ga sodelavci poniževali in pošiljali nazaj v Bosno (ob tem velja dodati, da ga je po poizkusnem mesecu dela sam delodajalec prosil, naj pride delat v Slovenijo). Sogovornik je to opisal s temi besedami

... jaz sem, ko smo v prvem podjetju, ko sem delal, so mi govorili, kaj ti neumni Bosanec, nimaš pojma, vrni se v Bosno in tako. [orig. ... ja sam, kad smo u prvoy firmi, kad sam radio so mi govorili šta ti glupi Bosanac, nemaš pojma, vrati se u Bosno i tako.]

Odgovor na predhodno postavljeno vprašanje, zakaj so se sploh zgodile takšne kršitve, je kljub navidezni zapletenosti zelo preprost. Primeri, ki so jih opisovali sogovorniki, nazorno potrjujejo teoretične ugotovitve o temeljni dinamiki neoviranega kapitalističnega sistema. V njem podjetje vedno teži k zmanjšanju stroškov proizvodnje in v neoviranem kapitalizmu čim hitrejšemu dobičku. Če je mogoče delovni stroj zamenjati za cenejšega ali se dogovoriti z drugim dobaviteljem za cenejšega ali obstoj drugega dobavitelja zgolj uporabiti za znižanje cene pri prvem, se to vsekakor tudi opravi. To je osnovno delovanje, ki mu je sledil celoten sektor oziroma celotno gospodarstvo. V tej logiki sistema delovanja (gradbenega sektorja) so bili delavci razumljeni le kot zamenljivi delovni stroji. Pri tem se potrdi tudi druga ugotovitev teoretičnega dela – v današnjem svetu ne smemo razmer na enem trgu (dela) gledati izolirano od vplivov in razmer v regiji ali celo svetu. Slabe socialne razmere v Bosni in Hercegovini so delodajalci izkoriščali za zagotavljanje cenene delovne sile. Še več, slabe razmere in bedo so izkoriščali za šikaniranje in jih sebi v prid uporabili kot grožnjo za ujetje tujih delavcev v upanju na boljšo prihodnost zase in družine.

157 Omenjeni primer nazorno spomni na Gambinovo (2011: 144) sklepanje, da številni avtohtoni prebivalci, zlasti delavci občinske uprave in drugi lokalni čuvarji, predpostavljajo, da bodo priseljenci hitreje odšli drugam, če se bodo neudobno počutili v novem kraju.

Razmere za delo in življenje delavcev, ki so prišli v Velenje po letu 2000, se bistveno razlikujejo od tistih, ki so prišli v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja. Kot so opisovali številni sogovorniki, so tudi takrat Velenjčani hodili novačit delavce in dijake v Bosno in Hercegovino, jih skušali na različne načine prepričati za selitev v »mesto priložnosti«, vendar obstaja ključna razlika med tedanjim socialističnim novačenjem in novačenjem v novem predatorskem kapitalizmu. Takrat so iskali in vabili delavce, ki jih je čakalo plačano delo, kmalu tudi stanovanja. Še več, iskali so nove someščane, s katerimi so gradili mesto. Ljudem je bilo omogočeno dostojno življenje. Novi kapitalizem in njegovi agenti pa so iskali sužnje. Iskali so delavce, ki so jih zavestno novačili z načrtom izkoriščanja in zlorabe. Ko so se avtobusi odpravili po njih, so vedeli, da jih zavajajo, da jih bodo zlorabili in da jim bo pri tem pomagala tudi zakonodaja. To je bilo obdobje novodobnega suženjstva, kjer so (del) ceno finančnih nepravilnosti v gradbenem sektorju plačali tuji delavci. Za doseganje ciljev novega kapitalizma – maksimalnih hitrih dobičkov – so vodilni v gradbenih podjetjih uporabili preprost mehanizem – povečali so eksploatacijo delavcev. Razliko med nekdanjim priseljevanjem delavcev in novodobnimi migracijami izkoriščanja nazorno opišejo besede delavca O2, ki je prišel v Velenje pred desetletji

In sem si tu ustvaril družino, ustvaril sem si tut eno zalogo, pač kakor sem. Pa tu sem situiran, ne. Naredu sem si hišu, ne vem, imam vse. Bogi so pa bli pa ljudje, kateri so prišli gor, da zaslužijo neki. Vojna je bla dol, je ostal brez vsega, pol mu pa eden ponudi dobro plačo, sam moreš it v Slovenijo delat, ne. Pol pa pride gor pa vidi, da se ni imel nazaj s čem vrnit, ne. Jedel je tote paštete, toto pač, kar so mu ponudli.

Novi kapitalizem je izkoriščal staro podobo Slovenije v nekdanjih republikah, kjer je veljalo prepričanje, da so socialne razmere v Sloveniji dobre, da deluje pravna država in je delavcem zagotovljeno dogovorjeno plačilo in normalno življenje. Razmere so se očitno spremenile ali kot pravi sogovornik O3

Ampak so mislili, da je to tk ko so prej, pred dvajsetimi leti pravli: Slovenija je mala Švica, tam je fajn. In so upali, da je res fajn. Pol, k so pršl, so pa vid'l, da ni tako. Ni temu tako, ko so mislili dol.

Prav to oceno je potrdila oseba O1, ki v Sloveniji dela že štiri leta

Recimo mene je isto zelo razočaralo, kaj sem jaz pričakoval, da je recimo Slovenija, da je Slovenija, kar se tiče zakonov, da je malo bolj popolna [orig. Recimo mene isto puno samo razočarao, što ja sam očekivao, da je recimo Slovenija, da je Slovenija što se tiče po zakonima da je malo dovršenija.]

Opisano nakazuje in potrjuje navedbe nekaterih članov priseljske skupnosti, ki ugotavljajo, da so imeli delavci migranti, priseljeni po letu 2000, največ težav pri vključitvi v družbo. Niso imeli podpore formalnih in tudi neformalnih institucij, do same skrajne zaostritve njihovega položaja na rob eksistence, tudi niso imeli podpore priseljske skupnosti starih priseljencev iz obdobja Jugoslavije. Kot je to opisala oseba O7

Najmanj podpore institucij okrog sebe je mela, najmanj nekih vzvodov, za katere bi se lahko prijeli pa potem se dobro vključili v okolje. In tudi največja stigmatizacija ne samo iz strani avtohtonega prebivalstva v Velenju, ampak tudi iz strani teh dveh prvih skupin, katere sem omenla [priseljencev, ki so prišli pred osamosvojitvijo in beguncev iz začetka 90. let – op. A. B. R.]. Skratka, zakaj pa si prišel ne, kaj pa maš delat za tlele, raje bi ostal v Bosni, saj tu v Sloveniji tud ni tok dober, fajn, tud v Sloveniji niso najboljše plače, ti ne veš, kok tlele koštajo ne vem elektrika, položnica, a si normaln pa celo familijo si prpelal ne.

Najtežje je znanstveno objektivno odgovoriti na vprašanje, zakaj takšnih ravnanj in kršitev delavskih pravic in tudi druge zakonodaje (kazenskopravne, delovnopravne, gospodarskopravne, davčne idr.) niso kaznovali (vsaj ne do danes, štiri, pet let po storitvi). Sklepi vseh sogovornikov kot vzrok pokažejo delovanje neformalnih mrež, znotraj katerih so vključeni drug drugemu zagotavljali različne privilegije. Kot pravi oseba O5

V državi je pa korupcija pa mreže. Mreže in korupcija so tudi razlog, zakaj te zadeve ne potekajo, ne, tk kot bi mogle.

Ob takšnih opisih in ugotovitvah, ki jih deli širša javnost, ni presenečenje, da so na protestih, ki so zajeli Slovenijo v decembru 2012, ljudje poleg transparentov z zahtevami za pravno državo nosili tudi transparente s sliko nekdanje direktorice Vegrada, spodaj pa je pisalo: Zakoni veljajo za vse. Korupcija in neformalne mreže so kljub temu le delna razlaga za nesankcionirane kršitve pravic delavcev migrantov v Sloveniji. Poleg njih moramo razloge iskati tudi v sami aktualni ideologiji kapitalističnega sistema. Ta prežema tudi temeljne državne institucije – tako nadzorstvene kot tudi sodne –, ki

posledično teh kršitev ne zaznavajo kot »pravo kriminaliteto« in jim ne pripisujejo enakega pomena kot drugim »klasičnim« oblikam kriminalitete. Še več, ta ideologija in njena načela so vključena v samo zakonodajo, kjer so pravice delavcev nelegitimno in škodljivo postavljene za pravicami kapitala. Ugotovitve so potrdili sogovorniki s svojimi opisi delovanja nadzorstvenih institucij – kot na primer inšpektorata za delo, ki je le izdajal številne zahtevke, vendar se ni nič spremenilo. Podobno so opisovali v primerih postopkov, povezanih pred in pozneje med stečajem Vegrada in legalnim prioritetenim poravnavanjem drugih stroškov in ne plač delavcev, možnostjo legalne izselitve delavca iz samskega doma, če ne more plačati najemnine, kljub temu da mu je lastnik doma, njegov delodajalec, še vedno dolžan več plač.

Pomoč lokalne skupnosti delavcem Vegrada – »Velenjčani kot Velenjčani«

Kljub celotni agoniji delavcev migrantov in težavam, ki so bile v Velenju vezane predvsem na podjetje Vegrad in nekatera manjša gradbena podjetja, lahko ob tem dogajanju prepoznamo pomembne znake delovanja lokalne skupnosti – tako institucionalizirane sfere lokalne skupnosti (občinske uprave in drugih organizacij) kot tudi samih občanov. Stiska, v kateri so se znašli tuji delavci Vegrada, zlasti tisti, ki niso imeli stalnega prebivališča v Sloveniji in niso bili upravičeni do socialnih pomoči, je sprožila eno od večjih akcij pomoči delavcem v regiji. Vsi sogovorniki so povedali, da je lokalna skupnost prevzela vlogo, ki bi jo morala opraviti država.

Kot je povedal sogovornik O5

Velenjčani kot Velenjčani, tukaj pa ... to so naredili maksimalno /.../ Kontič, Meh, Rdeč križ, Karitas, to je blo tisoč procentov na tej strani, brez vsake poštenne podpore države /.../ Skratka, župan je speljal tako koordinacijo, da to ne ... enkrat na štirinajst dni smo po dve ure pri njemu sedel v, na občini in ta zadeva je potekala res skoodiniran in to vse so bli iz občine Šmartno ob Paki, iz občine Velenje in iz občine Šoštanj. Vsepovsod tam, kjer so ti ljudje živeli, smo te zadeve skoodiniral pač ... skratka, cel kraj, vsi prebivalci so se maksimalno angažiral, a ne, da bi ... ker to je blo le 1700 delavcev vse skupi, ne.

Sogovornik O3 prav tako poudarja, da

Osebnostno sem zadovoljen z mestno občino. So šli naprot' ljudem, res so pomagali, kok so mogli. Res su ... tudi humanitarno.

Prav tako tudi sogovornik O2 pravi, da

Tu, tu moram priznat, da velenjska občina je naredila velik. Bivši župan je takoj iz začetka je dnevno en obrok pošiljal, ker dejansko toti delavci so bli brez papirjev, brez dnarja, brez bivanja /.../ Je pa velenjska občina takrat stopila v bran tem delavcem.

Organiziranje pomoči delavcem smo preverili tudi na Mestni občini Velenje, na oddelku, ki je bil zadolžen za pomoč delavcem. Vpogled v dokumentacijo razkriva, da se je koordinacija Odbora za pomoč občankam in občanom zaradi problemov delavcev Vegrada od 20. julija 2010 nekaj mesecev tedensko sestajala, na vsakem sestanku pa so si razdelili konkretne naloge. Že uvodoma so takoj vzpostavili delovanje javne kuhinje, ki je zagotavljala hrano vsem delavcem ne glede na to, ali so imeli stalno, začasno prebivališče ali so bili zgolj tujci. Prek Rdečega križa so delili pakete pomoči, živilske pakete, pralni prašek. Otrokom delavcev Vegrada, ki so se še izobraževali (osnovnošolska, srednješolska in fakultetna stopnja), so razdelili pakete s šolskimi potrebščinami, dodatno so omogočili tudi nakup potrebščin v vrednosti petdeset evrov v lokalni knjigarni, šolarjem zagotovili brezplačno malico. Občina je organizirala brezplačno pravno pomoč za delavce. Zaradi zakonskih omejitev niso mogli delavcem (zlasti tujcem z začasnim bivanjem) nakazati denarne pomoči iz sredstev občine, zato so organizirali zbiranje sredstev za dobrodelne namene, organizirali dražbo likovnih del in dobrodelne prireditve. Skupno so leta 2010 zbrali skoraj 130.000 evrov. Večino sredstev so nakazale pravne osebe, pa tudi fizične osebe neposredno z nakazili in prek SMS-sporočil. Iz dokumentacije je razvidno, da so bila sredstva porabljena za »denarno pomoč Vegradovim delavcem z začasnim bivanjem, plačilo prehrane za Vegradove delavce (javna kuhinja), nakup šolskih potrebščin za otroke Vegradovih delavcev, nakup prehrabnih paketov OO Rdečega križa Velenje, vozovnice za dijake in študente Vegradovih delavcev« (Mestna občina Velenje, 2011).

Seznami, ki so jih vodili zaposleni na občini, kažejo, da je občina v sodelovanju s Centrom za socialno delo, Zavodom za zaposlovanje, sindikatom in drugimi organizacijami oblikovala seznam tujih delavcev, ki so jim omogočili denarno pomoč za plačilo najnujnejših stroškov. Denar je zbirala tudi katoliška cerkev, ki je po besedah velenjskih duhovnikov za Vegradove delavce namenila znesek ene nedeljske nabirke v Celjski škofiji. Nekateri delavci, ki več mesecev niso prejeli plače, niso imeli niti sredstev za potne stroške za vrnitev v domovino. Sogovorniki, ki so bili zadolženi za pomoč delavcem

in so z njimi tudi neposredno delali, so opisovali to obdobje kot eno od najbolj stresnih in čustveno napornih v obdobju njihove zaposlitve. Če so bile opisane kršitve in ravnanje z delavci v občini slovenski javnosti zaznane kot nelegitimne, je še toliko težje takšno ravnanje razumeti in sprejemati v mestu, ki je nastalo na trdem delu, rudarskem poklicu, prostovoljnih delovnih akcijah – skratka v delavskem mestu. To je bil razlog več, da so se ljudje tudi neposredno angažirali in nosili pakete s hrano in oblačili za delavce ter jim nudili tudi finančna sredstva. Občani so iz svojih lastnih sredstev plačevali položnice za tuje delavce. Naloge, ki bi jih morala opraviti država, ki ima v drugem členu Ustave zapisano, da je »pravna in socialna država« (Ur. list RS, 33/1991), je opravila lokalna skupnost. Angažiranje in solidarnost občanov Velenja in Celja opisuje tudi pogovor z osebo O3

O3: ... plačali so položnice nekaterim, recimo, ko so meli tut položčce za plačat.

A. B. R.: Da so jim ljudje direktno plačal?

O3: Ja, direktno. Položnčce sm js prinesel njemu, sm mu dal položnčco, on je plačal, pol je pa sm odrezek dal.

A. B. R.: Vi ste jih osebno nesli XXXX? [se ne sliši dobro, ker respondent govori čez spraševalca »Ja, ja, ja, ja, ja« – op. A. B. R.]

A. B. R.: Za čistega neznanca je plačal?

O3: Ja, ja, ja, ja. So b'li res fer in korektni, tk da so dobro se izkazali.

Pripravljenost pomagati in solidarnost Velenčanov poudarjajo tudi predstavniki Rdečega križa, Karitas, medobčinske Zveze prijateljev mladine Slovenije in občine Velenje. Poleg različnih akcij je utrip skupnosti mogoče razbrati iz velikega števila krvodajalcev, razvitega prostovoljnega gasilstva in nekaterih drugih projektov, v katere se vključujejo prostovoljci (npr. projekt Mladinskega centra Velenje, v katerem je prek dvajset mladih prostovoljcev očistilo gozd in pripravilo prostor, kjer po več desetletjih spet deluje letni kino). O solidarnosti v skupnosti smo se lahko tudi skoraj »neposredno« prepričali, saj so intervjuji in opazovanje z udeležbo potekali prav novembra 2012, ko so Velenje zajele hude poplave. Po prvotnem večdnevnem delu prostovoljnih gasilcev so številni ljudje ponudili pomoč v oblekah in pohištvu.

Odnosi med različnimi narodnostmi v Velenju

Kot smo opisali, je Velenje doživelo razcvet z industrializacijo in posledičnimi migracijami po drugi svetovni vojni. Migracije iz vseh koncev nekdanje Jugoslavije so vplivale na oblikovanje multikulturene sestave prebivalcev občine Velenje. Številni sogovorniki so poudarjali, da je multikulturalnost del velenjskega življenja. Ljudje različnih narodnosti in njihovi potomci so vsakodnevno v stiku v šolah, službah, na ulici, v lokalih itn. Iz odgovorov prebivalcev Velenja – tako Slovencev kot potomcev priseljencev – lahko ugotovimo, da so na splošno, v vsakdanji interakciji odnosi med različnimi narodnostmi – tako med priseljenci kot tudi med Slovenci in priseljenci – dobri, da ni nestrpnosti in da je ljudem uspelo vzpostaviti zadovoljivo skupno življenje. Sogovorniki so sobivanje različnih narodnosti opisali na primer tako

Oseba O8: Men je to tut čist vsakdanje, ker v našmu bloku, ko sem živel, je bla v bistvu samo ena še slovenska družina, vsi ostali pa niso bli. Tak, da sem se v bistvu tega čist navadu /.../ Ne, v bistvu s temi družinami ni bilo nikol tok problemov. Pa se mi zdi, da ... večina je bila starejših, a ne, pa ne vem tut starejši od, tut tisti mladi, k so bli, so bli vsi starejši kot pa js. Pa sem zmeraj imel lep odnos z njimi.

Oseba O9: Od nekdanj smo se že, ko smo bli mi mali, se mi zdi, da nikol nismo delali razlik, da nikol nisem niti razmišljala na način, kdo je ka po narodnosti, a ne. Da se ni, ni to ne vem nikol neke čutlo, a ne.

Oseba O7: ... na osnovni ravni med ljudmi nekeko v Velenju ni opaziti zlo velikih trenj. Nekako živimo, plavamo skupaj, obsojeni smo, da živimo na istem prostoru, in glej hudič, če sva pač skupi, sva skupi in nekako dejva plavat skupi.

Priseljska skupnost v Velenju izvaja svoje dejavnosti tudi prek organiziranega delovanja – različnih društev, ki skrbijo za izvajanje kulturnega programa in izobraževalnih vsebin. Pri kulturnem programu je v ospredju učenje folklorne in ohranjanje različnih običajev, pri izobraževalnih pa učenje jezika, tako bosanskega kot srbskega, pred leti pa so zaradi potreb izvajali tudi učenje slovenskega jezika za priseljence. Dodatno aktivno deluje v Velenju tudi islamska skupnost, ki ima svoje prostore in molilnico. Sami so tudi povedali, da so se v šolah in vrtcih uspeli dogovoriti za versko dieto, kjer prehrana za muslimanske otroke izključuje svinjino. Za katoliške vernike iz Hrvaške in Bosne in Hercegovine je v cerkvi v središču Velenja enkrat na teden organizirana maša, ki jo vodi hrvaški župnik v njihovem jeziku. Dejavnosti

priseljenske skupnosti podpira tudi Občina Velenje, ki zagotavlja brezplačno uporabo prostorov zanje in prek razpisov sofinancira različne vsebine. Sodelovanje z občinsko upravo različni akterji ocenjujejo kot dobro. Sogovornik O10 je tako na primer povedal

Js ne vidim, zaka se ljudje pritožujejo na mesto Velenje. Ne vem, od Občine pa na dol. Vsakič se najaviš, dobiš ... ne vem, do župana prideš brez problema ... Ne vem, res ne vidim problemov. Mislim, da če bi imeli tk v drugih občinah ... prostore mamo mi zastoj v občini ... vsi pravijo, da jih drugje plačujejo ... mi mamo zastojn prostore. Če bi jih mogli plačevat, lahka, da to kr zapremo, da smo na jasnem.

Dodatno oseba O13 oceni vlogo občine pri sodelovanju z mladimi

Drugač na tem področju ma naša občina zlo dober posluh, saj smo v zadnjih letih uredili štipendije za izredno nadarjene, potem strategijo mladih za lokalni razvoj za pet let, ki zagotavlja tut neke finance, da se potem uresničujejo.

Večina sogovornikov je povedala, da imajo ljudje med seboj dobre odnose, vendar moramo biti pri tem natančni. S poglobljenimi intervjuji smo namreč stopili v ozadje teh razmerij in odkrili nekatere na prvi pogled prikrite značilnosti. Ko preidemo prek vsakdanjih, razmeroma površinskih odnosov, se pokažejo tudi druge plati sobivanja različnih skupin. Prva ugotovitev na podlagi poglobljenih intervjujev je, da je nestrpnost sicer navzoča pri nekaterih posameznikih, vendar ostaja v krogu družine. Kaže se v obliki negativnih pripomb in sodb o drugih skupinah. Ljudje praviloma ne izražajo sovražnih stališč do drugih narodnostnih skupin javno – izjema pri tem je osrednja spletna stran, ki jo obiskujejo številni Velenjčani (www.velenje.com). V spletni anonimnosti imajo ljudje manjše zadržke in tako je na forumih mogoče najti različne nestrpne zapise. Na to so nas opozorili tudi sogovorniki, vendar smo po pregledu vsebin (november 2012–januar 2013) lahko ugotovili, da so bili nekateri zapisi sicer nestrpni, vendar daleč od sovražnega govora, ki ga lahko zasledimo na drugih, zlasti nacionalnih spletnih portalih.

Na podlagi poglobljenih intervjujev lahko sklenemo, da *predsodke odpravljajo neposredni socialni stiki in interakcije z večjim številom pripadnikov »druge« kolektivne družbene skupine*, torej z ljudmi druge narodnosti. V intervjujih so predvsem nekateri mlajši sogovorniki navajali, da je pri (nekaterih) njihovih starših opaziti nestrpnost, ki pa pri mlajši generaciji izginja. Izginja predvsem na račun skupnega življenja in še bolj skupnega odraščanja.

Stiki s priseljenci in njihovimi potomci, pristne izkušnje iz prve roke zasedejo praznino nepoznavanja »drugega«, ki jo drugače navadno zapolnijo predsodki in stereotipi. Druženje s sošolci v šoli, sodelavci v službi, sosedi na dvorišču, prijatelji, ki so druge narodnosti, vzpostavlja odnose, ki pokažejo, da za nekaterimi manjšimi razlikami (med te štejemo tudi jezik, običaje, vero) med ljudmi v najbolj temeljnem delovanju v družbi ni razlikovanj na podlagi njihove narodnosti ali narodnosti njihovih staršev. Povedano drugače, razlikovanja – kot so poimenovali sogovorniki – med dobrimi in slabimi ljudmi ne vežejo na narodnost, temveč na osebni značaj posameznika. O vplivu odraščanja z vrstniki druge narodnosti je oseba O11 povedala tole

O11: ... dobr, mi smo take generacije, ko smo imeli v osnovnih šolah sošolce ni da ni, verni, da ni, vse je blo, ja, vse je blo zmešano in mi smo s tem začeli živet, a ne. Mi smo se tega že od malih nog ... recimo, ko pa ... če dam za primer, pri men doma, a ne, so, niso, niso nacionalisti, ampak so še vedno ponosni, da pač pri njih v familiji je ostalo tk, ko se je začelo, a ne. Ampak niso nacionalisti, a ne /.../ Se men zdi, da sem, da sem se naučila že, že od malih nog spejemat druge, drugačne. Ne, ne na izgled, ampak ... druge narodnosti, a ne. In men je to, men je to lažje.

A. B. R.: Kako si se pa naučila?

O11: Ne vem, js sem s tem rastla. Ne vem, al sem ... niso nas posebej kej učili, ampak mi smo začeli pač živet s tem.

Oseba O19 je glede skupnega vsakdanjega življenja podala ta primer

Js osebno vidim, ko pač ljudje grejo na nogometno tekmo, ne. Pa tam se družijo. Vse so tut, recimo. Pa maš potem starše zdej teh otrok, ko jim majo na treningih, ne. Pa maš slovenske starše pa maš muslimanske pa maš recimo Hrvate, maš Srbe, ampak ... Tam so vendar skupaj pa spodbujajo pa to naprej, ne, tk da.

Oseba O14, ki se je preselila v Velenje iz Bosne in Hercegovine, ko je bila že dijakinja, je povedala

... jaz sem dve leti nazaj pršla v Slovenijo. In takrat seveda so ble, si lahko predstavljate, kake težave z jezikom in v šoli nasplošno, ampak lahko rečem nasplošno, da so me zlo dobro sprejeli. Tako profesorji tako tudi sošolci in usi delavci na šoli in nasplošno v Velenju, v Sloveniji.

Oseba O14 je o preteklem sodelovanju ljudi različne narodnosti in različne subkulture pripadnosti pred nekaj leti v enem od prostorov za druženje mladih v Velenju povedala tole

... tk se mi je fajn zdelo, jaz sem, ne vem, zdj mam tak rada ta folk pa toti MC plac tam, obožujem. V glavnem, to sem mela ful pozitivno izkušnjo, ko sem misla, to bo ziher zdaj kak rasna diskriminacija neki bo pač glede veroizpovedi, nič, nič, res taka pozitivna izkušnja, res. Pa bi si mislu, kaj bo to zdaj, pa vsi skupi klapajo /.../ Res taki pozitivni, res v glavnem pozitivna izkušnja, vsi drugačni, vsi enakopravni.

Skupno življenje in odraščanje vzpostavlja pristnejše odnose in zmanjšuje socialno distanco, dokazujejo tudi izjave mladih sogovornikov, ki imajo skoraj vsi prijatelje različnih narodnosti. Nekateri – predvsem priseljenici – so sicer dejali, da se bolje ujamejo z vrstniki svoje narodnosti, da jih povezuje več stvari, vendar so hkrati dodali, da imajo prijatelje tudi med Slovenci in ljudmi drugih narodnosti. Velenjske razmere tako ne potrjujejo ugotovitev o tem, da je etničnost eno od ključnih meril za izbiro prijateljev in da si ljudje izbirajo prijatelje predvsem znotraj iste etnične skupine (Kalmijn 1998; McPherson, Smith-Lovin, Cook 2001). Prav obratno, razvidno je, da so mladi pri sklepanju prijateljstev etnično vključujoči, kar se ujema z ugotovitvami študij v multikulturnih okoljih – npr. v Barceloni, Londonu in Oxfordu (Roca Caparà 2013).

O tem je oseba O15 povedala to

Podobno mislim po moje mislim gledano na to, kakšne narodnosti je nekdo, čeprav dejansko je pa, da se več družiš s skupino ljudi, ki je tvoje narodnosti. Ki v bistvu po moje predvsem zaradi podobnih interesov. Drugač pa narodnost je po moje zadnji kriterij glede določanja prijateljstva

Podobno potrjujejo te izjave

Oseba O8: Ne, js sem tut v osnovni šoli imel dejansko enega kolega, ko je bil musliman, pa enga ko je bil, ko je imel družino s Hrvaške, pa enga Slovenca, a ne.

Oseba O12: Sej smo se zastopli, sam pač maš bedake pa maš dobre ljudi, a ne. Tk kot smo že prej rekli, pol pol je. Ni zdej rečeno, da ker je on Srb, je pa slab. Ker so bli ljudje, ne vem, Srbi, so bli, pa jih je blo pet v redu, pet jih je blo pa pokvarjenih. Je blo deset Slovencev, je blo pet jih dobrih, pet pa pokvarjenih, a ne. Čist tk, ne.

Oseba O16: Tut imam mešane prijatelje, v bistvu tut s faksa, s srednje šole pa v bistvu nisem nikol gledal na to, kake narodnosti je. Gledal sem, kk se on do mene obnaša, kake odnose ima on. Tk, da tut nisem imel teh problemov, ne.

Oseba O17: Recimo, jas mam res zelo, zelo mešano. Use mam. Mam tudi Srbkinjo, pa eno Hrvatico pa Albanko pa tudi Slovenke, pa Slovence pa Bosanke tudi use skup mam pa tudi ne gledam na to. Je pa res use mešano.

Oseba 18: Sem mela pač že od začetka srednje šole najbolšo prijateljico in je pač Slovenka, a ne, in sva vse doživljale skupi. Na morje sva hodli skupi. Njena družina me je u bistvu bol sprejela, ko pa recimo moja soseda, ki je bla Bosanka. Me je bol sprejela na nek način, ko pa njeni, pa tud nikol niso gledali na vero, kdo je kakšne. Nimam še slabe izkušnje s tem, da bi glede moje vere, kdo kaj rekel o men, taka si pa ti. Tk da mam pač pozitivne izkušnje, tud zdj v srednji šoli. Večinoma mam sošolke, k so Slovenke, se tud večinoma družimo, njeni, njihovi starši pač spoštujejo našo kulturo in tudi radi njihovi starši prihajajo k nam, še posebej na kake večerje al pa kej, k si zorganizirajo starši sami, tk se pa spoznajo pa to.

Za Velenje je značilno, da se pri delu mladih izoblikujejo (sub)kulturni vzorci, ki vključujejo mešanico priseljske in slovenske kulture. Otroci priseljencev se z elementi slovenske kulture srečajo v svojem vsakdanjem življenju, v vrtcu, šoli, ulici, medijih itn. Sobivanje, vsakdanji stiki in prijateljavanje z vrstniki, ki so potomci priseljencev, skupna zgodovina, medijska izpostavljenost itn. pa približajo priseljsko kulturo otrokom slovenskih staršev. Rezultat je mešanje različnih kulturnih elementov in ustvarjanje novega skupnega vzorca. V intervjujih so sogovorniki navajali dve značilni področji, kjer se kaže ta prepletenost: uporaba posebnega slenga med mladimi in priljubljenost balkanske glasbe. O navzočnosti obojega smo se na terenu prepričali tudi sami. Sleng, ki ga uporabljajo mladi različnih narodnosti (tudi slovenske), vključuje izraze iz bosanskega/hrvaškega/ srbskega jezika, značilen je tudi poseben naglas. Opisano je mogoče razbrati iz pogovora z ljudmi, ki se pri svojem delu vsakodnevno srečujejo z mladimi v Velenju

Oseba O36: ... S tem da jezik pa ostaja, a ne in ga tud Slovenci ful prevzemamo. Mislim velenjščina je ena taka specifika. Velenjščina, dobesedno velenjščina. /.../ Neka, u bistvu nek miks južnjaških jezikov in slovenskega jezika. Tipičen primer, mi nikol ne bomo rekli »zadaj za šolo«, mi bomo reklu »uzad šolo«, tud Slovenci. To je ena taka. Tipičen primer je »l«. Tok Slovencev kot v Velenju govori »l«, ne vem, če jih še kje govori, a ne. To je res tud en tak tipičen primer, a ne. Se poznajo. Tud mi Slovenci tud mi /.../ poberemo.

Oseba O32: Sleng je postal.

Oseba O36: Sleng ja, res. To je tipična velenjščina.

V intervjujih smo ugotovili, da je med mladimi vseh narodnosti v Velenju priljubljena balkanska glasba. Povpraševanju so se prilagodili tudi gostinci in tako je postalo običajno, da se (vsaj) v enem od treh najbolj priljubljenih lokalov predvaja predvsem balkanska glasba. Zabav, t. i. Balkan partyjev, se udeležuje tudi slovenska mladina. Kot je to opisal eden od gostincev

Pač pride oseba in sliši zdj, ne vem, MTV sceno, pa sej ni važno, v glavnem MTV sceno, pa pride na vrata, pa sliši, pa stopi not v lokal, pa pogleja, pa stojimo za šankom, pa pride do šanka, pa vpraša, »živjo«, če pozdravi, »a bo dans Balkan? Ne? Ok, hvala. Adijo« ... Dans pa tule ne dogaja, ni Balkana, in gremo nekam drugam /.../ pač večinska populacija, zej pa tud velik teh, bom kar reku Slovencev, se je tud navadlo na ta Balkan, ga poslušā.

Odnosov med različnimi narodnostmi torej praviloma ne zaznamujeta nestrpnost in izključevanje. Ker je priseljska skupnost v Velenju zelo heterogena – razlikuje se tako glede narodnosti in vere kot tudi glede na obdobje, kdaj so priseljenci prišli¹⁵⁸ –, je treba opozoriti, da so sogovorniki sicer navajali, da se različne narodnosti med seboj dobro razumejo, vendar je še vedno občutiti napetosti, povezane z vojno v 90. letih prejšnjega stoletja na ozemlju nekdanje SFRJ. Napetosti sicer niso neposredne oziroma se ne kažejo v direktni sovražnosti, nesposobnosti sodelovanja ali sobivanja, zaznati pa jih je predvsem v vzpostavljanju socialne distance in oblikovanju »tabujev v pogovorih«. Eden od teh je vsekakor vojna. Dodatna posledica je delitev priseljske skupnosti predvsem na podlagi narodnosti in vere. Če je bilo za obdobje do osamosvojitve značilno, da so vsi priseljenci predstavljali enotno skupnost in se je vzpostavljāl predvsem nekakšen duh jugoslovanstva, je v obdobju po vojni prišla v ospredje nacionalna identiteta posameznikov in še bolj očitno njihovih potomcev. Nekateri med njimi, ki so bili rojeni v Sloveniji, so se začeli vračati h koreninam svojih staršev – celo bolj kot starši sami, sočasno pa so se nekateri tudi zaradi svojih negativnih izkušenj odmaknili od teh korenin in nekako skrivajo svoje poreklo. Časovni odmik od vojne te delitve med različnimi priseljskimi skupinami sicer počasi briše, zlasti pri

158 Sogovorniki – tako potomci priseljencev kot Slovenci – so povedali, da se Slovenci pogosto ne zavedajo tega heterogenega značaja priseljske skupnosti. Pogosto imajo za vse, ki so prišli »južno od Kolpe« (te besede so uporabili intervjuvanci) enotno oznako, tj. Bosanci.

mlajši generaciji, drugače pa je med tistimi, ki so bili v obdobju vojne odrasli oziroma dovolj stari, da so se zavedali dogajanja. Kot povedo sami člani priseljske skupnosti

Oseba O10: Ja, u Velenju, naši starši, ki so pršli sm, na žalost so zelo malo znali o svoji kulturi, ko so vsi b'li večinoma Jugoslovani /.../ pa ko je pršlo do odcepitve, še takrat mi moji niso rekli... ampak še kr so bli Jugoslovani. Ostali v bratstvu in enakosti in tako dalje. Tk je b'lo pri večini. Odpovedali so se raznim svojim običajam, velik svojim običajam, bom reku. Tk, da šele zdaj mi smo uni, ko smo začeli to nazaj počasi vračat, da se take zadeve ne pozablajo /.../ Tk da zdaj, bom reku, je čist drugač. Je blo, v začetku v samem štartu predvsem je blo ... ne s samimi Slovenci, ampak je b'lo s strani drugih priseljencev, pač vedlo se je, kdo si, ka si, že po imenu pa priimku .

Oseba O20: ... se vidijo očitne razlike, ker to povojno stanje je naredlo to razliko, do teh jih ni blo /.../ Ja, od takrat naprej se točno ve, kdo je kdo. Jaz do tedi nisem vedla, kdo je kdo. Res ne. Od tistga momenta, ko je bla vojna, pa sem bla v srednji šoli, pa ko je bla vojna, ko so se začeli delit, ne, kdo je kdo. Točno se je vedlo, kk križ majo toti, kk križ maj toti, komu se toti moljo, kam grejo toti. Do tedi nisem vedla in pol so se že imena začela delit, priimke to sem že bla počasi na tekočem, kdo je kdo, do tedi pa ne /.../ Skrivali smo se od enih do drugih, da ja ne bi pršlo ta, mislim da ene dve, tri leta po vojnem času, ko se je vojna končala, da so se začele zadeve mal mirit, da smo se mal spustili vsi na tla, a ne. Do tedi pa je blo.

Oseba O7: ... tle v vojni se je dogajala razlika med etničnimi skupnostmi. Skratka, Hrvat, Srb, Bosanc, takrat se je začela priseljska skupnost delit, do takrat ni bol. Tko kot pravi, pol nekeje po vojni so se te stvari umirile, ampak pol je to zlo površinsko ratalo, a ne. Se pogovarjamo vse sicer, ampak se kej dost preveč ne pogovarjamo o veri, se poskušamo čim manj pogovarjat o vojni, to poskušajo res okrog obiti, ker se to ne moreš pogovarjat, ker takoj se začne tehtat žrtve ...

Odnose med priseljskimi skupinami še vedno zaznamuje vojna, vendar kljub temu uspevajo vzpostaviti sodelovanje, ki pa ostaja predvsem »površinsko«. Vključuje nekakšno ohranjanje varne socialne distance in stike predvsem ob različnih srečanjih in dogodkih. Tako sta na primer skupaj organizirala dogodek Bošnjaško mladinsko kulturno društvo in Srbsko društvo dr. Mladen Stojanović. Kljub temu moramo vnovič opozoriti, da so zlasti med mladimi ti stiki in odnosi tesnejši. Če lahko socialno distanco

med pripadniki različnih narodnostnih skupin iz nekdanje skupne države vsaj delno pripišemo vojni in zgodovinskim dogodkom, je to težje v primeru odnosa s slovensko večino. Opisana razdalja je del družbenega življenja in je med mlado generacijo vključena v najbolj intimni odločitvi, ki jo sprejemajo – odločitvi o oblikovanju partnerske zveze.

Poroka in oblikovanje družine – »najdi si svojega«

Vsi intervjuvanci, ne glede na narodnost, so povedali, da je skoraj pravilo iskanje resnega partnerja znotraj svoje narodnostne skupine. Mladi kljub prijateljstvu z vrstniki različnih narodnosti težijo k temu, da si ustvarijo družino s sonarodnjakom. V tem pogledu velenjske razmere potrjujejo ugotovitve raziskovalcev o etničnih preferencah pri oblikovanju družine, pomemben dejavnik pri vzpostavljanju te norme pa so t. i. tretje stranke – družina, cerkev, država, priseljenska skupnost, večinsko prebivalstvo (Kalmijn 1998; McPherson, Smith-Lovin, Cook 2001). Vsi so namreč kot ključen dejavnik vpliva navedli – neposreden ali posreden – pritisk staršev. To sicer ni pravilo, ki ga nekateri niso pripravljene kršiti, vendar se zavedajo, da bodo izpostavljeni pritiskom in stigmatizaciji v družini. Pri tem je treba poudariti, da to »družinsko pravilo« velja prav pri vseh skupinah – tako Slovincih, Hrvatih, Srbih kot Bošnjakih. Izjeme so sicer pri nekaterih mogoče znotraj iste verske skupnosti (na primer partnerstvo med katoličani Hrvati in Slovenci, dopuščajo tudi izjemoma možnost poroke znotraj krščanske vere, torej s pravoslavnimi Srbi, ne pa z muslimani; muslimani na drugi strani težijo k temu, naj si otroci iščejo partnerja znotraj njihove narodnostne oziroma verske skupnosti). Ko so mladi pojasnjevali razloge, zakaj jim starši svetujejo vzpostavljanje vezi znotraj svoje narodnostne skupne, so najpogosteje navajali, da jim povedo, da jim bo tako lažje, da bodo lahko skupaj praznovali praznike, da je lažje glede krsta, imen otrok itn. Sogovorniki so to opisovali tako

Oseba O21. Tak da mislim, da glih iz tega mi pač nikol ne rečeta, da ne smem met ne vem Srba al pa Hrvata al pa neki. Ampak se pa čuti tud na primer najbolj pr atiju, ker najbolj gledajo atiji, da so ne vem, da je fant moje vere oziroma da je musliman. Čeprav ni mi pa nikol rekel dobesedno, zj pa ne smeš met, ne vem, Hrvata al pa kar koli. Nikol ni bil proti /.../ In tud mislim, men to spremeni razmišlanje, ker js tud mal gledam učasih, ne vem, zaka, ampak men spremeni mal razmišlanje, js tud gledam, da bi pač atija poslušala, da bi bil res te vere. Ampak če se zaljubiš v enga, pa če sta res, ne vem, za skupi, ne bota nikol rekla, ne smem bit z njim al pa neki.

Oseba O24: Poznam neki primerov, ko so punce, ko so rekle, ja, če bi pa js Bosanca domov pripeljala, fotr ne bi bil zadovoljen, a ne. To je, to je par primerov takih poznam. Tut moški mislim, sem slišal, sam kake Bosanke ne, sam kake Bosanke, ne. Kej takega, a ne. Js osebno pa ne bi imel s tem težav, dokler ne bi bla res tok fejš drugačna struktura in vse mogoče od mene ...

Oseba O26: Če bi bla narodnosti muslimanske, pol tu niti ne bi, niti ne bi poskušal...

Oseba O22: Tk da tud pač moj dedi pa ful tako, ful govorijo, pač kao, dej če že lahk izber, pač če mislim ... tk kot je tvoja mama izbere naše vere, a ne. Bi blo bolj, pač mislim, da tud manj problemov pol pač u življanju pač naprej, a ne.

O17: Sam moramo pa priznat, da tudi z naše strani, s strani Bosancev in Bošnjakov in je to še hujš, trikrat je hujš. Slovenc ne pride v poštev al pa Slovenka ne pride v poštev, mislim, men se hvala bog ne daj. Ne nič druga, mislim, da je to pr Bosancih najhujš. Tudi Srbi včasih to mogoč tolerirajo, sem pa tja, bi se dalo kaj skonbinirat, ampak mislim, da se, ne, resno, pr Bosancih vem točno, da je ni pride nič drugega, nič drugega, nič. Al pa ...

Oseba O14: Meni je mama rekla, naše glasilo doma velja, pazi, da se ne zaljubiš pač u, če se pa zaljubiš, pa ti mami nima kaj pomagat.

O23: Pravoslavc po moj še. Ker je to pač krščanstvo. Sicer ne vem ... nisem imela nikol, nikol s tem izkušnje, ampak recimo js osebno se niti ne bi vpletla v zvezo z muslimanom glih zarad tega /.../ Zarad vere /.../ Js osebno zato, ker ... versko, osebno versko prepričanje, ampak vzgoja. Js vem, da bi se babica trikrat bi se obrnila v grobu, če bi pač, ne vem, pripeljala domov muslimana.

O11: Ja, kukr bi bil na ič, bi bil problem, res, no. Ne vem, pač pri nas je tk ...

Seveda se vsi mladi ne podrejajo tem pravilom in tako se oblikujejo tudi mešane zakonske oziroma partnerske skupnosti, vendar se ob tem zavedajo, da bodo v primeru kršenja nenapisanega pravila sankcionirani znotraj družine in skupnosti. To vključuje izključevanje, vzpostavljanje socialne distance, neodobravanje, pritiske idr. Sogovornika O18 in O25 sta o tem povedala

Oseba O18: ... moj brat je trenutno s Srbkinjo, a ne. In moji, sta dve leti že skupi, njena sestra ma isto pač Bosanca, ondva sta pa pet let skupi. In pač Bosanci, tote familije, so sprejele punce, a ne. In pač prihajajo nonstop k njim, a ne, in take fore.

Njeni starši pa manj kaj, mojega brata še, od kar sta dve leti skupi, niso sprejeli, pač je Bosanc, a ne. Vedno govorijo, zakaj si ne najdeš kerga Srbina, on je tvoje narodnosti, lažje ti bo v življenju, a ne.

Oseba O25: Res bi mogla bit pač res zlo prepričana v pač to zvezo in to, da se z njemu vidim dolgoročno, da bi ga domov pripeljala. Ker vem, da bi pač bla stigma od začetka. Sicer mu ne bi zihr pač rekli karkoli neposredno, ker pač tega se ne bi upali. Ampak vem pa, da bi blo to pač ... ja, ja, ja zihr, v to sem stoprocentna.

Navedene ugotovitve o vplivu narodnosti in vere na vzpostavljanje partnerskih vezi kažejo drugo plat sobivanja ljudi v skupnosti. Odnosi, ki so sicer dobri in omogočajo normalno skupno življenje v mestu, so na drugi strani omejeni do stopnje, ko bi moral »drugi« vstopiti neposredno v »naše« življenje. Povedano drugače, zaznati je nenapisano pravilo, ki pravi: dovoljeno je, da smo prijatelji, vendar smo si še vedno tako različni, da ne moremo biti družina. Ker takšno prepričanje velja v vseh narodnostnih skupinah, lahko sklepamo, da sta narodnost in v nekaterih skupinah religija tako močni kolektivni identiteti, da presegata vse druge. Ob teh ugotovitvah verjetno tudi ni težko razumeti dejstva, ki sta ga navedla dva delavce migranta. Kljub temu da živita že skoraj dve leti v Velenju, ju v vsem tem času skoraj nihče od prijateljev ni povabil k sebi domov. Če se družijo, so vedno zunaj ali pri njih, sama pa nista nikoli povabljeni drugam.

Podrobnejši pogled v ozadje – diskriminacija otrok v šolah in nekatere druge oblike diskriminacije

Skoraj vsi potomci priseljencev (in tudi nekateri mladi, katerih starši so po narodnosti Slovenci) so navajali dve obliki šikaniranja, s katerima so se srečali v šolah, zlasti v osnovnih. Na eni strani se otroci priseljencev in celo njihovi otroci (torej vnuki priseljencev) srečujejo z žaljivkami vrstnikov na podlagi narodnosti njihovih staršev ali celo starih staršev. Opisani primeri potrjujejo ugotovitve o »stigmatizaciji otrok zaradi priseljskega statusa njihovih staršev« (Milharčič Hladnik 2010: 29) in celo starih staršev. Številni so omenjali, da so jih vrstniki zbadali z žaljivko »Bosanc« in jih »pošiljali nazaj v njihovo Bosno«. Še več, nekaterim so takšne očitke izrekli celo učitelji. Velenjski primeri potrjujejo ugotovitve o diskriminaciji v slovenskih šolah, kjer se učitelji in učenci različno odzivajo na družbeno, kulturno in jezikovno raznolikost (Vižintin 2012: 82). Sogovorniki so opozorili tudi glasilo dijakov šolskega centra Velenje (Špric), v katerem je bilo leta 2008 objavljeno nestrpno in s stereotipi prežeto pismo bralca, ki se sprašuje, zakaj se potomci priseljencev – pri čemer

ne smemo pozabiti, da gre za državljane Slovenije, rojene in vzgojene v Sloveniji – ne vračajo v »njihovo rodno državico« (Špric, 2008: 17). Objava takega pisma je oblikovala forumsko in gostilniško »argumentacijo« medijskega zapisa in mu s tem zagotavljala tudi legitimacijo.

Opisani primeri so redki, pogosteje pa se dogaja, da so bili otroci priseljencev, ki so rojeni v Sloveniji, pohvaljeni, kako dobro govorijo slovensko, ali še več, navedeni kot primer slovenskim vrstnikom, kako da sami niso tako dobri v slovenskem jeziku kot otrok, ki je potomec priseljencev. Takšen pokroviteljski odnos jih prizadene, saj prikrito predpostavlja, da vsi otroci priseljencev pač ne morejo dobro govoriti slovensko. Težave z jezikom se seveda pojavijo pri nekaterih, vendar je – kot tudi v drugih primerih – generalizacija tista, ki naredi krivico. Spregleda namreč, da so ti otroci tukaj od svojega rojstva, vključeni v družbeno okolje, da so tukaj obiskovali vrtec in osnovno šolo in da so med njimi (enako kot med slovenskimi vrstniki), takšni, ki so bolj in tudi manj uspešni pri slovenskem jeziku.

O izkušnjah z vrstniki v osnovni šoli so sogovorniki povedali tale

Oseba O27: Si ono pač ločen od drugih. Če ti pač Slovenc reče, ti si čefurka, pejt nazaj v svojo Bosno.

Oseba O 23: Označen si že takoj. /.../ Ja, js sem bla označena. /.../ Bosanci, pejte nazaj v svojo Bosno.

Oseba O28: Recimo js se spomnem v osnovni šoli pač, so se mi posmehovali zato, ko nisem bil pač Slovenc. Ko nism Slovenc. /.../ slovenski vrstniki. Ja, ja. /.../ Ja, ja. Ti na –ič.

Oseba O20: Drugi, tretji, četrti razred osnovne šole tam do enga mogoč do enga petega, šestega razreda, tak da eno štiri leta sem jaz to kar trpela iz strani sošolcev. Pa so bli /.../ Slovenci, pa so bli Slovenci, to je blo hudo. Zarad tega, ker sem rojena tuki, živela sem tuki, vse je blo tuki in cel cajt so mi govoril, mislim cel cajt, večkrat, pejt nazaj v svojo Bosno. Pa sem rojena tuki, recimo, to mi je blo tist, res tista prelomnica. Tud jas sem naprimer zdaj svojga otroka on hodi tud v šolo v Velenje, osnovnošolc. In je en tak šok doživel. /.../ V tretjem razredu, ko je pa blo, je pa en njegov prijatelj, ko ga je mel za zlo dobrga prijatla, ga je pa razočaral v tem. In je rekel, mami, kaj naj delam, a ne, in mu je tudi začel na tak način govorit ne, pejd v Bosno. Sem jaz rojena tu, otroci so rojeni tu, on je, ne vem. Sem rekla, lej, dej bod tih in se nasmej, a ne, pust. Sem rekla prvo kot prvo prvi tretji razred je, sem rekla lej, on še ni tok zrel, da bi on to vedel razlikovat, kdo si, od kod si pa

kaj si, sem rekla. On je mogel to slišat od nekoga. In to se je mogoče en teden, dva tedna dogajalo pol se je pa umirilo. Ampak otroka je to prizadelo, a ne.

Glede izkušenj z učitelji pa so sogovorniki navajali

Oseba O23: Enkrat sem imela tako izkušnjo z razredničarko. Ne vem točno, kak je bil razgovor, ne vem, o čem smo se pogovarjali. Ja, starši, od kod so, bla, bla, bla in sem rekla pač, da so moji iz Bosne, je bil pa totalni šok. In kje si se pa naučila tk lepo govorit slovensko?

Oseba O23: Js osebno ne, ampak moji sošolc, v osnovni šoli. Pri angleščini. Vprašan je bil pa pač neki ni znal, pa mu je dala šut in pol je on pač tko zaklel v bosanščini, a ne, in pol mu je rekla, če ti kej ni prav, se pa kao, se pa vrni od tam, od kjer si kao prišel.

Oseba O27 je ob tem nadaljevala

O27: To smo tud mi imel. Pred vsemi v razredu ti reče. /.../ ... ampak na splošno tk med nami, je blo tk kul, ne. Sam kar so učitli, so delal nenormalne razlike.

Oseba O7 je izkušnjo iz osnovne šole opisala tako

... takrat ko sem jas še delala osnovno šolo so bli še eksterci obvezni, taki eksterni izpiti, ki smo jih delali. In se spomnim pri slovenščini sem dobila vse možne točke 40 točk je blo in 40 točk sem jaz dobila na tistemu testu in takrat moja profesorica slovenščine ni rekla čestitam. Vrgla mi je test kako je ona lahko vi pa niste mogli. In tist je mene zbolelo ne. Saj to ni, ne govorim o tem, da verjetno je to blo zlo nenamerno. Jaz zdey delam z otroki in vidim kako včasih človek nenamerno neke zadeve nardi. Ampak to lahko pusti pečat na mladem človeku, ki se šele kreira, zakaj pa ne bi mogla met XXXX [zabrisano ime – op. A. B. R.], ki je rojena v Sloveniji, met 40 točk na eksternem izpitu iz slovenščine? Zakaj pa ne? Zakaj je to čudno? Zakaj je potrebno to na tak način izpostaviti pred celmu razredu?

Podobno izkušnjo je navedla tudi oseba O14

Sem mela zlo dobre ocene, zlo dobro povprečje glede na to, d a je blo moj prvi letnik v Sloveniji. Se pravi, mela sem povprečje, naj bi mela povprečje 5,0, a ne, in slovenščino se spomnim, da sem mela povprečje ocen za 5, vendar mi je povedala, ne morem ti dat pet, zato ker tvoje kolege hodijo že 11 let tukaj v Sloveniji v srednjo šolo. In pač ne morem te primerjat z njim, z njimi, čeprav maš povprečje

ocen za 5. In sem jaz takrat prvič v svojem, mislim, odkar hodim v šolo, prvič mela povprečje manj kot 5,0. Je blo 4,9 zaradi slovenščine. Čeprav mi je ta gospa profesorica, vsak teden sem hodla k njej na tečaj in je vedla, kok se jaz trudim za to in mi smo vsak teden skup delali in res sem se trudla za toto petko. Na koncu je pa rekla, saj bi ti jo dala, maš povprečje, ampak ti je ne morem dat, ker te ne morem primerjat z njimi, ki so rojeni tukaj in ki govorijo za eno nijanso bol slovensko kot ti. Drugo leto pa v četrtem pol mi ni mogla nič več nardit, ker je res opazla, da mogoč ni ogromne razlike, ni drastične razlike med njimi in mano. In na koncu mi je pa v četrtem potem dala petko.

Narodnost ni edina kolektivna identiteta oziroma družbeni status, ki sproža šikaniranje vrstnikov. Več sogovornikov je omenilo, da so se v osnovni šoli delili tudi na podlagi prebivališča. Otroci iz okoliških naselij so namreč obiskovali osnovno šolo do četrtega razreda v svojem kraju, nato pa so jih premestili v večje šole v Velenju. Ti otroci so bili med svojimi vrstniki označeni za kmete in izpostavljeni različnim oblikam šikaniranja in izključevanja. Ta družbena praksa je navzoča že več desetletij, saj so jo opisovali ljudje različnih starosti. Sogovornica O25 je o tem povedala

Ja, ful smo bli nadlegovani, vsaj mi, na naši šoli. Res, ful smo bli nadlegovani, res pač pa ni zdej, pa sploh se ne spomnem, a so bli to, ne vem, al so bli Slovenci al so bli Bosanci, ne vem, to res. Po moje so bli čist mešano. Res, naše fante pač so ful pretepali, punce šlatali so nas, prav zmerjali so nas, ženske v telovadnico so nam stvari skrivale, sam zato, ker smo bli pač kmeti – po njihovo. Res in zarad tega smo se tut mi, mi smo ful skupi držali.

V času terenskega raziskovanja v Velenju smo na spletnih straneh preverili tudi možnosti oddaje oziroma najema stanovanja. Za to smo se odločili na podlagi teoretičnih ugotovitev in izkušenj znancev, ki so se pri najemu stanovanja v Ljubljani srečali s primeri predsodkov, nestrpnosti in rasizma. Nekaj najemodajalcev na primer ni želelo oddati stanovanja temnopoltemu človeku, drugi so izrecno poudarili, da želijo oddati le slovenskemu paru in ne otrokom priseljencev. Ker razmerje med najemodajalcem in najemnikom zaznamuje poseben odnos vzajemne soodvisnosti in zaupanja, je to tudi področje, kjer priplavajo na površje stereotipi. Ti se kažejo v zavračanju sklepanja najemnega odnosa z vsemi ljudmi določene družbene skupine. Posameznika in njegove osebne značilnosti zakrijejo stereotipna prepričanja. Ob pregledovanju oglasov za oddajo stanovanja na spletni strani www.velenje.com smo naleteli prav na primer opisanega izključevanja.

ODDAMO 3-SOBNO STANOVANJE (razno) nedelja 4. november:

Oddamo trisobno stanovanje (cca 100 m²) v privat hiši
- lokacija Gorica, stanovanje je mansardno z balkonom, delno
opremljeno. Stanovanje je primerno za manjšo *slovensko družino*,
[poudarek A. B. R.] v bližini je šola, vrtec, pošta, trgovina, mirna
lokacija. Najemnina 300 evrov + stroški 170 evrov + varščina
(040/XXXXXX) [zabrisana telefonska številka – op. A. B. R.].

Med bivanjem v Velenju in obiskovanjem javnih krajev smo opazili tudi posebnost, na katero smo postali pozorni in jo nato preverjali z intervjuji. Pri uporabi drugega jezika kot slovenščine na javnih prostorih je mogoče opaziti dvojni pristop. Nekateri prebivalci – tako mlajši kot starejši – uporabljajo v svoji komunikaciji s prijatelji in bližnjimi svoj jezik, medtem ko drugi preklaplajo med slovenščino in svojim jezikom. Primer, ki je vzbudil pozornost raziskovalca, je bil mlad par v trgovini. Ko sta bila fant in dekle sama, torej v bližini ni bilo drugih obiskovalcev, sta govorila v svojem jeziku, ko pa so v bližino pristopili drugi ljudje, sta vedno govorila v slovenščini. Jezik pogovora sta spremenila celo sredi stavka. V teoretičnem delu smo pokazali, da je jezik eden od ključnih kazalcev narodne pripadnosti in znotraj fenotipsko istih skupin prebivalcev tudi skoraj edina »na zunaj« prepoznavna značilnost in merilo (morebitnega) ločevanja na »nas« in »njih«. Kot pravi Mlekuž (2008: 32), jezik deluje kot osrednji element slovenskega nacionalizma in konstituiranja drugega. Tega se zavedajo tudi priseljenci in njihovi potomci in nekateri zato v pogovorih v javnosti uporabljajo slovenski jeziki oziroma se drugače prilagodijo.

Oseba O23 pravi: Recimo mene osebno ful živcira to ... mi doma se pogovarjamo hrvaško. Ampak js recimo na ulici nikol se ne bom drla sred centra, ne vem ... sej, ko se pogovarjam z mamo, se pogovarjam hrvaško po telefonu pa ni važno, kje sem. Ampak zdej se pa ne derem. Mene osebno ful živcira, ko sedim na kavi v centru in predejo mimo, pridejo dva tipa al ekipa mimo al pa ne vem, pač grupica ljudi in se pač med sabo pogovarjajo ne vem, al ful bosansko pa naglas, al albansko, al kukrkoli, a ne. Mene osebno to ful živcira, res, pač...

A. B. R. : Če se ti pogovarjaš s starši zunej, kako se pogovarjaš?

Oseba O23: Pogovarjam se pač ampak, v bistvu se pogovarjam slovensko.

A. B. R.: Če greste v trgovino, na primer?

Oseba O23: Slovensko. /.../ Ja, avtomatično preklopimo.

Iz pogovora z osebo O27 je mogoče razbrati podobno

Oseba O27: Ne, na splošno tut, če se pogovarjaš pač po naše, bom rekla po hrvaško, se vseen ne tok, da nisi tok, da ne zbujaš pozornosti, ne. Ne pa uni uzuni, ko gre mimo: bla, bla, dže si, šta ima?

A. B. R.: Kaj pa na cesti, zunej? Z mamo, z očetom?

Oseba O27: Mešano isto. Sam isto tk mal bolj na tih, ne, da ne izstopam, nisem tok glasna...

Da jezik deluje kot mehanizem delitve in da nekateri člani večinskega slovenskega prebivalstva pričakujejo podrejanje priseljencev pri uporabi jezika, dokazujejo tudi izjave nekaterih sogovornikov. Dodatno je to tema, ki jo poudarjajo nekateri uporabniki predhodno omenjenega spletnega portala. V zahtevah po uporabi slovenskega jezika kot splošnega občevalnega jezika je navzoč pritisk po asimilaciji priseljencev. Ob tem se pozablja dvoje: prvič, nekateri priseljenci zaradi različnih razlogov ne znajo govoriti popolno slovensko – vsi, ki živijo nekaj časa tukaj, pa slovenski jezik razumejo (enake so bile izkušnje na terenu). Drugič, pogovor v maternem jeziku z drugimi ljudmi, ki imajo isti materni jezik, predstavlja najbolj pristno komunikacijo, hkrati pa gre pri tem za intimen odnos med ljudmi, ki ne more biti predmet posredovanja od zunaj. Ob tem tudi ne smemo spregledati, da vsi potomci priseljencev, ki so v večini rojeni tukaj in so v Sloveniji obiskovali šole, govorijo slovenski jezik popolnoma tekoče.

V intervjujih smo dobili dodatno potrditev o pomenu jezika pri sprejemanju v skupnost. Pozornost prebivalcev Velenja je zdaj najbolj usmerjena zlasti na albansko skupnost – priseljence iz Kosova. Sogovorniki so opisovali, da je ta »zelo zaprta« in da se »družijo predvsem med seboj«. Več sogovornikov je ob tem poudarjalo »problem«, da govorijo svoj jezik, ki ga drugi ljudje ne razumejo. Če je že bosanski/hrvaški/srbski jezik, ki ga večina prebivalcev razume, deloval kot mehanizem delitve na »nas« in »njih«, je to še močnejše v primeru albanskega jezika, ki ga večina prebivalcev in tudi širša priseljska skupnost ne razume. Nekateri sogovorniki so glede uporabe neslovenskega jezika povedali tole

Oseba O30: Pa tut k greš na upravno enoto recimo, se pogovarjajo kr pač po hrvaško. Vidiš tam na okenčkih, čeprav so državljani Slovenije. Bi se mogli to mal navadit, po mojem mnenju ...

Oseba O29: Recimo v našmu bloku so se priselili, sej ne vem, al so šiptarji al kva so. Ampak uni, ko začnejo govorit, ko se začnejo kregat, to niti besedice ni po slovensko, an tk da. To te mogoč tk mal zmoti ...

Sogovorniki so navajali tudi dvojna merila pri uporabi drugega jezika kot slovenščine. Sami so opozorili, da se prek tega lahko zazna delitev med sprejemljivimi tujci oziroma zaželenimi »drugimi« in nesprejemljivimi oziroma nezaželenimi »drugimi«. Kot je v primeru pritožbe zaradi uporabe srbohrvaškega jezika v restavraciji povedala oseba O11

Pridejo, pridejo tujci, Angleži, se poskušaš z njimi angleško pogovarjat, pridejo Nemci, se poskušaš z njimi angleško pogovarjat. Ja, a veš, ker nemško ne gre, a ne. Če pride nekdo pa, pa vidiš, da slovensko ne bo pa stari itak, da mu nazaj, a veš. Poskušaš njemu ustrežt, a veš, ker stranka itak je...

Na drugi strani so sogovorniki opisovali tudi nazorne primere prehajanja jezikovnih ovir v vsakdanjem življenju. Oseba O 31 je opisala primer

Tle, ko gledamo te predšolske otroke, ane, in ko gledamo te priselitvene, ... smo prav letos pomladi 'mel je problem, k je pač albanski deček – brez besedice slovensko – ga je z'lo skrbno mamica pr'pelala v vrtec /.../ To je zdej bil otrok pet let. Ta, k gre v prvi ... zdejle je v prvem razredu. Tik pred prvim razredom, pa le lepo preživel. In kaj so se nar'dil. En fantek je znal albansko in je prevajal.

Podobno je razbrati iz pogovora z osebo O11

Oseba O11: Mi tut ful, ful imamo tujcev, ko dejansko pridejo zdej ... sem so prišli, ker so prišli starši delat in so oni v tujini rojeni in Albancev imamo teh enih par k sploh ne znajo slovensko govorit. Pridejo sem v šolo, pridejo k nam delat, ne zna naše. Tuki se bo pri delu naučil. Tk, da mu je to še ena, en plus zraven, a ne. Glede tega, res.

A. B. R.: Kako pa vi potem komunicirate z njimi pač?

Oseba O11: Menim se z njegovim bratom, ko zna slovensko, da mu on razlaga naprej. Res mal take pol, gremo se telefon. /.../ Ja pa z gestami. Ne vem, da pokaže

stvari. /.../ Mislim, sej tk trenira jezik, a ne. Če mu, če mu mi ne bi dali priložnosti, mogoč mu en drug ne bi dejansko dal, a ne. Ker lej, telefonista verjetno ne bi dobil.

Kljub opisanim negativnim primerom in težavam v odnosih med različnimi narodnostnimi skupnostmi v občini Velenje moramo poudariti navedbe sogovornikov, da so razmere v Velenju pozitivne in da ljudem uspeva vzpostavljati normalno skupno življenje. Nekakšen splošen znak dobrega sobivanja v skupnosti je že to, da v Velenju ni skrajne desničarske skupine (skinheadi). Tega si večina mladih, s katerimi smo govorili, sploh ni mogla predstavljati, kot si tudi ne morejo predstavljati, da bi se v Velenju pojavili sovražni grafiti, kakršne lahko vidimo v drugih slovenskih mestih. Res je, da je priseljska skupnost v Velenju razmeroma velika in bi lahko odsotnost takšnega ekstremizma pripisali temu dejavniku. Vendar ob tem ne smemo spregledati, da se prav v takšnih pogojih ustvarjajo možnosti za širjenje nestrpnosti in pridobivanje priljubljenosti pri delu avtohtonega prebivalstva. Če ne v drugih sferah, se to najhitreje pojavi v političnem prostoru v boju za glasove volilcev. Tega v Velenju ni mogoče zaznati. Možni razlagi sta dve – modrost političnih odločevalcev, ki se zavedajo nevarnosti takšnega početja in/ali zavračanje takšnih idej med najširšim krogom občanov Velenja. Odnos med različnimi skupinami v Velenju svojevrstno opisuje anekdota, ki so jo povedali katoliški duhovniki

Moj predhodnik 'ne, se je enkar zmeno z eno faranko, kr bi rab'l zelenje za izdelavo adventnega venčka, ane, kr so otroci delal'. In mu je pač rekla, da 'ma živo mejo, raste, da lahk pridejo porezat, ane. No, in je vprašu, kje živi, ane, in rekla, da zraven Štormanov. To je tam v smeri proti Šoštanju ... zdej ga tk ni več tam ... no, in je res šou župnik 'ne, z enima dvema še, ni pa vprašo gospo, na kateri strani gostišča Štorman živi, ane. In je pol namest', da bi šov na levo, je šov na desno ... tam je pa sedež Muslimanske skupnosti, tk da je muslimanom živo mejo porezal ... ampak ni blo nobenega problema zarad tega, ane.

Klasične oblike kriminalitete v občini Velenje

O kriminaliteti v Velenju in njenem zaznavanju smo se pogovarjali tudi z različnimi sogovorniki. V poglobljenih pogovorih z mladimi občani, ki predstavljajo najbolj aktivno populacijo in kot smo pokazali tudi tisti del prebivalstva, ki ima najtesnejši stik s kriminaliteto (tako med žrtvami kot storilci je največ mladih), smo govorili o njihovem zaznavanju kriminalitete v Velenju. Zanimalo nas je, s kakšnimi oblikami kriminalitete se srečujejo, kdo so

storilci, kateri dejavniki premamijo njihove vrstnike v odklonsko vedenje, ali lahko storilce umestimo v različne skupinske kategorije, kaj se zgodi s storilci v daljšem časovnem obdobju itn. Dodatno smo o tem govorili z zaposlenimi v različnih organizacijah, ki se pri svojem delu srečujejo (tudi z odklonskim vedenjem (npr. zaposlenimi na Centru za socialno delo Velenje, zaposlenimi na Občini Velenje, predstavniki Mladinskega centra, mladinskega kluba, zaposlenimi v zdravstvenem domu, v lokalih itn.).

Prva pomembna ugotovitev, izpeljana iz intervjujev s sogovorniki, je, da je Velenje mesto, v katerem se skoraj vsi prebivalci, zlasti znotraj generacije, poznajo med seboj. V takšnih razmerah je delovanje formalnih, zlasti pa *neformalnih mehanizmov družbenega nadzorstva močnejše* in se ljudje bolj podrejujejo občim pravilom skupnosti. Pri tem je seveda zelo pomembno, kakšna so ta družbena pravila skupnosti. Povedano drugače, norme in vrednote (kakršne koli že te so), ki se oblikujejo v takšni manjši skupnosti, se tukaj veliko bolj odražajo v vedenju prebivalcev, kot se to dogaja v večjih anonimnih skupnostih oziroma družbah. Seveda ne trdimo, da je Velenje izolirano od drugih širših vplivov, vendar lahko ugotovimo, da so ti zgolj eden izmed dejavnikov, ki vplivajo na določanje sprejemljivega in nesprejemljivega v manjši skupnosti. O velikosti Velenja in medsebojnem poznavanju so sogovorniki povedali

Oseba O13: Velenje je lih tolik vlko mesto, da se praktično vsi poznamo med sabo. Se pravi, je to vlka masa ljudi, ampak ni. /.../ Tisti, ki smo tukaj hodli, se poznamo že zaradi srednje šole ali parka vsega tega. Mogoč je kdo neznan, k je hodil v Slovenj Gradec ali pa v Celje in potem šel takoj študirat. Drugač večina drugih se pa pozna med sabo.

Oseba O32: Kar se tiče samga Velenja je men osebno pač super, mamu use, glih je dost malo mesto pa dost vlka vas.

Oseba O1: V Velenju živi dve leti in je hitro ugotovila, da: ... v Velenju se vsi poznajo, mesto je majhno in imaš dva, tri lokale, v katere se hodi zvečer do poznih ur in potem se vsi poznajo med seboj. [orig. U Velenju se svi poznaju, malo je mjesto i imaš dva, tri kafića u ko se izlazi da bi radio noću do kasnih sati i onda svi se poznaju izmedžu sebe.]

Oseba O33 je povedala, da majhnost skupnosti povzroči tudi prilagajanje njenim splošnim pravilom

Glih tu se pol vid tud ta majhnost mesta recimo, a ne. Da si v bistvu bol zaprt, kar se pač mesta pa ludi tiče, a ne. Nisi odprt za vse ostale, ala recimo ala stila oblačenja, pa pol vedenja en do drugega. /.../ Pol sm še pa hotu dodati, a ne, da vplivi, a ne, same okolice iz tega malega mesta, a ne, da ne boš zdj ti izstopu, a ne, da boš zravn njih recimo potegnu in se boš recimo bol /.../ prilagajal ljudem v svojemu okolju, ne pa gledal bol široko pa po svoji volji ravnal.

Da majhnost mesta in medsebojno poznavanje prinašata tako prednosti kot tudi slabosti, je potrdila oseba O16

Življenje se pravi v Velenju je ... pozitivne so to, da je mesto malo, da ni težko dobit prijateljev, da ni težko z njimi ostat v kontaktu, da jih videvaš vsakodnevno lahka. Negativne so potem spet kontra temu, da je majhno je to, da si težko anoni-men, da težko kdaj kej počneš, ne da bi to vedli sosedi oziroma kdor koli drug.

(Sub)kultura fizičnega nasilja in drog – »gre samo za dokazovanje«

Slika kriminalitete v Velenju, ki jo opisujejo mladi občani, se razlikuje od uradnih statistik zlasti po tem, da so vsi sogovorniki v pogovorih o kriminaliteti na prvem mestu navedli dve obliki, ki sta v uradni policijski statistiki sicer zabeleženi, vendar ne zasedata osrednjega mesta. Ti obliki sta kriminaliteta, povezana s fizičnim nasiljem in prepovedanimi drogami. Glede na uradno policijsko statistiko bi sicer pričakovali, da bodo sogovorniki omenjali predvsem premoženjsko kriminaliteto, vendar se to ni zgodilo v nobenem primeru. To sicer ne pomeni, da premoženjske kriminalitete ni, ampak kaže na to, da mladi zaznavajo kot pomembnejšo in pogostejšo obliko nasilje in kriminaliteto, povezano s prepovedanimi drogami. Skoraj vsi mladi, s katerimi smo govorili, so že bili priče pretepom v lokalih in na javnih mestih in skoraj vsi poznajo vrstnike, ki uživajo prepovedane droge. Ob tem moramo pojasniti, da glede na delovno definicijo kriminalitete, ki ji sledimo, uživanja prepovedanih drog ne moremo umestiti v kriminaliteto, drugače pa je s preprodajo drog. Zaslužek oziroma okoriščanje s preprodajo droge je namreč do drugega človeka nepošteno in ga huje oškoduje vse od trenutka, ko se za (finančni) profit izkorišča njegovo odvisnost od droge. Sledenje postavljeni definiciji kriminalitete izključuje zgolj uporabo droge za svoje potrebe, ne izključuje pa vseh drugih oblik kriminalitete, ki so povezane z uporabo drog (nasilništva, izsiljevanja, tatvin, preprodaje).

V pogovorih so sogovorniki povedali, da so razmere danes boljše kot pred leti. Deset in več let nazaj je bilo namreč značilno, da so se predeli Velenja delili med seboj, na teritorij pa so bile vezane tudi lokalne skupine

oziroma nekakšne tolpe. Te so bile med seboj sprte, fantje pa so se načrtno pretepali. Navdih za to so mladostniki našli v ameriški raperski subkulturi, ki so jo preslikali v svoje lokalno okolje. Predeli Velenja so bili tako poimenovani po posameznih zloglasnih četrth ameriških mest oziroma po ameriških državah, prevzeli pa so tudi delitev, ki je navzoča na ameriški raperski sceni (east side – west side). Ko so ti mladostniki odrasli, je izginila tudi razdelitev mesta in spremljajoči pojavi. Mladi sogovorniki, ki živijo v Velenju, so to opisali tako

Oseba O23: Js se spomnem, da ko smo bli še v osnovni šoli, da to je blo, da si prau, to je Teksas, Gorica je bla Wu–Tang ... East side, West side. Js ... to, to je blo, ko smo bli v osnovni šoli. Ampak to je blo glih tisto obdobje 2Pac-a in B.I.G.-a in se je pač to projiciralo pač k nam. Istočasno, mal kasnej je to pač prišlo k nam.

Oseba O27: Zdej ni več tok, tok, tok ... tk kot včasih, ne. Vem, da so se spravli na primer Teksas proti Šaleku pa da so se topli prav med sabo, ne.

Oseba O29: To je blo bolj včasih, ko so se tk na Texas pa na Bronx pa ne vem kaj še vse, a ne. So ble take, take grupice. Ampak tega mislim, da zdej več ni. Pač mi se še vedno hecemo – aaa, js sem pa iz Bronxa, js sem pa iz Texasa. Ampak ni več to, kar je blo, no. To so bolj starejše generacije.

Opisana delitev je izginila, kljub temu intervjuvanci navajajo, da je (teritorialna) povezanost med mladimi fanti močna in da si v primeru težav, ki jih lahko povzročijo tudi sami, priskočijo na pomoč. Če se nekdo zaplete v težave z enim od članov skupine in so njegovi prijatelji v bližini, se praviloma vsi vmešajo v prepir ali pretep. Sogovorniki so povedali tudi, da je bilo pred dvema letoma veliko več nasilnih primerov kot danes. Nasilje je v večini vezano na nočno življenje in prostor okoli Rdeče dvorane (KS Levi breg – zahod). Kot pravijo mladi, je nočno življenje v Velenju pusto in če se kaj dogaja, se dogaja v enem od treh lokalov v Rdeči dvorani. Pogosto so prepiri in pretepi posledica zlorabe alkohola in prepovedanih drog, pod njihovim vplivom pa postanejo mladostniki bolj pogumni in agresivni.

Oseba O34: Pač ne ni tolp, sam pač vedno, ko spijejo, a ne, so eni tk se, bi reku, so bol pogumni in potem začnejo se tepst z drugimi in tk pride tudi do kakih pretefov, ampak ni nobenih tolp al pa kej. Je pa bol zarad tega, zarad vsega alkohola, a ne.

Oseba O21: js sem tud doživela marsikej, k že tk obiskujem te place in pač ne vem. Skregajo se najbolj zarad alkohola, tk kot sem rekla, najbolj je alkohol, ne vem. Prej se, ne vem, razumeta se dva od prej in pol neki spijeta in pride tam do konfliktov, ne vem, lahk je še kak razlog, ne vem, kak punca al pa, ne vem, pač brezvezne stvari no. Najbol je pa alkohol, tk kot sem rekla, to je edini krivec, druga ni al pa kake mogoč droge.

Oseba O35: ... pa znano je, da se ga nadrogirajo, napijejo. Itak ma tedi nadnaravno moč, vsaj psihotično kokr koli glejano. Ka boš tak, ka mu lahk narediš? Si pepelnike drugmu razbijajo po glavi, kozarce v glavo mečejo, sej to ne morš. /.../ Dve leti nazaj je blo, vsak vikend si se lahko menil o kakmu pretepu. Če nisi vidu en, ne vem, eno dvakart na mesec rešilc tam okrog rdeče dvorane, tk nisi nč vido. To so se med sabo stepl, pretepl. Tk ko sm ti prej reku, pepelnik, kozarc sj ni važno.

Oseba O39: Vse to so otroške igre. Ni nobenih organiziranih tolp, vse gre samo za dokazovanje. To, da si frajer ... najmočnejši, najbolj opasan.

Ob analizi podatkov o kaznivih dejanjih, ki jih obravnava policija, smo ugotovili, da je med izpostavljenimi oblikami tudi nasilje v družini. Z intervjuvanci tega sicer nismo preverjali podrobno, so pa mladi sami naštevali primere fizičnega nasilja nad dekleti, ki so ga nekatere sogovornice celo same doživle ali so mu bile priče. Več intervjuvancev je povedalo, da so videli, kako so fantje v lokalu ali na parkirišču pretepli dekcle. V vseh primerih, ki so jih opisovali, so drugi ljudje v bližini to dogajanje zgolj opazovali in se niso vmešavali v prepir ali kako drugače ukrepali.

Nasilje je mehanizem, s katerim si posamezniki zagotavljajo mesto v hierarhiji oziroma status znotraj svoje referenčne skupine. Intervjuvanci so opisovali, da je norma med nekaterimi mladimi v Velenju, da je treba biti močen, nepopustljiv, nestrpen, oster. Z nasiljem in s tem, da si upajo in da se jih drugi bojijo, si zagotavljajo spoštovanje in svojo družbeno moč. Že najmanjše znake ogrožanja te pozicije – zaznано skozi njihove oči – prepoznajo kot napad in se nanj odzovejo z nasiljem. Norme, ki so jih praviloma prevzeli od starejših vrstnikov, jim narekujejo, da je strpnost in mirno reševanje konfliktov znak šibkosti. Zato prevladuje nizka toleranca. Sogovorniki so to opisali tako

Oseba O38: Začaran krog je u bistvu, tk ko sm reku, taka kultura je to postala, ne, da si ti čim bol zajeban, da si ti ne vem, da se ne pustiš drugemu, ne vem, delaš bedarije, da se boš dokazu, ne vem. /.../ Mentaliteta še vedno večina ljudi, vsaj tk, ko je blo včasih v Velenju. Ko je blo velik bol nevarno ko je zdj, da močnejši

preživi, a ne. Ta celo alfa samec varijanta. a ne. To se je zdj preneslo na mlade, zato pa vidiš, kuk se mladi obnašajo. To se vsi. kdo je jači, kdo je močnejši, kdo je večji frajer, a ne. In to se pol odražat začne, zato kr vzamejo pa za zgled tote starejše, a ne. In zato pol ne pride do tega, kr jim na primer, ego jim ne bo pustil, da ga bo pa en mal ponižal. On se bo mogu pred družbo dokazat.

Oseba O36: Ja. Majhna toleranca, nasplošno.

Oseba O35: Js sm gor v Mariboru študiro, pa greš v Maribor na žurko pa se mi je že zgodilo, na primer, kot smo se mi stokrat menili, pa vedno, vedno pač ne morem tega pozabit, pa sem že stokrat o temu govoril, da se mi je že zgodilo, da sm šl vn sm po nesreči enga polil, se mu opravičil, me je še on povabu za šank in sva spila na njegov račun pijačo. Tle bo pršlo do pretepa, tu ne bo toleriru zdj, če boš šel mimo, te bo en slučajnoma rukni, ga boš ti posledično rukno. Se boš že stopu iz obraza v obraz, se bo že hotu s tabo ruvat, tepst kokr koli. In tu ni neke tolerance, ne vem, ko greš na žurko pa v Lublani, Mariboru, ko te pohodi sto ljudi, pa ti tisoč drugih to čist drugač gledajo na to. To je pač ta ego ...

Oseba O13: ... po moje ne pridejo ven z namenom, bolj je to alkohol pa kombinacija drog, da postane agresiven in se lotijo nekoga, brez veze. Je tega dost manj, ko je blo včasih. Al pa js mogoče ne opažam več tok, ker sem starejši in js teh težav mogoče več nimam, ne. Ker to se je pač predvsem takrat dogajalo, ko smo bli srednja šola, konc srednje šole, ne. So pač eni mogli izkazovat tist občutek moči oziroma js temu rečem nabijanje egotripa, ne.

V pogovorih z mladimi, tudi potomci priseljencev, je bilo navedeno, da so skupine mladostnikov oziroma posamezniki, ki jih vrstniki prepoznava kot nasilne, sestavljene iz različnih narodnosti. Med njimi so tudi slovenski mladostniki, vendar so vsi povedali, da pa večino vendarle predstavljajo potomci priseljencev. Kot je nazorno opisala razmere oseba O7

... med odnosi z mladimi ljudmi, ki načeloma, generalno gledano, so zlo nestrpni, ne govorimo o nestrpnosti do drugih narodov, nestrpni v kontekstu ne tolerirajo ničesar, ne tolerirajo avtoritete, ne tolerirajo ničesar, ne. In zlo male stvari so potrebne, da bi to eksplodiralo. Se mi zdi, da pa mogoče pri priseljskih skupnosti je pa to tok bol očitno z razloga, ker so bombardirani mogoče ne samo, tako sva rekla, ali med različnimi etničnimi skupnostmi, manjšinami ali pa iz strani avtohtone večinske skupnosti. Ne opravičujem, ampak eden še od razlogov, ki jih lahko najdemo za to, je stopnja izobrazbe. Skratka, a većinoma, kjer koli se sliši za te neke določene nasilne dogodke al pa recimo kriminalne dogodke, so to ponavadi mladostniki, ki

so nekje na polovici, v prvem, drugem letniku srednje šole končali vse to zadevo. Pustili, nedokončali, razen tiste osnovne, ki so jo morali. In potem apriorij pripad- ne ulici in potem jih ni, pol pa še lahko govorimo o vzgojnih zadevah ne, kok so starši vlagali v tega otroka, kok so tudi oni sami meja in omejitve postavili njim ...

Visoko stopnjo medsebojnega poznavanja v Velenju smo uporabili kot prednost pri raziskovanju. Ker se ljudje poznajo med seboj, vedo tudi, kateri so tisti, ki izstopajo po odklonskih dejanjih, in dodano vedo tudi, kaj se z njimi dogaja dolgoročno. Poleg predstavljenih opisov in ugotovitev o vzrokih nasil- nih dejanj smo pri sogovorniki preverjali tudi, ali nasilne oziroma odklonske posameznike daljše obdobje prepoznavajo kot akterje odklonskega vedenja ali pa se njihovo vedenje s časom spremeni. Ocene posameznikov smo kljub več- kratnemu preverjanju vprašanja z različnimi intervjuvanci nadgradili tudi z intervjujem z zaposlenimi na Centru za socialno delo. Ti imajo namreč nepo- sreden vpogled v ozadje zgodb mladih, zoper katere so že bile izrečene formal- ne sankcije in ukrepi. Povedano drugače, za zagotavljanje večje verodostojno- sti ugotovitev smo subjektivne ocene ljudi (za katere smo sicer prepričani, da so zelo koristne) nadgradili z objektivnimi podatki Centra za socialno delo. Na podlagi teh podatkov lahko sklenemo, da večina mladih, ki so v nekem obdo- bju najbolj vključeni v odklonska, zlasti nasilna dejanja, pozneje zaživi povsem običajno in sprejmejo splošna družbena pravila. Njihova odklonska pot se pre- neha, ko se zaposlijo in si ustvarijo družine. Kot so to opisali sogovorniki

Oseba O39: Izpuhaj se, dokler se ne poročiš. Potem pride služba ... in potem ti fantje izginejo.

Oseba O13: Zato ker dost teh mladih, ko so mogoče v srednji šoli, so pač mal druž- beno neprilagodljivi, jih tk pri osemnajstih, devetnajstih pač doleti realn lajf, ko morjo it na šiht, a ne. To al Gorenje al je to rudnik, to so, pač, niso izi šihti in takim ljudem se pol ne da več problemov delat, ne. Predvsem ko otroke dobijo.

Oseba O12: To so te v srednji šoli pa osnovni šoli. Ko se mi zdi, ko grejo ljudje na šiht, jim pol tut energije zmanjka, a ne. In se v bistvu zarad tega ne dogaja več tega. Najbolj problematična je srednja šola. To je tista starost, ne vem, od petnajstega pa tam nekje do enga devetnajstega. Tam je najbolj problematično. Pa pol ostanejo pač posamezniki. Al je to Bosanc, al je Srb, al Slovenc. Pa ostane, ne vem, na dvaj- set ljudi eden, an.

Oseba O40: Ja, rečmo, poznam nekatere, ko so si ustvarli družino pa se umiril

Zaposleni na Centru za socialno delo Velenje so naštevati podobne ugotovitve, pri čemer so kot ključen dejavnik omenjali družino mladostnika. Večino primerov predstavljajo mladostniki, ki jih obravnavajo zaradi tatvin in medvrstniškega nasilja. Zaposleni navajajo, da je premoženjska kriminaliteta pogosto posledica zlorabe drog, vzpon števila primerov nasilnih dejanj pa zlasti vse manjše strpnosti oziroma ničelne tolerance formalnega družbenega nadzorstva do medvrstniškega nasilja. Po njihovih izkušnjah je v večini primerov, ko je bilo pri mladostniku zaznano odklonsko vedenje, ob sodelovanju njegove družine dolgoročno uspelo ohraniti znotraj mej družbeno sprejemljivega vedenja. Veljalo je tudi obratno. V skoraj vseh primerih, ko jim to ni uspelo, so se srečali s starši, s katerimi niso mogli vzpostaviti sodelovanja. Prevladovala je vloga nemočne matere, ki ji pri njenem otroku ni uspelo vzpostaviti mej, oče pa je bil odsoten. Do istih sklepov so v primerih otrok, ki so bili oddani v vzgojno-izobraževalni zavod, prišli tudi zaposleni v osnovni šoli. V pregledu primerov mladostnikov, pri katerih je Center za socialno delo Velenje v družini ugotovil določene težave – torej so bili mladostniki sami storilci kaznivih dejanj ali žrtve nasilja v družini – jih je velika večina uspela pozneje normalno zaživeti. V enoletnem obdobju jih je bilo 24 »integriranih«, kar pomeni, da so se popolnoma vključili v okolje (brez sledu kakršne koli težave v preteklosti). Nadaljnjih osem oziroma devet jih je »preživelih v sistemu«, kar pomeni, da se še vedno na določen način srečujejo s policijo in drugimi institucijami, vendar so vseeno nekako uspeli zaživeti in so v delovnem razmerju. V tem času eden od njih ni končal šolanja, ni niti zaposlen in je v času pogovora prestajal zaporno kazen.

Intervjuvanci so kot problem navedli tudi kriminaliteto, povezano z drogami. Med to večina mladih ne šteje uživanja marihuane, ki je po besedah sogovornikov v Velenju nekaj povsem običajnega, temveč zlasti trde droge. Med temi v Velenju prevladujeta kokain in speed. O razširjenosti drog v Velenju so sogovorniki povedali¹⁵⁹

Oseba X1: Sej pa ne, da sam bakajo, ni da ni. Caha se dnevno¹⁶⁰ /.../ Črtica ... ja. Da se vleče koko in speed. Ja, ja v XXXX [ime prikrito – op. A. B. R.] na WC-ju. Pa v vseh klubih.

159 Zaradi občutljivosti vsebine, zagotavljanja anonimnosti in varnosti intervjuvancev v tem delu analize intervjujev sogovornike označujemo ločeno od predhodnih označb in zgolj na način, ki omogoča razločevanje med odgovori posameznikov.

160 Bakanje je slengovski izraz, ki ga uporabljajo mladi v Velenju za kajenje marihuane, cahanje pa označuje njuhanje droge.

Oseba X2: Mislim, da trava je pač. Trava je v Velenju čist normalno.

Oseba X3: Marihuana je tuki že tk kot cigareti /.../ Drugače pa tuki večinoma koka pa speed.

Oseba X4: Speed, koka, to so bol ti za naše.

Oseba X3: ... pač moji vrstniki, lahk bi reku 50 do 60 procentov redno kadijo travo in pijejo. Tk da je to problem.

Ko smo z mladimi govorili o preprodaji prepovedanih drog, so vsi zagotovili, da do njih ni težko priti, in skoraj vsi neposredno poznajo nekoga, ki bi jim lahko zagotovil drogo. Preprodaja prepovedanih drog predstavlja nekaterim možnost zaslužka, do katerega bi drugače legalno težko prišli, nekateri pa si tako zagotavljajo sredstva za svoje lastno uživanje droge. Intervjuvanci so dogajanje opisali tako

Oseba X5: ... smo tut mi neki probali, a ne, ampak od tega ni blo zaslužka, ker je šlo vse v luft. Ker vse, kar se je zaslužlo, se je zbakalo, a ne. Ne js, ampak fant moj. Pač, dobr dejansko, sej on je bolj čez prišel zarad tega, ker mu zato ni treba blo delat, ker je to pokrtil si nekaj stroške.

Oseba X6: ... teh dilerčkov pa tega, da ne govorimo, tega imamo v Velenju za izvoz. /.../ marihuana, kokain, karkoli želiš. /.../ U Velenju si frajer, če to delaš. Punce so nore na to.

Oseba X7: To so starejši ljudje, ko majo mlade v to, v bistvu jih potegnejo notr zato, da oni pol zastonj kadijo oziroma oni zastonj uživajo droge, da njihovo drogo prodajajo. V bistvu sami sebe zavarujejo s tem, a ne. On mu da material, ti ga naprej prodaš, a ne.

Težav, povezanih s prepovedanimi drogami, se zaveda tudi vodstvo občine Velenje. Skupaj z občinama Šoštanj in Šmartno ob Paki so leta 1996 ustanovili lokalno akcijsko skupino za preprečevanje zasvojenosti z drogami. Prek te skupine izvajajo oziroma podpirajo različne projekte primarne (preprečevanje uporabe in zlorabe drog) in sekundarne in terciarne prevencije (programi zmanjševanja škode zlorabe drog). Organizirajo predavanja za zaposlene v vrtcih in šolah ter za starše, okrogle mize, pri izobraževanju sodelujejo s policijo, ozaveščajo javnost z zloženkami in drugimi publikacijami, leta

2005 so naredili pregled stanja na področju uporabe drog med mladimi v občini Velenje itn. Občina pokriva tudi stroške delovanja programa, ki ga izvaja Zavod Socio iz Celja. Dvakrat na teden je na različnih lokacijah po Velenju terensko vozilo, v katerem delavci odvisnikom delijo sterilne igle, sanitetni material, kondome, informativno gradivo. V Zdravstvenem domu Velenje deluje tudi metadonska ambulanta, ki jo obiskuje 80–100 odvisnikov iz širše koroške regije. Metadonska ambulanta je bila najprej znotraj pediatričnega in nato šolskega dispanzerja, vendar so jo nato zaradi pritiska javnosti ločili in uredili poseben vhod, najeli tudi varnostnika, ki je tam v času delovanja ambulante.

Problemi, povezani s prepovedanimi drogami, v Velenju – in tudi povsod drugje – presegajo okvire lokalne skupnosti in njihove zmožnosti odpravljanja tega pojava. Z njim se srečujejo vsa večja mesta in vse zahodne družbe. Velenjski opisi niso izjeme ali ekscesi, temveč zgodbe, ki jih pripovedujejo (skoraj) vse slovenske mestne občine. Lokalne skupnosti lahko (in tudi morajo) zmanjšujejo težave, povezane z drogami, omejujejo negativne posledice, nerazumno pa je pričakovati, da lahko same rešijo težave. Zloraba drog in kriminaliteta, povezana z njo, odpira širša družbena vprašanja o tem, zakaj nekateri mladostniki sploh posegajo po drogah. Zakaj so te stalnica mest »demokracijskih« razvitih držav? Kako naj posamezniki odgovorijo na družbene pritiske po uspehu, zlasti finančnem, ko so jim hkrati onemogočene možnosti za njegovo doseganje? Še več. Kako naj sočasno sprejemajo, da v mestu, kjer vsak vsakogar pozna in kjer se stvari zelo hitro izvedo – ne nazadnje velja to za vso Slovenijo – obstajajo dvojna merila za (slovensko) elito, ki lahko ljudi spravlja v ekonomsko suženjstvo, izvaja finančne nepravilnosti, krši delavske pravice itn. in za najširšo skupnost ljudi? Ali je v takšnih razmerah potem resnično nepričakovano, da nekateri posamezniki posežejo po njim dostopnih in izvedljivih načinih doseganja družbenih ciljev? Da, ti so sicer nezakoniti, vendar ne smemo pozabiti, da v večini tudi prvi primeri predstavljajo kršitve zakonodaje.

Ob koncu analize intervjujev o kriminaliteti v Velenju moramo opozoriti, da vsako raziskovanje kriminalitete predstavlja brskanje po temni plati človeškega življenja. Že sam predmet raziskovanja je takšen, da raziskovalec na začetku načrtno »išče težave«. Kot smo že pokazali z Durkheimovo ugotovitvijo, jih lahko najde prav v vsaki družbi. V primeru te analize ni nič drugače. Zgodbe, ki smo jih prikazovali, kažejo podobo Velenja, s katero se prebivalci redko srečajo. Pomembna ugotovitev poglobljenih intervjujev je namreč tudi ta, da so (skoraj) vsi sogovorniki navedli, da se v Velenju počutijo varne ali celo zelo varne. Mesto in športne,

kulturne in druge prostočasne dejavnosti, ki so na voljo (z izjemo večerne zabave za mlade), vrtce, nizko ceno stanovanj, infrastrukturo, okolje, ljudi, sodelovanje in odnose ocenjujejo sogovorniki zelo pozitivno. Dober kazalec uspešnega sodelovanja skupnosti in lokalnih oblastnikov je, da smo v času, ko smo na državni ravni priče ideološki in predvsem politični polarizaciji slovenskega družbenopolitičnega prostora, v Velenju zaznali povsem obraten trend. V popolnem nasprotju s pričakovanim smo slišali vzajemne pohvale o uspešnem medsebojnem sodelovanju, zlasti v zadnjih letih, ki so jih izrekli predstavniki različnih – za državno raven povsem nekompatibilnih – političnih in družbenih subjektov.

Veliko bolj kot direktna t. i. klasična kriminaliteta občane skrbijo socialna vprašanja, možnosti zaposlitve, prihodnost Gorenja in premogovnika. Pravo nevarnost in vzroke za negotovost vidijo ljudje v teh grožnjah in ne v kriminaliteti, velikemu številu priseljencev, multikulturalnosti ipd. Potrditev tega sklepa, narejenega na podlagi številnih intervjujev, lahko najdemo tudi v dveh dogodkih oziroma procesih. Prvega predstavlja spontana stavka delavcev Gorenja decembra 2012 (če smo natančni, je bila to že druga spontana stavka v zadnjem obdobju, saj je prva potekala že leta 2009), s katero so zaposleni zahtevali višjo božičnico in zagotovilo, da ne bo odpuščan zaradi selitve dela proizvodnje v Srbijo. Drugi primer predstavlja izjemno zavzemanje prebivalcev in lokalnih oblastnikov za izvedbo projekta TEŠ 6. V času bivanja v Velenju in srečavanja s številnimi prebivalci skoraj ni bilo mogoče govoriti z nekom, ki bi imel pomislek o tem projektu. Številni pri tem poudarjajo, da obsojajo morebitne finančne nepravilnosti, vendar še vedno zagovarjajo nujnost projekta. Če razprave zunaj Velenjske kotline vključujejo tudi pomisleke o ekološki in ekonomski komponenti tega projekta, ga Velenjčani vidijo povsem drugače. V mestu, zgodovinsko povezanem in nastalem na rudarskem poklicu – ali kot je povedala sogovornica O41 »skor ni družine, da nima en'ga rudarja v hiši, oziroma če že ne zdej, ga je pa imela mogoč s kakim dedkom, generacijo nazaj« – predstavlja projekt predvsem zagotovilo socialne varnosti, samozadostnosti in nadaljnjega razvoja mesta. V času velike socialne negotovosti, pritiskov, tveganj, razpadanja kolektivnih (državnih) mehanizmov socialne varnosti je takšen pogled in preživetveni instinkt lokalnega prebivalstva tudi razumljiv.

ZAKLJUČNA DISKUSIJA

Svet je danes razdeljen na države, njihova temeljna vez s prebivalci pa je vzpostavljena prek instituta državljanstva. Takšna razdelitev kaže, da je pred idejo človeštva in pravicami človeka v ospredju ideja zagotavljanja pravic na omejenem teritoriju za omejeno skupino prebivalcev, tj. državljanov. Ti predstavljajo privilegirano skupino prebivalcev, ki so jim formalno priznane vse pravice (civilne, socialne, politične, kulturne), določene pravice pa so nato v omejenem obsegu priznane tudi tujcem, ki jim država formalno dovoli prebivanje na svojem ozemlju. Merila za priznavanje teh pravic so oblikovana predvidoma na podlagi načela »večja je skladnost posameznika s prevladujočim konceptom naroda in skupnosti oziroma večji je njegov prispevek k skupnosti, več pravic mu je pripravljena priznati država«. Tujci z legalno urejenim statusom imajo zmanjšano možnost uživanja pravic, vendar so jim kljub temu zagotovljene civilne pravice, obseg njihovih političnih in socialnih pravic v primerjavi s tistimi za državljanje pa je manjši (na primer, v nekaterih državah jim je zagotovljena pasivna volilna pravica na lokalnih volitvah). Najmanj pravic imajo tujci, katerih status ni legalno urejen, vendar je zmotno misliti, da so – vsaj formalno – brez pravic. Po drugi svetovni vojni je v ospredje političnega delovanja zahoda prišel koncept univerzalnih človekovih pravic, ki niso vezane na državljanstvo, temveč so v določenem obsegu zagotovljene vsem (t. i. postnacionalne pravice). Vendar so v zadnjih desetletjih prav te pravice predmet erozije spremenjenih politik evropskih držav. Poleg formalnih mehanizmov izključevanja in ločevanja so na delu tudi neformalni družbeni mehanizmi, med katere umeščamo oblike delitev na »nas« in »njih«, ki so posledica različnih družbenih procesov, kot so na primer oblikovanje in delovanje predsodkov, stereotipov, rasizma, oblikovanje izključujočih družbenih identitet in diskurz drugosti. Vsi ti mehanizmi vse tiste, ki so sicer formalno vključeni, (lahko) še vedno izključujejo iz skupnosti.

Ker formalni status državljanstva zagotavlja enake pravice za vse, ki ga imajo – sicer zgolj skozi pogled formalnih pravil –, so države posebej protekcionistične pri določanju pravil o pridobitvi državljanstva. Dodatno so države zaščitniške pri oblikovanju pravil, ki določajo pravico do legalnega bivanja na njihovem ozemlju. Med priseljenci oziroma tujimi prebivalci, ki v državi živijo v skladu z zakonskimi določili, lahko znotraj EU opazimo vsaj dve različni formalni kategoriji tujih priseljencev. Politika EU namreč določa različne pravice za državljane članic EU (za katere je vzpostavljen simbolični institut »državljanstva Evropske unije«), državljane držav EGP in Švice na eni strani in državljane t. i. tretjih držav na drugi strani. Poleg pravnega razlikovanja in kategoriziranja ljudi v različne skupine tujcev, ki je narejeno v prvi vrsti na podlagi njihovega državljanstva, je temelj formalnega razlikovanja tudi socialni položaj posameznika, ekonomski kapital, poklic oziroma izobrazba. Če ima posameznik določen kapital, ki ga potrebuje država gostiteljica, ga je pripravljena sprejeti med svoje prebivalce in tudi med državljane. Izjema pri tem pravilu so primeri združitve družin in podeljevanje državljanstev na podlagi narodne pripadnosti prednikov. V teh primerih so merila za vstop in bivanje, ter tudi državljanstvo, manj stroga.

Temelj suverenosti države je njen monopol nad oblastjo, ki se kaže v izključni pravici državnih institucij pri oblikovanju, sprejemanju, izvajanju, nadzorovanju zakonov in dodatno v primeru kršitev zakonov tudi sankcioniranju kršiteljev. Simbolično najbolj viden monopol države nad oblastjo je njen monopol nad legitimno uporabo prisile. Takšna idealizirana vloga države, zastavljena v dobi moderne, je danes v pozni moderni preživeta. Država je izgubila svoj monopol nad oblastjo, razvidno je postalo tudi, da država ne more zagotoviti popolne varnosti in nadzora nad kriminaliteto. Neoliberalni ukrepi splošne privatizacije še do nedavnega skupnega in javnega – v Sloveniji je ta prehod zaradi spremembe politično-ekonomskega sistema še toliko bolj očiten – in vzpon industrije zasebnega varovanja so odpravili celo državni monopol nad prisilo, zagotavljanjem varnosti, izvajanjem kazenskih sankcij in policijsko dejavnostjo.

Varnost postaja dobrina, kupljiva z najetjem zasebnih varnostnikov, bivanjem v ograjenih skupnostih in življenjem, ločenim od vseh »motečih, neprilagodljivih, neuspešnih, nemotiviranih, neodgovornih« ljudi. Sočasno z zatonom politične moči države in globalizacijo neoliberalnega kapitalizma sta na globalnem pohodu penalni populizem in populistična selektivno restriktivna imigracijska politika. Poostren nadzor in sankcioniranje delujeta kot kompenzacija za izgubljeno politično moč oblasti in mehanizem za ohranjanje delovanja šibkih držav. Njuna funkcija je dvojna: prvič, zagotavljata

(podaljšujeta) notranjo legitimnost aktualnega sistema, kar dosemeta s preusmerjanjem pozornosti z resnih družbeno pomembnih vprašanj na umetno konstruirane ali vsaj potencirane »velike grožnje«. V takšnih razmerah smo priče »skrbi« države za našo varnost prek različnih »vojn« zoper elemente, ki nas ogrožajo. To so vojne proti kriminaliteti, drogi, »ilegalnim« migracijam, terorizmu. Drugič, ohranjata razmere, da se lahko opravljajo posli, ohranja dominanten položaj privilegiranih lastnikov ekonomskega kapitala in uresničujejo njihovi interesi. Vsakodnevno to pomeni vzdrževanje reda in medsebojnih odnosov na točki, ko to še vedno omogoča uspešno potrošnjo in produkcijo. Različne oblike kriminalitete se tolerira, dokler ne postanejo moteče za delovanje sistema in dokler – celo legitimna dejanja, kot na primer mirni protesti – ne posegajo v dominanten položaj elit.

Migracijska, zlasti imigracijska politika industrijsko razvitih zahodnih držav temelji na mehanizmih bio-moči in panoptičnega nadzora. Mehanizmi bio-moči, panoptičnega nadzora in discipline so vsebinski temelji delovanja oblasti, ki se v družbi legitimirajo skozi ideološke aparate države in operacionalizirajo skozi represivni aparat države. Ideološki aparati države tlakujejo pot represivnim, nadzorstvenim ukrepom in zagotavljajo njihovo sprejemljivost oziroma legitimnost v obči javnosti. Zaradi legitimnosti, ki izhaja iz javne podpore (posesti kapitala množice) na določenem teritoriju (državi) in ne univerzalne legitimnosti v kontekstu pravičnosti, so mogoče skrajne restriktivne politike in ukrepi zoper priseljence. Ideološki aparati gradijo podobo o »nas« in »njih«, o dobrodošlih in nezaželenih in s tem vplivajo na naše sprejemanje ali celo zahtevanje represivnih politik zoper tujce, »delavce, ki odžirajo naša delovna mesta«, »izkoriščevalce naše socialne države«, »prihajajočo nevarnost«, »teroriste in kriminalce«.

Uporaba kompleksnih nadzorstvenih mehanizmov, kazenskih sankcij zoper kršitelje imigracijskih zakonov, med katerimi so številni žrtve strukturnega nasilja globalnega kapitalizma in omejevalne ter izključevalne politike zoper prosilce za azil, ki si z begom rešujejo življenja, so mogoči prav zaradi delovanja ideoloških aparatov države in njihovega zagotavljanja notranje legitimnosti. Široka aktivna (odobravanje) ali pasivna (nenasprotovanje) podpora javnosti restriktivnim ukrepom zoper soljudi, ki pa so »drugi« – v smislu nezaželenega tujca ali nezaželenega pripadnika etnične skupine – daje legitimnost represivnim in izključevalnim ukrepom zoper priseljence. V takšnih okoliščinah, ko je uporaba teh ukrepov v očeh domače javnosti legitimna, je prav zato mogoča uporaba sile in drugih spornih mehanizmov izključevanja in odvracjanja, kot npr. odvzem prostosti tujcem, ki niso bili obsojeni za kaznivo dejanje, vendar se jih namešča v

zaporom podobne institucije (centre za tujce, oddelke za omejitve gibanja v azilnem domu); ljudi se prisilno odstrani iz države, čeprav je njihova edina kršitev nelegalno prečkanje meje, ob tem pa se »pozablja«, da je legalno sploh ne morejo; za zaščito privilegijev posameznih držav ali zvez (npr. EU) se pri omejevanju in preprečevanju vstopa v državo sodeluje z državami, za katere je znano, da kršijo človekove pravice. Slovenija pri tem ni izjema, temveč celo zunanji del »obrambnega limesa« – šengenske evropske meje.

Poznavanje delovanja sistema panoptičnega nadzora mednarodnih migracij, ki močno presega nekdanji mejni nadzor in se je preusmeril v nadzor populacije in oblikovanje kompleksnega mehanizma izključevanja oziroma selektivnega, z interesi industrijsko razvitih držav determiniranega legalnega vključevanja migrantov v zahodni svet, odkriva, da takšno delovanje vodi v oblikovanje obsežnih izključenih območij. Zahodne trdnjave so se obdale z elektronskimi, fizičnimi mejami in varovalnimi conami, ki ločujejo »naš« svet od »njihovega«, s tem pa ustvarjajo ogromne totalne institucije v »njihovem« svetu. Ljudi zapirajo tako, da jim ne dovoljujejo zapustiti območij bede, revščine, brezposelnosti in celo eksistenčnega in življenjskega ogrožanja. Še več. Če je mogoče, veliki kapital in transnacionalne korporacije izkoristijo razmere za zagotovitev cenene delovne sile za svojo proizvodnjo. V nomadskih panogah preselijo na ta območja celotne tovarne, v sedentarnih pa »v tovarne« (gradbišča in »švic fabrike«) pripeljejo ceneno delovno silo. Najbolj očitno in nazorno vidno podobnost med totalnimi institucijami, ki jih opisuje Goffman, in današnjimi izključenimi regijami, tj. novimi globalnimi totalnimi institucijami, lahko vidimo v identičnih mehanizmih in procesih, ki ločujejo »naš« prostor od »njihovega« oziroma ki delijo »nas« od »njih«. Zaklenjena vrata, visoke ograje, bodeče žice, ki jih opisuje Goffman, bi se prav lahko nanašali tudi na opis meje med špansko enklavo Melilla v severni Afriki in Marokom, meje med ZDA in Mehiko, ločene letališke prostore za mednarodne in notranje lete itn. Takšen odnos do soljudi, med katerimi so številni na begu in si rešujejo življenja, je nazoren prikaz stanja duha in družbene klime v sodobni »demokratični« Evropi. Birokratski in tehnokratski postopki, reduciranje ljudi na številke, odsotnost solidarnosti in empatije, »spopadanje« s težavami z militarizacijo mej, zaostrovanjem in novimi oblikami nadzora, kriminalizacijo migrantov, njihovo inkarceracijo ter zapiranje ljudi v globalne totalne institucije, predstavljajo nazorno podobo naših družb.

Razprave – predvsem tiste, ki potekajo v politični sferi znotraj industrijsko razvitih trdnjav – o »ilegalnih« migracijah in trgovini z ljudmi pogosto (namerno) spregledajo dva elementa, ki jih ta pojava neizogibno

vkjučujeta. Prvi je povpraševanje po storitvah, ki jih ponujajo ljudje – žrtve trgovine z ljudmi in nelegalni migranti. Prav to povpraševanje, ki ga ustvarjajo potrošniki zahodnega sveta in gospodarski interesi industrijsko razvitega zahoda, ustvarja tudi ponudbo. Na tem področju – kot marsikje drugje – deluje osnovno tržno načelo povpraševanja in ponudbe. Torej, za povpraševanje smo krivi »mi« in ne »oni«. Drugi element, ki se praviloma še pogosteje – ali lahko rečemo skoraj vedno – spregleda, je vprašanje strukturnega nasilja, ki ga ustvarja prav zahod. Z njim povzroča posledice, ki silijo ljudi v (ilegalne) migracije. Namesto reševanje problemov, ki bi seveda terjali redistribucijo moči in odrekanje pri »nas«, industrijsko razvite države rajši posegajo po novih in vse ostrejših mehanizmih panoptičnega nadzora migracij. Kot kažejo izkušnje zadnjih 20 let, je naivno pričakovati, da bodo represija in nove oblike nadzora ustavile nezakonito priseljevanje in trgovino z ljudmi. Ti ukrepi namreč niso del rešitve problema, temveč so integralni del formule samega problema.

Značilnost sodobnega zahodnega »demokratičnega« sveta je tudi obstoj dveh nasprotujočih si svetov – sveta vključenih in sveta izključenih – znotraj posameznih zahodnih industrijsko razvitih držav. Med državami se razlikuje le obseg tistih, ki so vključeni oziroma izključeni, njihova pojavnost pa je univerzalna. Tako lahko tudi v ekonomsko najrazvitejših državah najdemo soseske, v katerih živijo izključeni in marginalizirani deli prebivalstva. Takšno stanje vodi v oblikovanje internih lokalnih totalnih institucij znotraj industrijsko razvitih držav, ki omogočajo izključitev lokalne »odpadne populacije«. Najbolj nazorna predstavnika takšnih institucij sta geto ali njegove milejše oblike izključenih revnih, priseljskih četrti in delavskih domov. Tem oblikam internih totalnih institucij lahko dodamo tudi zapore, kjer priseljenci predstavljajo velik delež zaprte populacije.

Pri raziskovanju kriminalitete priseljencev raziskovalci naletijo na različne težave, ki sicer otežujejo raziskovalno delo, vendar (vsaj delno) onemogočajo zlorabo podatkov za kvaziraziskovalne namene, pavšalno obtoževanje, promoviranje stereotipov in predsodkov, dodatno kriminalizacijo priseljencev in njihovih potomcev, promoviranje nacionalističnih politik. Težave se nanašajo predvsem na omejitve pri beleženju statističnih podatkov o kriminaliteti, vezanih na narodnost vključenih oseb. Večina evropskih držav vključuje v kazenske statistike le razlikovanje med državljani in tujci. Tujci so sicer (v nekaterih državah) naprej razdeljeni glede na državljanstvo, medtem ko so državljani, med katere so vključeni tudi naturalizirani tujci, obravnavani enotno. Naturalizirani tujci se takoj po naturalizaciji v statistiki zlijejo z večinskim prebivalstvom. S tem se izgubijo iz kriminalitetnih statistik,

datno pa ni mogoče statistično prepoznati potomcev priseljencev. Raziskovalci dopolnjujejo statistične podatke o kriminaliteti tujcev, priseljencev (tudi naturaliziranih) in njihovih potomcev z različnimi raziskavami (viktimizacijskimi študijami, študijami samoprijave, opazovanjem z udeležbo, etnografskimi metodami idr.), ki kažejo zelo raznoliko sliko kriminalitete. V nekaterih državah je manj priseljencev med storilci (osumljenci, obsojenci) kaznivih dejanj, medtem ko so v drugih v večji meri – to velja predvsem (vendar ne v vseh državah) za potomce priseljencev. Zastopanost priseljencev in njihovih potomcev v kriminaliteti se v državi razlikuje med posameznimi skupinami priseljencev in med državami znotraj iste narodnostne skupine. Raziskave spodkopavajo stereotipno povezovanje migracij in kriminalitete ter kažejo na očitno heterogenost in kompleksnost te povezave. Še več, nekatere raziskave kažejo, da so posamezne skupine priseljencev celo podpovprečno zastopane med storilci kaznivih dejanj, v naši raziskavi pa smo pokazali, da so priseljenci (delavci migranti) lahko tudi ena od najbolj številnih skupin žrtev kriminalitete.

Strukturno in posledično direktno nasilje deluje kot vzrok za migracije. Ekonomska globalizacija oziroma ekonomski imperializem ustvarja pogoje, v katerih so ljudje prisiljeni zapuščati svoje domove in iskati preživetje v večjih mestih in drugih državah. Posledice opisanih procesov so na koncu enako ogrožajoče kot neposredno nasilje. Vzrok za migracije je lahko sicer »le« ekonomski, vendar če ljudem grozi smrt zaradi lakote ali životarjenje na robu preživetja, je to isto, kot če jim grozi smrt zaradi vojne, direktnega nasilja ali politično preganjanje. V kombinaciji s tem lahko posebno obliko strukturne kriminalitete prepoznamo v imigracijskih in nadzorstvenih politikah zahoda, ki ljudi, ki jih globalne prakse, oblikovane na zahodu, silijo v zapuščenje domov, nato zapirajo v zaporom identične institucije (centre za odstranitev tujcev). Ob tem lahko vidimo posebno dimenzijo takšne strukturne kriminalitete, ki se kaže v diferenciaciji migracij na podlagi posesti ekonomskega kapitala. Medtem ko so migracije bogatih in vplivnih – tudi iz globalnih totalnih institucij – spodbujene, zaželene in predstavljene kot poslovna potovanja globalnih podjetnikov, so migracije ljudi iz socialnega dna zgolj ekonomske migracije, ki so dovoljene le v omejenem obsegu – omejitve je utemeljena na temeljnem interesu zahodnih industrijsko razvitih držav. Takšne razmere nazorno ponazarja koncept krožnih migracij. Njegova značilnost je uporabiti ljudi po potrebi in dokler ta obstaja, ob tem pa jim hkrati onemogočiti stalno priselitev. Ekonomski kapital torej spreminja pravne statuse posameznikov in jih lahko naredi mobilne, globalno vključene ali pa jih izključi in zapira v globalne totalne institucije.

Povezavo med strukturnim oziroma direktnim nasiljem in migracijami lahko najdemo tudi v univerzalnih in ustaljenih imigracijskih politikah industrijsko razvitega zahoda, ki s svojo interesno pogojeno selektivnostjo (intelektualnim predatorstvom) še dodatno vitimizirajo manj razvite regije. Spodbujajo migracije izobraženih, usposobljenih, za njihove potrebe nujnih delavcev, pri čemer so jim – z nekaterimi izjemami (npr. visoko izobraženim) – pripravljeni dovoliti prebivanje na svojem teritoriju, zgolj dokler jih potrebujejo. Priseljenci prinesejo s seboj kulturni, socialni in ekonomski kapital, v katerega industrijsko razvite države niso vložile nič. Posebno obliko strukturne kriminalitete, ki na koncu z direktnimi dejanji viktimizira konkretne, določljive osebe, ljudi z imeni in priimki, predstavljajo tudi zaostrovanja v begunski politiki in politiki priznavanja azila (npr. enostransko določanje varnih izvornih držav, načelo varne tretje države ipd.). Nadgradnjo globalnega omejevanja predstavlja še ena oblika strukturnega nasilja – posebne oblike prisilne »integracijske« politike, med katerimi velja poudariti najnovejši pretkani poskus držav EU v obliki politike izključevanja (in ne integracije), ki se skriva pod oznako t. i. civilne integracije.

Strukturno nasilje je z mednarodnimi migracijami (in s celotno skupino delavcev) povezano tudi potem, ko se je posameznik ustalil v novi državi in se vključil v trg dela. V kapitalističnem sistemu, zlasti »svobodni« neoliberalni različici kapitalizma, delovne odnose zaznamujejo negotovost, fleksibilnost, podrejenost in odvisnost. Ob prevladi neoliberalne kapitalistične ideologije, ki je prežela celotno institucionalno tkivo zahodnih »demokratskih« družb in posledično viktimizirala številne vključene posameznike (državljanke), je razumljivo, da takšne politike še ostreje prizadenejo marginalizirane populacije. Priseljenci, nizko kvalificirani delavci migranti, begunci, prosilci za azil in ilegalni migranti so najbolj nazorne ranljive kategorije. V delovanju osnovnih mehanizmov strukturnega nasilja ni (formalnih) razlik med priseljenkimi in domačimi delavci. Razlike se pojavijo korak nižje, v priznavanju drugih pravic oziroma v formalnem določanju specifičnih zahtev, ki jih morajo izpolniti priseljenki delavci. Pri tem država deluje kot temelj kapitalističnega sistema, ki s svojo zakonodajo olajšuje in celo omogoča izkoriščanje delavcev migrantov.

Kriminaliteta nad delavci migranti, vzroki za njihove migracije in celotne razmere na trgu dela migrantov v Sloveniji potrjujejo našo odločitev, da smo v središče teoretičnih razlag migracij postavili teorijo svetovnega sistema. Medsebojna odvisnost sveta oziroma regij je nazorno pokazala, kako ekonomske in socialne razmere v bližnji regiji vplivajo na migracije in viktimizirajo delavce migrante. Ker so delodajalci vedeli, da lahko v izvornih

državah vsak hip pridobijo nove delavce za izkoriščanje, so to izrabili kot grožnje za podrejanje delavcev, ki so že bili zaposleni v Sloveniji. Ti se tako niso upali pritoževati ob kršitvah zakonsko določenih pravic. Ob tem moramo prepoznati še širšo dimenzijo takšnega početja in umestitev teh procesov v teorijo svetovnih sistemov. Slovenija in njeno gospodarstvo, ki se je znotraj skupnosti velikih in gospodarsko razvitejših držav znašla v položaju periferije (oziroma globalno v položaju semiperiferije), je v ustaljenih gospodarskih praksah (lahko) gospodarsko uspevala tako, da je izkoriščala svojo periferijo – nekdanje ekonomsko šibkejše republike Jugoslavije. Kljub interesu delavcev v nekdanjih republikah po prihodu v Slovenijo ne smemo spregledati druge plati te zgodbe – slovenska podjetja so imela interes in potrebo po poceni delavcih. Aktivno so izkoriščala razmere v nekdanjih republikah in novačila delavce za najtežja in najslabše plačana dela oziroma v številnih primerih celo za delo, ki ga niso nikoli plačali.

Zakonska določila, ki posredno ali neposredno vežejo tujske statuse (urejeno legalno bivanje) na zaposlitveni status delavcev migrantov in določila o nujni zaposlitvi pri istem delodajalcu v določenem obdobju kot pogoju za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja, so nazoren primer strukturnega nasilja nad migranti. Prav to strukturno nasilje odpira vrata in omogoča direktno nasilje delodajalcev. Dodatno država takšna dejanja omogoča s pasivnostjo in kadrovske podhranjenostjo nadzorstvenih institucij, ki so zadolžene za nadzor (delovne, davčne, kazenske) zakonodaje. S toleriranjem zlorab delavskih pravic, zlasti najhujših oblik kršitev pravic delavcev (migrantov), se je država postavila na stran kapitala in s svojo pasivnostjo postala aktiven varuh kršitev delavskih pravic, svoje zakonodaje in mednarodnih konvencij. Takšno delo predstavlja tudi konkurenco, s katero domači delavci ne morejo tekrovati. Izhodišče v tej tekmi je namreč postavljeno pod prag preživetja. Država je ustvarila strukturne pogoje, ki so omogočali suženjsko izkoriščanje delavcev migrantov in direktno nasilje v obliki kršitev – celo z minimalnimi standardi kapitalističnega sistema omejenega ekonomskega izkoriščanja, določenega v zakonodaji.

Iz številnih medijskih objav, raziskav in tudi naše empirične raziskave lahko sklenemo, da je bilo prav zakonsko določilo o neprekinjeni vezavi delavca migranta na istega delodajalca za najmanj dve leti vzrok za številne primere skrajnega izkoriščanja in kršenja delavskih pravic, ki so ga delavci pogosto prenašali celo brez prijave. Delavci migranti do leta 2008 zaradi eksistenčne ujetosti niso mogli in upali javno spregovoriti o kršitvah, saj bi zaradi svoje zamenljivosti in pomanjkanja zaščite nemudoma izgubili službo. Posledično bi zaradi nezmožnosti zagotovitve sredstev za preživetje

izgubili tudi možnost zakonitega bivanja v Sloveniji. Po letu 2008, ko delavci niso prejeli plač za svoje delo in niso imeli več kaj izgubiti, so svoje probleme predstavili javnosti. Zakon je bil nato ob pritisku javnosti spremenjen leta 2011, vendar ne gre spregledati, da je bil leta 2012 z najtesnejšo partnerico na področju migracij podpisan Sporazum o zaposlovanju državljanov BiH v Sloveniji (Ur. list RS, 92/12), ki je zakoličil t. i. krožne migracije in preprečil možnosti pridobitve dovoljenja za stalno bivanje za delavce migrante. Tudi po letih očitnih zlorab in kršitev, v katere je bila vključena država, se ta ni odpovedala izkoriščanju »svoje« periferije.

Delodajalcem je pri izkoriščanju delavcev migrantov država pomagala tudi s svojo imigracijsko politiko in represivnim aparatom policije, ki je skrbel za dosledno uresničevanje te politike. Delavci in sindikalisti so opisovali primere, kako so delodajalci uporabljali policijo za discipliniranje delavcev migrantov in grožnjo vsem, ki so si upali pritoževati se zaradi kršitve pravic. Delodajalci so obveščali policijo o tem, da je delavcu poteklo dovoljenje za delo ali da jih določena oseba sploh nima, da so delavca odpustili itn., nato pa so policisti morali na podlagi te prijave ukrepati in tujega delavca – v očeh formalnih pravil države in pravnih statusov »ilegalnega priseljenca« – tudi odstraniti iz države. Človeka, ki mu je njegove pravice najprej kršil delodajalec, je nato viktimizirala še država.

Primer (strukturne) kriminalitete države je tudi posebna praksa in zakonodaja na področju delovanja zavodov za zaposlovanje in pravic, ki pripadajo brezposelnim. Zavodi za zaposlovanje so delavce, ki so ostali brez služb in so se prijavili na zavod, pošiljali k novim delodajalcem, za katere so jih sindikati in delavci sami opozarjali, da prav tako ne plačujejo plač in prispevkov. Delavci so bili tako prisiljeni v izbiro – ali izgubiti nadomestilo za brezposelnost, kar se je zgodilo, če se niso odzvali na poziv zavoda, ali pa vnovič delati pri delodajalcu, ki jih ne bo plačal. Po propadu velikih gradbenih podjetij se praksa legalnega izkoriščanja delavcev migrantov nadaljuje tako, da »podjetniki« ustanovljajo nova in nova podjetja, katerih cilj je izkoriščanje delavcev z neplačevanjem plač in prispevkov. Poleg opisanih primerov, vezanih na delo tujcev, zakonsko spodbujena deprivilegirana delavcev velja tudi na drugih področjih. Eno od najbolj nazornih je zakonodaja v primeru stečajev podjetij. Delavci (ne glede na državljanstvo ali nacionalnost), ki so ekonomsko najšibkejši člen, so nemalokrat prisiljeni vztrajati v podjetju vse do stečaja, saj lahko le tako pridobijo preostale socialne pravice. Tako so s svojim delom in življenjem več mesecev prisiljeni finančno podpirati propadajoča podjetja.

Priseljenci se poleg pravnih omejitev in različnih pravic, ki jih prinašajo različni pravni statusi, srečujejo tudi s težavami, vezanimi na različne

družbene statuse. Negativen odnos slovenskega prebivalstva do migracij in priseljencev, zlasti tistih iz nekdanjih republik Jugoslavije, je mogoče razbrati iz več raziskav, to pa je v nekaterih primerih potrdila tudi naša empirična raziskava. Sogovorniki so navajali primere diskriminacije in stereotipov na podlagi narodnosti. S takšnimi predsodki in dejanji so se srečevali na delovnem mestu in v različnih državnih uradih. Kljub temu da lahko za lokalno skupnost, v kateri smo raziskovali odnose med priseljenci, njihovimi potomci in slovenskim prebivalstvom, zatrdimo, da so odnosi med njimi dobri in ni napetosti, so na drugi strani skoraj vsi potomci priseljencev in tudi nekateri mladi, katerih starši so po narodnosti Slovenci, govorili o šikaniranju priseljencev in njihovih potomcev. Otroci priseljencev in celo njihovi otroci (t. i. tretja generacija priseljencev) se srečujejo z žaljivkami vrstnikov na podlagi narodnosti njihovih staršev ali celo starih staršev. Številni so omenjali, da so jih vrstniki zbadali z žaljivko »Bosanc« in jih »pošiljali nazaj v njihovo Bosno«. Še več, nekaterim so takšne očitke izrekli celo učitelji.

Ob navedenih sklepih o diskriminaciji ne smemo spregledati ugotovitve, do katere smo prišli ob analizi intervjujev z mladimi občani Velenja. Iz njihovih opisov vsakodnevnih stikov s priseljenci in njihovimi potomci ter opisov življenja v Velenju lahko zaključimo, da predsodke odpravljajo neposredni socialni stiki in interakcije z večjim številom pripadnikov »druge« kolektivne družbene skupine, torej z ljudmi druge narodnosti. Predvsem mlajši sogovorniki so povedali, da je pri njihovih starših (nekaterih) opaziti nestrpnost, ki pa pri mlajši generaciji izginja. Izginja predvsem na račun skupnega življenja in še bolj skupnega odraščanja. Stiki s priseljenci in njihovimi potomci ter pristne izkušnje iz prve roke zapolnijo praznino nepoznavanja »drugega«, ki jo drugače navadno zapolnijo predsodki in stereotipi. Druženje s sošolci v šoli, sodelavci v službi, sosedi na dvorišču, prijatelji, ki so druge narodnosti, vzpostavlja odnose, ki pokažejo, da za nekaterimi manjšimi razlikami (med te štejemo tudi jezik, običaje, vero) med ljudmi v najbolj temeljnem delovanju v družbi ni razlikovanj na podlagi njihove narodnosti ali narodnosti njihovih staršev. Povedano drugače, razlikovanja med dobrimi in slabimi ljudmi (tako so to opisali sami intervjuvanci) ne vežejo na narodnost, temveč na osebni značaj posameznika.

Ujemanje in vzpostavljanje vezi ima tudi omejitve, ki se vidi v postavitvi zadnjega tabuja – sklepanju partnerskih zvez. Vsi sogovorniki v intervjujih, ne glede na narodnost oziroma etnično pripadnost, so namreč povedali, da njihova družina in tudi skupnost pričakuje, da si bodo partnerja našli znotraj svoje narodnostne skupnosti. Odnosi, ki so sicer dobri in omogočajo zgledno skupno življenje v mestu, so na drugi strani omejeni do stopnje, ko bi »drugi«

vstopil neposredno v »naše« življenje. Nenapisano pravilo dovoljuje, da smo »mi« in »vi« prijatelji, vendar smo si še vedno tako različni, da ne moremo biti družina – ne moremo torej postati »mi«. Ker takšno prepričanje velja v vseh narodnostnih skupinah, lahko sklepamo, da sta narodnost in v nekaterih skupinah religija tako močni kolektivni identiteti, da presemeta vse druge.

V empirični raziskavi, ki smo jo opravili, smo razmerje med migracijami in direktnimi oblikami kriminalitete priseljencev preverjali na več ravneh. Na ravni vseh občin v Sloveniji smo ugotovili, da obstaja med številom kaznivih dejanj in številom priseljencev v občini, ob izključitvi vpliva števila prebivalcev, visoka stopnja korelacije. S tem smo sicer ugotovili zgolj povezavo med številom priseljencev v občinah in številom obravnavanih kaznivih dejanj, ničesar pa nam to ne pove o vzročno-posledični povezavi med obema spremenljivkama. Takšna povezanost je ob poznavanju drugih značilnosti obravnave kaznivih dejanj in migracij tudi pričakovana. Kot ugotavljajo številne raziskave, je kriminalitete več v urbanih središčih, ki so hkrati tudi prostor, kamor se v večini priseljujejo priseljenci. Rezultati so bili nekoliko drugačni, ko smo primerjali občine po deležu priseljenih v občini in količnik vse kriminalitete. Ugotovili smo, da imajo nekatere občine z nižjim deležem priseljencev bistveno višji količnik vse kriminalitete kot druge občine z višjim deležem priseljencev. Nazoren primer takšnega izstopanja v kontekstu nizkega deleža priseljencev, vendar visokega količnika vse kriminalitete, sta občini Ptuj in Grosuplje.

Za preseganje analize kriminalitete na ravni kaznivega dejanja in prehod k analizi po storilcih smo analizirali podatke sodne statistike o obsojenih storilcih kaznivih dejanj po njihovem stalnem prebivališču (analizirali smo podatke za vseh enajst mestnih občin v Sloveniji). Tudi ta analiza še vedno odkriva le delne značilnosti celotne populacije prebivalstva določenega kraja in ne razlikuje med storilci glede na njihov priseljenjski status, državljanstvo, narodno opredelitev ali katero drugo kategorijo. Dodatna omejitev te analize je, da vključuje le osebe s stalnim prebivališčem v mestnih občinah in ne vseh, ki dejansko bivajo v teh krajih (npr. izključeni so notranji in mednarodni priseljenci z začasnim bivanjem, neregularni in neregistrirani priseljenci). Če podatke primerjamo z deležem priseljencev v posamezni mestni občini, lahko ugotovimo, da imata obe mestni občini z več kot petino priseljenega prebivalstva nižji količnik obsojenih kot druge občine. Nahajata se na četrtem (Velenje) in petem (Koper) mestu, za njima pa so občine, ki imajo bistveno manjši delež priseljenega prebivalstva. Med temi velja navesti zlasti Mursko Soboto in Ptuj, ki po obeh kazalcih kriminalitete zasedata nižja mesta. Količnik obsojenih je v primeru Murske Sobote celo najvišji med vsemi

mestnimi občinami v Sloveniji, hkrati pa je delež priseljenih oseb v tej občini najnižji med vsemi. Velenje in Koper imata oba za več kot 270 odstotkov višji delež priseljencev, vendar je v primeru Murske Sobote količnik obsojenih za več kot 100 odstotkov višji. Podobno razmerje je mogoče ugotoviti pri mestni občini Ptuj, ki ima količnik obsojenih za več kot 60 odstotkov višji kot Velenje in Koper, delež priseljenih oseb pa je za 165 odstotkov manjši. Ugotovitve o negativni povezanosti števila obsojenih oseb za vsa kazniva dejanja in števila priseljencev potrjuje tudi negativen koeficient parcialne korelacije. V nasprotju s populističnimi zaključki in stereotipi lahko s statističnimi podatki pokažemo, da je upoštevajoč število prebivalcev občin v mestnih občinah z več priseljenci manj prebivalcev teh občin obsojenih za kazniva dejanja.

Povezanost med direktno kriminaliteto in migracijami smo preverjali tudi v podrobni analizi primera – na ravni mestne občine Velenje. Ker smo imeli na voljo (le) podatke policije o kaznivih dejanjih, vendar ne zgolj frekvence kaznivih dejanj za celotno občino Velenje, temveč geografske podatke o lokaciji kaznivih dejanj, smo analizirali tudi distribucijo kriminalitete v občini Velenje. Ugotovili smo, da je ta, podobno kot v drugih mestih, skoncentrirana v urbanem središču mesta, kjer živi največ prebivalcev in kjer je najbolj aktivno tudi nočno življenje. Neposredne povezave med porazdelitvijo kriminalitete, deležem priseljencev in njihovih potomcev v posamezni KS oziroma MČ ne moremo potrditi. Tako je na primer količnik vse kriminalitete v KS Šalek, v kateri je odstotek priseljencev in njihovih potomcev najvišji v občini (znaša kar 76 odstotkov), nižji kot v nekaterih drugih krajevnih skupnostih z nižjim deležem priseljencev in potomcev. Dodatno smo v koncentrični porazdelitvi kriminalitete od središča občine navzven ugotovili, da je ta KS v spalnem pasu, kjer je bistveno manj obravnavanih kaznivih dejanj kot v središču mesta. Porazdelitev kriminalitete v Velenju je tako bolj kot s številom in deležem priseljencev v posameznem delu občine povezana z naravo dejavnosti v določenem delu mesta, objekti in njihovimi dejavnostmi (trgovine, lokali), številom prebivalcev in posledičnim številom premičnin, ki povečujejo tveganje za viktimizacijo (na primer osebni avtomobili na parkiriščih).

Ker geografska porazdelitev kriminalitete v prostoru nič ne pove o storilcih in žrtvah, smo odgovore na ta raziskovalna vprašanja dodatno iskali z intervjuji. Poleg ugotovitve, da so eno od najboljšežnejših kategorij žrtev kriminalitete (skladno z definicijo, ki ji sledimo in tudi s kazenskopravno dikcijo) predstavljali delavci migranti, smo odkrili še dve obliki povezanosti priseljencev in njihovih potomcev s kriminaliteto. Prvič, sogovorniki so poudarjali, da so med skupinami fantov, ki so v lokalnem okolju znani

po nasilju, pogosteje potomci priseljencev. Drugič, kot smo že pokazali, so potomci priseljencev in tudi priseljenci pogosto žrtve diskriminacije – tako institucionalne (ugotovili smo za nekatere primere v šolah) kot tudi v družbeni, spontani, neformalni obliki izključevanja in diskurza drugosti, ki ga vzpostavljajo (nekateri) slovenski prebivalci.

V pogovorih z mladimi, tudi potomci priseljencev, je bilo ugotovljeno, da so skupine mladostnikov oziroma posamezniki, ki jih vrstniki prepoznajo kot nasilne, sestavljene iz različnih narodnosti. Med njimi so tudi slovenski mladostniki, vendar so vsi povedali, da večino vendarle predstavljajo potomci priseljencev. Kljub temu zaključujemo, da je treba odklonsko in kriminalno vedenje teh mladostnikov ocenjevati zunaj polja narodnosti oziroma etničnosti in iskati razlage v drugih – vsekakor tudi družbenih – vzrokih. Povedano drugače, iz pridobljenih podatkov ne moremo zaključiti, da bi bilo vedenje, ki je drugačno od (širokih) splošno družbeno sprejemljivih norm, značilno za določeno narodnostno ali etnično skupino. Nihče ni omenil, da bi za določeno skupino veljalo, da se njeni pripadniki vedejo skladno z normami njihove narodnostne skupine, ki pa so v nasprotju s splošnimi družbenimi normami. Pridobljeni podatki tako zavračajo teorijo kulturnega konflikta oziroma njegov obstoj. Na njihovi podlagi lahko zaključimo ravno obratno. Mladi vseh narodnosti in tudi tisti, ki delajo z njimi, so namreč navajali, da jim starši določajo pravila, jih učijo in usmerjajo v sprejemanje splošnih družbenih pravil in stran od odklonskosti in kriminalitete. Veliki večini to uspe; pri tistih, kjer ne, pa ne moremo in ne smemo za to kriviti njihove narodnosti oziroma etničnosti.

Podatki, ki smo jih pridobili z empiričnim raziskovanjem, nas vodijo v zaključek, da lahko razlage za odklonskost mladih (tudi ali celo zlasti potomcev priseljencev) najdemo v dveh teorijah – Mertonovi (1938) teoriji anomalije in Cohenovi (1955/1971) teoriji o delinkventnih subkulturah. Povezanost med mladimi fanti, ki pripadajo skupini, s katero preživljajo prosti čas, je močna. V primeru težav, ki jih lahko povzročijo tudi sami, si priskočijo na pomoč. Če se nekdo zaplete v prepir z enim od članov skupine in so njegovi prijatelji v bližini, se praviloma vsi vmešajo v spor ali pretep. Nasilje je v večini vezano na nočno življenje in prostor okrog Rdeče dvorane, ki je središče nočnega dogajanja v mestu. Pogosto so prepiri in pretepi posledica zlorabe alkohola in prepovedanih drog, pod njihovim vplivom pa postanejo mladostniki bolj pogumni in agresivni. Nasilje moramo videti predvsem kot mehanizem, s katerim si posamezniki zagotavljajo mesto v hierarhiji oziroma status znotraj svoje referenčne skupine – subkulture. Med nekaterimi mladimi v Velenju velja, da je treba biti močen, nepopustljiv, netoleranten,

oster. Z nasiljem in s tem, da si upajo in da se jih drugi bojijo, si zagotavljajo spoštovanje in družbeno moč. Že najmanjše znake ogrožanja te pozicije prepoznajo kot napad in se nanj odzovejo z nasiljem. Norme, ki so jih praviloma prevzeli od starejših vrstnikov in – kot bomo pokazali v nadaljevanju z Mertonovo teorijo anomije – tudi iz širše družbe, jim narekujejo, da je strpnost in mirno reševanje konfliktnih situacij znak šibkosti. Zato prevladuje nizka toleranca. Status posameznika v teh novih skupinah – subkulturah – se ne meri več po merilih občje družbe in srednjega razreda, temveč po novih internih merilih, ki jih lahko dosega ti posamezniki.

Opisani zaključki o mladih nasilnih fantih v Velenju so najbližje Cohenovi teoriji o delinkventnih subkulturah, s katero se ujemajo tudi zaključki o (kriminalni) karieri, življenju in odraščanju teh mladostnikov. Iz intervjujev in podatkov Centra za socialno delo Velenje lahko razberemo, da večina mladih, ki so v nekem obdobju vključeni tudi v odklonska, zlasti nasilna dejanja, pozneje zaživi povsem običajno in sprejmejo splošna družbena pravila. Njihova odklonska pot se navadno preneha, ko se zaposlijo in si oblikujejo družine. Takšni opisi in ugotovitve umeščajo te mladostnike v Cohenovo kategorijo »uličnih fantov«. Značilno zanje je, da preživljajo prosti čas v varni skupini isto mislečih vrstnikov, ki so jih zvesti in z njimi delijo norme in vrednote. V mladosti izvajajo tudi odklonska in kazniva dejanja, vendar pozneje prevzamejo konvencionalen življenjski stil.

Če smo s Cohenovo teorijo delinkventnih subkultur razložili predvsem obstoj in način delovanja mladostniških skupin, posežemo pri razlagi za njihovo oblikovanje izven te teorije. Sam je namreč formiranje teh skupin (subkultur) videl kot odraz neuspešne vključitve fantov iz spodnjega družbenega razreda v šolski sistem, ki je utemeljen na vrednotah srednjega razreda. Temu sicer pritrjujemo, vendar vidimo razlago še širše. Izobraževalni sistem je namreč »le« družbeno sprejemljiva pot do družbeno determiniranega uspeha. Je (bilo) sistemsko zagotovilo posameznikovega uspeha pri konformnem načinu doseganja družbeno določenih ciljev. S to ugotovitvijo stopimo na pot Mertonove teorije anomije, ki jo lahko apliciramo na povezavo s kriminaliteto in migracijami (vsaj) na dveh ravneh:

Prvič, uporabimo jo lahko za razlago kriminalitete v zahodnih družbah, katere storilci so priseljenci in njihovi potomci – vendar pozor, pri tem ne gre za povezavo na podlagi njihove narodnosti in kulture, temveč njihovega socialnega položaja. Ti kategoriji prebivalstva zelo pogosto zasedata pozicije na družbenem dnu, hkrati pa živita v družbi, ki njima (in vsem drugim) postavlja univerzalne cilje, pogojene primarno z ekonomskim uspehom. Analiza poklicne in izobrazbene strukture priseljencev v Velenje je potrdila

natančno te ugotovitve. Večina priseljencev je namreč opravljala nizko kvalificirane poklice. Njihovi potomci so sicer svoj položaj v primerjavi s starši izboljšali (približno za eno stopnjo izobrazbe), vendar še vedno v veliki meri opravljajo najnižje poklice in imajo nižjo izobrazbo kot vrstniki slovenskih staršev. Merton ugotavlja, da neskladje družbeno determiniranih ciljev in razpoložljivih sredstev za njihovo doseganje povzroča napetosti in frustracije, ki vodijo (pri manjšini in nikakor ne pri vseh) v iskanje alternativnih in inovativnih možnosti doseganja univerzalnih ciljev. Sočasno povzročajo tudi napetosti, občutek nemoči in neuspeha ob doseganju družbenih ciljev, kar vodi tudi v druge oblike odklonskosti in kompenzacijo za neuspehe znotraj dominantne kulture z uspehi znotraj druge skupine – subkulture. Takšno stanje vpliva na celotno družbo in povečuje anomijo ter (ne)veljavnost družbenih norm med celotno populacijo, s tem pa postopno spodjeda družbeno kohezijo. Strukturna kriminaliteta prisili njene žrtve v iskanje tehnik za preživetje, ki vključujejo v nekaterih primerih tudi kriminaliteto.

»Demokratična« ideologija in ideološki aparati prepričujejo ljudi, da je vsakomur omogočen uspeh, če se le dovolj potruji, in da za vse veljajo enaka pravila. Vzpostaviti se skuša tudi prepričanje, da je neuspeh posledica individualiziranih napak. V tem stanju so družbeni cilji tako pomembni, da pri nekaterih posameznikih cilj opravičuje sredstva – torej postane za posameznika sprejemljiva tudi uporaba nelegalnih in nelegitimnih načinov za doseganje družbenih ciljev. Kriminaliteta v obliki inovacije ne predstavlja preračunljivega racionalnega odločanja zanjo, temveč odziv na pritisk in frustracijo ob nezmožnosti doseganja družbenih ciljev z danimi sredstvi. Vključuje lahko različne oblike neracionalnega vedenja, ki presega zgolj inovacije za doseg družbenih ciljev, ter tudi druge oblike kriminalitete in odklonskosti (npr. nasilje, vandalizem). Inovacije z naraščanjem njihove pogostosti tudi zmanjšujejo legitimnost in veljavnost formalnih in neformalnih norm za širši krog ljudi.

Drugič, Mertonova teorija anomije pojasni vzroke (nekaterih oblik) kriminalitete, katere žrtve so priseljenci. V teh primerih vključuje »konvencionalno kriminaliteto« domačega prebivalstva in zlasti inovativne podjetniške prakse domačih podjetnikov, ki v svoji gonji za dobički – tj. ekonomskim kapitalom, ki je v kapitalističnem sistemu univerzalni družbeni cilj – različno izkoriščajo in viktimizirajo delavce migrante. V teh primerih prihaja v ospredje perverzna logika (novega) kapitalizma, kjer veliko ni dovolj, temveč je treba za resnično najboljši družbeni status največ moči itn., imeti še več (in še več kot še več) ekonomskega kapitala. Kolateralna škoda takšnih inovacij so delavci, tako migranti kot tudi domači. Kljub temu ne smemo spregledati,

da so prvi zaradi svoje marginaliziranosti, nepoznavanja zakonov, ekonomske, eksistenčne in zakonske ujetosti, težav z jezikom, predsodkov, diskriminacije, institucionalnega rasizma itn. še lažje in pogostejše žrtve.

V raziskavi na terenu smo ugotovili, da se razmere in življenje priseljenec – zlasti delavcev migrantov, ki so prišli v Velenje, predvidevamo pa lahko, da velja podobno tudi v drugih mestih – po letu 2000 bistveno razlikujejo od tistih, ki so prišli v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja. Tudi takrat je potekalo načrtno novačenje delavcev in dijakov v Bosni in Hercegovini, vendar obstaja ključna razlika med tedanjim socialističnim novačenjem in novačenjem v kapitalizmu. Takrat so iskali in vabili delavce, ki jih je čakalo plačano delo, kmalu tudi stanovanja. Mesto je z migracijami dobivalo nove someščane, s katerimi so ga gradili. Ljudem je bilo omogočeno dostojno življenje. Novi kapitalizem in njegovi podjetniški agenti pa so iskali delavce, ki so jih izkoristili in spremenili v novodobne sužnje. Delavce so novačili z načrtom izkoriščanja in zlorabe. To je bilo obdobje novodobnega suženjstva, kjer so (del) cene finančnih nepravilnosti v gradbenem sektorju plačali tuji delavci.

Pomembno vprašanje, ki se postavlja ob ugotovljenih in prikazanih primerih izkoriščanja delavcev migrantov, je – ali lahko te primere razumemo kot trgovino z ljudmi. Ali lahko zaključimo, da so bili delavci migranti v Sloveniji žrtve trgovine z ljudmi? Prvi element trgovine z ljudmi vključuje posebne oblike novačenja. Kot smo pokazali, so slovenska podjetja načrtno novačila delavce migrante, pri tem pa so uporabljala lažne obljube in podatke o delovnih in bivalnih pogojih ter višini plačila. Realnost je bila bistveno drugačna od obljubljenih in celo v pogodbah in zakonih določenih razmer. Delavce so torej novačili z goljufijo, prevaro in pri tem izkoriščali njihovo socialno ranljivost. Nekateri med njimi so za pridobitev dovoljenj – torej »neformalno« urejanje dovoljenj – in transport v Slovenijo plačali tudi do 1000 €, ki so jih pridobili z zbiranjem denarja v družini, prodajo premoženja ali zadolžitvijo pri posredniku. Da je šlo za načrtno novačenje z namenom izkoriščanja, potrjuje tudi zahteva delodajalcev, da so številni delavci ob podpisu pogodbe o zaposlitvi sočasno podpisali tudi sporazum o prenehanju pogodbe o zaposlitvi, ki ni imel vpisanega datuma. Tega je delodajalec vpisal pozneje, če se je delavec pritožil, zbolel ali se ponesrečil (Bučar Ručman, Frangež, 2014).

Pri kršitvah pravic delavcem migrantom ne gre za kršitve na nacionalni podlagi, temveč za kršitve, ki so posledica socialne, ekonomske šibkosti, eksistenčne ujetosti, pomanjkanja pravnega znanja in slabe socialne mreže delavcev migrantov. Povedano drugače, delavci migranti niso doživeli skrajnih oblik izkoriščanja primarno zato, ker so tuji, temveč zato, ker so

si delodajalci takšno ravnanje preprosto lahko dovolili – to pa so to storili zaradi ekonomskega interesa. Povsem zmotno je misliti, da ti delodajalci tega zaradi patriotskih čustev ne bi storili slovenskim delavcem. Podobno se dogaja tudi njim – sicer moramo biti natančni, da se to dogaja v manjšem obsegu in intenziteti kot v primerih delavcev migrantov. Pri kratenju pravic delavcev gre preprosto za to, da so v imenu dobička vsi šibkejši izkoriščeni, dokler to ni ustavljeno. Ker je pri tem navzoče očitno neravnovesje moči, v to razmerje v imenu urejenih odnosov v družbi in pravičnosti vstopa – natančneje, naj bi vstopila – država. Ta naj bi zavarovala pravice šibkejšega in zagotavljala splošno sprejemljive družbene razmere. Vendar lahko zaznamo prav obraten trend. Postfordistična neoliberalna država se umika iz te vloge. Še več, kot smo pokazali, z zakoni pogosto ustvarja pogoje, ki dopuščajo ali celo omogočajo izkoriščanje delavcev, še zlasti delavcev migrantov.

Drugi ključen element trgovine z ljudmi je izkoriščanje. Četudi v opisanih primerih spregledamo temeljno izkoriščanje delavcev v kapitalističnem sistemu – povedano z marksistično terminologijo, kapitalistovo prisvojitve presežne vrednosti –, lahko vidimo, da so »naši« kapitalisti pri delavcih migrantih posegli po številnih metodah izkoriščanja, poznanih v 18. in 19. stoletju, ki danes presegajo celo zakonske prepovedi v kapitalističnem sistemu (npr. neplačevanje plače, prispevkov, bolniškega nadomestila, neplačevanje odtrganih zneskov za posojila bankam itn.). Delodajalci so delavce nato še dodatno zadrževali v izkoriščevalskem razmerju tako, da so zlorabljali njihovo socialno stisko in bedo. Gonja za dobičkom je delodajalce in vse, ki so sodelovali v procesih zagotavljanja dela delavcem migrantom (npr. posrednike dela), premamila do te mere, da so moč nad delavci – ta je praviloma izhajala iz njihove zmožnosti prekinitve delovnega razmerja, s tem pa je delavcu (pogosto) prenehalo tudi dovoljenje za bivanje v državi – izkoriščali do skrajnosti. Zakonodaja, ki je urejala pogoje dela tujcev v Sloveniji, je pri tem predstavljala mogočno orodje za podrejanje tujih delavcev. Izkoriščevalci so se zavedali svoje moči in so vedeli, da delavci ne morejo pobegniti nikamor. Povsem zmotno je misliti, da so delavci ostajali pri teh delodajalcih pristočno. Eksistenčna odvisnost in socialna beda, ujetost v birokratska imigracijska pravila in neaktivnost nadzorstvenih institucij so oblikovali okove, ki so delavce prikovali enako kot fizične verige. Delavce migrante so (in jih še vedno) spravljali v razmerja, ki jih lahko označimo kot novodobno ekonomsko suženjstvo. Zaposleni delavci morajo v državi, ki ima formalno določeno minimalno plačo in socialne pravice delavcev, preživeti s plačilom nekaj 10 evrov na mesec ali celo brez plačila, v upanju na neko plačilo v prihodnosti. Po takšnem delu in delovnih pogojih domači delavci niso prisiljeni poseči

– tudi zaradi boljših socialnih razmer v Sloveniji, dostopa do svojih socialnih mrež, ki jim ponujajo podporo, in delovanja sindikatov.

Predstavljene razmere na področju povezave med migracijami in kriminaliteto ne smemo gledati skozi ozek objektiv analize posameznih kršitev, temveč moramo zajeti družbeno širino, ki jo sporočajo. Migranti in drugi ekonomsko in socialno šibkejši deli prebivalstva so množične žrtve strukturne kriminalitete novega kapitalizma in vsekakor niso zadnje – ob tem ne pozabimo na prebivalce, izbrisane iz registra stalnega prebivalstva, ki so množične žrtve birokratskega nasilja in kriminalitete države. Naivno je pričakovati, da se bo socialno neobčutljivi neoliberalni kapitalizem, v katerem takšno ravnanje predstavlja nujno in integrirano komponento, ustavil pri naslednji skupini »primernih« žrtev. To vsakodnevno dokazuje s svojimi dvojnimi merili, ki zategujejo pas pri socialnih programih in pravicah najširšega dela skupnosti in/ali njenih najbolj ranljivih članov, sočasno pa prizanašajo politično-ekonomski eliti z zakonskimi odpustki ali selektivnim izvajanjem zakonodaje in načel, ki jih zagovarjajo in naj bi veljala za vse. V teh ravnanjih ne smemo videti odklona od ustaljene prakse, temveč ustaljeno prakso sistema, ki (tudi zaradi tega) izgublja svojo legitimnost.

LITERATURA

Addo, A. (2006). Porous Policies: Illegal Immigration in Europe. *Harvard International Review*, 28(3), 10–11.

Adler, F., Mueller, G. O.W. in Laufer, W. S. (1991). *Criminology*. New York: McGraw-Hill.

Albrecht, H. J. (1997). Ethnic Minorities, Crime and Criminal Justice in Germany. V M. Tonry (ur.), *Ethnicity, Crime, and Immigration: Comparative and Cross-National Perspectives* (str. 31–100). Chicago: The University of Chicago Press.

Althusser, L. (2000). *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba *Cf.

Alvarado, S. E. in Massey, D. (2010). Search of Peace: Structural Adjustment, Violence, and International Migration. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 2010(630), 137–161.

Amable, B. (2003). *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.

Amnesty International. (2012). *Exploited Labour: Migrant Workers in Italy's Agricultural Sector*. Pridobljeno na http://www.amnesty.eu/content/assets/181212_Italy_exploitation_of_migrant_workers_-_Report.pdf

Anderson, B. in Blinder, S. (2011). *Briefing: Who Counts as a Migrant? Definitions and their Consequences*. Pridobljeno na <http://migrationobservatory.ox.ac.uk/sites/files/migobs/Briefing%20-%20Who%20Counts%20as%20a%20Migrant.pdf>

Arrighi, G. (1997). *Globalization, State Sovereignty, and the 'Endless' Accumulation of Capital*. Pridobljeno na <http://www2.binghamton.edu/fbc/archive/gairvn97.htm>

Arrighi, G. (2008). Globalization and Uneven Development. V I. Rossi (ur.), *Frontiers of Globalization Research: Theoretical and Methodological Approaches* (str. 185–202). New York: Springer.

Arrighi, G. (2009). *Dolgo dvajseto stoletje: Kapitalizem, denar in moč*. Ljubljana: Sophia.

Auerbach, C. F. in Silverstein, L. B. (2003). *Qualitative Data: An Introduction to Coding and Analysis*. New York: New York University Press.

Australian Government. (2011). *Managing the Border*. Pridobljeno na <http://www.immi.gov.au/media/fact-sheets/70border.htm>

- Bade, K. (2005). *Evropa v gibanju: migracije od poznega 18. stoletja do danes*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Bakan, J. (2005). *The Corporation: The Pathological Pursuit of Profit and Power*. London: Constable & Robinson.
- Baldwin-Edwards, M. in Kraler, A. (2009). *Regularisations in Europe: Study on Practices in the Area of Regularisation of Illegally Staying Third-Country Nationals in the Member States of the EU*. Pridobljeno na http://ec.europa.eu/home-affairs/doc_centre/immigration/docs/studies/regine_report_january_2009_en.pdf
- Balibar, E. (1991a). Is There a 'Neo-Racism'? V E. Balibar in I. Wallerstein (ur.), *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities* (str. 17–28). London: Verso.
- Balibar, E. (1991b). Racism and Nationalism. V E. Balibar in I. Wallerstein (ur.), *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities* (str. 37–68). London: Verso.
- Banka Slovenije. (2014). *Dnevna tečajnica – referenčni tečaji ECB*. Pridobljeno na <http://www.bsi.si/podatki/tec-bs.asp>
- Batis, R. (1999). Migracijski pritiski na Republiko Slovenijo – varnostne razsežnosti ilegalnih pobegov čez državno mejo v letu 1998. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 50(3), 202–214.
- Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society: Myths and Structures*. London: Sage.
- Baudrillard, J. (2001). *Simulacija i zbilja*. Zagreb: Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Bauman, Z. (2004). *Wasted Lives: Modernity and its Outcasts*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2005). *Work, Consumerism and the New Poor (2nd edn)*. Maidenhead: Open University Press.
- Bauman, Z. (2006). *Moderna in holokavst*. Ljubljana: Študentska založba.
- Bauman, Z. (2007). *Consuming Life*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2008). *Globalization. The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.
- Bavcon, L., Šelih, A., Filipčič, K., Jakulin, V. in Korošec, D. (2003). *Kazensko pravo: Splošni del – četrta izdaja*. Ljubljana: Uradni list.
- Beccaria, C. (1764/2002). *O zločinih in kaznih*. Ljubljana: Pravna fakulteta in Cankarjeva založba.
- Beck, U. (1997). *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1998). *Democracy without Enemies*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2001). *Družba tveganja – Na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
- Beck, U. (2003). *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma - odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina.
- Beck, U. (2005). *Risk Society – Towards a New Modernity*. London: Sage.

- Beck, U. in Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press.
- Bembič, B. (2011). Spremnjena Beseda: Nekaj opomb k raziskovanju postindustrijske družbe. V D. Cohen (ur.), *Tri predavanja o postindustrijski družbi* (str. 87–150). Ljubljana: Sophia.
- Bennett, W. L. (1998). The UnCivic Culture: Communication, Identity, and the Rise of Lifestyle Politics. *Political Science and Politics*, 31(4), 740–761.
- Berlin, I. (1969/1992). *Dva koncepta svobode*. Pridobljeno na http://www.libakademija-drustvo.si/dokumenti/47/2/2005/ISIAHBerlin_222.pdf
- Bernays, E. (1928/2005). *Propaganda*. Brooklyn: Ig Publishing.
- Best Citizenships. (2013). *Countries Offering Investor Residence & Citizenships*. Pridobljeno na <http://best-citizenships.com/countries.htm>
- Bešter, R. (2003). *Migracijska politika Slovenije in Evropske unije: primerjava zakonodaje, strateških dokumentov in priporočil, s poudarkom na integracijski politiki: raziskava v okviru programa raziskovalnih štipendij Mirovnega inštituta 2002*. Pridobljeno na http://www.inv.si/DocDir/projekti/perce_slo_int_pol_zakljucno_2natis.pdf
- Bezec, B. (2006). Brezmejni nadzor. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 34(226), 7–10.
- Bezec, B. (2009). Migracije in lateralni prostori državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 37(238), 13–28.
- Bigo, D. (2006). *Globalized (in)Security: the Field and the Ban-opticon*. Pridobljeno na <http://www.ces.fas.harvard.edu/conferences/muslims/Bigo.pdf>
- Bizovičar, M. (23. 6. 2012). Nekdanji Vegradovi delavci: Uprli se bomo prisilni izselitvi. *Delo.si*. Pridobljeno na <http://www.delo.si/gospodarstvo/makromonitor/nekdanji-vegradovi-delavci-uprli-se-bomo-prisilni-izselitvi.html>
- Black, R. (2001). *Environmental Refugees: Myth or Reality?* Pridobljeno na <http://www.unhcr.org/research/RESEARCH/3ae6a0d00.pdf>
- Bohm, R. (1993). Social Relationships That Arguably Should Be Criminal Although They Are Not: On the Political Economy of Crime. V K. Tunnell (ur.), *Political Crime in Contemporary America* (str. 3–30). New York: Garland.
- Bologna, S. (2010). Nove oblike dela in srednji razredi v postfordistični družbi. V G. Kirn (ur.), *Postfordizem: Razprave o sodobnem kapitalizmu* (str. 131–148). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Bosworth, M. (2008). Border Control and the Limits of the Sovereign State. *Social & Legal Studies*, 17(2), 199–215.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1998). *On Television and Journalism*. London: Pluto Press.

- Bourdieu, P. (2003). *Sociologija kot politika*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Bourdieu, P. (2004). Oblike kapitala. V F. Adam in M. Tomšič (ur.), *Kompandij socioloških teorij – 2., dopolnjena in popravljena izdaja* (str. 311–322). Ljubljana: Študentska založba.
- Brantingham, P., Brantingham, P. (2008). Crime Pattern Theory. V Wortley, R. in L. Mazerolle (ur.), *Environmental Criminology and Crime Analysis*, (str. 78–93). Cullompton: Willan Publishing.
- Brantingham, P. L., Brantingham, P. J. (1998). Mapping Crime for Analytic Purposes: Location Quotients, Counts, and Rates. V Weisburd, D. in T. McEwen (ur.), *Crime Mapping and Crime Prevention*, (str. 263–288). Monsey: Criminal Justice Press.
- Bratož, N., Hanžek, M. in Samaluk, B. (2004). *Problematika "izbrisanih" v letnih poročilih Varuha*. Ljubljana: Varuh človekovih pravic.
- Brettell, C. B. in Hollifield, J. F. (2008). Migration Theory: Talking Across Disciplines. V C. B. Brettell in J. F. Hollifield (ur.), *Migration Theory: Talking Across Disciplines* (str. 51–62). New York, London: Routledge.
- Breznik, M. (2005). Umazano delo, umazano ljudstvo. V V. Leskošek (ur.), *Mi in oni: Nestrpnost na Slovenskem* (str. 131–148). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Broeders, D. (2007). The New Digital Borders of Europe: EU Databases and the Surveillance of Irregular Migrants. *International Sociology*, 22(1), 71–92.
- Brvar, B. (2004). Analiza podatkov o žrtvah in oškodovancih za potrebe preprečevanja kriminalnih dejanj. V G. Meško (ur.), *Preprečevanje kriminalitete: teorija, praksa in dileme* (str. 108–133). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Bučar Ručman, A. (2009). Okoljska kriminaliteta skozi pogled zelene kriminologije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 60(2), 118–130.
- Bučar Ručman, A. (2011a). *Potrošniška demokracija: Analiza politično–medijskega diskurza sodobnih »demokratskih« družb*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Bučar Ručman, A. (2011b). Medijsko poročanje o kriminaliteti v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 62(1), 23–38.
- Bučar Ručman, A. (2012). Delavec je postal stroj, njegove pravice pa dodaten strošek. *Varuh - brezplačni bilten Varuha človekovih pravic Republike Slovenije*, 2012(17). Pridobljeno na http://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/bilten/Bilten_delavci.12.pdf
- Bučar Ručman, A., Dobovšek, B., Kovač, P., Mekinc, J. in Mušič, K. (2013). *Prezrto: trgovanje z ljudmi in korupcija*. Ljubljana: Društvo Ključ - center za boj proti trgovini z ljudmi.
- Bučar Ručman, A. in Frangež D. (2014). *Analiza trgovine z ljudmi z namenom izkoriščanja delovne sile, trgovine z otroki, prisilnega beračenja in izvrševanja kaznivih dejanj (zaključno poročilo – naročnik Urad vlade RS za komuniciranje)*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Bureau of Justice Statistics. (2009). *Key Facts at a Glance: Correctional Populations*. Pridobljeno na <http://bjs.ojp.usdoj.gov/content/glance/tables/corr2tab.cfm>

- Burgess, E. W. (1925/1967). The Growth of the City: An Introduction to a Research Project. V R. E. Park, E. W. Burgess in R. D. McKenzie (ur.), *The City* (str. 47–62). Chicago: The University of Chicago Press.
- Cameron, D. (5. 2. 2011). Prime Minister David Cameron has Delivered a Speech Setting out his View on Radicalisation and Islamic Extremism. *Number10.gov.uk*. Pridobljeno na <http://www.number10.gov.uk/news/pms-speech-at-munich-security-conference/>
- Castles, S. (1986). The Guest-Worker in Western Europe - An Obituary. *International Migration Review*, 20(4), 761–778.
- Castles, S. (2000). *Ethnicity and Globalization*. London: Sage.
- Castles, S. (2002). *Environmental Change and Forced Migration: Making Sense of the Debate*. Pridobljeno na http://www3.hants.gov.uk/forced_migration.pdf
- Castles, S. (2003). Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation. *Sociology*, 37(1), 13–34.
- Castles, S. in Miller, M. J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World – 4th edition*. New York: Palgrave Macmillan.
- Center za raziskovanje javnega mnenja. (2014). *Politbarometer 6/2014*. Pridobljeno na http://www.cjm.si/ul/2014/PB_6_14.pdf
- Centralna banka Bosne i Hercegovine. (2010). *Godišnji izvještaj Centralne banke Bosne i Hercegovine 2009*. Pridobljeno na http://www.cbbh.ba/files/godisnji_izvjestaji/2009/GI_2009_bs.pdf
- Chambers, I. (1994). *Migrancy, Culture, Identity*. London: Routledge.
- Chomsky, N. (2003). *Somrak demokracije*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Chomsky, N. (2005). *Profit pred ljudmi: neoliberalizem in globalna ureditev*. Ljubljana: Sanje.
- Cloward, R. A. in Ohlin, L. E. (1961). *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs*. London: Routledge in Kegan Paul.
- Cohen, A. K. (1955/1971). *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. New York: Free Press.
- Cohen, D. (2011). *Tri predavanja o postindustrijski družbi*. Ljubljana: Sophia.
- Cohen, R. (2006). *Migration and its Enemies: Global Capital, Migrant Labour and the Nation-State*. Burlington (VT): Ashgate.
- Cohen, S. (1972/2002). *Folk Devils and Moral Panic: The creation of the Mods and Rockers*. London: Routledge.
- Connor, W. (1991). Ekonomski ali etno-nacionalizem? V R. Rizman (ur.), *Študije o etnonacionalizmu* (str. 297–318). Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- Connor, W. (1994). A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a ... V J. Hutchinson in A. D. Smith (ur.), *Nationalism* (str. 36–46). Oxford: Oxford University Press.

Council of the European Union. (2004). *Immigrant Integration Policy in the European Union - Council conclusions*. Pridobljeno na http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/jha/82745.pdf#zoom=100

Crowley, S. in Stanojević, M. (2011). Varieties of Capitalism, Power Resources, and Historical Legacies: Explaining the Slovenian Exception. *Politics & Society*, 39(2), 268–295.

Croteau, D. in Hoynes, W. (2006). *The Business of Media: Corporate Media and the Public Interest*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.

Curran, J. in Seaton, J. (1993). *Power Without Responsibility. The Press and Broadcasting in Britain* – Fourth Edition. London: Routledge.

Cvajner, M. in Sciortino, G. (2010). Theorizing Irregular Migration: The Control of Spatial Mobility in Differentiated Societies. *European Journal of Social Theory*, 13(3), 389–404.

Čepič, Z. (2005). V znamenju socialističnega samoupravljanja 1971–1980: Demografske in socialne spremembe. V J. Fisher, Ž. Lazarević, E. Dolenc, J. Perovšek, B. Godeša, Z. Čepič in A. Gabrič (ur.), *Slovenska novejša zgodovina 2: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije* (str. 1127–1139). Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino.

Čepin Čander, M. (14. 8. 2009). Akademikinja dr. Alenka Šelih: Človekove pravice so padle v drugi ali celo tretji plan. *Dnevnik.si*. Pridobljeno na http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042291037

Čurin, S. (2006). Trgovina z ljudmi - mednarodne aktivnosti in umeščenost problematike v slovenskem prostoru. V S. Čurin (ur.), *Uveljavljanje mednarodnopravnih dokumentov s področja boja proti trgovini z ljudmi* (str. 9–34). Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije.

Davčna uprava RS. (2012a). *Odgovor na prošnjo 3. 9. 2012 (odgovor Državnemu zboru, Komisiji za peticije ter človekove pravice in enake možnosti, dne 2. 10. 2012)*. Ljubljana: Davčna Uprava RS.

Davčna uprava RS. (2012b). *Minimalna plača po mesecih*. Pridobljeno na http://www.durs.gov.si/si/aktualno/minimalna_in_zajamcena_placa/minimalna_placa_po_mesecih/

Davis, M. (2009). *Planet slumov*. Ljubljana: Založba *Cf.

De Beauvoir, S. (1949/2005). *The Second Sex*. Pridobljeno na <http://www.marxists.org/reference/subject/ethics/de-beauvoir/2nd-sex/index.htm>

De Giorgi, A. (2010). Immigration Control, Post-Fordism, and Less Eligibility: A Materialist Critique of the Criminalization of Immigration Across Europe. *Punishment & Society*, 12(2), 147–167.

De Haas, H. (2006). *Trans-Saharan Migration to North Africa and the EU: Historical Roots and Current Trends*. Pridobljeno na <http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=484>

De Vries, G. (2007). What is Political in Sub-politics? How Aristotle Might Help STS. *Social Studies of Science*, 37(5), 781–809.

Dekleva, B. (2002). Kriminološki pogledi na migracije in narodnostne manjšine. V B. Dekleva in Š. Razpotnik (ur.), *Čefurji so bili rojeni tu: življenje mladih priseljencev druge generacije v Ljubljani* (str. 52–61). Ljubljana: Pedagoška fakulteta: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Delgado Wise, R. (2009). Force Migration and US Imperialism: The Dialectic of Migration and Development. *Critical Sociology*, 35(6), 767–784.

Della Porta, D. (2003). *Temelji politične znanosti*. Ljubljana: Sophia.

Department for Environment, Food and Rural Affairs. (2012). *Crime*. Pridobljeno na <http://www.defra.gov.uk/statistics/files/Crime1.pdf>

Direktorat za migracije in integracijo. (2012). *Poročilo Direktorata za migracije in integracijo za leto 2011*. Pridobljeno na http://www.mnz.gov.si/fileadmin/mnz.gov.si/page-uploads/DMI/Statisticno_porocilo_-_SLO_zadnja_verzija_-_popravljen.pdf

Dnevnik. (15. 10. 2010). *Ministrica Kresalova: Vegradovi tuji delavci v Sloveniji za zdaj bivajo zakonito, nihče jih ne bo odstranil*. Pridobljeno na <http://www.dnevnik.si/clanek/1042395601>

Dobovšek, B. (2012). The Third Wave: Human Trafficking in the Western Balkans. *Law Enforcement Executive Forum*, 12(1), 51–63.

Dobovšek, B. in Meško, G. (2008). Informal Networks in Slovenia: A Blessing or a Curse? *Problems of Post-communism*, 55(2), 25–37.

Dobovšek, B., Žibert, F. in Pirnat, A. J. (2008). Ekonomski vidiki trgovine z ljudmi na zahodnem Balkanu. *Varstvoslojve*, 10(4), 633–665.

Dolenc, D. (2005). Priseljavanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po II. svetovni vojni. V M. Komac in M. Medvešek (ur.), *Percepcije slovenske integracijske politike* (str. 37–87). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Dragoš, S. (2002). Islam in suicidalno podalpsko pleme. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, (2), 34–53.

Dragoš, S. (2004). Islamofobija na slovenskem. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, (3), 10–27.

Dragoš, S. (2005). Multikulturalizem – rešitev ali problem. V V. Leskošek (ur.), *Mi in Oni: Nestrpnost na Slovenskem* (str. 40–80). Ljubljana: Mirovni inštitut.

Dujardin, C., Selod, H. in Thomas, I. (2008). Residential Segregation and Unemployment: The Case of Brussels. *Urban Studies*, 45(1), 89–113.

Durkheim, E. (1893/1984). *The Division of Labour in Society*. New York: Palgrave.

Durkheim, E. (1895/1982) *The Rules of Sociological Method and Selected Texts on Sociology and its Methods*. New York: The Free Press.

Durkheim, E. (1897/2002). Samomor. V Durkheim, E., *Samomor; Prepoved incesta in njeni izviri*. Ljubljana: Studia humanitatis.

El-Hinnawi, E. (1985). *Environmental Refugees*. Nairobi: United Nations Environmental Programme.

Erjavec, K. (2000). Medijska pismenost kot pogoj uspešne politične socializacije. *Teorija in praksa*, 37(4), 672–685.

Erjavec, K. (2011). *Med proizvodnjo običajnih potrošnih dobrin in proizvodnjo informacijskih in kulturnih dobrin obstajajo bistvene razlike*. Pridobljeno na http://zofjini.net/mediji_Erjavec/

Erjavec, K., Bašič Hrvatini, S. in Kelbl, B. (2000). *Mi o Romih: diskriminatorški diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute-Slovenia.

European Commission – Home Affairs. (2012). *Schengen, Borders & Visas*. Pridobljeno na http://ec.europa.eu/home-affairs/policies/borders/borders_schengen_en.htm

European Council. (2010). *The Stockholm Programme - An Open and Secure Europe Serving and Protecting Citizens*. Pridobljeno na <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:EN:PDF>

Eurostat. (2007). *Asylum applications in the European Union*. Pridobljeno na http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-07-110/EN/KS-SF-07-110-EN.PDF

Evropska komisija. (2010). *Vaše pravice iz socialne varnosti v Sloveniji*. Pridobljeno na http://ec.europa.eu/employment_social/empl_portal/SSRinEU/Your%20social%20security%20rights%20in%20Slovenia_sl.pdf

Evropski parlament in Svet EU. (2008). *Direktiva Evropskega parlamenta in Sveta EU 2008/115 z dne 16. decembra 2008 o skupnih standardih in postopkih v državah članicah za vračanje nezakonito prebivajočih državljanov tretjih držav*. Pridobljeno na <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:348:0098:0098:SL:PDF>

Fawcett, J. T. (1989). Networks, Linkages, and Migration Systems. *International Migration Review*, 23(3), 671–680.

Feinberg, J. (2003). *The Moral Limits of the Criminal Law, 1: Harm to Others*. *Oxford Scholarship Online*. Pridobljeno na <http://vir.ukm.si/han/OXFORDscholarshiponline/www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/0195046641.001.0001/acprof-9780195046649?rkey=PR3Uhy&result=5&q=feinberg%20joel>

Ferfila, B. (2002). *ZDA – Svet na dlani, 7. knjiga*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Fernández-Kelly, P. in Massey, D. S. (2007). Borders for Whom? The Role of NAFTA in Mexico-U.S. Migration. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 610(1), 98–118.

Fink Hafner, D. (2002). Analiza politik - akterji, modeli in načrtovanje politike skupnost. V D. Jelovac (ur.), *Jadranske po nemirnih vodah menedžmenta nevladnih organizacij* (str. 105–123). Ljubljana: Radio Študent, Študentska organizacija Univerze v Kopru, Visoka šola za management.

FitzGerald, M. (1997). Minorities, Crime, and Criminal Justice in Britain. V I. H. Marshall (ur.), *Minorities, Migrants, and Crime: Diversity and Similarity Across Europe and the United States* (str. 36–61). London: Sage.

Fix, M., Papademetriou, D. G., Batalova, J., Terrazas, A., Yi-Ying Lin, S. in Mittelstadt, M. (2009). *Migration and the Global Recession*. Washington: Migration Policy Institute.

Flander, B. (2010). *Postmodernizem v filozofiji prava: doktorska disertacija*. Ljubljana: Pravna fakulteta.

Flander, B. (2012). *Kriza prava: Odbleski kritične jurisprudence*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.

- Flander, B. in Meško, G. (2011). ‚Punitiveness‘ and penal trends in Slovenia: On the ‚shady side of the Alps‘? V H. Kury in E. Shea (ur.), *Punitivity international developments* (str. 227–249). Bochum: Universitätsverlag Brockmeyer.
- Flander, B. in Meško, G. (2013). Punitivnost in kaznovalni populizem v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 64(4), 330–344.
- Foster, M. W. in Sharp, R. R. (2002). Race, Ethnicity, and Genomics: Social Classifications as Proxies of Biological Heterogeneity. *Genome Research*, 12(6), 844–850.
- Foucault, M. (1969/2001). *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality: Vol I: An Introduction*. New York: Pantheon.
- Foucault, M. (2003). *«Society Must Be Defended»: Lectures at the Collège De France, 1975–76*. New York: Picador.
- Foucault, M. (2004). *Nadzorovanje in kaznovanje – Nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.
- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège De France, 1978–79*. New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. in Deleuze, G. (1977). Intellectuals and Power. V D. F. Bouchard (ur.), *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews* (str. 205–217). Ithaca: Cornell University Press.
- Francisco, J. in Chénier, C. (2005). A Comparison of Large Urban, Small Urban and Rural Crime Rates. *Statistics Canada – Catalogue no. 85-002-XIE*, 27(3). Pridobljeno na http://publications.gc.ca/collections/collection_2007/statcan/85-002-X/85-002-XIE2007003.pdf
- Franko Aas, K. (2007). *Globalization & Crime*. London: Sage.
- Freud, S. (1930/2004). *Civilization and its Discontents*. London: Penguin.
- G4S. (2012). *Annual Report and Accounts: Securing Your World*. Pridobljeno na <http://www.g4s.si/en/Corporate/Investors/2011%20Annual%20Report>
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167–191.
- Galtung, J. (1990). Cultural Violence. *Journal of Peace Research*, 27(3), 291–305.
- Gambino, F. (2011). Prebežniki v viharju: Opazke ob začetku novega tisočletja. Ljubljana: Založba Sophia.
- Gamson, W. A., Croteau, D., Hoynes, W. in Sasson, T. (1992). Media Images and the Social Construction of Reality. *Annual Review of Sociology*, 18, 373–393.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Generalna skupščina OZN. (1948). *Splošna deklaracija človekovih pravic*. Pridobljeno na <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=102>
- Generalna skupščina OZN. (1950). *Konvencija o statusu beguncev*. Pridobljeno na http://www.unhcr-centraleurope.org/_assets/files/content/resources/pdf_si/refugee_convention/1951_Convention_status_refugees-svn.pdf

Generalna skupščina OZN. (1967). *Protokol h konvenciji o statusu beguncev*. Pridobljeno na http://www.unhcr-centraleurope.org/_assets/files/content/resources/pdf_si/refugee_convention/1951_Convention_status_refugees-svn.pdf

Gibson, W. J. in Brown, A. (2009). *Working with Qualitative Data*. London: Sage.

Giddens, A. (1991a). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. (1991b). Nacionalna država, narod, nacionalizem. V R. Rizman (ur.), *Študije o etnonacionalizmu* (str. 365–370). Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.

Giddens, A. (2002). *The Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. (2007). *Over To You, Mr. Brown*. Cambridge: Polity Press.

Giraud, P. N. (2006). *Neenakost v svetu: Ekonomija sodobnega sveta*. Ljubljana: Založba *Cf.

Goffman, E. (1961/1991). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. London: Penguin Books.

Government of the Netherlands. (2012). *Civic Integration*. Pridobljeno na <http://www.government.nl/issues/integration/civic-integration>

GPU, OKC. (2012). *Prostorski podatki o kriminaliteti v Sloveniji* (podatki v bazi Fakultete za varnostne vede).

GPU, PA. (2013). Število obravnavanih kaznivih dejanj, glede na državljanstvo osumljenca (elektronska pošta gp.policija@policija.si, 31.1.2013).

Gramsci, A. (1992). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. New York: International Publishers.

Grossberg, L., Wartella, E. in Whitney, D. C. (1998). *Media Making – Mass Media in a Popular Culture*. Thousand Oaks: Sage.

Hagan, F. E. (2003). *Research Methods in Criminal Justice and Criminology – Sixth Edition*. Boston: Allyn and Bacon.

Halimi, S. (2003). *Novi psi čuvaji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Hall, S. (1996). Who needs 'identity'? V S. Hall in P. du Gay (ur.), *Questions of Cultural Identity* (str. 1–17). London: Sage.

Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J. in Roberts, B. (1982). *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. London: Macmillan Press.

Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Held, D. (2006). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.

Henry, S. in Milovanovic, D. (1996). *Constitutive Criminology: Beyond Postmodernism*. London: Sage.

Henry, S. in Milovanovic, D. (1999). Introduction: Postmodernism and Constitutive Theory. V S. Henry in D. Milovanovic (ur.), *Constitutive Criminology at Work: Applications to Crime and Justice* (str. 3–16). New York: State University of New York Press.

- Hobsbawm, E. J. (2007). *Nacije in nacionalizem po letu 1780: program, mit in resničnost*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Holzer, B. in Sørensen, M. P. (2001). *Subpolitics and Subpoliticians*. Pridobljeno na www.lrz.de/~bfh/papers/SFB_ap4-holzer_soerensen.pdf
- Horta, A. P. B. in White, P. (2008). Post-colonial Migration and Citizenship Regimes: A Comparison of Portugal and the United Kingdom. *Revista Migrações*, (4), 33–57.
- Hribar, T. (1987). Slovenska državnost. *Nova revija: mesečnik za kulturo*, 6(57), 3–29.
- Husson, M. (2011). *Čisti kapitalizem*. Ljubljana: Sophia.
- Huysmans, J. (2006). *The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU*. London: Routledge.
- Inšpektorat RS za delo. (2007). *Poročilo o delu za leto 2006*. Pridobljeno na http://www.id.gov.si/fileadmin/id.gov.si/pageuploads/Splosno/Letno_porocilo_IRS_za_delo2006.pdf
- Inšpektorat RS za delo. (2008). *Poročilo o delu za leto 2007*. Pridobljeno na http://www.id.gov.si/fileadmin/id.gov.si/pageuploads/Splosno/Letno_porocilo_IRSD_2007.pdf
- Inšpektorat RS za delo. (2009). *Poročilo o delu za leto 2008*. Pridobljeno na http://www.id.gov.si/fileadmin/id.gov.si/pageuploads/Splosno/Letno_porocilo_IRSD_2008.pdf
- Inšpektorat RS za delo. (2010). *Poročilo o delu za leto 2009*. Pridobljeno na http://www.id.gov.si/fileadmin/id.gov.si/pageuploads/Splosno/porocilo_2009.pdf (12. 12. 2012)
- Inšpektorat RS za delo. (2011). *Poročilo o delu za leto 2010*. Pridobljeno na http://www.id.gov.si/fileadmin/id.gov.si/pageuploads/Splosno/Letno_porocilo_IRSD_2010.pdf
- Inšpektorat RS za delo. (2012). *Poročilo o delu Inšpektorata RS za delo za leto 2011*. Pridobljeno na <http://www.id.gov.si/fileadmin/id.gov.si/pageuploads/Splosno/LETNO-POROCILO-IRSD-2011-OK-3.pdf>
- Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (2000). *Slovar slovenskega knjižnega jezika – Spletna izdaja*. Pridobljeno na <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>
- International Centre for Prison Studies. (2012). *World Prison Brief*. Pridobljeno na <http://www.prisonstudies.org/info/worldbrief/>
- International Labour Organization. (1999). *Migrant Workers, International Labour Conference*. Pridobljeno na [http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/09661/09661\(1999-87_1B\).pdf](http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/09661/09661(1999-87_1B).pdf)
- International Labour Organization. (2012). *Migrant Workers*. Pridobljeno na <http://www.ilo.org/global/standards/subjects-covered-by-international-labour-standards/migrant-workers/lang--en/index.htm>
- IOM. (2006). *Glosar migracij*. Pridobljeno na http://publications.iom.int/bookstore/free/IML_8_SLO.pdf
- Jalušič, V. (2001). Ksenofobija ali samozaščita? O vzpostavljanju nove slovenske državljanske identitete. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, 1(1), 12–43.
- Jandl, M. (2004). The Estimation of Illegal Migration in Europe. *Studi Emigrazione/Migration Studies*, 41(153), 141–155.

Jaspers, K. (1946/2012). *Vprašanje krivde*. Vnanje Gorice: Kulturno-umetniško društvo Police Dubove.

Jaworski, A. in Coupland, J. (2005). Othering in Gossip: "You Go out You Have a Laugh and You Can Pull Yeah Okay but Like...". *Language in Society*, 34(5), 667–694.

Jazbinšek, S. in Palaić, T. (2009). Zdravje - človekova pravica? Prosilke in prosilci za mednarodno zaščito. V B. Bezec (ur.), *Horizont bojev: na lateralah, mejah in marginah* (str. 154–162). Ljubljana: Študentska založba.

Jewkes, Y. (2004). *Media and Crime*. London: Sage.

Joppke, C. (2004). The Retreat of Multiculturalism in the Liberal State: Theory and Policy. *The British Journal of Sociology*, 55(2), 237–257.

Joppke, C. (2007). Immigrants and Civic Integration in Western Europe. V K. G. Banting, T. J. Courchene in F. L. Seidle (ur.), *Belonging? Diversity, Recognition and Shared Citizenship in Canada* (str. 321–350). Montreal: McGill Queens Univ Press.

Josipovič, D. (2006). *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Junger-Tas, J. (1997). Ethnic Minorities and Criminal Justice in the Netherlands. V M. Tonry (ur.), *Ethnicity, Crime, and Immigration: Comparative and Cross-National Perspectives* (str. 257–310). Chicago: The University of Chicago Press.

Justice Policy Institute. (2000). *The Punishing Decade: Prison and Jail Estimates at the Millennium*. Pridobljeno na http://www.justicepolicy.org/uploads/justicepolicy/documents/punishing_decade.pdf

Južnič, S. (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kahanec, M. in Zimmermann, K. F. (2009). *Migration in an Enlarged EU: A Challenging Solution?* Pridobljeno na http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication14287_en.pdf

Kanduč, Z. (1994). Škodljive dejavnosti nosilcev družbene moči. *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 26(4/6), 269–284.

Kanduč, Z. (2003a). *Onkraj zločina in kazni*. Ljubljana: Študentska založba.

Kanduč, Z. (2003b). Kriminologija in vojna - zgrešeno ali nezaželeno srečanje? *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 54(3), 240–255.

Kanduč, Z. (2004). Postmoderna družba, družbena pogodba in določila nasilja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 55(3), 242–257.

Kanduč, Z. (2005). Postmodernizacija in njena/naša nelagodja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 56(3), 223–238.

Kanduč, Z. (2007). Kriminološki pogled na svobodo in varnost v postmoderni družbi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 58(3), 231–245.

Kanduč, Z. (2008). (Post)moderna država v kriminološki perspektivi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 59(4), 305–320.

Kanduč, Z. (2009). Prebare, prevarantstvo in prevaranti: preliminarna kriminološka analiza. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 60(3), 223–237.

- Kanduč, Z. (2010). Krizna tranzicija (ali postmodernizacija), kriminaliteta in strukturno nasilje – kriminološki vidik. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 61(1), 51–63.
- Kanduč, Z. (2012). Crime, Class Control, Structural Violence and Social Formations »In Transition«. V A. Šelih in A. Završnik (ur.), *Crime and Transition in Central and Eastern Europe* (str. 253–276). New York: Springer.
- Kant, I. (1795/2006). *Toward Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*. V Kant, I., *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*. New Haven in London: Yale University Press.
- Kasimis, C. (2012). *Greece: Illegal Immigration in the Midst of Crisis*. Pridobljeno na <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=884>
- Katz, J. (1987). What Makes Crime »News«? *Media, Culture and Society*, 1987(9), 47–75.
- Kazenski zakon SFRJ. (1984). *Uradni list SFRJ*, (34/84).
- Kazenski zakonik (KZ). (2004). *Uradni list RS*, (95/2004).
- Kazenski zakonik (KZ-A). (1994). *Uradni list RS*, (63/94).
- Kazenski zakonik RS (KZ–1). (2008). *Uradni list RS*, (55/08).
- Klinar, P. (1975). *Mednarodne migracije*. Maribor: Obzorja.
- Klinar, P. (1985). *Mednarodne migracije v kriznih razmerah*. Ljubljana: Obzorja.
- Klinar, P. (1992a). Beg pred nasiljem: sociološki pogledi na begunce: tipologija, značilne posebnosti, možnosti za reševanje njihovih problemov. *Naši razgledi: štirinajstdnevnik za politična, gospodarska in kulturna vprašanja*, 41(12), 358–359.
- Klinar, P. (1992b). Mednarodni migracijski trendi in begunci iz Bosne in Hercegovine. *Teorija in praksa: družboslovna revija*, 29(7/8), 773–784.
- Klinar, P. (1993a). Kontinuiteta prisilnih migracij. *Teorija in praksa*, 30(7/8), 615–624.
- Klinar, P. (1993b). Osnove migracijske politike. *Teorija in praksa*, 30(7/8), 646–650.
- Kljajič, D. (1999). Velenje po letu 1945. V D. Brišnik (ur.), *Velenje: Razprave o zgodovini mesta in okolice* (str. 359–413). Velenje: Mestna občina Velenje.
- Kogovšek Šalomon, N., Petkovič, B., Zorn, J., Pistotnik, S., Lipovec Čeburon, U., Bajt, V., Petkovič, B. in Zdravkovič, L. (2010). *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Komac, M., Dolenc, D., Kralj, A., Melanšek, A., Medvešek, M. in Roter, P. (2005). *Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo: analiza etnične strukture prebivalstva Mestne občine Ljubljana: zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komisija Evropskih skupnosti. (2008). *Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij: Vpliv prostega gibanja delavcev v okviru širitve EU – Poročilo o prvi fazi (1. januar 2007–31. december 2008) prehodnih ureditev, določenih v pristopni pogodbi iz leta 2005, ki se zahtevajo v skladu s prehodnimi ureditvami, določenimi v pristopni pogodbi iz leta 2003*. Pridobljeno na <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0765:FIN:SL:PDF>

Komisija za peticije ter človekove pravice in enake možnosti. (2012). *Magnetogram 4. izredne seje*. Pridobljeno na <http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=VI&type=pmagdt&uid=680E953B731E3A30C12579F3002DB891>

Korsu, E. in Wenglenski, S. (2010). Job Accessibility, Residential Segregation and Risk of Long-term Unemployment in the Paris Region. *Urban Studies October*, 47(11), 2279–2324.

Koser, K. (2005). *Irregular Migration, State Security and Human Security. A Paper Prepared for the Policy Analysis and Research Programme of the Global Commission on International Migration*. Pridobljeno na http://lastradainternational.org/lisidocs/koser_05_migration_sec_0708.pdf

Koser, K. (2007). *International Migration: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Kozinc, N. (2005). Nekateri elementi strukturne nestrpnosti v Sloveniji. V V. Leskošek (ur.), *Mi in oni: Nestrpnost na Slovenskem* (str. 97–109). Ljubljana: Mirovni inštitut.

Kralj, A. (2008a). When Č becomes Ć: Discrimination of Unrecognized National Minorities in Slovenia. *Revija za sociologiju: sociološki tromjesečnik*, 39(4), 235–250.

Kralj, A. (2008b). Nezaželeni? Medijske in politične konstrukcije tujcev v Sloveniji. *Dve domovini/Two Homelands*, 27, 169–190.

Krumer-Nevo, M. in Orly, B. (2010). Critical Poverty Knowledge: Contesting Othering and Social Distancing. *Current Sociology*, 58(5), 693–714.

Kubal, A. (2014). Struggles against subjection. Implications of criminalization of migration for migrants' everyday lives in Europe. *Crime, Law and Social Change*, 62(2), 91–111.

Kuhar, R. (2001). Zgrabiti in izgnati: vzorec ksenofobičnega diskurza v Slovenskih novicah. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, 1(1), 44–55.

Kurnik, A. (2009). Aktivistična raziskava, biosindikalizem in subjektiviteta migrantskih delavcev. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 37(238), 53–65.

Kuzmanič, T. (1999). *Bitja s pol strešice: slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Ljubljana: Open Society Institute-Slovenia.

Kymlicka, W. (2005). *Sodobna politična filozofija: uvod*. Ljubljana: Krtina.

Lanier, M. M. in Henry, S. (2001). Crime in Context: The Scope of the Problem. V S. Henry in M. M. Lanier (ur.), *What is Crime? Controversies over the Nature of Crime and What to Do about it?* (str. 1–15). Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.

Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47–57.

Lesar, S. (1998). Kdo je »čefur«? *Socialna pedagogika*, 2(3), 5–35.

Leskošek, V. (2005a). Uvod: Med nestrpnostjo in sovraštvom. V V. Leskošek (ur.), *Mi in oni: Nestrpnost na Slovenskem* (str. 9–19). Ljubljana: Mirovni inštitut.

Leskošek, V. (2005b). Sovražni govor kot dejanje nasilja. V V. Leskošek (ur.), *Mi in oni: Nestrpnost na Slovenskem* (str. 81–95). Ljubljana: Mirovni inštitut.

- Leskošek, V. (2006). Mreže pomoči žrtvam trgovine z ljudmi – pomen medinstitucionalnega sodelovanja. V S. Curin (ur.), *Uveljavljanje mednarodnopravnih dokumentov s področja boja proti trgovini z ljudmi* (str. 131–168). Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije.
- Lewis, G. in Phoenix, A. (2004). 'Race', 'Ethnicity' and Identity. V K. Woodward (ur.), *Questioning Identity: Gender, Class, Ethnicity* (str. 115–150). London: Routledge.
- Lipovec Čebrown, U. (2009). Zakaj so zdravniki postali ovaduhi? Komentar k novim zdravstvenim politikam do migrantov. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo: Horizont bojev: na lateralah, mejah in marginah*, 37(238), 148–153.
- Lipovec Čebrown, U. (2011). *Izbrisani prebivalci brez zdravstvenega državljanstva: medicinsko-antropološka študija* (Doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Lucassen, L. (2005). *The Immigrant Threat: The Integration of Old and New Migrants in Western Europe since 1850*. Chicago: University of Illinois Press.
- Luhmann, N. (2000). *The Reality of the Mass Media*. Cambridge: Polity Press.
- Lukšič-Hacin, M. (1999). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Luxemburg, R. (1913/1951). *The Accumulation of Capital*. London: Routledge in Kegan Paul.
- Macpherson, W. (1999). *The Stephen Lawrence Inquiry*. Pridobljeno na <http://www.archive.official-documents.co.uk/document/cm42/4262/4262.htm>
- Malešević, S. (2004). *The Sociology of Ethnicity*. London: Sage.
- Marshall, I. H. (1997). Minorities, Crime, and Criminal Justice in the United States. V I. H. Marshall (ur.), *Minorities, Migrants, and Crime: Diversity and Similarity Across Europe and the United States* (str. 1–35). London: Sage.
- Marshall, T. H. (1973). *Class, Citizenship, and Social Development*. Westport: Greenwood Press.
- Martens, P. L. (1997). Immigrants, Crime, and Criminal Justice in Sweden. V M. Tonry (ur.), *Ethnicity, Crime, and Immigration: Comparative and Cross-National Perspectives* (str. 183–255). Chicago: The University of Chicago Press.
- Martinšek, D., Kovač, P. in Vrbič, V. (2002). *Velenje*. Velenje: Mestna občina Velenje.
- Marx, K. (1849/1947). *Mezdno delo in kapital – Mezda, cena in profit*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, K. (1867/1961). *Kapital, I. knjiga*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, K. in Engels, F. (1976). Nemška ideologija: Kritika najnovejše nemške filozofije v njenih reprezentantih Feuerbachu, B. Bauerju in Stirnerju in nemškega socializma v njegovih raznih prerokih. V K. Marx in F. Engels (ur.), *Izbrana dela: v petih zvezkih* (str. 9–352). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, K. in Engels, F. (1848/2009). *Komunistični manifest*. Ljubljana: Sanje.
- Massey, D. S. (2003). *Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century*. Pridobljeno na <http://time.dufe.edu.cn/wencong/africanmigration/1Massey.pdf>

Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. in Taylor E. J. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466.

Mazi, B. (21. 11. 2009). Intervju prof. dr. François Bourguignon, glavni ekonomist Svetovne banke: Svet upravljajo korporacije, ne pa vlade. *Objektiv*, str. 10–12.

McCombs, E. M. in Shaw, L. D. (1972). The Agenda Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, 36, 76–184.

McCombs, M. (2004). *Setting the Agenda – The Mass Media and Public Opinion*. Cambridge: Polity Press.

Medica, K., Lukič, G. in Kralj, A. (2011). *Delovne in življenjske razmere delavcev migrantov v Sloveniji: zaključno poročilo študije*. Pridobljeno na http://www.mdds.gov.si/fileadmin/mdds.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/el2010_raziskava_razmere_delavcev_migrantov_250311.pdf

Medresorska delovna skupina za boj proti trgovini z ljudmi. (2011). *Poročilo o delu Medresorske delovne skupine za boj proti trgovini z ljudmi v letu 2010*. Pridobljeno na http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/Slikce/2011/THB_2011/THB_2010_sprejeto_na_vladi_.pdf

Medresorska delovna skupina za boj proti trgovini z ljudmi. (2012). *Poročilo o delu Medresorske delovne skupine za boj proti trgovini z ljudmi v letu 2011*. Pridobljeno na http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/THB/Porocilo_za_letu_2011.doc

Meilaender, P. C. (2001). *Toward a Theory of Immigration*. New York: Palgrave.

Merton, R. K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672–682.

Merton, R. K. (1949/1957). *Social Theory and Social Structure*. Glencove: Free Press.

Merton, R. K., Fiske, M. in Kendall, P. L. (1956/1990). *Focused Interview: A Manual of Problems and Procedures*. New York: The Free Press.

Mestna občina Velenje. (2011). *Poročilo o delu Šaleškega odbora za pomoč občankam in občanom ter poročilo o poslovanju na področju za dobrodelne namene v letu 2011*. Velenje: Mestna občina Velenje.

Mestna občina Velenje. (2012). *Zgodovina*. Pridobljeno na <http://www.velenje.si/683>

Meško, G. (1998). *Uvod v kriminologijo*. Ljubljana: Visoka policijsko varnostna šola.

Meško, G. (2000). Miti o kriminaliteti v ZDA. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 51(4), 305–313.

Meško, G. (2006). *Kriminologija*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.

Meško, G. in Jere, M. (2012). Crime, criminal justice and criminology in Slovenia. *European Journal of Criminology*, 9(3), 323–334.

Meško, G. in Lobnikar, B. (2000). Begunci – vir kriminalitete ali vir strahu pred kriminaliteto? *Socialna pedagogika*, 4(4), 375–390.

Meško, G., Maver, D. in Klinkon, I. (2010). Urban Crime and Criminal Investigation in Slovenia. Corder, G., Corder, A. M., Das, D. K. (ur.), *Urbanization, policing, and security: global perspectives* (str. 301–322). London, New York: CRC Press.

Mežnarić, S. (2003). Prislilne migracije v letu 2002: zapuščina devetdesetih. V M. Pajnik in S. Zavratnik Zimic (ur.), *Migracije, globalizacija, Evropska unija* (str. 125–146). Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Migration Policy Institute. (2011). *Immigration in United States and Parts of Europe Gives Way to Increased Emigration*. Pridobljeno na <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=864>

Mihelak, V. (2010). *Premogovnik Velenje: Mejniki*. Velenje: Premogovnik.

Miles, S. (2006). *Consumerism – as a Way of Life*. London: Sage.

Milharčič Hladnik, M. (2010). Children and Childhood in Migration Context. *Dve domovini/Two Homelands*, 32, 19–31.

Milharčič Hladnik, M. (2012). Medkulturni odnosi in socialne participacije v kontekstu migracij. *Dve domovini/Two Homelands*, 36, 7–18.

Mill, J. S. (1859/2003). *O Svobodi*. Ljubljana: Krtina.

Miller, D. in Dinan, W. (2008). *A Century of Spin: How Public Relations Became the Cutting Edge of Corporate Power*. London: Pluto Press.

Miller, J., Gounev, P., Pap, A. L., Wagman, D., Balogi, A., Bezlov, T. et al. (2008). Racism and Police Stops: Adapting US and British Debates to Continental Europe. *European Journal of Criminology*, 5(2), 161–190.

Milovanovic, D. in Henry, S. (2001). Constitutive Definition of Crime: Power as Harm. V S. Henry, in M. M. Lanier (ur.), *What is Crime? Controversies over the Nature of Crime and What to Do about It?* (str. 165–178). Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishers.

Ministry of Justice. (2010). *Offender Management Caseload Statistics 2009*. Pridobljeno na <http://www.justice.gov.uk/downloads/statistics/prison-probation/omcs-2009-complete-210710a.pdf>

Ministry of Justice. (2011). *Statistics on Race and the Criminal Justice System 2010: A Ministry of Justice publication under Section 95 of the Criminal Justice Act 1991*. Pridobljeno na <http://www.justice.gov.uk/downloads/statistics/mojstats/stats-race-cjs-2010.pdf>

Mlekuž, J. (2008). Čapac.si, or on Burekalism and its Bites. An Analysis of Selected Images of Immigrants and Their Descendants in Slovenian Media and Popular Culture. *Dve domovini/Two Homelands*, 28, 23–37.

MNZ. (1998). *Statistični letopis MNZ 1998*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije.

MNZ. (2012). *Javni poziv »Na pravicah delavcev se je zlomila socialna in pravna država« – odgovor*. MNZ, e-pošta iz gp.policija@policija.si na ales.bucar@fvv.uni-mb.si, dne 25.4.2012.

Močnik, R. (1999). *3 teorije: ideologija, nacija, intsitucija*. Ljubljana: Založba *Cf.

Močnik, R. (2003). Ali se novinarstvo lahko upre svojemu zatonu? (spremna beseda). V S. Halimi (ur.), *Novi psi čuvaji* (str. 133–156). Ljubljana: Mirovni inštitut.

Močnik, R. (2006). *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: Založba *Cf.

Močnik, R. (2010). Delovni razredi v sodobnem kapitalizmu. V G. Kirn (ur.), *Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu* (str. 149–202). Ljubljana: Mirovni inštitut.

Mooi, E. in Sarstedt, M. (2011). *A Concise Guide to Market Research: The Process, Data, and Methods Using IBM SPSS Statistics*. New York: Springer.

Mozetič, P. (2009a). Nevidni delavci sveta: zaposlovanje in delo »neevropskih« državljanov tretjih držav in režim delavskih domov. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in antropologijo*, 37(238), 31–50.

Mozetič, P. (2009b). »Kako su radnički domovi prošli kroz tranziciju?« Od socialnovarstvenih institucij do institucij migracijske politike. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in antropologijo*, 37(238), 77–92.

Mozetič, P., Pavličič, S. in Pistotnik, S. (2012). *Migracije in prekernost. Agencijsko delo migrantov v Sloveniji*. Pridobljeno na http://njetwork.org/IMG/pdf/MIGRACIJE_IN_PREKERNOST_AGENCIJSKO_DELO.pdf

Muncie, J. (2000). Decriminalising Criminology. *British Criminology Conference: Selected proceedings*, 3. Pridobljeno na www.britisoccrim.org/volume3/010.pdf

Myers, N. (2005). *Environmental Refugees: An Emergent Security Issue. Economic Forum, Session III – Environment and Migration, Prague*. Pridobljeno na <http://www.osce.org/eea/14851>

Noaks, L. in Wincup, E. (2003). *Criminological Research: Understanding Qualitative Methods*. London: Sage.

Obradovič, V. (2004). Trgovina z ljudmi za namen spolnega izkoriščanja v Bosni in Hercegovini. *Varstvoslovje*, 6(4), 378–386.

OECD. (2008). *International Migration Outlook: Annual Report 2008*. Pridobljeno na <http://www.oecd.org/els/internationalmigrationpoliciesanddata/internationalmigrationoutlook2008.htm>

OECD. (2009). *International Migration Outlook 2009*. Pridobljeno na http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2009_migr_outlook-2009-en

Office for National Statistics UK. (2012). *Labour market status for young people by ethnicity*. Pridobljeno na <http://www.ons.gov.uk/ons/rel/lmac/labour-market-status-for-young-people-by-ethnicity/march-2012/index.html>

Padilla, B. in Peixoto, J. (2007). *Latin American Immigration to Southern Europe*. Pridobljeno na <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=609>

Pajnik, M. (2009). Mnenja moških o prostituciji in trgovanju z ljudmi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 60(4), 309–319.

Pajnik, M. in Zavratnik Zimic, S. (2003). Predgovor: Med globalnim in lokalnim v sodobnih migracijah. V M. Pajnik in S. Zavratnik Zimic (ur.), *Migracije, globalizacija, Evropska unija* (str. 5–14). Ljubljana: Mirovni inštitut.

Pajnik, M., Bajt, V. in Herič, S. (2010). Migranti na trgu dela v Sloveniji. *Dve domovini/Two Homelands*, 32, 151–167.

Pajnik, M. in Kavčič, U. (2007). *Vzpostavitev in spremljanje mednarodno primerljivih kazalcev o trgovini z ljudmi (končno poročilo o raziskavi)*. Pridobljeno na http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/MI_Porocilo.pdf

Pajnik, M., Lesjak-Tušek, P. in Gregorčič, M. (2001). *Prebežniki kdo ste?* Ljubljana: Mirovni inštitut.

Palidda, S. (2011). Introduction. V S., Palidda (ur.), *Racial Criminalization of Migrants in the 21st Century* (str. 1–19). Burlington: Ashgate.

Papademetriou, D. G. (2005). *The Global Struggle with Illegal Migration: No End in Sight*. Pridobljeno na <http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=336>

Papademetriou, D. G., Sumption, M., Terrazas, A., Burkert, C., Loyal, S. in Ferrero-Turrion, R. (2010). *Migration and Immigrants Two Years after the Financial Collapse: Where Do We Stand?* Pridobljeno na <http://www.migrationpolicy.org/pubs/mpi-bbc-report-2010.pdf>

Park, R. E. (1925/1967). The City: Suggestions fo the Investigation of Human Behaviour in the Urban Environment. V R. E. Park, E. Burgess in R. D. McKenzie (ur.), *The City* (str. 1–46). Chicago: The University of Chicago Press.

Park, R. E. (1928). Human Migration and the Marginal Man. *The American Journal of Sociology*, XXXIII(6), 881–893.

Parsons, T. (1964). *Essays in Sociological Theory: Revised Edition*. Glencoe: Free Press.

Parsons, T. (1975). Some Theoretical Considerations on the Nature and Trends of Change of Ethnicity. V N. Glazer in D. P. Moynihan (ur.), *Ethnicity: Theory and Experience* (str. 53–83). Cambridge: Harvard University Press.

Pečar, J. (1980). Kriminološki pogledi na migracije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 31(2), 113–123.

Pečar, J. (1981). »Ekološka« kriminaliteta in kriminologija. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 31(1), 33–45.

Pečar, J. (1992a). Žrtve vojne – viktimologija vojne. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 43(3), 71–79.

Pečar, J. (1992b). Kriminal vojne – kriminologija vojne. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 43(2), 132–144.

Pečar, J. (1993a). Nasilje in prisila. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 44(1), 34–48.

Pečar, J. (1993b). Drugačnost in različnost kot motivacija za nasilje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 44(2), 139–152.

Pečar, J. (1998a). Sodobne migracije in kriminologija. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 49(1), 3–12.

Pečar, J. (1998b). Migracije in kriminaliteta. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 49(2), 151–159.

Peršak, N. (2003). O novodobnem suženjstvu, tihotapljenju in izkoriščanju ljudi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 54(1), 52–60.

Peršak, N. (2005). Trgovina z ljudmi in migracije: pogled od spodaj. V Z. Kanduč (ur.), *Kriminaliteta, družbeno nadzorstvo in postmodernizacijski procesi* (str. 137–151). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Peršak, N. (2007). Krijumčarenje ljudi: između migracija i globalne sigurnosne prijetnje. V B. Petrović in N. Peršak (ur.), *Sigurnost i suradnja kao reakcija na organizirani kriminalitet u srednjoj i jugoistočnoj Europi: zbornik radova* (str. 99–113). Sarajevo: Pravni fakultet.

Petrovec, D. (2001). Slovenski mediji in kultura (ne)nasilja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 52(4), 303–313.

Petrovec, D. (2003). *Mediji in nasilje: Obseg in vpliv nasilja v medijih v Sloveniji/Violence in the Media: The Extent and the Influence of Violence in the Media in Slovenia*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Pfeiffer, C., Windzio, M. in Kleimann, M. (2005). Media Use and its Impacts on Crime Perception, Sentencing Attitudes and Crime Policy. *European Journal of Criminology*, 2(3), 259–285.

Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge: Harvard University Press.

Pirjavec, J. (2003). *Jugoslovanske vojne: 1991–2001*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Poggi, G. (1990). *The State: Its Nature, Development and Prospects*. Stanford: Stanford University Press.

Pogodba o delovanju Evropske unije. (2010). *Uradni list EU, C83*. Pridobljeno na <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:0200:sl:PDF>

Policija. (1999). *Poročilo o delu policije za leto 1999*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/si/statistika/stat99.html>

Policija. (2000). *Poročilo o delu policije za leto 1999*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/si/statistika/stat99.html>

Policija. (2001). *Poročilo o delu policije za leto 2000*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/si/statistika/kriminal00.html>

Policija. (2002). *Poročilo o delu policije za leto 2001*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/lp2001.pdf>

Policija. (2003). *Poročilo o delu policije za leto 2002*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/lp2002.pdf>

Policija. (2004). *Poročilo o delu policije za leto 2003*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/lp2003.pdf>

Policija. (2005). *Poročilo o delu policije za leto 2004*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/lp2004.pdf>

Policija. (2006). *Poročilo o delu policije za leto 2005*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/lp2005.pdf>

Policija. (2007a). *Pripravljenost na vstop v schengensko območje*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/DelovnaPodrocja/schengen/PDF/pripraveNaVstopVShengen.pdf>

- Policija. (2007b). *Poročilo o delu policije za leto 2006*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/lp2006.pdf>
- Policija. (2008). *Poročilo o delu policije za leto 2007*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/LetnoPorocilo2007.pdf>
- Policija. (2009). *Poročilo o delu policije za leto 2008*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/LetnoPorocilo2008.pdf>
- Policija. (2010). *Poročilo o delu policije za leto 2009*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/LetnoPorocilo2009.pdf>
- Policija. (2011). *Poročilo o delu Policije za leto 2010*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/LetnoPorocilo2009.pdf>
- Policija. (2012a). *Statistika: Center za tujce*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/index.php/delovna-podroja/246>
- Policija. (2012b). *Poročilo o delu Policije za leto 2011*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/LetnoPorocilo2011.pdf>
- Policija. (2012c). *Sirene: mednarodno sodelovanje*. Pridobljeno na <http://www.policija.si/index.php/mednarodno-sodelovanje/sirene>
- Policija (2014). *Trgovina z ljudmi – zaprosilo FVV* (Elektronska pošta mediji@policija.si, 15. 10. 2014).
- Polijska postaja Velenje. (2011). *Poročilo o delu Policijske postaje Velenje na območju občine Velenje v letu 2010*. Pridobljeno na http://www.velenje.si/filelib/sosvet/letno_poroilo_velenje.doc
- Popov, J. (2002). *Trgovina z ljudmi: somrak civilizacije ali kaos globalizacije*. Ljubljana: Društvo Ključ - center za boj proti trgovini z belim blagom.
- Pratt, J. (2007). *Penal Populism*. London: Routledge.
- Pravilnik o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem. (2004). *Uradni list RS*, (14/04).
- Pravilnik o določitvi minimalnih standardov za nastanitev tujcev, ki so zaposleni ali delajo v Republiki Sloveniji. (2011). *Uradni list RS*, (71/11).
- Predanič, J. in Ropac, I. (27. 9. 2012). Delavci ostali brez vsega, obubožal tudi lastnik. *Delo*, str. 8.
- Quinney, R. (1970/2008). *The Social Reality of Crime*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Quinney, R. (1977). *Class, State, and Crime: On the Theory and Practice of Criminal Justice*. New York: Longman.
- Računsko sodišče RS (2014). *Revizijsko poročilo: Predlog zaključnega računa proračuna Republike Slovenije za leto 2013*. Pridobljeno na [http://www.rs-rs.si/rsrs/rsrs.nsf/I/K75217438A5B297A5C1257D2400348E73/\\$file/Ipro13.pdf](http://www.rs-rs.si/rsrs/rsrs.nsf/I/K75217438A5B297A5C1257D2400348E73/$file/Ipro13.pdf)
- Rawls, J. (1971/1999). *A Theory of Justice – Revised Edition*. Oxford: Oxford University Press.
- Razpotnik Visković, N. (2011). Vpliv stopnje urbaniziranosti na dohodkovne vire držinskih kmetij v Sloveniji. *Geografski vestnik*, 83(1), 57–66.

Razpotnik, Š. (2002). Kulturne dvoživke. V B. Dekleva in Š. Razpotnik (ur.), *Čefurji so bili rojeni tu: življenje mladih priseljencev druge generacije v Ljubljani* (str. 37–43). Ljubljana: Pedagoška fakulteta: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Razpotnik, Š. (2004). Nasilje in potomci priseljencev. V A. Anžič, G. Meško in J. Plazar (ur.), *Mladoletniško nasilje: zbornik razprav* (str. 247–256). Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije.

Razpotnik, Š. (2006). Etnična samoopredelitev potomcev priseljencev, socialno ekonomski status in nasilje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 57(3), 240–247.

Rdeči križ Slovenije (2013). Realizacija krvodajalstva po območnih združenjih RKS v letu 2012, po odstotku krvodajalcev / na število prebivalcev občine od največjega do najmanjšega odstotka. Elektronska pošta bostjan.novak@rks.si (dne 27.8.2013).

Reid, L. W., Weiss, H. E. in Adelman, R. M. (2005). The Immigration–Crime relationship: Evidence across US Metropolitan Areas. *Social Science Research*, 34(4), 757–780.

Reiner, R. (1997). Media Made Criminality: The Representation of Crime in the Mass Media. V M. Maguire, R. Morgan in R. Reiner (ur.), *The Oxford Handbook of Criminology – Second Edition* (str. 302–340). Oxford: Oxford University Press.

Renan, E. (1882/1994). Qu'est-ce qu'une nation? V J. Hutchinson in A. D. Smith (ur.), *Nationalism* (str. 17–18). Oxford: Oxford University Press.

Renan, E. (1882/2011). *Qu'est-ce qu'une nation?* Pridobljeno na <http://ig.cs.tu-berlin.de/oldstatic/w2001/eu1/dokumente/Basistexte/Renan1882EN-Nation.pdf>

Resolucija o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije. (2010). *Uradni list RS*, (27/2010).

Rizman, R. (1991). Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma. V R. Rizman (ur.), *Študije o etnonacionalizmu* (str. 15–38). Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.

Rizman, R. (1995). Nacionalna država, nacionalne manjšine in združena Evropa. V D. Štrajn (ur.), *Meje demokracije* (str. 111–131). Ljubljana: Liberalna akademija.

Rizman, R. (2008). Problem varnosti in človekovih pravic (državljskih svoboščin). *Varstvoslovje*, 10(3), 415–422.

Roberts, J. V., Stalans, L. J., Indermaur, D. in Hough, M. (2003). *Penal Populism and Public Opinion: Lessons from Five Countries*. New York: Oxford University Press.

Robinson, W. I. (2011). Global Capitalism Theory and the Emergence of Transnational Elites. *Critical Sociology*, 38(3), 349–363.

Rojc, E. (2000). *Gorenje v ogledalu petih desetletij*. Velenje: Gorenje.

Rudiger, A. in Spencer, S. (2003). *Social Integration of Migrants and Ethnic Minorities. Policies to Combat Discrimination*. Pridobljeno na <http://www.oecd.org/els/mig/15516956.pdf>

Salt, J. (2001). *Current Trends in International Migration in Europe*. Pridobljeno na http://www.coe.int/t/dg3/migration/archives/documentation/Migration%20management/2004_Salt_report_en.pdf

Sampson, R. J. (1986). The Effects of Urbanization and Neighborhood Characteristics on Criminal Victimization. V R. M. Figlio, S. Hakim in G. F. Rengert (ur.), *Metropolitan Crime Patterns* (str. 3–25). Monsey: Criminal Justice Press.

- Sampson, R. J. (2006). *Open Doors Don't Invite Criminals*. Pridobljeno na http://www.nytimes.com/2006/03/11/opinion/11sampson.html?_r=0
- Sampson, R. J. in Laub, J. H. (2003). Life-Course Desisters? Trajectories of Crime Among Delinquent Boys Followed to Age 70. *Criminology*, 41(3), 555–592.
- Sampson, R. J. in Lauritsen, L. (1997). Racial and Ethnic Disparities in Crime and Criminal Justice in the United States. *Crime and Justice*, 21, 311–374.
- Sampson, R. J. in Wilson, W. J. (1995). Toward a Theory of Race, Crime, and Urban Inequality. V J. Hagan in R. D. Peterson (ur.), *Crime and Inequality* (str. 37–56). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Schmitter Heisler, B. (2008). The Sociology of Immigration: From Assimilation to Segmented Assimilation, from American Experience to the Global Arena. V C. B. Brettel in J. F. Holifield (ur.), *Migration Theory: Talking Across Disciplines* (str. 83–111). New York: Routledge.
- Schöpflin, G. (2001). *The Construction of Identity*. Pridobljeno na http://www.oefg.at/text/veranstaltungen/wissenschaftstag/wissenschaftstag01/Beitrag_Schopflin.pdf
- Schulze, H. (2003). *Država in nacija v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Schwendinger, H. in Schwendinger, J. (1970). Defenders of Order or Guardians of Human Rights? *Issues in Criminology*, 5(2), 123–157.
- Selinšek, L. (2006). Novejše pojavne oblike organiziranega kriminala v Evropi. *Zbornik Pravne fakultete Univerze v Mariboru*, 2, 285–305.
- Sellin, T. (1935). Race Prejudice in the Administration of Justice. *American Journal of Sociology*, 41(2), 212–217.
- Sellin, T. (1938). *Culture Conflict and Crime*. New York: Social Science Research Council.
- Sennett, R. (2008). *Kultura novega kapitalizma*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Shaw, C. R., McKay, H. (1969). *Juvenile Delinquency and Urban Areas. A Study of Rates of Delinquency in Relation to Differential Characteristics of Local Communities in American Cities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shipper, A. W. (2008). *Fighting for Foreigners: Immigrations and Its Impact on Japanese Democracy*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Siegel, L. J. (2001). *Criminology: Theories, Patterns, and Typologies. Seventh Edition*. Belmont: Wadsworth.
- Siegel, L. J. (2012). *Criminology – Eleventh Edition*. Belmont: Wadsworth.
- Sivanandan, A. (2001). Poverty is the New Black. *Race & Class*, 43(2), 1–5.
- Sket, I. (1991). Kriminaliteta in drugi odklonski pojavi v tisku. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 42(1), 27–38.
- Smith, A. D. (1991a). *National Identity*. Reno: University of Nevada.
- Smith, A. D. (1991b). Genealogija narodov. V R. Rizman (ur.), *Študije o etnonacionalizmu* (str. 51–77). Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.

Smith, A. D. (2005). *The Genealogy of Nations: An Ethno-Symbolic Approach*. V U. Ichijo in G. Uzelac (ur.), *When is the Nation? Towards an Understanding of Theories of Nationalism* (str. 94–112). New York: Routledge.

Smith, D. J. (1997). *Ethnic Origins, Crime, and Criminal Justice in England and Wales*. V M. Tonry (ur.), *Ethnicity, Crime, and Immigration: Comparative and Cross-National Perspectives* (str. 101–182). Chicago: The University of Chicago Press.

Spiegel. (16. 10. 2010). Integration: Merkel erklärt Multikulti für gescheitert. *Spiegel.de*. Pridobljeno na <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,723532,00.html>

Spieß, G. (2009). Demografischer Wandel und altersspezifische Kriminalität. Projektion der Entwicklung bis 2050. V R. Naderi (ur.), *Auswirkungen demographischer Entwicklungen auf Sicherheitsfragen Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung, Materialien zur Bevölkerungswissenschaft, Heft 128*. Pridobljeno na <http://www.uni-konstanz.de/rtf/gs/SpiessDemografischerWandel.pdf>

Splichal, S. (2005). *Kultura javnosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Sporazum o socialnem zavarovanju med Republiko Slovenijo in Bosno in Hercegovino. (2008). *Uradni list RS*, (37/08).

Sporazum o zaposlovanju državljanov BiH v Sloveniji. (2012). *Uradni list RS*, (92/12).

Stanojević, M. (2006). Postopna šok terapija. *Industrijska demokracija : časopis za zaposlene v sodobnem podjetju*, 10(1), 4–8. Pridobljeno na <http://www.delavska-participacija.com/clanki/ID060104.doc>

Stanojević, M. (2012). The Rise and Decline of Slovenian Corporatism: Local and European Factors. *Europe-Asia Studies*, 64(5), 857–877.

Stanovanjski zakon. (2003). *Uradni list RS*, (69/03).

Stare, S. (2007). Trgovanje z ženskami za namene prostitucije. *Socialno delo*, 46(1–2), 39–46.

Stark, O. in Bloom, D. E. (1985). The New Economics of Labor Migration. *The American Economic Review*, 75(2), 173–178.

Stearns, P. N. (2001). *Consumerism in World History: The Global Transformation of Desire*. London: Routledge.

Stern, N. (2007). *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. Pridobljeno na http://www.hm-treasury.gov.uk/independent_reviews/stern_review_economics_climate_change/stern_review_report.cfm

Stiglitz, E. J. (1998). *Towards a New Paradigm for Development: Strategies, Policies, and Processes*. Pridobljeno na <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.199.9708&rep=rep1&type=pdf>

Stiglitz, E. J. (2006). *Making Globalization Work: The Next Step to Global Justice*. London: Penguin Books.

Stiglitz, E. J. (2008). *The Next Bretton Woods*. Pridobljeno na <http://www.project-syndicate.org/commentary/stiglitz105>

Surette, R. (1998). *Media, Crime and Criminal Justice: Images and Realities*. Belmont: Wadsworth.

- SURS. (1948/2012). *Popis prebivalstva 1948*. Pridobljeno na http://www.stat.si/publika-cije/pub_popis_1948_Slovenija.asp
- SURS. (1953/2012). *Popis prebivalstva 1953*. Pridobljeno na http://www.stat.si/publika-cije/pub_popis_1953_Slovenija.asp
- SURS. (1961/2012). *Popis prebivalstva 1961*. Pridobljeno na http://www.stat.si/publika-cije/pub_popis_1961_Slovenija.asp
- SURS. (1971/2012). *Popis prebivalstva 1971*. Pridobljeno na http://www.stat.si/publika-cije/pub_popis_1971_Slovenija_prebivalstvo.asp
- SURS. (1981/2013). *Popis prebivalstva 1981*. Pridobljeno na http://www.stat.si/publika-cije/pub_popis_1981.asp
- SURS. (1991/2012). *Popis prebivalstva 1991*. Pridobljeno na http://www.stat.si/publika-cije/pub_popis_1991.asp
- SURS. (2001). *Popisi na Slovenskem 1948-1991 in Popis 2002/Censuses in Slovenia 1948-1999 and Census 2002*. Pridobljeno na <http://www.stat.si/popis2002/gradivo/popisna.pdf>
- SURS. (2002). *Popis prebivalstva 2002, Metodološka pojasnila*. Pridobljeno na http://www.stat.si/popis2002/si/definicije_in_pojasnila.html
- SURS. (2002/2012a). *Popis prebivalstva 2002: Prebivalstvo po narodni pripadnosti, občine, Slovenija*. Pridobljeno na http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=OBC&st=2
- SURS. (2002/2012b). *Popis prebivalstva 2002*. Pridobljeno na <http://www.stat.si/popis2002/si/default.htm>
- SURS. (2002/2012c). *Popis prebivalstva 2002, vprašalnik*. Pridobljeno na http://www.stat.si/popis2002/si/vprasaniki_slo.html
- SURS. (2002/2012d). *Popis prebivalstva 2002, Priseljeni v Slovenijo po letu priselitve, državi prvega prebivališča in spolu*. Pridobljeno na <http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/SLO-T-16si.xls>
- SURS. (2002/2012e). *Popis prebivalstva 2002, Prebivalstvo po narodni pripadnosti, Slovenija, popisi 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 in 2002*. Pridobljeno na http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=SLO&st=7
- SURS. (2002/2012f). *Popis prebivalstva 2002, Prebivalstvo po maternem jeziku, občine, Slovenija*. Pridobljeno na http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=OBC&st=7
- SURS. (2002/2012g). *Popis prebivalstva 2002, Prebivalstvo po veroizpovedi, občine, Slovenija*. Pridobljeno na http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=OBC&st=6
- SURS. (2002/2013). *Popis prebivalstva 2002: baza mikropodatkov za občino Velenje*.
- SURS. (2011). *Selitve, Slovenija, 1. januar 2011 – končni podatki*. Pridobljeno na http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=4430
- SURS. (2011/2013). *Registrski popis prebivalstva 2011: baza mikropodatkov za občino Velenje*.

SURS. (2012a). *Meddržavne selitve po starostnih skupinah in spolu, Slovenija, letno*. Pridobljeno na http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05N1006S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/40_selitve/05_05N10_meddrzavne/&lang=2

SURS. (2012b). *Meddržavne selitve po spolu, Slovenija, letno*. Pridobljeno na http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05N1002S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/40_selitve/05_05N10_meddrzavne/&lang=2

SURS. (2012c). *Prebivalci s prvim prebivališčem v tujini po območju prvega prebivališča, občine, Slovenija, večletno*. Pridobljeno na http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05E4030S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/15_sestava_preb/20_05E40_selitvene_znac/&lang=2

SURS. (2012d). *Prebivalstvo po starosti in spolu, občine, Slovenija, polletno*. Pridobljeno na http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05C4002S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/10_stevilo_preb/20_05C40_prebivalstvo_obcine/&lang=2

SURS. (2012e). *Polnoletni obsojenci (znani storilci) po kaznivem dejanju in občini stalnega bivališča, Slovenija, letno* (Elektronska pošta martina.kontelj@gov.si, 5.11.2012).

SURS. (2012f). *Povprečne mesečne plače 2006–2010*. Pridobljeno na http://www.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0701061S&ti=&path=../Database/Dem_soc/07_trg_dela/10_place/01_07010_place/&lang=2

SURS. (2013). *Povprečne mesečne plače po dejavnostih (SKD 2008), občine, Slovenija, mesečno*. Pridobljeno na http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0701041S&ti=&path=../Database/Dem_soc/07_trg_dela/10_place/01_07010_place/&lang=2

SURS. (2014a). *Meddržavne selitve po spolu, Slovenija, na leto*. Pridobljeno na http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05N1002S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/40_selitve/05_05N10_meddrzavne/&lang=2

SURS. (2014b). *Selitveno gibanje prebivalstva, občine, Slovenija, letno*. Pridobljeno na http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05I2002S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/25_selitveno_gibanje/10_05I20_selitveno_gibanje/&lang=2

Sutherland, E. H. (1940). White-Collar Criminality. *American Sociological Review*, 5(1), 1–12.

Sutherland, E. H. (1945). Is "White Collar Crime" Crime? *American Sociological Review, Annual Meeting Papers*, 10(2), 132–139.

Sutherland, E. H. (1949). *White collar crime*. New York: Dryden.

Sutherland, E. H. in Cressey, D. R. (1978). *Criminology (10th edition)*. Philadelphia: Lippincott.

Svet EU. (2005). *Direktiva Sveta EU 2005/85/ES z dne 1. decembra 2005 o minimalnih standardih glede postopkov za priznanje ali odvzem statusa begunca v državah članicah*. Pridobljeno na <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:326:0013:0034:SL:PDF>

Svet Evrope. (1994). *Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*. Pridobljeno na <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/svet-evrope/evropska-konvencija-o-varstvu-clovekovih-pravic-in-temeljnih-svoboscin/#c73>

Svet Evrope. (1961). *Evropska socialna listina*. Pridobljeno na <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/svet-evrope/evropska-socialna-listina/#c75>

Svet Evrope (2010). *Criminalisation of Migration in Europe: Human Rights Implications*. Pridobljeno na <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Index=no&command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1674040&SecMode=1&DocId=1535524&Usage=2>

Šifer, J. in Bren, M. (2011). *SPSS – Multivariantne metode v varstvoslovju*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.

Šori, I. (2009). Trafficking in Persons and Sexual Exploitation in Prostitution and Pornography. V M. Antić Gaber (ur.), *Violence in the EU examined: Policies on Violence Against Women, Children and Youth in 2004 EU Accession Countries* (str. 63–84). Ljubljana: Faculty of Arts.

Špric. (2008). Ej, L'jega. Špric, glasilo dijakov šolskega centra Velenje, 2008, str. 17.

Tan, P. N., Steinbach, M. in Kumar, V. (2006). *Introduction to Data Mining*. Boston: Addison-Wesley.

Tappan, P. W. (1947). Who is the Criminal? *American Sociological Review*, 12(1), 96–102.

Taylor, E. J. (1999). The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittances in the Migration Process. *International Migration*, 37(1), 63–88.

Taylor, I., Walton, P. in Young, J. (1994). *The New Criminology: For a Social Theory of Deviance*. London: Routledge.

Taylor, M. in Travis, A. (20. 7. 2012). G4S Chief Predicts Mass Police Privatisation. *Guardian.co.uk*. Pridobljeno na <http://www.guardian.co.uk/uk/2012/jun/20/g4s-chief-mass-police-privatisation?INTCMP=SRCH>

Teitelbaum, M. S. (2008). Demographic Analyses of International Migration. V C. B. Brettell in J. F. Hollifield (ur.), *Migration Theory: Talking Across Disciplines* (str. 51–62). New York, London: Routledge.

Thatcher, M. (1987). *Interview for Woman's Own* ("no such thing as society"). Pridobljeno na <http://www.margareththatcher.org/document/106689>

Tholen, B. (2010). The Changing Border: Developments and Risks in Border Control Management of Western Countries. *International Review of Administrative Sciences*, 76(2), 259–278.

Tonry, M. (1997). Ethnicity, Crime, and Immigration. V M. Tonry (ur.), *Ethnicity, Crime, and Immigration: Comparative and Cross-National Perspectives* (str. 1–29). Chicago: The University of Chicago Press.

Toš, N., Klinar, P., Roter, Z., Markič, B., Mlinar, Z., Trampuž, C. et al. (1999). *Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990–1998*. Ljubljana: FD, IDV - CJMMK.

Toš, N., Malnar, B., Bernik, I., Hafner-Fink, M., Miheljak, V., Kurdija, S. et al. (2009). *Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 2004–2009*. Ljubljana: FD, IDV - CJMMK.

Toš, N., Malnar, B., Hafner-Fink, M., Uhan, S., Kurdija, S., Miheljak, V. et al. (2004). *Vrednote v prehodu III. Slovensko javno mnenje 1999–2004*. Ljubljana: FD, IDV - CJMMK.

Tournier, P. (1997). *Nationality, Crime, and Criminal Justice in France*. V M. Tonry (ur.), *Ethnicity, Crime, and Immigration: Comparative and Cross-National Perspectives* (str. 523–551). Chicago: The University of Chicago Press.

Travis, A. (22. 2. 2012). Private Security Firm G4S to Run Lincolnshire Police Station. *Guardian.co.uk*. Pridobljeno na <http://www.guardian.co.uk/uk/2012/feb/22/g4s-run-police-station-lincolnshire>

Tremlett, G. (31. 8. 2012). Immigrants in Spain to Lose Right to Public Healthcare. *Guardian.co.uk*. Pridobljeno na <http://www.guardian.co.uk/world/2012/aug/31/immigrants-spain-lose-public-healthcare>

Trnovšek, B. (1995). Konflikti kot posledica migracij. *Migracijske teme: časopis za istraživanje migracija i narodnosti*, 11(3/4), 291–328.

Trnovšek, B. (1997). Odklonskost migrantov v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48(3), 266–282.

Tsuda, T. (2003). *Strangers in the Ethnic Homeland: Japanese Brazilian Return Migration in Transnational Perspective*. New York: Columbia University Press.

U.S. Department of Homeland Security. (2012). *Border Security*. Pridobljeno na http://www.cbp.gov/xp/cgov/border_security/

UIKS. (2002). *Letno poročilo 2001*. Pridobljeno na http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/uiks/porocilo_uiks_2001_2.pdf

UIKS. (2003). *Letno poročilo 2002*. Pridobljeno na http://www.sigov.si/mp/uiks/pdf/ka-zenske_sankcije_porocilo_2002.pdf

UIKS. (2004). *Letno poročilo 2003*. Pridobljeno na http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/uiks/porocilo_uiks_2003.pdf

UIKS. (2006). *Letno poročilo 2005*. Pridobljeno na http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/uiks/lp_2005_M_1A.pdf

UIKS. (2010). *Letno poročilo 2009*. Pridobljeno na http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/uiks/2010/LP__2009_-_kon%C4%8Dna_verzija-100407_01.pdf

UK Border Agency. (2008). *Accession Monitoring Report May 2004 – September 2008*. Pridobljeno na http://www.migrantsrights.org.uk/files/Accession_Monitoring_Report_may04sept08.pdf

Ule, M. (2005). Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V V. Leskošek (ur.), *Mi in Oni: Nestrpnost na Slovenskem* (str. 21–40). Ljubljana: Mirovni inštitut.

UN DESA. (1998). *Recommendations on Statistics of International Migration*. Pridobljeno na http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_58rev1e.pdf

UN DESA. (2006). *World Migrant Stock: The 2005 Revision Population Database*. Pridobljeno na <http://esa.un.org/migration>

UN DESA. (2012). *International Migrant Stock: The 2008 Revision*. Pridobljeno na <http://esa.un.org/migration/>

UN, Population Division. (2002). *International Migration from Countries with Economies in Transition: 1980–1999*. Pridobljeno na http://www.un.org/esa/population/publications/ewmigration/E-W_Migrationreport.pdf

UNDOC. (2012). *Global Report on Trafficking in Persons 2012*. Pridobljeno na http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/Trafficking_in_Persons_2012_web.pdf

UN-Habitat. (2003). *The Challenge of Slums - Global Report on Human Settlements 2003*. Pridobljeno na <http://www.unhabitat.org/pmss/getElectronicVersion.aspx?nr=1156&alt=1>

UNHCR. (2002). *Statistical Yearbook 2001*. Pridobljeno na http://www.unhcr.org/static/statistical_yearbook/2001/pdfall.zip

UNHCR. (2010). *Democratic Republic of the Congo, 1993–2003: Report of the Mapping Exercise Documenting the Most Serious Violations of Human Rights and International Humanitarian Law Committed within the Territory of the Democratic Republic of the Congo between March 1993 and June 2003*. Pridobljeno na http://www.ohchr.org/Documents/Countries/ZR/DRC_MAPPING_REPORT_FINAL_EN.pdf

UNHCR. (2011). *UNHCR Global Appeal 2011 Update*. Pridobljeno na <http://www.unhcr.org/gal1/index.html#/home>

Urry, J. (2000). *Sociology beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first century*. London: Routledge.

Ustava Republike Slovenije. (1991). *Uradni list RS*, (33/91).

Van Amersfoort, H. (2008). *The Legacy of Empire. Post-colonial Immigrants in Western Europe*. Pridobljeno na <http://www.migrationeducation.org/47.1.html?&rid=114&cHash=92e0023f796f49dba45e8c01782b776c>

Van den Berghe, P. L. (1991). Biologija nepotizma. V R. Rizman (ur.), *Študije o etnacionalizmu* (str. 79–108). Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.

Van Dijk, T. A. (1995a). The Interdisciplinary Study of News as Discourse. V K. B. Jensen in N. W. Jankowski (ur.), *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research* (str. 108–121). New York: Routledge.

Van Dijk, T. A. (1995b). Aims of Critical Discourse Analysis. *Japanese Discourse*, 1(1). Pridobljeno na <http://www.discourses.org/OldArticles/Aims%20of%20Critical%20Discourse%20Analysis.pdf>

Van Dijk, T. A. (1996). Discourse, Power and Access. V R. C. Caldas-Coulthard in M. Coulthard (ur.), *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis* (str. 84–104). London: Routledge. Pridobljeno na <http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse,%20power%20and%20access.pdf>

Van Dijk, T. A. (1999). Media, Racism and Monitoring. V K. Nordenstreng in M. Griffin (ur.), *International Media Monitoring*, (str. 307–316). Cresskill: Hampton Press.

Van Dijk, T. A. (2000a). The Reality of Racism: On Analyzing Parliamentary Debates on Immigration. V G. Zurstiege (ur.), *Festschrift: Für die Wirklichkeit (Festschrift for Siegfried Schmidt)* (str. 211–226). Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.

Van Dijk, T. A. (2000b). Ideologies, Racism, Discourse: Debates on Immigration and Ethnic Issues. V J. ter Wal in M. Verkuyten (ur.), *Comparative perspectives on racism* (str. 91–116). Aldershot etc.: Ashgate.

Van Dijk, T. A. (2000c). New(s) Racism: A Discourse Analytical Approach. V S. Cottle (ur.), *Ethnic Minorities and the Media* (str. 33–49). Milton Keynes, UK: Open University Press.

Van Dijk, T. A. (2001). Critical Discourse Analysis. V D. Tannen, D. in H. Hamilton (ur.), *Handbook of Discourse Analysis* (str. 352–371). Oxford: Blackwell. Pridobljeno na <http://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20analysis.pdf>

Van Dijk, T. A. (2005). *Racism and Discourse in Spain and Latin America*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing.

Verlič Christensen, B. (2002). *Evropa v precepu med svobodo in omejitvami migracij*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Vižintin, M. A. (2009). Sodelovanje slovenskih osnovnih šol z učitelji maternih jezikov otrok priseljencev. *Dve domovini/Two Homelands* 30, 193–212.

Vižintin, M. A. (2012). Izobraževanje za sobivanje v raznolikosti. *Dve domovini/Two Homelands* 36, 73–85.

Vlada RS. (2000). Sklep o prenehanju začasnega zatočišča za državljane Zvezne republike Jugoslavije z območja Kosova in njihovi vrnitvi v domovino. *Uradni list* (24/00).

Vlada RS. (2003). Sklep o prenehanju začasnega zatočišča za državljane Bosne in Hercegovine in njihovi vrnitvi v domovino. *Uradni list*, (57/03).

Von Clausewitz, C. (1832/2004). *O vojni*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Von Hofer, H., Sarnecki, J. in Tham, H. (1997). Minorities, Crime, and Criminal Justice in Sweden. V I. H. Marshall (ur.), *Minorities, Migrants, and Crime: Diversity and Similarity Across Europe and the United States* (str. 62–85). London: Sage.

Vrdlovec, Z. in Žerdin, A. (30. 4. 2010). Dober kapitalist se ne ravna po trendih (intervju dr. Rastko Močnik). *Objektiv*, str. 10–12.

Vrhovno državno tožilstvo. (2012). *Pregled postopkov v zvezi s kaznivimi dejanji zoper delovno razmerje in socialno varnost – poročilo (odgovor Državnemu zboru, Komisiji za peticije ter človekove pravice in enake možnosti, dne 16. 7. 2012)*. Ljubljana: Vrhovno državno tožilstvo.

Vrhovno sodišče. (2009). *Sodba I Ips 103/2009, z dne 21. 5. 2009*. Pridobljeno na http://www.sodisce.si/znanje/sodna_praksa/visja_sodisca/61771/

Wacquant, L. (2008). *Zapori revščine*. Ljubljana: Založba *Cf.

Wallerstein, I. (1991). The Ideological Tension of Capitalism: Universalism versus Racism and Sexism. V E. Balibar in I. Wallerstein (ur.), *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities* (str. 29–36). London: Verso.

Wallerstein, I. (1999). *Utopistike ali izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja*. Ljubljana: Založba *Cf.

Wallerstein, I. M. (2004). *Zaton ameriške moči*. Ljubljana: Založba *Cf.

Wallerstein, I. M. (2006). *Uvod v analizo svetovnih–sistemov*. Ljubljana: Založba *Cf.

Wallerstein, G. (1986). *Čisto na dnu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Weber, M. (1925/1978). *Economy and Society – An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California.

Weber, M. (1919/2008). *Max Weber's Complete Writings on Academic and Political Vocations*. New York: Algora Publishing.

Weiner, M. (1985). On International Migration and International Relations. *Population and Development Review*, 11(3), 441–455.

Welch, M. in Schuster, L. (2005). Detention of Asylum Seekers in the US, UK, France, Germany, and Italy: A Critical View of the Globalizing Culture of Control. *Criminal Justice*, 5(4), 331–355.

White, R. in Habibis, D. (2005). *Crime and Society*. Oxford: Oxford University Press.

Wilson, J. Q. in Kelling, G. L. (1982/2003). Broken Windows. V P. Bean (ur.), *Crime: Critical Concepts in Sociology* (str. 277–295). New York: Routledge.

Withol de Wenden, C. (2004). Admission Policies in Europe. V D. S. Massey in J. E. Taylor (ur.), *International Migration: Prospects and Policies in a Global Market* (str. 286–294). Oxford: Oxford University Press.

Woodward, K. (2004). Questions of Identity. V K. Woodward (ur.), *Questioning Identity: Gender, Class, Ethnicity* (str. 5–42). London: Routledge.

Young, J. (1999). *The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. London: Sage.

Zakon o kazenskem postopku. (2012). *Uradni list RS*, (32/12).

Zakon o mednarodni zaščiti. (2007). *Uradni list RS*, (111/07).

Zakon o ratifikaciji Protokola proti tihotapljenju migrantov po kopnem, morju in zraku, ki dopolnjuje Konvencijo Združenih narodov proti mednarodnemu organiziranemu kriminalu. (2004). *Uradni list RS*, (48/04).

Zakon o ratifikaciji Protokola za preprečevanje, zatiranje in kaznovanje trgovine z ljudmi, zlasti ženskami in otroki, ki dopolnjuje Konvencijo Združenih narodov proti mednarodnemu organiziranemu kriminalu. (2004). *Uradni list RS*, (48/04).

Zakon o ratifikaciji Sporazuma o spremembi Sporazuma o socialnem zavarovanju med Republiko Slovenijo in Bosno in Hercegovino. (2011). *Uradni list RS*, (23/11).

Zakon o spremembah in dopolnitvah kazenskega zakonika Republike Slovenije. (KZ-A). (1999). *Uradni list RS*, (23/99).

Zakon o spremembah in dopolnitvah kazenskega zakonika Republike Slovenije. (KZ-A). (2004). *Uradni list RS*, (40/04).

Zakon o spremembi in dopolnitvah Zakona o preprečevanju dela in zaposlovanja na črno. (2012). *Uradni list RS*, (51/12).

Zakon o tujcih (2009). *Uradni list RS*, (64/09).

Zakon o tujcih. (2011). *Uradni list RS*, (50/11).

Zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja. (2006). *Uradni list RS*, (43/06).

- Zakona o zaposlovanju in delu tujcev. (2007). *Uradni list RS*, (76/07).
- Zakon o zaposlovanju in delu tujcev. (2011). *Uradni list RS*, (26/11).
- Zakonu o državljanstvu Republike Slovenije. (2007). *Uradni list RS*, (24/07).
- Zavod RS za zaposlovanje, Območna služba Velenje. (2007). *Poročilo za leto 2006*. Pridobljeno na http://www.ess.gov.si/_files/1180/LP2006VE.pdf
- Zavod RS za zaposlovanje, Območna služba Velenje. (2008). *Poročilo za leto 2007*. Pridobljeno na http://www.ess.gov.si/_files/1168/LP2007VE.pdf
- Zavod RS za zaposlovanje, Območna služba Velenje. (2009). *Poročilo za leto 2008*. Pridobljeno na http://www.ess.gov.si/_files/811/LP2008VE.pdf
- Zavod RS za zaposlovanje, Območna služba Velenje. (2010). *Poročilo za leto 2009*. Pridobljeno na http://www.ess.gov.si/_files/1535/letno_porocilo_2009_velenje.pdf
- Zavod RS za zaposlovanje, Območna služba Velenje. (2011). *Poročilo za leto 2010*. Pridobljeno na http://www.ess.gov.si/_files/2846/LETNO_%20POROCILO_2010_OS_VELENJE.pdf
- Zavod RS za zaposlovanje, Območna služba Velenje. (2012). *Poročilo za leto 2011*. Pridobljeno na http://www.ess.gov.si/_files/3924/Letno_porocilo_os_velenje_2011.pdf
- Zavod RS za zaposlovanje. (2009). *Letno poročilo 2008*. Pridobljeno na http://www.ess.gov.si/_files/799/LP2008.pdf
- Zavod RS za zaposlovanje. (2010). *Letno poročilo 2009*. Pridobljeno na http://www.ess.gov.si/_files/886/letno_porocilo_zrsz_%202009.pdf
- Zavod RS za zaposlovanje. (2011). *Letno poročilo 2010*. Pridobljeno na http://www.ess.gov.si/_files/2938/LETNO_%20POROCILO_2010_OS_SLOVENIJA.pdf
- Zavod RS za zaposlovanje. (2012). *Letno poročilo 2011*. Pridobljeno na http://www.ess.gov.si/_files/3851/LETNO_POROCILO_ZRSZ_2011.pdf
- Zavod RS za zaposlovanje. (2013). *Letno poročilo 2012*. Pridobljeno na http://www.ess.gov.si/_files/5082/letno_porocilo_2012.pdf
- Zavod RS za zaposlovanje. (2014). *Letno poročilo 2013*. Pridobljeno na http://www.ess.gov.si/_files/6063/letno_porocilo_2013.pdf
- Zavratnik Zimic, S. (2003). Trdnjava Evropa ali odprta Evropa? Izzivi za države »schengenske periferije«. V M. Pajnik in S. Zavratnik Zimic (ur.), *Migracije, globalizacija, Evropska unija* (str. 15–41). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Zavratnik Zimic, S. in Pajnik, M. (2005). Trgovanje z ženskami : perspektiva žrtve. *Teorija in praksa: družboslovna revija*, 42(1), 113–135.
- Zavratnik Zimic, S., Kavčič, U., Pajnik, M. in Lesjak–Tušek, P. (2003). *Where in the Puzzle: Trafficking from, to and through Slovenia*. Ljubljana: International Organization for Migration, Peace Institute.
- Zavratnik, S., Kralj, A., Medarič, Z. in Simčič, B. (2009). *Migracije, integracija in multikulturalnost*. Pridobljeno na <http://nesstar2.adp.fdv.uni-lj.si/webview/velocity?study=html&mtp%3A%2F%2F193.2.85.182%3A80%2Fobj%2Fstudy%2Fmigim07&format=html&mode=transform#V14>

- Završnik, A. (2010). Tehnično nadzorovanje vsakodnevnega življenja - postdisciplinske teoretične perspektive. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 61(2), 178–190.
- Zdravković, L. (2006). Barbari prihajajo! Evropske migracijske politike danes. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, (5), 96–119.
- Zdravniki brez meja (2014). *Invisible Suffering: Prolonged and Systematic Detention of Migrants and Asylum Seekers in Substandard Conditions in Greece*. Pridobljeno na http://www.doctorswithoutborders.org/sites/usa/files/attachments/invisible_suffering.pdf
- Zimbardo, P. G. (2004). A Situationist Perspective on the Psychology of Evil: Understanding How Good People Are Transformed into Perpetrators. V A. Miller (ur.), *The Social Psychology of Good and Evil: Understanding Our Capacity for Kindness and Cruelty* (str. 1–23). New York: Guilford. Pridobljeno na <http://www.zimbardo.com/downloads/2003%20Evil%20Chapter.pdf>
- Zorn, J. (2003). Ritualizacija in normalizacija policijskega nasilja nad pribežniki. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 31(213/214), 125–159.
- Zorn, J. (2006). Od izjeme do norme: centri za tujce, pridrževanje in deportacije. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 34(226), 54–74.
- Zorn, J. in Lipovec Čebtron, U. (2011). Uvodna beseda: Vsi drugačni – vsi izbrisani. V U. Lipovec Čebtron in J. Zorn (ur.), *Zgodbe izbrisanih prebivalcev* (str. 9–13). Ljubljana: Sanje. Pridobljeno na http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/wp-content/uploads/2012/02/zgodbe_izbrisanih_zalozba_sanje_2011.pdf
- ZSSS. (2011). *Protestno pismo ZSSS ob podpisu sporazuma med vladama Slovenije ter Bosne in Hercegovine o zaposlovanju državljanov Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Pridobljeno na http://www.zsss.si/attachments/article/573/PROTESTNO_PISMO_SPO-RAZUM_BIH_SLO_SL_22_6_011_ZSSS.pdf
- Zupančič, M. (5. 10. 2012a). Odliv izobraženih je tudi finančna izguba. *Delo.si*. Pridobljeno na <http://www.delo.si/novice/slovenija/odliv-izobrazenih-je-tudi-financna-izguba.html>
- Zupančič, M. (6. 10. 2012b). Slovenci množično zapuščajo Slovenijo. *Delo.si*. Pridobljeno na http://www.delo.si/novice/slovenija/slovenci-mnozicno-zapuscajo-slovenijo_1.html
- Žitnik, J. (2008). Statistical Facts are Human Fates: Unequal Citizens in Slovenia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(1), 77–94.
- Žižek, S. (2007). *Nasilje*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Žižek, S. (2010). *Začeti od začetka*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

KAZALO KRATIC

ACTA	<i>Trgovinski sporazum za boj proti ponarejanju (orig. Anti-Counterfeiting Trade Agreement)</i>
BDP	<i>Bruto domači proizvod</i>
BiH	<i>Bosna in Hercegovina</i>
EGP	<i>Evropski gospodarski prostor</i>
EU	<i>Evropska unija</i>
EURODAC	<i>Evropska podatkovna zbirka prstnih odtisov prosilcev za azil (orig. European Dactyloscopy)</i>
FRONTEX	<i>Evropska agencija za upravljanje in operativno sodelovanje na zunanjih mejah</i>
GPU	<i>Generalna policijska uprava</i>
IOM	<i>Mednarodna organizacija za migracije (orig. International Organization for Migration)</i>
MNZ	<i>Ministrstvo za notranje zadeve</i>
OECD	<i>Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (orig. The Organisation for Economic Co-operation and Development)</i>
OKC	<i>Operativno-komunikacijski center</i>
OZN	<i>Organizacija združenih narodov (orig. United Nations)</i>
RS	<i>Republika Slovenija</i>
SFRJ	<i>Socialistična federativna republika Jugoslavija</i>
SIRENE	<i>(urad za) zahteve po dodatnih informacijah pri nacionalnih vnosih (orig. Supplementary Information Request at National Entry)</i>
SIS	<i>Šengenski informacijski sistem (orig. Schengen Information System)</i>
SPSS	<i>Program za statistično obdelavo podatkov (orig. Statistical Package for the Social Sciences)</i>
SURS	<i>Statistični urad Republike Slovenije</i>
UIKS	<i>Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij</i>
UN DESA	<i>Oddelek Združenih narodov za ekonomsko-socialne zadeve (orig. The United Nations Department of Economic and Social Affairs)</i>
UNHCR	<i>Urad Visokega komisariata Združenih narodov za begunce (orig. The Office of the United Nations High Commissioner for Refugees)</i>
VB	<i>Velika Britanija</i>
ZDA	<i>Združene države Amerike</i>

STVARNO IN IMENSKO KAZALO

A

Addo 177, 469
Adelman 311, 488
Adler 333, 340, 341, 469
Afrika 54, 177
Albrecht 282, 309, 310, 469
Althusser 33, 114, 226, 248, 279, 469
Alvarado 269, 469
Alžirija 162, 179
Amable 118, 313, 469
Anderson 161, 469
anomija 312, 318
Antili 177
 Antilih 178
Arango 482
Arrighi 116, 120, 121, 256, 258, 261, 469
Asimilacija 146, 151, 198, 200, 207, 270, 278
Auerbach 403, 469
Avstralija 45, 99, 100, 133, 202
Avstrija 100, 192, 197, 199, 200, 265, 362
Azija 54, 177

B

Bade 129, 133, 135, 152, 178, 179, 181, 182,
 183, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 198,
 207, 282, 289, 469
Bajt 245, 294, 480
Bakan 257, 258, 469
Baldwin-Edwards 195, 470
Balibar 279, 470, 496
Balogi 484
Bašič 51, 475
Batalova 476
Batis 245, 470
Baudrillard 88, 89, 91, 94, 95, 470

Bauman 63, 65, 69, 73, 81, 82, 83, 85, 86, 88,
 89, 102, 119, 123, 139, 140, 141, 142,
 149, 154, 155, 470
Bavcon 230, 231, 470
Beccaria 97, 229, 470
Beck 52, 53, 63, 64, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 75,
 77, 78, 79, 80, 90, 113, 119, 121, 140,
 148, 164, 255, 256, 258, 470
Beck-Gernsheim 64, 67, 69, 70, 470
Becker 55, 229, 470
begunci 51, 131, 163, 172, 173, 189, 190, 244,
 283, 285, 457, 480
Bembič 258, 470
Bennett 71, 79, 470
Berlin 237, 470
Bernays 89, 471
Bernik 493
Best Citizenships 265, 471
Bešter 198, 200, 471
Bezlov 484
Beznec 197, 245, 266, 276, 297, 471, 479
Bigo 132, 471
bio-moč 125, 126, 127, 131, 133, 453
Bizovičar 301, 471
Black 55, 173, 471, 490
Blinder 161, 469
Bloom 169, 490
Bohm 224, 227, 471
Bolgarija 54, 265, 306, 337
Bologna 82, 83, 84, 471
Bosna in Hercegovina 190, 277, 290, 305, 306,
 307, 337, 362, 459, 490, 500
Bosworth 53, 123, 127, 129, 135, 143, 471
Bourdieu 33, 92, 95, 471
Brantingham 396, 397, 471
Bratož 245, 471
Bren 17, 338, 343, 380, 493

Brettell 163, 471, 493
Breznik 245, 273, 274, 472
Broeders 133, 135, 472
Brown 402, 404, 477
Brvar 341, 472
Bučar Ručman 3, 61, 76, 103, 129, 208, 230,
232, 236, 245, 272, 291, 294, 295, 296,
300, 301, 307, 466, 472
Burgess 151, 353, 368, 393, 472, 485
Burkert 485

C

Cameron 202, 203, 472
Castles 37, 41, 45, 110, 128, 133, 135, 137,
147, 150, 152, 160, 164, 165, 168, 169,
170, 171, 173, 175, 176, 179, 180, 181,
182, 183, 184, 185, 187, 188, 190, 191,
193, 198, 200, 201, 263, 264, 274, 275,
279, 282, 289, 472
Chambers 30, 473
Chénier 340, 476
Chomsky 75, 255, 256, 473
Ciper 192, 265
civilna družba 13, 64, 112, 272
civilna integracija 203, 204, 205, 206, 270,
278, 457
Clarke 477
Cloward 324, 325, 326, 473
Cohen 36, 38, 42, 47, 48, 86, 129, 138, 181,
185, 253, 318, 319, 320, 321, 470, 473
Connor 32, 110, 473
Coupland 51, 479
Critchler 477
Croteau 93, 94, 473, 477
Crowley 109, 473
Curran 94, 473
Cvajner 302, 473

Č

Čepič 214, 473
Čepin Čander 107, 473
Češka 100, 192, 306
človekove pravice 13, 39, 47, 80, 118, 128,
131, 184, 190, 195, 206, 228, 255, 261,
264, 265, 272, 280, 296, 451, 454, 471,
472, 473, 477, 481, 488, 492, 496

Črna gora 337, 362
Čurin 245, 473, 481

D

»demokracija« 13, 14, 16, 26, 33, 36, 40, 65,
71, 73, 76, 77, 78, 108, 114, 132, 139,
206, 230, 236, 237, 240, 259, 260, 262,
265, 280, 446, 457, 472, 490
Danska 100, 190, 199, 205
Davis 147, 148, 474
De Beauvoir 56, 474
De Giorgi 133, 134, 275, 474
De Haas 194, 474
Dekleva 317, 474, 488
delavci migranti 13, 15, 16, 17, 47, 85, 108,
163, 166, 176, 180, 183, 188, 217, 245,
246, 255, 268, 271, 273, 274, 275, 276,
277, 288, 289, 291, 294, 295, 296, 297,
298, 299, 300, 301, 318, 336, 353, 404,
411, 412, 417, 418, 456, 457, 458, 459,
462, 465, 466, 467, 483
delavski dom 297, 298, 408, 409
Delgado Wise 256, 263, 265, 270, 474
Della Porta 71, 474
delo na črno 150, 191, 193, 295
delovno dovoljenje 44, 45, 46, 136, 217, 266,
276, 292, 293, 294, 295, 357, 358, 410,
411, 413
De Vries 80, 474
diferencialno izključevanje 198
Dinan 73, 484
diskriminacija 15, 16, 33, 51, 55, 61, 161, 167,
179, 180, 186, 227, 245, 278, 282, 287,
288, 310, 317, 415, 424, 430, 460,
463, 466
diskurz drugosti 13, 36, 48, 50, 53, 55, 271,
279, 451, 463
distribucija kaznivih dejanj 395
Dobovšek 230, 245, 307, 474
Dolenc 209, 210, 211, 212, 213, 473, 474, 480
Dominikanska republika 306
Dragoš 121, 165, 201, 245, 283, 474
droge 105, 122, 327, 378, 404, 439, 441, 444,
445
druga generacija priseljencev 161, 365
družbeni statusi 51, 60, 208, 313, 318, 320,
410, 415, 433, 460, 465

družbeno nadzorstvo 62, 65, 87, 95, 102, 108,
149, 153, 271, 327, 377, 404, 438,
444, 486
državljanstvo 21, 22, 31, 32, 34, 36, 37, 38, 39,
40, 41, 42, 43, 44, 45, 52, 53, 57, 61,
101, 128, 136, 145, 149, 150, 152, 161,
163, 179, 180, 186, 192, 195, 199, 200,
218, 219, 265, 292, 297, 301, 307, 309,
334, 337, 348, 360, 362, 405, 410, 451,
452, 455, 459, 461, 471, 477, 482
Dujardin 152, 153, 154, 475
Durkheim 34, 102, 234, 276, 280, 281, 475

E

El-Hinnawi 173, 475
Engels 63, 115, 117, 119, 124, 147, 226, 277,
482, 483
Erjavec 51, 80, 92, 93, 475
etnija 16, 21, 25, 27, 28, 29, 32, 51, 57, 58,
59, 155
EU 12, 13, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 54, 55, 60,
101, 109, 116, 117, 128, 129, 130, 131,
133, 134, 135, 150, 172, 177, 182, 188,
189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196,
197, 198, 203, 204, 206, 217, 218, 263,
266, 288, 292, 302, 336, 452, 454, 457,
470, 472, 474, 475, 478, 479, 480, 486,
492, 493, 500
Evropa 11, 12, 13, 39, 47, 138, 177, 178, 179,
182, 184, 187, 189, 191, 194, 197, 198,
219, 232, 245, 278, 307, 469, 488, 492,
493, 495, 498

F

Fawcett 171, 475
Feinberg 235, 242, 475
Ferfila 73, 475
Fernández-Kelly 137, 475
Ferrero-Turrión 485
Filipčič 470
Fink Hafner 250, 475
Finska 100, 192, 199, 203
Fiske 402, 483
FitzGerald 286, 476
Fix 193, 196, 476
Flander 107, 262, 476

Foster 50, 476
Foucault 112, 113, 124, 125, 130, 133, 476
Francija 36, 100, 162, 178, 179, 192, 199, 200,
265, 362
Francisco 340, 476
Frangež 245, 291, 294, 295, 296, 300, 307, 466
Franko Aas 99, 101, 105, 106, 117, 125, 131,
135, 140, 149, 155, 275, 282, 304,
308, 476
Freud 56, 281, 476

G

Galtung 236, 247, 248, 250, 251, 260, 476
Gambino 415, 476
Gamson 94, 477
Garland 62, 65, 84, 96, 97, 98, 102, 103, 104,
108, 112, 118, 374, 471, 477
Gibson 402, 404, 477
Giddens 76, 77, 88, 89, 92, 114, 477
Giraud 68, 142, 147, 191, 477
globalizacija 74, 116, 120, 122, 140, 141, 144,
172, 187, 191, 256, 257, 261, 262, 263,
265, 268, 269, 276, 314, 452, 456, 470,
483, 485, 487, 498
globalne totalne institucije 12, 14, 142, 144,
146, 147, 148, 205, 265, 266, 270,
454, 456
Goffman 138, 142, 143, 144, 145, 454, 477
Gounev 484
gradbeništvo 85, 150, 297, 358, 359, 406
Gramsci 33, 113, 477
Grčija 181, 192, 194, 195, 199, 203, 256
Gregorčič 51, 245, 267, 485
Grossberg 94, 477

H

Habibis 311, 496
Hafner-Fink 493
Hagan 341, 368, 398, 399, 477, 489
Halimi 93, 477, 484
Hall 48, 113, 477
Hanžek 245, 471
Harvey 65, 66, 478
Held 22, 478
heloti 40, 47, 60
Henry 224, 228, 478, 481

Herič 245, 294
Hobsbawm 23, 24, 30, 32, 34, 57, 478
Hollifield 163, 471, 493
Holzer 80, 478
Horta 180, 478
Hough 488
Hoynes 93, 94, 473, 477
Hribar 23, 25, 478
Hrvaška 99, 100, 134, 189, 210, 211, 212,
213, 218, 290, 306, 336, 337, 346,
360, 362, 363, 365, 385, 387, 391,
413, 421, 424
Hugo 482
Husson 252, 257, 478
Huysmans 283, 478

I

identiteta 21, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32,
33, 34, 35, 36, 37, 38, 47, 48, 49, 50,
51, 52, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 61,
85, 88, 99, 149, 200, 207, 208, 214,
216, 218, 238, 270, 283, 402, 426,
433, 479
ideologija 13, 25, 33, 35, 49, 50, 64, 71, 80, 87,
93, 95, 97, 117, 190, 197, 211, 226,
258, 259, 260, 261, 314, 417, 418, 457,
465, 482, 484
imigracijska politika 12, 13, 46, 122, 127, 129,
130, 131, 134, 139, 146, 147, 150, 180,
182, 188, 194, 205, 267, 291, 412, 452,
453, 459
Indermaur 488
inkarceracija 12, 98, 105, 134, 267, 275, 454
institucionalni rasizem 287, 288, 466
integracija 54, 58, 89, 116, 151, 198, 200, 201,
202, 203, 204, 205, 206, 208, 253, 258,
266, 270, 278, 296, 457, 474, 498
interne totalne institucije 12, 16, 153, 154,
155, 270, 276, 455
IOM 39, 159, 479, 500
Italija 69, 100, 192, 195, 197, 199, 203, 337,
346, 362
izbrisani 108, 163, 184, 471, 498
izobrazba 68, 69, 120, 140, 149, 154, 239, 249,
254, 260, 325, 363, 366, 367, 379, 381,
382, 383, 384, 387, 388, 442, 452, 465

J

Jakulin 470
Jalušič 245, 479
Jandl 177, 479
Jaspers 234, 248, 479
javno mnenje 54, 78, 95, 107, 109, 179, 184,
274, 282, 283, 284, 285, 472, 493
Jaworski 51, 479
Jazbinšek 245, 479
Jefferson 477
Jere 107, 483
Jewkes 103, 479
Joppke 203, 205, 206, 479
Josipović 164, 168, 209, 211, 212, 216, 479
Jugoslavija 52, 100, 101, 118, 181, 185, 186,
188, 189, 190, 210, 211, 212, 214, 217,
280, 284, 285, 290, 356, 360, 405, 410,
417, 421, 458, 460, 474, 496, 500
Junger-Tas 309, 479
Južnič 22, 28, 29, 30, 31, 479

K

Kahanec 192, 479
Kanada 29, 45, 202, 265
Kanduč 33, 70, 75, 87, 114, 117, 223, 229, 232,
241, 243, 247, 253, 259, 261, 268, 269,
270, 271, 272, 479, 480, 486
Kant 236, 480
Kasimis 194, 480
Katz 103, 480
Kavčič 245, 498
kaznovanje 96, 97, 98, 99, 101, 103, 104,
105, 106, 107, 113, 114, 122, 131,
133, 135, 260, 262, 263, 304, 323,
476, 497
Kelbl 51, 475
Kelling 106, 496
Kendall 402, 483
Kleimann 103, 486
Klinar 164, 167, 169, 170, 172, 173, 181, 182,
185, 245, 480, 493
Klinkon 395, 483
Kljajič 354, 355, 356, 357, 480
Kogovšek Šalamon 245, 480
Kolumbija 306
Komac 151, 152, 474, 480

konfliktni pogled 225, 226, 235
 konsenzni pogled 111, 225
 konzumerizem 87, 88, 89, 90, 91
 Korošec 470
 korporacija 64, 65, 73, 74, 75, 87, 88, 90, 94,
 105, 116, 119, 121, 122, 147, 150, 230,
 256, 264, 454, 482
 Korsu 153, 154, 481
 korupcija 97, 132, 147, 167, 228, 315, 417
 Koser 133, 170, 172, 173, 176, 188, 191, 275,
 282, 289, 481
 Kosovo 189, 211, 337, 362
 Kouaouci 482
 Kovač 354, 355, 482
 Kozinc 245, 280, 481
 Kraler 195, 470
 Kralj 61, 245, 273, 284, 294, 295, 296, 298,
 299, 480, 481, 483, 498
 kriminalizacija migracij 129, 131, 132, 244
 Krumer-Nevo 51, 481
 ksenofobija 15, 16, 55, 169, 185, 246, 278,
 282
 Kuhar 245, 481
 kulturni kapital 13, 68, 82, 140, 146
 kulturni konflikt 15, 283, 322, 323, 324, 379,
 463
 Kumar 380, 493
 Kurdija 493
 Kurnik 276, 481
 Kuzmanić 52, 245, 481
 Kymlicka 38, 40, 201, 207, 208, 481

L

Lanier 224, 481
 Latinska Amerika 177, 193, 195
 Laub 340, 341, 489
 Laufer 333, 340, 341, 469
 Lauritsen 311, 489
 Lee 167, 168, 481
 Lesar 245, 481
 Lesjak-Tušek 51, 245, 267, 485, 498
 Leskošek 245, 278, 472, 474, 481, 494
 Lewis 58, 481
 Lipovec Čebtron 134, 245, 480, 482, 498
 Litva 192, 193
 Lobnikar 245, 483
 Loyal 485

Lucassen 129, 149, 152, 176, 179, 181, 183,
 185, 198, 200, 207, 282, 289, 482
 Luhmann 89, 482
 Lukič 245, 273, 294, 295, 296, 298, 299, 483
 Lukšič-Hacin 17, 167, 201, 482
 Luxemburg 254, 482

M

Macpherson 287, 482
 Madžarska 100, 203, 284, 306, 307, 337, 353
 Makedonija 43, 101, 189, 211, 212, 218, 337,
 360, 362, 387, 391
 Malešević 21, 27, 59, 482
 Malnar 493
 Markič 493
 Maroko 195, 265
 Marshall 39, 286, 311, 476, 482, 496
 Martens 309, 310, 482
 Martinšek 354, 355, 482
 Marx 63, 117, 119, 124, 147, 150, 151, 226,
 239, 251, 254, 271, 277, 482, 483
 Massey 137, 164, 168, 169, 170, 171, 172, 176,
 178, 181, 184, 186, 187, 264, 269, 270,
 469, 475, 482, 496
 Maver 395, 483
 Mazi 482
 McCombs 92, 93, 482
 McKay 327, 328, 329, 368, 393, 489
 Medarič 498
 Medica 245, 273, 294, 295, 296, 298, 299, 483
 mediji 30, 33, 65, 72, 77, 80, 90, 92, 93, 94,
 95, 99, 103, 104, 106, 107, 123, 131,
 139, 245, 279, 280, 282, 283, 286,
 294, 319, 475, 486
 medobčinske migracije 359
 Medvešek 474, 480
 Mehika 142
 Meilaender 174, 483
 Melanšek 480
 Merton 91, 275, 312, 313, 314, 315, 316, 318,
 324, 402, 465, 483
 Meško 16, 103, 104, 107, 223, 230, 232, 245,
 333, 341, 395, 472, 474, 476, 483, 488
 Mestna občina Velenje 341, 353, 355, 363, 364,
 365, 367, 370, 419, 462, 480, 482, 483
 metojki 21, 201, 208
 Mežnarič 172, 245, 483

Mihelak 354, 483
Miles 88, 483
Milharčič Hladnik 33, 61, 430, 483, 500
Mill 238, 483
Miller 37, 41, 45, 73, 110, 128, 133, 135, 137,
147, 152, 160, 164, 168, 169, 170, 171,
175, 176, 179, 180, 184, 187, 188, 190,
191, 193, 198, 200, 201, 279, 282, 287,
289, 472, 484, 498
Milovanovic 478
Mittelstadt 476
Mladinski center Velenje 17, 355, 369, 398,
399, 400, 401, 402, 420, 438
Mlekuž 35, 61, 434, 484
Mlinar 493
Močnik 49, 63, 64, 72, 75, 76, 79, 80, 81, 82,
83, 86, 117, 119, 252, 256, 484, 496
Moldavija 306, 362
Mooi 380, 484
Mozetič 245, 294, 295, 296, 298, 484
Mueller 333, 340, 341, 469
multikulturalizem 146, 198, 200, 201, 202,
203, 207, 208
Muncie 226, 228, 484
Myers 173, 174, 484

N

nacija 14, 16, 21, 22, 23, 24, 29, 30, 31, 32,
34, 35, 36, 37, 61, 110, 111, 145, 202,
484, 489
nacionalistične skupine 282
nadzor 11, 12, 13, 33, 62, 65, 68, 87, 93, 94,
95, 96, 97, 98, 101, 102, 104, 108, 111,
112, 114, 119, 122, 124, 125, 126, 127,
129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136,
137, 138, 139, 140, 143, 144, 148, 150,
151, 155, 173, 177, 184, 188, 192, 194,
195, 206, 245, 259, 260, 266, 271,
272, 274, 277, 286, 288, 296, 297,
302, 303, 304, 308, 322, 323, 327,
452, 453, 454, 455, 458, 471
narod 16, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30,
31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 51, 52,
57, 58, 61, 110, 131, 145, 155, 179,
186, 202, 280, 451, 477
nedokumentirani priseljenci 177, 188
nedokumentirani tujci 47, 163

Nemčija 30, 32, 41, 52, 56, 69, 100, 134, 151, 162,
177, 181, 183, 186, 187, 189, 190, 192,
197, 198, 199, 200, 207, 231, 282, 289,
291, 296, 305, 309, 310, 362, 387, 409
neoklasična makroekonomska teorija 290
neoliberalizem 13, 62, 65, 66, 69, 70, 71, 72,
84, 91, 96, 108, 121, 254, 257, 473
neregularne migracije 12, 39, 129, 131, 138,
194, 265, 267, 308
nestrpnost 14, 15, 16, 32, 33, 51, 129, 139,
169, 228, 244, 245, 246, 266, 278, 279,
281, 282, 283, 285, 286, 328, 334, 352,
421, 422, 426, 433, 437, 442, 460, 474,
479, 481, 498
Nizozemska 99, 100, 162, 179, 180, 181, 190,
192, 199, 202, 203, 204, 205, 309,
337, 362
Noaks 368, 397, 485
Norveška 100, 199
Nova Zelandija 99, 100, 265

O

Obradovič 305, 485
Oceanija 177, 309
odpadna populacija 16, 86, 140, 141, 142, 147,
150, 154, 197, 455
Ohlin 324, 325, 326, 473
Orly 51, 481
oškodovanje 107, 227, 228, 231, 233, 235, 241,
242, 243, 247, 269, 282, 320
OZN 47, 128, 160, 162, 163, 172, 177, 477,
500

P

Padilla 195, 485
Pajnik 51, 208, 245, 267, 294, 483, 485, 498
Palaič 245, 479
Palidda 139, 253
panoptični nadzor 13, 127, 130, 131, 133, 134,
135, 137, 138, 143, 144, 266, 303, 308,
453, 454, 455
Pap 484
Papademetriou 191, 196, 476, 485
Park 57, 353, 368, 472, 485
Parsons 29, 32, 485
Pavlišič 245

Pečar 103, 245, 268, 269, 282, 288, 309, 311, 486
Peixoto 195, 485
Pellegrino 482
penalni populizem 65, 95, 103, 106, 122, 452
Peršak 245, 302, 308, 486
Petković 480
Petrovec 103, 486
Pfeiffer 103, 486
Phoenix 58, 481
Piketetty 68, 69, 486
Pirjevec 189, 486
Pirnat 245, 474
Pistotnik 245, 480
Poggi 111, 114, 486
Policija 12, 66, 101, 104, 106, 114, 126, 130, 134, 135, 136, 256, 267, 286, 297, 306, 309, 336, 337, 339, 340, 341, 343, 368, 371, 376, 412, 413, 444, 445, 459, 462, 486, 487
policijska statistika 327, 333, 334, 335, 340, 348, 368, 370, 371, 373, 376, 379, 439
Poljska 186, 192, 193, 307, 362
popis prebivalstva 213, 216, 217, 336, 353, 356, 357, 361, 362, 364, 365, 367, 384, 388, 395, 492
Popov 245, 305, 487
populizem 15, 65, 95, 103, 104, 106, 108, 122, 452, 476
Portugalska 178, 188, 192, 265
postfordizem 65, 81, 84
potomci priseljencev 35, 41, 59, 161, 186, 207, 245, 275, 276, 285, 309, 310, 311, 318, 323, 365, 366, 379, 380, 381, 382, 383, 386, 387, 388, 390, 392, 399, 400, 404, 421, 425, 426, 430, 435, 442, 456, 460, 463, 488
Pratt 98, 103, 104, 487
Predanič 263, 488
predsodki 3, 14, 15, 36, 50, 51, 56, 89, 246, 271, 279, 328, 14, 415, 266, 279, 287, 310, 317, 318, 433, 451, 455, 460, 466, 460, 423
prekarnost 13, 67, 82
prisilne migracije 160, 172, 173, 174, 263, 264, 265, 268, 269, 480

Q

Quinney 103, 226, 488

R

»rasa« 48, 50, 51, 57, 128, 148, 172, 309, 311, 334
Računsko sodišče 75, 488
razizem 14, 15, 16, 33, 36, 48, 51, 55, 57, 169, 179, 186, 228, 244, 246, 249, 266, 278, 279, 281, 286, 287, 288, 289, 433, 451, 466, 481
rasno profiliranje 287
Rawls 235, 237, 238, 239, 488
Razpotnik 161, 207, 245, 324, 342, 344, 474, 488
Razpotnik Visković 342, 344, 488
Reid 311, 488
Reiner 103, 488
Renan 23, 31, 34, 488
Rizman 21, 22, 23, 30, 110, 132, 473, 477, 488, 490, 495
Roberts 103, 104, 477, 488
Robinson 256, 258, 469, 488
Rojc 356, 489
Romunija 54, 100, 101, 187, 192, 193, 197, 306, 307, 336, 337
Ropac 263, 488
Roter 480, 493
Rudiger 282, 489
Ruska federacija 362

S

Salt 187, 489
Samaluk 245, 471
Sampson 310, 311, 340, 341, 489
Sarnecki 309, 496
Sarstedt 380, 484
Sasson 94, 477
Schmitter Heisler 170, 489
Schöpflin 49, 489
Schulze 22, 23, 26, 30, 32, 110, 489
Schuster 128, 496
Schwendinger 227, 228, 489
Sciortino 302, 473
Seaton 94, 473

Selinšek 245, 489
 Sellin 233, 286, 322, 323, 324, 489
 Selod 152, 153, 154, 475
 Sennett 66, 76, 77, 81, 86, 90, 124, 256, 489
 Severna Amerika 177
 SFRJ 41, 43, 52, 54, 56, 61, 108, 162, 163,
 189, 209, 210, 212, 213, 218, 231,
 289, 290, 337, 360, 363, 400, 426,
 480, 500
 Sharp 50, 476
 Shaw 92, 327, 328, 329, 368, 393, 482, 489
 Shipper 47, 490
 Siegel 224, 228, 229, 340, 341, 490
 Silverstein 403, 469
 Simčič 498
 Sivanandan 55, 490
 Sket 103, 490
 Slovaška 192, 193, 306, 307, 362
 Smith 21, 24, 25, 26, 27, 36, 105, 309, 424,
 428, 473, 488, 490
 sodna statistika 16, 309, 327, 335, 347, 348,
 368, 461
 Sørensen 80, 478
 Spencer 282, 489
 Spiess 340, 341, 490
 Splichal 22, 93, 95, 490
 Srbija 101, 189, 210, 211, 218, 306, 337, 362,
 389, 447
 Stalans 488
 Stanojević 109, 473, 490
 Stare 79, 245, 490
 Stark 169, 490
 Stearns 88, 490
 Steinbach 380, 493
 stereotipi 3, 14, 48, 50, 51, 53, 208, 270,
 271, 278, 281, 287, 349, 423, 149,
 430, 279, 280, 283, 287, 288, 309,
 317, 334, 368, 415, 451, 455, 460,
 462, 433
 Stern 174, 490
 Stiglitz 74, 75, 116, 117, 120, 254, 255, 256,
 276, 491
 Sumption 485
 Surette 103, 491
 Sutherland 224, 225, 227, 272, 321, 322, 492
 Svet Evrope 39, 47, 184, 492, 493

Š

Šelih 107, 470, 473, 480
 Šifrer 338, 343, 380, 493
 Šori 245, 493
 Španija 30, 69, 177, 178, 181, 187, 188, 192,
 193, 195, 196, 197, 199, 256, 287, 362
 Švedska 100, 181, 190, 192, 193, 199, 202, 203,
 309, 310

T

Tan 380, 493
 Tappan 224, 227, 233, 493
 Taylor 105, 169, 314, 315, 482, 493, 496
 Teitelbaum 164, 493
 teorija družbene dezorganizacije 379
 teorija migracijskih mrež 170
 teorija migracijskih sistemov 171
 teorija različnih druženj 321, 326, 379
 teorija različnih priložnosti 321, 379
 terorizem 14, 97, 99, 114, 117, 122, 129, 132,
 249, 265, 283, 453
 Terrazas 476, 485
 Tham 309, 496
 Thatcher 254, 493
 Tholen 133, 135, 493
 Thomas 152, 153, 154, 475
 tihotapljenje ljudi 14, 15, 191, 244, 245, 246,
 267, 289, 302, 303, 304
 Tonry 309, 310, 469, 479, 482, 490, 493
 Toš 285, 493
 Tournier 309, 493
 Trampuž 493
 Travis 105, 493, 494
 Tremlett 196, 494
 tretje države 39, 42, 43, 44, 45, 46, 60, 129,
 136, 182, 184, 190, 191, 192, 194, 204,
 266, 277, 292, 293, 362, 452, 457,
 475, 484
 trgovina z ljudmi 15, 44, 117, 132, 245, 246,
 288, 289, 293, 302, 303, 304, 305, 306,
 307, 308, 311, 413, 454, 455, 466, 467,
 473, 474, 481, 483, 497
 Trnovšek 245, 494
 Tsuda 59, 494
 Turčija 190, 337

U

Uhan 493
Ukrajina 187, 305, 306, 362
Ule 50, 56, 494
UNHCR 189, 190, 255, 495, 500
Urry 119, 495

V

Van Amersfoort 180, 495
Van den Berghe 57, 495
van Dijk 92, 93, 129, 131, 279, 495
Velenje 16, 17, 214, 336, 341, 342, 344, 345,
346, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354,
355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362,
363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370,
371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378,
379, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387,
389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396,
397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404,
405, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422,
423, 424, 425, 426, 427, 430, 431, 433,
434, 435, 437, 438, 439, 440, 441, 443,
444, 445, 446, 447, 460, 461, 462, 463,
464, 466, 480, 482, 483, 487, 489, 492,
493, 497
Velika Britanija 100, 178, 181, 192, 198, 199,
202, 334, 337, 500
Verlič Christensen 188, 495
Vižintin 61, 430
vizum 39, 42, 43, 47, 134, 138, 194, 197
Von Clausewitz 256, 496
Von Hofer 309, 496
Vrbič 354, 355, 482
Vrdovec 252, 496

W

Wacquant 96, 97, 98, 99, 105, 106, 119, 129,
136, 496
Wagman 484
Wallerstein 23, 33, 34, 36, 51, 67, 75, 112, 115,
116, 122, 165, 166, 191, 194, 252, 255,
256, 257, 259, 470, 496
Wallraff 289, 496
Walton 314, 315, 493
Wartella 94, 477

Weber 24, 27, 28, 29, 79, 236, 496
Weiner 114, 496
Weiss 311, 488
Welch 128, 496
Wenglenski 153, 154, 481
White 180, 311, 478, 492, 496
Whitney 94, 477
Wilson 106, 489, 496
Wincup 368, 397, 485
Windzio 103, 486
Withol de Wenden 190, 194, 496
Woodward 48, 481, 497

Y

Yi-Ying Lin 476
Young 64, 65, 80, 88, 96, 101, 102, 149, 155,
314, 315, 493, 497

Z

zapor 12, 96, 98, 105, 106, 107, 128, 130, 133,
144, 227, 265, 267, 285, 454, 456, 476
Zavratnik Zimic 128, 154, 208, 245, 304, 305,
307, 483, 485, 498
Završnik 480, 498
ZDA 29, 45, 54, 68, 69, 73, 84, 96, 97, 98, 99,
100, 101, 104, 108, 116, 120, 121, 123,
131, 133, 137, 143, 195, 201, 202, 203,
207, 232, 256, 257, 263, 264, 265, 268,
269, 286, 309, 311, 324, 340, 354, 454,
475, 483, 500
Zdravković 245, 480, 498
Zdravniki brez meja 139, 498
Zorn 245, 267, 480, 498
ZRJ 306, 337
Župančič 268, 499

Ž

Žerdin 252, 496
Žibert 245, 474
Zimbaro 280, 498
Zimmermann 192, 479
Žitnik 61, 499
Žižek 247, 249, 279, 499

MIGRACIJE 24

urednik zbirke
Aleksej Kalc

**MIGRACIJE IN KRIMINALITETA:
POGLED ČEZ MEJE STEREOTIPOV IN PREDSDOKOV**
Aleš Bučar Ručman

uredil
Aleksej Kalc
recenzenta
Rastko Močnik in Zoran Kanduč
jezikovni pregled
Andreja More
grafična zasnova
Samira Kentrič
oblikovanje in grafična ureditev
Inadvertising d.o.o.
izdajatelj
Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU
za izdajatelja
Marina Lukšič-Hacin

založila
Založba ZRC SAZU
za založnika
Oto Luthar
glavni urednik
Aleš Pogačnik

tisk
Demat d.o.o.
naklada
300 izvodov
prva izdaja, prvi natis

fotografija na ovitku
Robin Röcker@unsplash.com

tiskano s podporo
Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS

ISBN 978-961-254-754-7

© 2014, Aleš Bučar Ručman, Založba ZRC SAZU, ISIM ZRC SAZU.

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612547547>

IZ RECENZIJ

Knjiga prinaša izjemno kakovostno izpeljano družboslovno raziskavo, ki zgladno povezuje splošno teoretsko obravnavo z analizo konkretnega gradiva in s terensko raziskavo. Posebej velja opozoriti na elegantno povezovanje makro-sociološke analize z mikro-antropološkim delom na terenu. Delo je teoretsko izjemno temeljito, empirično zanesljivo in skrbno ter je sveže inovativno. Značilnost knjige je širina obzorja, saj pisec razvija problematiko na ravni sodobnega globalnega kapitalizma in se pri tem opira na najbolj relevantne teorije o sodobnem svetovnem sistemu. Knjiga je izvirno delo, ki je pomembno za sociologijo, kriminologijo in varnostne vede ter je pomemben inovativen prispevek k družboslovju.

prof. dr. Rastko Močnik

Monografija se mi zdi dragocena za nadaljnji razvoj kriminologije vsaj iz štirih razlogov. Prvič, avtor pokaže, kako pomembna je ustrezna kontekstualizacija problematike, ki je predmet njegove znanstvene obravnave, tj. umestitev v – globalne in lokalne – ekonomske, politične, kulturne, pravne, ideološke in druge družbene procese in strukture. Drugič, avtor se ne zadovolji s »pozitivistično« opredelitvijo »kriminalitete«, ampak ta kompleksni in kontroverzni fenomen definira samostojno in argumentirano. Tretjič, avtor se ne omeji zgolj na obravnavanje posameznih kriminalnih dogodkov (bolj ali manj natančno lociranih v času in prostoru ter povezanih s konkretno določljivimi in odgovorni akterji), ampak usmeri pozornost tudi na »strukturno nasilje«, kar je v polju kriminologije žal še vedno zelo redka teoretska poteza. Četrtyč, avtorju se posreči, da teoretsko poglobljeno in kritično analizo nadgradi še z empirično zelo kvalitetno raziskavo. Delo se mi zdi izredno pomembno ne le z vidika slovenske kriminologije (in drugih družboslovnih ved), temveč tudi v mednarodni optiki, saj doslej še nisem naletel na knjigo, ki bi tako celovito in kritično – teoretično in empirično – obravnavala razmerje med migracijami in kriminaliteto.

izr. prof. dr. Zoran Kanduč

22€ ISSN 1580-7401

9 789612 154754 7

<http://zalozba.zrc-sazu.si>